INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE
TULCEA

BIBLIOTEQUE
ISTRO-PONTIQUE
Série
ARCHÉOLOGIE
2

PREMIER AGE DU FER AUX BOUCHES DU DANUBE ET DANS LES REGIONS AUTOUR DE LA MER NOIRE

Actes du Colloque International
Septembre 1993
TULCEA

TULCEA - 1997

PRIMA EPOCĂ A FIERULUI LA GURILE DUNĂRII ŞI ÎN ZONELE CIRCUMPONTICE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO–MUZEALE
TULCEA

BIBLIOTECA ISTRO-PONTICĂ
Seria ARHEOLOGIE
2

PRIMA EPOCĂ A FIERULUI LA GURILE DUNĂRII ŞI ÎN ZONELE CIRCUMPONTICE

Lucrările Colocviului Internaţional
Septembrie 1993
TULCEA

TULCEA – 1997

https://biblioteca-digitala.ro

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO–MUZEALE
TULCEA
BIBLIOTECA ISTRO-PONTICĂ
Seria
ARHEOLOGIE
2

COLECTIVUL DE REDACȚIE

Dr. GAVRILĂ SIMION
Coordonator

GABRIEL JUGĂNARU
Secretar de redacție

CAMELIA KAIM, CORNELIU DAN
Tehnoredactare computerizată

CIREAȘA GRECESCU
Traducere limba franceză

CORNELIU DAN
Traducere limba engleză

GHEORGHE MATEI
Editor coordonator

❖

Corespondența se trimite pe adresa:
INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO – MUZEALE
Str. 14 Noiembrie nr. 3
8800 – Tulcea
ROMÂNIA

Tipărit la ARTI GRAFICHE GIACONE ROMANIA S.A.

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

Cuvânt înainte 7

MARIN NICA, *New Data Regarding the End of the Bronze Age and the Beginning of the Iron Age in Oltenia* 11
Date noi cu privire la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Oltenia 19

ION NICULIȚĂ, *Thraces et cimmeriens. Problèmes et suggestions* 43
Tracii și cimerienii. Probleme și sugestii 47

NICOLAE URSULESCU; DRAGOMIR POPOVICI, *Cosidérations historiques concernant les fortifications hallstattiennes anciennes à l'est des Carpates* 51

ATILA LÁSLÓ, *On the Origin, Development and Chronology of the First Iron Age at the Lower Danube* 67
Despre originea, evoluția și cronologia primei epoci a fierului la Dunărea de Jos 77

VALENTIN VASILIEV, *De nouveau à propos de quelques aspects concernant la chronologie du premier âge du fer en Transylvanie* 85
Din nou despre câteva aspecte privind cronologia primei epoci a fierului în Transilvania 93

GABRIEL JUGĂNARU, *Manifestations precoces du premier âge du fer en Dobroudja (les découvertes de Garvăn-Mlajitul Florilor, département de Tulcea)* 99
Manifestări timpurii ale primei epoci a fierului în Dobrogea (descoperirile de la Garvăn-Mlăjitul Florilor, jud. Tulcea) 103

VIOREL CĂPITANU, *A Hallstattian Ritual Pit Discovered at Răcătău, Bacău Country* 111
O groapă rituală hallstattiană descoperită la Răcătău, jud. Bacău 113

CONSTANTIN ICONOMU. *Les recherchez archéologiques sur le premier âge du fer dans le département de Iași. Résultats et problèmes* 119

Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din jud. Iași 125

MIHALACHE BRUDIU, *Le Hallstatt dans le sud-est de la Modavie* 139
Hallstattul în sud-estul Moldovei 143

https://biblioteca-digitala.ro

OLEG LEVIȚCHI, *Ensembles tumulaires d'époque hallstattienne en Moldavie* 149
Complexe tumulare din epoca hallstattiană din Modova 161

ALEXANDRU VULPE, *En marge de PsScymnus 766-770* 181
Comentariu la PsScymnus 766-770 187

VALERIU SÂRBU, *Sacrifices humains et practiques funéraires insolites dans l'areal thrace du Hallstatt et du La Téne* 193

VASILE HAHEU, *Thraco-Geto-Dacical Citiy-Planning Elements at the Northern Thracians* 223
Cetățile traco-geto-dacice și elemente de urbanizare la tracii de nord 227

GAVRILĂ SIMION, *Le site de Celic-Dere. Interprétations ethno-culturelles et implications dans la chronologie du Hallstatt final* 231
Așezarea de la Celic-Dere. Interpretări etno-culturale și implicații în cronologia Hallstattului târziu 237

SERGHEI AGULNICOV, *Scythian Vestiges at the Lower Prut* 253
Vestigii scitice la Prutul inferior 259

Discussions 275

https://biblioteca-digitala.ro

Cuvânt înainte

An de an și într-o intensitate crescândă, descoperirile arheologice aduc științei istorice o seamă de izvoare, care îi dau de fiecare dată noi detalii și precizări pentru toată antichitatea și, mai ales, pentru acele perioade sau epoci istorice în care informațiile scrise lipsesc cu desăvârșire.

Răspunzând unor cerințe de ordin științific s-a încetățenit ca periodic, să se organizeze o seamă de întruniri, în cadrul cărora noile descoperiri sau documentările acumulate în timp să fie etalate și supuse unor confruntări, analize, dezbateri și interpretări pentru a se reliefa tot ceea ce este semnificativ din descoperirile făcute. În acest scop și cu aceleași dorințe de rezolvare a unor probleme de importanță istorică s-a organizat și întrunirea de la Tulcea. Lucrările ei s-au desfășurat în perioada septembrie, 1993, cu statutul unui Colocviu internațional, sub auspiciile morale ale Uniunii Internaționale de Studii de Preistorie și Protoistorie. Tematica acestei manifestări și-a încadrat problematica sa în timp și spațiu, în limitele unei cronologii ce cuprinde doar prima perioadă a civilizației fierului. Este de la sine înțeles că tematica Colocviului a fost determinată nu numai de numărul și volumul descoperirilor arheologice, dar și de necesitatea elucidării unor probleme atât de controversate ce privesc această perioadă istorică.

Ne este bine cunoscut, că prima perioadă a civilizației fierului constituie pentru istoria continentului european epoca unor mari migrații care au dus la dislocări masive de grupuri culturale și mari bulversări în evoluția firească a societății, este epoca unor mutații de fond în viața economică și spirituală, evenimente pe care istoricul Jacques Briard le-a situat drept «…începutul marșului pentru istorie», iar odată cu el, același istoric conchide că «…acum este începutul Protoistoriei în care aveau să se nască etniile, chiar dacă noi le numim proto-celți, proto-iliri, proto-traci», etc.

Să nu uităm că în această epocă a marilor mutații și în istoria României se înscrie geneza neamului geto-dac și a civilizației lor, iar când marile mișcări și dislocări de populații au încetat, triburile geților de la sud de Istru (Dunăre), sunt nominalizate în prima carte de istorie universală ca o forță și o etnie ce se individualizează între toate celelalte neamuri vecine (Herodot, Istorii, IV, 93).

De asemeni, trebuie să mărturisesc că ideea colaboratorului meu în organizarea Colocviului de la Tulcea - prof. I.T. Niculiță de la Universitatea de Stat din Chișinău - Moldova, prin care a susținut extinderea problematicii manifestării în spațiul circumpontic a coincis cu dorința noastră mai veche, de a ne substitui într-o formă cât mai activă, ca drept continuatori ai moștenirii științifice pe care ne-a lăsat-o prof. Gheorghe I.Brătianu. În acest context de idei, importanța economică a Deltei Dunării și rolul politic și strategic pe care gurile marelui fluviu european și zonele lor limitrofe l-au jucat de-a lungul istoriei, în spațiul circumpontic, nu lasă loc de alte comentarii.

https://biblioteca-digitala.ro

Există o literatură de specialitate destul de cuprinzătoare în care se demonstrează că, de la Vasilă Pârvan și până azi, descoperirile arheologice au dus la schimbarea celei mai mari părți din tezele marelui istoric care tratează problema migrațiilor „cimmero-scytae" și importanța lor în formarea civilizației geto-dace. Cu toate acestea, problema migrației cimmeriene rămâne în continuare o enigmă pentru arheologie și mai ales, a prezenței lor în regiunile din afara teritoriului în care s-a format această cultură, iar invaziile sciților pe teritoriul României de azi, constituie încă un vast subiect de discuție.

Sperăm ca paginile acestui volum în care s-au înregistrat nu numai subiectele abordate, ci și discuțiile primei confruntări pe această temă, să fie doar începutul acelor dezbateri care vor duce la realizarea scopului propus.

Colonizarea greacă este, deasemeni, un fenomen de importanță majoră în istoria regiunilor circumpontice, dar vastitatea problematicii lui constituie subiectul unei alte manifestări similare.

Dacă Universitatea de Stat din Chișinău, prin decanul Facultății sale de Istorie - prof. Ion T. Niculiță, ne-a fost un colaborator deosebit în reușita Colocviului nostru, dacă Secțiunea română a Uniunii Internaționale de Studii de Preistorie și Protoistorie, reprezentată prin prof. Alexandru Vulpe, ne-a fost port-drapelul susținerii manifestării noastre nu numai din punct de vedere moral, ci și științific, prin nivelul ridicat la care s-au purtat toate discuțiile, Consiliul Județean al Tulcei a fost susținătorul nostru moral și material, nu numai în organizarea Colocviului și a tipăririi lucrărilor lui, ci și în realizarea întregului program științific și cultural al institutului nostru.

Gavrilă SIMION

https://biblioteca-digitala.ro

Avant propos

Chaque année le chiffre et la richesse croissante des vestiges archéologiques mis au jour par les fouilles apportent à l'Histoire de nouveax détails, de nouvelles précisions concernant l'Antiquité et surtout les âges révolus au sujet desquels les sources écrites sont absolument muettes.

Aussi, pour répondre aux exigences scientifiques nées de cet état des choses, des réunion périodiques ont dû être organisées, ayant pour but l'examen et le débat des interprétations à donner aux divers témoignages ainsi obtenus afin de bien dégager la somme de données importantes qu'ils comportent. Ce fut la raison de la réunion organisée à Tulcea en september 1993 sous la forme d'un Colloque international bénéficiant des auspices de l'Union Internationale des Sciences Pré-et Protohistoriques (l'UISPP). La thématique de cette manifestation fut conçue de manière à s'inscrire dans le temps et l'espace du premier âge du fer, compte tenu non seulement du nombre et du volume des vestiges la concernant, mais aussi du besoin d'éclairer une suite de questions controversées relatives à cette époque historique.

Il est généralement connu que le premier âge du fer représent pout l'histoire du continent européen une époque de grandes migrations; la dislocation de très impotants groupes culturels devait engendrer des bouleversements profonds dans le devenir normal de la société. Ce fut une époque de mutations fondamentales pour la vie économique et spirituelle; ce fut ce que l'historien Jacques Briard considéra comme « …le début de la marche pour l'histoire» en concluant que «c'est maintenant que débute la Protohistoire au cours de laquelle allaient naître les ethnies, même si nous les appelons proto-Celtes, proto-Illyriens, proto-Thraces».

Or, ne négligeons pas la fait que le commencement de l'histoire du peuple roumain s'inscrit dans cette même époque des grandes mutations, avec la genèse du peuple des géto-daces et de leur civilisation. N'oublions pas non plus qu'au moment où le calme se rétablissait dans cet espace de grandes migrations et de grandes dislocations de peuples, les tribus des Gètes vivant au sud de l'Istros (le Danube) se trouvèrent nominalisées dans le premier livre d'histoire générale (Hérodote, Histoires, IV, 93) en tant que force et ethnie individualisée parmi ses voisins.

Il convient d'ajouter ici à propos de l'organisation de notre colloque que l'idée de notre partenaire de travail à cette fin, le prof. Ion T. Niculiță, de l'Université d'Etat de Chișinău (Moldavie), qui a suggéré d'élargir la thématique de cette réunionpour englober aussi l'espace circumpontique a rejoint notre desideratum de reprendre à notre compte et de façon aussi active que posible l'héritage du prof. Gheorghe I.Brătianu dans ce domaine. En effet, ce contexte ne permet aucun commentaire contradictoire quant à la portée économique du Delta

https://biblioteca-digitala.ro

danubien et au rôle stratégique tenu tout au long de l'histoire par les bouches de ce grand fleuve européen et leur arrière-pays.

A noter qu'il y a une littérature spécialisée relativement riche prouvant que depuis le grand Vasile Pârvan à nos jours les témoignages archéologiques dégagés par les fouilles ont entraîné des changements essentiels pour une bonne partie de ses thèses relatives aux grandes migrations „cimméro-scythique" et leur portée quant à la genèse de la civilisation géto-dace. Néanmoins, la question cimmérienne demeure encore une énigme archéologiques, surtout pour ce qui est de leur présence dans les régions extérieures au berceau de cette culture. Ajoutons aussi que l'invasion des Scythes dans l'espace actuel de la Roumanie représente toujours un vaste sujet de débat. Nous espérons donc que les pages du présent volum qui englobent en plus des contributions sur le sujets requis le débats que ces contributions ont suscintes soient les premier pas dans une nouvelle voie recherche, suivis par d'autras pas au moyen d'une suite de manifestations du même genre. A retenir, en effet, que la colonisation hellénique de l'espace circumpontique propose une vaste thématique d'intérêt primordial qu'il conviendrait d'aborder dans le cadre d'un autre colloque.

Un dernier mot, encore, Si l'Université d'Etat de Chișinău représentée par le doyen de sa Faculté d'Histoire, le prof. I.T. Niculiță, s'est avérée un partenaire efficace pour la bonne réussite de notre Colloque; si la Section roumaine de l'UISPP, représenté par le prof. Alexandru Vulpe, a fait figure de porte-drapeau assurant le haut niveau de nos débats, il nous faut aussi mentionner avec gratitude le Censeil Départemental de Tulcea, dont l'appui moral et financier s'est fait sentir non seulement pour ce que est de l'organisation de ce colloque et l'édition du présent ouvrage, nais aussi en ce qui cencerne la mise en oeuvre de l'ensemble du programme scientifique et culturel de notre Institut.

Gavrilă SIMION

https://biblioteca-digitala.ro

NEW DATA REGARDING THE END OF THE BRONZE AGE AND THE BEGINNING OF THE IRON AGE IN OLTENIA

Marin Nica

It is well known in the present stage of the research that the main ethno-cultural manifestations at the end of the Bronze Age on the territory of Oltenia region are represented by the latest phases of the culures Zuto-Brdo-Gîrla Mare, Verbicioara and, respectively, Bistreț-Ișalnița, which will specifically influence the two cultural aspects of the early Hallstatt, found in the archaeological sources as the aspect Vîrtop[1] and Insula Banului[2], or the aspect "Ostrov"[3]. These ones are considered by the specialists[4] as belonging to the cultural groups of the period of transtion to the Iron Age.

The cultural group Gîrla Mare from the Oltenian Danube Valley, being responsive to the western cultural influences of Cruceni-Belegiș type, will firstly have the role of circulator of the new Hallstattian elements eastwards and south-eastwards, and secondly will be important for the cultural unification in the last phases of evolution of Verbicioara, Tei and Zimnicea-Plovdiv civilizations. This is the only way to explain the presence of the motifs Gîrla Mare, Verbicioara and Bistreț-Ișalnița in the lower levels from the settlement at Kastanas[5] in the Greek Macedonia.

Although the groups or the regional aspects within the great cultural complex with incised pottery are extended along the Danube, from the southern Slovacia and near the embouchures of Olt river, these ones are known especially through the identification and the research of more than 50 necropolies and less of the settlements. So far, we are not able to relate about an internal structure of these complexes, which could give answers to the questions regarding the genesis, evolution, or chronology in comparison with the neighbored ones.

Along with the research from the settlement at Balej (Vidin County - Bulgaria), the new stratigraphical data obtained from the necropoleis of Gîrla Mare, Bistreț-Ișalnița and Vîrtop types, which are overlapped in the places "Balta Țarova" I and II from Ghidici, Piscu Vechi commune (vis-à-vis of Lom river embouchure), allowed new conclusion.

The three overlapped settlements are placed at about 6 km southwards from Ghidici village, on the sunny slope of a sand dune which slightly descends to Balta Țarova, in the immediate proximity of the Danube.

The settlement of Gîrla Mare and Vîrtop type from the place "Balta Țarova II" is also situated on a sand dune, at about 150 m from the first settlement.

The necropolis with tombs of incineration of Gîrla Mare type is situated on the place named "Digul lui Milu", at 300 m westwards from the settlement, and those of Bustreț-Ișalnița and Vîrtop type at only 40 m.

The pottery found in five surface dwellings of Gîrla Mare type (fig. 1/L1, L3, L4, L5, L6; fig. 2/3), in two dwellings of Bistreț-Ișalnița type (fig. 1/L2, L9; fig. 2/4) and in four ones of Vîrtop type (fig. 1/L7, L8, L10; fig. 2/6), revealed numerous elements which allowed to remark an continuous evolution in four phases of the Oltenian group Gîrla Mare; the last one represents a new cultural aspect of Bistreț-Ișalnița type, which subsequently has an evolution to the hallstattian type, previously known in the archaeological sources as the aspect "Vîrtop".

During the campaign of the summer 1989, on a surface as large as 14 x 13 m, dug at a distance of 4 m from the settlement n. 3 (fig. 1/L5, L6; fig. 2/1, 2, 3), a bed belonging to the Bronze Age was identified. It was as thick as 0.60 - 0.70 m, and consisted of four levels of inhabitation (fig. 2/1, 2).

The first level is at the bottom of the bed. It is very thin, and is found at a depth of 1.50 - 1.80 m. It consists of ashes, coal and domestic garbage, and

1 D. Berciu, A.O., 1939, p.155, 199.
2 Sebastian Morintz, Petre Roman, SCIV, 3, 20, 1969, p. 393 - 422.
3 Bernhard Hänsel, *Beiträge zur Regionalen und Chronologischen gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 60 - 61.
4 Marin Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 168 - 180.
5 Alik Hochstetter, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p. 107, pl. 4; idem, *Kastanas*, Berlin, 1984, p. 370, pl. 39/2, pl. 46/3, pl. 47/2, 3; pl. 56/7.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 11 - 17*

https://biblioteca-digitala.ro

descends to north having the shape of a pit, as deep as 1.25 - 1.50 from the ancient level (fig. 2/1, 2). The filling of the pit is of brown colour, with rare domestic rests, is overlapped by the second level, which appears as a thin (0.20 m) level of ihabitation, of gray colour (fig. 2/1, 2).

The second level is also clearly marked by a a round-shaped hearth, slightly concave (fig. 2/2, 3), with a diameter of 8.80 m, which superposes the filling of the first level (fig. 2/2). The hearth of the second level, placed in the eastern corner of the section II (fig. 2/3) was overlapped, at its turn, by a fruitless bed of sand, brown-stained, as thick as 1 m (fig. 2/1, 2), followed by the last levels of inhabitation - 2 and 3 - having a thickness of 0.30 - 0.40 m (fig. 2/1, 2). These levels are represented by the floors of the surface dwelling, overlapped on the dwellings n. 5 and 6 (fig. 2/1, 3).

The third level is represented by the flooring of the dwelling n. 6 (fig. 2/1, 3). The shape of the dwelling n. 6 is almost oval (6.25 x 4.35 m) and its orientation is north-south (fig. 1/L6; fig. 2/3). It was found as a pile of pieces of smoked earthen sud-dried bricks, ashes and shards (fig. 2/3). The hearth was placed against the northern side. The bed with pieces of adobe, with imprints of reeds, found inside the dwelling n. 6, as thick as 0.20 m (fig. 2/1) was overlapped by another level of inhabitation, with the thickness of 0.30 m, overlapped at its turn by the flooring of the dwelling n. 5 from the fourth level (fig. 2/1).

The fourth level is clearly marked by the flooring and the adobe bedding of the dwelling n. 5 (fig. 2/1), resemblant as shape and size with the dwellings n. 3 and 4 (fig. 1/L3, L4), which belong to the same level.

On the flooring of the dwelling n. 5 two hearths were arranged. The first one, having a rectangular shape (1.25 x 0.75 m) was placed in the center, and the second within an apse along the eastern side of the dwelling (fig. 2/3).

The pottery found arround the hearths is typical for the fourth level (the third phase) of Gîrla Mare culture (fig. 3/22; fig. 5/3, 8).

The level difference of 0.25 m between the two floorings of the dwellings n. 5 and 6 (fig. 2/1) could represent the existence of another level of inhabitation which is transitional between the levels 3 and 4. We only intend to make a brief presentation of the findings, that is the pottery discovered in the dwellings n. 5 and 6 which overlapped at their turn the first level with pottery characteristic for the first phase of the culture Gîrla Mare.

To the first phase of the cultural group Gîrla Mare belong the ceramics fragments proceeded from jugs and cups (fig. 3/2, 4, 6 - 8, 10 - 12), with ornitomorphic representation (fig. 3/1a, 1b) found on the bottom of the bedding below the flooring of the surface dwelling n. 6. Some vases, found in tombs of incineration (fig. 3/3, 5, 9a, 9b) make the transition to the second phase of the cultural group Gîrla Mare. Appear as prevalent the small jugs with spherical body, slightly flattened (fig. 3/1, 6, 10) and having the upper side truncated-cone-shaped, slightly arched out and higher than the lower side (fig. 3/2), resemblant as shape and size with the jugs discovered in the Danube's channel from Ostrovul Corbului[6]. The small jugs with annular bottom have a less bulging body (fig. 3/2, 7, 10) and with a tendency of making up a shoulder, and those with flat or rounded bottom (fig. 3/6) are more bulging and shorter, reminding of the shape of jugs and cups framed in the phases Verbicioara I from the place Cîrcea "Viaduct" (fig. 14/13), Locusteni "Predești" (fig. 14/14, 17), and Verbicioara II - III Berciu from Cîrcea "Hanuri" (fig. 8/6). The difference between the two cups from Ghidici (fig. 16/3) and from Cîrcea "Hanuri" (fig. 8/6) only consists in the pattern of the incized motives, being identical as shape. Otherwise, the greatest part of the cups from Verbicioara II phase found in the eponymous locality[7] have almost spherical body and flat or rounded bottom. Similarly, the other fragments of cups and jugs (most of them adorned with incized motifs and accompanied with ranges of points) discovered in the settlements from Cîrcea "Hanuri" (fig. 8/1a, 1b - 5, 7 - 11) and from Mărăcine "Dealul Săliște" (fig. 8/16, 20 - 26), seem to indicate the same spherical shapes. Similar shapes were also discovered

6 Bernhard Hänsel, Petre Roman, P. Z., 59, 1984, Hest 2, p. 198, 199, fig. 7, 8.

7 D. Berciu, Dacia, NS V, 1961, p. 132, fig. 3/1, 2, 8; p. 133, fig. 4/1, 3; 135, fig. 5/1 - 6; 137, fig. 7/1.

https://biblioteca-digitala.ro

in the settlements from the area of the cultures Vatina[8] and Madarovce[9] from the souther Slovacia and, at a shorter distance, in the settlement from Ostrovul Corbului[10].

The ears of the jugs (fig. 3/11, 12) and of the cups (fig. 3/2), grooved at the upper side and slightly raised, similarly to those of Vatina type, start directly from the rim (fig. 3/2, 11) or from a small distance below it (fig. 3/12). Only one from the pieces have the ear having an *ansa lunata*-like shape (fig. 3/11a, 11b), resemblant to the ears of the fragmentary cups of Verbicioara II type found in the settlements from Cîrcea "Hanuri" (fig. 8/1a, 1b, 3), from Mărăcine "Dealul Săliște" (fig. 8/27, 28) and from Broșteni "Adăpători", commune Baldovinești (fig. 11/2a - 2c).

The majority of the ceramics fragments, including the ornitomorphical representation, found on the bottom of the inhabitation level, are adorned with motifs consisting of parallel lines, simply incized as bands of two or three parallel lines disposed horizontally or in zig-zag on the body and on the neck of the vase (fig. 3/1, 1, 6, 12).

Only one small jug allowed the restoration of three registers of motifs, each one consisting of two or three incized lines, in the pattern of horizontal or parallel bands, each being bordered of two rows of points (fig. 3/2), made with a metal tool with sharp tip. For a more various ornamentation, under every register there is a motif consisting of a round or oval-shaped alveole, bordered with points (fig. 3/2, 10). Similar motifs, identical as shape and pattern, are also found on the jugs found in the settlements from Ostrovul Corbului or in the settlements of Backa-Vatina type from Feidvar[11] near Mosorina. These motifs are of very old tradition, with origin in the pottery of the cemetery from Mokrin[12], subsequently adopted by the population of the cultural groups Vatina[13] and Verbicioara II[14] (fig. 8; fig. 11/1 - 9b) and then transmitted to the communities of Gîrla Mare type.

The same age has the motif with incized lines, disposed in zig-zag or in angles, separated by rows of points. This motif is found in our pieces on the body of an ornitomorphic representation (fig. 3/1a - 1c). The same incized ornamentation in zig-zag, combined with bands of parallel lines and accompanied with a row of points is found on a fragment of vase (fig. 9/17) discovered in the settlement from Cîrcea "Viaduct". This piece represents a singular finding, probably brought as an importation from the areal of the culture Gîrla Mare, phase I.

A fragment of a rim, ornamented with a line incized in zig-zag, was found in the settlement Verbicioara II from Broșteni (fig. 11/6).

Beginning with the period of transition to the phase Gîrla Mare II, the contact with the settlements Verbicioara II (III Berciu) is more tight. This aspect is mainly certified by the lobate dishes found in the settlement and the necropolis from Ghidici (fig. 3/3, 5). Their shape has its origin in the dishes with poligonal-shaped rim found in the settlements Verbicioara II from Cîrcea "Viaduct" (fig. 8/14), from Curmătura (fig. 8/13, 15, 19) and from the settlements of the same type in the zone Porțile de Fier[15].

The motif of the range of hatched triangles (fig. 3/4), the technique of the succesive pricks (fig. 3/3 - 5, 9a), the plastic bands which sorround the vases, are frequent in the pottery belonging to Verbicioara II phase from Cîrcea "Hanuri" (fig. 8/1a - 11), Cîrcea "Viaduct" (fig. 8/12, 14), Curmătura (fig. 8/13, 15 - 19), Mărăcine (fig. 8/20 - 26) and Broșteni "Adăpători" (fig. 11/7 - 9) and will become classical motifs in the pottery of the both cultures (Gîrla Mare and Verbicioara, phases III and IV).

The second phase of the cultural group Gîrla Mare is represented by fragmentary pottery found on the flooring of the dwelling n. 6 from the third level (fig. 3/13 - 21) and under the flooring of the

8 Milutin V. Garasanin, B.R.G.K., 1958, pl. 72, pl. 165.
9 Vávlav Furmänek and coll., *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava, 1991, p. 66, 67.
10 Bernhard Hänsel, Petre Roman, *op. cit.*, pl. 8/2, 15.
11 P.Medoveci-B.Hänsel, Rad. M.V., 31, N.S. 1988 - 89, p. 32, pl. VI/1 - 3; 33 pl. VII.
12 T. Soroceanu, Banatica, 3, Reșița, 1975, pl. VI/III; VIII; IX; idem, în P. Z., 50, 1975, Berlin, p. 178; pl. 13/11; 14; 15.
13 Milutin Garasanin, *op. cit.*, pl. 16/34; pl. 84; pl. 14/21; 21/1; 22/1, 2; Nikola Tasic, *Praistorya Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 519, 155-157; idem, *Südosteuropa zeischen 1600 und 1000 V. Chr. J*, Berlin, 1982, p. 259, pl. 2/1 - 5; idem, *Kulturen der Frühbronzeizeit der Karpatenbekens und Nordbalkans*, Belgrad, 1984. pl. XII - XVII; P. Medovici-B. Hänsel, *op. cit.*
14 V. Boroneanț, Drobeta, 2, 1976, p. 14 - 29, pl. I - VII.
15 V. Boroneanț, *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

dwellings n. 3 and 10 (fig. 4/1 - 12).

To the same phase also belongs the vase with zoomorphical *protoma* (fig. 4/14a, 13b) found in the necropolis of incineration from the point "Digul lui Milu" of the same settlement Gîrla Mare "Balta Țarova I".

Characteristic for this phase are the fragments of these two amphoras with horn-shaped neck, elegantly arched out, adorned with incized lines in zig-zag on the rim (fig. 3/16) or with motifs consisting of stamped semi-circles (fig. 3/13). The incized motif with semi-circles and small cercles disposed vertically (fig. 3/13, 16). On the shoulder of the amphora there are combined motifs of incized lines which start from the top of a range of hatched triangles and end with stamped small circles (fig. 3/18, 20). The stamped small circles join the lines incized in zig-zag on the body of the jugs (fig. 3/15, 19) and of the dishes (fig. 3/5). Beginning with the phase Gîrla Mare II, together with the motifs with small stamped circles and semi-circles, there is the motif of the anchor (fig. 3/17) made in the technique of the succesive pricks *(Stichkanaltechnik)*, which are generally found on the pottery found both in the settlements from Vrsac, Duvabac (the Yugoslavian Banath)[16] and at Szeremle (southern Hungaria)[17]. On the shoulder of the amphoras there are, along with the zig-zaged liniar motifs, made in the *Stichkanaltechnik* technique, stamped small circles (fig. 3/14), as well as circles placed as izolated motifs (fig. 3/21).

The pottery found under the dwellings n. 3 and 10 (fig. 4/1 - 12) have the same features. Along with the motifs consisting of parallel lines, accompanied of incized points (fig. 4/3, 4), characteristical for the first phase, there is the motif of the incized garland which is also found together with points (fig. 4/1), which will be typical for the next phase. The other fragments of the dishes with lobed rim (fig. 4/5, 6, 7, 12), jugs (fig. 4/8), amphoras (fig. 4/9 - 11b) present the same features as in the lines above. We must emphasize that in this complex the motif with incized lines is prevalent and we are faced with the first manifestation of the technique of the succesive pricks (fig. 4/2) having the origin in the phase Verbicioara II. The jug with zoomorphic *protoma* (fig. 4/13a, 13b) represents an outstanding finding in the areal of the cultural complex Zuto-Brdo-Gîrla Mare. The motifs with small circles and semi-circles stamped with zig-zags and the motifs representing the anchor made in the technique of the succesive pricks (fig. 4/13a, 13b) are typical for the pottery in the phase Gîrla Mare II.

Jugs with zoomorphic *protoma* were found at Sopron Burgstall[18] and in the tumulus 5 from Vaszar[19] in Hungaria. The last one, schematically made, is painted with black motifs over a red backgroud, and belongs to the early Hallstatt. In comparison with the jug found at Ghidici, with zoomorphical *protoma*, molded and adorned with stamped and incized motifs, the piece found at Vaszar, having an advanced shape, represents an element of tradition of the Panonian Bronze Age at the beginning of the first Iron Age in the Transdanubian area, at the level of the chronological horizon (B.Z.D./Ha.A_1).

The motifs with stamped small circles and semi-circles, along with the liniar ones, made in the new technique *Stihkanaltechnik*, will become general and will be creatively combined in the next phases with new motifs: meander and spiral, garlands, spiralic volutes, etc.

Some vases in the collections of the National Museum of Antiquities[20] and of the Museum of Oltenia[21], as well as some vases found in the necropoleis from Ostrovul Mare and Balta Verde[22], are adorned with motifs made accordingly to the specific pottery for the phase II and for the transitional stage to the third phase.

It is necessary to remind that the variety and the richness of the motifs of the vases from Cîrna are not found on the pottery of the phase Gîrla Mare II from Ghidici.

16 Nikola Tasic, *Praistoija Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 524, 170 - 175 idem, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 V. Chr. I*, Berlin, 1982, 263, pl. 4/2 - 6.

17 Stephan Foltiny, P.Z., p. 84, pl.2/1, 7.

18 E. Patek, Materiali, XIX, Novi Sad, 1981, pl. 3/4 - 7, 4 - 5.

19 *Ibidem*, pl. 3/6 - 7; A. Lengyel, G. T. B. Radon, *The archaeology of Roman Panonia*, Budapesta, 1980, pl. VI/1.

20 Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, pl. XCIX/489, 491; pl. C/490, 498; pl. C.V./559, 551, 555.

21 D. Berciu, A.O., 1939, p. 262, fig. 132, p. 265, fig. 18 b/8, 9, 11.

22 D. Berciu, Eug. Comșa, Materiale și cercetări arheologice, II, București, 1956, p. 302, fig. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

The third phase of the cultural group Gîrla Mare is amply represented by the fragmentary vases found on the flooring of the dwellings 1, 3, 4, and 5 (fig. 1; fig. 2/3). The ceramics material was already partly published[23]. Each surface dwelling will be illustrated with examples using several ceramics fragments characteristical for this phase. Within these four dwellings discovered so far appear as prevalent the fragmentary vases, with no adornment, having various sizes: bowls, dishes (fig. 5/3, 5), commun use vases (fig. 5/2, 4, 10 - 15), oven-shaped vases, jugs and squared cups (fig. 5/9), and fragments of large amphoras (fig. 3/22, 5/1, 7, 8). The horn-like neck, with very large aperture (fig. 3/22), found in the dwelling n. 6, which overlaps the dwelling n. 5, has the rim strongly turned down to the exterior, angular in section (fig. 3/22), unlikely the similar pieces from the dwelling n. 6 and those found under the dwelling n. 10, which are elegantly arched (fig. 3/13, 16; fig. 4/11a). The motif of the chained arches, displayed on the interior side of the rim (fig. 3/22; fig. 5/7), as well as on the body of the vase (fig. 5/1, 3, 8), is identical as shape and design to the same motif found on the rim of the amphoras from the necropolis at Cîrna[24].

The spiral strongly wrapped (fig. 5/8), having the shape of coupled "S" letters (fig. 5/3), volutes (fig. 5/1, 7), ellipses (fig. 5/1, 7), caterpillar (fig. 5/8), harmoniously combined with the motifs known in the previous phases. During this period, these motifs are made accordingly to a superior technique, including the usage of the small wheel (fig. 5/1, 3, 8), and have fine intarsio with white material. These types are common both for the places of the findings from Ghidici and Cîrna[25].

The common use vases, having a bag shape, which represent the prototype of the hallstattian patterns, are adorned with bans of alveolus (fig. 5/4), simple prominences or with alveolus placed under the rim (fig. 5/10 - 15), and seldom in the interior side of the rim (fig. 5/2). The grooved adornment is also extended on the shoulder of the amphora (fig. 5/6). The dishes have the rim arched to the interior side (fig. 5/5), similarly to the hallstattian ones. The ears of the jugs and of the cups, strongly arched up (fig. 5/4), represent the prototypes of the same patterns from Gîrla Mare IV-Bistreț-Işalnița (fig. 6/13, 14).

Certain shapes, especially the geometric motifs of the pottery found in the phase Gîrla Mare III from Cîrna and Ghidici, are transposed on some shapes of Verbicioara III type (IV Berciu) discovered in the settlement from Cîrcea "Viaduct" (fig. 9). In this order, we remind the amphora (fig. 9/1a, 1b) related as shape to those found in the dwellings from Ghidici. These last pieces have on their body metopes with incized motifs of Verbicioara and Tei types combined with the spiral hook of Gîrla Mare type (fig. 9/1a, 1b).

The spiral hook and the spiral strongly wrapped, as well as the motif having the shape of the letter M are also present on several fragments (fig. 9).

The spiral hook (fig. 9/15), the spiral strongly wrapped (fig. 9/14), the stamped small circles (fig. 9/18), the M-shaped motif (fig. 9/9b), typical for the phase Gîrla Mare, are often found on the pottery of Verbicioara type from Cîrcea "Viaduct". The jug with motifs typical for Gîrla Mare phase (fig. 9/13) is rather a Gîrla Mare importation in the settlement from "Viaduct". This represents another prove for the tight relations between the two civilizations (Verbicioara III and Gîrla Mare III). The cups with spherical body and over-raised ears (fig. 9/3, 4, 11, 16a, 16b), adorned with meanders, solar circles, hatched triangles made accordingly to the technique with influences from Gîrla Mare, are common elements for the both civilizations.

The radial placement of the hatched triangles by incision on the shoulder of the cup (fig. 9/11) is identical as technique to the fragmentary vases found in the levels 5 and 14b from Kastanas[26]. The small bowl having truncated-cone shape and strongly over-raised ears (fig. 9/8) discovered in the settlement from Cîrcea "Viaduct" represents the prototype of the same shape found in the phase Gîrla Mare IV-Bistreț-Işalnița.

The same remarks are available for the jug with over-raised ear (fig. 9/10), as well as for the jug with slightly lobed aperture (fig. 9/2).

23 Marin Nica, Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 23 - 26.
24 Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pl. CX/2.
25 *Ibidem*, pl. CX - CXII.
26 Alix Hochestetter, Kastanas, Berlin, 1984, p. 370, pl. 39/2, pl. 22/6.

https://biblioteca-digitala.ro

The pottery of Verbicioara III (IV Berciu) type found in the settlement from Reșca "Romula", presents the same features (fig. 10/1 - 19), strongly influenced by the cultural group Gîrla Mare.

We are also faced here with motifs typical for Gîrla Mare: the spiral hook (fig. 10/3, 16) and stamped small circles (fig. 10/12).

The fourth phase of Gîrla Mare group is represented by the pottery (fig. 6/1 - 12) discovered in the dwellings n. 2 and 9 (fig. 1) and by two kantharos (fig. 6/13, 14), found in the tombs of incineration from the proximate vicinity of the settlement.

The dwelling n. 9 of Gîrla Mare type, phase IV, Bistreț-Ișalnița (fig. 2/4) is similar as shape to the traditional ones Gîrla Mare, having sizes of more than 15 and 6.5 m. Four hearths were arranged within this settlement (fig. 2/4). The tombs of incineration from the necropoleis Bistreț-Ișalnița and Vîrtop (fig. 15), found in the proximity of the settlement, are resemblant to the tombs of incineration of Gîrla Mare type from the place "Digul lui Milu".

The development of the dishes (fig. 6/24; fig. 15/1), of the cups (fig. 9/11; fig. 10/3, 7, 9), of the amphoras (fig. 9/12), of the grooved motif beginning with the phases Verbicioara III and Gîrla Mare III (fig. 5/6, 9), became typical in the next phase (IV) in the settlements of Verbicioara IV (V Berciu) type from Secu (fig. 6/15 - 23; fig. 7/1 - 24), Bistreț-Ciumești-Brînză[27], Govora-sat[28], Ocnele Mari, Valea Goruneilor[29] and Cărpiniș[30].

The characteristic pottery for the cultural group Gîrla Mare is only represented by several fragments, typical for the aspect Bistreț-Ișalnița (fig. 6/1 - 8, 11), associated with those of Gîrla Mare type (fig. 6/9, 10a, 10b, 12a, 12b) discovered on the flooring of the dwellings n. 9 and 2, as well as by two square-shaped kantharos with strongly over-raised ears (fig. 6/13, 14). All these pieces are adorned on the neck and on the shoulder with fine grooves, disposed vertically in zig-zag (fig. 6/13, 14). The last two motifs were adopted from the vases of Gîrla Mare type[31] and transposed in the technique of the grooving on new shapes with squared outline and over-raised ears. This vase is the most typical and represents the best the transition from the early Hallstatt and was found in association with the ornamented pottery with spiral motifs Gîrla Mare, the final phase (fig. 6/1 - 23) in the most settlements of Verbicioara IV (V Berciu) type, identified or investigated so far in the majority of the areas of Oltenia[32].

The pottery and the fragmentary antropomorphical representations of the phase IV Gîrla Mare (fig. 6/9, 10a, 10b, 12a, 12b), found in association with those of Bistreț-Ișalnița type (fig. 6/5 -, 11) in the dwelling n. 9, in the hallstattian necropolis from Ghidici (fig. 6/13, 14), or those of Verbicioara IV type (fig. 6/15 - 23), from Secu (fig. 7/1 - 24), Craiova-Cernele (fig. 7/25, 26) or in other settlements identified by G. Crăciunescu (The Museum of Drobeta-Tr. Severin), have advanced technical features, typical for this phase. In the settlement "Ogașul Mare" from Secu we already remark hallstattian elements (fig. 7/2, 6a, 6b, 11, 13, 17, 18, 24).

The small knife made of copper, together with the fragmentary stone hatchet found in the same settlement (fig. 7/7a, 7b, 9) have analogies with those found in the settlement of Colslogeni type from Ulmi[33] and Radovanu[34].

The cultural elements, including the technique of ornamentation characteristic for the last phase of the cultural group Gîrla Mare-Bistreț-Ișalnița-Verbicioara IV will be transmitted to the early Hallstatt of Vîrtop type, sometimes within the same settlement, as prove the results of the findings of the last years in the settlements from Ghidici "Balta Țarova".

The hallstattian dwelling n. 7 belonging to Vîrtop type from "Balta Țarova I" had an oval shape and size 10 x 9 m (fig. 1/L7; fig. 2/6). The circular hearth

27 Ion Chicideanu, Dacia, NS, XXX, 1 - 2, 1986, p. 41 fig. 33 - 34; p. 42 fig. 35/2, 3, 5.
28 Gh. I. Petre-Govora, Thraco-Dacica, p. 86, fig. 1/7, 9.
29 *Ibidem*, p. 87, fig. 2/5 - 6.
30 *Ibidem*, p. 87, fig. 2/7.
31 Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XIII/181; L XXIV/204; LXXXV/346, 355; XCII/417.
32 Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, București, 1978, p. 61 - 70. Surface investigations made by G. Crăciunescu in the settlements from the south-western Oltenia (Oprișor, Malovăț, Fântâna Dumbravă, Ocnița Mare, Pătule, Poroina Mare).
33 *Ibidem*, p. 134, fig. 73/10.
34 *Ibidem*, p. 146 fig. 86/3, 4.

https://biblioteca-digitala.ro

having the diameter of 1 m was placed in the center of the dwelling. The vertical looms were placed in the eastern and western corners.

The hallstattian dwelling n. 1 (fig. 2/7) from the point "Balta Țarova II" had the same shape and size. The hearth (1.5 x 1 m) was also placed in the center of the dwelling. The square-shaped cup, with strongly over-raised ears (fig. 12/11), allow to place the dwelling n. 1 between the aspects Bistreț-Ișalnița and Vîrtop.

For the cultural and chronological framing of the dwelling n. 7 found in the settlement from "Balta Țarova I" we consider as very important the three fragmentary amphoras (fig. 12/2, 3, 7), grooved dishes (fig. 12/4) and the bi-truncated-cone-shaped vase (fig. 12/4), which, accordingly to the shape and the adornment with grooves disposed horizontally, vertically and in garlands, sometimes combined with motifs made by incizion and intarsia (fig. 12/1), are considered as typical for the pottery from Susani phase. To the same early phase also belong the fragmentary vases discovered in the hallstattian settlementfrom Gropșani (Vulpeni commune), the place "Ovrei" (fig. 11/13 - 22b), which overlap another settlement from the Bronze Age (fig. 11/10 - 12).

The findings of the tomb 1; belonging to Vîrtop type, from the settlement "Balta Țarova I", consisted of six dishes (fig. 14/1 - 5, 8), a salt-cellar (fig. 9), a miniature vase (fig. 14/7), a grooved bi-truncated-cone-shaped vase covered with a small lid (fig. 14/10, 11), a small white stone (fig. 14/6a, 6b) and an urn-like vase (fig. 14/12). All these pieces belong to the second level of the Hallstatt period.

From the geographical and cultural point of view, the hallstattian settlements discovered in the places "Balta Țarova I and II" from Ghidici belong to the cultural group Balta Verde-Hinova-Vîrtop.

The recent findings from Ghidici are important not only in the purpose of obtaining clear stratigraphical, cultural and chronological relations between these two settlements of Gîrla Mare and Vîrtop types which are overlapped, but also especially to find the perspective offered by these two places from Ghidici for the knowledge of the features of the settlements and of the necropoleis at the end of the Bronze Age and the beginning of Hallstatt in the southern Oltenia.

It is also important for the Oltenian territory to establish the cultural and chronological relations between the two cultural aspects of Vîrtop and Insula Banului types.

Through the recent identification of the fortified settlement of Insula Banului on the place named "Cetate", found on the high terrace of Jiu river, southwards from the village Valea Rea, Brădești commune (26 km northwards from Craiova), the areal of this culture enhances. The pottery, which was found in a cult pit, accordingly to the shapes (fig. 15) and especially to the techniques of moulding and adornment, has the same features of that found in Insula Banului[35], Babadag (phase I) and Cozia. The stamped ornamentation *(torques)* is prevalent. Seldom appears the adornment by incizion or grooving (fig. 15/5, 6). The urn-vase having bi-truncated-cone-shaped is simply adorned with grooves around the prominences (fig. 15/6) or more intricately with rows of straight horizontal lines, with groups of three or four hatched triangles, made in the same technique of the stamping (fig. 15/8). The bowls, having a truncated-cone shape, with arched rim to the interior side (fig. 25/B, 4), or thickened (fig. 15/5), are adorned with rows of points on the rim (fig. 15/4), or with incized lines combined with stamped zig-zaged ones, having at one edge the stamped circle of Gîrla Mare type (fig. 15/5).

The urn-vase with no adornment (fig. 15/2) only have two prominences at the lower side.

A bowl found in the settlement from Mărăcine has the rim slightly arched to the interior side and is adorned with fine pricks (fig. 15/9).

Accordingly to the features of the pottery described above, the settlement fortified with defense ditches as wide as 14 m and with the depth of 4 - 7 m from Valea Rea (Brădești) has similar features with the aspect Insula Banului and Cozia group. From the chronological and cultural point of view, the aspect Insula Banului from Valea Rea is posterior to the aspect Vîrtop.

35 Sebastian Morintz, Petre Roman, SCIV, 3, 20, 1969, p. 393 - 423.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DATE NOI CU PRIVIRE LA SFÂRŞITUL EPOCII BRONZULUI ŞI ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI PE TERITORIUL OLTENIEI

Marin Nica

Se ştie că, în stadiul actual al cercetărilor, principalele manifestări etno-culturale de la sfârşitul epocii bronzului pe teritoriul Olteniei sunt reprezentate de fazele târzii ale culturilor Zuto-Brdo-Gârla Mare, Verbicioara şi, respectiv, Bistreţ-Işalniţa, care îşi vor pune amprenta specific locală asupra celor două aspecte culturale ale Hallstattului timpuriu, intrate în literatura arheologică cu numele de aspectul Vârtop[1] şi Insula Banului[2], sau aspectul "Ostrov"[3]. Ele sunt considerate de specialişti[4] ca făcând parte din grupele culturale ale perioadei de tranziţie la epoca fierului.

Grupul cultural Gârla Mare din valea Dunării oltene, receptiv la influenţele culturale vestice, de tip Cruceni-Belegiş, va juca mai întâi rolul de vehiculator spre est şi sud-est a noilor elemente de tip hallstattian, şi, mai apoi, de unificare culturală în ultimele faze de evoluţie a civilizaţiilor Verbicioara, Tei şi Zimnicea-Plovdiv. Numai aşa se poate explica prezenţa motivelor de tip Gârla Mare, Verbicioara şi Bistreţ-Işalniţa în nivelurile inferioare din aşezarea de la Kastanas[5] din Macedonia grecească.

Deşi grupurile sau aspectele regionale din cadrul marelui complex cultural cu ceramică încrustată se întindea de-a lungul Dunării, din sudul Slovaciei şi până aproape de gura Oltului, ele sunt cunoscute, mai ales, prin identificarea şi cercetarea a peste 50 de necropole, şi mai puţin a aşezărilor. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate vorbi despre o structură internă, definitiv elaborată, a acestora, pentru a răspunde, astfel, problemelor de geneză, evoluţie, periodizare sau cronologie faţă de cele învecinate.

Paralel cu cercetările din aşezarea de la Balej (r. Vidin), noile date stratigrafice obţinute în aşezările şi necropolele de tip Gârla Mare, Bistreţ-Işalniţa şi Vârtop care, în punctele "Balta Ţarova" I şi II de la Ghidici, com. Piscu Vechi (vis-a-vis de gura Lomului), se suprapun (fig. 1), au permis formularea de noi concluzii.

Cele trei aşezări suprapuse sunt situate la aproape 6 km sud de satul Ghidici, pe panta însorită a unei dune de nisip ce coboară lin în Balta Ţarova, în imediata apropiere a Dunării.

Aşezarea de tip Gârla Mare şi Vârtop din punctul "Balta Ţarova II" este situată tot pe o dună de nisip, la aproximativ 150 m est de prima aşezare.

Necropola cu morminte de incineraţie de tip Gârla Mare se află în punctul "Digul lui Milu" la 300 m vest de aşezare iar cele de tip Bistreţ-Işalniţa şi Vârtop la o distanţă de numai 40 m.

Ceramica descoperită în interiorul a cinci locuinţe de suprafaţă de tip Gârla Mare (fig. 1/L1, L3, L4, L5, L6; fig. 2/3), în două locuinţe de tip Bistreţ-Işalniţa (fig. 1/L2, L9; fig. 2/4) şi în patru de tip Vârtop (fig. 1/L7, L8, L10; fig. 2/6, 7) ne-a oferit numeroase elemente pe baza cărora am constatat o evoluţie neîntreruptă în patru faze a grupului oltean Gârla Mare; ultima reprezintă un nou aspect cultural de tip Bistreţ-Işalniţa, care evoluează, apoi, în cel de tip hallstattian, cunoscut, mai demult, în literatura arheologică cu numele de aspectul "Vârtop".

In campania din vara anului 1989, pe o suprafaţă de 14 x 13 m, săpată la 4 m vest de locuinţa nr. 3 (fig. 1/L5, L6; fig. 2/1, 2, 3), a fost identificat un strat al epocii bronzului, gros de 0,60 - 0,70 m, alcătuit din 4 niveluri de locuire (fig. 2/1, 2).

Nivelul I este la baza stratului, foarte subţire, la 1,50 - 1,80 m adâncime şi este alcătuit din cenuşă, cărbune şi resturi menajere şi coboară spre capătul de nord sub forma unei gropi, adâncă de 1,25 - 1,50 m

1 D. Berciu, A.O., 1939, p.155, 199.

2 Sebastian Morintz şi Petre Roman, SCIV, 3, 20, 1969, p. 393 - 422.

3 Bernhard Hänsel, *Beiträge zur Regionalen und Chronologischen gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 60 - 61.

4 Marin Gumă, *Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bucureşti, 1993, p. 168-180.

5 Alik Hochstetter, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p. 107, pl. 4; idem, *Kastanas*, Berlin, 1984, p. 370, pl. 39/2, pl. 46/3, pl. 47/2, 3; pl. 56/7.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 19 - 41*

https://biblioteca-digitala.ro

față de nivelul de călcare antic (fig. 2/1, 2). Umplutura gropii, de culoare maronie, cu rare urme menajere, este suprapusă de nivelul II sub forma unui strat de locuire subțire, de 0,20 m, având culoare cenușie (fig. 2/1, 2).

Nivelul II este clar marcat și de o vatră rotundă, puțin albiată (fig. 2/2, 3), cu diametrul de 8,80 m, care suprapune umplutura nivelului I (fig. 2/2). Vatra nivelului II, situată în colțul de est al secțiunii II (fig. 2/3) era suprapusă la rândul ei de un strat de nisip, steril, cu pete maronii, gros de 1 m (fig. 2/1, 2), urmat de ultimele niveluri de locuire - 3 și 4 - în grosime de 0,30 - 0,40 m (fig. 2/1, 2). Ele sunt reprezentate de podelele locuințelor de suprafață, suprapuse nr. 5 și 6 (fig. 2/1, 3).

Nivelul III este reprezentat de podina locuinței nr. 6 (fig. 2/1, 3). De formă aproximativ ovală (6,25 x 4,35 m) și orientată N-S (fig. 1/L 6; 2/3), locuința nr. 6 se prezintă sub forma unei aglomerări de lipituri sau bucăți de chirpici afumați, cenușă și cioburi (fig. 2/3). Vatra era plasată spre latura de nord. Stratul bucăților de lipitură, cu amprente de trestie, din interiorul locuinței nr. 6, gros de 0,20 m (fig. 2/1), era suprapus de un alt nivel de locuire, cenușos, gros de 0,30 m, peste care se afla, apoi, podina locuinței nr. 5 din nivelul IV (fig. 2/1).

Nivelul IV este clar marcat de podina și stratul de chirpic al locuinței nr. 5 (fig. 2/1) apropiată ca formă și dimensiuni (8,25 x 6,20 m) de locuințele nr. 3 și 4 (fig. 1/L 3, L 4) care aparțin aceluiași nivel.

Pe podina locuinței nr. 5 au fost amenajate două vetre: prima de formă rectangulară (1,25 x 0,75 m), în centru, iar cea de a doua într-o absidă de pe latura de est a locuinței (fig. 2/3).

Ceramica recuperată din jurul vetrelor este tipică nivelului 4 (faza III) a culturii Gârla Mare (fig. 3/22; 5/3, 8).

Diferența de nivel, de 0,25 m, între cele două podele ale locuințelor 5 și 6 (fig. 2/1) ar fi putut reprezenta existența a încă unui nivel de locuire care face trecerea între nivelurile 3 și 4. Ne vom rezuma la o prezentare sumară, numai a ceramicii descoperite stratigrafic în locuințele nr. 5 și 6 care suprapun, la rândul lor, nivelul I cu ceramică caracteristică primei faze a culturii Gârla Mare.

Primei faze a grupului cultural Gârla Mare aparțin fragmentele ceramice provenite de la căni și cești (fig. 3/2, 4, 6 - 8, 10 - 12) cu reprezentare ornitomorfă (fig. 3/1a, 1b) descoperite la baza stratului de sub podina locuinței de suprafață nr. 6. Câteva vase, descoperite în morminte de incinerație (fig. 3/3, 5, 9a, 9b) fac tranzacția către faza a II-a a grupului cultural Gârla Mare. Predomină cănițele cu corpul sferic, puțin turtit (fig. 3/1, 6, 10) și cu partea superioară tronconică, ușor arcuită în afară dar mai înaltă decât partea inferioară (fig. 3/2), asemănătoare ca formă și dimensiuni cu cănile descoperite în canalul Dunării de la Ostrovul Corbului[6]. Cănițele cu fundul inelar au corpul mai puțin bombat (fig. 3/2, 7, 10) și cu tendința de formare a umărului iar cele cu fundul plat sau rotund (fig. 3/6) sunt mai bombate și mai joase, amintindu-ne de formele cănițelor sau cestilor din fazele Verbicioara I de la Cârcea "Viaducat" (fig. 14/13), Locusteni "Predești" (fig. 14/14, 17) și Verbicioara II (III Berciu de la Cârcea "Hanuri" (fig. 8/6). Diferența dintre cele două cești de la Ghidici (fig. 16/3) și Cârcea "Hanuri" (fig. 8/6) consta doar modul de dispunere a motivelor incizate, cât privește însă forma, ea este identică pentru ambele cești. De altfel, majoritatea cestilor din faza Verbicioara II descoperite în așezarea eponimă[7] au corpul aproape sferic și fundul plat sau rotund. Și celelalte fragmente de cești sau căni, în majoritatea cazurilor ornamentate cu motive incizate și însoțite de șiruri de puncte, descoperite în așezările de la Cârcea "Hanuri" (fig. 8/1a, 1b - 5, 7 - 11) și la Mărăcine "Dealul Sălișteˮ (fig. 8/16, 20 - 26), par să ne indice aceleași forme sferice. Forme asemănătoare au mai fost descoperite în așezările din aria culturilor Vatina[8] și Madarovce[9] din sudul Slovaciei și mai aproape în așezarea de la Ostrovul Corbului[10].

Torțile cănilor (fig. 3/11, 12) și cănițelor (fig. 3/2), albiate în partea superioară și ușor înălțate,

6 Bernhard Hänsel și Petre Roman, P. Z., 59, 1984, Hest 2, p. 198, 199, fig. 7, 8.

7 D. Berciu, Dacia, NS V, 1961, p. 132, fig. 3/1, 2, 8; p. 133, fig. 4/1, 3; 135, fig. 5/1 - 6; 137, fig. 7/1.

8 Milutin V. Garasanin, B.R.G.K., 1958, pl. 72, pl. 165.

9 Vávlav Furmänek și colaboratori, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava, 1991, p. 66, 67.

10 Bernhard Hänsel și Petre Roman, *op. cit.*, pl. 8/2, 15.

https://biblioteca-digitala.ro

aidoma celor de tip Vatina, pornesc direct (fig. 3/2, 11) sau puțin mai jos de sub buză (fig. 3/12). Într-un singur caz toarta prezintă un fel de *ansa lunata* (fig. 3/11a, 11b) asemănător toartelor de la cestile fragmentare de tip Verbicioara II descoperite în așezările de la Cârcea "Hanuri" (fig. 8/1a, 1b, 3), Mărăcine "Dealul Sălișteˮ (fig. 8/27, 28) și Broșteni "Adăpători", com. Baldovinești (fig. 11/ 2a - 2c).

Majoritatea fragmentelor ceramice, inclusiv reprezentarea ornitomorfă, descoperite la baza stratului de locuire, sunt ornamentate cu motive de linii paralele, incizate simplu sub forma unor benzi de câte două sau trei linii paralele dispuse orizontal sau în zig-zag pe corpul și gâtul vasului (fig. 3/1, 2, 6, 12).

Pe o singură căniță s-a reușit reconstituirea a trei registre de motive alcătuite fiecare din câte două sau trei linii incizate sub forma unor benzi orizontale și paralele mărginite fiecare de câte două șiruri de puncte (fig. 3/2) realizate cu ajutorul unui instrument de metal cu vârful ascuțit. Pentru înviorarea câmpului ornamental, sub fiecare registru atârnă un motiv realizat dintr-o alveolare rotundă sau ovală mărginită de puncte (fig. 3/2, 10). Motive asemănătoare, identice ca formă și realizare, se întâlnesc tot pe cănile din așezările de la Ostrovul Corbului sau în cea de tip Backa-Vatina de la Feidvar[11] de lângă Mosorina. Sunt motive de tradiție foarte veche, care își au originea în ceramica cimitirului de la Mokrin[12], preluate apoi de purtătorii grupurilor culturale Vatina[13] și Verbicioara II[14] (fig. 8; 11/1 - 9b) și transmise apoi comunităților de tip Gârla Mare.

La fel de vechi este și motivul de linii incizate în zig-zag sau în unghi, despărțite de un șir de puncte, întâlnit în cazul nostru pe corpul unei reprezentări ornitomorfe (fig. 3/1a - 1c). Același motiv incizat în zig-zag, combinat cu benzi de linii paralele și însoțit de un șir de puncte îl întâlnim și pe un fragment de vas (fig. 9/17) descoperit în așezarea de la Cârcea "Viaduct". El constituie o descoperire singulară, provenit, probabil, ca import din aria culturii Gârla Mare, faza I.

Un fragment de buză, ornamentat cu o linie incizată în zig-zag, a fost descoperit și în așezarea Verbicioara II de la Broșteni (fig. 11/6).

Începând cu etapa de tranziție la faza Gârla Mare II contactul cu așezările Verbicioara II (III Berciu) devine mai strâns.

Acest lucru este dovedit, mai întâi, de străchinile lobate din așezarea și necropola de la Ghidici (fig. 3/3, 5) a căror formă își are originea în străchinile cu gura în colțuri din așezările Verbicioara II de la Cârcea "Viaduct" (fig. 8/14), Curmătura (fig. 8/13, 15, 19) și din așezările de același tip din zona Porților de Fier[15].

Motivul șirului de triunghiuri hașurate (fig. 3/4), tehnica înțepăturilor succesive (fig. 3/3 - 5, 9a), brâurile plastice care încing vasele, sunt foarte frecvente pe ceramica Verbicioara faza II de la Cârcea "Hanuri" (fig. 8/1a - 11), Cârcea "Viaduct" (fig. 8/12, 14), Curmătura (fig. 8/13, 15 - 19), Mărăcine (fig. 8/20 - 26) și Broșteni "Adăpători" (fig. 11/7 - 9) și care vor deveni motive clasice pe ceramica ambelor culturi Gârla Mare și Verbicioara în fazele III și IV.

Faza a II-a a grupului cultural Gârla Mare este reprezentată de ceramica fragmentară descoperită pe podina locuinței nr. 6 din nivelul III (fig. 3/13 - 21) și de cea recuperată de sub podina locuințelor nr. 3 și 10 (fig. 4/1 - 12).

Aceleiași faze îi aparține și vasul cu protomă zoomorfă (fig. 4/14a, 13 b) provenit din necropola de incinerație din punctul "Digul lui Miluˮ care aparține aceleiași așezări Gârla Mare "Balta Țarova I".

Caracteristice pentru această fază sunt fragmentele provenite de la două amfore, cu gâtul trompetiform, arcuit elegant în afară, ornamentate cu linii incizate în zig-zag pe buză (fig. 3/16) sau cu motive de semicercuri imprimate (fig. 3/13). Pe gâtul amforei se îmbină motivul incizat cu cel imprimat în formă de semicercuri și cerculețe dispuse vertical (fig. 3/13, 16).

11 P.Medoveci-B.Hänsel, Rad. M.V., 31, N.S. 1988 - 89, p. 32, pl. VI/1 - 3; 33 pl. VII.

12 T. Soroceanu, Banatica, 3, Reșița, 1975, pl. VI/III; VIII; IX; idem, în P. Z., 50, 1975, Berlin, p. 178; pl. 13/11; 14; 15.

13 Milutin Garasanin, *op. cit.*, pl. 16/34; pl. 84; pl. 14/21; 21/1; 22/1, 2; Nikola Tasic, *Praistorya Vojvodina,* Novi Sad, 1974, p. 519, 155-157; idem, *Südosteuropa zeischen 1600 und 1000 V. Chr. J, Berlin,* 1982, p. 259, pl. 2/1 - 5; idem, *Kulturen der Frühbronzeizeit der Karpatenbekens und Nordbalkans,* Belgrad, 1984. pl. XII - XVII; P. Medovici-B. Hänsel, *op. cit.*

14 V. Boroneanț, Drobeta, 2, 1976, p. 14 - 29, pl. I - VII.

15 V. Boroneanț, *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Pe umărul amforei se îmbină, în continuare, motive de linii incizate care pornesc din vârful unui șir de triunghiuri hașurate și se termină cu cerculețe imprimate (fig. 3/18, 20). Cerculețele imprimate unesc liniile incizate în zig-zag pe corpul cănilor (fig. 3/15, 19) și al strachinilor (fig. 3/5). Începând cu faza Gârla Mare II, pe lângă motivele de cerculețe și semicercuri imprimate, apare motivul de ancoră (fig. 3/17) realizat în tehnica înțepăturilor succesive *(Stichkanaltechnik)*, care se generalizează pe ceramica descoperită și în așezările din Banatul Iugoslav-Vrsac, Dubavac[16] și din sudul Ungariei - Szeremle[17]. Pe umărul amforelor întâlnim, pe lângă motive liniare, dispuse în zig-zag, realizate în tehnica *Stichkanaltechnik*, combinate cu cerculețe imprimate (fig. 3/14), și pe cele imprimate sub forma unor motive izolate (fig. 3/21).

Ceramica de sub locuințele 3 și 10 (fig. 4/1 - 12) prezintă aceleași caracteristici. Pe lângă motivele liniare paralele, însoțite de puncte incizate (fig. 4/3, 4), tipice fazei I, apare motivul ghirlandei incizate și însoțite, de asemenea, de puncte (fig. 4/1), care va deveni tipic în faza următoare. Celelalte fragmente provenite de la strachini cu gura lobată (fig. 4/5, 6, 7, 12), căni (fig. 4/8), amfore (fig. 4/9 - 11b) prezintă aceleași caracteristici prezentate mai sus, doar cu precizarea că, în acest complex, predomină motivul de linii incizate și asistăm la prima manifestare a tehnicii de înțepături succesive (fig. 4/2) de origine Verbicioara II. Urciorul cu protomă zoomorfă (fig. 4/13a, 13b) reprezintă o descoperire de excepție în aria complexului cultural Zuto-Brdo-Gârla Mare. Motivele de cerculețe și semicercuri imprimate cu zig-zaguri și motivele în formă de ancoră, realizate în tehnica înțepăturilor succesive (fig. 4/13a, 13b), sunt tipice ceramicii din faza Gârla Mare II.

Urcioare cu protome zoomorfe realizate schematic au fost descoperite la Sopron Burgstall[18] și în tumulul 5 de la Vaszar[19] din Ungaria. Acesta din urmă, realizat schematic, este pictat cu motive negre pe fond roșu și aparține Hallstattului timpuriu. În comparație cu urciorul de la Ghidici, cu protoma zoomorfă, modelat și frumos împodobit cu motive imprimate, incizate și încrustate, urciorul de la Vaszar, evoluat ca formă, reprezintă elemente de tradiție ale epocii bronzului panonic la începutul primei epoci a fierului în Transdanubian la orizontul cronologic B.Z.D./ Ha.A$_1$.

Motivele de cerculețe imprimate și semicercuri imprimate, împreună cu cele liniare, executate în noua tehnică *Stihkanaltechnik*, se vor generaliza și îmbina creativ, în fazele următoare, cu motive noi ca: meandru și spirală, ghirlande, volute spiralice etc.

Câteva vase din colecția Muzeului Național de Antichități[20] și ale Muzeului Olteniei[21], cât și unele vase descoperite în necropolele de la Ostrovul Mare și Balta Verde[22] sunt ornamentate cu motive în tehnica specifică ceramicii din faza a II-a și etapei de trecere la faza a III a.

Este necesar să amintim că varietatea și bogăția motivelor de pe vasele de la Cârna nu se întâlnesc pe ceramica din faza Gârla Mare II de la Ghidici.

Faza a III-a a grupului cultural Gârla Mare este bogat reprezentată de vasele fragmentare descoperite pe podina locuințelor 1, 3, 4 și 5 (fig. 1; 2/3). O parte din materialul ceramic a fost deja publicat[23], urmând a se exemplifica fiecare locuință de suprafață cu câteva fragmente ceramice caracteristice acestei faze. În toate cele 4 locuințe descoperite până în prezent predomină vasele fragmentare, neornamentate, de dimensiuni variate: castroane, strachini (fig. 5/3, 5), vase de uz casnic (fig. 5/2, 4, 10 - 15), vasele de tip cuptor, căni și cești pătrate (fig. 5/9) și fragmente de amfore, de dimensiuni mari (fig. 3/22, 5/1, 7, 8). Gâtul trompetiform, cu deschidere foarte largă (fig. 3/22), descoperit în locuința nr. 6, care suprapune locuința nr. 5, are buza puternic răsfrântă, unghiular, în afară (fig. 3/22), spre deosebire de cele din locuința nr. 6 și de

16 Nikola Tasic, *Praistoija Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 524, 170 - 175 idem, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 V. Chr. I*, Berlin, 1982, 263, pl. 4/2 - 6.

17 Stephan Foltiny, P.Z., p. 84, pl.2/1, 7.

18 E. Patek, Materiali, XIX, Novi Sad, 1981, pl. 3/4 - 7, 4 - 5.

19 *Ibidem*, pl. 3/6 - 7; A. Lengyel, G. T. B. Radon, *The archaeology of Roman Panonia*, Budapesta, 1980, pl. VI/1.

20 Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, pl. XCIX/489, 491; pl. C/490, 498; pl. C.V./559, 551, 555.

21 D. Berciu, A.O., 1939, p. 262, fig. 132, p. 265, fig. 18 b/8, 9, 11.

22 D. Berciu, Eug. Comșa, Materiale și cercetări arheologice, II, București, 1956, p. 302, fig. 37.

23 Marin Nica, Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 23 - 26.

https://biblioteca-digitala.ro

sub locuința 10, care se arcuiesc elegant (fig. 3/13, 16; 4/11a). Motivul arcadelor înlănțuite, care se desfășoară pe interiorul buzei (fig. 3/22; 5/7) sau pe corpul vasului (fig. 5/1, 3, 8), este identic ca formă și realizare cu același motiv de pe buza amforelor din necropola de la Cârna[24].

Spirala puternic înfășurată (fig. 5/8) în formă de S-uri îmbucate (fig. 5/3), volute (fig. 5/1, 7), ochelari (fig. 5/1, 7), omida (fig. 5/8), combinate armonios cu motivele cunoscute din faze anterioare realizate, acum, într-o tehnică superioară, inclusiv cu rotițe (fig. 5/1, 3, 8), frumos încrustate cu o materie albă, sunt comune pentru ambele locuri de descoperiri de la Ghidici și Cârna [25].

Vasele de uz comun, în formă de sac, prototipul formelor hallstattiene, sunt ornamentate cu brâuri alveolate (fig. 5/4), proeminențe simple sau cu alveole plasate sub buză (fig. 5/10 - 15) și, mai rar, pe interiorul buzei (fig. 5/2). Ornamentul canelat se extinde și pe umărul amforei (fig. 5/6), iar străchinile își arcuiesc buza în interior (fig. 5/5), aidoma celor hallstattiene. Toartele cănilor și ceștilor, puternic arcuite în sus (fig. 5/4), reprezintă prototipurile acelorași forme următoare Gârla IV-Bistreț-Isalnița (fig. 6/13, 14).

Unele forme, și mai ales motivele geometrice de pe ceramica din faza Gârla Mare III de la Cârna și Ghidici, le întâlnim transpuse pe unele forme de tip Verbicioara III (IV Berciu), descoperite în așezarea de la Cârcea "Viaduct" (fig. 9). Amintim în acest sens amfora de la fig. 9/1a, 1b, apropiată ca formă de cele descoperite în locuințele de la Ghidici, pe corpul căreia sunt dispuse în metope motive incizate de tip Verbicioara și Tei combinate cu cârligul spiralic de tip Gârla Mare (fig. 9/1a, 1b).

Cârligul spiralic și spirala puternic înfășurată, motivul de formă de M sunt, de asemenea, prezente pe câteva fragmente (fig. 9).

Cârligul spiralic (fig. 9/15), spirala puternic înfășurată (fig. 9/14), cerculețele imprimate (fig. 9/18), motivul în forma literei M (fig. 9/9b) tipice Gârla Mare, se întâlnesc frecvent pe ceramica de tip Verbicioara de la Cârcea "Viaduct". Cana de la fig. 9/13, cu motive tipice Gârla Mare, reprezintă mai degrabă un import Gârla Mare în așezarea de la "Viaduct". Este încă o dovadă despre relațiile strânse dintre cele două civilizații: Verbicioara III și Gârla Mare III. Ceștile cu corpul sferic și toartele supraînălțate (fig. 9/3, 4, 11, 16a, 16b), ornamentate cu motive meandrice, cercuri solare, triunghiuri hașurate în tehnică de influență Gârla Mare, sunt elemente comune ambelor civilizații.

Dispunerea radială a triunghiurilor hașurate prin incizare pe umărul ceștii de la figura 9/11 este identică ca realizare cu vasele fragmentare descoperite în nivelul 5 și 14b de la Kastanas[26]. Castronașul cu picior tronconic și toarte puternic înălțate de la fig. 9/8 din așezarea de la Cârcea "Viaduct" reprezintă prototipul aceleiași forme din faza Gârla Mare IV-Bistreț-Isalnița.

Aceleași constatări se pot face și pentru cana cu toarta supraînălțată de la fig. 9/10, cât și pentru cupa de la fig. 9/2, cu gura ușor lobată.

Ceramica de tip Verbicioara faza III (IV Berciu), descoperită în așezarea de la Reșca "Romula", prezintă aceleași caracteristici (fig. 10/1 - 19), influențate puternic de grupul cultural Gârla Mare.

Se întâlnesc și aici motive tipice Gârla Mare, cum ar fi cârligul spiralic (fig. 10/3, 16) și cerculețele imprimate (fig. 10/12).

Faza a IV a a grupului Gârla Mare este reprezentată de ceramica (fig. 6/1 - 12) descoperită în interiorul locuințelor nr. 2 și 9 (fig. 1) și de două cantarosuri (fig. 6/13, 14) recuperate din mormintele de incinerație din imediata apropiere a așezării.

Locuința nr. 9 de tip Gârla Mare faza IV, Bistreț-Isalnița (fig. 2/4) are o formă similară celor de tradiție Gârla Mare cu dimensiuni ce depășesc lungimea de 15 și 6,5 m. În interiorul ei au fost amenajate 4 vetre (fig. 2/4). Mormintele de incinerație din necropola de tip Bistreț-Isalnița și Vârtop (fig. 15) în apropiere de așezare prezintă asemănări cu mormintele din necropola de incinerație de tip Gârla Mare din punctul "Digul lui Milu".

Evoluția străchinilor (fig. 6/24; 15/1), a ceștilor (fig. 9/11; 10/3, 7, 9), a amforelor (fig. 9/12), a

25 *Ibidem*, pl. CX - CXII.

24 Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pl. CX/2.

26 Alix Hochestetter, *Kastanas*, Berlin, 1984, p. 370, pl. 39/2, pl. 22/6.

https://biblioteca-digitala.ro

motivului canelat încă din faza Verbicioara III și Gârla Mare III (fig. 5/6, 9) devine tipică în faza următoare (IV) în așezările de tip Verbicioara IV (V Berciu) de la Secu (fig. 6/15 - 23; 7/1 - 24), Bistreț-Ciumești-Brânză[27], Govora-sat[28], Ocnele Mari, Valea Goruneilor[29] și Cărpiniș[30].

Ceramica caracteristică ultimei faze a grupului cultural Gârla Mare este reprezentată doar prin câteva fragmente, tipice aspectului Bistreț-Îșalnița (fig. 6/1 - 8, 11) în asociere cu cele de tip Gârla Mare (fig. 6/9, 10a, 10b, 12a, 12b) descoperite pe podeaua locuințelor nr. 9 și 2, cât și de două cantarosuri de formă pătrată cu toarte puternic supraînălțate (fig. 6/13, 14). Ele sunt ornamentate pe gât și umăr cu caneluri fine dispuse vertical în căpiori și zig-zag (fig. 6/13, 14). Ultimele două motive au fost preluate de pe vasele de tip Gârla Mare[31] și transpuse în tehnica canelurilor pe forme noi cu contur pătrat și cu torțile supraînălțate. Este vasul cel mai tipic și reprezintă cel mai bine trecerea la Hallstattul timpuriu și a fost descoperit în asociere cu ceramica ornamentată cu motive spiralice Gârla Mare, faza finală (fig. 6/1 - 23) în majoritatea așezărilor de tip Verbicioara IV (V Berciu), identificate sau cercetate până în prezent în majoritatea zonelor din Oltenia[32].

Ceramica și reprezentările antropomorfe fragmentare din faza Gârla Mare IV (fig. 6/9, 10a, 10b, 12a, 12b), descoperite în asociere cu cele de tip Bistreț-Îșalnița (fig. 6/5 - 8, 11) în locuința nr. 9, în necropola hallstattiană de la Ghidici (fig. 6/13, 14) sau cele de tip Verbicioara IV (fig. 6/15 - 23), de la Secu (fig. 7/1 - 24), Craiova-Cernele (fig. 7/25, 26) și în alte așezări identificate de G. Crăciunescu de la muzeul din Drobeta-Tr. Severin, prezintă caracteristici tehnice evoluate, tipice acestei faze. În așezarea "Ogașu Mare" de la Secu constatăm deja elemente hallstattiene constituite (fig. 7/2, 6a, 6b, 11, 13, 17, 18, 24).

Cuțitașul de cupru împreună cu toporul de piatră fragmentar din aceeași așezare de la Secu (fig. 7/7a, 7b, 9) prezintă analogii apropiate cu cele descoperite în așezarea de tip Coslogeni de la Ulmi[33] și Radovanu[34].

Elementele culturale, inclusiv tehnice de ornamentare caracteristice ultimei faze a grupului cultural Gârla Mare-Bistreț-Îșalnița-Verbicioara IV, se vor transmite evolutiv Hallstattului timpuriu de tip Vârtop, uneori în cadrul aceleiași așezări, așa cum o demonstrează rezultatele descoperirilor din ultimii ani în așezările de la Ghidici "Balta Țarova".

Locuința hallstattiană nr. 7 de tip Vârtop din punctul "Balta Țarova I" avea o formă ovală cu dimensiunile de 10 x 9 m (fig. 1/L 7; 2/6). Vatra circulară cu diametrul de 1 m era plasată în centrul locuinței iar războaiele verticale de țesut erau, de asemenea, plasate în colțurile de est și vest.

Locuința hallstattiană nr. 1 (fig. 2/7) din punctul "Balta Țarova II" avea aceeași formă și dimensiuni. Vatra (1,50 x 1 m) era plasată tot în centrul locuinței. Ceașca, de formă pătrată, cu toartele puternic înălțate (fig. 12/11), plasează cronologic locuința nr. 1 între aspectul Bistreț-Îșalnița și Vârtop.

Pentru încadrarea culturală și cronologică a locuinței nr. 7 din așezarea de la "Balta Țarova I" sunt deosebit de importante cele 3 amfore fragmentare (fig. 12/1, 10, 12), a strachinilor (fig. 12/2, 3, 7) canelate și vasul bitronconic (fig. 12/4) care, prin formă și decor canelat dispus orizontal, vertical și în ghirlandă, combinate uneori cu motive incizate și încrustate (fig. 12/1), sunt tipice ceramicii din faza Susani. Aceleiași faze timpurii îi aparțin și vasele fragmentare descoperite în așezarea hallstattiană de la Gropșani (com. Vulpeni), punctul "Ovrei" (fig. 11/13 - 22b), care suprapun o altă așezare din epoca bronzului (fig. 11/10 - 12).

Inventarul mormântului 1, de tip Vârtop, din așezarea de la "Balta Țarova I", alcătuit din 6 strachini (fig. 14/1 - 5, 8), un vas-solniță (fig. 9), un vas miniatural (fig. 14/7), un vas bitronconic canelat, acoperit cu un căpăcel (fig. 14/10, 11), o pietricică albă (fig. 14/6a, 6b) și un vas de tip urnă (fig. 14/12),

27 Ion Chicideanu, Dacia, NS, XXX, 1 - 2, 1986, p. 41 fig. 33 - 34; p. 42 fig. 35/2, 3, 5.

28 Gh. I. Petre-Govora, Thraco-Dacica, p. 86, fig. 1/7, 9.

29 *Ibidem*, p. 87, fig. 2/5 - 6.

30 *Ibidem*, p. 87, fig. 2/7.

31 Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XIII/181; L XXIV/204; LXXXV/346, 355; XCII/417.

32 Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, București, 1978, p. 61 - 70. Descoperiri de suprafață efectuate de G. Crăciunescu în așezările din sud-vestul Olteniei (Oprișor, Malovăț, Fântâna Dumbravă, Ocnița Mare, Pătule, Poroina Mare).

33 *Ibidem*, p. 134, fig. 73/10.

34 *Ibidem*, p. 146 fig. 86/3, 4.

https://biblioteca-digitala.ro

aparțin nivelului II hallstattian.

Privite din punct de vedere geografic și cultural, așezările hallstattiene din cele două puncte, "Balta Tarova I și II" de la Ghidici, aparțin grupului cultural Balta Verde-Hinova-Vârtop.

Recentele descoperiri de la Ghidici sunt importante nu numai pentru lămurirea raporturilor stratigrafice, culturale și cronologice dintre cele două așezări de tip Gârla Mare și Vârtop care se suprapun, cât mai ales a perspectivelor pe care le oferă cele două puncte de la Ghidici în cunoașterea caracteristicilor așezărilor și necropolelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în sudul Olteniei.

La fel de importantă pentru teritoriul Olteniei este și stabilirea raporturilor culturale și cronologice dintre cele două aspecte culturale de tip Vârtop și Insula Banului.

Prin identificarea recentă a așezării întărite de tip Insula Banului în punctul "Cetate" de pe terasa înaltă a Jiului, la sud de satul Valea Rea, com. Brădești (26 km nord de Craiova), s-a lărgit aria de răspândire. Ceramica, descoperită într-o groapă de cult, din punct de vedere al formelor (fig. 15) și mai ales al tehnicii de modelare și ornamentare, prezintă aceleași caracteristici cu cea descoperită în Insula Banului[35], Babadag (faza I) și Cozia. Predomină ornamentarea prin imprimare *(torques)* și, mai rar, prin incizare și canelare (fig. 15/5, 6). Vasul-urnă de formă bitronconică, de mari dimensiuni, este ornamentat simplu, cu caneluri în jurul proeminențelor (fig. 15/6) sau mai complicat cu șiruri de benzi drepte, orizontale, deasupra cărora se află grupate câte 3 sau 4 triunghiuri hașurate în aceeași tehnică a imprimării (fig. 15/8). Castroanele, de formă tronconică, cu buza arcuită în interior (fig. 25/B,4) sau îngroșată (fig. 15/5) sunt ornamentate cu șiruri de puncte pe buză (fig. 15/4) sau cu linii incizate, combinate cu cele imprimate în zig-zag, la capătul cărora se află cercul imprimat de tip Gârla Mare (fig. 15/5).

Vasul de tip urnă, neornamentat (fig. 15/2), prezintă doar câte două proeminențe-apucători în partea inferioară.

Un castron, descoperit în așezarea de la Mărăcine, are buza arcuită ușor în interior și este ornamentată cu înțepături fine (fig. 15/9).

Prin caracteristicile ceramicii descrise mai sus, așezarea întărită cu șanțuri de apărare late de 14 m și adânci de 4 - 7 m de la Valea Rea (Brădești) se apropie mai mult de aspectul Insula Banului și grupa Cozia. Cronologic și cultural, aspectul Insula Banului de la Valea Rea este posterior aspectului Vârtop.

35 Sebastian Morintz, Petre Roman, SCIV, 3, 20, 1969, p. 393 - 423.

https://biblioteca-digitala.ro

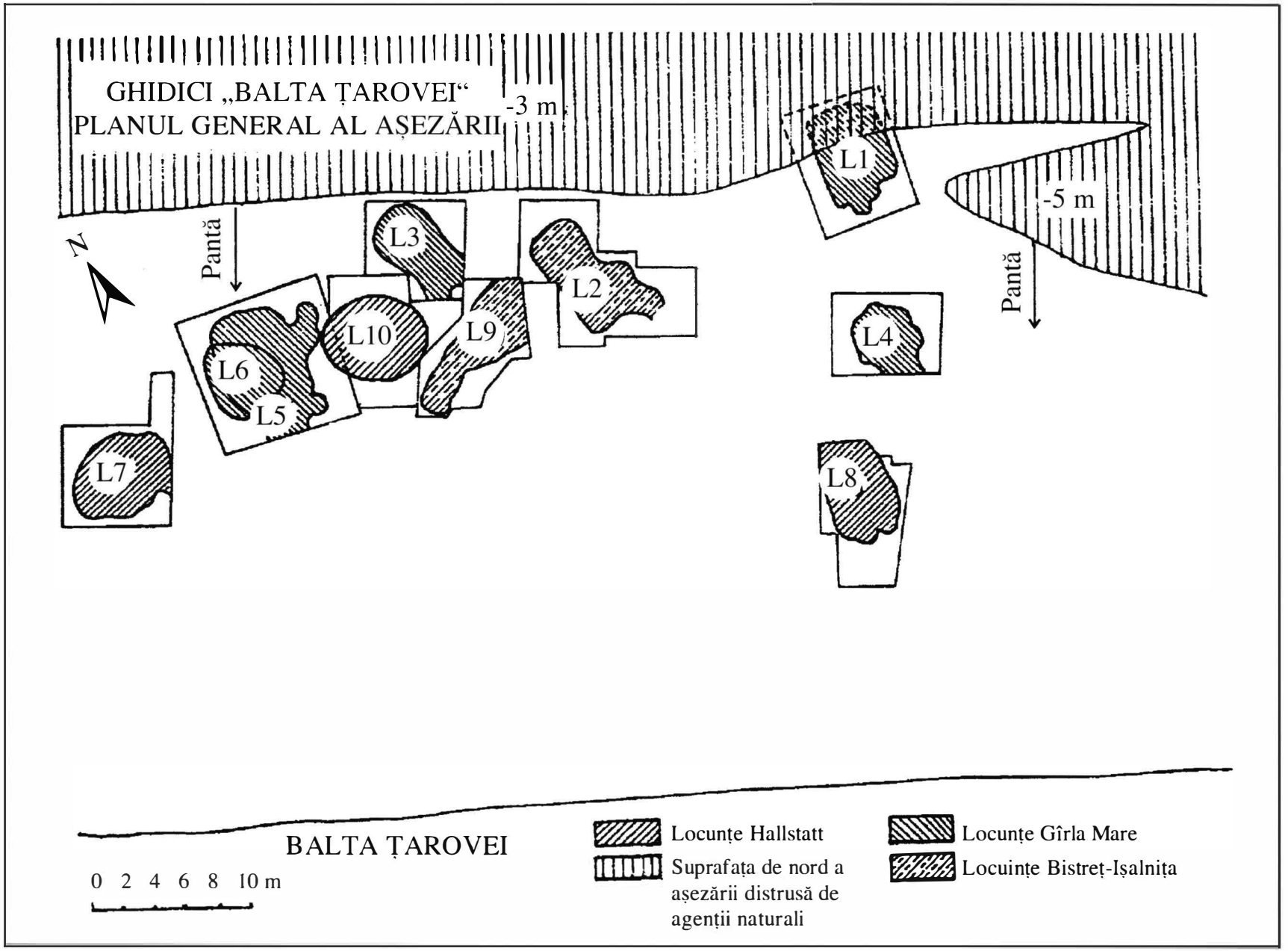

Fig. 1. Ghidici „Balta Țarova". Planul locuințelor de suprafață, Gîrla Mare (L1, L3, L4, L5, L6), Bistreț-Îșalnița (L2, L9), Vîrtop (L7, L8, L10).
Fig. 1. Ghidici „Balta Țarova". Plan of the surface dwellings, Gîrla Mare (L1, L3, L4, L5, L6), Bistreț-Îșalnița (L2, L9), Vîrtop (L7, L8, L10).

https://biblioteca-digitala.ro

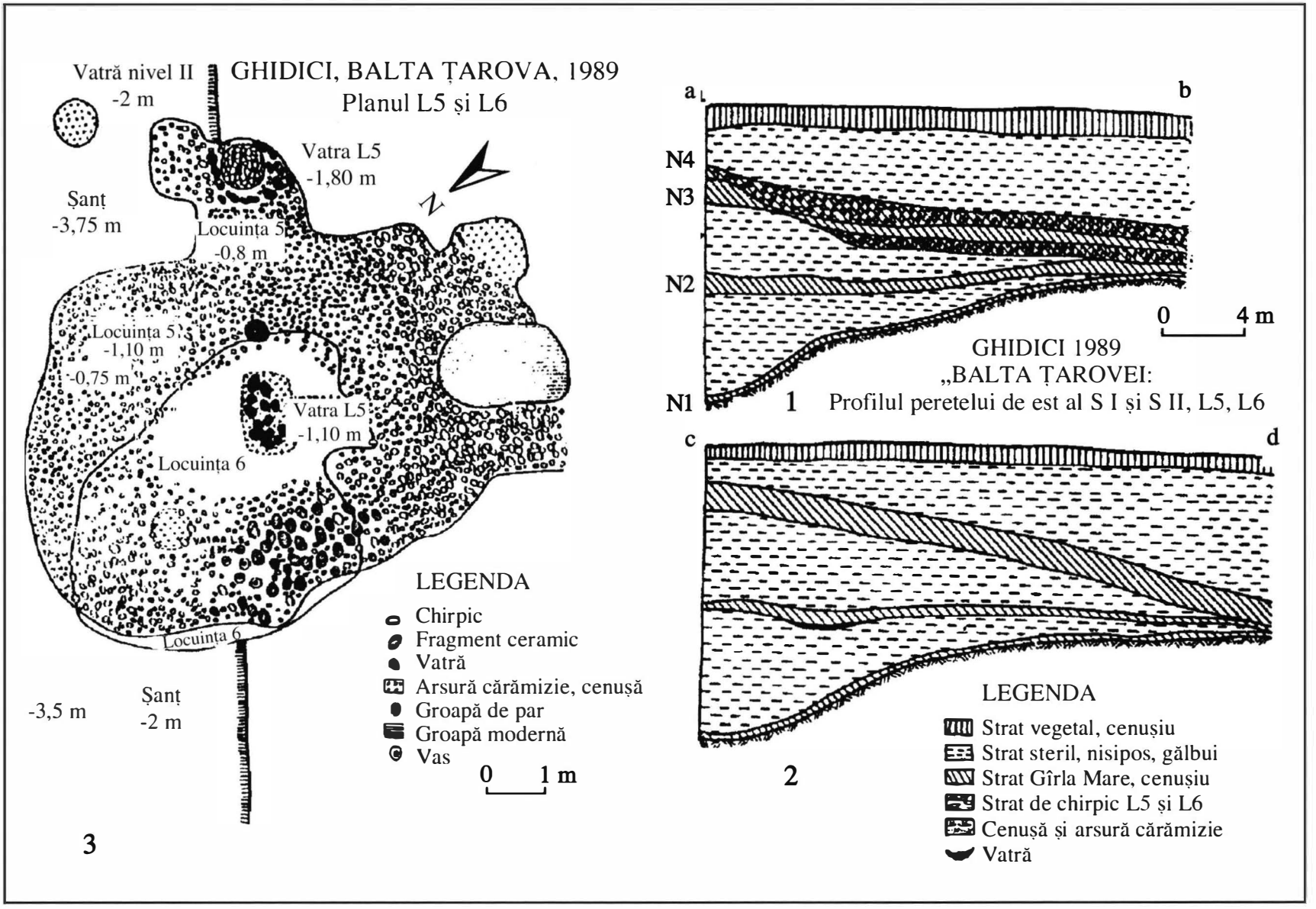

Fig. 2a. Ghidici, Balta Țarova: 1 - 2 - Profilul peretelui de est al S I și S II; 3 - Planul locuințelor Gîrla Mare nr. 5 și nr. 6.

Fig. 2a. Ghidici, Balta Țarova: 1 - 2 - Profile of the eastern wall of sections S I and S II; 3 - Plan of the dwellings Gîrla Mare n. 5 and n. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

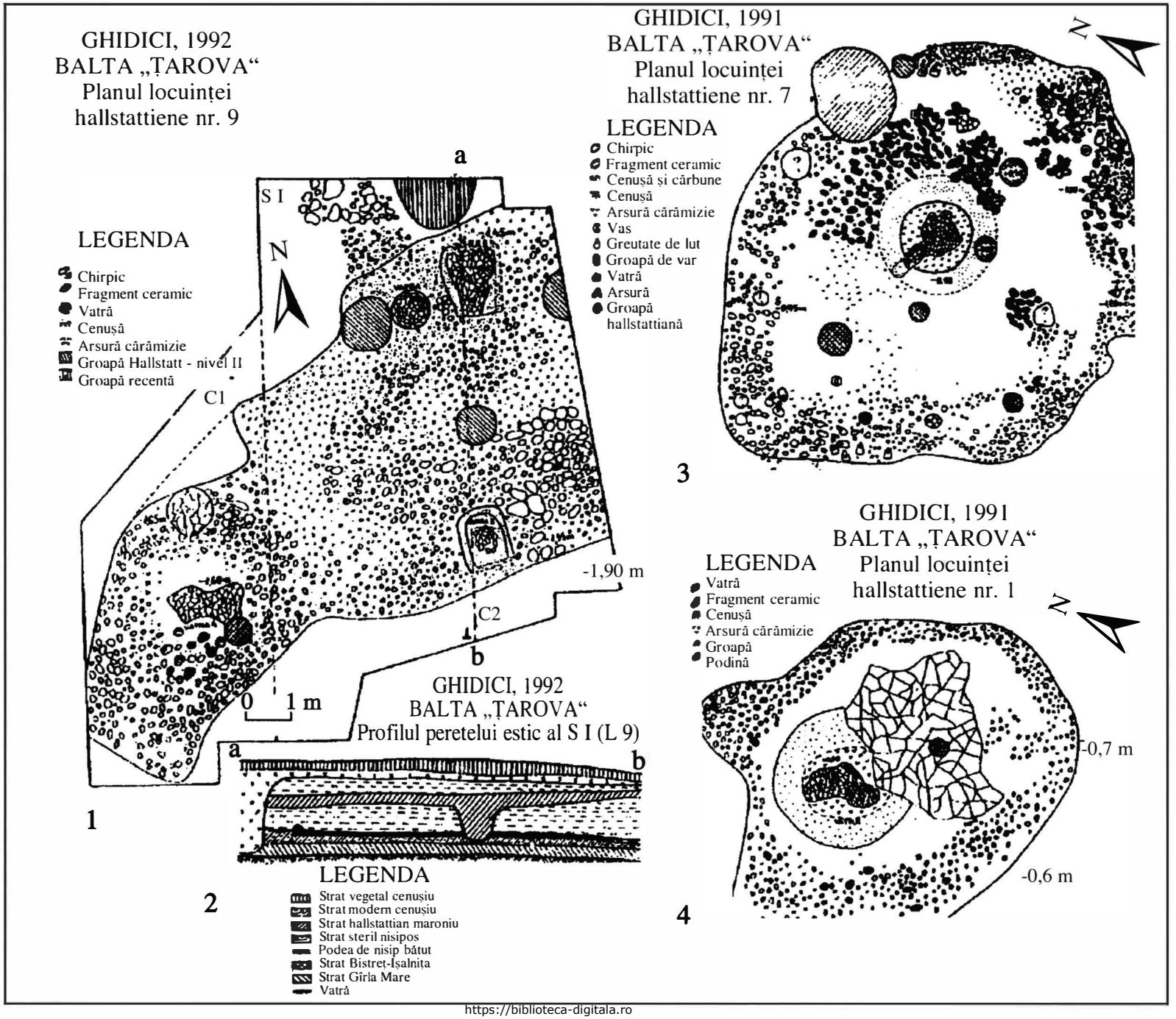

Fig. 2b. Ghidici, Balta Țarova: 1, 2 - Planul și profilul locuinței nr. 9; 3, 4 - Planul locuințelor nr. 7 și nr. 1.

Fig. 2b. Ghidici, Balta Țarova: 1, 2 - Plan and profile of the dwelling n. 9; 3, 4 - Plan and profile of the dwellings n. 7 and nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

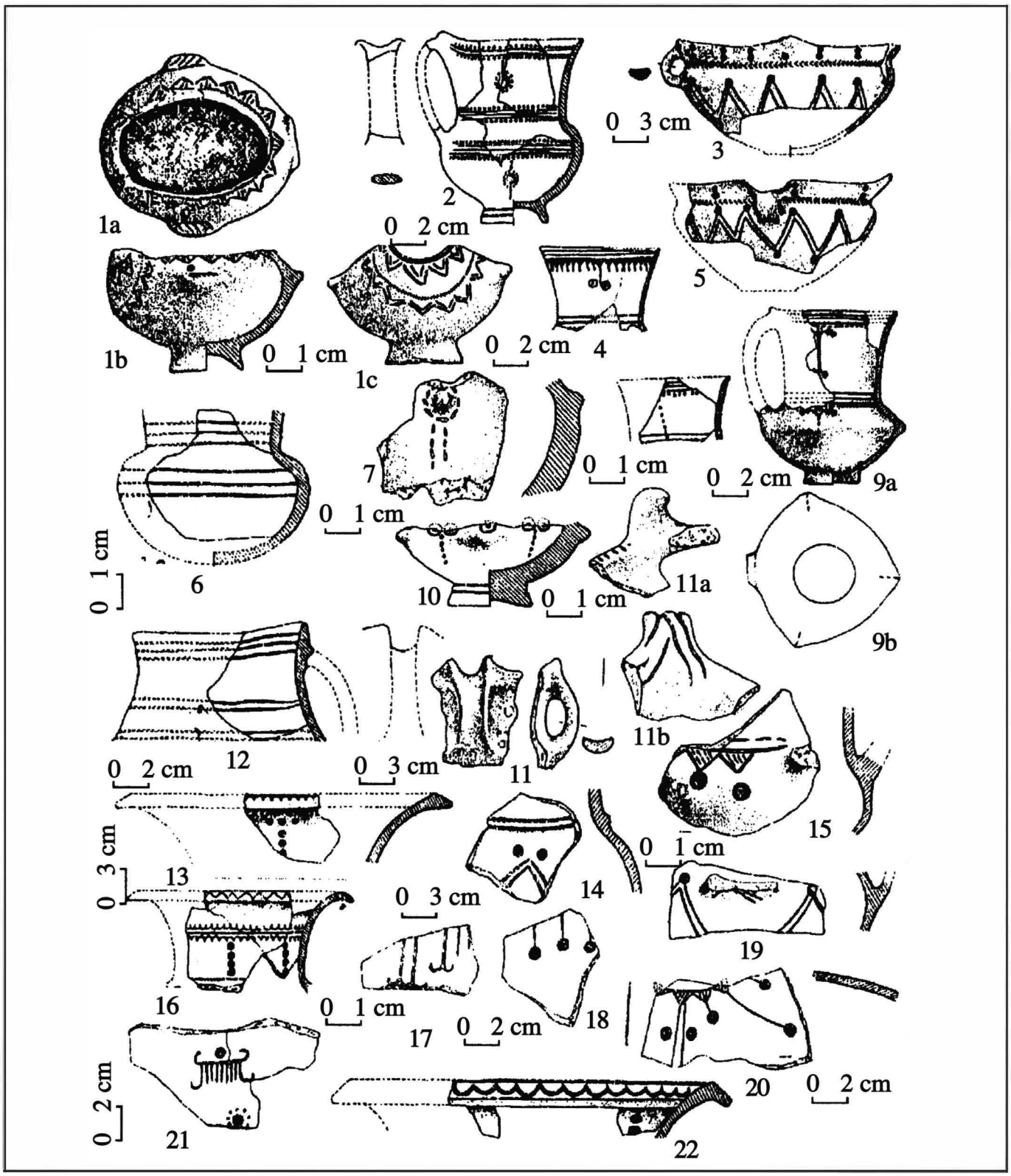

Fig. 3. Ghidici, Balta Țarova. Ceramică: 1 - 12 - faza Gîrla Mare I; 13 - 21 - faza Gîrla Mare II; 22 - faza Gîrla Mare III.

Fig. 3. Ghidici, Balta Țarova. Pottery: 1 - 12 - phase Gîrla Mare I; 13 - 21 - phase Gîrla Mare II; 22 - phase Gîrla Mare III.

https://biblioteca-digitala.ro

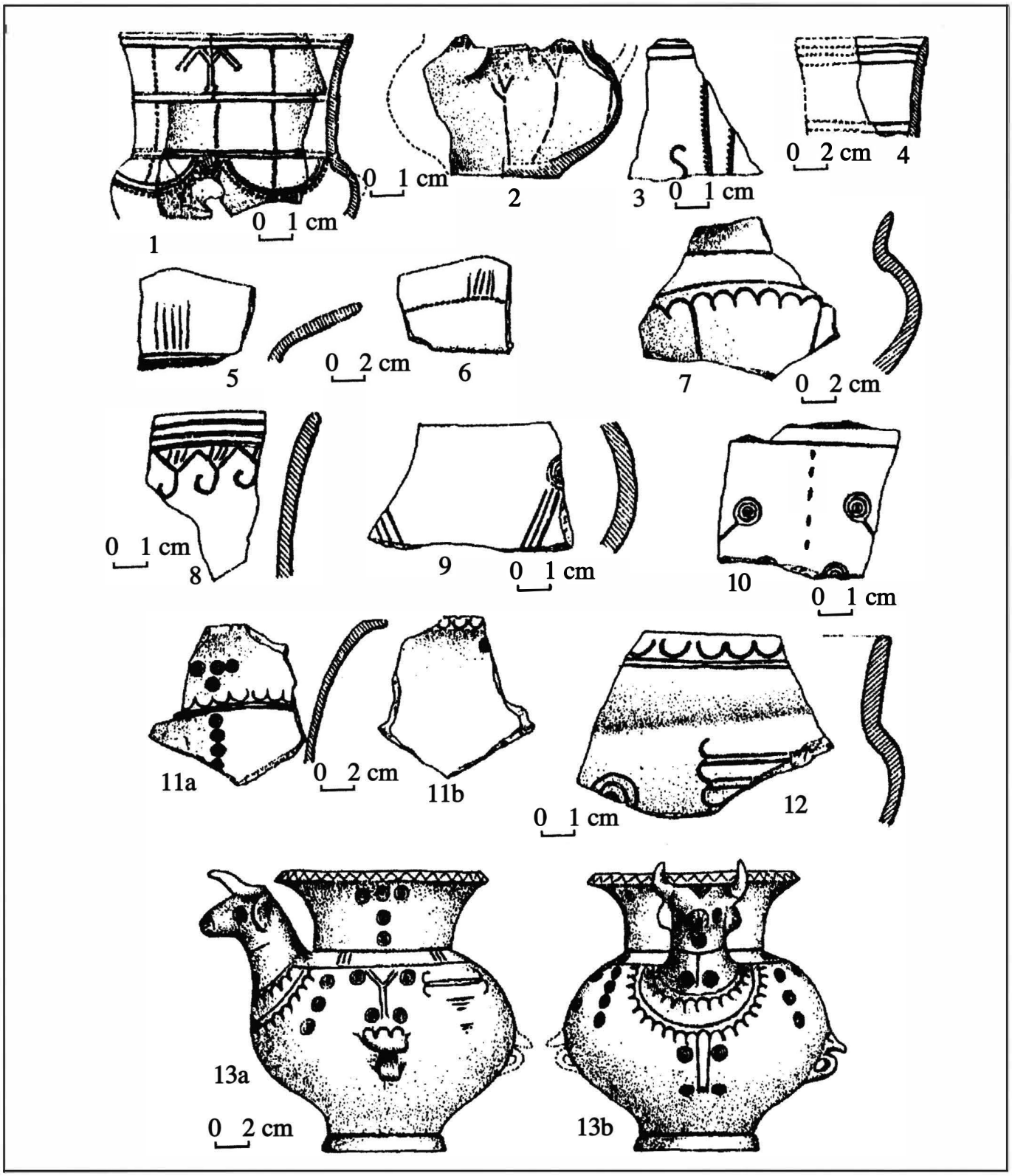

Fig. 4. Ghidici, Balta Țarova I: 1, 2 - Ceramică - faza Gîrla Mare II; 13a, 13b - Vas cu protomă zoomorfă - faza Gîrla Mare II.
Fig. 4. Ghidici, Balta Țarova I: 1, 2 - Pottery - phase Gîrla Mare II; 13a, 13b - Vase with zoomorphical protoma - phase Gîrla Mare II.

https://biblioteca-digitala.ro

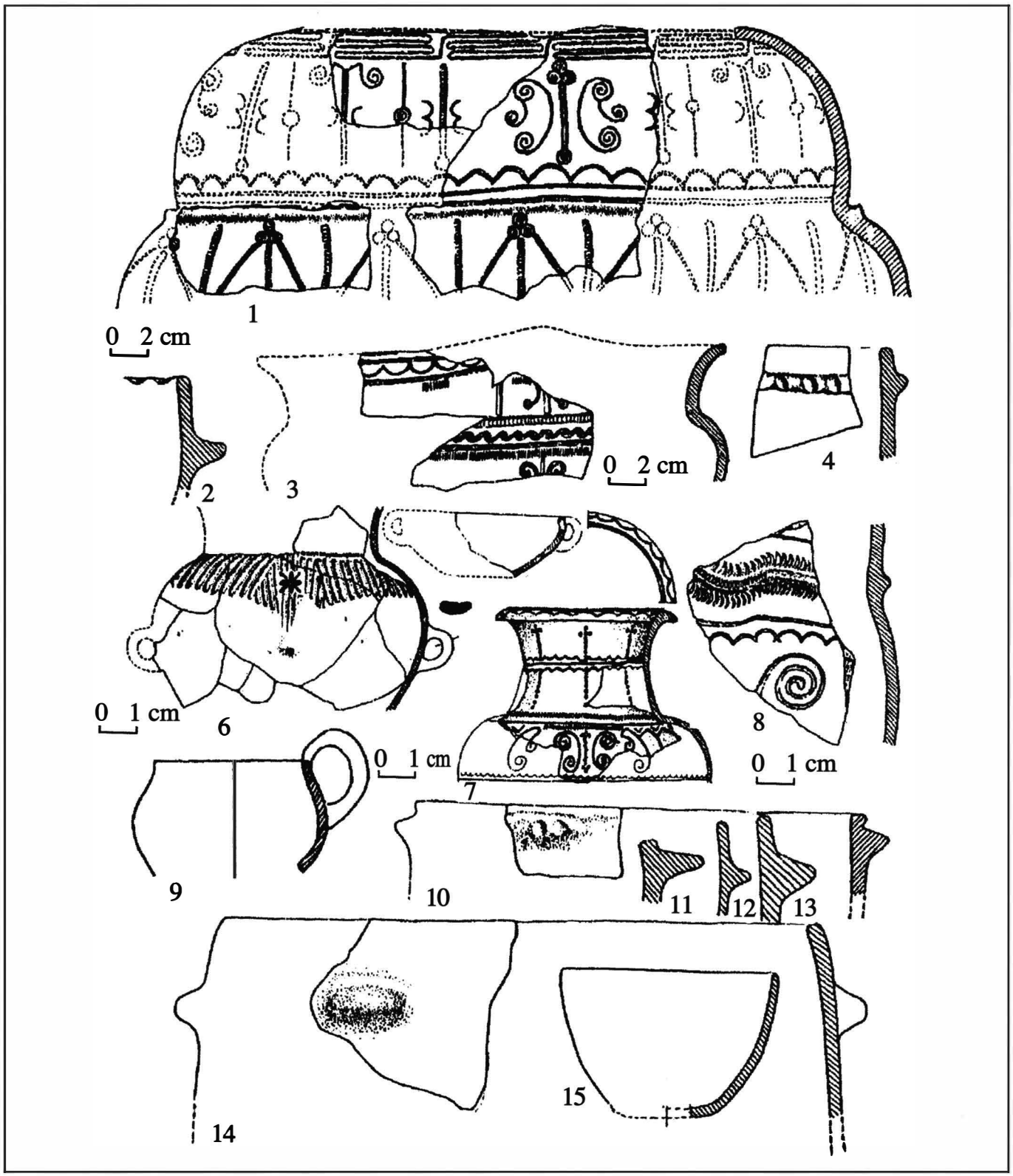

Fig. 5. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 15 - Ceramică din faza Gîrla Mare III.
Fig. 5. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 15 - Pottery - phase Gîrla Mare III.

https://biblioteca-digitala.ro

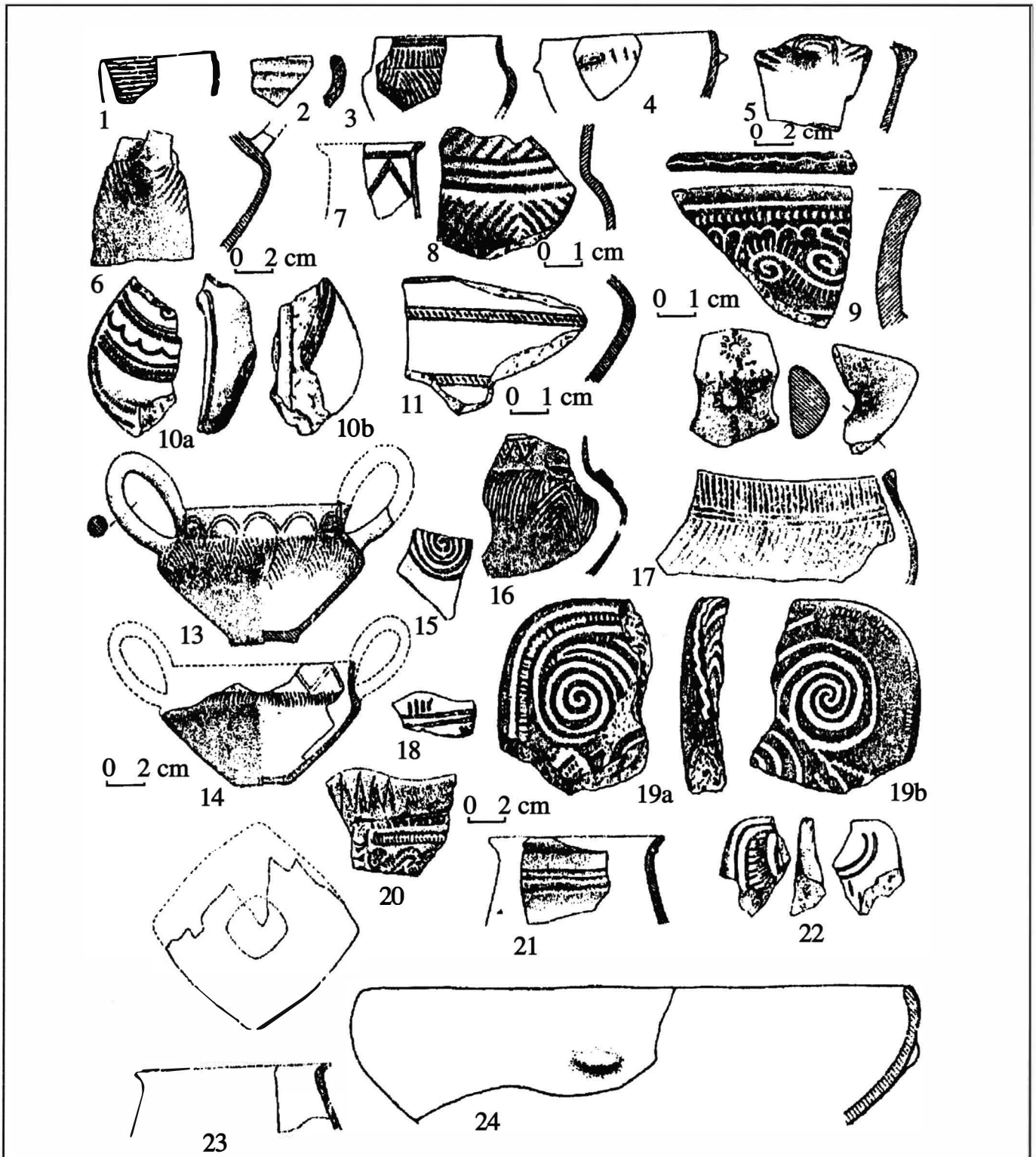

Fig. 6. Ghidici, Balta Țarova I: 1 - 4 - Ceramică din faza Gîrla Mare IV; (locuința nr. 2); 5 - 12 - din faza Gîrla Mare VI (locuința nr. 9); 13, 14 - din faza Gîrla Mare IV (necropolă); Secu, „Ogașul Mare"; 15 - 23 - din faza Verbicioara IV; Cîrcea „Viaduct"; 22 - din faza Verbicioara IV.

Fig. 6. Ghidici, Balta Țarova I: 1 - 4 - Pottery - phase Gîrla Mare IV; (dwelling n. 2); 5 - 12 - phase Gîrla Mare VI (dwelling n. 9); 13, 14 - phase Gîrla Mare IV (necropolis); Secu, „Ogașul Mare"; 15 - 23 - phase Verbicioara IV; Cîrcea „Viaduct"; 22 - phase Verbicioara IV.

https://biblioteca-digitala.ro

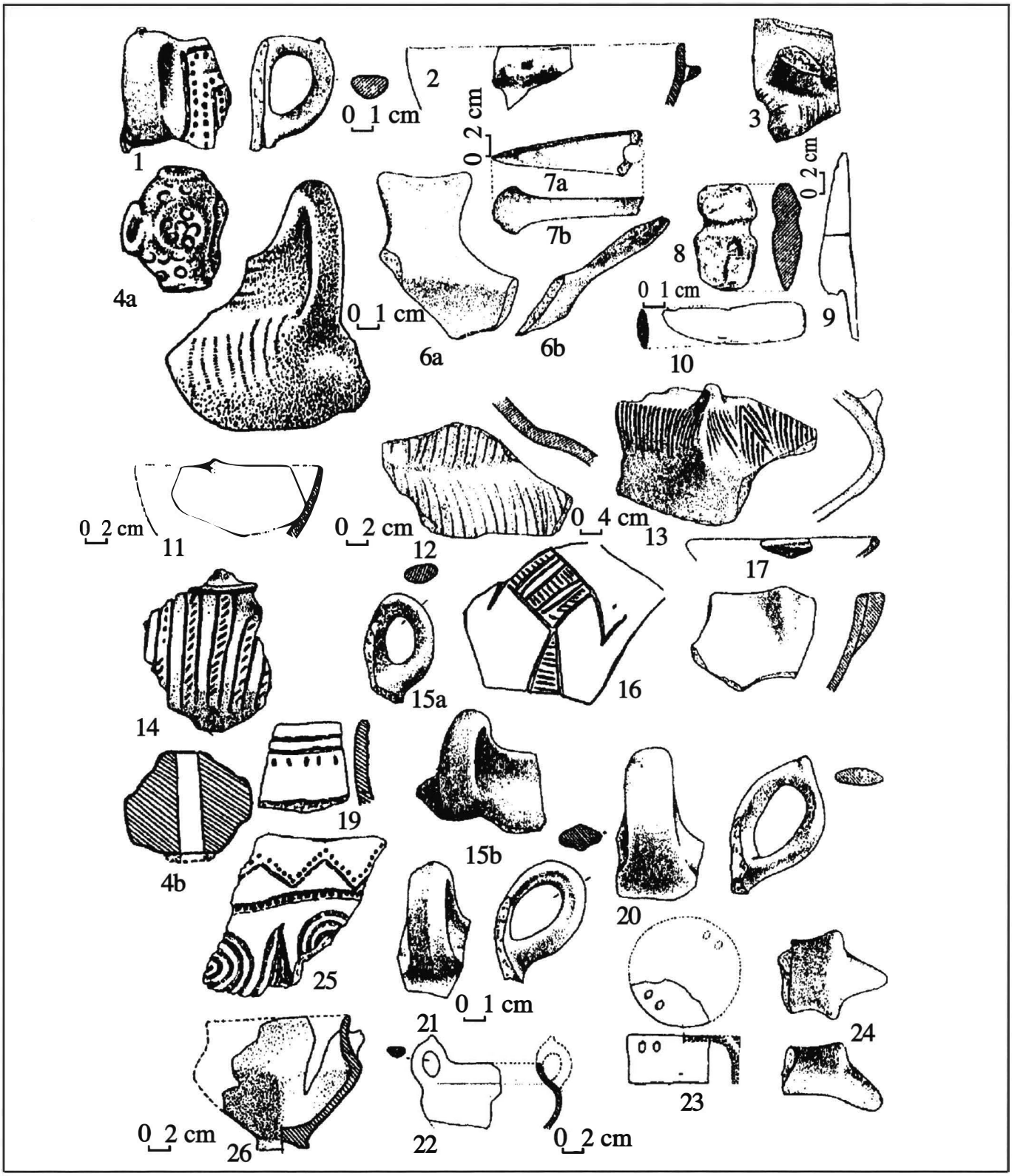

Fig. 7. Secu, Ogașul Mare. 1 -16, 11 - 24 - Ceramică din faza Verbicioara IV; 7 - 10 - Unelte din piatră; 9 - Cuțitaș de aramă din faza Verbicioara IV.

Fig. 7. Secu, Ogașul Mare. 1 -16, 11 - 24 - Pottery - phase Verbicioara IV; 7 - 10 - Stone tools; 9 - Small copper knife - phase Verbicioara IV.

https://biblioteca-digitala.ro

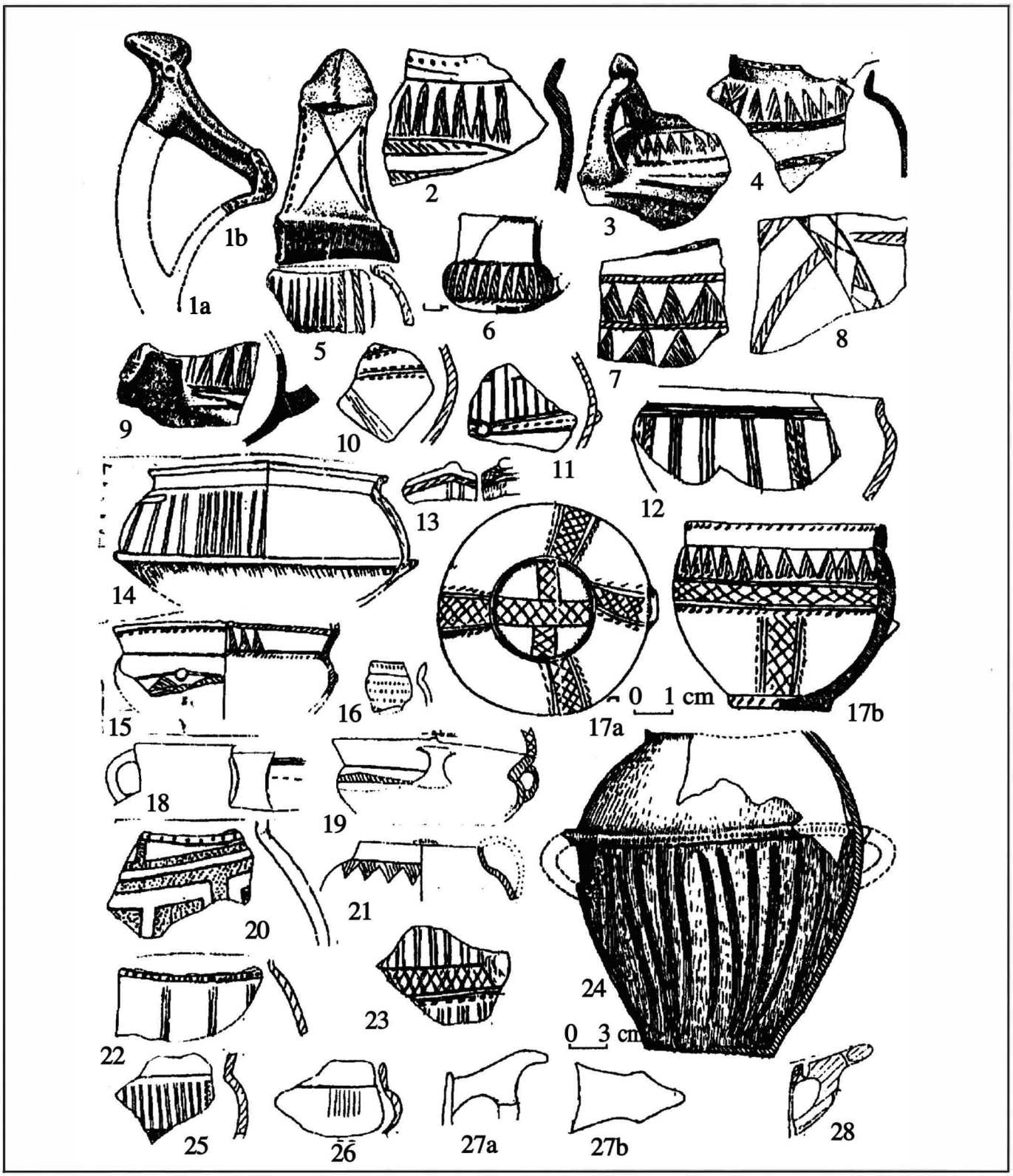

Fig. 8. Cîrcea, Hanuri. 1 - 11 - Ceramică din faza Verbicioara II; Cîrcea, Viaduct. 12, 14 - din faza Verbicioara II; Curmătura. 13, 15 - 19, 21 - din faza Verbicioara II. Mărăcine, Dealul Săliște. 18 - 28 - din faza Verbicioara II.

Fig. 8. Cîrcea, Hanuri. 1 - 11 - Pottery - phase Verbicioara II; Cîrcea, Viaduct. 12, 14 - phase Verbicioara II; Curmătura. 13, 15 - 19, 21 - phase Verbicioara II. Mărăcine, Dealul Săliște. 18 - 28 - phase Verbicioara II.

https://biblioteca-digitala.ro

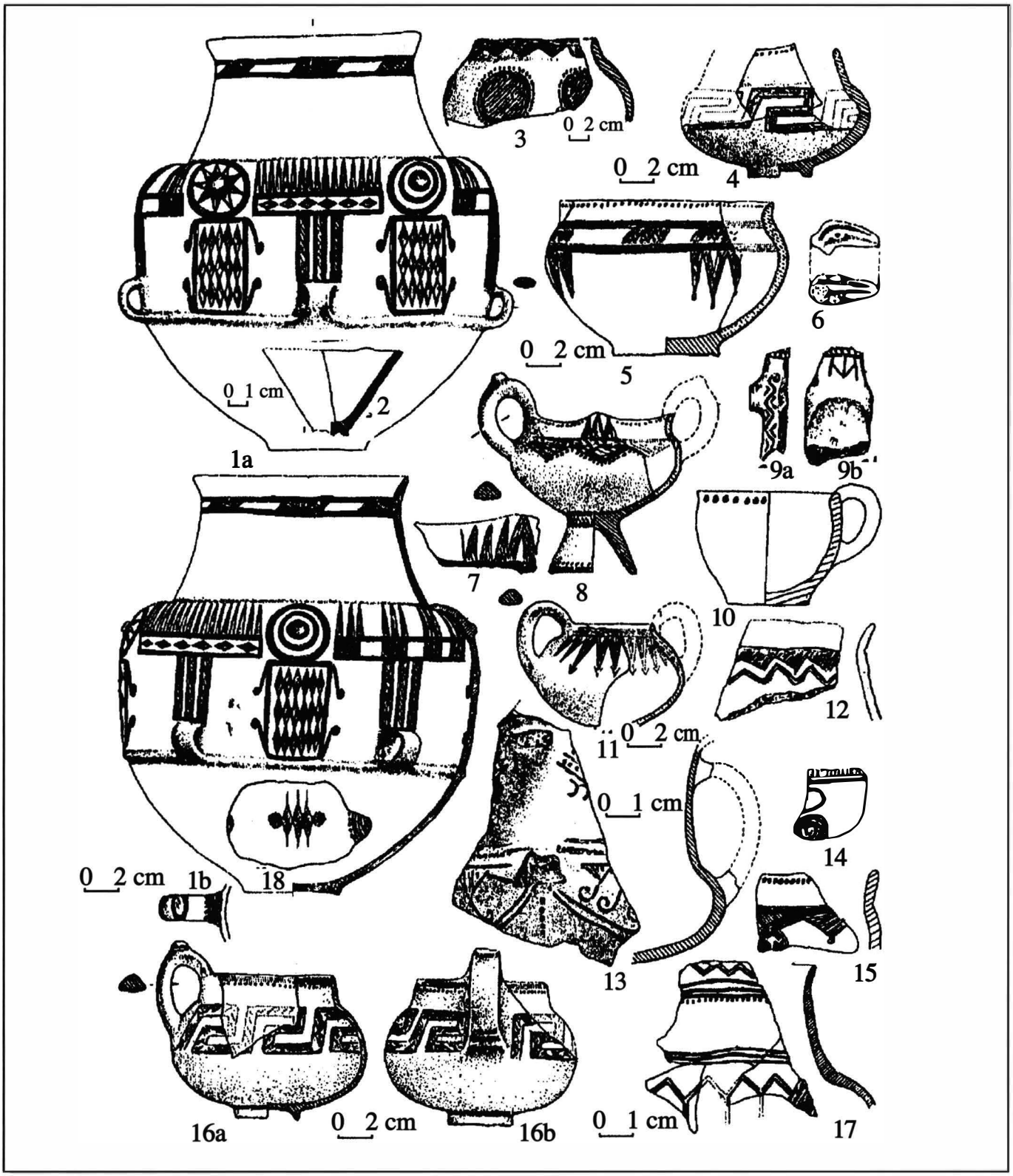

Fig. 9. Cîrcea, Viaduct. 1a, 1b, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 15, 16a, 16b, 18 - Ceramică din faza Verbicioara III; 2, 6, 9a, 9b, 12, 14 - din faza Verbicioara IV; 13, 17 - Import Gîrla Mare.

Fig. 9. Cîrcea, Viaduct. 1a, 1b, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 15, 16a, 16b, 18 - Pottery - phase Verbicioara III; 2, 6, 9a, 9b, 12, 14 - phase Verbicioara IV; 13, 17 - Imports from Gîrla Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

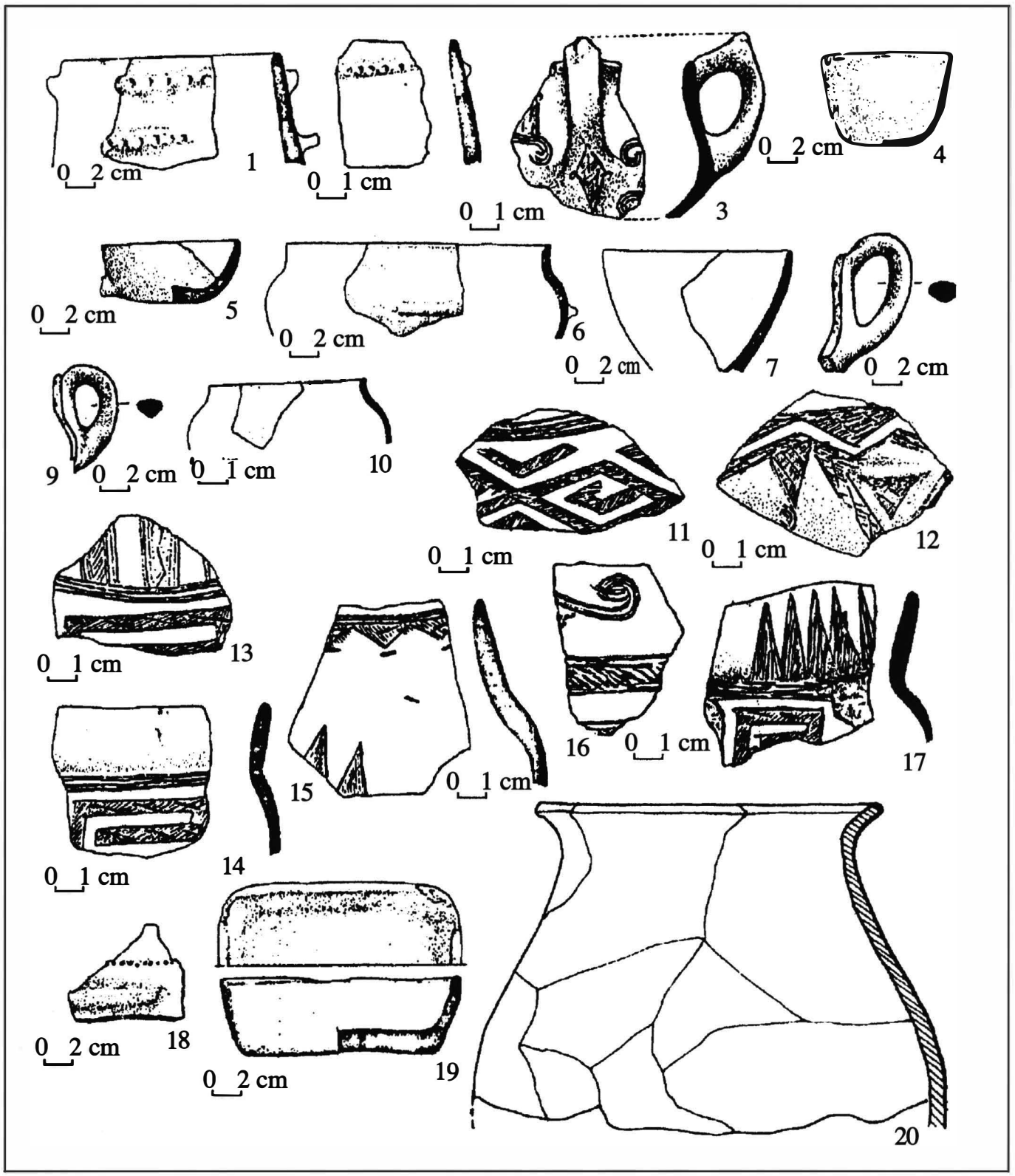

Fig. 10. Reșca, Romula. 1 - 19 - Ceramică din faza Verbicioara III; 20 - Vas fragmentar hallstattian.
Fig. 10. Reșca, Romula. 1 - 19 - Pottery - phase Verbicioara III; 20 - Hallstattian fragmentary vase.

https://biblioteca-digitala.ro

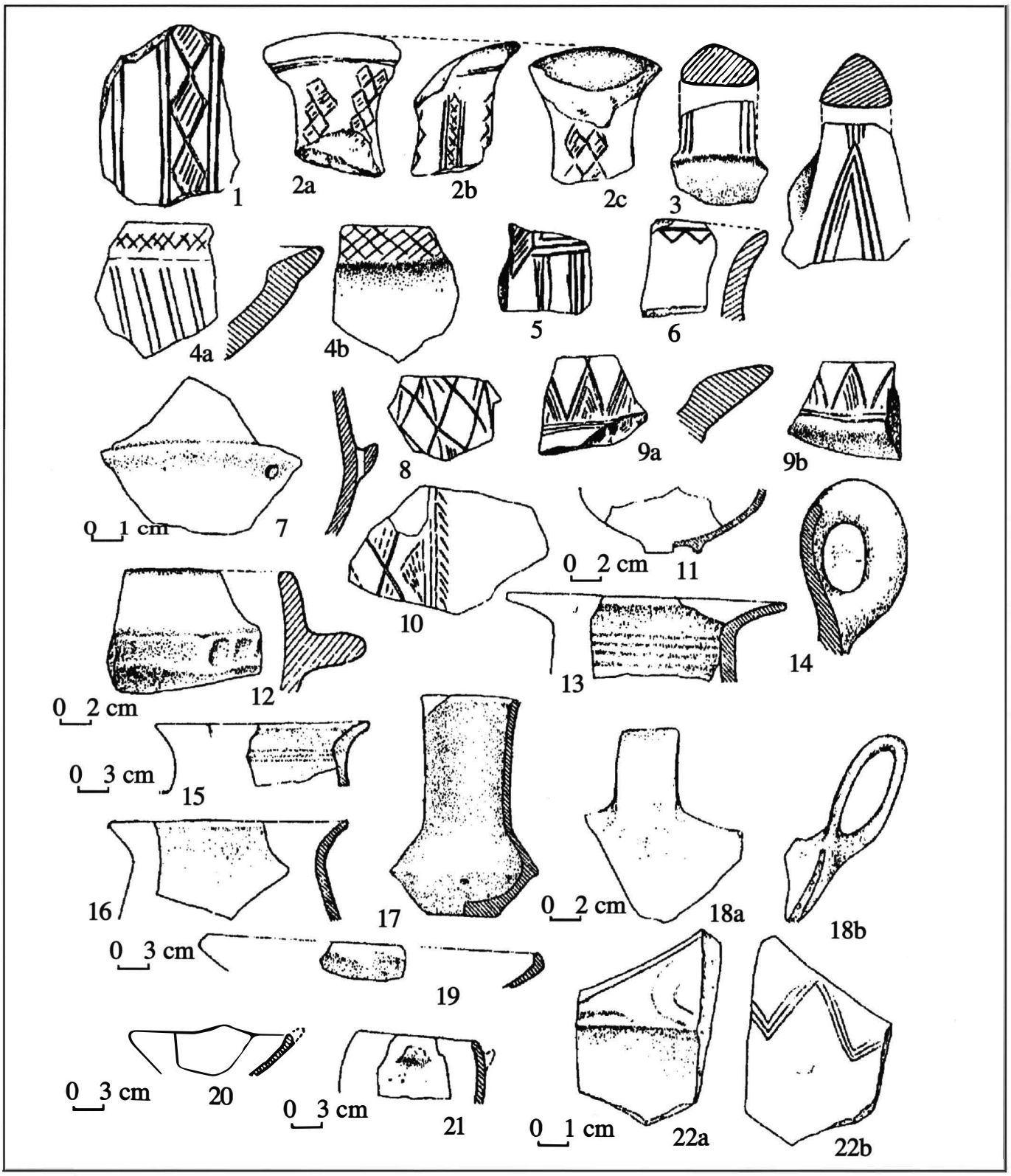

Fig. 11. Broșteni, Adăpători. 1 - 9b - Ceramică din faza Verbicioara III; Gropșani, Ovrei. 10 - 12 - Ceramică din faza Verbicioara III; 13 - 22b - Ceramică hallstattiană timpurie.

Fig. 11. Broșteni, Adăpători. 1 - 9b - Pottery - phase Verbicioara III; Gropșani, Ovrei. 10 - 12 - Pottery - phase Verbicioara III; 13 - 22b - Early Hallstattian pottery.

https://biblioteca-digitala.ro

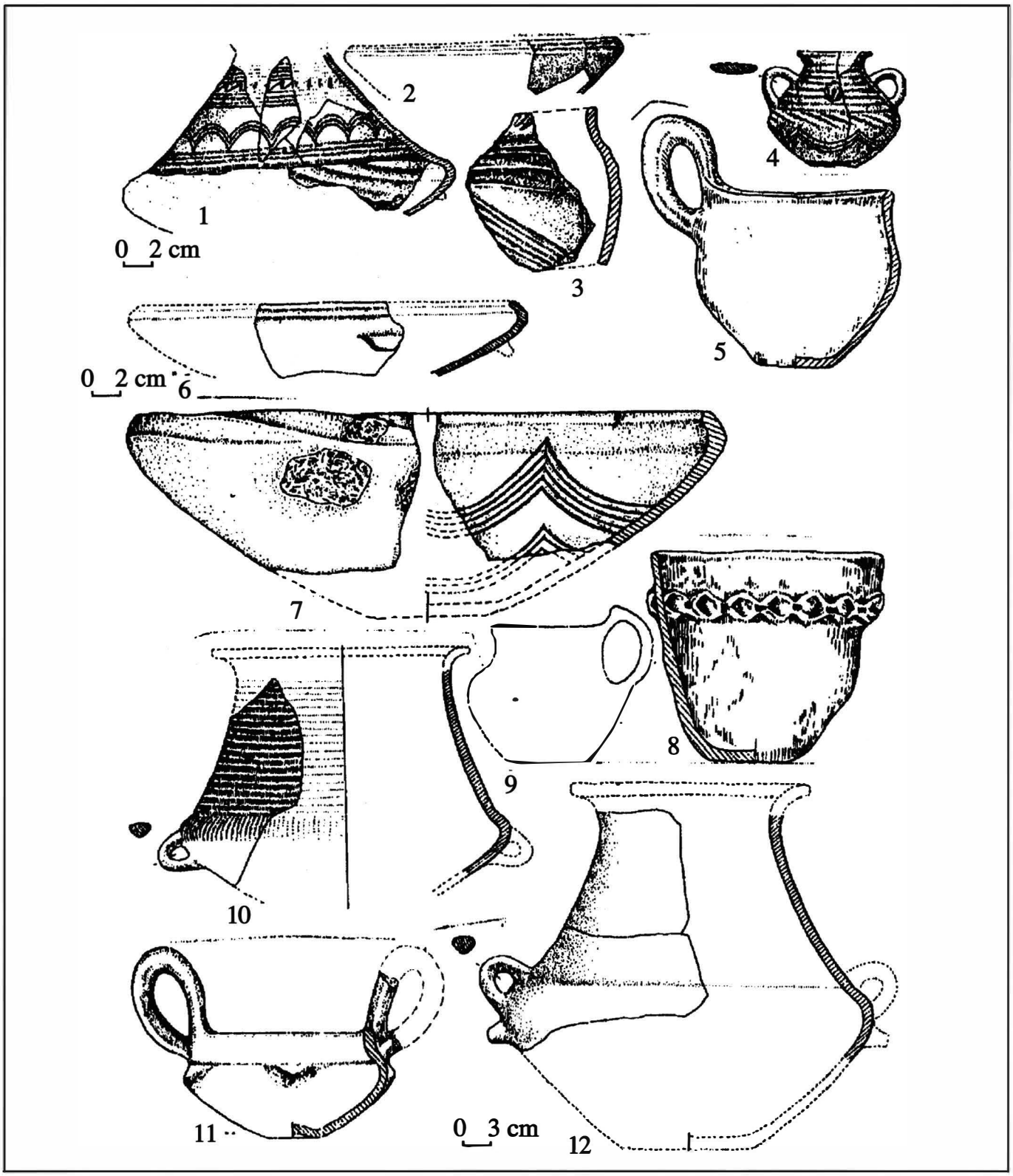

Fig. 12. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 4, 6 - 8, 10 - 12 - Ceramică hallstattiană timpurie din locuința nr. 7; 9 - Cană din faza Gîrla Mare III; Balta Țarova II. 5, 11 - Cești hallstattiene timpurii din locuința nr. 1.

Fig. 12. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 4, 6 - 8, 10 - 12 - Early Hallstattian pottery from the dwelling n. 7; 9 - Jug - phase Gîrla Mare III; Balta Țarova II. 5, 11 - Early Hallstattian cups from the dwelling n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13. Ghidici. Ceramică descoperită în m_1.
Fig. 13. Ghidici. Pottery found in the tomb m_1.

https://biblioteca-digitala.ro

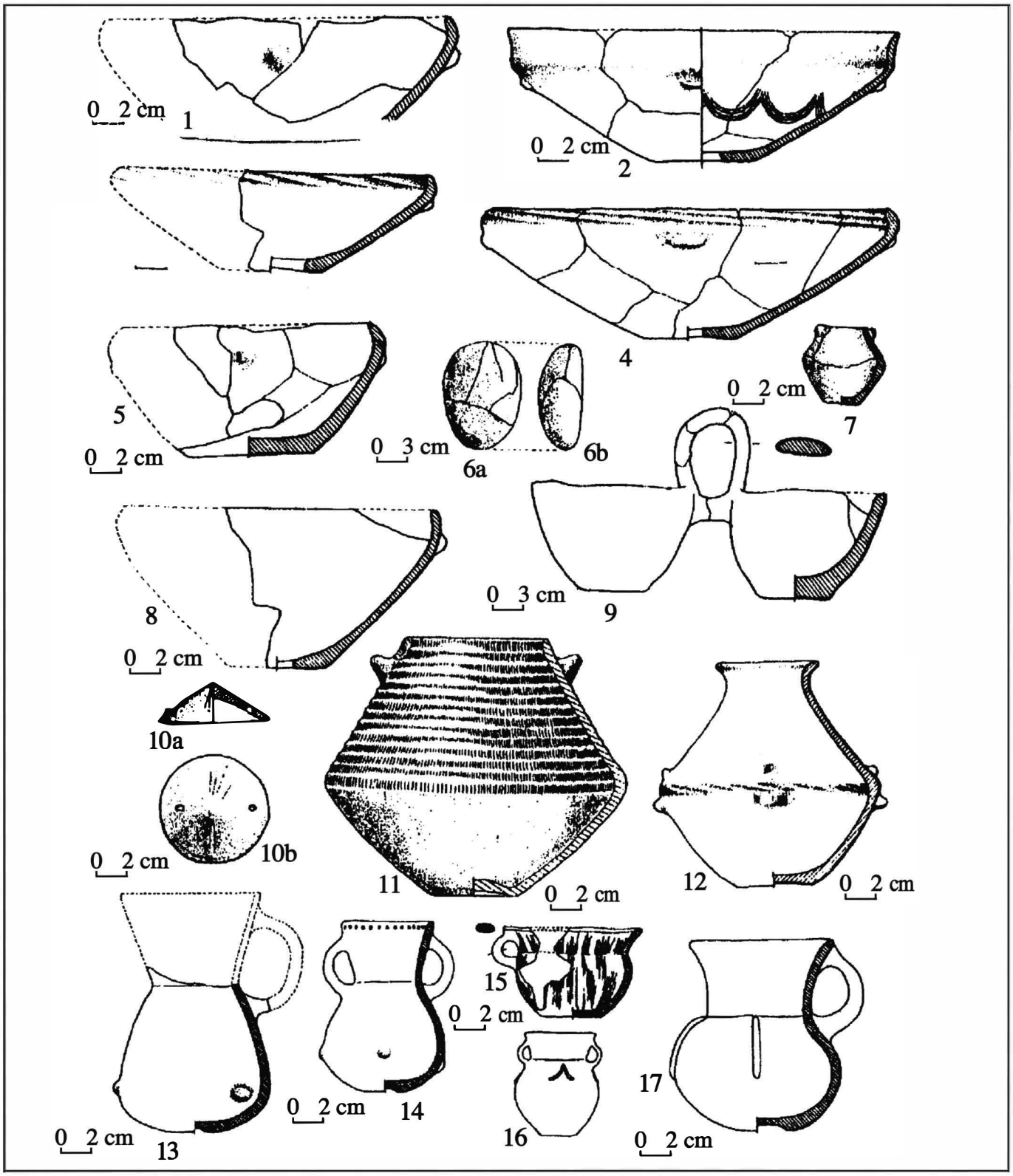

Fig. 14. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 12 - Inventarul mormîntului hallstattian de tip Vîrtop; Cîrcea, Viaduct. 13, 15 - Cești din faza Verbicioara I; Locusteni, Predești. 14, 15, 16, 17 - din faza Verbicioara I.

Fig. 14. Ghidici, Balta Țarova I. 1 - 12 - Findings from the Hallstattian tomb Vîrtop type; Cîrcea, Viaduct. 13, 15 - Cups - phase Verbicioara I; Locusteni, Predești. 14, 15, 16, 17 - phase Verbicioara I.

https://biblioteca-digitala.ro

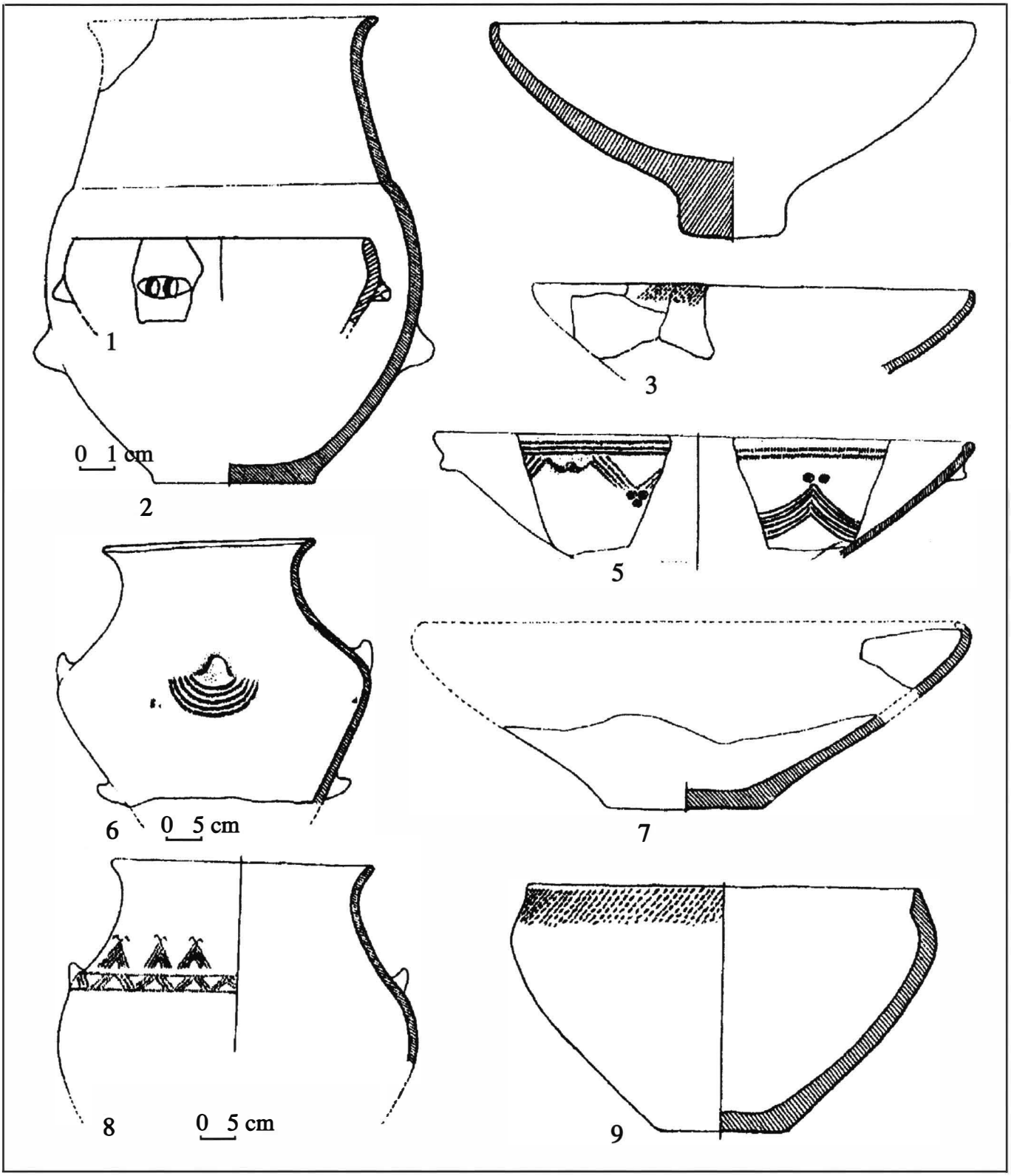

Fig. 15. Valea Rea, Cetate. 1 - 9 - Vase hallstattiene de tip Insula Banului.
Fig. 15. Valea Rea, Cetate. 1 - 9 - Hallstattian vases - Insula Banului type.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

THRACES ET CIMMERIENS. PROBLEMES ET SUGGESTIONS

Ion Niculiţă

L'attention des spécialistes s'est trouvée constamment polarisée par la population qui habitait les steppes nord-pontiques vers la fin du IIe et le commencement du Ier millénaire a.Chr. Parmi les tâches prioritaires de l'historiographie il faut donc compter aussi l'étude du mode de vie et de l'appartenance ethnique des divers groupes culturels de cette période. Des savants de prestige du début de notre siècle - Vasile Pârvan, Michel Rostovtsev, Tadeusz Sulimirski, etc. - ont choisi de s'occuper, entre autres objets d'étude, de la situation démographique des régions circumpontiques et de leurs territoires limitrophes, désignée sous le générique de massif thraco-cimmérien. Leurs hypothèses concernant l'appartenance ethnique des Cimmériens sont généralement connues.

Pour ce qui est de l'historiographie d'après la deuxième guerre mondiale, elle porte, elle aussi, un intérêt tout particulier à la question de l'origine des tribus thraces et cimmériennes, surtout de ces-dernières qui, bien que mentionnées par les sources narratives comme habitant les steppes nord-pontiques avantr l'arrivée des Scythes, ne sont pas attestées en toute certitude par les documents archéologiques. Or, de cette situation précaire au point de vue archéologique sont nées des hypothèses contradictoires au sujet de l'apparition et de l'ethnie des Cimmériens.

Par exemple, O.A. Crivtsova-Gracova, qui a étudié longuement les monuments de l'âge du bronze des steppes nord-pontiques, pensait que la culture des enterrements dans des constructions de bois (SrubnaÎa) peut être considérée comme cim-mérienne[1].

Selon le renommé professeur M.I. Artamanov[2] de St. Petersbourg, les processus en question ont été plus complexes. Dans la majeure partie des régions sud-est européennes les tribus utilisant le rituel des enterrements à ocre (Drevnïamnaïa) ont été obligées de céder le pas aux tribus de la culture des enterrements en catacombes, venues d'ailleurs, dotées d'autres traditions et d'un autre type physique. Après avoir reculé pendant un certain temps, la population des enterrements à ocre rentre dans ses territoires et le processus de développement s'est continué, conduisant à la culture des enterrements dans des constructions de bois (Srubnaïa). A ce point là, la population respective s'est dressée contre les tribus des enterrements en catacombes et, vers la fin de l'âge du bronze, elle est arrivée non seulement à récupérer ses terres initiales, mais aussi à rayonner loin au-delà. Les tribus des enterrements à ocre (ocromanes) ont pénétré dans la masse de la population qui enterrait ses morts dans des catacombes, réussissant à la diviser en deux parties. Une partie, repoussée vers le Dniester, devait migrer jusqu'au-delà des Carpates; l'autre partie, celle de l'est, s'établit dans la région des mers d'Azov et Caspienne. Ce sont ces dernières tribus qui ont migré jusqu'en Asie Mineure où elles sont attestées comme cimmériennes. Quant aux tribus occidentales, elles ont formé le massif thraco-cimmérien. Bien que sous une autre forme, cette dernière hypothèse a été exposée indépendamment aussi par Al. Vulpe[3].

Si telles étaient les choses, alors, selon la restitution historique de M.I. Artamanov, les Scythes seraient les descendants de la population des enterrements dans des constructions de bois. Or, cette supposition ne réunit pas l'accord de tous les spécialistes du domaine. En effet, d'après A.I. Terenojkin, le contraire serait plus vraisemblable, s'est-à-dire qu'en réalité les monuments de la culture des enterrements dans des constructions de bois appartiendraient aux Cimmériens[4]. Toutefois, A.I. Terenojkin ne présente d'arguments concrets à l'appui de son idée, ce qui la range d'emblée dans la catégorie

1 O.A. Crivţova-Gracova, *Stepnoe Povolgie i Pricernomorie v ăpohu pozdnei bronzî*, in Materialî i Issledovania po arheologii, M. 1955, p. 157 - 162.

2 M.I. Artamonov, *Kimmeriiî i schifi, L G U,* 1974, p. 18 - 23.

3 A.I. Terenojkin, *Kimmeriiî*, Kiev, 1976, p. 19.

4 Al. Vulpe, *Cimerienii*, in Dicţionar de istorie veche a României, Buc., 1976, p. 161 - 162.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 43 - 45*

https://biblioteca-digitala.ro

des simples assertions. Les enterrements mentionnées par ce chercheur kievien sont - comme tant d'autres spécialistes n'ont pas manqué de la souligner - l'illustration de la phase finale de l'histoire des Cimmérien, sans aucun rapport avec la période de leur genèse.

Comme de juste, le pluralisme d'avis à ce sujet est loin d'apporter la solution du problème. Mais le désaccord en ce qui concerne l'évaluation des monuments cimmériens ne saurait impliquer leur inexistence dans l'espace situé au nord et au nord-ouest de la Mer Noire. Ce qui se dégage de la situation donnée, c'est que la civilisation cim-mérienne devait présenter quelque chose différent face aux autres cultures matérielles de l'espace concerné.

L'étude des nombreux vestiges du bronze final, récupérés sur les monuments archéologiques des steppes du nord et du nord-ouest de la Mer Noire, incita les chercheurs à conclure que la culture Sabatinovka, datée des XIVe - XIIe siècles a.Chr., ne représente pas une variante de celle des enterrements dans des constructions de bois, mais qu'il s'agit d'une culture à part. A la suite de l'étude qu'elle a faite des vestiges trouvés au cours des années 60 - 80 de notre siècle dans les sites de l'âge du bronze, I.N. Charafutdinova pense que les culture Noua, Coslogeni et Sabatinovka sont caractérisées par le même type d'outils en os destinés au travail du cuir, les mêmes catégories céramiques, les mêmes pointes de flèches et le même genre de bossettes (de mors). Or, pareille uniformité de la culture matérielle suppose en plus d'une suite de particularités communes également une origine commune. Donc, selon cette spécialistes, à la naissance de la culture Sabatinovka ont dû concourir trois composantes fondamentales: d'abord, la composante autochtone, fournie par la culture de la poterie à bandes multiples; une composante orientale apportée par la culture des enterrements dans des constructions de bois et, enfin, une composante occidentale, celle de la culture Monteoru[5].

D'après I.T. Tchernéakhov, qui a étudié l'ensemble des vestiges des phases moyenne et finale du bronze, les cultures Sabatinovka, Noua et Coslogeni sont liées par une étroite parenté. Cette parenté de la culture matérielle et de la spiritualité des communautés respectives sert de preuve archéologique proclamant en toute certitude la parenté ethnique des Thraces et des Cimmériens. Le fonds commun de ces civilisations pourrait être représenté uniquement par la culture de la céramique à bandes multiples[6]. Dernièrement, les spécialistes considèrent les cultures Noua, Coslogeni et Sabatinovka comme un ensemble culturel unique. L'unité ethno-culturelle en question s'est manifestée non seulement dans les steppes, mais aussi dans les régions péricarpatiques et de Volyni. C'est ce qu'a démontré avec une certaine éloquence L.I. Cruchelnitsa partant des vestiges archéologiques livrés par les régions susmentionnées et trouvés surtout dans le bassin moyen du Dniester[7].

La recherche archéologique prouve que la civilisation de la fin du IIe millénaire a. Chr. développée dans les contrées de steppe et sylvo-steppe s'étendant au nord du Pont Euxin peut subir, sous le rapport de son degré d'évolution culturelle et socio-économique, une comparaison avec la culture prépalatiale de Grèce. Citons, à titre d'exemple, la maison à trois pièces (230 m^{2}) étudiée dans la station d'Anatolievka. Le matériel archéologique et notamment le sortiment céramique similaire à celui des monuments de type Noua-Sabatinovka-Coslogeni est bien attesté en Bulgarie, surtout à Durankulak, où les fouilles ont dégagé des habitations sur fondation de pierre et avec abside[8]. Il est tout aussi bien attesté en Grèce, et dans l'ouest de la péninsule anatolienne. Ces monuments archéologiques représentent un groupe ethno-culturel balkano-nord anatolien[9].

5 S.S. Berezanscaja, V.V. Otroscenco, N.N. Cerednicenco, I.M. Șarafutdinova, *Cultura epohi bronzî na territorii Ucrainî*, Kiev, 1986, p. 114 - 115.

6 I.T. Cerneacov, *Severo-Zapadnoe Pricernomorie vo vtoroi polovine II tâseaceletia do n.ă.*, Kiev, 1985, p. 156 - 157.

7 L.I. Kruşelnița, *Vzaimozviazca naselenia Pricarpatia i Volâni z plemenamî Shidnoi i Țentralnoi Evropă*, Kiev, 1985, p. 8 - 54.

8 I.T. Cerneacov, *"Gorod liudei kimmeriiskih" Gomera v arheologiceskih realiah Severnogo Pricernomoria*, in Tezisî docladov oblastnoi conferenții "Problemî scifo-sarmatskoi arheologii Severnogo - Pricernomoria, Zaporojie, p. 167.

9 N. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean*, London: Thames and Hudson, 1978, p. 224; S.S. Berezanskaja, V.V. Otroscenco, N.N. Cerednicenco, I.N. Șarafutdinova, *op. cit.*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro

C'est sur le fonds constitué par l'ensemble Noua-Sabatinovka-Coslogeni que naquit à la fin du IIe et le commencement du Ier millénaire a.Chr. la gamme des faciès hallstattiens thraces: Gavá-Holigrady, Bezolersk, Tcheornyi'les, Babadag, etc. Dernièrement, les fouilles dans le nord-ouest de la Podolie ont mis au jour des vestiges remontant au commencement du Ier millénaire a.Chr., avec des restes céramiques illustrant les groupes Gáva-Holigrady, Saharna-Solonceni, Tchernyi'les, Cozia, ainsi que la culture Vysotsk[10].

Vers la fin du IIe millénaire a.Chr., les steppes du Pont Euxin ont abrité la diffusion de la culture Tudorovo-Belozersk, développée par les même tribus thraco-cimmériennes[11], que celles constituant les communautés culturelles Noua-Sabatinovka-Coslogeni[12]. L'étude des rite et rituel funéraire met en lumière une étroite relation entre les civilisations du bronze final et la culture Belozersk. Dans ce même ordre d'idées, le matériel paléontologique atteste une éloquente analogie des types physiques dans le cas des membres des communautés Noua et ceux de Belozersk[13].

L'étude de la céramique, de son système ornemental et de la technologie utilisée pour la fabrication des divers récipients, étude réalisée par le chercheur ukrainien V. Vantchugov, aboutit à la conclusion que la culture Belozersk comporte d'une part des éléments typiques Coslogeni, Rîmnicelu, Tămăoani, avec des motifs incisés et plastiques, alors que d'autre part elle offre aussi une poterie cannelée, caractéristique des faciès Gavá-Holigrady et Chișinău-Corlăteni[14]. Ce phénomène s'explique par la présence lors de la genèse du massif thrace des substrates communs. A titre d'exemple, notons que la station hallstattienne sise dans le voisinage de Hanska a livré des vestiges céramiques[15] dont la forme et les ornements proposent des analogies avec la céramique du site de Balta, ainsi qu'avec celle des départements limitrophes de la culture Belozersk.

En ce qui concerne la part prise par les cultures du bronze final - notamment la culture Noua - à la naissance du Hallstatt thrace, l'auteur de ces lignes a évoqué dans d'autres occasions aussi des témoignages concrets. De son côté et indépen-damment, la même idée s'est trouvée formulée clairement et avec concision chez Al. Vulpe.

Loin de nous l'idée que ces seuls principes seraient à même de résoudre le problème du massif thraco-cimmérien. Le contexte ethno-culturel devait être sans doute de beaucoup plus complexe et les v estiges archéologiques n'arrivent pas à l'illustrer entièrement. Cependant, la revue des points de vue actuels et le fait de méditer sur eux peuvent, à notre avis, contribuer à faciliter l'étude des Thraces et des Cimmériens et des relations qu'ils ont eues les uns avec les autres.

10 M.S. Bandrivskii, *Poselennia peredskifsiko ceasu bilia m. Zbaraja Ternopilisikoi oblasti,* in: Tezisî docladov mejdunarodnoi conferenții "Problemî scifo-sarmatskoi arheologii Severnogo Pricernomoria", Zaporoje, 1994, p. 16 - 18.

11 V.P. Vaciugov, *Belozerskie pamiatniki v Severo-Zapadnom Pricernomorie,* Kiev, 1990, p. 138 - 141.

12 I.T. Cerneacov, *"Gorod liudei Kimmeriiskih"...*, p. 167.

13 V.P. Vanciugov, *op. cit.*, p. 130 - 131.

14 *Ibidem,* p. 133.

15 I.T. Niculiță, *Galștatskoe poselenie v Hanskom microraione,* in: Arheologiceskie issledovania v Moldavii (1974 - 1976 gg.), Chișinev, 1981, p. 71 - 87.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

TRACII ŞI CIMERIENII. PROBLEME ŞI SUGESTII

Ion Niculiţă

Populaţia din stepele din nordul Pontului Euxin de la finele mileniului II - începutul mileniului I. a.Chr. în permanenţă a atras atenţia specialiştilor. Studierea modului de viaţă, a apartenenţei etnice a diferitelor grupuri culturale ce s-au perindat în decursul acestei perioade rămâne o sarcină prioritară în istoriografie. Situaţia demografică din regiunile circumpontice şi teritoriile limitrofe sub noţiunea de masivul traco-cimerian a fost subiectul de studiu a celor mai prestigioşi specialişti de la începutul secolului nostru, printre care Vasile Pârvan, Mihail Rostovţev, Tadeuş Sulimirski etc. Supoziţiile lor vis-à-vis de apartenenţa etnică a cimirienilor sunt bine cunoscute.

În istoriografia postbelică o atenţie deosebită se acordă originii triburilor trace şi cimeriene, îndeosebi ultimelor, care, deşi sunt cunoscute din relatările surselor narative ca locuitori ai stepelor din Nordul Pontului Euxin până la sosirea sciţilor, arheologic cu certitudine nu-s documentate. Anume această situaţie precară a şi dus la apariţia unor ipoteze contradictorii despre apariţia şi etnia cimerienilor.

O.A. Crivţova-Gracova, care un timp îndelungat s-a ocupat cu studierea monumentelor epocii bronzului din stepele Nord Pontice, considera că cultura înmormântărilor în construcţii de lemn (Srubnaia) poate fi considerată ca cimeriană[1].

În viziunea cunoscutului profesor din Sanct-Petersburg M.I. Artamonov[2] procesele ce s-au petrecut au fost mult mai complicate. În majoritatea regiunilor Europei de Sud-Est purtătorii culturii înmormântărilor cu ocru (Drevneiamnaia) au fost nevoiţi să cedeze triburilor purtătoare ale culturii înmormântărilor în catacombe, care apăruseră din alte teritorii, cu alte tradiţii şi alt tip fizic. Populaţia care a lăsat monumentele culturii înmormântărilor cu ocru cu timpul şi-a revenit şi în procesul dezvoltării de mai departe a format altă civilizaţie cunoscută arheologic ca şi cultura înmormântărilor în construcţii de lemn (Srubnaia). Anume această populaţie s-a ridicat împotriva triburilor purtători ai culturii înmormântărilor în catacombe şi, spre finele epocii bronzului, nu numai că şi-a întors teritoriile, dar s-a răspândit mult mai departe. Triburile culturii înmormântărilor cu ocru (ocromanii) s-au implântat în masivul populaţiei culturii înmormântărilor în catacombe, împărţind-o în două. O parte a purtătorilor culturii înmormântărilor în catacombe au fost presaţi spre Nistru, de unde au migrat dincolo de Carpaţi, alta - cea de est - s-a stabilit în regiunea Azov-Caspică. Anume aceştia au pătruns în Asia Mică, unde sunt atestaţi ca cimerieni. Cei din vest au format masivul traco-cimerian, idee care, deşi în altă formă, a fost expusă independent şi de A. Vulpe[3].

Dacă lucrurile stau aşa, atunci conform reconstrucţiei istorice întreprinse de M. Artamonov sciţii sunt descendenţi ai populaţiei civilizaţiei înmormântărilor în construcţii de lemn - supoziţie care nu e acceptată de toţi specialiştii.

După opinia cercetătorului A.I. Terenojkin, din contra, cimerienii au fost aceia care au lăsat monumentele culturii înmormântărilor în construcţii de lemn[4]. Însă A.I. Terenojkin n-a adus argumente concrete în susţinerea supoziţiei sale, lăsând-o la nivel de declaraţie. Înmormântările la care apelează cercetătorul kievean, după cum au subliniat şi alţi specialişti, ilustrează doar faza finală a istoriei cimerienilor, lipsind legătura cu perioada de formare a lor.

Pluralismul de opinii nu înseamnă că înlesneşte rezolvarea problemei. Din faptul că specialiştii n-au căzut de comun acord în aprecierea monumentelor cimeriene nicidecum nu rezultă inexistenţa lor în

1 O.A. Crivţova-Gracova, *Stepnoe Povolgie i Pricernomorie v ăpohu pozdnei bronzâ*, în: Materialî i Issledovania po arheologii, M. 1955, p. 157 - 162.

2 M. I. Artamonov, *Kimmeriiî i schifî*, L G U, 1974, p. 18 - 23.

3 Al. Vulpe, *Cimerienii*, în: Dicţionar de istorie veche a României, Bucureşti, 1976, p. 161 - 162.

4 A. I. Terenojkin, *Kimmreiiî*, Kiev, 1976, p. 19.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 47 - 49*

https://biblioteca-digitala.ro

spațiul din nordul și nord-vestul Mării Negre. Situația creeată reiese din ideea că civilizația cimeriană trebuie să prezinte ceva deosebit față de celelalte culturi materiale din spațiul respectiv.

Analiza multiplelor materiale din epoca bronzului tardiv, recuperate la monumentele din stepele de nordul și nord-vestul Pontului Euxin, i-au adus pe cercetători la concluzia că cultura Sabatinovca din sec. XIV - XII a.Chr. nu prezintă o variantă a culturii înmormântărilor în construcții de lemn, ci e o cultură de sinestătătoare.

I.N. Șarafutdinova, în urma analizelor materialelor descoperite în anii '60 - '80 la monumentele din epoca bronzului, consideră că pentru culturile Noua, Coslogeni și Sabatinovka sunt caracteristice aceleași tipuri de unelte din os pentru prelucrarea materialelor din piele, categorii de ceramică, vârfuri de săgeți, tipuri de psalii. O astfel de unitate în cultura materială presupune nu numai existența unor particularități comune, ci și a unei origini comune. În opinia autoarei, la formarea culturii Sabatinovka au participat trei componente de bază: autohton - cultura ceramicii cu multe brâie, din est - cultura înmormântărilor în construcții de lemn, și din vest - cultura Monteoru[5].

I.T. Cerneacov, studiind în ansamblu materialele din epocile medie și tardivă ale bronzului, a ajuns la ideea unei înrudiri strânse între culturile Sabatinovka, Noua și Coslogeni. Această înrudire a culturii materiale și a spiritualității servește drept dovadă arheologică sigură în afirmarea înrudirii etnice a tracilor și cimerienilor. Fondul comun al acestor civilizații putea fi numai cultura ceramicii cu multe brâie[6]. Culturile Noua, Coslogeni și Sabatinovka, în viziunea specialiștilor din ultima vreme, alcătuiau un complex unic cultural.

Această unitate etno-culturală s-a manifestat din plin nu numai în stepe, ci și în regiunile pericarpatice și Volîni, unitate care destul de elocvent a demonstrat-o L. I. Crușelnițkaia pe baza materialelor din regiunile menționate și mai ales din cursul de mijloc al Nistrului[7].

Investigațiile arheologice demonstrează că civilizația de la finele mileniului II a.Chr. din regiunile de stepă și silvo-stepă din nordul Pontului Euxin, după nivelul cultural și social-economic de dezvoltare, poate fi comparată doar cu cultura prepalațială din Grecia. Numai în stațiunea Anatolievka, de exemplu, a fost studiată o locuință din trei încăperi cu suprafața de 230 m^2. Materialul arheologic, și în primul rând sortimentul ceramic similar celui din monumentele de tipul Noua-Sabatinovka-Coslogeni, e bine cunoscut în Bulgaria, în special la Duranculak, unde au fost descoperite locuințe cu fundament din piatră și cu absidă[8], Grecia, cât și în vestul peninsulei Anatolice - monumente care au format grupul etno-cultural balcano-nordanatolian[9].

Pe fondul complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni, la sfârșitul mil. II - începutul mileniului I a.Chr. s-au format aspectele Hallstatului tracic: Gáva-Holigrady, Belozersc, Cernîi'les, Babadag etc. Descoperirile recente din regiunile din nord-vestul Podoliei au scos la iveală monumente de la începutul mil. I a.Chr. ce conțin material ceramic caracteristic pentru grupele Gáva-Holigrady, Saharna-Solonceni. Cernîi'les, Cozia, cât și a culturii Vîsoțsk[10].

La finele mileniului II a.Chr., în regiunile de stepă ale Pontului Euxin se răspândește cultura Tudorovo-Belozersc, care a aparținut acelorași triburi traco-cimeriene[11], ca și purtătorii culturii Noua-Sabatinovka-

5 S.S. Berezanscaja, V.V. Otroscenco, N.N. Cerednicenco, I. M. Șarafutdinova, *Cultura ăpohi bronzâ na territorii Ucrainî*, Kiev, 1986, p. 114 - 115.

6 I.T. Cerneacov, *Severo-Zapadnoe Pricernomorie vo vtoroi polovine II tâseaceletia do n.ă*, Kiev, 1985, p. 156 - 157.

7 L.I. Krușelnițka, *Vzaimozviazca naselenia Pricarpatia i Volâni z plemenamî Shidnoi i Țentralnoi Evropă*, Kiev, 1985, p. 8 - 54.

8 I.T. Cerneacov, "*Gorod liudei kimmeriiskih*". *Gomera v arheologiceskih realiah Severnogo Pricernomoria*, în: Tezisî docladov oblastnoi conferenții "Problemî scifo-sarmatskoi arheologii Severnogo-Pricernomoria, Zaporojie, 1989, p. 167.

9 N. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean*, London: Thames and Hudson, 1978, p. 224; S.S. Berezanskaja, V. V. Otroscenco, N.N. Cerednicenco, I. N. Șarafutdinova, *op. cit.*, p. 151.

10 M.S. Bandrivskii, *Poselennia peredskifsiko ceasu bilia m. Zbaraja Ternopilisikoi oblasti*, în: Tezisî docladov mejdunarodnoi conferenții "Problemî scifo-sarmatskoi arheologii Severnogo Pricernomoria", Zaporoje, 1994, p. 16 - 18.

11 V.P. Vanciugov, *Belozerskie pamiatniki v Severo-Zapadnom Pricernomorie*, Kiev, 1990, p. 138 - 141.

https://biblioteca-digitala.ro

Coslogeni[12].

Analiza ritului și ritualului funerar demonstrează o legătură strânsă între civilizațiile bronzului tardiv și cultura Belozersk. O apropiere semnificativă a tipului fizic al purtătorilor culturii Noua și Belozersk o semnalează și materialele paleontologice[13].

Studierea sortimentului ceramic, a sistemului ornamental și a tehnicii de confecționare a vaselor, întreprinsă de cercetătorul ucrainean V. Vanciugov l-a adus la concluzia că în cultura Belozersk sunt prezente elemente atât din culturile Coslogeni, Rimnițele, Tămăoani, cu ornament prin incizare și plastic, cât și ceramica canelată, caracteristică pentru aspectele Gáva-Holigrady și Chișinău-Corlăteni[14]. Această situație se explică prin faptul că în procesul formării masivului tracic au participat substrate comune. Astfel, în cadrul studierii stațiunii hallstattiene de lângă s. Hansca au fost descoperite materiale ceramice[15], care, după forme și ornament, au analogii în ceramica din situl de la Balta și raioanelor limitrofe ale culturii Belozersk.

Despre participarea culturilor bronzului tardiv, și în special Noua, la formarea Hallstattului tracic am încercat să demonstrăm cu materiale concrete și cu ale ocazii. Aceeași idee, independent de noi, a fost concis și clar formulată și de Al. Vulpe.

Suntem departe de gândul că problema masivului traco-cimerian poate fi rezolvată numai din aceste principii. Desigur, situația etno-culturală era mult mai complicată și pe deplin materialele arheologice nu pot să-l ilustreze. Însă trecerea în revistă a opiniilor actuale și meditarea asupra lor vor putea, credem, să contribuie la înlesnirea studierii acestei însemnate probleme a tracilor și cimerienilor, a relațiilor acestor popoare.

12 I.T. Cerneacov, "*Gorod liudei Kimmeriiskih*"..., p. 167.
13 V.P. Vanciugov, *op. cit.*, p. 130 - 131.
14 *Ibidem*, p. 133.
15 I.T. Niculiță. *Galștatskoe poselenie v Hanskom microraione*, în: Arheologiceskie issledovania v Moldavii (1974 - 1976 gg.), Chișinev, 1981, p. 71 - 87.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES CONCERNANT LES FORTIFICATIONS HALLSTATTIENNES ANCIENNES À L'EST DES CARPATES

Nicolae Ursulescu
Dragomir Popovici

Tendis que pour les zones occidentales de la Roumanie on peut parler de l'existence d'un processus historique de continuité entre le Bronze tardif et le début du Hallstatt, pour les régions est-carpatique on constate un changement culturel profond, par le remplacement d'anciens éléments de facture orientale (le complexe culturel Noua-Coslogeni) avec de nouveaux éléments, d'indubitable origine occidentale, de l'Europe centrale[1]. Seulement des éléments isolés de l'ancien fond Noua se gardent sporadiquement dans le cadre de nouveaux groupes culturels qui ont embrassé l'entier espace entre les Carpates Orientaux et Dniestre: Grănicești (aspect local du complexe Gáva-Holihrady), Corlăteni-Chișinău, Cozia-Brad-Saharna-Solonceni et Tămăoani[2].

Probablement, cette transformation culturelle profonde ne se réalise pas sans certaines convulsions de nature guerrière, en ayant comme base de conflit peut-être aussi un quelqconque support ethnique différent: thrace ou thrace-illyrien[3] d'une part et thrace-cimmerien d'autre part. Ainsi on explique aussi la survivance, dans quelques zones, du type d'habitattions avec aspect d'abri rudimentaire (*zolniki*, en russe = cendreries)[4], indiquent une situation de quelque instabilité historique. Il est possible que les différents groupes culturels de cette région, du début du Hallstatt, coÎncident avec les aires prises en possession par diverses unions tribales.

Voire dans l'espace de la Transylvanie et dans l'Europe centrale la période de début du Hallstatt est marquée, parmi les autres, d'apparition de nombreuses (et parfois grandioses) cités en terre[5], indiquant une situation historique trouble, avec des fréquents conflits, qui, au point de vue historique, a été corroborée à soi-disants „préliminaires continentaux de la grande migration dorienne"[6].

1 G.I. Smirnova, *Poselenie Magala - pamjatnik drevne-frakijskoj kul'tury v Prikarpat'e,* dans "Drevnie frakijtsy v Pricernomor'e", Moskva, 1969, p. 30; idem, *Complexele de tip Gáva-Holihrady - o comunitate cultural-istorică*, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 359 - 379; S. Morintz, *Probleme ale Hallstattului timpuriu în sud-estul Transilvaniei,* Aluta, I, 1970, p. 94; V. Leahu, *Cu privire la conceptul "perioada de trecere la epoca fierului" pe teritoriului României,* SCIV, 24, 1973, 3, p. 483; A. László, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu,* SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 - 609.

2 A. László, *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates,* dans "La civilisation de Hallstatt", Liège, 1989, p. 111 - 129; V.L. Lapusnjan, *Rannie frakijtsy X - nacala IV vv. do n.e.,* Chișinău, 1979; I. Niculiță, *Tracii de nord în prima jumătate a mileniului I î.e.n.,* dans "Probleme actuale ale istoriei naționale și universale", Chișinău, 1992, p. 8 - 17.

3 G. Smirnova, *Zur Frage der thrakischen und illyrischen Komponenten in der Frühhallstattkultur des Vorkarpaten-raums,* TD, XIV, 1993, p. 98.

4 D. Berciu, dans *Istoria României,* I, București, 1960, p. 145, 151; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane,* Iași, 1978, p. 98, 99.

5 D. Berciu, *op. cit.,* p. 147; M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.,* p. 102; K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania,* dans "Probleme de muzeografie", Cluj, 1960, p. 179 - 187; idem, *Befestigte Siedlungen der Spätbronze - und der Hallstattzeit im innerkarpatischen Rumänien,* dans "Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa", Bratislava, 1974, p. 205 - 228; M. Rusu, *Considérations sur quelques problèmes de l'époque hallstattienne de Transylvanie,* dans "Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques", III, Beograd, 1973, p. 109; V. Vasiliev, *Considerații asupra așezărilor fortificate hallstattiene din aria intercarpatică a României,* SympThrac, 7, 1989, p. 55 - 62; V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intercarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac,* Cluj-Napoca, 1991; V. Podborský, *Mähren in der Spätbronze - und an der Schwelle der Eisenzeit,* Brno, 1970, p. 32 - 35, 60 - 66; J. Herrmann, *Siedlung, Burg und Stadt,* 25, Berlin, 1969, p. 56 - 94; V. Furmanek, L. Veliacik, P. Romsauer, *Jungbronzezeitliche befestigte Siedlungen in der Slowakei,* dans "Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa", Berlin-Nitra, 1982, p. 159 - 175; E.A. Balaguri, *Issledovanija archeologhiceskich pamjatnikov Zakarpatija za gody sovietskoj,* SI Arch, XXIII, 2, 1975, p. 269 - 270.

6 E. Zaharia, S. Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România,* SCIV, 16, 1965, 3, p. 453; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 215; Vl.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 51 - 65*

https://biblioteca-digitala.ro

Dans ce contexte, d'autant que curieuse apparaissait le défaut de telles fortifications pour la période ancienne du Hallstatt à l'est des Carpates, bien qu'il s'agit de la même population qui dans l'espace intracarpatique et plus loin vers le bassin du Danube Moyen élevait importants constructions de défense. C'est vrai que A. Florescu, en synthètisant les donnéés sur les fortifications hallstattiennes tardives de Moldavie, a avancé l'hypothèse que quelquesunes d'elles auraient pu exister même du Hallstatt ancien[7], mais le défaut de recherches systématiques à ce temps-là laissait le problème en suspens.

Les 8e et 9e décennies ont apporté en cette direction aussi des données positives, qui nous permettent de former une image plus complexe sur la civilisation hallstattienne ancienne de l'est des Carpates. En même temps à la précision des groupes culturels du Hallstatt ancien de cette région[8] on a réussi aussi la mise en évidence de quelques complexes fortifiés de cette période. Nous penson tant aux recherches entreprises dans plusieures lieux des bassins supérieurs du Dniestre et du Pruth[9] aussi bien qu'à celles de Preutești[10] (près de Fălticeni, dans le bassin du Șomuzul Mare, affluent du Sireth) et à celles très recentes de Pocreaca (dèp. de Iași)[11]. À l'exception de la fortification de Pocreaca, attribuée au groupe culturel de Cozia[12], les autre appartiennent au complexe Holihrady-Grănicești, variante orientale de la civilisation de Gáva du bassin supérieur du Theiss[13]. Il faut rappeler aussi la mention sommaire (sans des détails) des fortifications de Brad (dans l'aire du groupe Cozia)[14] et de Cândești (appartient probablement au groupe Corlăteni)[15].

Entre les années 1976 et 1984, à l'aide du Musée Départemental de Suceava, nous avons entrepris des fouilles sur la colline *Cetate* de l'ancien village Mănăstioara, maintenant inclus dans la localité Preutești (dép. de Suceava)[16]. La fortification en terre d'ici se trouve dans le Plateau de Fălticeni (sous-division du Plateau de Suceava), dans l'endroit de réunion des sources du ruisseau Brana, affluent de gauche de la rivière Șomuzul Mare. La vallée du ruisseau Brana représente une voie commode de liaison entre les bassins du Șomuzul Mare et Mic (Grand et Petit); ainsi, la fortification accomplissait un évident rôle stratégique.

La colline où a été emplacée la fortification représente une proéminence (l'altitude d'environ 375 m) du plateau Staniște, de qui est lié par un large ensellement vers sud. Les autres trois côtés de la colline ont des versants abrupts (avec des angles de 40 - 50°), qui dominent avec plus de 50 m la vallée du ruisseau Brana et ses sources (fig. 1 - 2). Le terrain

Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 68, 82.

7 A.C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților tracogetice (Hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, Cerc Ist, II, 1971, p. 107, 116.

8 A. László, *op.cit.*, 1987 (avec la bibliographie antérieure); L.I. Krusel'nits'ka, *Pivnicna Prikarpattja i Zachidna Volin' za dobi rann'ogo zaliza*, Kiev, 1967; idem, *Studien zur Besiedlung der ukrainischen Karpaten und des Karpatenvorlandes zu Beginn der Eisenzeit*, AACarp, XIX, 1979, p. 73 - 95; idem, *Vzaemozv'jazki naselennja Prikarpattja i Volini z plemenami shidnoj i tsentral'noj Evropi (Rubiz epoch bronzi i zaliza)*, Kiev, 1985; V.I. Lapusnjan, *op. cit.*; O. Levitski, *La situation culturelle et historique dans l'espace carpato-dnistrien à l'époque du Hallstatt*, Symp Thrac, 9, 1992, p. 119 - 121.

9 Ju. N. Maleev, *Gal'statskie gorodisca v zapadnoj Podolii i Prikarpat'e*, dans "Mezplemennye svjazi epochi bronzy na territorii Ukrainy", Kiev, 1987, p. 86 - 101; idem, *Trakie grodziska okresu hallsztackiego na Polnocno-Wschodnim Podkarpaciu*, AACarp, XXVII, 1988, p. 95 - 116.

10 D. Popovici, N. Ursulescu, *Începutul primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina cercetărilor de la Preutești (jud. Suceava)*, dans "Documente recent descoperite și informații arheologice", București, 1983, p. 25 - 32 (avec la bibliographie antérieure).

11 Recherches inédites C. Iconomu.

12 A. László, *op. cit.*, 1987, p. 115, fig. 1; p. 116 et n. 38.

13 G.I. Smirnova, *op. cit.*, 1974; A. László, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei*, Cerc Ist, XIV - XV, 1983 - 1984, p. 66 - 84; idem, *Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissgegend und dem nordöstlichen aussenkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava-Hochebene*, dans "Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984", Budapest, 1986, p. 149 - 163, 389 - 393.

14 V. Ursachi, *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad*, Materiale, XIV, 1980, p. 179.

15 A.C. Florescu, M. Florescu, *Aspecte ale civilizației tracogetice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni*, dans "Studia antiqua et archaeologica", I, Iași, 1983, p. 74 - 76; idem, *Cercetările arheologice de la Cîndești-Coasta Banului, com Dumbrăveni (jud. Vrancea) în perioada 1976 - 1980*, Materiale, XV, 1983, p. 121.

16 Une série des données préliminaires sur ces recherches a été présentée par les deux auteures dans des rapports publiés dans la revue *Cercetări arheologice* (IV, 1981, p. 54 - 57; V, 1982, p. 23 - 27; VII, 1984, p. 81 - 84; VIII, 1986, p. 37 - 41), ainsi qu'aux sessions annuelles de rapports archéologiques ou aux sessions de communications scientifiques du Musée Départemental de Suceava.

https://biblioteca-digitala.ro

étant boisé, les vallums et les fossés se sont conservée en grande mesure; ça explique les noms données par des habitants à la colline et au ruisseau qui coule sous celle-ci[17].

Par ses dimensions intérieures (40 x 40 m, approximativement 0,12 ha), la fortification a eu un évident rôle de refuge; il n'y a pas des habitations permanentes. Telles cités de refuge, à dimensions réduites, du Hallstatt ancien, sont aussi connues tant en Trasylvanie et Banat (Frumușeni; Bocșa Română; Drencova; Șona; Satu Mare - dép. de Covasna; Brașov)[18] qu'en Slovaquie (Breznicka, Brehov, Cinobana, Hradiste, Tocnica)[19]. Mais, si nous tenons compte de l'entière surface occupée par fortifications, avec tous ses élémentes, alors elle s'étend environ 1,2 ha. Les traditions de ces fortifications à dimensions réduites proviennent probablement de l'Âge de Bronze[20], parce que dans la période du Hallstatt est caractéristique l'accroissement considerable de la surface delimitée par des éléments de défense[21].

Presque les 900 m^2 fouillés nous ont permis la comprehension de la stratigraphie et des étapes d'utilisation de la fortification[22]. La colline a été habitée pour la première fois dans la période de la civilisation de Cucuteni (à la fin de la phase A et puis dans la phase B). Les deux étapes d'habitation cucutenienne ont laissé des vestiges nombreux (demeurs, fosses, fours, céramique, outils, plastique). Il parait que dans cette période aussi a existé un fossé de défense, qui barrait l'accès du côté du sud et qui a été utilisé de nouveau dans la période hallstattienne. Pour l'existence du ce fossé (qui coÎncide avec le fossé intérieur de la période hallstattienne), déjà dans le temps de la civilisation de Cucuteni, plaide l'absence des complexes d'habitation cucuteniennes au-delà de lui, vers sud. Il faut remarquer que de nombreux vestiges cucuteniens, surtout des fragments massifs de torchis provenant de constructions ont été ultérieurement entassés dans le remplissage des vallums hallstattiens. Aussi il est possible l'existence d'une palissade à l'arrière de ce fossé, ainsi que suggère une fosse cucutenienne de poteau, découverte même à la limite nordique du fossé de défence.

Ensuite, la colline a connu une première habitations hallstattienne, probablement voire dans la phase A, ainsi que montrent les caractéristiques de la céramique[23]. De ce moment, qui a laissé une couche à une épaisseur jusqu'à 20 cm, datent plusieurs fosses et peut-être une habitations démi-enfouie (recherchée seulement partiellement). Cet établissement a été enclos avec une palissade simple sur le côté méridional, sans vallum[24]. Devant la palissade se trouvait le fossé pioché encore de la période énéolithique.

Ce premier établissement hallstattien s'est achevé par un incendie, ainsi que montre la lentille de brûlement charbonneux, à imprégnations rougeâtres, épaisse de 3 - 5 cm, qui a été saisie à la base du vallum intérieur, dans la zone d'entrée de la fortifications, au-dessus de la couche cucutenienne.

Ultérieurement, a commencé l'élévation de la fortification proprement-dite, a rôle de refuge. Bien que le terrain était favorable pour un système simple de défense, par le barrage de la partie méridionale d'accès (comme à la grande partie des fortifications hallstattiennes), pourtant les constructeurs ont préféré l'emplacement d'un système complexe, à deux vallums et deux fossés concentrique, y compris dans les zones extrêmement abruptes. Ici, l'entrave de l'écroulement des murs extérieurs des vallums, ainsi que des pentes des fossés a posé des problèmes particuliers, résolus à

17 Les deux toponymes (*Dealul Cetate* = "Coline de la Cité"; *Brana*, de l'ancien mot slav *braniti* = "défendre") indiquent la conservation dans la mémoire des habitants de l'endroit qu'y a été un lieu défendu par une fortification (N. Ursulescu, Șt. Manea, *Evoluția habitatului din bazinul Someșului Mare în zona comunei Preuteşti*, dans "Suceava", VIII, 1981, p. 175.

18 K. Horedt, *op. cit.*, 1974, p. 208, 222 - 223; M. Rusu, *op. cit.*, 1973, p. 109; V. Vasiliev, *Über die befestigten hallstattzeitlichen Siedlungen aus dem innerkarpatischen Gebiet Rumäniens*, Eph Nap, I, 1991, p. 7.

19 V. Furmánek, L. Veliacik, P. Romsauer, *op. cit.*, p. 167, 168, 170 - 173.

20 T. Báder, *Die befestigten bronzezeitlichen Siedlungen in Nordwestrumänien*, dans "Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa", Berlin-Nitra, 1982, p. 66; V. Furmánek, L. Veliacik, J. Vladár, *Die Slowakei in der Bronzezeit*, Bratislava, 1991, p. 384.

21 K. Horedt, *op. cit.*, 1974, p. 208, 210.

22 La fortification a été coupée par une section sur l'axe N - S, deux sections sur l'axe O - E et 8 petites sections dans le système supplémentaire de fortification à la côte méridionale. Une présentation détaillée des complexes découverts et des matériaux ressortis fera l'objet d'une étude plus ample, où les nombreaux plans et profils des fouilles y effectuées seront aussi présentés.

23 N. Ursulescu, D. Popovici, dans CA, VII, 1984, p. 82 - 83; idem, *op. cit.*, 1983, p. 27 - 28; comp. à G. Smirnova, *op. cit.*, 1974, p. 372 - 373 (Mahala III).

24 Dans de plusieurs cas on a constaté que les fortifications ont été édifiées sur le même emplacement de quelques établissements ouverts ou faiblement défendus (G.I. Smirnova, *op. cit.*, 1974, p. 364; Ju. N. Maleev, *op. cit.*, 1987, p. 98).

https://biblioteca-digitala.ro

solutions différenciées. Pratiquement, on a adopté une solution différente pour chaque côté, en fonction de la structure du vallum et d'angle de pente, mais aussi d'une étape à l'autre (à l'occasion des reconstructions successives).

Maintenant, le vallum intérieur a une largeur moyenne de 8 m à base et une hauteur d'environ 1,60 m et le fossé adjacent a une ouverture d'environ 10 m et une profondeur maximale de 3 m. Le deuxième vallum est large d'environ 9 m et haut de 1,5 m. La fossé de devant est large d'environ 6 m et profond d'un m. Les deux vallums ont eu, sur l'entier tracé, des palissades, ainsi que de charbon et la terre cuite de leur surface montrent. De plus, dans la structure du vallum, particulièrement au côtes abruptes, des cassettes de poutres ont été utilisées et les pentes ont été partiellement plaquées par pierres, mais parfois se sont pioché des marches couvertes avec des planches en boins, afin de réduire les écroulements de la crête du vallum.

En dehors du double circumvalation des vallum et fossés, au côté méridional, le plus accessible, voire dans l'endroit où commence le large ensellement vers le plateau Staniște, à 60 m vers sud du deuxième fossé de défense, a été encore tracé un fossé supplémentaire, dont extrémités s'achévent aux pentes abruptes d'est et d'ouest (fig. 7). Dans la zone centrale, ce fossé supplémentaire présentait une interruption d'environ 1,5 m, pour l'accès vers la fortification principale de la citè. Les traces de charbon, trouvées dans le remplissage du ce fossé suplémentaire, prouvent qu'aussi derrière du celui-ci existait une palissade simple, au-dessus d'un petit vallum, ressorti par le piochage du fossé. La fossé a eu une largeur d'environ 3 - 4 m et une profondeur d'approximativement 1,5 m[25].

La zone d'accés dans la cité, située vers le sud, est bien visible, parce que les vallums y présentaient un ensellement et les fossée étaient moins profonds. Les observations dans cette zone importante ont corroboré trois catégories de données: a) celles des profils oriental et occidental de la section qui a coupé transversalement la cité en direction nord-sud; b) celles du profil du témoin laissé voire sur la crête du vallum intérieur; c) celles des plans successifs, enregistrés pour chaque niveau de reconstruction de cette zone. Ainsi, on a pu observer l'existence de plusieurs phase de construction, destruction et reconstruction. En plus, ont été observés des traces des pylônes, situés aux marges méridionale et nordique du fossé intérieur de défense, qui ont soutenu probablement une passarelle. Nous y présentons le profil nordique du témoin laissé sur la crête du vallum intérieur (fig. 4 - 5), que nous considérons le plus éloquent pour l'entendement des éléments et des phases de construction et de reconstruction.

Un premier vallum a été bâti au-dessus du niveau d'incendie. À cette occasion-là a été fait aussi un nivelage général de la surface intérieure, s'en prenant du terre pour la construction du vallum. Ainsi, de beaucoup matériaux cucuténiens et du niveau de l'établissement hallstattien ont arrivé dans le remplissage du vallum. La porte d'entrée était flanquée par deux poteaux, lesquelles fosses ont été saisies seulement partiellement; elles ont été ultérieurement coupées par des trous des poteaux d'une nouvelle porte. La distance entre poteaux était d'environ 1,30 m. L'accès sur fossé se faisait probablement par une passarelle en bois; elle a été supposée par les traces de brûlure dans le plan horizontal. La structure ligneuse du premier vallum a fini par un fort incendie, qui a formé un niveau de terre cuite, mélangé à charbon et cendre, épais d'environ 10 cm.

Puis, ce niveau d'incendie a été couvert par une couche bien battue, qui représente la deuxième phase du vallum. Alors, dans la même zone centrale ont été de nouveau creusées des fosses pour les poteaux de soutènement de la porte, au diamètre d'environ 60 cm, jusqu'à une profondeur de 1,5 m de la surface du piochage (ou 2,17 m de la surface actuelle du vallum). À côté des fosses des poteaux principaux de la porte ont été observées vers l'intérieurs de la cité, les fosses d'autres poteaux, à un diamètre d'environ 50 cm, qui ont accompli le rôle de soutènement de la structure principale de la porte. D'une part et d'autre des poteaux principaux a été observée, dans le noyau du vallum, vers l'est et l'ouest, une série d'empreints rondes de brûlure, à diamètres de 10 - 15 cm, qui s'interpénétraient, provenant peut-être d'une structure ligneuse de type "cassette", qui consolidait le vallum dans la zone de l'entrée.

En outre, dans la zone de l'entrée, sur une largeur d'environ 1,75 m, a été réalisé un pavage en grès sableux blanchâtre, sur un lit d'argile et sable. Le pavage était long de presque 1 m (à direction N - S), étant emplacé même au point central le plus haut du vallum.

Aussi, la deuxième phase du vallum a fini par un fort incendie, mais le pavage s'est conservé dans une

25 D. Popovici, N. Ursulescu, dans CA, V, 1982, p. 23 - 25 et fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

état relativement bonne, étant couvert par les débris charbonnisés de la porte. Au-dessus a été battue une nouvelle couche d'argile sabloneuse, appartenant à la troisième phase du vallum. Dans la zone centrale, sur le lieu d'anciennes fosses ont été introduits d'autres poteaux de soutènement de la porte, cette fois à un diamètre plus réduit, seulement 30 cm. En plus, les poteaux du côté de nord, de soutènement des poteaux principaux, avaient aussi un diamètre plus réduit, seulement 20 cm. Tandis que les poteaux des phases antérieures ont brûlé très fort, en rougissent la terre, ceux de la troisième phase ont fini par une combustion anaérobie, laissant une empreinte cendreuse.

De nouveau, entre les poteaux de la porte a été bâti un autre pavage, épais d'environ 20 cm, en cailloutis concassé, à liant d'argile.

Mais aussi la dernière phase de la fortification a fini par incendie et le pavage, probablement long temps découvert, a subi des fortes dégradations.

Donc, la recherche attentive des phases de constuction et de reconstruction de la fortification de Preuteşti confirme l'opinion selon laquelle la terre cuite, observée dans le remplissage des vallums de plusieurs cités hallstattiennes, ne provient pas d'une brûlement intentionnée du noyau du vallum (ainsi que s'a cru)[26], mais plutôt des palissades brûlées des phases antérieures de construction, couvertes à l'occasion des reconstruction successives[27].

En ce qui concerne la destruction de ces fortifications, elle est certes dûe aux quelques conflit armés, ainsi que semble aussi suggérer les pointes de flèche et de lance (en silex et en grès), trouvées dans la zone de l'entrée (fig. 6/8 - 9).

On a beaucoup parlé autrefois qu'un motif important d'élévation de ces systèmes de fortifications, ainsi que la cause de leur destruction, serait les invasions répétées de quelques populations, nomades des steppes nord-pontiques, s'en accentuant surtout le rôle des Cimmériens[28]. Mais, à juste raisons, on a observé que les vestiges qui peuvent être éventuellement attribués aux eux sont tout à fait sporadiques et ne peuvent pas justifier en totalité une activité constructive d'une telle ampleur sur des espaces tant vastes[29]. Sans nier complètement l'importance de telles migrations, il semble plus plausible l'explication qu'avant il s'aurait agi de conflits intertribales entre communautés appartenant peut-être voire à la même populations. Dans ce sens, est extrêmement intéressante l'observation qui résulte de l'étude des aires de diffusion des premières deux civilisations hallstattiens anciennes de l'est des Carpates: Holihrady-Grănicești et Corlăteni-Chișinău[30]. Leur aires ne s'interférent pas, ce qui dénote une existence contemporaine dans des zones limitrophes. Elles sont séparées par la rivière de Siret (approximativement jusqu'à la ville Pașcani); au sud, la limite du groupe Grănicești est approximativement le bassin de la rivière Neamț (Ozana) jusqu'à la confluence avec la rivière Moldova. Tandis que le groupe Holihrady-Grănicești représente une pénétration du côté du bassin

26 K. Horedt, *op. cit.*, 1960, p. 181, 182, 185; Al. Vulpe, dans *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 89.

27 Déjà à 1894 Dionisie Olinescu (l'un des pionniers de l'archéologie roumaine), en référant à "zamcele" (les fortifications) de Bucovine (le nord de la Moldavie), observait que: "valurile au fost întărite desigur cu lemn, care arzând la o întâmplare sau un atac dușmănesc, au rămas numai lut ars la cărămidă" ("les callums ont été sûrement renforcés à bois, qui brûlant par hasard ou par suite d'une ataque ennemie, seulement glaise cuite comme à la brique a resté") - *(Charta arheologică a Bucovinei*, BSRG, XV, 1894, p. 71). K. Horedt a revenu sur son opinion initiale, en considérant que: "...stellen die Brandschichten das Ende und nicht Beginn einer Bauphase dar" (*op. cit.*, 1974, p. 214). Catégoriquement V. Vasiliev s'a prononcé toujours contre ces soi-dissants "noyaux cuits" *(Schlackenwall)* à l'intention (par exemple, *op. cit.*, 1991, p. 6). Aussi, pour l'existence de certaines phases successives de reconstruction, qui ont donnée naissance aux ces noyaux des vallums brûlés à rouge, St. Ferenczi, l'un de plus complétents chercheurs des fortifications de la Transylvanie, s'est prononcé aussi *(Contribuții la cunoașterea așezării întărite din epoca hallstattiană de la Someșul Rece*, AMNap, I, 1964, p. 73 - 75). Pour les débats plus anciens de la litérature européenne concernant ce problème: Gy. Nováki, *Zur Frage der sogenannten "Brandwälle" in Ungarn*, AAhung, XVI, 1964, p. 98 - 149.

28 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926 (voir A. László, *Cimmerienii în opera lui Vasile Pârvan*, *Arh Mold.*, XI, 1987, p. 41 - 50); K. Horedt, *op. cit.*, 1974, p. 219 ("Vermutliche stehen die Züge der frühen Reiternomaden an Intensität und in ihren historischen Auswirkungen der eigentliche Völkerwanderung in nichts nach"); M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1978, p. 105; A. Stoia, *Despre problema cimeriană în spațiul carpato-dunărean în lumina ultimelor cercetări*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 77 - 90; S. Gallus, T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Budapest, 1939; J. Harmatta, *Le problème cimmerien*, AÉ, 8 - 9, 1946 - 1948, p. 79 - 132; J. Bouzek, *Caucasus and Europe and the Cimerian Problem*, "Sbornik Narodniho Muzea v Praze", 37, 1983, 4, p. 177 - 232.

29 D. Berciu, *op. cit.*, 1966, p. 222 - 223; Ju. Maleev, *op. cit.*, 1987, p. 99; V. Furmánek, L. Veliacik, P. Romsauer, *op. cit.*, p. 169; V. Furmánek, L. Veliacik, J. Vladár, *op. cit.*, p. 385.

30 A. László, *op. cit.*, 1987, p.115, fig.1.

https://biblioteca-digitala.ro

supérieur du Dniestre et du Pruth jusqu'au Plateau de Suceava[31], le reste de la Moldavie était occupé par les communautés du groupe Corlăteni-Chișinău, dont on croit qu'aurait y arrivé d'une direction contraire, du côté de sud vers le nord[32]. Bien que les deux groupes présentent une évident parenté dans la culture matérielle, cependent il y a quelques particularités et les contacts entre eux ne semble pas aient été trop étroits[33].

La situation se complique plus encore dans la phase Ha B, en même temps à la diffusion, à l'est des Carpates, d'une nouvelle vague culturelle méridionale, caractérisée par céramique incisée et imprimée, qui occupe la partie méridionale et centrale de la Moldavie, par le groupe Cozia-Saharna-Solonceni[34]. Bien que nous ne savons pas exactement quelles ont été les rélations entre les nouveaux venus les porteurs des deux groupes culturels antérieures (Grănicești et Corlăteni), cependant nous pouvons constater que des "importations" du type Cozia éparpillé loin vers le nord. Dans l'aire de Holihrady telles "importations" ont été découvertes, par exemple, à Zvanec[35] et à Krivce[36]. À Preutești n'ont pas apparu jusqu'à présent des fragments céramiques du type Cozia (qui se date en Ha B), ce qui pourrait constituer, éventuellement, un indice pour la datation plus précoce de cette cité (ou cette situations pourrait être seulement le résultat du hasard).

La position de la fortification de Preutești sur la carte, dans le stade actuel des recherches, semble un peu isolée au regard du groupe des 7 fortifications des bassins supérieurs du Dniestre et Pruth: Homiakovka, Fedorovka, Gorodnitsa, Lisicniki, Krivce, Grusiv et Voloca (la dernière au sud de la ville Cernăuți)[37]. Entre fortification de Voloca et celle de Preutești il y a presque 100 km distance, mais el est vraisemblablement qu'entre elles se trouvent aussi d'autres fortifications, appartenant aux porteurs du même groupe culturel, qui n'ont pas été encore investiguées. Nous avons en vue, d'abord, le grand établissement de Siret-*Dealul Ruina*, situé sur un éperon proéminent, qui a été probablement barré par un vallum à fossé, en présent extrêmement aplatis[38]. Il y a, vers plus le sud, d'autre fortifications à vallum en terre, à Volovăț-*Dealul Arșița* (près de la ville de Rădăuți)[39] et à Ilișești[40], mais leur datation est incertaine, parce que des fouilles archéologiques n'ont été pas pratiquées. Ainsi, la voie d'éparpillement de ces cités, édifiées au nord de la Moldavie par les porteurs du groupe Holihrady-Grănicești, serait jalonnée (fig. 8).

Donc, nous n'excluons pas la possibilité que les rélations entre différents groupes hallstattiens de l'est des Carpates n'aient pas été tout à fait pacifiques, ce qui a imposé la construction de ces fortifications et a fait que leur fin soit souvent violent.

31 G. I. Smirnova, *op. cit.*, 1974, p. 359 - 362; A. László, *op. cit.*, 1983 - 1984, p. 65 - 66.

32 Presque tous les chercheurs qui s'ont occupé de ce problème sont d'avis que le Banat c'est la zone de départ des communautés hallstattiennes qui ont fait ressortir la civilisation de Corlăteni. Récemment, M. Gumă *(Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României,* București, 1993, p. 176) a précisé que ces communautés sont liées du grupe culturel de Ticvanul Mare - Karaburma III, qui se date en Ha A2. Donc, la diffusion concomitante des deux groupes hallstattiens anciens dans la Moldavie implique aussi la même datation pour le groupe culturel de Grănicești.

33 Jusqu'à présent nous ne connaissons pas des "importations" du type Corlăteni dans les établissements Holihrady-Grănicești, mais une quelconque pression des communautés du type Grănicești dans l'aire Corlăteni est saisissable tant par le dépassement de la ligne du Siret vers est par quelques communautés du groupe de Grănicești que par des "importations" de céramique spécifique pour ce groupe dans des stations Corlăteni du nord de la Moldavie. Nous avons en vue, par exemple. les découvertes de l'établissement de Prăjeni-*Nelipești* (dép. de Botoșani), qui se date en Ha B (N. Ursulescu, P. Șadurschi, N. Tomozei, communication présentée à la XXe session annuelle de rapport archéologique, Deva, 1986).

34 A. László, *O așezare hallstattiană la Cozia*, Arh Mold, VII, 1972, p. 207 - 224; idem, *La région extracarpatique orientale à la fin du IIe mill. et dans la première moitié du Ier mill. avant n.è.,* dans "Actes du IIe Congrès Int. de Thracologie", I, București, 1980, p. 185; I. Niculiță, *op. cit.*, 1992, p. 11 - 17.

35 L. Krusel'nits'ka, *op. cit.*, 1979, p. 90, fig. IX/1.

36 Ju. N. Maleev, *op. cit.*, 1987, p. 94, fig, 3/5, 7, 10 - 11.

37 *Ibidem,* p. 87, fig. 1.

38 N. Ursulescu, M. Andronic, Fl. Hău, *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval,* "Suceava" XIII - XIV, 1986 - 1987, p. 90 - 91, 93 et pl. IV - VII.

39 S. Fl. Marian, *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895, p. 56; M. Ignat, *Volovăț, de la traco-geți la Dragoș-Vodă,* dans le journal *Zori Noi*, Suceava, 21, XI, 1976; idem, *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț-Dealul Burlei,* "Suceava", V, 1978, p. 128, fig. 1.

40 A. László, *Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme,* Cerc Ist., VII, 1976, p. 73 (recherche de terrain M. Ignat, qui a trouvé ici céramique hallstattienne cannelée). Des fouilles empiriques y a entrepris, entre les deux guerres mondiales, l'instituteur Johann Christian Dressler, qui fait mention de cette chose dans sa monographie sur la commune Ilișești *(Chronik der bukowiner Landgemeinde Ilischestie,* Freilassing, 1960).

https://biblioteca-digitala.ro

Pour l'éclaircissement complet du ce problème sera necessaire, avant tout, d'une datation plus précise de ces complexes fortifiés, tant pour le moment de leur construction, pour les moments de diverses phases de reconstruction, que pour la date de l'achèvement de leur utilisation. Après toutes celles-ci on pourrait écrire l'histoire de ces importants monuments du Hallstatt ancien du monde nord-thrace. Mais, à l'heure actuelle, c'est impossible de réaliser des datations précises, dû tant au leur caractère prédominant de réfuge, à traces sporadiques d'habitat qu'au leur inventaire consistant presque exclusivement en céramique (souvent à une longue période d'utilisation), ainsi que pour le fait que les objets en métal sont très rares et dans la plupart des cas ne sont pas trouvés dans des contextes archéologiques claires[41]. Davantage, ces fortifications ont été investiguées surtout par des sondages (d'une ampleur plus grande ou moindre), mais pas par des fouilles exhaustives, qui offrirait une image détaillée et un matériel plus significatif. Bien sûr, la découverte et l'investigation simultanée des établissements à ciel ouvert des communautés contemporaines qui ont bâti ces cités serait un bénéfice, mais ce chose reste encore un desideratum.

Voilà pourquoi, ces cités, quoique importantes pour l'entendement du niveau économique et social assez haut par la population ancienne nord-thrace, gardent encore un prononcé caractère énigmatique concernant le lieu et leur rôle dans l'histoire complexe des communautés hallstattiennes anciennes du nord de la Moldavie.

ABREVIERI

AACarp	*Acta Archaeologica Carpatica*, Kraków.
AAHung	*Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae*, Budapest.
AÉ	*Archéologia Értesitö*, Budapest.
AMNap	*Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca
Arh Mold	*Arheologia Moldovei*, Iași.
BSRG	*Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, București.
CA	*Cercetări Arheologice*, București.
Cerc Ist	*Cercetări Istorice*, Iași.
Eph Nap	*Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca
Materiale	*Materiale și cercetări arheologice*, București
SCIV(A)	*Studii și cecetări de istorie veche (și arheologie)*, București
Symp Thrac	*Symposia Thracologica*, București
TD	*Thraco-Dacica*, București

41 Ainsi, dans les collections du Musée de Fălticeni (dép. de Suceava) il y a une hache de type "celt", qui aurait été trouvée sur la colline *Cetate* de Preutești, dans des circonstances non-précisées (V. Ciurea, *Aperşu des antiquités préhistoriques du département du Baia*, Dacia, III - IV, 1933, p. 50 et fig. 3/3).

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

3

Fig. 1. Preuteşti-Mănăstioara. Vue sur la colline Cetate du côté du nord (1 - 2) et d'ouest (3).

https://biblioteca-digitala.ro

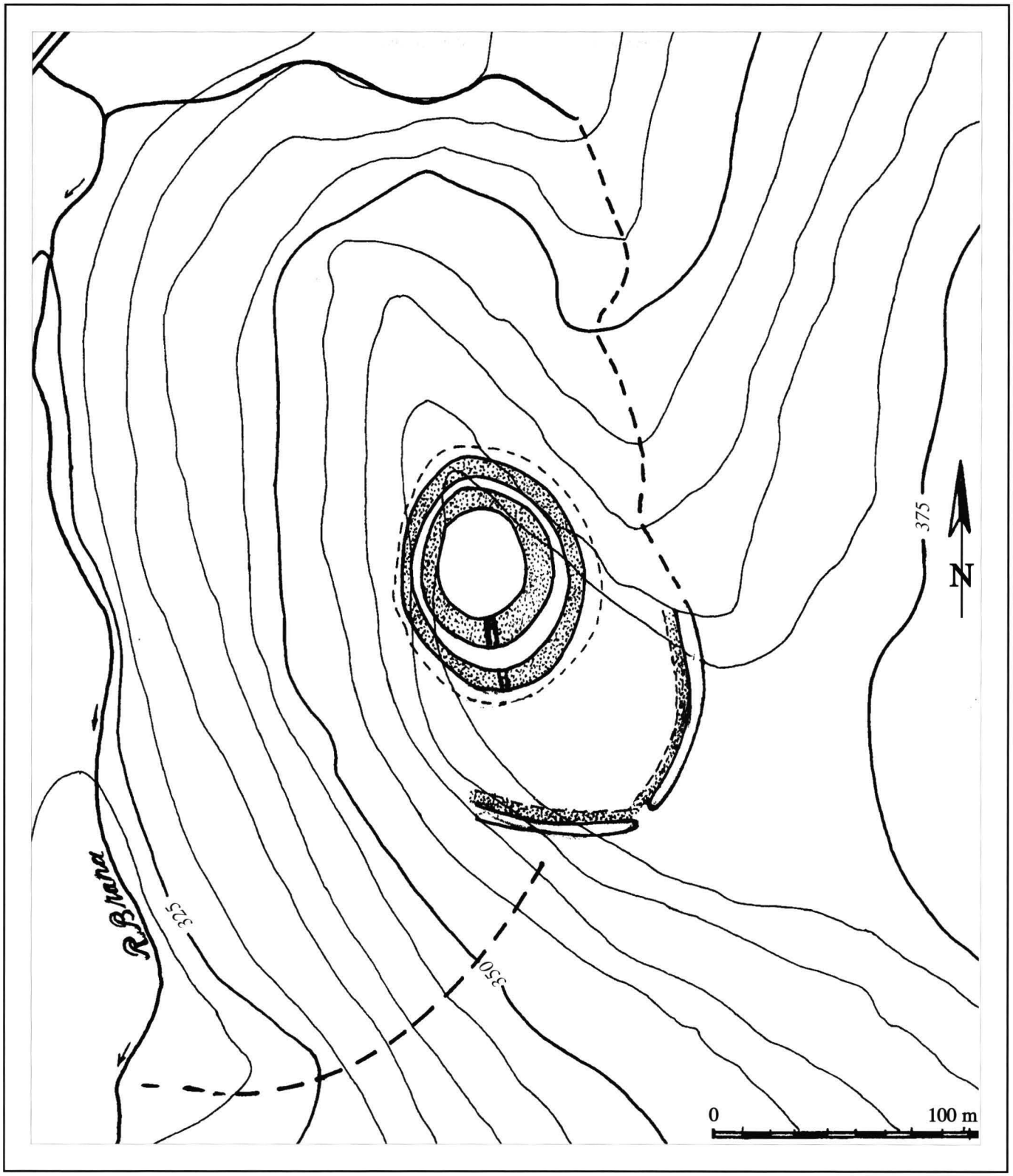

Fig. 2. Preuteşti-Mănăstioara. Ebauche topographique de l'emplacement de la fortification de la colline Cetate.

https://biblioteca-digitala.ro

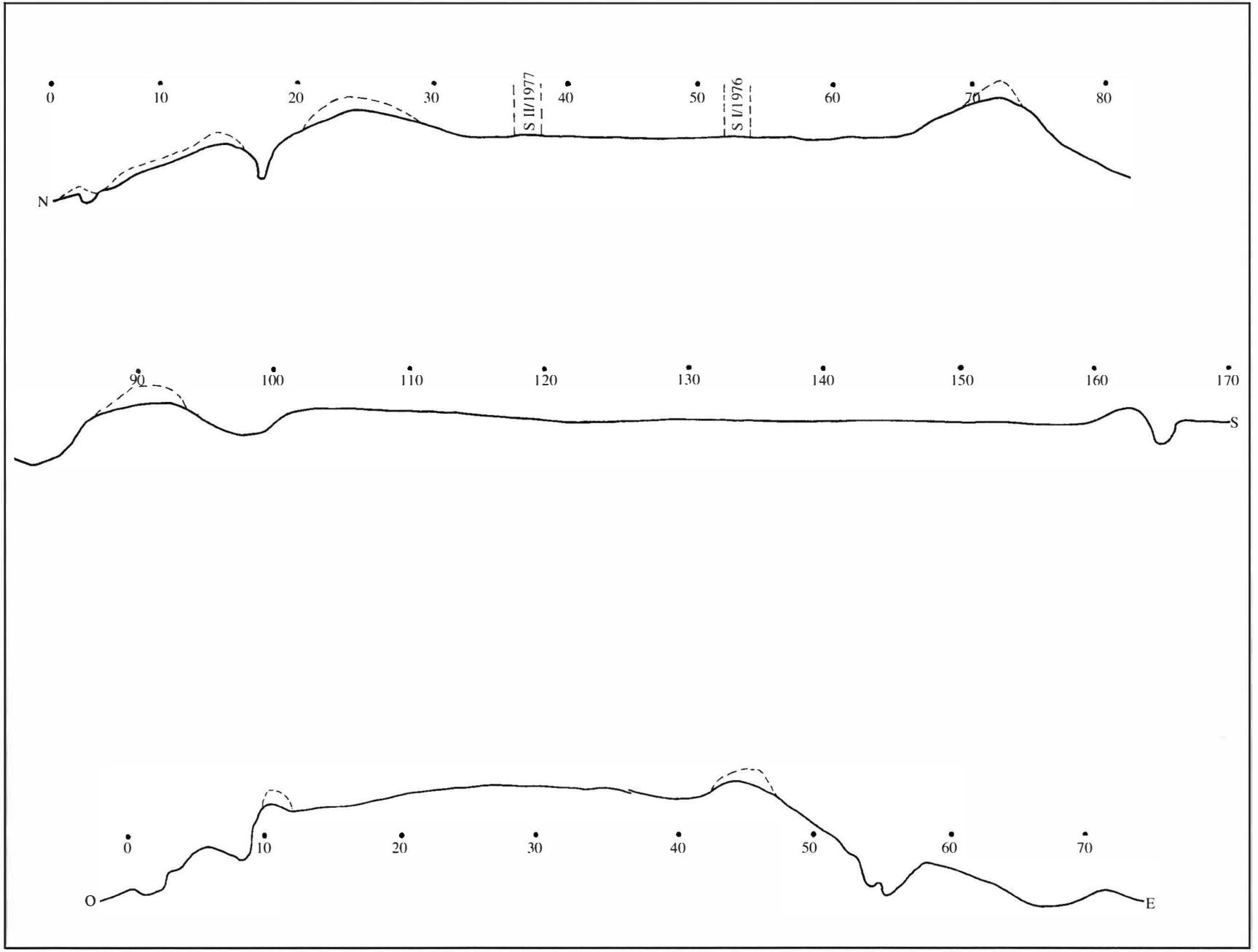

Fig. 3. Preuteşti-Mănăstioara. Section-profil par la fortification de la colline Cetate, à la direction N-S (1) et E-O (2). --------: l'hauteur probable des vallums.

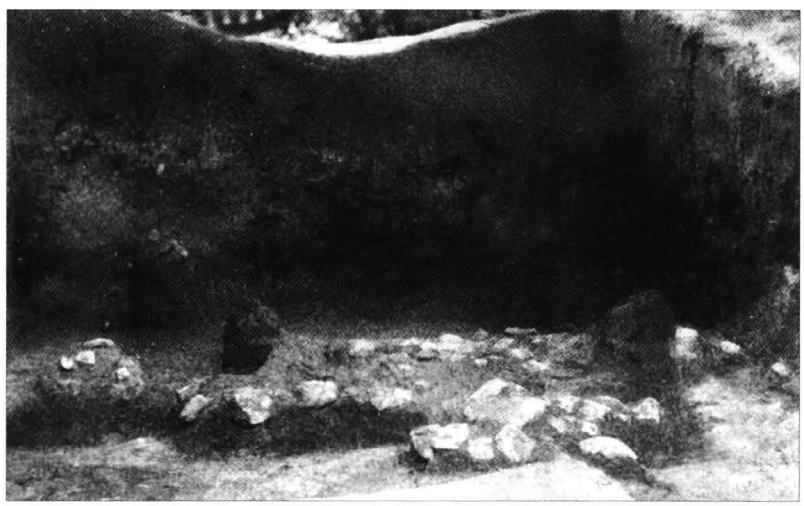
https://biblioteca-digitala.ro

1

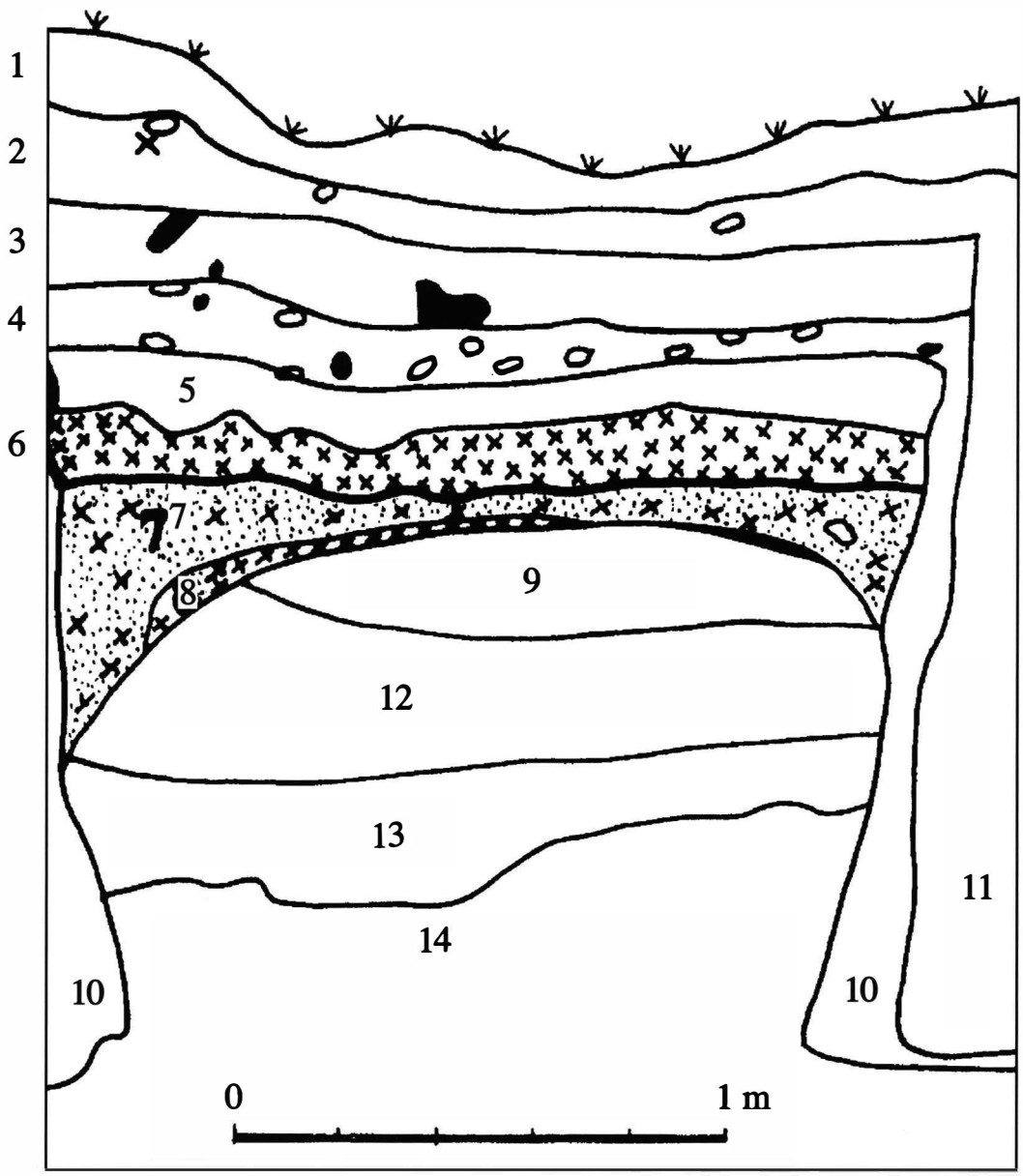
2

3

Fig. 4. Preuteşti-Mănăstioara. Le témoin du profil (transversal à l'axe N-S) de la zone d'entrée, sur la crête du vallum intérieur de la fortification de la colline Cetate (devant: le premier pavage en pierre).

https://biblioteca-digitala.ro

I - sol végétal; 2 - couche brounâtre-sablonneuse, mélangée à peu charbon et avec des pierres brûlées (le deuxième pavage; la troisième, dernière phase de la fortification); 3 - couche de nivelage pour la troisième phase de la fortification (niveau d'argile et sable très bien battu, mélangé à pierres et pigmentations de charbon); 4 - couche d'argile et sable, au premier pavage (la deuxième phase de la fortification); 5 - couche de nivelage pour le premier pavage (sable mélangé à pierres, pigmenté à charbon, le tout très fort battu); 6 - le niveau d'incendie de la prèmiere fortification (terre brûlée à rouge, mélangé à la base à charbon et cendre); 7 - le remplissage du vallum de la première fortification (sol brounâtre-roux, pigmenté fortement à torchis, charbon et mélangé a sable jaune et pierres); 8 - lentile de charbon et brûlure (l'incendie de la première palissade); 9 - couche de nivelage du temps de la première palissade (sol brounâtre-roux très sabloneux); 10 - les fosses des poteaux qui flanquaient l'entrée du temps de la deuxième phase de la fortification; 11 - la fosse du poteau qui flanquait vers ouest l'entrée de la dernière phase de la fortification; 12 - couche brounâtre-roux argileuse (le deuxième niveau d'habitat Cucuteni); 13 - couche brounâtre-jaunâtre, pigmentée à charbon (le premier niveau d'habitat Cucuteni); 14 - couche stérile archéologiquement (sable jaune à concrétions calcaires).

Fig. 5. Preuteşti-Mănăstioara. Le profil du témoin transversal à l'axe N-S, de la zone d'entrée, sur la crête du vallum interieur de la fortification située sur la colline Cetate.

https://biblioteca-digitala.ro

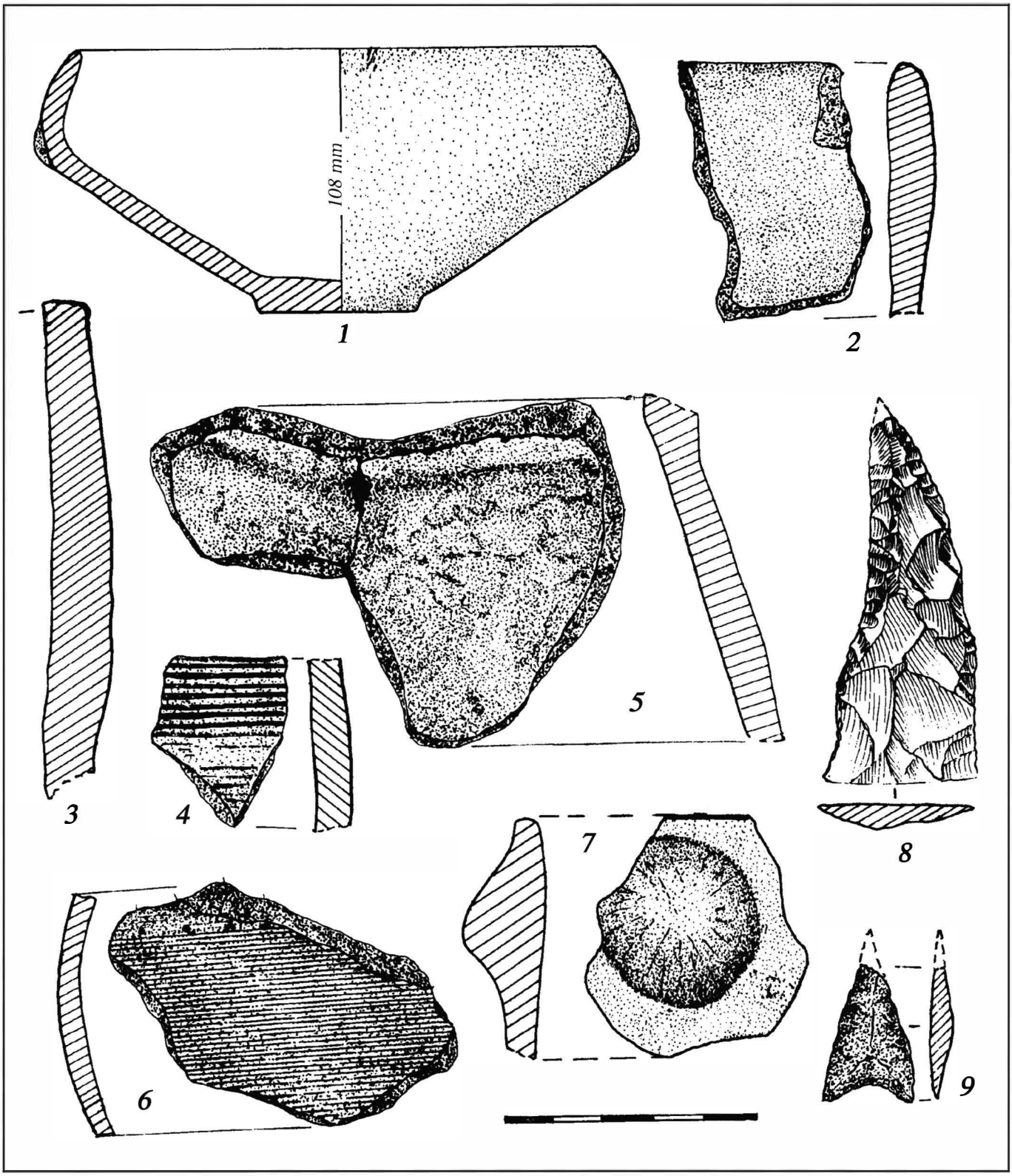

Fig. 6. Preuteşti-Mănăstioara. Matériels céramiques (1 - 7) et lithiques (8 - 9) de la période d'utilisation de la fortification située sur la colline Cetate.

https://biblioteca-digitala.ro

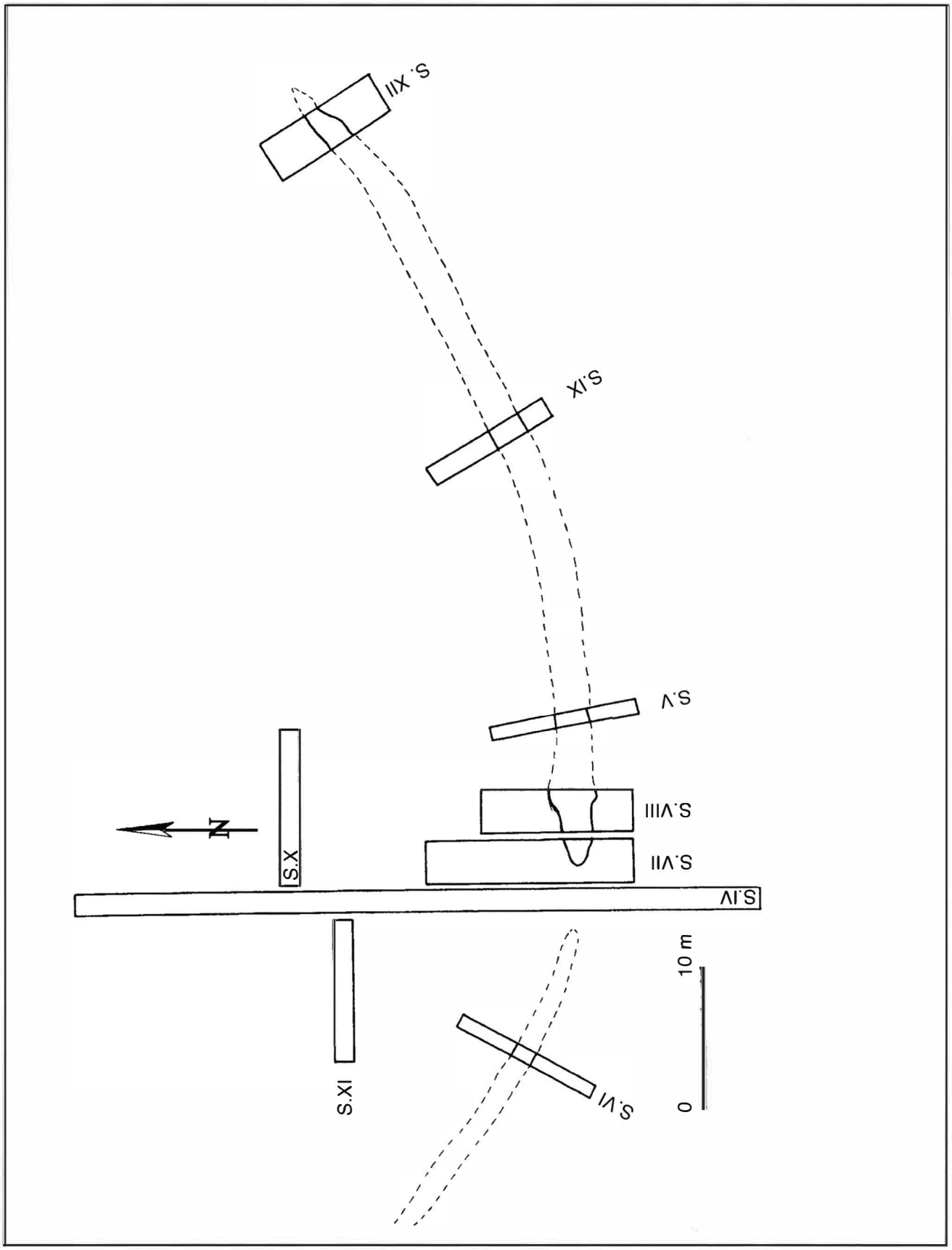

Fig. 7. Preuteşti-Mănăstioara. Le tracé du fossé de défence de la fortification supplémentaire du côté méridional de la colline Cetate.

https://biblioteca-digitala.ro

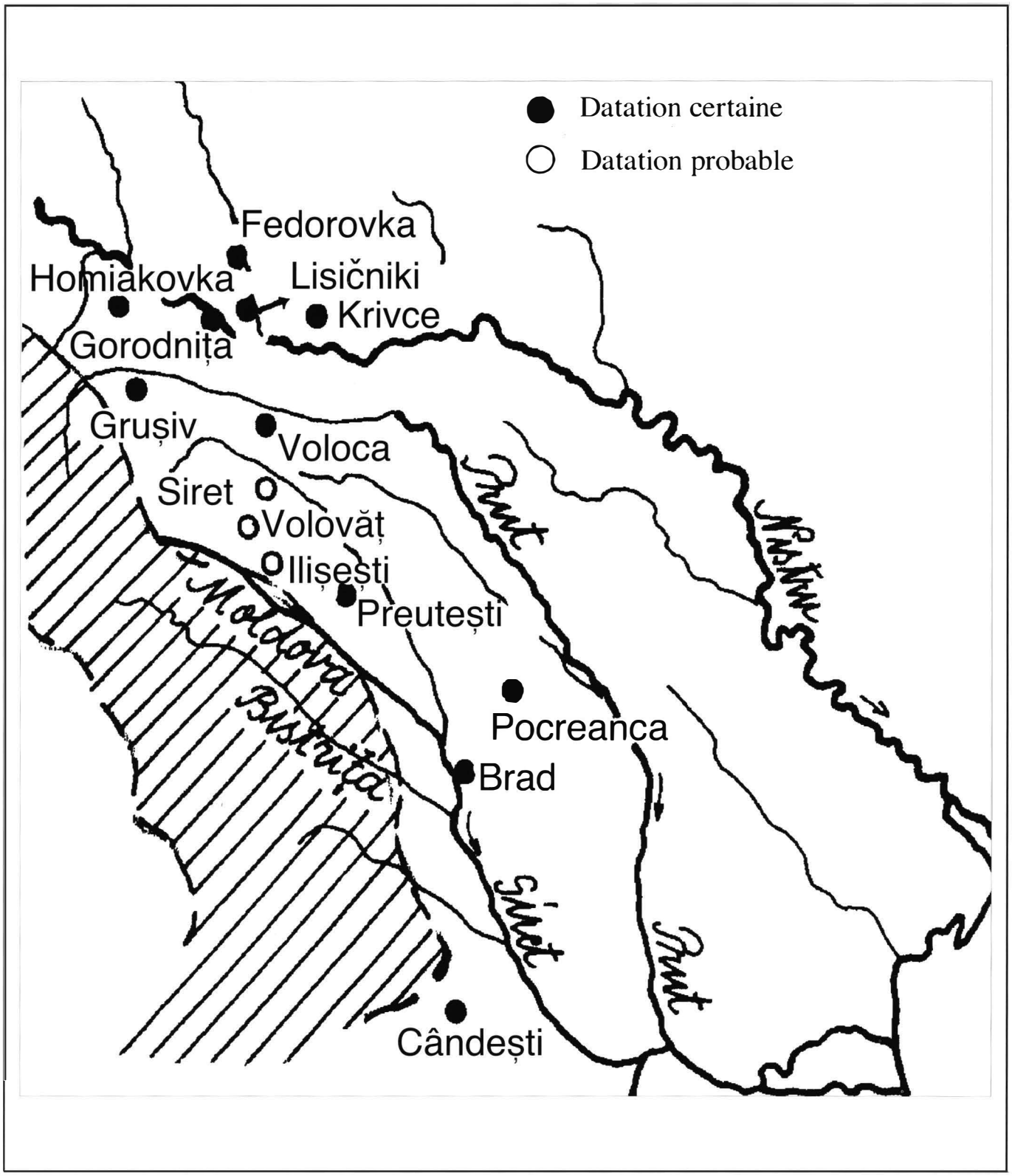

Fig. 8. Fortifications hallstattiennes anciennes de l'est des Carpates Orientaux.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ON THE ORIGIN, DEVELOPMENT AND CHRONOLOGY OF THE FIRST IRON AGE AT THE LOWER DANUBE

Atila László

Some years ago, within a special study, I reprised the problem of Tămăoani group, initially defined by B. Hänsel[1]. Unlikely the ideas of the German scholar, who treated Tămăoani group as a ceramics featured one, we tried, on the background of some more recent research and within the limits of our possibility, to have in view all the important aspects which can define a cultural group (areal, type of settlements and dwellings, funerary rite and ritual, archaeological findings, origin, development, relationships)[2]. In the purpose to avoid the ideas exposed in that occasion, we only remind some of our conclusion, to open once again the discussion about the announced problem. We mainly limited the areal of Tămăoani group at the southern part of Moldavia: Covurlui Plain (Folteşti, Tămăoani, Vînători), including the zone of the contact with Covurlui Plateau, respectively Elan-Horincea Depression (Suceveni) and the south-eastern edge of Vrancea Sub-Carpathians (Cîndeşti). We remarked that this later mentioned settlement seems to make the connection with some related findings from the north-east of Muntenia (Sihleanu, Rîmnicelu, Brăiliţa, Siliştea-Nazîru, Spiru Haret), partially framed in Sihleanu group, and partially in Babadag culture[3]. We appreciated that the northern limit of the areal of Tămăoani group could be eventually marked by sporadic ceramics fragments, discovered in the Hallstattian settlement from Brădiceşti (Central Moldavian Plateau)[4].

Simultaneously with the establishing of an early Hallstattian "horizon" with incised pottery on the Moldavian territory, Hänsel let unresolved the question whether we really are faced with a particular group or only with a marginal phenomenon of the early Babadag culture[5]. Despite the scarcity of the findings which can be related to the discussed cultural group, their analyze allowed the remark that the "horizon" with incized pottery from the southern Moldavia is not unitary. The comparison of the pottery found in the two settlements where the researches had the maximum extent, that is Tămăoani and Vînători, lead us to the observation that, there are several common elements, along with differences which seem to be significant. We mainly consider as being relevant the presence at Vînători of the pottery typical for Babadag I, adorned with rows of concentric circles with incised tangent lines. This type of pottery is absent at Tămăoani, in the acknowledge that these two settlements which are placed in the same area mark two successive moments (stages) in the constitution of the "early Hallstattian" civilization from the Lower Danube region, although this process is far from being elucidated[6]. Thus, we considered that the settlement from Tămăoani, as well as the necropolis from Folteşti, featured by a pottery of Sihleanu pattern (or "Pre-Babadag")[7] are previous from Vînători settlement, where, together with the specified ceramics type, also is found the pottery typical for Babadag I[8].

1 Hänsel, 1976, I, p. 144 - 147.

2 László, 1986. See also László, 1985 - 1986, p. 11 - 13 and p. 22 (synoptic table); László, 1989, p. 122 - 123 and p. 127 (synoptic table).

3 Harţuche, 1980, p. 302, 312 - 313, 329 - 333.

4 Excavations made by C. Iconomu, who was so kind to offer us for study some materials, including fragments of cups, with analogies in the settlement from Tămăoani.

5 Hänsel, 1976, p. 146.

6 László, 1986, p. 71 and fig. 12 - 13 (typological plates).

7 For the cultural aspect named intially "Pre-Babadag" and subsequently Sihleanu, which brought its contribution for the inclusion into Babadag culture of certain elements inherited from the Bronze Age, mainly from the pottery of Monteoru culture (garlands, hatched triangles, bands of parallel, horizontal or angular lines, etc., made by incision), see: Harţuche, 1972; 1973; Harţuche, Anastasiu, 1976, p. 18, 177 - 180, n. 361 - 370; 1980.

8 For the problem of the origin of Babadag culture, including the pottery typical for the phase Babadag I, see: Morintz, 1964, p. 110 - 111, 114 - 118; 1971, p. 21 - 23; 1977, p. 1482; 1978, p. 160; 1987, p. 50 - 69; Moscalu, 1976; Moscalu, Beda, 1979, p. 376 - 378; Brudiu, 1981, p. 531 - 535; 1991 (mainly p. 231 - 232; 1992, p. 6 - 7).

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 67 - 75*

https://biblioteca-digitala.ro

The stratigraphic data had in view at that moment (the necropolis from Folteşti, certain sectors of the settlement from Vînători) presented the "horizon" with incised pottery as being dated between the end of Noua culture and the beginning of Babadag II phase, that is Cozia group[9]. This relative chronology was finely graduated due to the stratigraphic observations from Cîndeşti where, between the level Noua II and that with incised pottery, attributed to the phase Babadag I (late), a level of dwelling belonging to Corlăteni group, with grooved pottery, is interposed[10].

To resume our ideas, we concluded that within the incized pottery "horizon" from the southern Moldavia we can distinguish two stages. The first one, for which we suggested the name of Tămăoani, could be dated at the beginning of Hallstatt, in the meantime corresponding to the level of Corlăteni type from Cîndeşti. The second, named by us Vînători, fits better to the phase Babadag I (early ?) and is dated within the limits of the phase Hallstatt A[11]. To support the idea mentioned above, it worths to be mentioned that the sychronism between the settlement (implicitly the stage) Tămăoani, on the one hand, and the phase early Corlăteni, on the other hand, is also supported by the discovery of analogous vases of Belozerska type both in the settlement from Tămăoani (pit 2)[12] and in the necropolis of Corlăteni group from Vaslui (tomb 4)[13]. It is necessary to remind, in this first part of the present work, the lack in the southern Moldavia (Lower Sireth Plain and Covurlui Plain) of the findings of Corlăteni type. Perhaps this region belonged since the beginning of the Hallstatt to the areal of some cultures or cultural groups specific to the zone of the Lower Danube and to the Istro-Pontic one[14].

Resuming the discussion about Tămăoani group and, implicitly, the genesis and evolution of the "early Hallstattian" civilization from the Lower Danube was determined by some new findings, published or communicated, as well as by new information and interpretation which had in view other discoveries, which were known previously. Within the frame of these pages we only attempt a brief review of these findings, aiming to resume this problem, in its wholeness, in another occasion.

Our opinion about the existence of a stage Tămăoani, which preceded the phase Babadag I and brought the contribution to its genesis, was taken over by M. Brudiu in a recent study about the researches made on the Hallstatt in the south-eastern Moldavia[15]. The author attributes to Tămăoani group the following findings:

1. Galaţi, the place named "Precista", situated on the Danube's cliff[16];
2. Ijdileni-Frumuşiţa[17];
3. Tămăoani[18];
4. Rogojeni[19];
5. Suceveni-Stoborăni[20].

M. Brudiu gives more details about the settlement from Ijdileni-Frumuşiţa, situated on the lower terrace between Ijdilenilor valley and Prut valley, on the place named "Via lui Ion Ciurea" (Ion Ciurea's vineyard), where a section as large as 1.5 x 20 m was made. Sequentially, side cassettes were excavated[21]. The stratigraphy is revealed as following: over the dwelling level belonging to Tămăoani group (including the hut n. 2), accordingly to the text[22], there is a bed Babadag II, overlapped, at its turn, by a bed belonging to Babadag culture[23]. About the level attributed to Tămăoani group, are mentioned ceramics fragments of cups and ears, adorned with grouped incised lines,

9 Cf. László, 1986, p. 72, with bibliography and notes.
10 *Ibidem*, see also note 12, refering to Florescu A., Florescu M., 1983, p. 74 - 76, and to information kindly offered by M. Florescu.
11 László, 1986, p. 72. See also László, 1985 - 1986, p. 22; 1989, p. 127 (synoptic table).
12 Petrescu-Dîmboviţa, 1953, p. 771, fig. 7/1 = László, 1986, fig. 10/1.
13 Andronic, 1962, p. 91, fig. 4/1 = Andronic, 1982, p. 120, fig. 6/3. On the Belozerka character of the vases from Tămăoani and Vaslui, see Meljukova, 1979, p. 35 - 36.
14 Cf. László, 1985 - 1986, p. 9; László, 1989, p. 120.
15 Brudiu, 1991.
16 *Ibidem*, p. 221 and note 2; p. 222, fig. 1, nr. 1.
17 *Ibidem*, p. 221 and note 7; p. 222, fig. 1, nr. 6; p. 223 - 232.
18 *Ibidem*, p. 221 and note 8; p. 222, fig. 1, nr. 7.
19 *Ibidem*, p. 221 and note 10; p. 222, fig. 1, nr. 9.
20 *Ibidem*, p. 221 and note 9; p. 222, fig. 1, nr. 10.
21 *Ibidem*, fig. 2; plan and profile of the section made in 1989.
22 *Ibidem*, p. 223.
23 It is considered that "the future research could also identify elements Babadag I within other complexes of the settlement". *Ibidem*, p. 225, note 24.

https://biblioteca-digitala.ro

either horizontally in groups of two or three, or on the surface between the body and the neck of the vase, or obliquely on the body of the cup, as well as on the ear[24]. Besides this ornamental element, we also find the "incised point" or the motif consisting of small incised lines, obliquely or horizontally placed within the register which marks the zone between the body and the neck. The neck is adorned with incized lines hatched triangle[25]. It is considered that this ceramics material, although in small quantity, is significant for the beginning of the Hallstattian period in this area. As conclusion, M. Brudiu considers - in full agreement with our opinion - that the fragments discovered in the proximity of the hut n. 2 from Ijdileni-Frumușița "have a decoration specific to the pottery of the group named Tămăoani". We are not able to suppose what will bring the future research after the enhance of this excavation, but the presence of this ornamental style (fig. 3/1 - 7) on the fragments proceeding from several cups seem to define this dwelling complex as belonging *to a certain stage in comparison with the findings from Vînători* (our emphasis, A.L.)[26].

About this last settlement, known for a long time[27] (as the fortuitous discovery of a vase of Belozerka type in the sector B of the settlement Babadag I brings to light)[28], Brudiu considers that, "as a result of the research from Ijdileni-Frumușița, which revealed a more conclusive material, it is imposed to discern at Vînători a stage "Tămăoani" on which, at a certain moment, Babadag I stage was grafted[29]. Accordingly to the author's opinion, this interpretation could also resolve the question put by S. Morintz, that is "the possible correspondence between the material found by M. Brudiu in 1979 at Vînători (Galați) and an earlier horizon than the Hallstattian pieces known so far in the north-eastern Muntenia and the northern Dobrudja, including those from the first level at Babadag"[30]. M. Brudiu also considers that "The incised ornaments made as a rows of horizontal, oblique and vertical lines, as well as of points and short rows of lines, belong to Tămăoani stage. The same adornments, which were subsequently adopted in this area, having as components the circle and tangent lines, also correspond to Babadag I stage. Thus, the contact between these two stages was made at Vînători. So far, we have no acknowledge about the penetration of Babadag I stage northwards from Vînători, into the basin of the Lower Prut"[31].

Resuming, one year later, the stratigraphical situation of this settlement, M. Brudiu emphasizes that "If the future research from Vînători would confirm the existence of a stage "Tămăoani", it results that in the zone of the former cliff of the Brateș river we have the following succession: 1. a settlement from the final stage of the Bronze Age; 2. a settlement from the stage Tămăoani of the Early Hallstatt (previous to the half of the 12th century BC, cf. A. László); 3. a settlement from the early stage (named by A. László as Vînători of the first stage of Babadag culture); 4. within an area situated northwards, where we found a Hallstattian citadel, there is a Hallstattian settlement with stamped pottery (Cozia type)"[32].

About the settlement "from the final stage of the Bronze Age", with no other specification, it is quoted an older paper of the author, where it results that we are faced with findings of Sihleanu type[33]. Other two papers of M. Brudiu relate about the presence at Vînători (without stratigraphical distinction) of the pottery of Sihleanu type, which makes the genetical link between the Bronze Age and the first Iron Age

24 *Ibidem,* fig. 3/1 - 5, 7.

25 *Ibidem,* fig. 3/6.

26 *Ibidem,* p. 231.

27 Brudiu, 1970; 1980; 1981; Florescu A., Florescu M., 1983, p. 77 - 78 and p. 90 (note 19).

28 It is about "a large storing vase", found in 1975 in the circumstance of an excavation for a water pipe, cf. Brudiu, 1991, p. 232. (*Ibidem,* and note 35, where the author mentions that "proves of this penetration" were found at Vînători "as early as 1986", refering to Brudiu, 1970, fig. 1/1 and 2/2). Making reference to the same piece, Brudiu, 1992, p. 6, presents the year 1970 as the moment of the discovery and relates about "a small vase with spherical body, short neck and the edge of the rim lighly flared out rim", reproduced in the fig. 1/1, without a scale. In the text, the vase is described as having a height of 68 cm.

29 Brudiu, 1991, p. 232. Although, at p. 222, fig. 1, n. 22, the settlement from Vînători is described as a Babadag type finding. See also Brudiu, 1992, p. 6 - 7.

30 Cf. Brudiu, 1991, p. 232; Morintz, 1987, note 89.

31 Brudiu, 1991, p. 232.

32 Brudiu, 1992, p. 7.

33 *Ibidem,* note 14, with reference to Brudiu, 1970, p. 513; see also fig. 3/1 - 9; 5/1; 6/5, 11: incized decoration pottery.

https://biblioteca-digitala.ro

(Babadag I) in this zone[34]. At their turn, N. Harțuche and O. Silvestru, referring to M. Brudiu's findings from Vînători, also speak about a pottery of Sihleanu type (Pre-Babadag), which appears in a similar archaeological context with that from Siliștea-Nazîru and Brăilița[35].

The stratigraphical pattern, presented by M. Brudiu in 1992 for the settlement at Vînători (situated in the place named in the author's publication as "La Folică", "La Forică" or "La Furică") can be considered as ideal in order to clarify the genesis of the Early Hallstatt from the Lower Danube, which keeps of being suppositional since, so far, we are not able to separate the levels of dwelling of Sihleanu, Tămăoani and Babadag types. We consider that at Vînători there was a phase Babadag I earlier than the findings of this type known until this moment in the north-eastern Muntenia and the northern Dobrudja (including Babadag). This opinion is agreed by S. Morintz, as well as M. Brudiu[36], with our limitation that this phase early Babadag I must not be mixed up with the group and phase Tămăoani, which is previous, from which we can remark the absence of the concentric circles with incised tangent lines.

The situation from Vînători is also intricate by the fact that the excavations, still unpublished, made by M. and A. Florescu, together with M. Nicu, during 1973 - 1974, revealed a settlement belonging to Noua culture, succeeded by a long lasting Hallstattian inhabitation. The stratigraphical observation from this archaeological site were considered as similar to those registered at Cîndești[37]. Marilena Florescu was so kind to offer the information which bring to light that the settlement of Noua culture is succeeded by a Hallstattian level of inhabitation featured by a pottery with incised decoration (Tămăoani ?, Babadag I ?), overlapped by a bed belonging to Cozia group, with elements of Babadag II type (concentric circles with stamped tangent lines). It seems that we are faced with another spot, placed at about 400 m northwards from the point investigated by M. Brudiu, taken into discussion above, point named "the second citadel"[38].

Therefore, we can consider as certified, through the vertical and horizontal stratigraphical data, the existence at Vînători of a new settlement Noua, succeeded by early Hallstattian levels with incised pottery (Tămăoani ?, Babadag I ?), succeeded, at their turn, by an inhabitation belonging to Cozia/Babadag II group. In this situation, it is still open the question of the cultural and chronological affiliation of the pottery "Sihleanu type" discovered at Vînători, which, probably, represents here only a ceramics category, integrated either in Tămăoani group (not yet stratigraphically proven) or in the early Babadag I phase (already certified at Vînători).

In our attempt to "solve" this problem, we are going to treat in the following lines the published findings (respectively recently communicated) from Siliștea (Brăila County) and Mlăjitul Florilor-Garvăn (Tulcea County)[39].

During 1981 - 1984 a Hallstattian settlement was investigated at Siliștea (-Nazîru) on an erosion remain placed on the holm of Buzău river, risen as a promontory isolated from the actual terrace, named "Popina" by the inhabitants. The archaeological excavations were extended on more than 700 m^2, and revealed only one level of inhabitation, as thick as 0.3 - 0.6 m, belonging to the phase II of Babadag culture[40].

Besides the vestiges of this culture, two vases were found ("in dwellings with typical Babadag material") - a jar and a bowl - belonging to Coslogeni culture. The authors mention that "not a single superficial level was found to prove a Coslogeni inhabitation", emphasizing that, if this situation will be confirmed by the future research, "we must consider

34 Brudiu, 1980, p. 398 - 400; 1981, p. 530 - 535, with the afferent illustration.

35 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22 and note 7. We keep the name of the locality as published by the authors, although, accordingly to the Catallogue of the Localities in Romania, the name of the village is Siliștea; Mazîru is the old name. Cf. Iordan et al., 19974, p. 185 and 230.

36 Morintz, 1987, p. 62 and note 89; Brudiu, 1991, p. 232.

37 Florescu A., Florescu M., 1983, p. 76 - 77, 90 and note 19.

38 Brudiu, 1991, p. 232.

39 In this situation, too, we keep the name of the place of discovery as the author uses, although, accordingly to the Catallogue of the Localities in Romania we find Garvăn village, Jijila commune, Tulcea County, without Mlăjitul Florilor. Cf. Iordan et al., 1974, p. 143, 181.

40 Harțuche, Silvestru, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

that these two vases were brought here from outside"[41].

About the Hallstattian pottery, typical for the phase Babadag II, we can remark the relative variety of the decoration with circles and tangent lines made by stamping. It was also mentioned a fragment of a vase on which the ornamentation was incised[42]. Numerous fragments were also remarked, made of fine clay, adorned "with bands of horizontal lines, shaped as zigzags, garlands, simple or hatched triangles or net-shaped, all types being incized[43].

Resuming in the conclusion the chronological framing of the settlement from Siliștea (-Nazîru), the authors reassert the opinion according to which this site belongs to the phase Babadag II, with a possible prolongation of its existence until the beginning of the phase Babadag III[44].

Taking into discussion the question of the genesis of Babadag culture and relatively to the beginning of the settlement the authors refer again to the presence here of the pottery with incised decoration of Sihleanu pattern (Pre-Babadag) and Babadag I. Along with a brief review of the findings and interpretation considered as relevant (Sihleanu, Vînători, Siliștea-Nazîru, Brăilița)[45], but with no quotation of the recent literature, the authors conclude: "Despite the possible analogies between the decoration of pottery of Sihleanu type and that belonging to the phase Babadag I, there is no certitude of the direct connection between these ones. It is quite probably that there was another link, which was not yet made evident so far[46]. In the admittance that we theoretically agree the first phase quoted above, we think that the second one presents only partially the truth. We afford to stress this aspect since through the definition of Tămăoani group (ignored by the authors), we attempt to find the cultural and chronological "link" which really seemed to be absent. This existence of this link was subsequently admitted and confirmed by M. Brudiu's research[47].

The incised decorated pottery, in its wholeness, found at Siliștea (-Nazîru), is considered by N. Harțuche and O. Silvestru as being specific to the phase Babadag I (still found together with the archaeological material belonging to the phase Babadag II, which are prevalent). This phenomenon is explained either by the existence at "Popina" from Siliștea (-Nazîru), in certain places of the Hallstattian settlement, of traces of short time inhabitation belonging to the phase Babadag I (interpretation not yet confirmed by the stratigraphical data), or by the presumption (which seems to more plausible to the authors) that the inhabitation from the phase Babadag II began during an earlier stage, which preserved some older elements (Babadag I)[48].

Thus, we are faced with a situation resembling, to a certain extent, to the settlement (or settlements) from Vînători. It is out of the question to consider, not even hypothetically, the existence of levels Sihleanu and Tămăoani related to the site from Siliștea (-Nazîru). By all means, we consider as beyond doubt the presence here of the material of early Babadag I type, comparable to those certified at Vînători. We obviously have no right to put under question the correctness of our colleagues N. Harțuche and O. Silvestru. Our intention is only to express the hope that the future investigations of the cultural level, as thick as 0.60 m, will reveal on stratigraphical background the stages which mark, only typologically so far, the evolution of Babadag culture from its beginning until the start of its last period of development. We also have to clarify the stratigraphical position of the vases belonging to Coslogeni culture, as well as the possible existence of level of inhabitation of Sihleanu type.

So far, our image about the habitat from the end of the Bronze Age and the beginning of the first Iron

41 *Ibidem*, p. 17. Cf. also p. 20 and plate II/ 2 - 3.

42 *Ibidem*, p. 21. The pottery found here is illustrated in the plates IX - XI, XIII - XVIII.

43 *Ibidem*, p. 20 - 21.

44 *Ibidem*, p. 22 - 23. The presence of Babadag III vases is explained by the possible existence, in certain places of the settlement, of traces of inhabitation for a short period during this phase (without a stratigraphical confirmation), or by a long lasting inhabitation in the settlement, announcing the beginning of the last phase.

45 *Ibidem*, p. 22. See also notes 6 - 7, refering to Morintz, 1964, p. 101 - 118, and Brudiu, 1981, p. 259.

46 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22.

47 Cf. László, 1986 and 1985 - 1986, p. 22; 1989, p. 127 (synoptic tables); Brudiu, 1991, p. 221 - 232; 1992, p. 7.

48 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22 - 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Age in the zone of Siliștea settlement can be completed with the results of the research made here by V. Sîrbu and S. Pandrea at the place named "Terasa" or "Conac" ("Terrace" or "Manor"). During the archaeological excavations made here it was found a settlement featured by a pottery adorned with fascicles of horizontal or arched lines, with groups of oblique lines, made by incision, as well as lines consisting by fine pricks (small holes). Besides this material, ceramics fragments Coslogeni were also revealed, which could not be stratigraphically discerned. The authors attributed this settlement to Babadag culture, "the earlier" phase I[49].

The discussion occasioned by the presentation of the excavation report emphasized that in the pottery of Siliștea "Terrace" the typical decoration for the phase Babadag I - concentric circles with tangent lines - is absent. On the other hand, the forms and the ornamental motifs are resembling to the pottery found at Tămăoani. Therefore, we considered that this settlement rather belongs this last cultural group. This opinion seems to be accepted by the authors of the report. In this situation still has to be clarified the stratigraphic relation between the ceramics fragments of Coslogeni type and the settlement taken into discussion above.

By our opinion, we afford to affirm that we gained the complementarity of these two settlements from Siliștea, "Terrace" and "Popina". In the actual stage of the investigation, we can admit that the Hallstattian inhabitation begins in the settlement from "Terrace" and continues, at a certain moment, with that from "Popina". The precise datation of this moment depends on the possible gathering of more thorough stratigraphical data about the evolution of the settlement from Siliștea (-Nazîru) - "Popina".

At last, we wish to discuss the settlement from Mlăjitul Florilor-Garvăn, Tulcea County, investigated by G. Jugănaru. The author distinguished here three level of inhabitation. The third one was attributed to the phase Babadag III and the second one - to the phase Babadag II. The first level, which is more interesting in this context, was featured by the presence of vases of Babadag II type, merged with ceramics fragments of Coslogeni type, as well as other ones with rich incised decoration, belonging to Tămăoani type, with no stratigraphical separation. These findings suggest the succession Coslogeni-Tămăoani-Babadag II-Babadag III (therefore, we note a comparable situation, to a certain extent, to that found at Siliștea-Nazîru "Popina" !). The author of the excavations does not exclude the possibility of the existence in the same period of the final phase Coslogeni and Tămăoani group[50].

Some months after, G. Jugănaru takes again into discussion on the findings from the first level of the settlement Mlăjitul Florilor-Garvăn. This time, he considers that the pottery with incized decoration (horizontal lines combined with oblique, angular, arched or waved lines, sometimes along with rows of small holes or pricks) found in this level belongs to the phase I of Babadag culture. The absence in this level of the decoration consisting of concentric cercles with tangent lines is overleaped, considering that this motif is also rare in the level Babadag I from the eponymic settlement and from Beidaud. Therefore, our young colleague concluded that the group Tămăoani is the equivalent of the phase Babadag I (being contemporary), and proposed for this type of findings the name of Tămăoani-Babadag I (in Moldavia), and Babadag I (in Dobrudja)[51].

We consider that such an interpretation is one step backwards in the attempt of explaining the genesis of the hallstattian civilization at the Lower Danube, especially Babadag culture. We still consider that it worths to have in view the result of the investigation made during the last few years, consisting in the outline - on the background of stratigraphically and typologically defined complexes - of an "horizon" with incized pottery, from which certain defining elements for Babadag culture are absent (including the motif of the concentric cercles with tangent lines). Thus, it is previous to the phase Babadag I, which will be grafted

49 Sîrbu, Pandrea, 1993. Acknowledgments for authors' kindness to offer supplementary information.

50 Jugănaru, 1993.

51 Jugănaru, 1993 a. Acknowledgments for author's kindness to offer a copy of the illustration of this material, with the archaeological material which we had the opportunity to see in the exhibition organized at Tulcea, together with the Colloquium, in September 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

exactly on (or also on) this "horizon", which we named Tămăoani. The site excavated at Mlăjitul Florilor, along with other ones discussed in the pages above, belongs to this "horizon".

Of course, numerous questions still are so far without a satisfying answer. We are going to outline only some of these problems, which we hope we shall be able to resume with another occasion, inviting in the same time our colleagues having the same preoccupation to meditate upon them.

1. It seems to be beyond any doubt that the "early hallstattian" civilization from the Lower Danube went on after the complex Noua (-Sabatinovka)-Coslogeni, the strict delimitation of the areals of the component cultures having to be established more thoroughly. If it was not possible to remark any genetic connection between Noua culture and the early hallstattian civilizations which come after it (we refer to the cultures Gáva-Holihrady and Corlăteni-Chișinău), we consider that should be revised the almost univocal conception accordingly to which not even Coslogeni culture did not bring its contribution to the formation of the civilization at the beginning of the Iron Age at the Lower Danube. We have in view the signalation, mainly during the final stage of Coslogeni culture in the north-eastern Muntenia and in Dobrudja, of certain "hallstattian" elements of western type, as well as of certain ornamental forms and motifs, made by incizion, which are also present in the repertory of "Pre-Babadag" and even Babadag I pottery. This problem worths to be re-analyzed, taking also into account the process of formation of Belozerska culture in the north-Pontic steppe-region, culture formed on the background of Sabatinovka culture.

2. If it seems to be obvious the difference between the group (phase) Tămăoani and Babadag I (as we attempted to prove), so far it still is insufficiently clear the relation between the findings gathered in "Sihleanu group", on the one hand, and what we defined as Tămăoani group, on the other hand. Only indubitable stratigraphical data could clarify whether these groups are strictly distinct and succesive or, at least partially, are identical and contemporary, preceeding the phase Babadag I and contributing to its genesis.

3. About the origin of this culture, the ornamental motif consisting of concentric cercles with tangent lines, as a characteristic feature, was explained by a component brought here through the influence of Insula Banului group. If the relatively late datation of this last group, recently supported by arguments which worth to be considered, is correct, we should find another explanation.We should consider for getting to a conclusion about this process the observation of our lamented colleague Emil Moscalu about the role of the findings from Radovanu (late Coslogeni) and especially those of Meri, Pietroșani and Cățelu Nou types, dated in Hallstatt A.

4. About the "early hallstattian" influences, having a western origin, noted in the genezis of Babadag culture, we always find references to a possible component of Gáva type, with origin in Transylvania. We should verify whether we are not rather faced with the "current" which left from the south-eastern Carpatho-Danubian area (mainly from Banat), having a decisive role in the genezis of an "horizon" with grooved pottery in Oltenia and Muntenia (including the future areal of Insula Banului group) and bringing decisively its contribution to the genezis of Corlăteni-Chișinău culture within the area between the Eastern Carpathians and the bassin on Nister river. In the same connection, we find significant to add that, unlikely this last space, we have not yet found in the areal of Babadag culture (except the settlement from Cîndești, found at its edge and which was already treated in the lines above) an horizon with grooved pottery interposed between the period of existence of Noua / Coslogeni cultures, on the one hand, and Babadag I, on the other hand, period "replaced" by the evolution of some "Pre-Babadag" cultural groups, mainly Tămăoani, as we attempted to to prove.

5. At last, taking into account the prolonged evolution of Belozerka culture (which is extented till the period of existence of Babadag II phase, that is Cozia and Saharna-Solonceni groups), it is necessary a more thorough investigation of the relations between this culture and the early hallstattian cultures from the Lower Danube, relations which cannot be limited in the period of existence of Tămăoani of early Corlăteni groups (contemporary), as sometimes it is understood.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAPHY

Andronic, A.

1962 *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, in: Materiale, 8, 1962, p. 89 - 101 (in collaboration).

1982 *Descoperirile traco-geto-dace de la Vaslui*, in: Cercetări Istorice, 12 - 13, 1981 - 1982, p. 117 - 126.

Brudiu, M.

1970 *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei*, in: Materiale, 9, 1970, p. 511 - 528.

1980 *Rezultatele cercetărilor de la Vînători, jud. Galați*, in: Materiale și Cercetări Arheologice, Tulcea,1980, p.398 - 406.

1981 *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României*, in: SCIVA, 32,1981, 4, p. 529 - 536.

1991 *Cercetări privind Hallsttattul din sud-estul Moldovei*, in: SCIVA, 42, 1991, 3 - 4, p. 221 - 239.

1992 *Descoperiri arheologice în județul Galați*, in: Danubius, XIII - XVI, 1992, p. 5 - 21.

Florescu, A. , Florescu, M.

1983 *Aspecte ale civilizației traco-dacice în zona de curbură a Carpatilor*, in: Studia Antiqua et Archaeologica, 1, 1983, p. 72 - 93.

Harțuche, N.

1972 *Un nou aspect cultural de la sfîrșitul epocii bronzului de la Dunărea de Jos*, in: Pontica, 5, 1972, p. 59 - 75.

1973 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Brăila*, in: SCIV, 24, 1973, 1, p. 15 - 25.

1980 *Preliminarii la repertoriul arheologic al județului Brăila*, in: ISTROS, 1, 1980, p. 281 - 354.

Harțuche, N. , Anstasiu, F.

1976 *Catalogul selectiv a colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila,1976.

1980 *Săpăturile arheologice de la Sihileanu, com. Scorțaru Nou, județul Brăila*, in: ISTROS, 1, 1980, p. 93 - 109.

Harțuche, N., Silvestru, O.

1992 *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazîru, județul Brăila*, in: Istros, 6, 1992, p. 17 - 24, 343 - 361.

Hänsel, B.

1976 *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976.

Iordan, I. et al.

1974 *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

Jugănaru, G.

1993 *Așezarea hallstattiană de la Mlăjitul Florilor-Garvăn, jud. Tulcea*, Paper presented at The XXVIIth Session of Archaeological Reports, Constanța, 13 - 16 May 1993.

1993 a *Considerații privitoare la grupul Tămăoani de pe teritoriul Dobrogei*, Paper presented at The International Colloquium "The First Iron Age at the Danube's Embouchure and in the Circum-Pontic Area", Tulcea, 27 September - 2 October 1993.

László, A.

1985 - 1986 *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*, Abstract of the work for doctor's degree, Iași, 1985 (1986).

1986 *Grupul Tămăoani. Asupra "orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, in: Memoria Antiquitatis, XII - XIV, 1980 - 1982 (1986), p. 65 - 91.

1989 *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe - VIIe siècles av.n.è.*, in: La civilisation de Hallstatt. Bilan d'une rencontre, Liège 1987 (ERAUL, 36), Liège, 1989, p. 111 - 129.

Meljukova, A.I.

1979 *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979.

Morintz, S.

1964 *Quelques prblèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, in: Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 - 118.

1971 *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în: Peuce, 2, 1971, p. 19 - 25.

https://biblioteca-digitala.ro

1977 *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, in: Revista de Istorie, 30, 1977, 8, p. 1465 - 1488.

1978 *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1, București, 1978.

1987 *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, in: Thraco-Dacica, 8, 1 - 2, 1987, p. 39 - 71.

Moscalu, E.

1976 *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman)*, in: Thraco-Dacica (1), 1976, p. 77 - 86.

Moscalu, E, Beda, C.

1979 *Descoperirile arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman*, in: Cercetări Arheologice, 3, 1979, p. 375 - 383.

Petrescu-Dîmboviţa, M.

1953 *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani*, in: SCIV, 4, 1953, 3 - 4, p. 765 - 778.

Sîrbu, V., Pandrea, S.

1993 *Siliștea - "Terasa", jud. Brăila; așezare de tip Babadag*, Paper presented at the XXVIIth Session of Archaeological Reports, Constanța, 13 - 16 May 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE ORIGINEA, EVOLUȚIA ȘI CRONOLOGIA PRIMEI EPOCI A FIERULUI LA DUNĂREA DE JOS

Atila László

Cu câțiva ani în urmă, într-un studiu special, am reluat problema grupului Tămăoani, definit inițial de B. Hänsel[1]. Spre deosebire de învățatul german, care tratase grupul Tămăoani ca un grup ceramic, bazându-se și pe cercetările mai recente, noi am încercat, în limitele posibilităților, să ne referim la toate aspectele mai importante care pot defini un grup cultural (aria de răspândire, tipul de așezare și locuințe, ritul și ritualul funerar, inventarul arheologic, originea, evoluția, legăturile)[2]. Fără a repeta cele expuse cu acel prilej, reamintim doar câteva dintre concluziile noastre, pentru a putea redeschide discuția privitoare la problema anunțată. În ceea ce privește aria de răspândire a grupului Tămăoani, noi am limitat-o, în principal, la sudul Moldovei: Cîmpia Covurluiului (Folteşti, Tămăoani, Vînători), inclusiv de contact cu Podișul Covurluiului, respectiv Depresiunea Elan-Horincea (Suceveni) și marginea sud-estică a Subcarpaților Vrancei (Cîndești). Am remarcat că această din urmă așezare pare a face legătura cu unele descoperiri înrudite din nord-estul Munteniei (Sihleanu, Rîmnicelu, Brăiliţa, Siliștea-Nazîru, Spiru Haret), încadrate în parte în grupul Sihleanu, în parte în cultura Babadag[3]. Am apreciat că limita nordică a ariei de răspândire a grupului Tămăoani ar putea fi marcată, eventual, de fragmentele ceramice sporadice, descoperite în așezarea hallstattiană de la Brădicești (Podișul Central Moldovenesc)[4].

Odată cu stabilirea unui "orizont" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și pe teritoriul Moldovei, Hänsel a lăsat deschisă întrebarea, dacă este vorba, într-adevăr, de un grup aparte, sau numai de un fenomen marginal al culturii Babadag timpurii[5]. Chiar dacă descoperirile care puteau fi atribuite grupului cultural în discuție erau încă puține, analiza lor ne-a permis să constatăm că "orizontul" cu ceramică incizată din sudul Moldovei nu prezintă un aspect unitar. Comparând ceramica celor două așezări mai bine cercetate, Tămăoani și Vînători, am remarcat, alături de unele elemente comune, și deosebiri ce ni s-au părut semnificative. Am socotit relevantă, mai ales, prezența la Vînători a ceramicii tipice Babadag I, ornamentată cu șiruri de cercuri concentrice cu tangente incizate, specie ceramică absentă la Tămăoani, admițând că cele două așezări, apropiate, situate în aceeași zonă, marchează două momente (etape) succesive în constituirea civilizației "hallstattiene timpurii" din regiunea Dunării de Jos, chiar dacă acest proces este încă departe de a fi clarificat[6]. Astfel, am considerat că așezarea de la Tămăoani, ca și necropola de la Folteşti, caracterizate printr-o ceramică de gen Sihleanu (sau "Prebabadag")[7] sunt anterioare față de așezarea de la Vînători, în care, alături de specia ceramică amintită, apare și cea tipică Babadag I[8]. Datele stratigrafice, avute atunci în vedere (necropola de la Folteşti, anumite sectoare ale așezării de la Vînători) ne-au indicat că "orizontul" cu ceramică incizată se situează între sfîrșitul culturii Noua și începutul fazei Babadag II, respectiv al grupului Cozia[9]. Această cronologie relativă a putut fi nuanțată datorită observațiilor stratigrafice de la Cîndești, unde, între nivelul Noua II și cel cu ceramică incizată,

1 Hänsel, 1976, 1, p. 144 - 147.

2 László, 1986. Vezi și László, 1985 - 1986, p. 11 - 13 și p. 22 (tabel sinoptic); László, 1989, p. 122 - 123 și p. 127 (tabel sinoptic).

3 Harțuche, 1980, p. 302, 312 - 313, 329 - 333.

4 Săpături C. Iconomu, prin amabilitatea căruia am putut studia unele materiale, printre care și unele fragmente de cești, cu analogii în așezarea de la Tămăoani.

5 Hänsel, 1976, p. 146.

6 László, 1986, p. 71 și fig. 12 - 13 (planșe tipologice).

7 În legătură cu aspectul cultural numit inițial "Prebabadag", apoi Sihleanu, prin care s-ar fi integrat în cultura Babadag anumite elemente moștenite din epoca bronzului, în special din ceramica culturii Monteoru (ghirlande, triunghiuri hasurate, benzi de linii paralele, orizontale sau unghiulare etc., realizate prin incizie, vezi: Harțuche, 1972; 1973; Hartuche, Anastasiu, 1976, p. 18, 177 - 180, nr. 361 - 370; 1980.

8 În legătură cu problema originii culturii Babadag, inclusiv a ceramicii tipice fazei Babadag I, vezi: Morintz, 1964, p. 110 - 111, 114 - 118; 1971, p. 21 - 23; 1977, p. 1482; 1978, p. 160; 1987, p. 50 - 69; Moscalu, 1976; Moscalu, Beda, 1979, p. 376 - 378; Brudiu, 1981, p. 531 - 535; 1991 (în spec. p. 231 - 232; 1991, p. 6 - 7).

9 Cf. László, 1986, p. 72, cu bibliografie și *infra*.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 77 - 84*

https://biblioteca-digitala.ro

atribuit fazei Babadag I (târzie) se interpune un nivel de locuire aparținând grupului Corlăteni, cu ceramică canelată[10].

Pentru a recapitula, am ajuns la concluzia că în cadrul "orizontului" cu ceramică incizată din sudul Moldovei putem deosebi două etape. Prima, pentru care am propus denumirea de *Tămăoani*, ar putea fi datată la începutul Hallstattului, în răstimpul corespunzător nivelului de tip Corlăteni de la Cîndești, iar cea de a doua, pe care am numit-o *Vînători*, ar corespunde fazei Babadag I (timpurii ?) și datată tot în limitele fazei Hallstatt A[11]. Mai este menționat, în susținerea ideii de mai sus, că sincronismul între așezarea (și implicit, etapa) Tămăoani, pe de o parte, și faza Corlăteni timpurie, pe de altă parte, este sprijinit și de descoperirea unor vase analoage de tip Belozerka, atât în așezarea de la Tămăoani (groapa 2)[12], cât și în necropola grupului Corlăteni de la Vaslui (morm. 4)[13]. Mai este necesar să reamintim, în această primă parte a lucrării, și faptul că în sudul Moldovei (Cîmpia Siretului Inferior și Cîmpia Covurluiului) lipsesc descoperirile de tip Corlăteni, această regiune făcând parte, probabil încă de la începutul Hallstattului, din aria unor culturi sau grupe culturale, specifice zonei Dunării de jos și celei istro-pontice[14].

Reluarea, acum, a discuțiilor privind grupul Tămăoani și, implicit, a genezei și evoluției civilizației "hallstattiene timpurii" de la Dunărea de Jos, a fost determinată de publicarea (sau comunicarea) unor noi descoperiri, precum și de apariția unor noi informații și interpretări, privitoare la altele, de mai multă vreme cunoscute. În lucrarea de față ne propunem doar o scurtă trecere în revistă a acestora, intenționând să revenim asupra acestei probleme, în ansamblul ei, cu altă ocazie.

Ideea noastră, cu privire la existența unei etape Tămăoani, precedând faza Babadag I și contribuind la geneza ei, a fost îmbrățișată de M. Brudiu, într-un studiu recent, referitor la cercetările privind Hallstattul din sud-estul Moldovei[15]. Autorul atribuie grupului Tămăoani următoarele descoperiri:

1. *Galați*, punctul "Precista", aflat pe faleza Dunării[16].
2. *Ijdileni-Frumușița*[17].
3. *Tămăoani*[18].
4. *Rogojeni*[19].
5. *Suceveni-Stoborâni*[20].

M. Brudiu se oprește mai pe larg asupra așezării de la Ijdileni-Frumușița, aflată pe terasa inferioară situată între Valea Ijdilenilor și Valea Prutului, pe locul numit "Via lui Ion Ciurea", unde a fost efectuată o secțiune de 1,5 x 20 m, iar ulterior au fost realizate unele casete laterale[21]. Stratigrafia se prezintă în felul următor: peste nivelul de locuire aparținând grupului Tămăoani (căruia îi corespunde și bordeiul nr. 2) urmează, conform textului[22], un strat Babadag II, suprapus, la rândul său, de un strat aparținând culturii Basarabi[23]. În ceea ce privește nivelul atribuit grupului Tămăoani, sunt menționate fragmente ceramice provenind de la cești și torți, ornamentate cu linii incizate, dispuse grupat, fie orizontal câte două sau trei, între zona dintre corpul și gâtul vasului, fie oblic, pe corpul ceștii, precum și pe toartă[24]. În afară de acest element decorativ se mai întîlnește și "punctul incizat" sau motivul constând din mici liniuțe incizate, dispuse oblic, orizontal, în cadrul registrului care demarcă zona dintre corp și gât. Gâtul mai este ornamentat cu triunghiul hașurat din linii incizate[25]. Se apreciază că acest material ceramic, deși puțin, este semnificativ pentru începutul Hallstattului din zonă. În încheiere, M. Brudiu consideră - în deplin acord cu concluziile noastre - că fragmentele ceramice descoperite în preajma bordeiului nr. 2 de la Ijdileni-Frumușița "au un decor specific ceramicii grupului numit Tămăoani.

10 *Ibidem*, și nota 12, cu referire la Florescu A., Florescu M., 1983, p. 74 - 76, și la amabile informații, primite de la M. Florescu.
11 László, 1986, p. 72. Vezi și László, 1985 - 1986, p. 22; 1989, p. 127 (tabel sinoptic).
12 Petrescu- Dîmbovița, 1953, p. 771, fig 7/1 = László, 1986, fig. 10/1.
13 Andronic, 1962, p. 91, fig. 4/1 = Andronic, 1982, p. 120, fig. 6/3. Asupra caracterului Belozerka al vaselor amintite de la Tămăoani și Vaslui a atras atenția Meljukova, 1979, p. 35 - 36.
14 Cf. László, 1985 - 1986, p. 9; László, 1989, p. 120.
15 Brudiu, 1991.
16 *Ibidem*, p. 221 și nota 2; p. 222, fig. 1, nr. 1.
17 *Ibidem*, p. 221 și nota 7; p. 222, fig. 1, nr. 6; pp. 223 - 232.
18 *Ibidem*, p. 221 și nota 8; p. 222, fig. 1, nr. 7.
19 *Ibidem*, p. 221 și nota 10; p. 222, fig. 1, nr. 9.
20 *Ibidem*, p. 221 și nota 9; p. 222, fig. 1, nr. 10.
21 *Ibidem*, fig. 2; plan și profil al secțiunii din anul 1989.
22 *Ibidem*, p. 223.
23 Se consideră că "cercetările viitoare ar putea identifica și elemente Babadag I, în alte complexe ale așezării". *Ibidem*, p. 225, nota 24.
24 *Ibidem*, fig. 3/1 - 5, 7.
25 *Ibidem*, fig. 3/6.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu putem ști ce vor mai aduce cercetările viitoare după amplificarea săpăturii de aici, dar prezența acestui stil ornamental (fig. 3/1 - 7) de pe fragmentele provenind de la mai multe cești pare să definească complexul de locuire de aici ca aparținând unei *etape aparte în raport cu ce s-a descoperit la Vînători*" (sl.n. - A. L)[26].

În ceea ce privește această din urmă așezare, de mai multă vreme cunoscută[27] (după ce menționează descoperirea întâmplătoare a unui vas de tip Belozerka în sectorul B al așezării Babadag I)[28], M. Brudiu consideră că "în urma cercetărilor de la Ijdileni-Frumușița, care au dat un material mai concludent, se impune acum o decelare, la Vînători, a unei "Etape Tămăoani", pe care s-a grefat, la un moment dat, etapa Babadag I[29]. După opinia autorului,în felul acesta s-ar rezolva și problema pusă de S. Morintz, și anume "dacă nu cumva materialele descoperite de M. Brudiu în 1979 la Vînători (Galați) nu corespund unui orizont cronologic mai timpuriu decât materialele hallstattiene cunoscute până acum în NE Munteniei și nordul Dobrogei, inclusiv cele din nivelul I de la Babadag"[30]. M. Brudiu consideră, în continuare, că "Etapei Tămăoani îi corespund ornamentele realizate prin incizie, sub formă de linii orizontale, oblice și verticale, precum și din puncte sau șiruri de linii scurte. Etapei Babadag I îi corespund aceleași ornamente care au intrat, ulterior, în compoziția cu cercul și linii tangente. Deci, contactul dintre cele două etape s-a făcut la Vînători. Până în prezent penetrația Babadag I nu se cunoaște mai la nord de comuna Vînători, în bazinul Prutului Inferior"[31].

Revenind, un an mai târziu, asupra situației stratigrafice a așezării, M. Brudiu afirmă: "Dacă cercetările viitoare de la Vânători vor confirma existența unei etape "Tămăoani", atunci în zona fostei faleze a Brateșului vom avea următoarea succesiune de locuiri: 1) o așezare din etapa finală a epocii bronzului; 2) o locuire din faza Tămăoani a Hallstattului timpuriu (înainte de jumătatea secolului al XII-lea î.e.n., A. László); 3) o locuire din etapa timpurie (numită de A. László: Vînători) a primei faze a culturii Babadag; 4) într-o altă zonă la nord, unde este o altă cetățuie hallstattiană, se află o așezare hallstattiană cu ceramică imprimată (tip Cozia)"[32].

În ceea ce privește așezarea "din etapa finală a epocii bronzului", fără a se face aici alte precizări, se trimite la o lucrare mai veche a autorului, unde se lasă să se înțeleagă că ar fi vorba de descoperiri de tip Sihleanu[33]. În alte două lucrări, M. Brudiu vorbește de prezența la Vînători (fără a putea face o distincție stratigrafică) a ceramicii de tip Sihleanu care face legătura genetică între epoca bronzului și prima epocă a fierului (Babadag I) în această zonă[34]. La rândul lor, N. Harțuche și O. Silvestru, referindu-se la descoperirile de la Vînători ale lui M. Brudiu, vorbesc și ei de o ceramică de tip Sihleanu (Prebabadag), care apare într-un context arheologic asemănător cu cel de la Siliștea-Nazîru și Brăilița[35].

Schema stratigrafică, înfățișată de M. Brudiu în 1992 pentru așezarea de la Vînători (aflată în locul numit, în diferite publicații ale autorului, "La Folică", "La Forică" sau "La Furică") ar fi ideală pentru lămurirea genezei Hallstattului timpuriu de la Dunărea de Jos, dar ea rămâne ipotetică din momentul în care, deocamdată, nu pot fi separate nivelurile de locuire de tip Sihleanu, Tămăoani și Babadag I. Noi admitem că la Vînători a existat o fază Babadag I mai timpurie în comparație cu decoperirile de acest gen cunoscute pînă acum în nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei (inclusiv la Babadag), cum crede S. Morintz, opinie la

26 *Ibidem*, p. 231.

27 Brudiu, 1970; 1980, 1981; Florescu A., Florescu M., 1983, p. 78 - 77 și p. 90 (nota 19).

28 Ar fi vorba de un "mare vas de provizii", descoperit în anul 1975, cu ocazia unei săpături pentru o conductă de irigații, cf. Brudiu, 1991, p. 232. (*Ibidem* și nota 3/5, se menționează ca "dovezi ale acestei penetrații" au fost găsite la Vînători "încă din a986", referindu-se la Brudiu, 1970, fig. 1/1 și 2/2). Menționând aceeași piesă. Brudiu, 1992, p. 6, indică anul 1970 ca momentul descoperirii și vorbește de "un vas mic cu corpul sferic, gâtul scurt și marginea gurii puțin evazată", reprodus în fig. 1/1, fără scară. Din text reiese că vasul are înălțimea de 68 cm.

29 Brudiu, 1991, p. 232. La p. 222, fig. 1, nr. 22, așezarea de Vînători este trecută, totuși, la descoperirile de tip Babadag. Vezi și Brudiu, 1992, p. 6 - 7.

30 Cf. Brudiu, 1991, p. 232; Morintz, 1987, nota 89.

31 Brudiu, 1991, p. 232.

32 Brudiu, 1992, p. 7.

33 *Ibidem*, nota 14, cu referire la Brudiu, 1970, p. 513; vezi și fig. 3/1 - 9; 5/1; 6/5, 11; ceramică cu decor incizat.

34 Brudiu, 1980, p. 398 - 400; 1981, pp. 530 - 535, cu ilustrația aferentă.

35 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22 și nota 7. Păstrăm denumirea localității, așa cum o publică autorii, deși, conform Indicatorului localităților din România, numele actual al satului este Siliștea, numele Nazîru fiind vechea denumire a localității. Cf. Iordan et al., 1974, p. 185 și 230.

https://biblioteca-digitala.ro

care aderă și M. Brudiu[36], cu precizarea că, în viziunea noastră, această fază Babadag I timpurie nu poate fi confundată cu grupul (faza) Tămăoani, anterioară, din care lipsește decorul cercurilor concentrice cu tangente incizate.

Situația de la Vînători este complicată și prin faptul că în urma săpăturilor, încă inedite, efectuate de soții M. și A. Florescu, împreună cu M. Nicu, în anii 1973 - 1974, a fost descoperită o așezare a culturii Noua, succedată de o locuire hallstattiană îndelungată, observațiile stratigrafice fiind considerate relativ similare cu cele consemnate la Cîndești[37]. Din informațiile amabile, primite de la Marilena Florescu, rezultă că așezarea culturii Noua este urmată de un nivel de locuire hallstattian caracterizat prin ceramică cu decor incizat (Tămăoani ? Babadag I ?), suprapus de un strat aparținând grupului Cozia, cu elemente de tip Babadag II (cercuri concentrice cu tangente imprimate). După cât se pare, este vorba de un alt punct, situat la circa 400 m nord față de cel cercetat de M. Brudiu, discutat mai sus, punct numit de cercetătorul amintit "cea de a doua cetățuie"[38].

S-ar confirma, deci, prin datele stratigrafiei verticale și orizontale, existența la Vînători a unei așezări Noua, urmată de niveluri hallstattiene timpurii cu ceramică incizată (Tămăoani ? Babadag I ?), succedate de o locuire aparținând grupului Cozia/Babadag II. Rămâne deschisă, în acest caz, apartenența culturală și cronologică a ceramicii "de tip Sihleanu", semnalată la Vînători, care, după toate probabilități, reprezintă aici doar o categorie ceramică, integrată fie în grupul Tămăoani (ceea ce trebuie încă demonstrată stratigrafic), fie în faza Babadag I timpurie (deja dovedită ca existentă la Vînători).

În încercarea de a "dezlega" această problemă, ne vom referi, în continuare, la descoperirile publicate, respectiv comunicate, recent, de la Siliștea, județul Brăila, și Mlăjitul Florilor-Garvăn, jud. Tulcea[39].

La Siliștea (-Nazîru), pe un martor de eroziune din lunca Buzăului, care apare ca un promontoriu izolat de actuala terasă, numit de localnici "Popina", a fost cercetată, în anii 1981 - 1984, o așezare hallstattiană. Săpăturile arheologice au cuprins o suprafață de peste 700 m^2, constatându-se un singur nivel de locuire, gros de 0,30 - 0,60 m, atribuit fazei II a culturii Babadag[40].

Alături de vestigiile acestei culturi, au fost descoperite ("în locuințe cu materiale tipic Babadag") și două vase - un borcan și un castron - aparținând culturii Coslogeni. Autorii menționează că "nu s-a constatat nici măcar un nivel superficial care să ateste fie și o urmă sporadică de locuire Coslogeni", adăugând că, dacă această situație se va confirma și în urma cercetărilor viitoare, "trebuie considerat că cele două vase au fost introduse din afară"[41] (sic !).

În ceea ce privește ceramica hallstattiană, tipică pentru faza Babadag II, se remarcă relativa raritate a decorului cu cercuri și tangente realizate prin imprimare, menționându-se și un fragment de vas pe care acest ornament a fost realizat cu ajutorul inciziei[42]. Au fost observate, de asemenea, numeroase fragmente de vase din pastă fină, ornamentate "cu benzi din linii orizontale, în zig-zag, ghirlande, triunghiuri simple sau umplute cu hașuri, în formă de rețea, toate fiind incizate"[43].

Revenind, în concluzii, la încadrarea cronologică a așezării de la Siliștea (-Nazîru), autorii își reafirmă opinia, potrivit căreia stațiunea aparține fazei Babadag II, cu o posibilă prelungire a existenței sale până la începutul fazei Babadag III[44].

Atingând și problema genezei culturii Babadag, în legătură cu începutul așezării, autorii revin la prezența aici a ceramicii cu decor incizat, de factură Sihleanu (Prebabadag) și Babadag I. Făcând o fugitivă trecere în revistă a descoperirilor și interpretărilor socotite ca relevante (Sihleanu, Vînători, Siliștea-Nazîru, Brăilița)[45],

36 Morintz, 1987, p. 62 și nota 89; Brudiu, 1991, p. 232.

37 Florescu A., Florescu M., pp. 76 - 77, 90 și nota 19.

38 Brudiu, 1991, p. 232.

39 Păstrăm, și în acest caz, denumirea locului de descoperire, așa cum o folosește autorul, deși în Indicatorul localităților din România nu figurează Mlăjitul Florilor, ci doar satul Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea. Cf. Iordan et al., 1974, p. 143, 181.

40 Harțuche, Silvestru, 1992.

41 *Ibidem*, p. 17. Cf. și p. 20 și pl. II/2 - 3.

42 *Ibidem*, p. 21. Ceramica descoperită este ilustrată prin pl. IX - XI, XIII - XVIII.

43 *Ibidem*, p. 20 - 21.

44 *Ibidem*, p. 22 - 23. Prezența unor vase Babadag III este explicată prin eventuala existență, în anumite puncte ale așezării, a unor urme de locuire de scurtă durată datând din această fază - ceea ce nu este confirmată stratigrafic -, ori printr-o dăinuire mai îndelungată a așezării, anunțând începutul ultimei faze.

45 *Ibidem* p. 22. Vezi și notele 6 -7 cu referire la Morintz, 1964, p. 101 - 118 și Brudiu, 1981, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro

dar fără a cita literatura mai recentă, autorii ajung la următoarea concluzie: "Cu toate analogiile ce se pot face între decorul ceramicii Sihleanu și cele din faza I Babadag, nu există certitudinea unei legături directe între ele. Este foarte probabil că mai există o verigă de legătură, nesurprinsă până în momentul de față"[46]. Dacă, în principiu, putem fi de acord cu prima fraza citată mai sus, cea de a doua exprimă, credem, numai o jumătate de adevăr. Căci, tocmai prin definirea grupului Tămăoani (ignorată de autori), am încercat să găsim acea "verigă de legătură", culturală și cronologică, care părea, într-adevăr, că lipsește, verigă a cărei existență a fost, ulterior, admisă și confirmată în urma cercetărilor lui M. Brudiu[47].

Ceramica cu decor incizat, în ansamblu, descoperită la Siliștea (-Nazîru), este considerată de N. Harțuche și O. Silvestru ca fiind specifică fazei Babadag I (dar găsită împreună cu materialele arheologice aparținând fazei Babadag II, care sunt dominante). Fenomenul este explicat fie prin existența la "Popina" de la Siliștea (-Nazîru), în anumite puncte ale așezări hallstattiene, a unor urme de locuire de scurtă durată, aparținând fazei Babadag I (ceea ce nu este încă confirmată stratigrafic), fie prin presupunerea (care pare a fi mai verosimilă pentru autori), potrivit căreia locuirea din faza Babadag II a început într-o etapă mai timpurie, în care s-au transmis unele elemente vechi (Babadag I)[48].

Suntem, deci, în fața unei situații oarecum asemănătoare ca în cazul așezării (așezărilor) de la Vînători, fără ca, în legătură cu stațiunea de la Siliștea (-Nazîru) să se pună, măcar ipotetic, existența unor niveluri de tip Sihleanu și Tămăoani. Oricum, ni se pare indubitabilă pezența aici a unor descoperiri de tip Babadag I timpurii, comparabile cu cele atestate la Vînători. Evident, nu avem nici un drept de a contesta corectitudinea observațiilor făcute de colegii N. Harțuche și O. Silvestru; sperăm doar că, în urma viitoarelor cercetări, în cadrul stratului de cultură, ce atinge o grosime de până la 0,60 m, vor putea fi distinse, și stratigrafic, etapele ce marchează, deocamdată numai tipologic, evoluția culturii Babadag de la începuturile ei până la pragul ultimei sale faze de dezvoltare. Rămâne, de asemenea, de clarificat, poziția stratigrafică a vaselor aparținând culturii Coslogeni, ca și eventuala existență a unui nivel de locuire de tip Sihleanu.

Deocamdată, imaginea noastră cu privire la habitatul de la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei vârste a fierului din zona localității Siliștea poate fi completată datorită cercetărilor efectuate aici de V. Sîrbu și S. Pandrea la locul numit "Terasa" (sau "Conac"). În cursul săpăturilor arheologice efectuate aici a fost descoperită o așezare caracterizată printr-o ceramică ornamentată cu fascicole de linii orizontale sau arcuite, cu grupuri de linii oblice, realizate în tehnica inciziei, prcum și cu linii de împunsături (gropițe) fine. Alături de acest material, au apărut și fragmente ceramice Coslogeni, care nu au putut fi separate stratigrafic. Așezarea a fost atribuită de autori culturii Babadag, faza I "mai timpurie"[49].

Deja cu ocazia discuțiilor, care au urmat prezentarea raportului de săpătură, noi am remarcat că în ceramica așezării de la Siliștea "Terasa" lipsește decorul tipic pentru faza Babadag I - cel al cercurilor concentrice cu tangente -, formele și motivele ornamentale prezentând, în schimb, multe similitudini cu ceramica descoperită la Tămăoani. În consecință, noi ne-am exprimat opinia că așezarea ar trebui atribuită mai degrabă acestui grup cultural din urmă, opinie care a fost acceptată, după cât se pare, și de autorii raportului. Rămâne de lămurit, și în acest caz, raportul stratigrafic dintre fragmentele ceramice de tip Coslogeni și așezarea discutată mai sus.

Rămâne ca un bun câștigat, după părerea noastră, complementaritatea celor două așezări de la Siliștea, "Terasa" și "Popina": se poate admite, deja în stadiul actual al cercetărilor, că locuirea hallstattiană începe în așezarea de la "Terasa" și este continuată, la un moment dat, în cea de la "Popina". Precizarea mai exactă a acestui moment depinde de eventuala obținere a unor date stratigrafice mai fine cu privire la evoluția așezării de la Siliștea (-Nazîru) - "Popina".

În sfârșit, dorim să ne referim la așezarea de la Mlăjitul Florilor-Garvăn, jud. Tulcea, cercetată de G.

46 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22.

47 Cf. László, 1986 și 1985 - 1986, p. 22; 1989, p. 127 (tabele sinoptice); Brudiu, 1991, pp. 221 - 232; 1992, p. 7.

48 Harțuche, Silvestru, 1992, p. 22 - 23.

49 Sîrbu, Pandrea, 1993. Mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea autorilor de a ne furniza unele informații suplimentare.

https://biblioteca-digitala.ro

Jugănaru. Autorul a distins aici trei niveluri de locuire, dintre care cel de-al treilea a fost atribuit fazei Babadag III, iar cel de al doilea fazei Babadag II. Primul nivel, care ne interesează aici în mod deosebit, a fost caracterizat prin prezența vaselor de tip Babadag II, amestecate cu fragmente ceramice de tip Coslogeni, precum și cu altele, cu un bogat decor incizat, de tip Tămăoani, neseparate stratigrafic. Descoperirile sugerează o succesiune Coslogeni-Tămăoani-Babadag II-Babadag III (deci, adăugăm noi, o situație comparabilă, până la un anumit punct, cu cea de la Siliștea-Nazîru "Popina" !) autorul raportului de săpătură neexcluzând, totuși, posibilitatea unei contemporaneități între faza finală Coslogeni și grupul Tămăoani[50].

Cu câteva luni mai târziu, G. Jugănaru a revenit asupra descoperirilor din nivelul I al așezării de la Mlăjitul Florilor-Garvăn, considerând, de data aceasta, că ceramica cu decor incizat (linii orizontale combinate cu linii oblice, unghiulare ori arcuite sau ondulate, însoțite uneori cu șiruri de gropițe fine ori împunsături etc.), provenită din acest nivel, aparține fazei I a culturii Babadag. Absenței, în acest nivel, a motivului cercurilor concentrice cu tangente nu i se acordă nici o importanță, socotind că acest decor este rar și în nivelul Babadag I din așezarea eponimă sau în cel de la Beidaud. În concluzie, tânărul nostru coleg considera că grupul Tămăoani este echivalentul fazei Babadag I (cu care este contemporan), propunând, pentru acest tip de descoperiri, denumirea de Tămăoani-Babadag I pentru Moldova și Babadag I pentru Dobrogea[51].

O asemenea interpretare constituie, credem, un pas înapoi în încercările de a explica geneza civilizației hallstattiene de la Dunărea de Jos, a culturii Babadag îndeosebi. Considerăm, în continuare, că este un rezultat demn de avut în vedere, al cercetărilor din ultimii ani, conturarea - pe baza unor complexe bine definite, stratigrafic și tipologic - a unui "orizont" cu ceramică incizată din care lipsesc unele elemente definitorii ale culturii Babadag (inclusiv motivul cercurilor concentrice cu tangente) și, deci, anterior fazei Babadag I, care se va grefa tocmai pe (sau și pe) acest "orizont", pe care l-am numit Tămăoani, și din care face parte, alături de alte situri, discutate în paginile anterioare, chiar și cel de "Mlăjitul Florilor".

Desigur, rămân încă numeroase întrebări la care nu putem da, acum, un răspuns mulțumitor. Ne oprim, acum, schițând doar unele dintre aceste probleme, asupra cărora sperăm că vom putea reveni cu altă ocazie, invitând și colegii să mediteze asupra lor.

1. Pare a fi dovedită că civilizația "hallstattiană timpurie" de la Dunărea de Jos urmează după complexul Noua (-Sabatinovka)-Coslogeni, delimitare exactă a ariilor de răspândire ale culturilor componente ale acestui complex urmând încă să fie stabilită mai riguros. Dacă între cultura Noua și civilizațiile hallstattiene timpurii care o urmează în fosta sa arie (avem în vedere culturile Gáva-Holihrady și Corlăteni-Chișinău) nu s-a putut stabili nici o legătură genetică, ar trebui revizuită concepția, quazi unanimă, potrivit căreia, nici cultura Coslogeni nu a contribuit la formarea civilizației de la începutul epocii fierului de la Dunărea de Jos. Avem în vedere semnalarea, mai ales în etapa finală, a culturii Coslogeni din estul Munteniei și din Dobrogea a unor elemente "hallstattiene" de tip vestic, precum și a unor forme și motive ornamentale, realizate prin incizie, care intră și în repertoriul ceramicii "prebabadag" și chiar Babadag I. Această problemă ar merita să fie reanalizată având în vedere și procesul de formare al culturii Belozerka, din regiunea (de stepă) nord-pontică, cultură care s-a născut pe fondul culturii Sabatinovka.

2. Dacă o diferențiere între grupul (faza) Tămăoani și Babadag I (pe care am încercat să o demonstrăm) ni se pare evidentă, nu este încă suficient de clar raportul dintre descoperirile care s-au întrunit în "grupul Sihleanu", pe de o parte, și ceea ce noi am definit ca grupul Tămăoani, pe de altă parte. Numai date stratigrafice indubitabile ar putea să lămurească dacă ele sunt strict distincte și succesive sau, măcar în parte, identice și contemporane, precedând faza Babadag I și contribuind la geneza ei.

3. În ceea ce privește originea acestei culturi, motivul ornamental caracteristic, constând din cercurile concentrice cu tangente, a fost explicat printr-o componentă datorată influenței grupului Insula Banului. Dacă datarea relativ târzie a acestui grup din

50 Jugănaru, 1993.

51 Jugănaru, 1993a. Mulțumim și pe această cale, pentru amabilitatea autorului de a ne pune la dispoziție copia ilustrației comunicării, cuprinzând materialul arheologic pe care am avut prilejul să vedem, în expoziția organizată cu prilejul colocviului de la Tulcea, în septembrie 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

urmă, susținută mai recent cu argumente demne de luat în considerație, se dovedește corectă, va trebui găsită o altă explicație. Ar putea fi avute în vedere, în lămurirea acestui proces, observațiile regretatului coleg Emil Moscalu cu privire la rolul descoperirilor de la Radovanu (Coslogeni târzii) și, mai ales al acelora de tip Meri, Pietroșani și Cățelu Nou, datate în Hallstatt A.

4. În privința influenței "hallstattiene timpurii", de sorginte vestică, sesizată în geneza culturii Babadag, s-a referit, mereu, la o posibilă componentă de tip Gáva, originară din Transilvania. Ar trebui verificat, dacă nu cumva este vorba, mai degrabă, de acel "curent", pornit din sud-vestul spațiului carpato-danubian (Banatul în special), care a avut un rol determinant în apariția unui "orizont" cu ceramică canelată în Oltenia și Muntenia (inclusiv în viitoarea arie a grupului Insula Banului), și care a contribuit în mod decisiv la geneza culturii Corlăteni-Chișinău în spațiul cuprins între Carpații Răsăriteni și bazinul Nistrului. În aceeași ordine de idei, ni se pare semnificativ faptul că, spre deosebire de acest spațiu din urmă, în aria culturii Babadag (cu excepția așezării de la Cîndești, aflată la periferia acestei arii, și asupra importanței căreia am insistat deja) nu a fost surprins, încă, un orizont cu ceramică canelată, interpus între perioada de existență a culturilor Noua/Coslogeni, pe de o parte, și Babadag I, pe de altă parte, interval de timp "substituit", după cum am încercat să demonstrăm, tocmai prin evoluția unor grupe culturale "prebabadag", în special a celui Tămăoani.

5. În sfârșit, având în vedere evoluția îndelungată a culturii Belozerka (care atinge și perioada de existență a fazei Babadag II, respectiv a grupelor Cozia și Saharna-Solonceni), este necesară o urmărire mai atentă a raporturilor dintre această cultură și culturile hallstattiene timpurii de la Dunărea de Jos, raporturi ce nu pot fi limitate la perioada dăinuirii grupului Tămăoani sau a grupului Corlătni timpurii (contemporane), cum se lasă să se înțeleagă uneori.

BIBLIOGRAFIE

Andronic, A.

1962 *Săpăturile de salvare de la Vaslui,* in: Materiale, 8, 1962, p. 89 - 101 (in collaboration).

1982 *Descoperirile traco-geto-dace de la Vaslui,* in: Cercetări Istorice, 12 - 13, 1981 - 1982, p. 117 - 126.

Brudiu, M.

1970 *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei,* in: Materiale, 9, 1970, p. 511 - 528.

1980 *Rezultatele cercetărilor de la Vînători, jud. Galați,* in: Materiale și Cercetări Arheologice, Tulcea,1980, p.398 - 406.

1981 *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României,* in: SCIVA, 32,1981, 4, p. 529 - 536.

1991 *Cercetări privind Hallsttattul din sud-estul Moldovei,* in: SCIVA, 42, 1991, 3 - 4, p. 221 - 239.

1992 *Descoperiri arheologice în județul Galați,* in: Danubius, XIII - XVI, 1992, p. 5 - 21.

Florescu, A. , Florescu, M.

1983 *Aspecte ale civilizației traco-dacice în zona de curbură a Carpatilor,* in: Studia Antiqua et Archaeologica, 1, 1983, p. 72 - 93.

Harțuche, N.

1972 *Un nou aspect cultural de la sfîrșitul epocii bronzului de la Dunărea de Jos,* in: Pontica, 5, 1972, p. 59 - 75.

1973 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Brăila,* in: SCIV, 24, 1973, 1, p. 15 - 25.

1980 *Preliminarii la repertoriul arheologic al județului Brăila,* in: ISTROS, 1, 1980, p. 281 - 354.

Harțuche, N. , Anstasiu, F.

1976 *Catalogul selectiv a colecției de arheologie a Muzeului Brăilei,* Brăila,1976.

1980 *Săpăturile arheologice de la Sihileanu, com. Scorțaru Nou, județul Brăila,* in: ISTROS, 1, 1980, p. 93 - 109.

https://biblioteca-digitala.ro

Harțuche, N., Silvestru, O.
1992 *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazîru, județul Brăila*, in: Istros, 6, 1992, p. 17 - 24, 343 - 361.

Hänsel, B.
1976 *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976.

Iordan, I. et al.
1974 *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

Jugănaru, G.
1993 *Așezarea hallstattiană de la Mlăjitul Florilor-Garvăn, jud. Tulcea*, Paper presented at The XXVIIth Session of Archaeological Reports, Constanța, 13 - 16 May 1993.
1993 a *Considerații privitoare la grupul Tămăoani de pe teritoriul Dobrogei*, Paper presented at The International Colloquium "The First Iron Age at the Danube's Embouchure and in the Circum-Pontic Area", Tulcea, 27 September - 2 October 1993.

László, A.
1985 - 1986 *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*, Abstract of the work for doctor's degree, Iași, 1985 (1986).
1986 *Grupul Tămăoani. Asupra "orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, in: Memoria Antiquitatis, XII - XIV, 1980 - 1982 (1986), p. 65 - 91.
1989 *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe - VIIe siècles av.n.è.*, in: La civilisation de Hallstatt. Bilan d'une rencontre, Liège 1987 (ERAUL, 36), Liège, 1989, p. 111 - 129.

Meljukova, A.I.
1979 *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979.

Morintz, S.
1964 *Quelques prblèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, in: Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 - 118.
1971 *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în: Peuce, 2, 1971, p. 19 - 25.
1977 *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, in: Revista de Istorie, 30, 1977, 8, p. 1465 - 1488.
1978 *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1, București, 1978.
1987 *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, in: Thraco-Dacica, 8, 1 - 2, 1987, p. 39 - 71.

Moscalu, E.
1976 *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman)*, in: Thraco-Dacica (1), 1976, p. 77 - 86.

Moscalu, E, Beda, C.
1979 *Descoperirile arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman*, in: Cercetări Arheologice, 3, 1979, p. 375 - 383.

Petrescu-Dîmbovița, M.
1953 *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani*, in: SCIV, 4, 1953, 3 - 4, p. 765 - 778.

Sîrbu, V., Pandrea, S.
1993 *Siliștea - "Terasa", jud. Brăila; așezare de tip Babadag*, Paper presented at the XXVIIth Session of Archaeological Reports, Constanța, 13 - 16 May 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

DE NOUVEAU À PROPOS DE QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LA CHRONOLOGIE DU PREMIER ÂGE DU FER EN TRANSYLVANIE

Valentin Vasiliev

A la différence de l'âge du bronze, le premier âge du fer se manifeste (aussi) an Transylvanie par une uniformisation culturelle accentuée. L'élément définitoire de cette uniformisation est représenté par la céramique noire cannelée, dont la présence sur ces lieux se rattache à la diffusion (pénétration) de la culture Gáva à partir de la région de la Tisza supérieure. On a supposé (et certains chercheurs le soutiennent encore) que ce phénomène s'est produit au XII-e siècle av. J.Ch. ($Ha.A_1$). L'uniformité accentuée de la céramique (sur des espaces étendus) semble confirmer l'existence d'un centre (initial) de formation et d'irradiation[1]. Il demeure discutable, en revanche, si l'on peut placer au XII-e siècle av. J.Ch. le moment de la pénétration de la culture Gáva en Transylvanie (tout comme dans l'espace carpatique entier) et, par voie de conséquence, le début de la première époque du fer dans cette région.

Du vaste ensemble de la problématique concernant la chronologie du premier âge du fer[2], nous reprendons ici quelques aspects, à propos desquels les nouvelles trouvailles fournissent des précisions importantes.

Une discussion portant sur le moment (l'étape) où ont eu lieu la pénétration et la généralisation de la culture Gáva en Transylvanie doit avant tout avoir en vue la durée réelle des cultures de l'âge du bronze dans cette région, y compris l'apparition de nouveaux aspects culturels (autrement les erreurs ne sauraient être évitées).

La culture caractéristique de l'âge du bronze en Transylvanie intracarpatique est la culture Wietenberg. Pour la question que nous abordons ici un seul aspect est d'intérêt: jusqu'où a-t-elle évolué dans cette zone? Or, des trouvailles plus anciennes ou plus récentes (à Cicău, Deva, Hunedoara, Măhăceni, Vișlea, Cluj-Becaș et d'autres) encore insuffisamment mises en valeur, attestent l'existence d'une phase tardive (IV) de la culture Wietenberg, phase appartenant au Bronze D. Il est sans conteste que de nouvelles fouilles sont requises, grâce auxquelles il puisse être précisé où s'échelonnent les découvertes en question, si elles recouvrent en partie ou intégralement la période Br.D, ainsi que de quelle façon les manifestations Wietenberg finales s'articulent avec les phénomènes qui leur succèdent. Néanmoins, il est d'ores et déjà évident que le message chronologique offert par ces trouvailles ne saurait être négligé. Ainsi se confirme l'hypothèse de certains chercheurs qui (certains d'entre eux il y a déjà des décennies) ont soutenu que la phase finale (IV) de la culture Wietenberg a évolué aussi dans Br. D[3].

Pour ce qui est de l'origine et de l'espace de formation de la culture Noua, il semble que les controverses ne soient pas encore achevées. Mais on peut préciser qu'en Transylvanie elle a pénétré (venant de l'Est) étant déjà pleinement formée, c'est-à-dire à une étape plus tardive de son existence. Dans la première étude de synthèse, parue voici trois décennies, A.C. Florescu plaçait les matériaux Noua de Transylvanie au XIII-e siècle et dans la première

1 Pour l'aire de formation de la culture Gáva et la bibliographie de la question, voir A. László, dans SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 - 605, surtout p. 595 et suiv.

2 Concernant ce sujet et la bibliographie, voir V. Vasiliev, dans ActaMN, 20, 1983, p. 33 - 57; idem, dans Apulum, 25 (1988), 1989, p. 83 - 102; idem, dans Sargetia, 20, 1986 - 1987, p. 64 - 80; V. Vasiliev, I.Al. Aldea, N. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice*, Cluj-Napoca, 1991, p. 44 - 129, 167 - 188 (le résumé en français).

3 K. Horedt, dans Materiale, 1, 1953, p. 807 - 808; idem, dans StComSibiu, 1967, p. 140 - 141; M. Rusu, dans ArhMold, 2 - 3, 1964, p. 246 - 247; N. Vlassa, dans ActaMN, 10, 1973, p. 17 - 19; T. Soroceanu, M. Istrate, dans StComSibiu, 19, 1979, p. 24 et suiv.; N.Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, p. 7 et suiv., surtout p. 81 - 84; I. Andriționu, dans SCIVA, 32, 1981, 4, p. 558 - 559; A. Hochstetter, dans Phähistorische Archäologie in Südosteuropa, B1, Berlin, 1982, p. 110, 114; Fl. Gogâltan, S. Cociș, A. Paki, dans EphemNap, 2, 1992, p. 7 - 18.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... p. 85 - 91

https://biblioteca-digitala.ro

moitiè du XII-e siècle av. J.Ch.[4]. Ultérieurement, s'étant aperçu qu'aucun indice concret n'existait permettant de placer le début de la culture hallstattienne au XII-e siècle, il affirmait que la fin de la culture Noua pouvait être prolongée jusqu'à la limite des XII-e - XI-e siècle av. J.Ch., soit jusqu'à la fin de Ha.A$_1$[5]. En même temps, K. Horedt entrevoyait lui aussi la possibilité de l'évolution de la culture Noua dans Ha.A, étape qu'il considérait comme appartenant à la phase finale de l'âge du bronze[6].

Quelques découvertes ultérieures, de par les indices d'ordre chronologique, qu'elles offrent, viennent confirmer l'intuition des chercheurs mentionnés. Ainsi, dans la couche Noua de Șercaia (dépt. de Brașov) a été découvert un poignard en bronze qui trouve sa meilleure analogie dans le cadre du dépôt d'Aiud (dépt. d'Alba), appartenant à l'horizon Cincu-Suseni de Ha.A$_1$[7]. Dans le cadre du dépôt de bronzes Vîlcele II (dépt. de Cluj), datant du Br.D - Ha.A$_1$, il a été découvert aussi un vase en terre glaise attribué à la culture Noua[8]. En outre, dans le cadre de l'établissement Noua de Țigău (dépt. de Bistrița-Năsăud), il a été mis à jour un dépôt de bronzes contenant des pièces de Br.D et Ha.A$_1$[9].

Quoique peu nombreuses encores (mais extrêmement pauvres sont aussi les recherches poursuivies dans le cadre des établissements Noua de Transylvanie), les trouvailles mentionnées suggérent très nettement le fait que dans l'espace intracarpatique (et non seulement là) la culture Noua est présente aussi au commencement de l'âge hallstattien, en tout cas dans Ha.A$_1$. Compte tenu aussi des matériaux qui indiquent la prolongation de la culture Wietenberg dans Br.D, rien de plus naturel que de nous poser la question si par hasard la période entière d'existence de la culture Noua (y compris son début en Transylvanie) ne doit être placée un peu plus tard qu'il n'a été suggéré initialement. Cela d'autant plus que (encore qu'en plusieurs points soit mentionné un mélange Noua-Wietenberg), à l'état actuel des faits, on ne peut pas parler d'influences réciproques concluantes entre la production céramique des deux cultures (peut-être à l'exception du vase de Băcăinți)[10].

Dans le nord-ouest de la Roumanie, une série de trouvailles contourent un groupe culturel appelé Igrița, daté en vertu des pièces en bronze dans Br.D - Ha.A$_1$[11]. Le groupe Igrița est donc placé à la fin de l'âge du bronze et au commencement de l'âge hallstattien. Il va sans dire que sont requises de nouvelles recherches qui contourent plus exactement l'origine et la durée de ce groupe, ainsi que ses rapports avec la fin de la culture Otomani et le début de la culture Gáva. Il n'en reste pas moins que l'on peut d'ores et déjà affirmer que la datation du groupe Igrița (sur la base de pièces de métal) aussi dans Ha.A$_1$ n'étaye pas la datation précoce du commencement de la culture Gáva, même pas dans le nord-ouest de la Roumanie (zone que certains chercheurs considèrent comme faisant partie de l'aire de formation de la culture Gáva; voir n. 2). Il est à retenir que les matériaux de type Igrița ont été identifiés aussi dans l'aire intracarpatique de la Transylvanie, à Deva et

4 A.C. Florescu, dans ArhMold, 2 - 3, 1964, p. 143 - 203.

5 A.C. Florescu, dans Dacia, N.S., 11, 1967, p. 93 et note 143.

6 K. Horedt, dans StComSibiu, 13, 1967, p. 140, 152; cf. M. Rusu dans ArhMold, 2 - 3, 1964, p. 247.

7 I. Glodariu, Fl. Costea, dans Cumidava, 13, 2, 1983, p. 10. Une pièce typologiquement proche se trouve dans le dépôt Iara I, daté dans Br.D, mais les meilleures analogies sont offertes par le dépôt d'Aiud, daté dans Ha.A1. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, DBR, p. 61, fig. 50/2 (Iara) et p. 81, pl. 106/16 - 17 (Aiud).

8 T. Soroceanu, dans PZ, 56, 2, 1981, p. 243 - 261.

9 G. Marinescu, dans Materiale, 9, 1979, p. 39 - 42.

10 Information I. Andrițoiu. Nous mentionnons ici aussi l'aiguille en os à quatre protubérances, découverte à Kastanas et datée dans l'Helladique tardif IIIC; voir Alix Hochstatter, dans Germania, 59, 1981, 2, p. 239 - 256. Il est à retenir que la datation de cette pièce s'inscrit dans les limites attribuées à la culture Noua. Malheureusement, sur la base de l'aiguille de Kastanas on ne peut pas fixer la limite finale de la culture Noua dans l'aire carpatique. Pour la culture Noua, voir le volume *Culture et civilisation au bas Danube*, Călărași, 1993, qui contient une partie des communications soutenues au colloque international de Călărași (1991), consacré au complexe culturel Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

11 I. Emödi, dans SCIVA, 31, 1980, 2 p. 229 et suiv.; S. Dumitrașcu, I. Emödi, dans ActaMP, 4, 1980, p. 47 et suiv. surtout p. 53 - 55; N. Chidioșan, I. Emödi, dans Crisia, 12, 1982, p. 61 et suiv. Il convient cependant de mentionner que dans ce travail, à la datation des pièces en bronze, on se borne à discuter les analogies de Br.D et l'on ne fait que mentionner les types qui évoluent aussi dans Ha.A. Nous estimons qu'il s'agit là d'un vice d'interprétation, parce que, pour la position chronologique des matériaux discutés, concluants sont précisément les types plus tardifs, datables aussi dans Ha.A.

https://biblioteca-digitala.ro

Simeria[12].

Une autre trouvaille dont il convient de tenir compte dans l'établissement du caractère de la phase la plus ancienne du Hallstatt dans l'aire intracarpatique est le dépôt de bronzes de Cugir II. L'importance de ce dépôt, datant de Ha.A$_1$[13], consiste dans le fait qu'il a été découvert dans des vases en terre glaise d'une facture différente de la plus ancienne céramique de type Gáva connue jusqu'à cette heure en Transylvanie.

En ce qui concerne la chronologie de la nécropole tumulaire de Lăpuș, située dans le nord de la Roumanie[14], nous avons exprimé il y a une dizaine d'années (et en détail) notre point de vue[15]. Nous nous bornerons donc de souligner brièvement dans ce qui suit les aspects essentiels. Il importe en premier lieu de retenir le fait qu'une partie des pièces de bronze découvertes dans des tumulus appartenant à la phase Lăpuș II est caractéristique pour toute la période Ha.A "...certaines pièces dépassant même les limites de cette période"[16]. Encore est-il que la céramique de la phase Lăpuș II conserve encore des éléments caractéristiques de la culture Suciu[17]. En d'autres termes, la céramique de la phase Lăpuș II atteste (pour le nord de la Roumanie) la prolongation (perpétuation) dans Ha.A aussi d'éléments défini-toires pour la culture Suciu de l'âge du bronze. Et, en raison surtout de la persistance des éléments Suciu, la céramique de la phase Lăpuș II diffère de la céramique Gáva[18]. La conclusion se dégage d'elle-même: la durée de la phase Lăpuș II (dont témoignent des pièces en bronze) ne vient pas à l'appui de l'idée selon laquelle la culture Gáva serait présente en Transylvanie au commencement même de l'époque hallstattien. Et cela d'autant plus que des trouvailles récentes semblent préfigurer des matériaux de type Lăpuș, qui, "...tout au moins partiellement, s'encadrent aussi dans une période ultérieure à celle de la seconde phase de la nécropole de Lăpuș"[19].

Au stade actuel des investigation il résulte donc qu'à la fin de l'âge du bronze et au commencement de l'époque hallstattien, autant dans la zone intracarpatique que dans le nord et le nord-ouest de la Roumanie, évoluent et sont caractéristiques des cultures ou des groupes de culture nettement distinctes de la culture Gáva.

Ce tableau - qui ne confirme pas le placement du début de la culture Gáva en Transylvanie dans Ha.A - est complété aussi par les données qu'offrent les dépôts de bronzes. L'étude des dépôt révèle que le moment de développement maximal de la métallurgie du bronze en Transylvanie se situe dans Ha.A et, avant tout, dans Ha.A$_1$. Cet état de choses est illustré par le fait qu'à la période Ha.A appartiennent 21.500 pièces environ, tandis qu'à la période Ha.B 1.250 environ[20]. Le chiffre des pièces appartenant à Ha.A est donc 17 fois plus important par comparaison à Ha.B. A retenir est cependant un fait particulièrement significatif: aucun dépôt et aucune pièce de Ha.A (découverts dans près de 200 localités) ne proviennent d'établissements à céramique noire cannelée (de type Gáva) de Transylvanie. Tout au contraire, pas une seule des pièces de bronze ainsi que le seul dépôt découvert dans un établissement à céramique de type Gáva de Transylvanie, ne sont datables avant Ha.B[21]. Ainsi les dépôts de bronzes indiquent eux aussi que les établissements à céramique noire cannelée (de type Gáva) de Transylvanie se placent chronologiquement *aprés* l'étape de développement maximal de la métallurgie du bronze, c'est-à-dire après Ha.A.

12 I. Andriţoiu, dans Sargetia, 6, 1969, p. 37 - 46; idem, dans Sargetia, 16 - 17, 1982 - 1983, p. 125 - 127, pl. 2 - 5.

13 M. Petrescu-Dîmboviţa, *op.cit.*, p. 91 et pl. 135/21 - 23.

14 C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuş*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1980.

15 V. Vasiliev, dans ActaMN, 20, 1983, p. 40 - 41.

16 C. Kacsó, *op. cit.*, p. 96; cf. C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuş (Rezumatul tezei de doctorat)*, Cluj-Napoca, 1981, p. 15, où, pour la datation de la phase Lăpuş II, on prend en ligne de compte Ha.A en entier, même si l'on opte pour sa première partie.

17 C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuş (Rezumatul tezei de doctorat)*, p. 17, 19.

18 Idem, *op. cit.*, p. 20 - 21.

19 C. Kacsó, dans Revista Bistriţei, 7, 1993, p. 33, 48.

20 M. Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului*, (Teză de doctorat), Iaşi, 1972, p. 2 et suiv; M. Petrescu-Dîmboviţa, DBR, p. 18 et suiv.

21 Pour les pièces en bronze découvertes dans des établissements à céramique noire cannelée (toutes datant à commencer de Ha.B), voir V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op.cit.*, p. 114 - 116 et 175 - 176 (résumé en français). Pour le dépôt de Ha.B1-2, découvert dans l'établissement fortifié de Ciceu-Corabia, voir. G. Marinescu, dans ActaMP, 3, 1979, p. 51 - 56. Cf. V. Vasiliev, C. Gaiu, dans ActaMN, 17, 1980, p. 32 - 33, 61.

https://biblioteca-digitala.ro

D'ailleurs, les données chronologiques qu'offrent les trouvailles transylvaines concordent avec les conclusions auxquelles a abouti T. Kemenczei. Selon lui, le début de la culture Gáva dans la zone de la Tisza supérieure (donc là où l'on estime que serait son aire d'origine) se place dans Ha.A_2, soit dans le courant du XI-e siècle av. J.Ch. Ce n'est que plus tard, de par sa diffusion ultérieure, que prennent naissance diverses variantes[22].

Les trouvailles actuelles indiquent donc que la pénétration et la généralisation de la culture Gáva (pleinement constituée) en Transylvanie ne peuvent pas être placées avant la fin de Ha.A_2 et, le plus probablement, dans Ha.B_1.

On a émis aussi l'hypothése que les établissements fortifiés à céramique noire cannelée représenteraient des apparitions ultérieures au moment de la pénétration de cette culture[23]. Du fait que ces établissements fortifiés marquent (ou pourraient marquer) une étape supérieure dans la structurations des communautés nouvellement venues, l'hypothèse paraît plausible. Une affirmation catégorique ne sera pourtant possible qu'après l'investigation intensive d'un nombre suffisamment grand de centres d'habitat, y compris des habitats non fortifiés.

En tout cas, les fouilles effectuées dans l'établissement fortifié (à trois niveaux d'habitat) de Teleac révèlent que le début de ce centre d'habitat ne saurait être placé avant le X-e siècle av. J.Ch. (Ha.B_1). Etant donné que la chronologie de l'établissement de Teleac a été amplement discutée[24], une nouvelle discussion n'est pas nécessaire (ni possible ici). Il convient néanmoins de dire que l'analyse comparative des matériaux (céramique y comprise) de Teleac et de ceux provenant d'autres centres d'habitat à céramique de type Gáva, ainsi que la comparaison avec des trouvailles qui précèdent la culture Gáva en Transylvanie, conduisent - au stade actuel des recherches - à la conclusion suivante: les niveaux Teleac I et Mediaș I (ainsi que très probablement le début de l'habitat de Bogata aussi) représentent le moment de début des établissements avec ce type céramique en Transylvanie intra-carpatique. Un peu plus tard est daté le début de l'habitat fortifié de Reci.

Dans les anées '60, à défaut d'éléments de comparaison, on a considéré (et l'on continue aujourd'hui encore à considérer) que le centre d'habitat de Reci marquerait la présence (phase) la plus précoce de la céramique de type Gáva en Transylvanie, étant datée de ce fait au début même de la période hallstattienne[25]. Dans le cadre de la céramique de Reci, il n'est pourtant signalé aucun élément caractéristique de l'aspect Gáva le plus reculé (tels des vases à proéminences hypertrophiées, que l'on retrouve toutefois au premier niveau de Teleac et Mediaș). Plus encore, les vases étagés (en vertu desquels la datation de l'établissement a été repoussée aux débuts du Hallstatt) se retrouvent jusqu'au commencement du niveau Teleac III (daté surtout au VII-e siècle av. J.Ch.)[26]. L'étude comparative de la céramique, reposant sur les observations stratigraphiques réalisées à Teleac et Mediaș, démontre donc que la datation de l'habitat de Reci dans Ha.B_2, indiquée d'ailleurs aussi par les deux haches à douille découvertes, est nettement plus proche de la réalité. Toute affirmation portant sur la chronologie de l'âge hallstattien en Transylvanie (et pas seulement là) doit tenir compte de ces faits, sans quoi on obtient une image chronologique non conforme à la réalité. Il est également à retenir que les soi-disant deux niveaux de Reci (ayant pour but de justifier la datation précoce forcée de la céramique par rapport aux haches à douille) ne représentent qu'une simple supposition qui ne s'appuie sur aucune attestation stratigraphique (tel que l'affirme Z. Székely lui-même)[27].

Dans la tentative de distinguer l'existence d'étapes chronologiques dans l'évolution "...du complexe à céramique noire cannelée", il a été créé les

22 T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns* (ArchHung, N.S., LI), Budapest, 1984, p. 58 - 96.

23 G. I. Smirnova, dans SCIVA, 25, 1974, 3, p. 364.

24 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, N. Ciugudean, *op. cit.*, p. 44 - 128, 170 - 188 (résumé en français).

25 Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului din sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 5 et suiv., surtout p. 14 - 16, 37; E. Zaharia, S. Morintz, dans SCIV, 16, 1965, 3, p. 454 - 455 (les auteurs considèrent que l'habitat de Reci "...représente l'étape la plus ancienne ... du Hallstatt hâtif dans le centre et l'Est de la Transylvanie"); S. Morintz, dans RevIst., 30, No. 8, 1977, p. 1481.

26 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 82 - 83, 114 et 175 - 176 (résumé en français).

27 Voir R. Székely, *op.cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

notions Gáva-Lăpuș II, Gáva-Reci et Gáva-Mediaș[28]. Un certain parallélisme (qui ne semble pas être plus hâtif que la phase Ha.A_2) entre l'évolution finale du groupe Lăpuș et le début de la culture Gáva (dans son aire d'origine) semble valider la notion (au sens chronologique) de Gáva-Lăpuș. En revanche, la dite phase Gáva-Reci et surtout son placement au début même du Hallstatt (et avant la phase Gáva-Mediaș) semblent être dénués de tout bien-fondé et cela parce que - quelles que soient les options chronologiques concernant le commencement de la culture Gáva - l'établissement de Reci ne représente pas la phase la plus ancienne de cette culture en Transylvanie[29]. En maintenant donc (au sens chronologique) l'appellation de Gáva-Lăpuș II pour l'étape de formation de la culture Gáva, l'étape suivante (dont le début marque *de facto* la diffusion de la céramique noire cannélée en Transylvanie) doit être dénommée Gáva-Mediaș-Teleac ou, plus simplement et de façon plus illustrative, Mediaș-Teleac. Cela en raison du fait que les deux établissements évoluent pour ainsi dire simultanément au cours de trois phases, offrant en même temps d'importants repères stratigraphiques qui rendent possible l'ébauche de l'évolution du Hallstatt B et C de Transylvanie intracarpatique (y compris des formes céramiques)[30].

Le changement de l'aspect culturel, de par la généralisation de la céramique noire cannelée (au cours de Ha.B_1), marque aussi le commencement de la phase précoce du premier âge du fer, étape qui se prolonge sur tout le parcours de Ha.B (X-e - VIII-e siècles av. J.Ch.). Dans le cadre d'établissements appartenant à cette phase apparaîtront aussi les premiers objects en fer qui se laissent assez bien dater.

Dans ce qui suit nous relèverons quelques aspects relatifs à la chronologie de la culture Basarabi, tel qu'en témoignent les plus récentes trouvailles.

Initialement (alors que les trouvailles et les recherches n'étaient que de proportions réduites), il a été risqué l'hypothèse selon laquelle la culture Basarabi serait apparue sous l'influence cimmérienne[31]. Plus tard, on a affirmé que la culture Basarabi est née du fonds local[32]. Dans la réalité (afin de nous maintenir dans les limites qu'imposent des investigations scientifiques), une composante illyrienne ne saurait être niée dans le cadre de cette culture[33]. Dans la chronologie aussi on constate une "mobilité" des idées (qui, de par la rapidité même à laquelle elles se succèdent, soulèvent de sérieux points d'interrogation). Tout d'abord, la culture Basarabi a été encadrée entre la fin du VIII-e et la première moitié du VI-e siècle av. J.Ch.[34]. Par la suite, toute son évolution a été déplacée (poussée) d'un siècle en arrière[35]. Enfin, récemment, on place les débuts de la culture Basarabi au IX-e siècle av. J.Ch.[36].

Cependant, des trouvailles de date récente (communiquées au colloque international de Tulcea en 1993) fournissent d'importantes précisions (fondées sur des observations stratigraphiques) concernant la

28 S. Morintz, *op. cit.*, p. 1481.

29 E. A. Balaguri, dans *Symposia Thracologica*, 8, Satu Mare, Carei, 1990, p. 122, fait même état d'un groupe Lăpuș-Reci. Il importe néanmoins de dire que, ni chronologiquement, ni du point de vue de la céramique, la nécropole de Lăpuș ne peut être placée au même niveau (ou dans le même groupe) que l'établissement de Reci. Enchérir sur la chronologie de l'établissement de Reci, sur la base de recherches peu nombreuses, ne saurait créer que des confusions et des terminologies inadéquates, telle que celle qui vient d'être mentionnée.

30 Maintenir le terme Gáva dans le cadre de la dénomination est aussi impropre parce que dans la zone Est de la Hongrie, à commencer du VIII-e siècle av. J.Ch., est présent le soi-disant horizon préscythique (Mezöcsát), dont les caractéristiques sont sensiblement différentes du Hallstatt transylvain (l'évolution duquel est le mieux illustrée par les centres d'habitat de Teleac et Mediaș).

31 Al. Vulpe, dans Dacia, N.S., 9, 1965, p. 131.

32 Al. Vulpe, dans MemAntiq, 2, 1970, p. 127 - 128 (version allemande), p. 187 (version roumaine).

33 Vl. Dumitrescu, dans Dacia, N.S., 12, 1968, p. 177 et suiv., notamment p. 248; cf. M. Gumă, dans Banatica, 7, 1983, p. 93.

34 Al. Vulpe, dans Dacia, N.S., 9, 1965, p. 124; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, 1967, p. 92 et 99 (tableau chronologique); idem, dans MemAntiq, 2, 1970, p. 118 - 119 et 184 - 185.

35 Al. Vulpe, dans Dacia, N.S. 21, 1977, 81 et suiv.; idem, dans Dacia, N.S., 25, 1981, p. 404 et dans Istros, 2 - 3, Brăila, 1981 - 1983, p. 137.

36 Al. Vulpe, dans *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 90; idem, *Die Kurzschwerter Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, dans PBF, VI, 9, 1990, p. 106 et suiv.; B. Terzan, *Starejsa zelezna doba na Slovenskem Stajerskem. The Early Iron Age in Slovenian Styria*, Ljubljana, 1990, p. 73 - 74.

https://biblioteca-digitala.ro

limite finale de cette culture et, implicitement, toute sa période d'existence. Ainsi, à Ijdileni-Frumușița (dépt. de Galați), un niveau Basarabi très consistant a été indentifié par-dessus un niveau Babadag III[37]. Une situation analogue (matériaux Basarabi par-dessus un niveau Babadag final) est présente aussi à Tichilești (dépt. de Tulcea)[38]. Encore plus péremptoire (pour ce qui est de la datation absolue) est la situation de l'habitat fortifié de Jijila (dépt. de Tulcea), où des matériaux Basarabi apparaissent en association avec de la céramique grecque (datable dans la première moitié du VI-e siècle av. J.Ch.)[39]. Compte tenu de ces découvertes (ainsi que du fait que la phase Babadag III évolue jusqu'à la fin du VII-e siècle av. J.Ch.[40]), il résulte que la culture Basarabi continue à exister jusqu'à la fin du VII-e et le commencement du VI-e siècle av. J.Ch., comme on l'avait soupçonné initialement (voir n. 34).

En fait, il y a quelque quatre décennies, les recherches faites à Popești-Nucet révélaient une situation stratigraphique identique: deux consistants niveaux Basarabi[41], situés par-dessus un niveau hallstattien cannelé "pré-Basarabi"[42], niveau dont on affirme qu'il "...présente nombre d'affinités avec l'aspect Babadag III"[43]. Il en ressort donc que la datation initiale attribuée à la culture Basarabi (entre la fin du VIII-e et le commencement du VI-e siècle av. J.Ch.) reflétait implicitement la situation (stratigraphique) de Popești-Nucet. Par la suite (quand toute la période d'évolution de la culture Basarabi a été repoussée en arrière d'un siècle), ces premiers et très importants indices stratigraphiques découverts à Popești-Nucet ont été totalement négligés (évités). Plus encore, les découvertes faites à Popești-Nucet n'ont pas été publiés jusqu'à nos jours (hormis certaines mentions sommaires et contradictoires; voir les renvois compris aux notes 41 - 43), peut-être justement parce qu'elles dérangent (infirment) la nouvelle datation attribuée à la culture Basarabi.

En ce qui concerne les recherches poursuivies dans le Banat, elles ne confirment pas non plus la datation si précoce de la culture Basarabi[44]. En outre, les matériaux peu nombreux appartenant à la culture Basarabi découverts au niveau III de Teleac (qui conserve en apparence aussi certains éléments estimés être plus anciens) sont datés, en tenant compte de la totalité des matérieux de ce niveau, au VII-e siècle et, fort probablement, jusqu'au commencement du VI-e siècle av. J.Ch[45]. Relativement à la chronologie de la culture Basarabi, il convient de souligner le fait que, en vertu des analyses C_{14}, les matériaux Basarabi de Gomolava ont été datés au VII-e siècle (645 ± 50) av. J.Ch., tandis qu'au VIII-e siècles (730 ± 60) av. J.Ch. ont été datés les matériaux (pré-Basarabi) de type Kalakaca appartenant au même établissement[46]. Sans vouloir accorder une valeur probatoire absolue aux données C_{14}, il convient néanmoins de retenir le fait que (cette fois) elles concordent avec la chronologie qui résulte des situations stratigraphiques (les seules véritablement relevantes !).

Il en découle tout naturellement la question: pour quelle raison tente-t-on pourtant d'accréditer avec tant d'insistance une datation si hâtive la culture Basarabi, puisque les trouvailles réellement concluantes non seulement ne la soutiennent pas, mais, tout au contraire, l'infirment ? La réponse se laisse facilement deviner: parce que la datation initiale (et en même temps la plus proche de la réalité) démontre de façon péremptoire que la nouvelle chronologie (plus hâtive) attribuée à la nécropole de Ferigile (c'est-à-dire le

37 M. Brudiu, *Hallstattul în sud-estul Moldovei*, comunicare la Colocviul Internațional "Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și zonele circumpontice", Tulcea, 1993.

38 Intervention V.H. Baumann, dans le cadre du même colloque.

39 Intervention Gavrilă Simion dans le cadre du même colloque.

40 S. Morincz, dans Thraco-Dacica, 8, 1 - 2, 1987, p. 65 - 69. Les trouvailles de Celic-dere révèlent même une continuation de l'évolution de la culture Babadag au VI-e siècle av. J.Ch. aussi (information G. Simion).

41 R. Vulpe, dans SCIV, 6, 1955, 1 - 2, p. 242 - 243; idem, dans Materiale, 3, 1957, p. 227 et suiv.; idem, dans Materiale, 5, 1959, p. 341.

42 Al. Vulpe, dans Materiale, 8, 1962, p. 366 - 367.

43 Al. Vulpe, dans *Dacia înainte de Dromihete*, p. 90.

44 M. Gumă, *op.cit.*, p. 99 - 101; idem, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României* (Bibliotheca Thracologica IV), București, 1993, p. 275.

45 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op.cit.*, p. 121 - 125 et 181 - 184 (résumé en français).

46 N. Tasic, Gomolava, *Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, Novi Sad, 1988, p. 56 - 58.

https://biblioteca-digitala.ro

placement du début de cette nécropole vers le milieu du VII-e siècle av. J.Ch.[47]) ne repose sur aucune base réelle. En d'autres termes, pour que la nouvelle chronologie, plus hâtive, de la nécropole de Ferigile devienne croyable, force était de modifier la chronologie de la culture Basarabi (même contre toute évidence). Dans le même but (et toujours contre l'évidence même), on a repoussé d'un siècle en arrière la chronologie des antiquités à caractère scythique de Transylvanie[48]. Attendu que nous avons déjà exposé nos remarques[49] sur la datation plus hâtive de la nécropole de Ferigile et d'autres trouvailles, nous ne reviendrons plus sur ces questions.

Au commencement de cette contribution, nous mentionnions que la datation attribuée à un objectif archéologique, à une culture ou à une époque ne s'avère viable que si elle est validée (confirmée) par les trouvailles ultérieures. Or, tel qu'en témoignent - comme on vient de la voir - les exemples en question, les tendances à établir des datations hâtives (Frühdatierung) ne se confirment pas, si tentantes qu'elles soient.

47 Pour la datation initiale, voir les travaux cités à la note 34. Pour la redatation de la nécropole, voir Al. Vulpe, dans Dacia, N.S., 21, 1977, p. 81 - 111 (en allemand) et dans Danubius, 8 - 9, 1979, p. 93 - 122 (en roumain).

48 Al. Vulpe, dans Thraco-Dacica, 5, 1 - 2, 1984, p. 36 et suiv., notamment p. 60, où la pénétration du groupe scythique en Transylvanie est placée entre 750 - 650 av. J.Ch. (sic!); idem, dans PBF, VI, 9, 1990 (passim).

49 V. Vasiliev, dans Apulum, 25 (1988), 1989, p. 84 - 95 (en français); idem, dans Sargetia, 20, 1986 - 1987, p. 70 - 75.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN NOU DESPRE CÂTEVA ASPECTE PRIVIND CRONOLOGIA PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN TRANSILVANIA

Valentin Vasiliev

Spre deosebire de epoca bronzului, prima epocă a fierului se manifestă (și) în Transilvania printr-o pregnantă uniformizare culturală. Elementul definitoriu al acestei uniformizări îl reprezintă ceramica neagră canelată, a cărei prezență aici este legată de răspândirea (penetrarea) culturii Gáva dinspre regiunea Tisei superioare. S-a presupus (și unii cercetători mai susțin și în prezent) că acest fenomen s-a petrecut în secolul al XII-lea î.Chr. (Ha. A_1). Accentuata uniformitate a ceramicii (pe spații întinse) pare să confirme existența unui centru (inițial) de formare și iradiere[1]. Discutabilă rămâne în schimb plasarea în sec. XII î.Ch. a momentului penetrării culturii Gáva în Transilvania (ca și în întreg spațiul carpatic) și, implicit, a începutului primei epoci a fierului în această regiune.

Din vasta problematică privind cronologia primei epoci a fierului[2], vor fi reluate aici câteva aspecte, pentru care noile descoperiri aduc precizări importante.

O discuție asupra momentului (etapei) în care a avut loc pătrunderea și generalizarea culturii Gáva în Transilvania trebuie să aibă în primul rând în vedere durata reală a culturilor epocii bronzului în această regiune, inclusiv apariția unor aspecte culturale noi (altimiteri erorile sunt greu de evitat).

Cultura caracteristică epocii bronzului în Transilvania intracarpatică este cultura Wietenberg. Pentru problema în discuție aici interesează un singur aspect: până când a evoluat ea în această zonă. Or, descoperiri mai vechi sau mai recente (de la Cicău, Deva, Hunedoara, Măhăceni, Vișlea, Cluj-Becaș ș. a.), încă insuficient puse în valoare, documentează existența unei faze târzii (IV) a culturii Wietenberg, fază aparținând Bronzului D. Desigur, sunt necesare noi săpături, care să precizeze ordinea în care se eșalonează descoperirile menționate, dacă ele acoperă parțial sau integral perioada Br.D, precum și modul în care manifestările Wietenberg finale se articulează cu fenomenele care urmează. Este însă de pe acum evident faptul că în mesajul cronologic oferit de aceste descoperiri nu mai poate fi neglijat. Se confirmă astfel ipoteza acelor cercetători care (unii cu decenii în urmă) au susținut că faza finală (IV) a culturii Wietenberg a evoluat și în Br.D[3].

Despre originea și spațiul de formare a culturii Noua discuțiile nu par a fi încheiate. Se poate însă aprecia că în Transilvania ea a pătruns (dinspre est) pe deplin formată, deci într-o etapă mai târzie a existenței ei. În primul studiu de sinteză, apărut cu trei decenii în urmă, A.C. Florescu plasa materialele Noua din Transilvania în sec. XIII și prima jumătate a sec. XII î.Ch.[4]. Ulterior, sesizând că nu există nici un indiciu concret pentru plasarea începutului culturii hallstattiene în sec. XII, el aprecia că sfârșitul culturii Noua poate fi prelungit la limita dintre secolele XII - XI î.Ch., adică până la finele Ha.A_1[5]. Concomitent și K. Horedt întrevedea posibilitatea evoluției culturii Noua în Ha.A, etapă pe care o consider aparținând fazei finale a epocii bronzului[6].

1 Pentru aria de formare a culturii Gáva și bibliografia problemei, vezi A László, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 575 - 605, mai ales 595 și urm.

2 Referitor la acest subiect și bibliografia, vezi V. Vasiliev, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 33 - 57; idem, în *Apulum*, 25 (1988), 1989, p. 83 - 102; idem, în *Sargetia*, 20, 1986 - 1987, p. 64 - 80; V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice*, Cluj-Napoca, 1991, p. 44 - 129, 167 - 188 (rezumatul francez).

3 K. Horedt, în *Materiale*, 1, 1953, p. 807 - 808; idem, în *StComSibiu*, 1967, p. 40 - 141; M. Rusu, în *ArhMold*, 2 - 3, 1964, p. 246 - 247; N. Vlassa, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 17 - 19; T. Soroceanu, M. Istrate, în *StComSibiu*, 19, 1979, p. 24 și urm.; N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, p. 7 și urm., mai ales p. 81 - 84; I. Andrițoiu în *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 558 - 559; A. Hochstetter, în *Prähistorische Archäologie în Südosteuropa*, B1, Berlin, 1982, p. 110, 114; Fl. Gogâltan S. Cociș, A. Paki, în *EphemNap* 2, 1992, p. 7 - 18.

4 A.C. Florescu, în *ArhMold*, 2 - 3, 1964, p. 143 - 203.

5 A.C. Florescu, în *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 93 și nota 143.

6 K. Horedt, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 140, 152; cf. M. Rusu,

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 93 - 98*

https://biblioteca-digitala.ro

Câteva descoperiri ulterioare, prin indiciile de ordin cronologic pe care le oferă, vin să confirme intuiția cercetătorilor amintiți. Astfel, în stratul Noua de la Șercaia (jud. Brașov) a fost descoperit un pumnal de bronz, care își afla cea mai bună analogie în cadrul depozitului de la Aiud, aparținând orizontului Cincu-Suseni din Ha.A$_1$[7]. În cadrul depozitului de bronzuri Vâlcele II (jud. Cluj), datând din Br.D - Ha.A$_1$, s-a aflat și un vas de lut atribuit culturii Noua[8]. De asemenea, în cadrul așezării Noua de la Țiglău (jud. Bistrița-Năsăud) a fost descoperit un depozit de bronzuri cu piese de Br.D și Ha.A$_1$[9].

Deși încă puține la număr (dar cu totul reduse sunt și cercetările în cadrul așezărilor Noua din Transilvania), descoperirile menționate sugerează insistent faptul că în spațiul intracarpatic (și nu numai) cultura Noua este prezentă și la începutul epocii hallstattiene, în orice caz în Ha.A$_1$. Având în vedere și materialele ce indică prelungirea culturii Wietenberg în Br.D, este firesc să ne întrebăm dacă nu cumva întreaga perioadă de existență a culturii Noua (inclusiv începutul ei în Transilvania) trebuie plasată ceva mai târziu decât s-a apreciat inițial. Aceasta și pentru că (deși în numeroase puncte se menționează un amestec Noua-Wietenberg) în stadiul actual nu se poate vorbi de influențe reciproce concludente între producția ceramică a celor două culturi (poate cu excepția vasului de la Băicăinți)[10].

În nord-vestul României, o serie de descoperiri conturează un grup cultural numit Igrița, datat pe baza pieselor de bronz în Br.D - Ha.A$_1$[11]. Grupul Igrița se plasează deci la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii hallstattiene. Desigur, sunt necesare noi cercetări, care să contureze mai exact originea și durata acestui grup, ca și relația sa cu sfârșitul culturii Otomani și începutul culturii Gáva. Totuși, se poate de pe acum afirma că datarea grupului Igrița (prin piese de metal) și în Ha.A$_1$, nu sprijină datarea timpurie a debutului culturii Gáva, nici măcar în nord-vestul României (zonă considerată de unii cercetători ca făcând parte din aria de formare a culturii Gáva (vezi n. 2). De reținut că materialele de tip Igrița au fost identificate și în aria intracarpatică a Transilvaniei, la Deva și Simeria[12].

O altă descoperire ce trebuie avută în vedere la stabilirea caracterului celei mai vechi faze a Hallstattului în aria intracarpatică este depozitul de bronzuri Cugir II. Importanța acestui depozit, datând din Ha.A$_1$[13], constă în faptul că el a fost aflat în vase de lut de o factură diferită de cea mai veche ceramică de tip Gáva cunoscută până acum în Transilvania.

Despre cronologia necropolei tumulare de la Lăpuș, situată în nordul României[14], ne-am exprimat mai demult (și mai pe larg) punctul de vedere[15]. Aici vor fi reliefate pe scurt doar aspectele esențiale. În primul rând trebuie reținut faptul că o parte din piesele de bronz aflate în tumuli aparținând fazei Lăpuș II sunt caracteristice întregii perioadei Ha.A "unele din ele depășind chiar limitele acestei perioade"[16]. Cu toate

în *ArhMold*, 2 - 3, 1964, p. 247.

7 I. Glodariu, Fl. Costea, în *Cumidava* 13, 2, 1983, p. 10. O piesă apropiată tipologic se află în depozitul Iara I, datat în Br.D, dar cele mai bune analogii le oferă depozitul de la Aiud, datat în Ha.A I. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *DBR*, p. 61, fig. 50/2 (Iara) și p.81, pl. 106/16 - 17 (Aiud).

8 T. Soroceanu, în *PZ*, 56, 2, 1981, p. 243 - 261.

9 G. Marinescu, în *Marisia*, 9, 1979, p. 39 - 42.

10 Informație I. Andrițoiu. Menționăm aici și acul de os cu patru protuberanțe, descoperit la Kastanas și datat în Heladicul târziu IIIC: vezi Alix Hochstatter, în *Germania*, 59, 1981, 2, p. 239 - 256. De reținut că datarea acestei piese se înscrie în limitele atribuite culturii Noua. Din păcate, pe baza acului de la Kastanas nu se poate fixa limita finală a culturii Noua în aria Carpatică. Pentru cultura Noua, vezi volumul *Culture et civilisation au bas Danube*, Călărași, 1993, care cuprinde o parte din comunicările prezentate la Colocviul internațional de la Călărași (1991), dedicat complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

11 I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 229 și urm; S. Dumitrașcu, I. Emödi, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 47 și urm. mai ales p. 61 și urm. Trebuie menționat însă că în această lucrare, la datarea pieselor de bronz, se discută doar analogiile din Br.D, fiind doar amintite tipurile ce evoluează și în Ha.A. Considerăm că este un viciu de interpretare, pentru că tocmai tipurile mai târzii, databile și în Ha.A sunt concludente pentru poziția cronologică a materialelor discutate.

12 I. Andrițoiu, în *Sargetia*, 6, 1969, p. 37 - 46; idem, în *Sargetia*, 16 - 17, 1982 - 1983, p. 125 - 127, pl. 2 - 5.

13 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 91 și pl. 135/21 - 23.

14 C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș. Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 1980.

15 V. Vasiliev, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 40 - 41.

16 C. Kacsó, *op. cit.*, p. 96; cf. C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș (Rezumatul tezei de doctorat)*, Cluj-Napoca, 1981, p. 15, unde pentru datarea fazei Lăpuș II se ia în considerare Ha.A în întregime, chiar dacă se optează pentru prima lui

https://biblioteca-digitala.ro

acestea, ceramica fazei Lăpuș II conservă încă elemente caracteristice culturii Suciu[17]. Astfel spus, ceramica fazei Lăpuș II documentează (pentru nordul României) prelungirea (perpetuarea) și în Ha.A a unor elemente definitorii pentru cultura Suciu din epoca bronzului. Și mai ales datorită persistenței elementelor Suciu, ceramica fazei Lăpuș II se deosebește de ceramica Gáva[18]. Concluzia se desprinde de la sine: durata fazei Lăpuș II (indicată prin piese de bronz) nu sprijină ideea după care cultura Gáva ar fi prezentă în Transilvania chiar la începutul epocii hallstattiene. Și aceasta cu atât mai mult cu cât descoperiri recente par să prefigureze materiale de tip Lăpuș, care, "cel puțin parțial, se încadrează și într-o perioadă ulterioară celei de a doua faze a necropolei de la Lăpuș"[19].

În stadiul actual al cercetărilor rezultă deci faptul că la sfârșitul epocii bronzului și la începutul epocii hallstattiene, atât în zona intracarpatică, cât și în nordul și nord-vestul României, evoluează și sunt caracteristice culturi sau grupe culturale clar diferite de cultura Gáva.

Acest tablou - care nu confirmă plasarea începutului culturii Gáva în Transilvania în Ha.A - este întregit și de datele pe care le oferă depozitele de bronzuri. Studiul depozitelor arată că momentul de maximă dezvoltare a metalurgiei bronzului în Transilvania se plasează în H.A, cu precădere în Ha.A_1. Această situație este ilustrată de faptul că perioadei Ha.A îi aparțin cca. 21.500 piese, iar Ha.B cca. 1.250[20]. Numărul pieselor din Ha.A este deci de peste 17 ori mai mare în comparație cu Ha.B. Trebuie reținut însă un fapt foarte semnificativ: nici un depozit și nici o piesă Ha.A (descoperite în cca. 200 de localități) nu provin din așezări cu ceramică neagră canelată (de tip Gáva) din Transilvania. Dimpotrivă, nici una din piesele de bronz, ca și singurul depozit descoperit într-o așezare cu ceramică de tip Gáva din Transilvania, nu se datează anterior Ha.B[21]. Și depozitele de bronzuri indică deci faptul că așezările cu ceramică neagră canelată (de tip Gáva) din Transilvania se plasează cronologic *după* etapa de maximă dezvoltare a metalurgiei bronzului, adică după Ha.A. De altfel, datele cronologice pe care le oferă descoperirile din Transilvania concordă cu concluziile lui T. Kemenczei. După T. Kemenczei, începutul culturii Gáva în zona Tisei superioare (deci acolo unde se consideră a fi aria ei de origine) se plasează în Ha.A_2, deci pe parcursul sec. XI î.Ch. Apoi, prin răspândirea ei ulterioară, au luat naștere diferite variante[22].

Descoperirile actuale indică deci faptul că pătrunderea și generalizarea culturii Gáva (pe deplin constituită) în Transilvania nu poate fi plasată anterior sfârșitului Ha.A_2 ci, mai probabil, în Ha.B_1.

Există și ipoteza că așezările fortificate cu ceramică neagră canelată ar reprezenta apariții ulterioare momentului pătrunderii acestei culturi[23]. Deoarece așezările fortificate marchează (sau ar putea marca) o etapă superioară în structurarea comunităților nou venite, ipoteza pare plauzibilă. O afirmație certă va fi însă posibilă numai după cercetarea intensă a unui număr suficient de așezări, inclusiv nefortificate.

În orice caz, săpăturile din așezarea fortificată (cu trei niveluri de locuire) de la Teleac arată că începutul acestei așezări nu poate fi plasat mai devreme de sec. X î.Ch.(Ha.B_1). Cum cronologia așezării de la Teleac a fost pe larg discutată[24], nu este necesară (și nici posibilă aici) o nouă discuție. Trebuie spus totuși că analiza comparativă a materialelor (inclusiv a ceramicii) de la Teleac, cu cele provenind din alte așezări cu ceramică de tip Gáva, cât și cu descoperiri ce preced cultura Gáva în Transilvania, duc (în stadiul actual al cercetărilor) la următoarea concluzie: nivelurile Teleac

parte.

17 C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș (Rezumatul tezei de doctorat)*, p. 17, 19.

18 Idem, *op. cit.*, p. 20 - 21.

19 C. Kacsó, în *Revista Bistriței*, 7, 1993, p. 33, 48.

20 M. Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului (Teză de doctorat)*, Iași, 1972, p. 2 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *DBR*, p. 18 și urm.

21 Pentru piesele de bronz descoperite în așezări cu ceramică neagră canelată (toate datând începând cu Ha.B), vezi V. Vasiliev, I.Al. Aldea, H. Cigudean, *op. cit.*, p. 114 - 116 și 175 - 176 (rezumatul francez). Pentru depozitul de Ha.B1-2 descoperit în așezarea fortificată de la Ciceu-Corabia, vezi G. Marinescu, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 51 - 56. Cf. V. Vasilev, C. Gaiu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 32 - 33, 61.

22 T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns (ArchHung*, N. S., LI), Budapesta, 1984, p. 58 - 96.

23 G.I. Smirnov, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 364.

24 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Cigudean, *op. cit.*, p. 44 - 128, 170 - 188 (rezumatul francez).

https://biblioteca-digitala.ro

I și Mediaș I (și foarte probabil începutul așezării de la Bogata) reprezintă momentul de debut al așezărilor cu acest tip de ceramică din Transilvania intracarpatică. Ceva mai târziu începe așezarea nefortificată de la Reci.

În anii '60, neexistând elemente de comparație, s-a considerat (și se mai consideră și astăzi) că așezarea de la Reci ar marca cea mai timpurie prezență (fază) a ceramicii de tip Gáva în Transilvania, fiind astfel datată chiar la începutul perioadei hallstattiene[25]. În cadrul ceramicii de la Reci nu se semnalează însă nici un element caracteristic celui mai vechi aspect Gáva (de exmplu, vase cu proeminențe hipertrofiate, care apar însă în primul nivel de la Teleac și Mediaș). Mai mult, vasele etajate (pe baza cărora datarea așezării a fost împinsă la începutul Hallstattului) se regăsesc până la începutul nivelului Teleac III (datat în principal în sec. VII î.Ch)[26]. Studiul comparativ al ceramicii pe baza observațiilor stratigrafice de la Teleac și Mediaș arată deci că datarea așezării de la Reci în Ha.B_2, indicată de altfel și de cele două celturi descoperite, este mult mai aproape de realitate. Orice considerație asupra cronologiei epocii hallstattiene în Transilvania (și nu numai) trebuie să țină cont de aceste fapte, altmiteri se obține o imagine cronologică neconformă cu realitatea. De reținut este și faptul că așa-zisele două niveluri de la Reci (menite a justifica datarea forțat timpurie a ceramicii în raport cu celturile) reprezintă o simplă presupunere, neatestată stratigrafic (cum afirmă chiar Z. Székely)[27].

Încercarea de a distinge existența unor etape cronologice în evoluția "complexului cu ceramică neagră canelată", au fost create noțiunile Gáva-Lăpuș II, Gáva-Reci și Gáva-Mediaș[28]. Un anumit paralelism (ce nu pare a fi mai timpuriu de faza Ha.A_2) între evoluția finală a grupului Lăpuș și începutul culturii Gáva (în aria ei de origine) pare să valideze noțiunea (în sens cronologic) de la Gáva-Lăpuș II. În schimb, așa-numita fază Gáva-Reci, și mai ales situarea ei chiar la începutul Hallstattului (și înaintea fazei Gáva-Mediaș), se dovedește total nefondată. Și aceasta pentru că, indiferent de opțiunile cronologice privind începutul culturii Gáva, așezarea de la Reci nu reprezintă faza cea mai veche a acestei culturi în Transilvania[29]. Păstrând deci (în sens cronologic) denumirea de Gáva-Lăpuș II pentru etapa de formare a culturii Gáva, etapa următoare (al cărui început marchează *de facto* răspândirea ceramicii negre canelate în Transilvania) trebuie denumită Gáva-Mediaș-Teleac sau, mai simplu și totodată mai ilustrativ, Mediaș-Teleac. Aceasta deoarece ambele așezări evoluează aproape simultan, pe parcursul a trei faze, oferind totodată importante repere stratigrafice pentru schițarea evoluției Hallstattului B și C din Transilvania intracarpatică (inclusiv a formelor ceramice)[30].

Schimbarea aspectului cultural, prin generalizarea ceramicii negre canelate (pe parcursul Ha.B_1), marchează și începutul fazei timpurii a primei epoci a fierului, etapă ce se întinde pe tot parcursul Ha.B (sec. X - VIII î.Ch.). În cadrul unor așezări aparținând acestei faze, vor apare și primele obiecte de fier ce pot fi relativ bine datate.

În continuare vor fi relevate câteva aspecte privind cronologia culturii Basarabi, așa cum rezultă și pe baza noilor descoperiri.

Inițial (în condițiile unor descoperiri și cercetări reduse), s-a riscat ipoteza după care cultura Basarabi ar

25 Z. Székely, *Așezări din prima vârstă a fierului din sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1986, p. 5 și urm. mai ales p. 14 - 16, 37; E. Zaharia, S. Morintz, În *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 454 - 455 (autorii consideră că așezarea de la Reci "reprezintă cea mai veche etapă ... a Hallstattului timpuriu în centrul și estul Transilvaniei"); S. Morintz, *RevIst*, 30, nr. 8, 1977, p. 1481.

26 V. Vasiliev, I.Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit*, p. 82 - 83, 114 și 175 - 176 (rezumatul francez).

27 Vezi Z. Székely, *op. cit.*, p. 16.

28 S. Morintz, *op. cit.*, p. 1481.

29 E. A. Balaguri, în *Symposia Thracologica*, 8, Satu-Mare, Carei, 1990, p. 122, vorbește chiar de o grupă Lăpuș-Reci. Trebuie spus însă că, nici cronologic și nici din punctul de vedere al ceramicii, necropola de la Lăpuș nu poate fi pusă pe aceeași treaptă (sau în aceeași grupă) cu așezarea de la Reci. Supralicitarea cronologiei așezării de la Reci, pe fondul unor cercetări reduse, creează deci în continuare confuzii și terminologii neadecvate, ca aceea anterior menționată.

30 Menținerea în cadrul denumirii și a termenului Gáva este improprie și pentru că în zona de est a Ungariei, începând cu sec. VIII î.Ch., este prezent așa numitul orizont prescitic (Mezöcsát), cu caracteristici sensibil diferite de Hallstattul transilvănean (a cărui evoluție este cel mai bine ilustrată de așezările de la Teleac și Mediaș).

https://biblioteca-digitala.ro

fi apărut sub influența cimmeriană[31]. Ulterior se afirmă că cultura Basarabi se naște din fondul local[32]. În realitate (pentru a rămâne în limitele unei abordări științifice), o componentă illiră în cadrul acestei culturi nu poate fi negată[33]. Și în privința cronologiei se constată o "mobilitate" a ideilor (care, prin însăși rapiditatea cu care se succed, ridică serioase semne de întrebare). Mai întâi, cultura Basarabi a fost încadrată între sfârșitul sec. VIII și prima jumătate a sec. VI î.Ch.[34]. Apoi, întreaga ei evoluție a fost mutată (împinsă) cu un secol mai înapoi[35]. În fine, recent, începutul culturii Basarabi este plasat în sec. IX î.Ch.[36].

Descoperiri de dată recentă (comunicate în cadrul Colocviului internațional de la Tulcea din 1993) aduc însă importante precizări (bazate pe observații stratigrafice) privind limita finală a acestei culturi și, implicit, a întregii ei perioade de existență. Astfel, la Ijdileni-Frumușița (jud. Galați), peste un nivel Babadag III a fost identificat un foarte consistent nivel Basarabi[37]. O situație analogă (materiale Basarabi peste un nivel Babadag final) se întâlnește și la Tichilești (jud. Tulcea)[38]. Și mai concludentă (sub aspectul datării absolute) este situația din așezarea fortificată de la Jijila (jud. Tulcea), unde materialele Basarabi apar în asociație cu ceramică grecească (databilă și în prima jumătate a sec. VI î.Chr.[39]. Ținând cont de aceste descoperiri (precum și de faptul că faza Babadag III evoluează până la sfârșitul sec. VII î.Ch.[40], rezultă că cultura Basarabi continuă să existe la sfârșitul sec. VII și începutul sec. VI î.Ch., adică așa cum s-a apreciat inițial (vezi n. 34).

De fapt cu circa patru decenii în urmă, cercetările de la Popești-Nucet ofereau o situație stratigrafică identică: două consistente niveluri Basarabi[41], situate peste un nivel hallstattian canelat "pre-Basarabi"[42], nivel despre care se afirmă că "prezintă multe afinități cu aspectul Babadag III"[43]. Rezultă deci că datarea inițială atribuită culturii Basarabi (între sfârșitul sec. VIII și începutul sec. VI î.Ch.) reflecta implicit situația (stratigrafică) de la Popești-Nucet. Ulterior (când întreaga perioadă de evoluție a culturii Basarabi a fost împinsă înapoi cu un secol), aceste prime și foarte importante indicii stratigrafice de la Popești-Nucet au fost total neglijate (ocolite). Mai mult, descoperirile de la Popești-Nucet n-au fost nici până astăzi publicate (existând numai mențiuni sumare și contradictorii; vezi trimiterile din notele 40 - 42), poate tocmai pentru că deranjează (infirmă) noua datare atribuită culturii Basarabi.

În ceea ce privește cercetările din Banat, nici ele nu confirmă datarea atât de timpurie a culturii Basarabi[44]. De asemenea, puținele materiale Basarabi aflate în nivelul III de la Teleac (deși în aparență conservă și unele elemente considerate mai vechi) se datează, prin totalitatea materialelor din acest nivel, în sec. VII și, foarte probabil, până la începutul sec. VI î.Ch.[45].

31 Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 131.

32 Al. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 127 - 128 (versiunea germană), p. 187 (versiunea română).

33 Vl. Dumitrescu în *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 177 și urm. mai ales p. 248; cf. M. Gumă, în *Banatica*, 7, 1983, p. 93.

34 Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 124; idem, *Necropola Hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, 1967, p. 92 și 99 (tabelul cronologic); idem, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 118 - 119 și 184 - 185.

35 Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 81 și urm.; idem, în *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 404 și în *Istros*, 2 - 3, Brăila, 1981 - 1983, p. 137.

36 Al. Vulpe, în *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 90; idem, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit în Rumänien*, în *PBF*, VI, 9, 1990, p. 106 și urm.; B. Terzan, *Starejsa zelezna doba na Slovenskem Stajerskem. The Early Iron Age in Slovenian Styria*, Ljubljana, 1990, p. 73 - 74.

37 M. Brudiu, *Hallstattul în sud-estul Europei*, comunicare la colocviul internațional "Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și zonele circumpontice", Tulcea, 1993.

38 Intervenție V.H. Baumann, în cadrul aceluiași colocviu.

39 Intervenție G. Simion, în cadrul aceluiași colocviu.

40 S. Morintz, în *Thraco-Dacica*, 8, 1 - 2, 1987, p. 65 - 69. Descoperirile de la Cilic-Dere arată chiar o continuare a evoluției culturii Babadag și în sec. VI î.Ch. (informație G. Simion).

41 R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 1 - 2, p. 242 - 243; idem, în *Materiale*, 3, 1957, p. 227 și urm.; idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 341.

42 Al. Vulpe, în *Materiale*, 8, 1962, p. 366 - 367.

43 Al. Vulpe, în *Dacia înainte de Dromihete*, p. 90.

44 M. Gumă, *op. cit.*, p. 99 - 101; idem, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-estul României* (Bibliotheca Thracologica IV), București, 1993, p. 275.

45 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 121 - 125 și 181 - 184 (rezumatul francez).

https://biblioteca-digitala.ro

În legătură cu cronologia culturii Basarabi trebuie subliniat și faptul că, pe baza analizelor C_{14}, materialele Basarabi de la Gomolava au fost datate în sec. VII (645 ± 50), iar în sec. VIII (730 ± 60) î.Ch. au fost datate materialele (pre-Basarabi) de tip Kalakaca din aceeași așezare[46]. Fără a absolutiza valoarea probatorie a datelor C_{14}, trebuie totuși reținut faptul că (de data aceasta) ele concordă cu cronologia ce rezultă din situațiile stratigrafice (singurele cu adevărat relevante).

Se pune deci, în mod firesc, întrebaraea: de ce se încearcă totuși, așa de insistent, acreditarea unei datări atât de timpurii pentru cultura Basarabi, din moment ce descoperirile cu adevărat concludente nu numai că nu o susțin ci, dimpotrivă, o infirmă ? Răspunsul este ușor de intuit: pentru că datarea inițială (și totodată cea mai apropiată de realitate) arată clar faptul că noua cronologie (mai timpurie) atribuită necropolei de la Ferigile (respectiv plasarea începutului acestei necropole pe la mijlocul sec. VII î.Ch.[47]) nu are nici o bază reală. Cu alte cuvinte, pentru ca noua cronologie mai timpurie, a necropolei de la Ferigile să devină credibilă, trebuia imediat schimbată cronologia culturii Basarabi (chiar împotriva evidenței). Cu același scop (și tot împotriva evidenței) a fost împinsă înapoi cu un secol cronologia antichităților de caracter scitic din Transilvania[48]. Deoarece asupra datării mai timpurii a necropolei de la Ferigile (și a altor descoperiri) ne-am expus observațiile[49], nu vom reveni aici asupra acestor probleme.

La începutul lucrării menționam că datarea atribuită unui obiectiv arheologic, unei culturi sau unei epoci se dovedește viabilă numai dacă este validată (confirmată) de descoperirile ulterioare. Or, așa cum s-a văzut din exemplele discutate, tendințele spre datări timpurii nu se confirmă, oricât de tentante ar fi ele.

46 N. Tasic, *Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Süd-osteuropas*, Novi Sad, 1988, p. 56 - 58. Pentru datarea inițială, vezi lucrările citate în nota 34.

47 Pentru redatarea necropolei, vezi Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 81 - 111 (în germană) și în *Danubius*, 8 - 9, 1979, p. 93 - 122 (în l. română).

48 Al. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 5, 1 - 2, 1984, p. 36 și urm., mai ales p. 60, unde pătrunderea grupului scitic în Transilvania este plasată între 750 - 650 î. Ch. (sic !); idem, în *PBF*.VI , 9, 1990 (passim).

49 V. Vasiliev, în Apullum, 25 (1988), 1989, p. 90 - 95 (în franceză); idem, în Sargetia, 20, 1986 - 1987, p. 70 - 75.

https://biblioteca-digitala.ro

MANIFESTATIONS PRECOCES DU PREMIER AGE DU FER EN DOBROUDJA (LES DECOUVERTES DE GARVĂN-MLĂJITUL FLORILOR, DEPARTEMENT DE TULCEA)

Gabriel Jugănaru

La première phase de la culture Babadag, dont l'aire de diffusion couvrait le nord-est de la Munténie, le sud de la Moldavie et le nord de la Dobroudja, a été datée du XIe siècle a.Chr.[1] Des éléments considérés antérieurs à la culture Babadag, à savoir le faciès Pré-Babadag (Sihleanu)[2] dans le nord-est de la Munténie, de même que le groupe Tămăoani[3], dans le sud de la Moldavie, permettent de "meubler" pour ainsi dire le XIIe siècle a.Chr. En Dobroudja, où les vestiges Babadag I sont plus nombreaux, on a plutôt l'intuition de la présence d'éléments dans le genere de ceux précités, que des preuves effectives. C'est pourquoi on se pose d'emblée la question de savoir s'il s'agirait vraiment de manifestations antérieures à la culture Babadag ou de manifestations périphériques de cette culture.

Il n'est pas dans notre intention de nous occuper ici des rapports entre le faciès Pré-Babadag et le groupe Tămăoani, compte tenu qu'un tel débat ne peut reposer pour le moment sur des données stratigraphiques, mais tout au plus sur la seule étude comparée des restes céramiques. De même, nous ne saurons nous arrêter sur les rapports Pré-Babadag - Babadag I, car aucune des stations Pré-Babadag attestées jusqu'à présent n'offrent des données stratigraphiques satisfaisantes. Par ailleurs, la similitude jusqu'à l'identité entre les vestiges céramiques de type Pré-Babadag et ceux de type Babadag I peut prêter à des confusions regrettables.

Des vestiges Coslogeni peu nombreaux ont été livrés par certaines stations Babadag I. Nous nous bornerons à quelques remarques les concernant.

Il nous semble pouvoir essayer une analyse du rapport Tămăoani-Babadag I, vu les découvertes archéologiques s'y rattachant, surtout celles de Garvăn-Mlăjitul Florilor (dépt de Tulcea)[4], que nous nous proposons d'examiner en ce qui suit.

La station de Garvăn-Mlăjitul Florilor occupe un promontoire rocheux, aplati et baigné, à l'ouest et au sud, par les eaux du marais de Jijila, dans l'angle nord-ouest de la Dobroudja à environ deux kilomètres et demi de la cité de Dinogetia. C'est l'équipe travaillant sur le chantier de Dinogetia qui a effectué les premières fouilles, an 1957[5] à Mlăjitul Florilor. Mais l'exploration méthodique de la station Babadag devait commencer en 1992, entreprise sous les auspices de l'ICEM-Tulcea.

Au point de vue stratigraphique, les choses se présentent comme suit:

- A la base de la station, il y a une couche avec de la céramique incisée, typique de la phase Babadag I, combinée avec une céramique de facture Coslogeni, mais aussi avec de la céramique Babadag II[6].

1 S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în Dacia NS VIII, 1964, p. 114 - 166; idem, *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în Peuce II, 1971, p. 24; idem, *Noi date şi probleme privind perioadele Hallstattiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, în Thraco-Dacica VIII, 1987, p. 52.

2 Fl. Anastasiu, N. Harţuche, *Cercetări şi descoperiri arheologice în raionul Brăila*, în Danubius I, 1967, p. 19 - 39; N. Harţuche, *Un nou aspect cultural de la sfârşitul epocii bronzului la Dunăra de Jos*, în Pontica 5, 1972, p. 53-75; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, Ed. Academiei RSR, Bucureşti 1978, p. 160.

3 B. Hänsel, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn 1976, p. 144 - 147; A. Laszlo, *Grupul Tămăoani. Asupra orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, în Memoria Antiquitatis XII - XIV, 1986 p. 65 - 91.

4 G. Jugănaru, *Aşezarea hallstattiană de la Garvăn-Mlăjitul Florilor*, rapport à la XXVIIe Session annuelle de rapports Constanţa 1993.

5 Ghe. Ştefan, I. Barnea, M. Chisvasi Comşa, B. Mitrea, *Săpăturile de la Garvăn în Materiale VI 1959 p. 646 - 648.*

6 La percée de la couche se trovant à la base de cette station

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 99 - 102*

https://biblioteca-digitala.ro

- La couche suivante (avec 1 - 2 horizons) est illustrée par la poterie à impressions typique de la phase Babadag II.

- On a dégagé par endroits une couche peu compacte avec des vestiges céramiques appartenant à la phase III de la culture Babadag.

L'ensemble de la couche archéologique est épais de 0,30 m. là où les facteurs de corrosion ont été plus actifs, jusqu'à 1,10 m. dans les zones plus abritées de la station.

Voyons maintenant les vestiges archéologiques mis au jour par la campagne de 1992, dans la couche de base. Il s'agit d'une fosse avec un squelette reposant en flexion forcée, ainsi que d'un couteau de bronze et d'un riche matériel céramique trouvé dans la couche même ou dans quelques ensembles (huttes, fosses tronconiques ou cylindriques).

1. *La fosse à squelette humain* (fig. 1)

Une fosse à peu près quadrilatère, aux angles arrondis, a été dégagée dans la section I, mesurant 0,70/0,75 m. Creusée dans la roche native, cette fosse revêtait la forme d'une alvéole. Le profil de la tranché laisse voir distinctement la fosse creusée à partir de la couche de base de cette station. Le squelette en flexion forcée, les mains à la hauteur du menton, reposait sur son flanc droit, orienté nord-sud. Les deux cas similaires dégagés à Rasova-Malul Roșu sont classés par M. Irimia sous la rubrique tombeaux[7]. Pour notre part, nous penchons en ce qui concerne le squelette de Garvăn-Mlăjitul Florilor à lui attribuer un caractère rituel. A l'appui d'une telle hypothèse viendrait aussi la découverte de Babadag[8], où une fosse tronconique abritait trois squelettes superposés, également en flexion forcée.

Si nous nous rapportons uniquement à la position du squelette, sans tenir compte de son contexte, deux remarques s'imposeront. D'une part, le grand nombre d'analogies fournies par les milieux Noua-Coslogeni[9], d'autre part celles de la nécropole de phase Babadag III de Stoicani (dépt de Galați)[10].

2. *Le couteau de bronze* (fig. 4/7)

Cette pièce fut livrée par une fosse tronconique de la section V. Elle se trouvait dans un contexte céramique de vases-sac décorés de simples bandes en-dessous de la lèvre. Le couteau offre le type à lame triangulaire, légèrement courbée vers le haut, daté d'une large étape chronologique, plus exactement du Bronze D jusqu'au Ha.B$_1$[11].

Epointé dès l'antiquité, ce couteau-rasoir compte 7 cm. de long, d'une extrémité à l'autre, avec une languette d'emmanchure de 2,5 cm. et la longueur de la lame de 4,5 cm., pour une largeur maximale de la lame de 1,5 cm. et minimale de 1,2 cm. Pour autant que nous le sachions, il ne comporte pas d'analogies parmi les vestiges de la culture Babadag. Une pièce relativement similaire a été trouvée dans la station Coslogeni d'étape finale de Radovanu (dépt de Ilfov)[12].

3. *Le matériel céramique*

On peut le diviser en deux catégories: la céramique grossière (vases-sac, dont quelques-uns décorés de bandes alvéolées) et la poterie de qualité supérieure (tasses munies d'une ou deux anses surhaussées, vases bitronconiques, vases-sac, écuelles tronconiques à la lèvre rentrée).

- A remarquer tout particulièrement les tasses avec une ou deux anses surhaussées (fig. 2/1 - 9), noires, cendrées ou brunes. Dans la plupart des cas elles offrent une face bien lustrée, décorée d'une riche gamme d'incisions - suites de triangles hachurés, de piqûres et de lignes parallèles, groupes, de brefs traits obliques disposés en V, tous ces motifs présentant des combinaisons diverses. Compte tenu de leurs profils,

effectuée par les nombreaux aménagements datés de la phase Babadag II explique la présence de cette céramique (Babadag II) parmi les vestiges Babadag I.

7 M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, în Pontica 7 1974, p. 124 - 125, fig. 3, 4.

8 Renseignement obligeamment fourni par M. Sebastian Morintz.

9 S. Morintz, *op. cit*, 1978, p. 148 - 149, 154.

10 M. P. Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*. în Materiale I, 1953, p. 157 - 211; M.P. Dîmbovița, Dinu Marin, *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, în SCIV 25, 1974, p. 71 - 97.

11 P. M. Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei RSR, București, 1977, p. 73 și pl. 73/12, 14, 15, p. 135 - 136 și pl. 328/4,5.

12 S. Morintz, *op. cit*, p. 146, fig. 86/2.

https://biblioteca-digitala.ro

ces tasses sont de deux espèces: a) celles à l'épaule nettement profilée, avec le fond en umbo et b) celles de forme globulaire, le fond plat ou en umbo.

- Les vases bitronconiques (fig. 3/1 - 6) avec le col allongé et plus ou moins arqués au milieu, sont de teinte noire ou brune, la face bien lustrée. Des motifs d'incisions les décorent: bandes de lignes parallèles encadrant des suites de brefs traits obliques; des suites de piqûres délimitant des incisions disposées en échelle.

- Généralement, les écuelles tronconiques (fig. 3/7 - 10) à la lévre rentrée et le font plat, noires, brunes ou cendrées, bien lustrées sont décorées de cannelures obliques, larges ou étroites, disposées en-dessous de la lèvre. Il ne manque pas non plus les écuelles à décor intérieur formé de suites de guirlandes incisées.

Il n'y a pas lieu de nous arrêter sur les analogies des formes céramiques susmentionnées, puisqu'on les retrouve jusqu'à l'identité ou en variantes dans la plupart des stations Babadag I.

- Une forme unique pour le moment à Garvăn-Mlăjitul Florilor est celle présentée par une timbale en terre cuite, avec des parois droites et le fond plat, la base décorée d'une suite de "sapineaux" incisés (fig. 2/10). Le milieu culturel Babadag ne comporte qu'une seule autre pièce analogue, trouvée dans la station éponyme[13].

- Notons aussi une forme à part, qui n'a rien à voir avec les "canons" typologiques du répertoire de la poterie Babadag I. Il s'agit des vases-sac de grande taille, noirs ou bruns-cendrés, la face lustrée et décorés en-dessous de la lèvre de simples bandes avec la surface de cassure triangulaire (fig. 4/1 - 6).

Si au point de vue de la pâte et du mode dont sont lustrées les faces extérieures de ces vases on peut les attribuer à la phase Babadag I, sous le rapport de leur profil ils appartiennent sans faute à une étape Coslogeni. Nous sommes donc confrontés à une forme typique de poterie Coslogeni entrée dans un processus de hallstattisation.

- La présence de quelques vestiges Coslogeni dans la station de Garvăn-Mlăjitul Florilor (les vases-sac, le couteau de bronze, éventuellement aussi la fosse à squelette en flexion forcée), de même que dans les stations avec des horizons Babadag I de Rasova-Malul Roşu (dépt. de Constanţa)[14], Siliştea-Nazâru[15] et Siliştea-Conac (dèpt de BraÎla)[16], pour n'en donner que quelques exemples, requiert quelques remarques.

Comme il a été impossible d'effectuer le moindre département stratigraphique entre les vestiges Coslogeni et les vestiges Babadag I, nous avançons l'hypothèse d'un contact direct Coslogeni-Babadag I. Il s'agirait donc soit d'une contemporanéité partielle entre les deux cultures, soit de considérer ces vestiges Coslogeni comme une sorte de reprise-"héritage" du fonds local non hallstattien.

- Reprenons la question des motifs incisés décorant la céramique de la première couche de Garvăn-Mlăjitul Florilor pour constater l'absence du répertoire de ces motifs de l'ornement considéré justement comme typique de la phase Babadag I[17]. Nous avons en vue le motif des cercles concentriques avec des tangentes incisées. Ceci permet l'hypothèse attribuant la couche respective dans son ensemble à quelque étape antérieure à la phase Babadag I, disons pour plus de précision au groupe Tămăoani.

Mentionnons, entre parenthèses, que la limite entre le groupe Tămăoani et la phase Babadag I a été fixée par A. Laszló[18] partant d'une étude comparées du matériel céramique de Tămăoani et de Vînători. Cette étude a mis en évidence l'absence à Tămăoani des cercles concentriques avec des tangentes incisées, alors que le motif est attesté à Vînători. Compte tenu de ce que ces deux stations sont situées à une petite distance l'une de l'autre, A. Laszló écarte la possibilité d'une différence régionale, considérant le motif des cercles avec tangentes de Vînători comme importé là du milieu culturel voisin, Babadag I[19].

13 S. Morintz, G. Jugănaru, *Cetatea hallstattiană de la Babadag jud. Tulcea,* rapport présenté à la XXVIIe session annuelle de raports Constanţa 1993.

14 M. Irimia, *op. cit.*

15 N. Harţuche, O. Silvestru, *Consideraţii asupra cercetărilor din aşezarea Babadag de la Siliştea-Nazîru (jud. Brăila),* în Istros VI, 1992, p. 17 - 24 şi 343 - 361

16 V. Sârbu, S. Pandrea, *Siliştea Terasa jud. Brăila: aşezarea de tip Babadag*, rapport présenté à la XXVIIe Session annuelle de rapports Constanţa, 1993.

17 S. Morintz, *op. cit,* 1987 p. 54.

18 A. Laszló, *opcit,* p. 70 - 71.

19 *Ibidem,* p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

Bien que les cercles concentriques avec des tangentes incisées soient considérés caractéristiques de la phase Babadag I, notons la présence de ce motif dans quelques cas à Babadag[20] et Vînători[21], une seule fois à Niculițel-Cornet[22] (dépt de Tulcea), à Siliștea-Nazîru[23] et BraÎlița[24] (dépt de BraÎla). Or, ceci n'empêche qu'il fait absolument défaut aux autres couches de la phase Babdag I, comme c'est le cas de celles de Satu Nou-Valea lui Voicu[25], Rasova-Malul Roșu[26], Hîrșova[27], Ghindărești[28] (dépt de Constanța), Independența-Ghiolul Pietrei[29], Beidaud[30], Dealul Tichilești[31] et Garvăn-Mlăjitul Florilor[32] (dépt de Tulcea). Il ne faut pas écarter cependant la possibilité qu'il s'agisse là seulement d'une lacune des fouilles, vu le fait que les fouilles d'envergure ont été rares sur les sites susmentionnés.

Où en est-on donc avec ces stations ? A qui les attribuer, au groupe Tămăoani ou à la phase Babadag I ?

En ce qui nous concerne, nous penson qu'au stade actuel des recherches on ne dispose guère d'élèments précis de différenciation du matériel céramique type Tămăoani de celui appartenant à la phase Babadag I. Le manque de données stratigraphiques de "jonction" pour ainsi dire Tămăoani-Babadag I, qu'on aurait dû constater dans la zone d'interférence entre le sud de la Moldavie et le nord de la Dobroudja, incite à la prudence quant au rapport de succession Tămăoani Babadag I.

Plus vraisemblable paraît la contemporanéité du groupe Tămăoani avec la phase Babadag I, cette dernière participant, aux côtés du groupe Holercani[33] de Bessarabie, d'un grand ensemble de la céramique incisée, où, comme de juste, existaient aussi des manifestations typiquement régionales.

20 S. Morintz, *op. cit*, fig. 7/1, 12, 13; 8/1.

21 M. Brudiu, *Contribuții la geneza Hallstattului în sud-estul României*, în SCIV 32, 4, 1981, fig. 3/8; 4/3,6.

22 Fl. Topoleanu, G. Jugănaru, *Așezarea hallstattiană de la Niculițel-Cornet (jud. Tulcea). Raport preliminar*, în Peuce XI, 1996, p. 223 - 229.

23 apud N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*, p. 22.

24 apud N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*

25 M. Irimia, N. Conovici, *Hallstattzeitliche Funde aus Satu Nou Fundplatz "Valea lui Voicu"*, Symposia Thracologia 9, 1992, p. 123 - 124; idem, *Descoperiri hallstattiene în dava getică de la Satu Nou (jud. Constanța)*, communication au Colloque sur "Le premier âge du fer aux Bouches du Danube et dans les zones circumpontiques", Tulcea 1993.

26 M. Irimia, *op. cit.*

27 S. Morintz, D. Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hîrșova și în împrejurimi*, în SCIV 25, 1974, p. 47 - 69.

28 *ibidem*

29 V. Lungu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Ghiolul Pietrei comuna Independența (jud. Tulcea)*, în Peuce X 1991, p. 63 - 68 în vol. 1 și 51 - 65 în vol. 2.

30 G. Simion, E. Lăzurcă, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în Peuce VIII 1987, p. 37 - 54.

31 G. Simion, *Săpăturile arheologice efectuate în așezarea hallstattiană de la Tichilești (jud. Tulcea)*, rapport présenté à la XXVIe Session annuelle de rapports, Iași 1992.

32 G. Jugănaru, *op. cit.*

33 O. Levițchi, *La situation culturelle et historique dans l'espace carpato-dnistrien à l'époque du Hallstatt*, Symposia Thracologica 9, 1993, p. 119 - 121; idem, *Contribuții la cunoașterea coraporturilor culturilor Noua și a Hallstattului canelat din spațiul extracarpatic*, dans les travaux du Symposion international sur "Le massif thraco-cimmérien. Problèmes actuels" Chișinău, 1994, p. 12 - 14.

https://biblioteca-digitala.ro

MANIFESTĂRI TIMPURII ALE PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN DOBROGEA (DESCOPERIRILE DE LA GARVĂN-MLĂJITUL FLORILOR JUD. TULCEA)

Gabriel Jugănaru

Prima fază a culturii Babadag - având ca arie de răspândire nord-estul Munteniei, sudul Moldovei, centrul și nordul Dobrogei, a fost încadrată în secolul XI î.Chr.[1].

Conturarea unor elemente considerate a fi anterioare culturii Babadag, și anume aspectul Pre-Babadag (Sihleanu)[2] - în nord-estul Munteniei, precum și grupul Tămăoani[3] - în sudul Moldovei, a făcut posibilă "mobilarea" secolului XII î.Chr.

Pentru teritoriul Dobrogei - unde descoperirile de tip Babadag I sunt mai numeroase, aceste elemente sunt mai mult intuite, așa încât ne punem de la bun început întrebarea dacă ele au reprezentat cu adevărat manifestări anterioare culturii Babadag, ori s-au constituit în manifestări periferice ale acesteia.

Nu ne propunem să tratăm aici raporturile dintre aspectul Pre-Babadag și grupul Tămăoani - având în vedere că în această problemă nu putem apela la date stratigrafice - ci, cel mult, la o analiză comparativă a materialului ceramic.

De asemeni, nu vom insista asupra raporturilor Pre-Babadag-Babadag I, ținând cont de faptul că nu se cunoaște nici o așezare Pre-Babadag de unde să provină date stratigrafice revelatoare, iar, pe de altă parte, asemănarea până la identitate a materialului ceramic de tip Pre-Babadag cu cel de tip Babadag I poate conduce la nedorite confuzii.

Într-o proporție redusă, au fost semnalate materiale Coslogeni în așezări Babadag I. Ne vom rezuma la câteva observații referitoare la asemenea cazuri.

Având în vedere descoperirile din aria grupului Tămăoani și cele din aria fazei Babadag I - și, în special, descoperirile de la Garvăn-Mlăjitul Florilor (jud. Tulcea)[4], asupra căreia vom insista în cele ce urmează, vom încerca să analizăm raportul Tămăoani-Babadag I.

Așezarea de la Garvăn - Mlăjitul Florilor este situată în colțul de nord-vest al Dobrogei, la circa 2,5 km sud-est de cetatea Dinogetia, pe un promontoriu stâncos, aplatizat, scăldat la vest și sud de apele bălții Jijila.

Primele cercetări au fost efectuate aici de membrii colectivului șantierului arheologic Dinogetia, în anul 1956[5].

Din 1992 ICEM Tulcea - prin subsemnatul, efectuează în așezarea aparținând culturii Babadag, cercetări sistematice.

Situația stratigrafică se prezintă astfel:

- La baza așezării se află un strat cu ceramică incizată, tipică fazei Babadag I, în amestec cu ceramică de factură Coslogeni dar și cu ceramică Babadag II[6].

- Stratul următor (cu 1 - 2 nivele) aparține ceramicii imprimate specifice fazei Babadag II.

1 S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în Dacia NS VIII, 1964, p. 114 - 166; idem, *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în Peuce II, 1971, p. 24; idem, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, în Thraco-Dacica VIII, 1987, p. 52.

2 Fl. Anastasiu, N. Harțuche, *Cercetări și descoperiri arheologice în raionul Brăila*, în Danubius I 1967, p. 19 - 39; N. Harțuche, *Un nou aspect cultural de la sfârșitul epocii bronzului la Dunăra de Jos*, în Pontica 5, 1972, p. 53 - 75; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1978, p. 160.

3 B. Hänsel, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn 1976, p. 144 - 147; A. László, *Grupul Tămăoani. Asupra orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, în Memoria Antiquitatis XII - XIV, 1986 p. 65 - 91.

4 G. Jugănaru, *Așezarea hallstattiană de la Garvăn-Mlăjitul Florilor*, raport prezentat la A XXVII-a Sesiune anuală de rapoarte, Constanța, 1993.

5 Ghe. Ștefan, I. Barnea, M. Chisvasi Comșa, B. Mitrea, *Săpăturile de la Garvăn*, în Materiale VI, 1959 p. 646 - 648.

6 Perforarea stratului de la baza așezării de către numeroasele amenajări aparținând fazei Babadag II justifică prezența ceramicii Babadag II alături de ceramica Babadag I.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 103 - 110*

https://biblioteca-digitala.ro

- Pe alocuri a fost găsit și un strat puțin consistent cu ceramică aparținând fazei a III-a a culturii Babadag.

În ansamblu stratul arheologic are o grosime ce variază între 0,30 m, acolo unde factorii de eroziune au fost mai activi, și 1,10 m în zonele mai ferite ale așezării.

În continuare vom trece în revistă materialul arheologic descoperit în campania din 1992 în stratul de la baza așezării.

Ne vom referi la o groapă ce conținea un schelet uman în poziție chircită, la un cuțit din bronz și la bogatul material ceramic descoperit atât în strat cât și în câteva complexe (bordeie, gropi tronconice sau cilindrice).

1. Groapa cu scheletul uman (fig. 1)

În secțiunea I a fost descoperită o groapă aproximativ patrulateră, cu colțurile rotunjite, având laturile de 0,70/0,75 m. Groapa, săpată în stânca nativă, avea mai mult forma unei alveolări. În profilul secțiunii se putea distinge clar cum groapa a fost săpată din stratul de la baza așezării. Scheletul, aflat în poziție chircită, cu mâinile aduse în fața bărbiei, era așezat pe partea dreaptă, orientat nord-sud.

Două situații asemănătoare au fost descoperite la Rasova-Malul Roșu, ele fiind încadrate de M. Irimia în categoria mormintelor[7].

Înclinăm să atribuim descoperirii de la Garvăn-Mlăjitul Florilor un caracter ritual - în sprijinul acestei ipoteze venind descoperirea de la Babadag[8] - unde într-o groapă tronconică se aflau trei schelete umane în poziție chircită, suprapuse.

Dacă ne referim strict la poziția scheletului, fără a ține cont de contextul descoperirii, atunci, pe de o parte, constatăm că există numeroase analogii în mediul Noua-Coslogeni[9], iar pe de altă parte, în necropola de aparținând fazei Babadag III de la Stoicani[10] (jud. Galați).

2. Cuțitul din bronz (fig. 4/7)

A fost descoperit într-o groapă tronconică din secțiunea V în context cu fragmente ceramice de vase sac decorate sub buză cu brâuri simple. Cuțitul aparține tipului cu lama triunghiulară ușor curbată în sus, încadrat într-o etapă cronologică largă, mai precis din Bronz D până în Ha B_1[11].

Cu vârful rupt în vechime, cuțitul-brici are următoarele dimensiuni: lungimea totală - 7 cm, lungimea limbii mânerului - 2,5 cm, lungimea lamei - 4,5 cm, lățimea maximă a lamei - 1,5 cm, lățimea minimă a lamei - 1,2 cm. Nu cunoaștem analogii în descoperiri aparținând culturii Babadag. O piesă relativ asemănătoare a fost descoperită în așezarea Coslogeni târzie de la Radovanu (jud. Ilfov)[12].

3. Materialul ceramic

Poate fi împărțit în două categorii: ceramica grosieră (vase sac - unele decorate cu brâuri alveolate) și ceramica fină (cești cu una sau două torți supraînălțate, vase bitronconice, vase sac, străchini tronconice cu buza trasă spre interior).

- Se remarcă în mod deosebit cestile cu una sau două torți supraînălțate (fig. 2/1 - 9), negre, cenușii sau maronii, majoritatea cu suprafața bine lustruită, decorate cu o bogată gamă de motivă incizate, ca: serii de triunghiuri hașurate, serii de împunsături și linii paralele, ghirlande, grupuri de linii scurte oblice dispuse în V - toate acestea în diverse combinații.

Din punct de vedere al profilului aceste cești pot fi împărțite în două categorii: a) cești cu umărul puternic profilat, fundul în formă de umbo; b) cești globulare cu fundul în umbo sau plat.

- Vasele bitronconice (fig. 3/1 - 6) cu gâtul prelung și mijlocul mai mult sau mai puțin arcuit, au culoarea neagră sau maronie, suprafața fiind bine lustruită. Sunt decorate cu motive incizate, ca: benzi de linii paralele ce încadrează serii de linii scurte oblice, serii de împunsături ce încadrează incizii în formă de scară.

7 M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, în Pontica 7, 1974, p. 124 - 125, fig. 3, 4.

8 Informații oferite cu amabilitate de dr. Sebastian Morintz.

9 S. Morintz, *op. cit*, 1978, p. 148 - 149, 154.

10 M.P. Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în Materiale I, 1953, p. 157 - 211; M.P. Dîmbovița, Dinu Marin, *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, în SCIV 25, 1974 p. 71 - 97.

11 M.P. Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei RSR, București, 1977, p. 73 și pl. 73/12, 14, 15, p. 135 - 136 și pl. 328/4, 5.

12 S. Morintz, *op. cit*, p. 146, fig. 86/2.

https://biblioteca-digitala.ro

- Străchinile tronconice (fig. 3/7 - 10) cu buza trasă spre interior și fundul plat, negre, maronii sau cenușii, bine lustruite, sunt decorate de obicei cu caneluri oblice mai late sau mai înguste, dispuse sub buză. Nu lipsesc străchinile decorate pe interior cu serii de ghirlande incizate.

Nu insistăm în privința analogiilor la formele ceramice descrise mai sus, ele regăsindu-se până la identitate sau în variante în majoritatea așezărilor Babadag I.

- O formă unicat deocamdată la Garvăn-Mlăjitul Florilor o constituie un pahar cu pereții drepți și fundul plat decorat la bază cu o serie de "brăduți" incizați (fig. 2/10). În mediul cultural Babadag cunoaștem o singură analogie - în așezarea de la Babadag[13].

- O formă ceramică aparte, ieșită din "canoanele" tipologice ale repertoriului ceramic aparținând fazei Babadag I, o constituie vasele sac de mari dimesniuni, negre sau maroniu-cenușii, cu suprafața lustruită, decorate sub buză cu brâuri simple ce au secțiunea triunghiulară (fig. 4/1 - 6).

Dacă din punctul de vedere al pastei, al modului de lustruire a suprafeței exterioare, aceste vase pot fi încadrate în faza Babadag I, din punct de vedere al prfilului ele aparțin negreșit unei etape Coslogeni. Avem deci de a face cu o formă tipică ceramică tipică culturii Coslogeni aflată însă într-un proces de hallstattizare.

- Prezența unor materiale Coslogeni în așezarea de la Garvăn-Mlăjitul Florilor (vasele sac, cuțitul de bronz, eventual groapa cu scheletul chircit), ca și în așezările cu nivele Babadag I de la Rasova-Malul Roșu[14], (jud. Constanța), Siliștea-Nazîru[15] și Siliștea-Terasa[16] (jud. Brăila) - pentru a da numai câteva exemple, ne îndeamnă la câteva observații.

Nu s-a putut efectua în nici un caz o separație stratigrafică a materialelor Coslogeni de cele Babadag I, astfel încât enunțăm posibilitatea unui contact direct Coslogeni-Babadag I - deci o parțială contemporaneitate a celor două culturi, sau, pe de altă parte, putem considera prezența materialelor Coslogeni în straturi Babadag I drept o preluare - "moștenire" din fondul local nehallstattian.

- Revenind la decorul cu motive incizate al ceramicii din primul strat al așezării de la Garvăn-Mlăjitul Florilor, constatăm că din repertoriul acestor ornamente lipsește tocmai ornamentul considerat definitoriu fazei Babadag I[17], și anume cercurile concentrice cu tangente incizate, în acest fel fiind deschisă posibilitatea atribuirii întregului strat unei etape anterioare fazei Babadag I, mai precis grupului Tămăoani.

Ca o paranteză, menționăm că limita dintre grupul Tămăoani și faza Babadag I a fost stabilită de A. László[18] pe baza analizei comparative a materialului ceramic de la Tămăoani și Vânători, constatându-se lipsa la Tămăoani și prezența la Vânători a cercurilor concentrice cu tangente incizate.

Cum cele două așezări se află la mică distanță una față de cealaltă, A. László exclude posibilitatea unei deosebiri regionale, considerând că cercurile cu tangente de la Vînători reprezintă motive ornamentale importate din mediul vecin Babadag I[19].

Deși cercurile concentrice cu tangente incizate sunt considerate definitorii pentru faza Babadag I, remarcăm că acest motiv ornamental a fost semnalat în câteva cazuri la Babadag[20] și Vînători[21] și în câte un caz la Niculițel-Cornet[22] (jud. Tulcea), Siliștea-Nazîru[23] și Brăilița[24] (jud. Brăila). În celelalte așezări cu straturi aparținând fazei Babadag I - cum ar fi cele de la Satu-Nou-Valea lui Voicu[25], Rasova-Malul

13 S. Morintz, G. Jugănaru, *Cetatea hallstattiană de la Babadag, jud. Tulcea,* raport prezentat la A XXVII-a Sesiune anuală de rapoarte Constanța 1993.

14 M. Irimia, *op. cit.*

15 N. Harțuche, O. Silvestru, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea Nazîru (jud. Brăila),* în Istros VI, 1992, p. 17 - 24 și 343 - 361.

16 V. Sîrbu, S. Pandrea, *Siliștea Terasa, jud. Brăila; așezare de tip Babadag,* raport prezentat la A XXVII-a Sesiune anuală de rapoarte, Constanța, 1993.

17 S. Morintz, *op. cit.,* 1987 p. 54.

18 A. László, *op. cit.,* p. 70 - 71.

19 *ibidem,* p. 71.

20 S. Morintz, *op. cit.,* fig. 7/1, 12, 13; 8/1.

21 M. Brudiu, *Contribuții la geneza Hallstattului în sud-estul României,* în SCIV 32, 4, 1981, fig. 3/8; 4/3, 6.

22 Fl. Topoleanu, G. Jugănaru, *Așezarea hallstattiană de la Niculițel-Cornet (jud. Tulcea). Raport preliminar,* în Peuce XI, 1995, p. 203 - 229.

23 *apud* N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.,* p.22.

24 *apud* N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*

25 M. Irimia, N. Conovici, *Hallstattzeitliche Funde aus Satu Nou*

https://biblioteca-digitala.ro

Roșu[26], Hîrșova[27], Ghindărești[28] (din jud. Constanța), Independența-Ghiolul Pietrei[29], Beidaud[30], Dealul Tichilești[31] și Garvăn-Mlăjitul Florilor[32] (din jud. Tulcea), acest ornament lipsește cu desăvârșire.

Nu excludem posibilitatea ca acest rezultat să reprezinte o lacună a cercetărilor - ținînd cont de faptul că în puține așezări din cele amintite mai sus au fost efectuate cercetări de amploare.

Cum rămâne deci cu aceste așezări? Aparțin ele grupului Tămăoani sau fazei Babadag I?

Iată de ce considerăm că în stadiul actual al cercetărilor nu există criterii precise de diferențiere a materialului ceramic de tip Tămăoani față de cel aparținînd fazei Babadag I.

Lipsa unor date stratigrafice de "joncțiune" Tămăoani-Babadag I - care ar fi trebuit constatate în zona de interferență din sudul Moldovei și nordul Dobrogei - ne îndeamnă la prudență în ceea ce privește raportul de succesiune Tămăoani-Babadag

Mai plauzibilă pare a fi contemporaneitatea grupului Tămăoani și a fazei Babadag I - acestea făcând parte, alături de grupul Holercani[33], din Basarabia, dintr-un mare complex al ceramicii incizate, în care, în mod firesc au existat manifestări specifice, regionale.

Fundplatz "Valea lui Voicu", în Sympozia Thracologica 9, 1992, p. 123 - 124; idem, *Descoperiri hallstattiene în dava getica de la Satu Nou (jud. Constanța)*, comunicare prezentată la Colocviul "Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice" Tulcea 1993.

26 M. Irimia, *op. cit.*

27 S. Morintz, D. Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hîrșova și în împrejurimi*, în SCIV 25, 1974, p. 47 - 69.

28 *ibidem*

29 V. Lungu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Ghiolul Pietrei comuna Independența (jud. Tulcea)*, în Peuce X 1991, p. 63 - 68 în vol. 1 și 51 - 65 în vol. 2.

30 G. Simion, E. Lăzurcă, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în Peuce VIII 1987, p. 37 - 54.

31 G. Simion, *Săpăturile arheologice efectuate în așezarea hallstattiană de la Tichilești (jud. Tulcea)*, raport prezentat la A XXVI-a Sesiune anuală de rapoarte, Iași 1992.

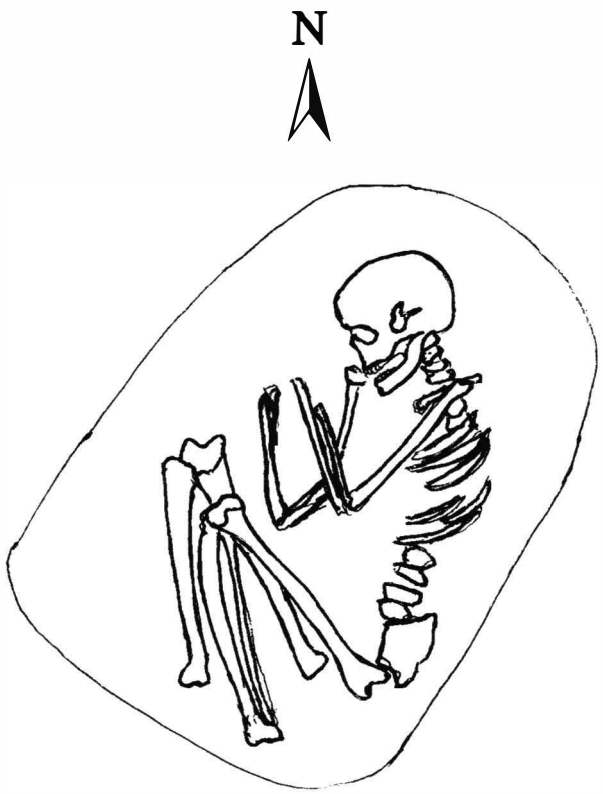
32 G. Jugănaru, *op. cit.*

33 O. Levitkii. *La situation culturelle et historique dans lèspace carpato-dnistrien a l'èpoque du Hallstatt*, în Symposia Thracologica 9, 1993, p. 119 - 121; idem, *Contribuții la cunoașterea coraporturilor culturilor Noua și a Hallstattului canelat din spațiul extracarpatic*, în lucrările Simposionului internațional "Masivul traco-cimerian. Probleme actuale", Chișinău 1994, p. 12 - 14.

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

Fig. 1. Groapa cu schelet uman - secțiunea I.
Fig. 1. La fosse à squelette humain - section I.

https://biblioteca-digitala.ro

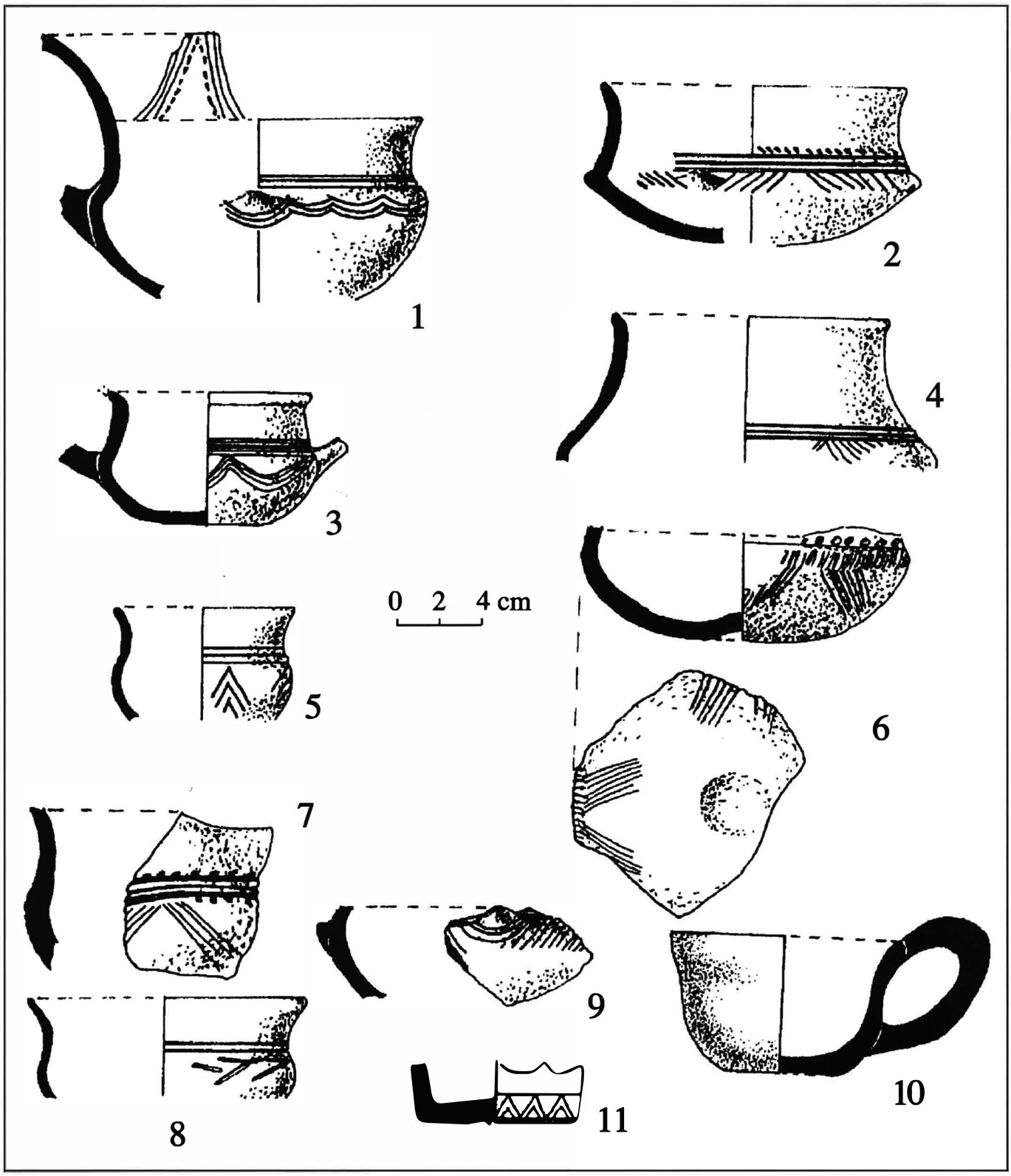

Fig. 2. 1 - 9 - Cești; 10 - Pahar.
Fig. 2. 1 - 9 - Tasses; 10 - Timbale.

https://biblioteca-digitala.ro

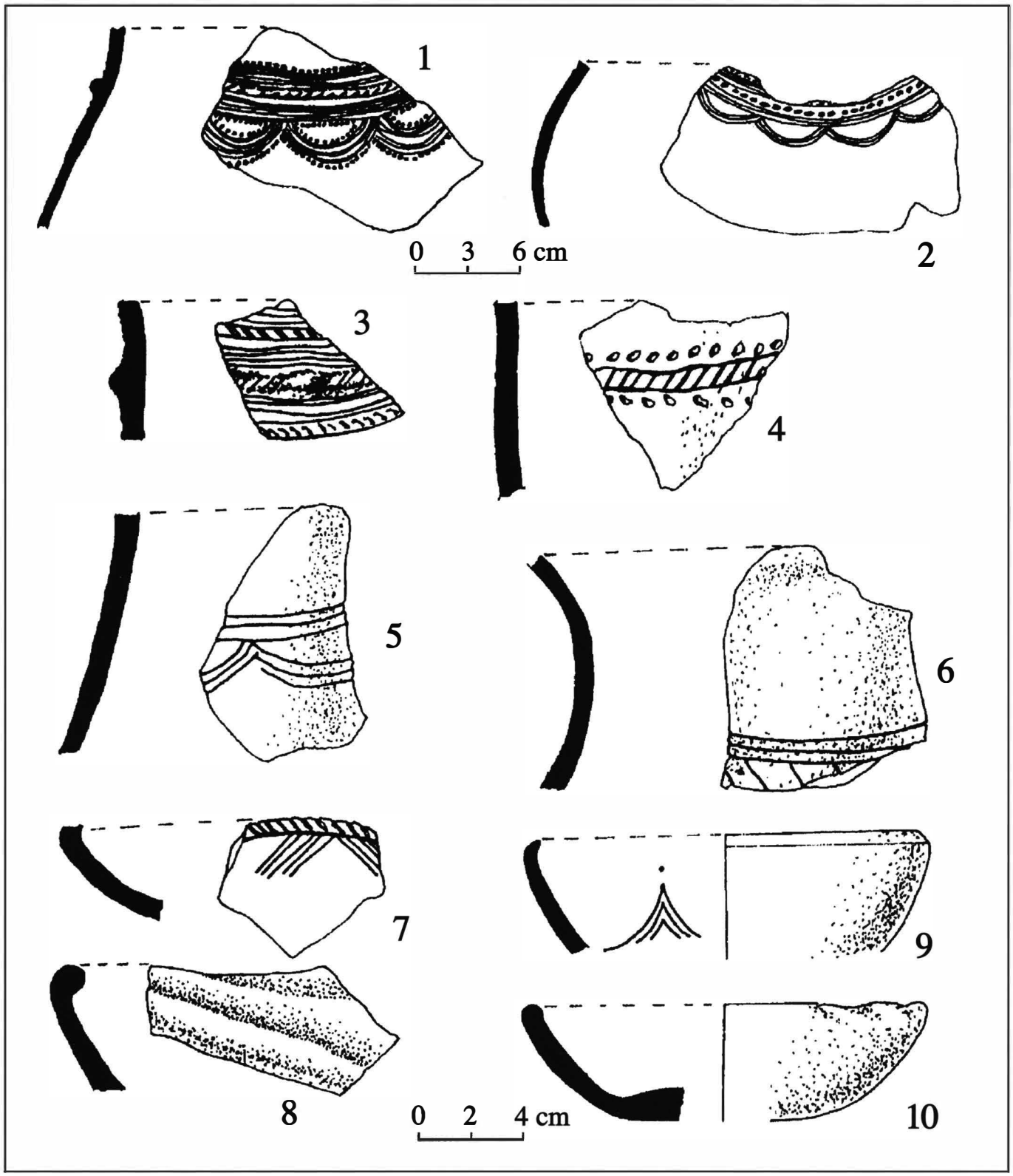

Fig. 3. 1 - 6 - Fragmente de vase bitronconice; 7 - 10 - Fragmente de cești.
Fig. 3. 1 - 6 - Fragments de vases bitronconiques; 7 - 10 - Fragments d'écuelles.

https://biblioteca-digitala.ro

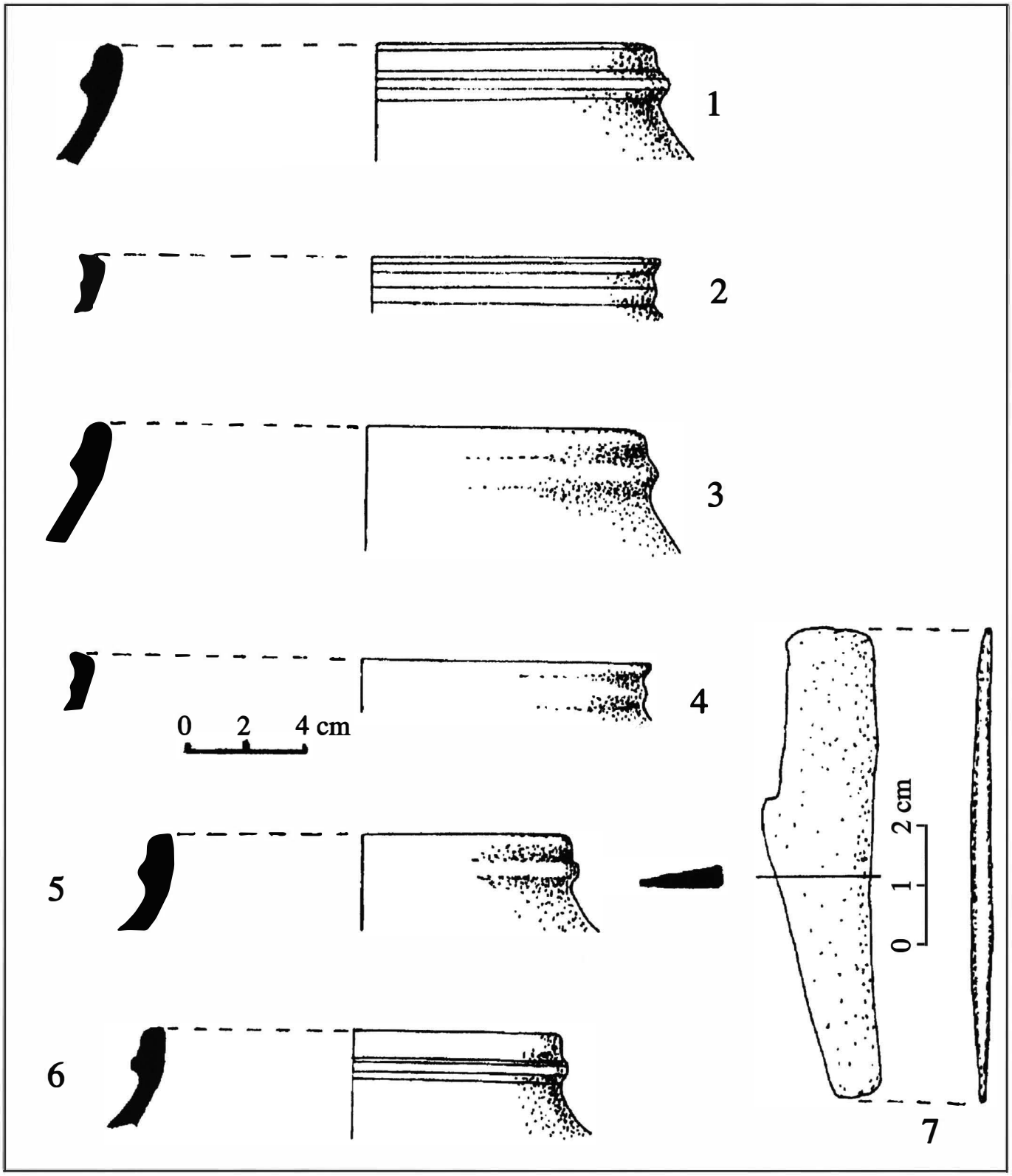

Fig. 4. 1 - 6 - Fragmente de vase-sac; 7 - Cuțit de bronz.
Fig. 4. 1 - 6 - Fragments de vases-sac; 7 - Couteau en bronze.

https://biblioteca-digitala.ro

A HALLSTATTIAN RITUAL PIT DISCOVERED AT RĂCĂTĂU, BACĂU COUNTY

Viorel Căpitanu

The archaeological researches undertaken in the last few years in the settlement at Răcătău brought to light new and important archaeological vestiges belonging to the Early Hallstatt. The last findings confirm what we emphasized in 1968, when we began the research in this important settlement, where three historical ages are attested: the Bronze Age - Monteoru Culture, Phases 1C2 and 1C3, the first epoch of the Iron Age - Hallstatt and the Daco-Dacian epoch. We stressed at that time that the Hallstattian level was represented by several ceramics fragments of bi-truncated cone shaped vases, dishes, cups, clearly different from the Monteoru vases[1].

According as the excavations of the *acropolis* were extended, in four sections from the 24 researched between 1968 - 1982 we overtook doubtless traces of living and ceramics specific to the Early Hallstatt. We found more significant the pottery discovered in S 17 - 1975, where we brought to light a surface dwelling at a depth of -1.80 m in the northern part of the *acropolis*. This dwelling covered the squares 3 and 4. Ceramics typical for the Early Hallstatt were discovered within this place. Among them we can remark a spherical shaped vase, with a height of 24.0 mm, diameter of the aperture of 127 mm, diameter of the basis of 80 mm, with a profiled and slightly widened out rim, a slightly deepened bottom and decorated on the shoulder with four conical shaped prominences having flattened basis.

The vase is adorned with an ornamentation consisting of zigzagged linear strips on two registers and bordered by groups of two lines each one, similarly made.

The vase is decorated by stamping[2] and finds its analogies at Stoicani[3], Pocreaca and Cozia[4], Brad[5], Babadag[6], Insula Banului[7], Psenicevo-Bulgaria[8], these examples being more than enough to be enumerated. Subsequently, we discovered other pieces belonging to the same epoch.

In the campaign of excavations during 1988 - 1989, in the sections 30A and 30B we found other materials belonging to the Early Hallstatt. We must emphasize the square C 36 of the section S 30A, overtaken at -1.40 m depth, with a diameter of 1.50 m, and as deep as 0.50 m. It had a perfectly rounded shape, and we found here cups with over-raised ears (two of them having the ears deteriorated and lost from the ancient time), a fragmentary bi-truncated cone shaped vase with a profiled rim, the upper part of a dish, decorated with oblique grooves along the whole rim.

Other ceramics fragments were also found both at the surface and on the bottom of the pit, as well as some animal bones (sheeps, goats).

The entire or fragmentary vases are made of a fine yellow-brown clay with shiny aspect.

The fragments of the large vases are of brown-black or yellow-brown colours and have conic prominences with flatted basis.

At a perfunctory analysis, the four cups with over-raised ears seem to be identical, but if they are more thoroughly studied some differences can be remarked.

Cup n. 1 (inv. 31.549). The over-raised ears are disposed in a narrow angle. The aperture is large and the rim is straight and slightly thickened. The basis is arched and slightly hollowed out in an *umbo* shape. On the shoulder a profiled line on the direction of the two prominences can be remarked. The clay is fine, of brown colour and has a shiny aspect. Both at the exterior and at the interior the clay has brown-gray and yellow shades, due to the burning.

Dimensions: height = 124 mm; diameter of the aperture = 122 mm; diameter of the basis = 60 mm.

Cup n. 2 (fig. 2/2). This piece is almost identical to the first one, the ears are disposed in a narrow angle and the saddle slightly drawn to the inside. The aperture is large and the rim is straight and also drawn to the inside. The cup

1 V. Căpitanu, V. Ursachi, in Carpica II, 1969, p. 95.
2 V. Căpitanu, in Carpica XIV, 1982, p. 51 - 56.
3 M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale I, 1953, p. 13 - 155 and 157 - 211.
4 A. László, în Arheologia Moldovei, 1972, p. 202 - 222.
5 V. Ursachi, în Carpica I, 1968, p. 17, 176.
6 S. Morintz, in Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101 - 118.
7 S. Morintz, P. Roman, in SCIV 20, 1969, p. 393 - 422.
8 M. Cicicova, Thracica I, 1972, p. 79 - 100.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 111 - 112*

https://biblioteca-digitala.ro

is ornamented with grooved oblique lines, interrupted by two prominences notched and placed on the two sides of the vase. The clay is fine, yellow and partially brown-gray on the body and around the ears, perhaps due to the unhomogeneous burning.

Dimensions: height = 116 mm; diameter of the aperture = 116 mm; diameter of the basis = 60 mm.

Cup n. 3 (inv. 31.551; fig. 2/3). This piece has over-raised ears in an angle, large aperture, straight rim, truncated cone shaped body and flatted bottom. On the shoulder the cup is decorated with fine grooves disposed in an oblique position. Similarly to the other pieces, on the two sides of the cup there are brought out into bold relief prominences. The grooved decoration is continued on the ear and consists of eight rows in horizontal position. The clay is fine and has yellow-brown colour.

Dimensions: height = 107 mm; diameter of the aperture = 125 mm.

Cup n. 4 (inv. 31.552; fig. 2/4)

The ears are over-raised, slightly arched. The body has a truncated cone shape, the rim is straight and the basis is slightly arched and hollowed out. The decoration consists of grooved parallel oblique lines, interrupted by a prominence at the middle part. The clay is fine, shiny, brown coloured with brown-gray shades.

Dimensions: height = 91 mm; diameter of the aperture = 100 mm.

Beside the whole vases and those which can be completed, we also discovered some fragments from the large vases for provision. As we have shown above, these vases were made of fine shiny clay, of brown colour with brown-gray shades.

A large quantity of ceramics appeared in the pit n. 42. There were several types of vases, including a fragmentary piece decorated with concentric circles framed by groups of alveoli vertically incised. This fragmentary vase, with a middle size, has at the upper part two prominences with flatted basis. The clay is fine, black, with shiny aspect.

There are other five fragments of a truncated cone shaped vase, ornamented with concentric circles framed by deepened into the clay before the burning.

We also mention other ceramics fragments which are different from the rest of the findings, these ones being made of a fine clay, yellow coloured at the outside and brown-gray at the inside.

Besides the two pits with Hallstatt pottery discovered in the section 30 A, we found other ceramics fragments in the section 30 B. We are faced here with ceramics belonging to two types of dishes, made of fine clay with brick-coloured shiny aspect, having gray shades. One of these pieces has a curved rim to the inside, with an obvious intention of facing. The fragment belonging to the big dish has under the rim a round perforation.

Other ceramics fragments were discovered in the bed of earth and these ones belong to big truncated shaped vases or to dishes, plates, bowls, etc. The dishes have slightly thickened rims, curved to the inside. The large vases of jug type have big conic prominences, with flatted basis, which are the starting point for lines drawn around the whole maximum roundness of vase.

In the pit n. 8, also discovered in the section 30 B, besides fragmentary pottery we found the bottoms of two large truncated shaped vases, having different sizes. The first one, with a diameter of the basis of 120 mm, is made of black clay, with shiny aspect. The second vase has a smaller basis, with a diameter of about 100 mm.

Resuming the discussion about the four cups with over-raised ears discovered in the pit 36, we must stress that besides the fragments belonging to big vases, middle ones and vases for provision, along with the bones which we suppose are rests of the offerings, we discovered a large quantity of ashes and rests of the hearth, coals, burnt earth, which perhaps belonged to a ritual pit. We presume that these cups originate from the culture Noua, with analogies at Văleni[9], Cernavoda[10], Cozia group[11], Babadag[12], Botoșana[13], Remetea[14], Susani[15], Sahul[16], and especially in the necropolis at Sboryanovo (Bulgaria)[17], where the cups are identical with those discovered in the ritual pit at Răcătău and which are dated in the Xth - IXth centuries BC.

9 B. Hänsel, Beitrage... I - II, Bonn, 1976, pl. 7/5, 17.
10 *Ibidem*, pl. 16/1 - 4.
11 *Ibidem*, pl. 54/9.
12 S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, fig. 14/1.
13 B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 54/9.
14 Fl. Medelet, Thraco-Dacica, T. XII, 1 - 2, 1991, p. 63 - 83.
15 *Ibidem*, p. 80, nota 114.
16 M. Cicicova, Arheologhia, 4, 1968, p. 21.
17 Totko Stoyanov, în Helis, II, Sofia, 1992, p. 93 - 126.

https://biblioteca-digitala.ro

O GROAPĂ RITUALĂ HALLSTATTIANĂ DESCOPERITĂ LA RĂCĂTĂU, JUDEȚUL BACĂU

Viorel Căpitanu

Cercetările arheologice întreprinse în ultimi ani în așezarea de la Răcătău au dat la iveală noi și importante vestigii arheologice aparținând Hallsttatului timpuriu. Ultimile descoperiri confirmă afirmațiile noastre din anul 1986 când am început cercetările în această importantă așezare reprezentată prin trei epoci istorice: epoca bronzului - Cultura Monteoru, fazele IC2 și IC3, prima epocă a fierului - Hallstatt și epoca geto-dacică. Nivelul hallstattian, precizam noi la vremea aceea, era reprezentat prin câteva fragmente ceramice de la vase bitronconice, străchini, căni, care se deosebeau net de vasele monteorene[1].

Pe măsură ce au fost extinse săpăturile pe acropolă, din cele 24 de secțiuni cercetate între anii 1968 - 1982, în patru secțiuni au fost surprinse urme certe de locuire și ceramică specifică Hallstattului timpuriu. Mai semnificativă ni s-a părut ceramica din S17/1975, în care a fost descoperită o locuință de suprafață la -1,80 m adâncime, în partea de nord a acropolei. Locuința de suprafață acoperea carourile 3 și 4. Au fost descoperite în această locuință materiale ceramice tipice patru Hallstattul timpuriu. Între materialele descoperite se remarcă un vas de formă sferoidală cu Î = 2,40 mm, D = 127 mm, Db = 80 mm, buza distinsă și ușor evazată, fundul adâncit. Vasul este la nivelul umărului cu patru proeminențe conice cu baza aplatizată.

Vasul este împodobit cu ornamente realizate în tehnica imprimării din benzi liniare în zig-zag pe două registre, încadrate de grupuri de câte două linii în aceeași tehnică.

Vasul este decorat în tehnica imprimării[2] și găsește analogii la Stoicani[3], Pocreaca și Cozia[4], Brad[5] Babadag[6], Insula Banului[7], Psenicevo[8] - Bulgaria, ca să ne oprim doar la câteva exemple.

Au urmat apoi și alte descoperiri la Răcătău aparținând acestei epoci.

În campania de săpături din anii 1988 - 1989, în S XXXA și S XXXB au fost descoperite mai multe materiale aparținând Hallstattului timpuriu. Se detașează însă G. 36 din S XXXA, surprinsă la adâncimea de -1,40 m cu D = 1,50 m și adâncimea de -0,50 m, de formă perfect rotundă, în care s-au descoperit mai multe cești de tipul cu torțile supraînălțate, din care două cu torțile deteriorate și pierdute din antichitate; un vas bitronconic în stare fragmentară cu buza distinctă; partea superioară de la un castron decorat cu caneluri în poziție oblică, pe toată lungimea buzei.

Alte fragmente ceramice au mai fost descoperite atât la suprafață cât și pe fundul gropi, împreună cu câteva oase de animale de la ovi-caprine.

Vasele întregi sau fragmentare sunt confecționate dintr-o pastă fină de culoare gălbuie, maronie cu aspect lucios.

Fragmentele de la vasele mari sunt de culoare brun-negricioasă dar și gălbuie-maronie și prezintă proeminenețe conice cu baza aplatisată.

Cele patru cești, de tipul cu torțile supraînălațate, la prima vedere par a fi identice, dar studiate cu atenție prezintă câteva particularități.

Ceașca nr. 1. inv. 31549 fig. 2/1, este de tipul cu torțile supraînălțate în unghi ascuțit. Gura largă și buza dreaptă-ușor îngroșată. Baza arcuită și ușor scobită în formă de umbo.

La nivelul umărului se observă o linie profilată pe direcția celor două proeminențe. Pastă fină de culoare maronie cu aspect lucios. Atât la exterior cît și în interior pasta prezintă nuanțe brun-cenușii și gălbui care se datoresc procesului de ardere. Dimensiuni: I 124 mm; Dg. 122 mm; Db. 60 mm.

Ceașca nr. 2, fig. 2/2

Aproape identică cu primul exemplar, torțile supraînălțate în unghi ascuțit, dar cu șeaua ușor trasă spre

1 V. Căpitanu și V. Ursachi, în Carpica, II, 1969, p. 95.
2 V. Căpitanu, în Carpica, XIV, 1982, p. 51 - 56.
3 M. Petrescu Dâmbovița, Materiale I, 1953, p. 13 - 155 și 157 - 211.
4 A. László, în Arheologia Moldovei, 1972, p. 202 - 222.
5 V. Ursachi, în Carpica, I, 1968, p. 17, 176.
6 S. Morintz, în Dacia, N. S. 8, 1964, p. 101 - 118.
7 S. Morintz și P. Roman, în SCIV, 20, 1969, p. 393 - 422.
8 M. Cicicova, Thracica, I, 1972, p. 70 - 100.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 113 - 117*

https://biblioteca-digitala.ro

interior. Gura largă, buza dreaptă și trasă spre interior. La nivelul umărului ceașca este ornamentată cu linii canelate în poziție oblică întrerupte de două proeminențe crestate la mijloc și plasate de o parte și de alta a vasului. Pastă fină de culoare gălbuie și parțial brun-cenușie pe corp și în zona torților, probabil de la arderea care s-a făcut neuniform. Dimensiuni: Î 116 mm; Dg. 116; Db. 60 mm.

Ceașca nr. 3 inv. 31551 (fig. 2/3)

De tipul cu torțile supraînălțate în unghi cu gura largă, buza dreaptă corpul tronconic, fundul aplatizat.

La nivelul umărului ceașca este decorată cu caneluri fine în poziție oblică. Ca și la celelalte exemplare, de o parte și de alta a cupei se află câte o proeminență în relief. Decorul canelat urcă și pe toartă și este grupat pe 8 rânduri în poziție orizontală. Pastă fină de culoare gălbuie-maronie. Dimensiuni: I 107 mm; Dg. 125 mm.

Ceașca nr. 4 inv. 31552 (fig. 2/4)

Torți supraînălțate, ușor arcuite. Corpul tronconic, buza dreaptă, iar baza ușor arcuită și scobită. Decor canelat cu linii oblice și paralele întrerupte la mijloc de câte o proeminență. Pastă fină de aspect lucios de culoare maronie cu nuanțe brun-cenușii. Dimensiuni: I 91 mm; Dg 100 mm.

Alături de vasele întregi sau întregibile, în groapă au mai fost descoperite câteva fragmente de la vasele mai mari, de provizii, așa cum arătam mai sus dintr-o pastă fină de aspect lucios de culoare maronie cu nuanțe brun-cenușii.

În groapa nr. 42 a apărut o cantitate mare de ceramică de la mai multe tipuri de vase, din care un exemplar în stare fragmentară decorat cu cercuri concentrice, încadrate de grupuri de alveole incizate în poziție verticală.

Vasul acesta în stare fragmentară, de format mijlociu prezintă la partea superioară și două proeminențe conice cu baza aplatizată. Pastă fină negricioasă de aspect lucios.

Alte cinci fragmente provin de la un vas cu corpul tronconic, ornamentat ca și în primul caz cu cercuri concentrice încadrate de benzi de linii adâncite în pasta crudă a vasului, înainte de ardere.

Mai menționăm și alte fragmente ceramice care se deosebesc de restul descoperirilor, acestea fiind realizate dintr-o pastă fină de culoare gălbuie la exterior și brun-cenușie spre pereții interiori.

În afară de cele două gropi cu ceramică hallstattiană din S XXXA, se cunosc și alte fragmente ceramice, dar de data aceasta din S XXXB. Avem de-a face cu ceramică de la două tipuri de castroane dintr-o pastă fină de aspect lucios de culoare cărămizie cu nuanțe cenușii. La un exemplar buza este trasă spre interior cu tendința de fațetare. Fragmentul ceramic de la castronul mare prezintă mai jos de buză o perforație rotundă.

Alte fragmente ceramice au fost descoperite în plin strat și ele provin de la vase mari de formă bitronconică sau de la străchini, farfurii, castroane etc. Străchinile au buza ușor îngroșată și trasă spre interior. La vasele mari din categoria chiupuri se întâlnesc proeminențe mari, conice cu baza aplatizată, de unde pleacă o linie profilată pe toată rotunjimea maximă a vasului.

În groapa nr. 8 tot din S XXXB pe lângă multă ceramică fragmentară au apărut și fundurile de la două vase mari bitronconice de dimensiuni diferite.

Primul vas cu diametrul de 120 mm la bază este realizat dintr-o ceramică de culoare neagră cu luciu, iar al doilea vas are baza ceva mai mică de cca. 100 mm.

Revenind la cele 4 cești cu torțile supraînălțate din groapa 36, precizăm că alături de fragmente de la vase mari, mijlocii și de provizii, împreună cu oasele rămase presupunem de la ofrande, a fost descoperită și o mare cantitate de cenușă și resturi de vatră, cărbuni, pământ ars, care au aparținut, în mod ipotetic, unei gropi rituale.

Oprindu-ne la cele patru cești, cu torțile supraînălțate presupunem că ele își au originea în cultura Noua, cu analogii la: Văleni[9], Cernavodă[10], grupul Cozia[11], Babadag[12], Botoșana[13], Remetea[14], Susani[15], Sahul[16] și mai ales în necropola de la Sboryanovo[17] - Bulgaria, în care cestile sunt identice cu cele descoperite în groapa rituală de la Răcătău, și care se datează în secolele X - IX î.Ch.

9 B. Hänsel, Beitrage... I - II, Bonn, 1976, p. 7/5, 17.
10 *Ibidem*, pl. 16/1 - 4.
11 *Ibidem*, pl. 54/9.
12 S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, fig. 14/1.
13 B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 54/9.
14 Fl. Medelet, Thraco - Dacica, T. XII, 1 - 2,19 91, p. 63 - 83.
15 *Ibidem*, p. 80, nota 114
16 M. Cicicova, Arheologhia, 4, 1968, p. 21.
17 Totko Stoyanov, în Helis, II, Sofia, 1992, p. 93 - 126.

https://biblioteca-digitala.ro

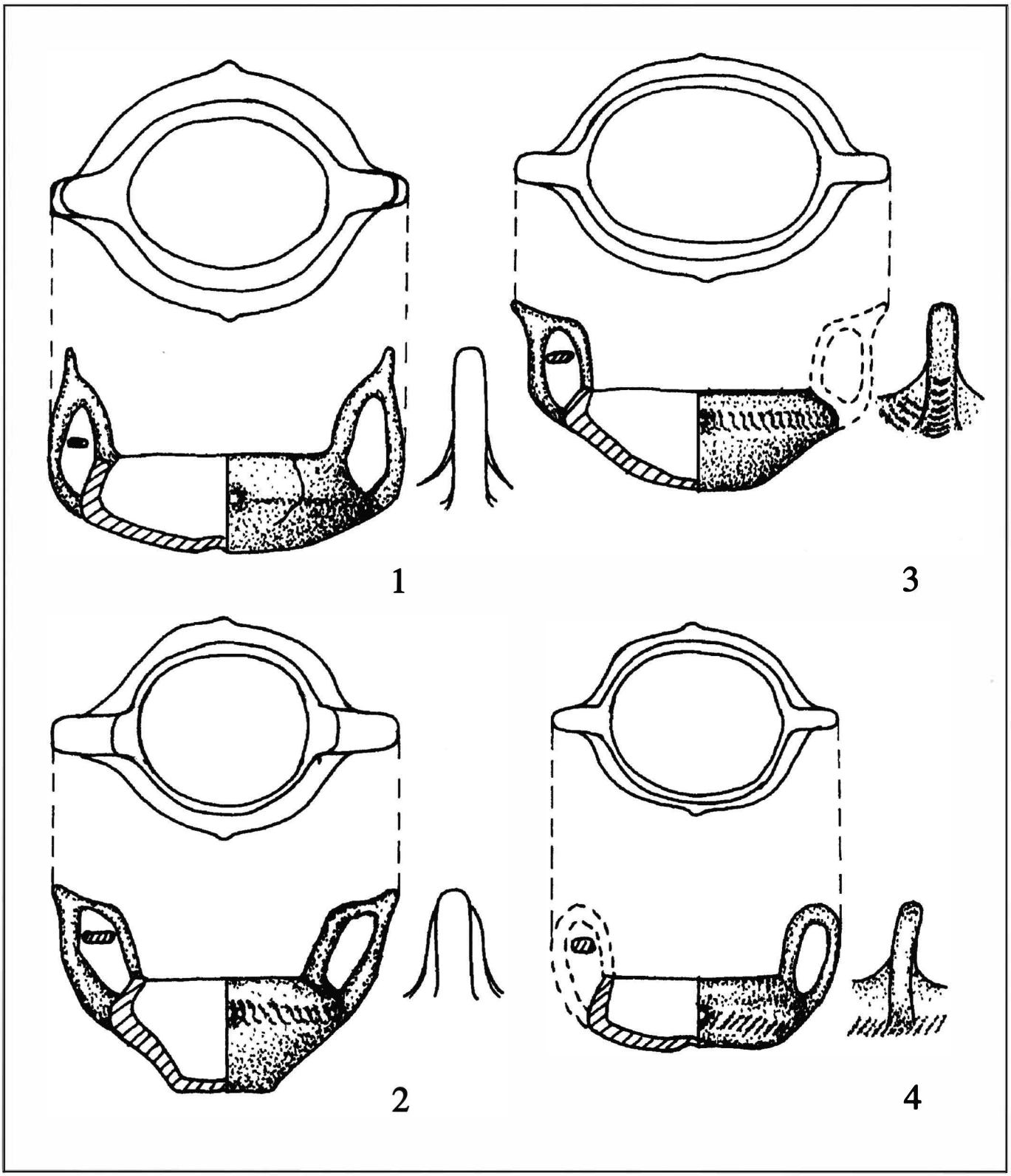

Fig. 1. Răcătău. 1 - 4 - Cești din groapa rituală nr. 36.
Fig. 1. Răcătău. 1 - 4 - Cups from the ritual pit n. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

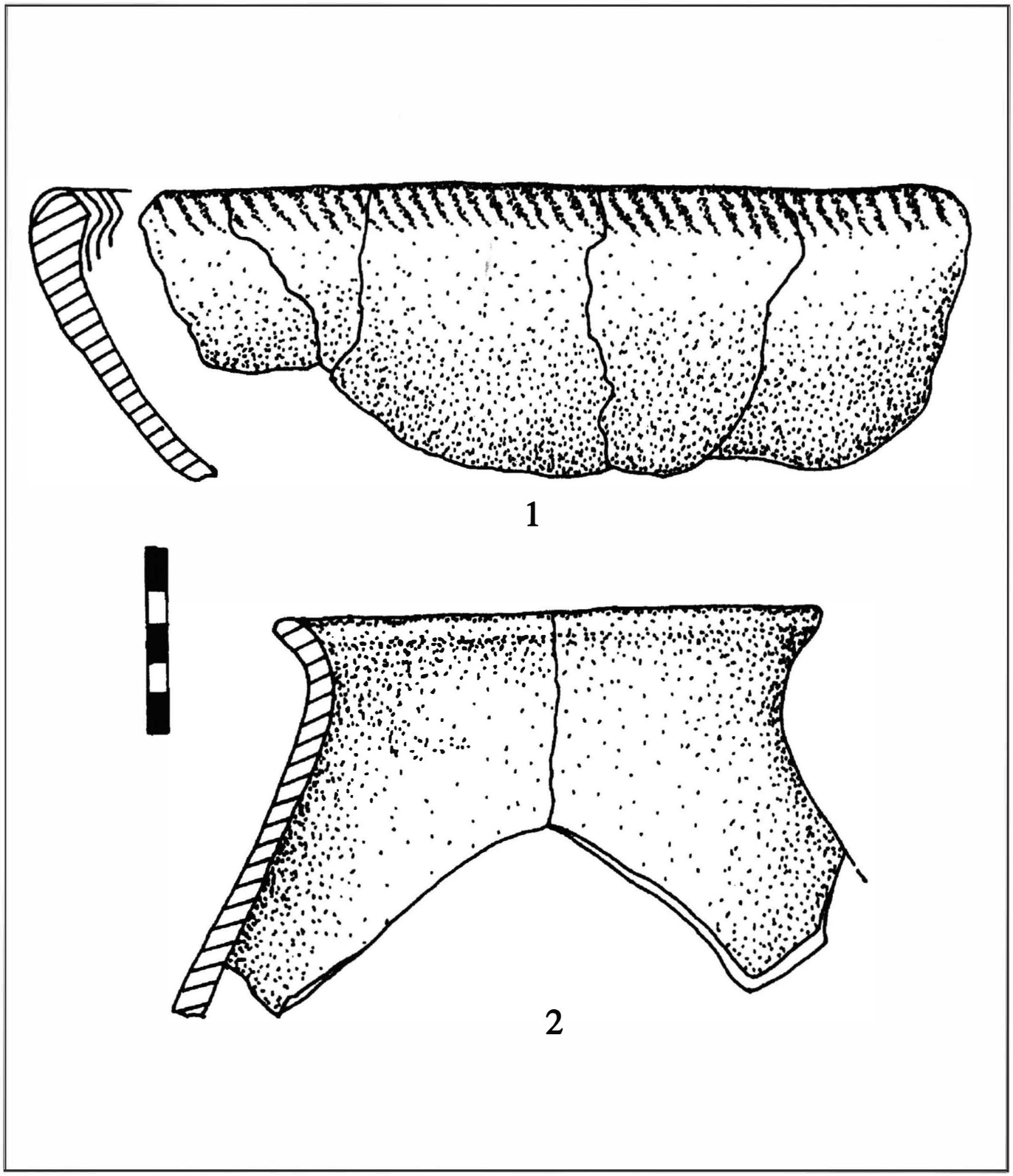

Fig. 2. 1 - 2 - Ceramică hallstattiană din groapa nr. 36.
Fig. 2. 1 - 2 - Hallstattian pottery from the pit n. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

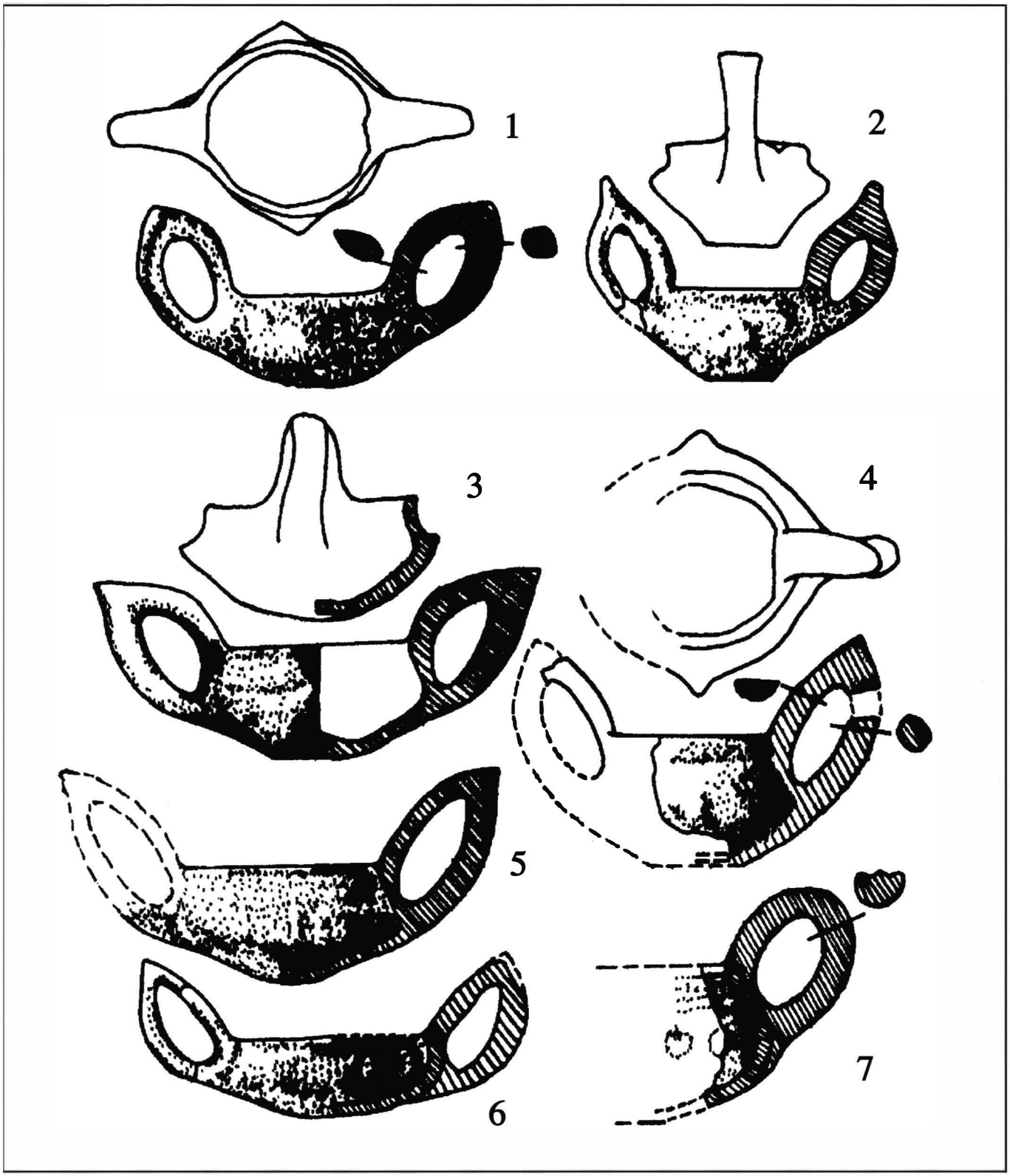

Fig. 3. Cești din necropola de la Sboryanovo (Bulgaria), după Totko Stoyanov, în Helis, II, fig. 9.
Fig. 3. Cups found in the necropolis from Sboryanovo (Bulgaria); see, Totko Stoyanov, in Helis, II, fig. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LES RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES SUR LE PREMIER AGE DU FER DANS LE DEPARTEMENT DE IAŞI. RESULTATS ET PROBLEMES

Constantin Iconomu

Grâce au recherches méthodiques entreprises ces dernières décennies dans le département de Iaşi, recherches complétées par des découvertes fortuites, nous disposons des données pour une meilleure connaissance de la genèse et du développement de la population thrace au premier âge du fer. Prenons par exemple l'un des plus anciens groupes culturels du premier âge du fer attesté en Moldavie, le groupe Corlăteni-Chişinău, participant du grand ensemble de la céramique cannelée et qui est attesté dans le département de Iaşi. Répandu dans toute la Moldavie si l'on excepte le Plateau de Suceava et les vallées du Siret et du Covurlui, ce groupe culturel a été localisé par les fouilles archéologiques du département de Iaşi à Valea Lupului[1], Andrieşeni[2] et Trifeşti[3]. Si l'on tenait compte uniquement des résultats de type Corlăteni-Chişinău vieux d'une trentaine d'années, les dépôts de ce groupe mis au jour jusqu'au Prut, étudiés et publiés, ne saurait passer pour riches. En effet, les résultats obtenus dans les stations éponymes de Corlăteni sont encore sommairement connus, les vestiges les plus représentatifs jusque dans les années '80 étant ceux de Vaslui, illustrés par quelques tombeaux. Aussi, avec d'autant plus de force s'imposent les recherches de la station de Brădiceşti[4], ainsi que celles de la nécropole de Cotu Morii[5] et de la sépulture de Iaşi-Crucea lui Ferenz[6], qui jettent un jour plus clair sur ce groupe culturel. A Brădiceşti, dans la commune de Dolheşti, les vestiges archéologiques offrent l'illustration de plusieurs étapes du premier âge du fer, y compris celle du groupe culturel Corlăteni. En raison de ce que l'habitat a été particulièrement peuplé au cours des périodes ultérieures et des fouilles sans grande envergure effectuées sur les lieux, les fragments céramiques hallstattiens n'ont pas été trouvés dans un contexte stratigraphique bien claire, leur attribution à telle ou telle groupe reposant sur les seuls critères typologiques. Retenons sur l'ensemble du matériel attribué en toute certitude au groupe Corlăteni les fragments de vases bitronconiques de grande taille, décorés de cannelures à facettes ou de rangées d'alvéoles ovoîdes (fig. 1/1 - 3). Certaines de ces pièces présentaient une pâte noire à l'extérieur et brique à l'intérieur. Il y a aussi des fragments dont la pâte est noire et ornés de cannelures horizontales, ou encore avec la pâte brique et des cannelures à facettes disposées de biais, motif utilisé de préférence pour les écuelles à la lèvre rentrée (fig. 1/4). Un petit bol hémisphérique à umbo, fait d'une pâte brique et lustrée, offre un décor de cannelures horizontales qui le recouvrent entièrement (fig. 1/6). On peut attribuer à ce même groupe les tasses à l'anse surhaussée, fabriquées dans une pâte noire ou cendrées et dotées d'un umbo. Une forme en quelque sorte particulière est celle de la petite tasse décorée sur son diamètre maximum d'une bande de petits traits obliques; d'une pâte noire, cendrée ou brique, elle est analogue aux pièces du même genre trouvées dans l'espace du groupe culturel Tămăoani (fig. 1/8)[7]. Nous ne saurons clôre cette

1 M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului Iaşi*, AŞU, Iasi, IIIe, t. I, 1955, fasc. 1 - 2, p. 76 - 77, 83.

2 A.C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieşeni*, Materiale, 5, 1959, p. 332 - 333, fig. 6.

3 I. Ioniţă, *Săpăturile de salvare de la Trifeşti*, Materiale, 8, 1962, p. 733 - 736.

4 Sur l'ensemble des vestiges de Brădiceşti, seul le dépôt de matrices a été publié. Cf. C. Iconomu, *Descoperirile arheologice de la Brădiceşti-Iaşi (I)*, CercetIst. S.N., XIV - XV, 1983 - 1984, p. 85 - 114.

5 Pour les découvertes de Cotu Morii, cf. A. László, *Descoperiri din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului la Cotu Morii (comuna Popricani, jud. Iaşi)*, "Studia Antiqua et archaeologica", I, 1983, p. 52 - 58; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, II, 1985, p. 323, LVIII.3, D(24), fig. 41/5 - 6; C. Iconomu et M. Tanasachi, *Descoperirile arheologice din necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii - Iaşi*, ArhMold, XV, 1992, p. 23 - 44.

6 C. Iconomu et Cătălin Piu, *Un mormânt din prima epocă a fierului descoperit la Iaşi*, ArhMold, XV, 1992, p. 177 - 180.

7 A. László, *Grupul Tămăoani. Asupra orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq., XII - XIV, 1980 - 1982 (paru en 1986), p. 66, 69;

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 119 - 123*

https://biblioteca-digitala.ro

succinte revue des vestiges céramiques de type Corlăteni récupérés à Brădicești sans mentioner également les vases-sac, confectionnés dans une pâte grossière. Ils sont ornés d'une bande alvéolée et de piqûres sous la lèvre, témoignant de la persévérence à Brădicești de certaines traditions Noua dans un contexte hallstattien (fig. 1/5, 7)[8].

D'autres pièces participant du groupe culturel Corlăteni ont été trouvées dans la nécropole plane à incinération de Cotu Morii, commune de Popricani. Si le nombre des tombes dégagées là n'est guère élevé, leur mobilier funéraire, en revanche, s'avère riche et de types variés. Les trouvailles fortuites, ainsi que les deux sondages des années 1982 et 1985, ont mis en lumière la présence des fosses de la forme d'une cloche, c'est-à-dire l'ouverture plus étroite que leur fond, avec des urnes dont le couvercle était une écuelle renversée. Ces urnes s'entouraient de tasses à l'anse surhaussée, d'écuelles, de bols et de vases-sac, déposés là à titre d'offrande et d'éléments rituels. Dans un seul cas, l'urne était figurée par un vase-sac orné d'une bande alvéolée.

La céramique composant ce mobilier funéraire est typique pour le groupe culturel Corlăteni. Les urnes, à la silhouette bitronconique globulaire offrent une large lèvre évasée, des manches en languette avec la pointe légèrement abaissée et, parfois, un motif de bande cannelée horizontalement ornant la moitié supérieure de l'objet (fig. 2). Leurs parois sont d'un noir mat ou lustré à l'extérieur et de teinte brique à l'intérieur. Cette différence de teinte selon la face du récipient représente un trait caractéristique du répertoire propre à l'ensemble de la céramique cannelée. Invariablement, les grandes écuelles appartiennent au type à la lèvre rentrée; modelées dans une pâte brune, elles sont décorées de cannelures horizontales. Particulièrement caractéristique pour le groupe culturel Corlăteni s'impose la tasse à l'anse surhaussée, avec un motif de cannelures et traits incisés diposés exclusivement sur l'anse et le fond à umbo (figg. 2/3; 3/1 - 2). Relevons encore quelques autres catégories céramiques: petites écuelles à umbo, bols et vases-sac à bande alvéolée (fig. 2/4). Enfin, ce répertoire du groupe culturel Corlăteni s'enrichit d'une autre forme grâce à la présence d'un compotier de la forme d'une écuelle conique dotée de manches et reposant sur un pied qui s'orne de cannelures horizontales (fig. 3/3).

Une découverte fortuite, au lieu-dit "Crucea lui Ferenz" (Iași) a mis au jour le mobilier funéraire d'une tombe avec la fosse en forme de cloche, dégagée dans une nécropole plane à incinération que des excavations modernes ont détruite dans sa majeure partie. Parmi les pièces typiques bien conservées, notons deux urnes, l'une dotée d'une large lèvre conique, l'autre globulaire, les deux ornées de l'habituelle bande de canelures horizontales disposée dans le registre supérieur de chaque pièce (fig. 3/4 - 5). Ajoutons-leurs deux autres récipients restitués - il s'agit d'écuelles à la lèvre rentrée et sans décor.

Les vestiges de Cotu Morii et de Iași peuvent appartenir à une étape de maximum épanouissement des habitat respectifs, correspondant au point de vue culturel et chronologique à la phase I de la station éponyme de Corlăteni, du Hallstatt B. Moins nombreus et dans un contexte stratigraphique incertain, les vestiges de Brădicești sont illustrés par des fragments de vases, ce qui rend plus difficile leur attribution culturelle-chrologique. On a réussi néanmoins l'identification de quelques tasses de type Tămăoani (fig. 1/8), d'où la datation de cette station de HaA_2, donc antérieure à celle des stations de Cotu Morii et de Iași. Les vestiges de Brădicești, Cotu Morii et Iași, avec leur gamme variée et typique, sont à l'appui de l'hypothèse selon laquelle le groupe culturel Corlăteni se rattacherait sous rapport génétique au groupe Ticvaniul Mare - Karaburma III du Banat[9]. Des vestiges analogues ont été dégagés dans la station de Chitila[10]; ils remontent au HaA et confirment l'origine

idem, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*, résumé de sa thèse de doctorat, 1985, p. 11 - 13; M. Brudiu, *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României*, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 533, fig. 4/1; idem, *Cercetări privind hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIV, 42, 3 - 4, 1991, p. 223 - 233, fig. 3/1, 3, 5 - la station de Ijdileni.

8 A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Călărași, 1991. Cf. Erbiceni, no 215, p. 64, fig. 43/3; Bărboasa, no 31, p. 29 - 30, fig. 58/32; Trușești, no 560, p. 134 - 136, fig. 92/3.

9 Marian Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 176.

10 V. Boroneanț, *Chitila-ferma. Un aspect cultural al înce-*

https://biblioteca-digitala.ro

sud-occidentale du groupe culturel Corlăteni. Quant à la présence des tasses incisées de type Tămăoani[11] à Brădicești, elle marque l'influence d'un autre courant culturel, parti du sud de la Moldavie, qui contribua lui aussi à la genèse du groupe Corlăteni-Chișinău.

A part les vestiges dont il vient d'être question, il faut encore mentionner ceux de type Cozia. Les plus récentes viennent des villages de Pocreaca (comm. de Schitu Duca) et Brădicești, dans le département de Iași. Le lieu-dit Cetățuia de Pocreaca a été exploré au cours de trois campagnes de fouilles (1991 - 1993), mais, dès 1951[12] des recherches en surface du sol avaient localisé à cet endroit une citadelle de refuge avec des traces d'habitat de type Cozia. Deux cours d'eau, Pocrecuța à l'ouest et Nemțoaica à l'est, flanquant le promontoire haut de 40 m. qui court du sud-sud-est au nord-nord-ouest, sur lequel se dressait cette fortification. C'est un plateau étroit, long de 200 m. sur 70 m. de large, rejoignant la colline Nemțoaica au nord-nord-ouest, c'est-à-dire du côté opposé aux grands *vallums* de terre et fossés de défense. Les fouilles ont dégagé à l'extrémité sud-est de ce plateau deux tranchés parallèles délimitées par trois *vallums* de terre. Celui des trois *vallums* qui se trouve du côté de l'enceinte s'est conservé en partie; il s'agit d'un petit tronçon à l'ouest-sud-ouest de la citadelle. Un autre petit *vallum* a été dégagé également sur le côté est-nord-est de la citadelle: large d'un mètre et mesurant encore 20 à 40 cm. de haut sur une longueur de 160 m., il accuse une courbe vers l'intérieur de l'enceinte à l'extrémité nord-nord-ouest de la citadelle, marquant l'emplacement de la porte d'accès.

Compte tenu de ce qu'actuellement les grands *vallums* avec leurs fossés se trouvent sur la pente la plus accidentée du promontoire, donc là où il ne semble pas avoir raison d'être, il nous faut induire que la configuration du terrain était tout autre à l'époque, c'est-à-dire qu'elle offrait une douce déclivité qui réclamait des ouvrage de fortification. L'hypothèse est d'autant plus vraisemblable que même de nos jours cette microzone est sans cesse sujette à des glissements de terrain (le dernier ayant eu lieu il y a une vingtaine d'années). D'autre part, comme le plateau de Cetățuia présente des restes d'éléments de fortification artificielle sur les côtés sud-sud-est et est-nord-est, il se peut que le côté ouest-sud-ouest, aujourd'hui profondément affecté par les glissements de terrain et les facteurs d'errosion, ait bénéficié lui aussi de tels ouvrages.

Au cours de la campagne de fouilles de 1993, on a effectué une cassette dont l'extrémité sud-sud-est a mis au jour le troisième fossé de défense et le deuxième *vallum* de l'enceinte. Or, jusqu'au fond du fossé à peu près (à 1,80 m. de profondeur), le comblement a livré des fragments céramiques de type Cozia, ce qui nous oblige d'attribuer l'ensemble des ouvrages de fortification (*vallums* et fossés) à la citadelle hallstattienne et non à la station cucuténienne placée là. A retenir qu'exceptant les vestiges d'habitats cucuténien et hallstattien, le plateau de Cetățuia ne comporte pas d'autres témoignages archéologiques, impliquant des cultures ou étapes d'habitat étrangères à celles déjà mentionnées, ce qui écarte tout autre attribution culturelle chronologique des *vallums* et fossés de défense.

Pendant les fouilles de 1992, plusieurs cassettes de contrôle ont été exécutées à une distance de 30 m. des grands *vallums*, livrant peu de fragments céramiques de type Cozia. Il s'en suit que les dépôts de ce genre les plus importants se trouvent dans le voisinage des grands *vallums*, à l'intérieur de l'enceinte. Ajoutons encore que les vestiges de type Cozia n'ont pas figurés dans toutes les tranchés effectuées pendant les trois campagnes de fouilles. De même, ces fouilles n'ont pas mis au jour des habitations en surface ou des huttes, les seuls ensembles fermés dégagés jusqu'à présent étant les fosses ménagères. Telles étant les choses, l'idée que la station de Pocreaca offre les éléments typiques d'une citadelle de refuge et de défense semble se justifier, une citadelle du premier âge du fer, avec de faibles traces d'habitat.

La citadelle desservait les stations ouvertes de la colline Burduganul, dressée à l'est-nord-est par rapport au plateau fortifié; un sondage y fut pratiqué en 1965,

putului primei epoci a fierului. Date preliminare, Thraco-dacica, V, 1984, 1 - 2, p. 156 - 160.

11 A. László, in MemAntiq., XII - XIV, 1980 - 1982, p. 69, fig. 11, tasse de Folteşti.

12 I. Nestor et colab., *Şantierul Valea Jijilei*, SCIV, III, 1952, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

mais ses résultats sont restés inédits[13]. Du côté opposé des *vallums*, quelques recherches à la surface du sol sur la colline Nemțoaica, qui prolonge le plateau de la citadelle, ont récupéré des fragments céramiques de type Cozia. Il pourrait s'agir des vestiges d'une autre station ouverte ou bien de l'habitat même en expansion de la citadelle. L'ensemble des documents archéologiques fournis par la station de Cetățuia se compose de fragments céramiques. Quelques-uns de ces fragments viennent de pièces modelées dans une pâte poreuse, dont un a répertorié les restes des pots de type sac, couleur brique et décorés d'une bande alvéolée. Cependant, la catégorie céramique la mieux représentée est celle des récipients de qualité supérieure, noirs, noirs cendrés ou d'une teinte brique-roussâtre (fig. 4 - 6). Ils offrent un large éventail de formes variées: vase bitronconique, pots piriformes dotés de manches à la verticale, écuelles avec la lèvre rentrée, tasses dont l'anse surhaussée est pourvue d'un bouton (fig. 7/4) et petites tasses globulaires-piriformes. Dans la plupart des cas, leur décor est imprimé au moyen d'une matrice, s'associant parfois à des lignes creuses ou incisées disposées en zigzag par bandes horizontales ou verticales; ce motif est presque toujours mis en valeur par une peinture blanche. Egalement attestés sont les motifs alvéolé et cannelé, mais avec une moindre fréquence. La campagne de 1993 a mis au jour un fragment provenant d'un récipient plus grand et décoré exclusivement d'incisions effectuées au moyen d'un outil tranchant, ce qui témoigne de la persistance d'une tradition antérieure de type Babadag I (fig. 6/2). A part les fragments de poterie, relevons aussi la présence des terre cuites de la catégorie des outils, dont nous citerons trois matrices (fig. 5/3, 6) pour les motifs imprimés. Ces trois pièces, deux en forme de *L* et une en *T*, ont des analogies dans les stations de Babadag[14], Insula Banului[15], Cozia[16], Cavadinești[17] et Sîncrăieni-Teleac[18].

Les vestiges de Pocreaca sont fort proches de ceux de Cozia, mais une suite de formes et de motifs non attestés dans la station éponymes vient enrichir le répertoire de la poterie de ce groupe culturel. Par exemple, on constate à Pocreaca la présence du vase piriforme au manche vertical et décor imprimé (fig. 4/1); de même celle du vase orné de triples protubérances coniques (figg. 5/1; 6/5 - 6), similaire aux pièces de Babadag[19]; notons aussi le fragments orné d'alvéoles circulaires disposées en triangle (fig. 4/4). Cependant, la citadelle de Pocreaca n'a livré aucun vestige susceptible d'établir sa contemporanéité avec le groupe Corlăteni-Chișinău. On n'y a relevé que des éléments de l'étape initiale du Hallstatt, par exemple des vases noirs à l'extérieur et de teinte brique à l'intérieur, des écuellles cannelées et des tasses à umbo.

A part des découvertes de Pocreaca, le site de Brădicești-Iași a fourni lui aussi des restes de type Cozia. Leur nombre réduit montre qu'à Brădicești l'habitat de type Cozia a été de peu d'importance et de brève durée. Mentionnons le fragment d'une anse crètée[20] (fig. 7/2), un fragment de vase noire décoré d'une bande imprimée en zigzag (fig. 7/1), un autre imprimé de petites croix inscrites dans un cercle (fig. 8/2), quelques morceaux de tasses à bouton (fig. 8/1) et de petites tasses décorées d'incisions (figg. 7/3; 8/4). Vu l'absence d'un contexte stratigraphique, on ne saurait préciser le rapport chronologique de ces fragments avec ceux de type Corlăteni. Du fait que les stations hallstattiennes localisées jusqu'au Prut n'ont pas fourni des vestiges attestant la coexistence de ces

13 V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, II, 1985, p. 323, LVIII.3, D(24).

14 Sebastian Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattian timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-dacica, VIII, 1 - 2, 1987, p. 55, fig. 11/2.

15 Sebastian Morintz et Petre Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 411, fig. 7/10.

16 A. László, *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, MemAntiq., I, 1969, p. 319 - 326.

17 I.T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, Materiale, 7, 1961, p. 152 - 153, fig. 2/3.

18 T. Muscă, *Interpretări arheologice*, Apulum, XVIII, 1980, p. 76, 78, pl. VI/34.

19 Sebastian Morintz, Thraco-dacica, VIII, 1 - 2, 1987, p. 51, fig. 9/7.

20 Silvia Teodor, *Cetatea traco-getică de la Arsura, jud. Vaslui (1964)*, Materiale, X, 1973, p. 57 - 59, fig. 5; M. Irimia, *Cercetări arheologice de la Rasova-Malul Roșu*, Pontica, 7, 1974, p. 98 - 100, fig. 8/3.

https://biblioteca-digitala.ro

deux groupes culturels, nous pencherions pour l'idée d'un rapport de succession entre les groupes Corlăteni et de Cozia de Brădicești.

En plus des vestiges dont il vient d'être question, d'autres vestiges on été mis au jour à Brădicești. Parmi les plus caractéristiques mentionnons les fragments de tasses dont l'anse de la forme d'un ruban ou avec la face de cassure rectangulaire est surhassée et qui, parfois, présentent un fond à umbo, le tout fabriqué d'une pâte cendrée ou brique. Ce répertoire comporte aussi des écuelles à la pâte cendrée, la lèvre décorée sur l'arète de cannelures obliques et des fragments d'écuelles à la pâte noire, la lèvre évasée, décorées après cuisson d'une multitude de triangles incisés. Il faut leur ajouter encore le fragment du fond d'une écuelle avec sa face intérieure ornée de cercles concentriques en relief, ainsi que le fragment d'anse de la forme d'une bande avec l'épaule angulaire.

Ces pièces trahissent une présence Babadag III et l'influence de la culture Basarabi. Comme ces fragments, à Brădicești, n'ont pas été récoltés dans une contexte stratigraphique nettement établi, il reste aux recherches futures de préciser la manière dont aura évolué à Brădicești la phase Babadag III et ses rapports avec la culture Babadag. En Moldavie, la limite septentrionale jusqu'au Prut de la culture Basarabi est illustrée dans le département de Vaslui par les vestiges de Dodești[21]. A Brădicești-Iași, les restes céramiques et les matrices de coulage ne sont pas vraiment typiques, car les éléments Basarabi respectifs représentent plutôt des influences, quand ils ne sont pas le propre de quelques objets d'importation. Vu le décalage chronologique entre Babadag III et la culture Basarabi, le début de développement de la première ayant précédé l'éclosion de la culture Basarabi[22], la présence à Brădicești des éléments de type Babadag III pourrait s'expliquer par la continuité des liens entre ladite station et l'espace génétique de la culture Babadag. Si tel était le cas, les pièces de type Basarabi seraient entrées à Brădicești par la suite. L'infiltration de la culture Basarabi dans la moitié méridionale de la Moldavie devait arrêter le développement de la phase Babadag III dans le centre de cette province, comme le suggèrent les rarres éléments susceptibles d'être datés du commencement de cette phase. Un dépôt de matrices destinées au coulage des fibules, des boutons et des celts trouvé à Brădicești[23] témoigne de l'influence de la culture Basarabi dans une zone considérée comme non caractéristique pour cette culture. Grâce à une matrice pour fibules de type Poiana livrée par ce dépôt (fig. 8/3), on l'a daté d'une étape contemporaine de la culture Basarabi[24].

Les recherches archéologiques dont nous venons de faire la revue mettent donc en lumière des vestiges appartenant au groupe culturel Corlăteni, datés d'une étape initiale du HaA_2 à Brădicești, ainsi que du HaB à Cotu Morii et à Iași. D'autre part, le groupe culturel Cozia est maintenant mieux connu grâce aux recherches de Pocreaca et de Brădicești. Les fouilles de Pocreaca ont localisé également une première citadelle hallstattienne de refuge, appartenant à ce groupe culturel. Mais il reste à établir avec plus de précision l'étape chronologique marquant le début du développement du groupe culturel Corlăteni et quel fut son processus de genèse, de même que les rapports entre le groupe Corlăteni et le groupe Cozia, ainsi que l'évolution du groupe Corlăteni au cours des étapes suivantes. Par ailleurs, il convient aussi d'étudier le développement de la culture locale pendant les étapes contemporaines de la culture Babadag phase III et de la culture Basarabi, les recherches de Brădicești ne faisant qu'offrir pour l'instant de simple indices à cet égard.

21 A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*, Thèse de doctorat, 1985, p. 115; Cf. aussi Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 256, LXIX, 4.

22 Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 67.

23 C. Iconomu, *op. cit.*, p. 85 - 114.

24 Idem, p. 109 - 112.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UNELE REZULTATE ŞI PROBLEME PRIVIND EVOLUŢIA TRIBURILOR TRACE DIN PRIMA EPOCA A FIERULUI IN CONFORMITATE CU CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN JUDEŢUL IAŞI

Constantin Iconomu

Atât cercetările arheologice sistematice cât şi descoperirile întâmplătoare întreprinse în judeţul Iaşi în ultimele decenii au permis cunoaşterea mai bună a genezei şi evoluţiei populaţiei trace în prima epocă a fierului. Astfel, unul dintre cele mai vechi grupuri culturale din prima epocă a fierului existent în Moldova, denumit Corlăteni-Chişinău, ce face parte din marele complex cu ceramică canelată, a fost atestat în judeţul Iaşi. Răspândit în toată Moldova, cu excepţia Podişului Sucevei, Câmpiei Siretului şi a Covurluiului, grupul cultural Corlăteni-Chişinău a fost identificat anterior prin săpături arheologice, în judeţul Iaşi la Valea Lupului[1], Andrieşeni[2] şi Trifeşti[3]. Dacă luăm în considerare descoperirile de tip Corlăteni-Chişinău existente până la Prut, materialul ce aparţine acestui grup cultural cercetat arheologic şi publicat nu este prea bogat. Astfel, din staţiunea eponimă de la Corlăteni cunoaştem doar sumar rezultatele cercetărilor, cel mai reprezentativ material fiind până în anii din urmă ilustrat de descoperirile de la Vaslui, unde au fost semnalate câteva morminte. Ca atare, se impun rezultatele cercetărilor din aşezarea de la Brădiceşti[4], din necropola de la Cotu Morii[5] şi din mormântul de la Iaşi-Crucea lui Ferenţ[6], care permit mai buna cunoaştere a acestui grup cultural. Astfel, la Brădiceşti, comuna Dolheşti, au fost înregistrate materiale arheologice din mai multe etape ale primei epoci a fierului, inclusiv cea aparţinând grupului cultural Corlăteni. Deoarece aşezarea a fost intens locuită în epocile ulterioare, iar săpăturile nu au avut amploare deosebită, fragmentele ceramice hallstattiene nu au fost descoperite în poziţie stratigrafică bine precizată, departajarea culturală a acestora făcându-se după criterii tipologice. Din materialul ce poate fi atribuit cu certitudine grupului cultural Corlăteni enumerăm fragmentele de vase bitronconice de mari dimensiuni, decorate cu caneluri-faţete sau şir de adâncituri ovoidale (fig. 1/1 - 3), unele piese având pasta neagră la exterior şi cărămizie în interior. De asemenea, apar şi fragmente din pastă neagră, cu caneluri orizontale sau din pastă cărămizie cu caneluri-faţete oblice, acest tip de decor fiind întâlnit de preferinţă la străchinile cu buza aplecată spre interior (fig. 1/4). Un castronaş hemisferic din pastă cărămizie, lustruită, cu umbo, prezintă un decor de caneluri orizontale ce acoperă întreg corpul vasului (fig. 1/6). Aceluiaşi grup cultural îi pot fi atribuite şi ceştile cu toarta supraînălţată, din pastă neagră sau cenuşie, cu umbo pe fund. O formă întucâtva deosebită o constituie ceşcuţa cu decor în bandă de liniuţe oblice incizate aplicată pe diametrul maxim, din pastă neagră, cenuşie sau cărămizie, analogă cu piesele similare descoperite în aria grupului cultural Tămăoani (fig. 1/8)[7]. Nu dorim să încheiem

1 M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului Iaşi*, în *AŞU*, Iaşi, sect., III, t. I, 1955, fasc. 1 - 2, p. 76 - 77, 83.

2 A.C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieşeni*, în *Materiale*, 5, 1959, p. 332 - 333, fig. 6.

3 I. Ioniţă, *Săpăturile de salvare de la Trifeşti*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 733 - 736.

4 Din materialul hallstattian de la Brădiceşti a fost publicat numai un depozit de forme de turnat. Cf. C. Iconomu, *Descoperirile arheologice de la Brădiceşti-Iaşi (I)*, în *CercetIst.*, S.N., XIV - XV, 1983 - 1984, p. 85 - 114.

5 Pentru descoperirile de la Cotu Morii, cf. A. László, *Descoperiri din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului la Cotu Morii (comuna Popricani, jud. Iaşi)*, în *Studia antiqua et archaeologica*, I, 1983, p. 52 - 58; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, II, 1985, p. 323, LVIII. 3, D(24), fig. 41/5 - 6; C. Iconomu şi M. Tanasachi, *Descoperirile arheologice din necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii-Iaşi*, în *ArhMold.*, XV, 1992, p. 23 - 44.

6 Constantin Iconomu şi Cătălin Piu, *Un mormânt din prima epocă a fierului descoperit la Iaşi*, în *ArhMold.*, XV, 1992, p. 177 - 180.

7 A. László, *Grupul Tămăoani. Asupra orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, în *MemAntiq.*, XII - XIV, 1980 - 1982 (apărut 1986), p. 66, 69; idem: *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, 1985, p. 11 - 13; M. Brudiu,

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 125 - 137*

https://biblioteca-digitala.ro

prezentarea succintă a materialului de tip Corlăteni de la Brădicești, fără a include și vasele de tip sac, din pastă grosieră, prevăzute cu decor de brâu alveolat și perforații sub buză, ce indică conservarea la Brădicești a unor tradiții Noua în mediul hallstattian (fig. 1/5, 7)[8].

Alte descoperiri ce aprțin grupului cultural Corlăteni, au fost efectuate în necropola plană de incinerație de la Cotu Morii, comuna Popricani. Deși mormintele descoperite aici nu sunt prea numeroase, ele cuprind un material bogat și variat de tipuri. Atât descoperirile întâmplătoare, cât și cele două sondaje întreprinse în anii 1982 și 1985, au pus în evidență gropi în formă de clopot, mai înguste la gură și largi la bază, în care au fost introduse urnele cu resturile cinerare, acoperite cu o strachină așezată cu gura în jos. Ca ofrande și elemente de ritual, au fost așezate, alături de urne, cești cu toarta supraînălțată, străchini, castroane și vase-sac. Intr-un singur caz, drept urnă de incinerație a fost utilizat un sac decorat cu brâu alveolat. Ceramica din inventar este alcătuită din vase tipice ale grupului cultural Corlăteni. Astfel, urnele de formă bitronconic-globulară, prezintă buza lată, evazată, apucători în formă de limbă, cu vârful ușor lăsat în jos, și uneori cu decorul în bandă de caneluri orizontale amplasate în jumătatea superioară a vasului (fig. 2). Pereții urnelor, la exterior, sunt de culoare neagră mată sau cu luciu iar în interior sunt de culoare cărămizie; diferența de culoare pe cele două fețe reprezintă un element caracteristic pentru unele vase ce aparțin complexului cultural cu ceramică canelată. Străchinile mari prezintă, invariabil, tipul cu buza invazată, decorate cu caneluri orizontale, cu pastă de culoare brună. Un element deosebit de caracteristic pentru grupul cultural Corlăteni îl constituie ceașca cu toarta supraînălțată, cu decor de caneluri și linii adâncite amplasate în exclusivitate pe toartă și cu umbo pe fund (fig. 2/3; 3/1 - 2). Alte categorii de vase sunt reprezentate de străchinile mici cu umbo, de castroane și de vase-sac cu brâu alveolat (fig. 2/4). O fructieră, provenită dintr-un mormânt deranjat, de forma unei străchini conice, cu apucători și susținută de un picior ornamentat cu caneluri orizontale, îmbogățește repertoriul de forme ceramice al grupului cultural Corlăteni (fig. 3/3).

O altă descoperire s-a efectuat întâmplător la Iași, punctul "Crucea lui Ferenț". Dintr-o necropolă plană de incinerație, distrusă în mare parte de excavații moderne, s-a recuperat inventarul unui mormânt cu groapa în formă de clopot. Dintre piesele tipice și bine păstrate amintim două urne, dintre care una piriformă, cu buza conică lată și cealaltă globulară, având ca decor obișnuita bandă de caneluri orizontale amplasată în jumătatea superioară a vaselor (fig. 3/4 - 5). Alte două piese întregite sunt reprezentate de străchini cu buza invazată și fără decor.

Descoperirile de la Cotu Morii și Iași pot fi atribuite unei etape de maximă evoluție ce corespunde, cultural și cronologic, cu faza I-a din stațiunea eponimă de la Corlăteni, atribuită Hallstattului B. Descoperirile de la Brădicești sunt mai puțin numeroase, aflate în situație stratigrafică incertă, vasele sunt reprezentate în majoritate de fragmente și, ca atare, atribuirea cultural cronologică a lor este mai dificilă. Cu toate acestea se pot identifica cestile de tip Tămăoani (fig. 1/8), care ne obligă să stabilim pentru așezarea de aici o datare mai timpurie decât pentru Cotu Morii și Iași, în Ha.A2. Descoperirile de la Brădicești, Cotu Morii și Iași, cu material variat și tipic, sprijină ipoteza potrivit căreia grupul cultural Corlăteni se leagă genetic de grupul Ticvaniul Mara-Karaburma III din Banat[9]. Descoperirile de materiale asemănătoare în așezarea de la Chitila[10], datate în Ha.A, confirmă originea sud-vestică a grupului cultural Corlăteni, iar existența la Brădicești a cestilor cu decor incizat de tip Tămăoani[11] marchează influența unui alt curent cultural, din sudul Moldovei, ce contribuie și acesta la geneza grupului Corlăteni-

Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României, în *SCIVA*, t. 32, 1981, 4, p. 533, fig. 4/1; idem, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei în SCIV*. 42, 3 - 4, 1991, p. 223 - 233, fig. 3/1, 3, 5 - așezarea de la Ijdileni.

8 A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Călărași, 1991. Cf. Erbiceni, nr. 215, p. 64, fig. 43/3; Bărboasa, nr. 31, p. 29 - 30, fig. 58/32; Trușești, nr. 560, p. 134 - 136, fig. 92/3.

9 Marian Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 176.

10 V. Boroneant, *Chitila-ferma. Un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare*, în *Thraco-dacica*, V, 1984, 1-2, p. 156 - 160.

11 A. László, în *MemAntiq.*, XII - XIV, 1980 - 1982, p. 69, fig. 11, ceașcă de la Folteși.

https://biblioteca-digitala.ro

Chișinău.

In afară de materialele grupului amintit, se detașează și acelea de tip Cozia, cele mai recente descoperiri de acest fel efectuându-se în satul Pocreaca, comuna Schitu Duca, și la Brădicești, ambele în județul Iași. La Procreaca au fost executate săpături pe parcursul a trei campanii (1991 - 1993), în punctul "Cetățuia". Documentată încă din 1951[12], în urma unor cercetări de suprafață, săpăturile amintite au pus în evidență existența unei cetăți de refugiu cu urme de locuire de tip Cozia. Fortificația este amplasată pe un pinten înalt de 40 m, orientat sud-sud-est - nord-nord-vest, cuprins între pâraiele Pocreauța la vest și Nemțoaica la est. Pintenul, cu lungimea de 200 m și lățimea de 70 m, cu aspect de platou îngust, se unește cu dealul Nemțoaica aflat la nord-nord-vest, în partea opusă valurilor mari de pământ și șanțurilor de apărare. La capătul dinspre sud-sud-est al platoului, se observă două șanțuri paralele cu trei valuri de pământ între ele, al treilea val, cel dinspre incintă, fiind conservat parțial pe o mică porțiune înspre latura de vest-sud-vest a cetății. De asemenea, pe latura de est-nord-est se mai păstrează un mic val de pământ, lat de 1 m și înalt de 20 - 40 cm, lung de 160 m, care, în capătul de nord-nord-vest al cetății, prezintă o arcuire spre interiorul incintei, care indică astfel poarta de intrare. Intrucât valurile și șanțurile mari se află acum pe latura cea mai accidentată a cetății, acolo unde în vechime nu ar fi fost necesare, se poate presupune că, în etapa în care au fost realizate, configurația terenului era cu totul diferită, în sensul că în fața șanțurilor mari se află o pantă lină ce-i impune lucrări de fortificare. De altfel, microzona este în permanență supusă alunecărilor de teren, ultimul eveniment de acest fel având loc în urmă cu două decenii. Intrucât pe platoul "Cetățuia" se conservă elemente artificiale de fortificație pe laturile de sud-sud-est și est-nord-est, este posibil ca acestea să fi existat și pe latura de vest-sud-vest, actualmente puternic afectată de alunecări de teren și procese de eroziune.

In campania din anul 1993 a fost executată o secțiune al cărei capăt, dinspre sud-sud-est, a surprins al treilea șanț de apărare și valul al doilea al incintei. S-a putut constata, în cursul săpăturilor, că până aproape de fundul șanțului de apărare, adică la 1,80 m adâncime, în umplutură, au apărut fragmente ceramice de tip Cozia, fapt care ne determină să atribuim întregul sistem de fortificații, alcătuit de valuri și șanțuri, cetății hallstattiene și nu așezării cucuteniene existente aici. Subliniem că, în afară de resturile de locuire cucuteniene și hallstattiene, pe platoul "Cetățuia" nu au fost înregistrate materiale arheologice ale unor alte culturi sau etape de locuire, ceea ce exclude o altă atribuire cultural cronologică a valurilor și a șanțurilor de apărare.

In anul 1992 au fost executate mai multe secțiuni de control aflate la distanța de 30 m de valurile mari, și în care au apărut puține fragmente ceramice de tip Cozia, ceea ce denotă că partea cea mai intens afectată de depuneri se află în apropierea valurilor mari, în incinta cetății. In cursul săpăturilor din cele trei campanii nu au fost înregistrate nivele de cultură de tip Cozia în toate șanțurile executate. Locuințe de suprafață sau bordeie nu au fost descoperite, până acum singurele complexe închise fiind reprezentate de gropi menajere. Ca atare, se poate aprecia că stațiunea de la Pocreaca prezintă elementele tipice ale unei cetăți de refugiu și de apărare, cu urme de locuire puțin intensă în prima epocă a fierului. Cetății îi corespund așezările deschise de pe dealul Burduganul, aflat la est-nord-est de platoul fortificat, unde în 1965 a fost executat un sondaj ale cărui rezultate au rămas inedite[13]. De asemenea, pe dealul Nemțoaica, aflat în continuarea platoului cetății, în partea opusă a valurilor mari, au fost descoperite prin cercetări de suprafață fragmente ceramice de tip Cozia, ce ar putea aparține unei a doua așezări deschise sau unei extinderi a locuirii din cetate. Cât privește inventarul arheologic al stațiunii de pe "Cetățuia", acesta se compune în totalitate din ceramică descoperită în stare fragmentară. Astfel, din categoria vaselor din pastă poroasă, se înregistrează fragmente ce aparțin oalelor de tip sac, cu decor de brâu alveolat, de culoare cărămizie. Specia vaselor din pastă bună de culoare neagră, neagră-cenușie sau cărămizie-roșcată (fig. 4 - 6) este cea mai bine reprezentată de un număr bogat și variat de forme, cum ar fi vasul

12 I. Nestor și colab., *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 45.

13 V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, II, 1985, p. 323, LVIII.3, D(24).

https://biblioteca-digitala.ro

bitronconic, oalele piriforme cu torți verticale, străchinile cu buza adusă spre interior, cestile cu toarta supraînălțată prevăzute cu buton (fig. 7/4) și cesculețele globular piriforme. Decorul, în majoritate, realizat prin imprimare cu ștanța și asociat uneori cu linii adâncite sau incizate este alcătuit din benzi orizontale sau verticale de zig-zaguri, ornamentul fiind aproape în toate cazurile umplut cu alb. De asemenea, mai rar se întâlnește decorul adâncit și canelat. In campania din anul 1993 a fost descoperit un fragment ceramic de la un vas mai mare al cărui decor a fost realizat în exclusivitate prin incizie cu un obiect tăios, ceea ce denotă conservarea unei tradiții mai vechi de tip Babadag I (fig. 6/2). In afară de ceramică, din categoria uneltelor enumerăm trei ștanțe de lut ars (fig. 5/3, 6), utilizate pentru obținerea decorului imprimat, două în formă de L și una în formă de T, cu analogii în stațiunile de la Babadag[14], Insula Banului[15], Cozia[16], Cavadinești[17] și Sâncrăieni-Teleac[18].

Descoperirile de la Procreaca se apropie foarte mult de cele de la Cozia, dar o serie de forme și decoruri ce nu apar în stațiunea eponimă îmbogățesc repertoriul de vase ceramice al acestui grup cultural. Astfel, la Pocreaca, apare vasul piriform cu toarta verticală și decor imprimat (fig. 4/1), vasul cu proeminențe conice triple (fig. 5/1; 6/5 - 6), ca la Babadag[19], un fragment cu decor de adâncituri circulare grupate în triunghi (fig. 4/4). In cetatea de la Pocreaca nu s-a înregistrat nici un fel de material care să permită stabilirea unei contemporaneități cu grupul Corlăteni-Chișinău, ci doar elemente de tradiție hallstattian-timpurie, cum ar fi vase de culoare neagră la exterior și -cărămizie în interior, străchini cu decor canelat și cești cu umbo.

In afară de descoperirile de la Pocreaca, resturi de tip Cozia au fost înregistrate și la Brădicești-Iași. Cantitatea mică de material dovedește că, la Brădicești, locuirea de tip Cozia a fost mai puțin intensă și de scurtă durată. De aici au ieșit la iveală un fragment de toartă cu creastă[20] (fig. 7/2), un fragment de vas din pastă neagră cu decor în bandă de zig-zag (fig. 7/1), realizat prin imprimare, un altul cu ornament de cruciulițe imprimate înscrise în cerc (fig. 8/2), câteva bucăți ce aparțin unor cești cu buton (fig. 8/1) și cesculețe mici cu decor incizat (fig. 7/3; 8/4). Intrucât materialul nu a fost găsit în poziție stratigrafică, nu se poate stabili raportul cronologic față de descoperirile de tip Corlăteni, dar, deoarece în așezările hallstattiene existente până la Prut nu s-au înregistrat materiale care să indice coexistența celor două grupuri culturale, înclinăm să atribuim un raport de succesiune între grupurile Corlăteni și Cozia în așezarea de la Brădicești.

In afară de descoperirile amintite anterior, la Brădicești, au apărut și alte materiale, din care mai caracteristice sunt: fragmente de cești cu toarta în formă de panglică sau dreptunghiulară în secțiune, supraînălțată, uneori cu umbo pe fund, din pastă cenușie sau cărămizie; străchini din pastă cenușie cu caneluri oblice pe muchia buzei; fragmente de străchini cu buza evazată, din pastă neagră, cu decor de triunghiuri multiple incizate după ardere; un fragment de fund de străchină având partea interioară decorată cu cercuri concentrice în relief; un fragment de toartă în bandă, cu umărul unghiular.

Aceste piese trădează o prezență Babadag III și influența culturii Basarabi. Intrucât la Bredicești fragmentele amintite nu au apărut în condiții stratigrafice bine determinate, rămâne de stabilit pentru viitor cum a evoluat la Brădicești faza Babadag III și raporturile acesteia cu cultura Basarabi. In Moldova, până la Prut, limita nordică a culturii Basarabi este stabilită în județul Vaslui, prin descoperirile de la Dodești[21].

14 Sebastian Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattian-timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, în *Thraco-Dacica*, VIII, 1 - 2, 1987, p. 55, fig. 11/2.

15 Sebastian Morintz, Petre Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului*, în *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 411, fig. 7/10.

16 A. László, *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, în *MemAntiq.*, I, 1969, p. 319 - 326.

17 I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 152 - 153, fig. 2/3.

18 T. Musca, *Interpretări arheologice*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 76, 78, pl. VI/34.

19 Sebastian Morintz, în *Thraco-Dacica*, VIII, 1 - 2, 1987, p. 51, fig. 9/7.

20 Silvia Teodor, *Cetatea traco-getică de la Arsura, jud. Vaslui (1964)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 57 - 59, fig. 5; M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu*, în *Pontica*, 7, 1974, p. 98 - 100, fig. 8/3.

21 A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul*

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele ceramice și formele de turnat de la Brădicești-Iași sunt mai puțin tipice, deoarece elementele Basarabi reprezintă mai degrabă influențe sau importuri. Intrucât între cultura Babadag, faza a III-a, și cultura Basarabi există un decalaj cronologic, în sensul că prima își începe evoluția înainte de cultura Basarabi[22], atunci s-ar explica prezența la Brădicești a elementelor de tip Babadag III, prin menținerea legăturilor cu aria inițială de formare, pentru ca ulterior să apară în această așezare și materiale de tip Basarabi. Pătrunderea culturii Basarabi în jumătatea sudică a Moldovei a oprit evoluția fazei Babadag III în partea centrală a Moldovei, la Brădicești înregistrându-se doar puține elemente care pot data de la începutul acestei faze. Influența culturii Basarabi într-o zonă considerată nespecifică pentru această cultură a putut fi sesizată și prin descoperirea la Brădicești a unui depozit de forme pentru turnat fibule, butoni și celturi[23]. O formă de turnat fibule, de tip Poiana, existentă în depozit (fig. 8/3), a permis datarea acestui complex închis într-o etapă corespunzătoare culturii Basarabi[24].

Cercetările arheologice pe care am avut prilejul să le trecem în revistă au pus în evidență descoperiri ce aparțin grupului cultural Corlăteni dintr-o fază timpurie din Ha.A2 la Brădicești și din Ha.B la Cotu Morii și Iași. Grupul cultural Cozia este acum mai bine cunoscut prin rezultatele cercetărilor de la Pocreaca și Brădicești. Săpăturile de la Pocreaca au permis și identificarea primei cetăți hallstattiene de refugiu ce aparține acestui grup cultural. Rămâne totuși de stabilit mai exact în ce etapă cronologică își începe evoluția grupul cultural Corlăteni și care este geneza sa; care sunt raporturile culturale între grupul Corlăteni și Cozia și cum evoluează grupul Corlăteni în etapele ulterioare. De asemenea, trebuie de urmărită evoluția culturii locale în etapele corespunzătoare culturii Babadag, faza a III-a, și Basarabi, cercetările de la Brădicești oferind deocamdată, în acest sens, doar unele indicii.

Moldovei, Teză de doctorat, 1985, p. 115. Cf. și Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 265, LXIX, 4.

22 Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 67.

23 C. Iconomu, *op. cit.*, p. 85 - 114.

24 *Ibidem*, p. 109 - 112.

https://biblioteca-digitala.ro

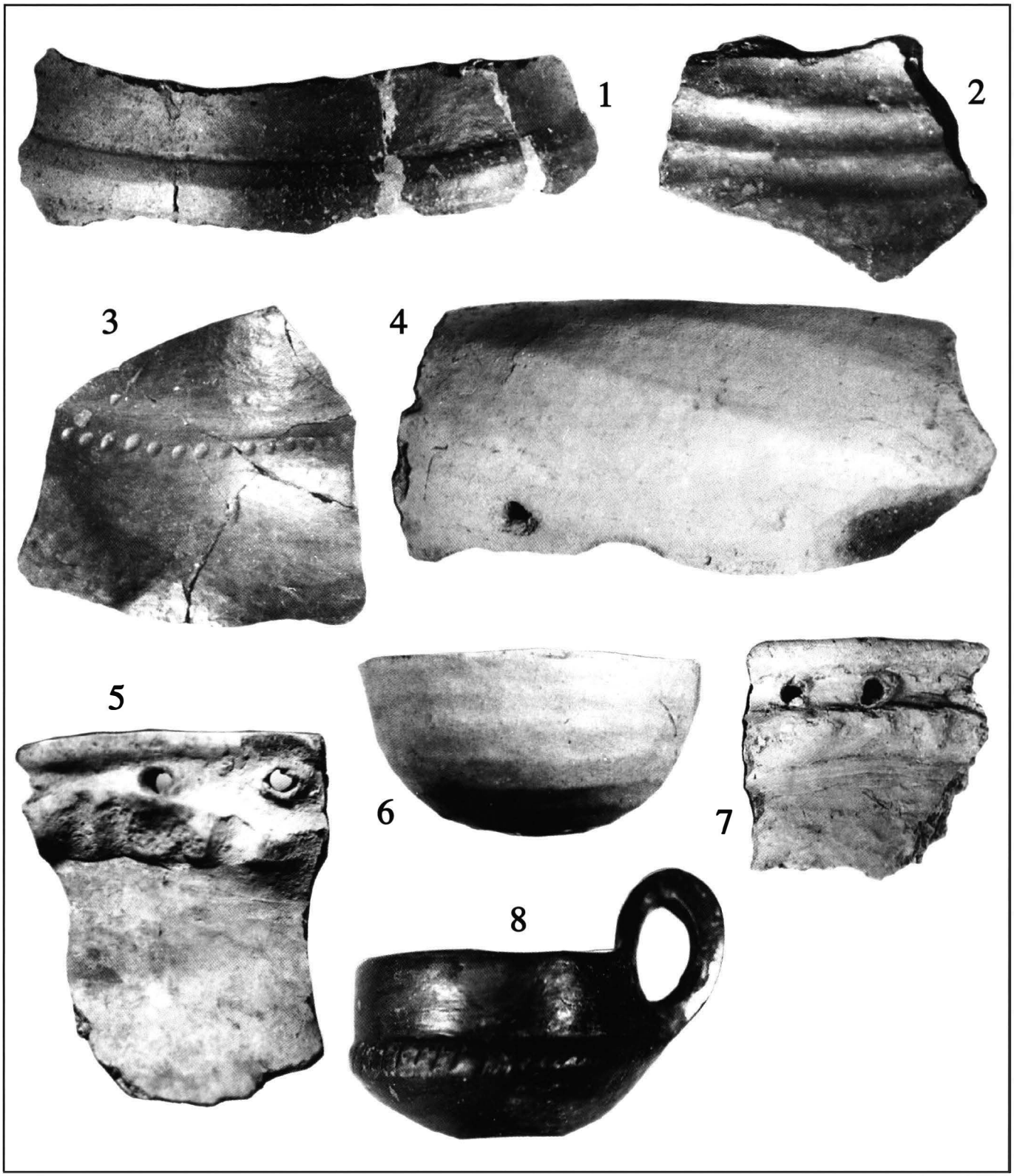

Fig. 1. Vase și fragmente ceramice de tip Cozia descoperite la Brădicești.
Fig. 1. Vases et fragments céramiques de type Cozia découvertes à Brădicești.

https://biblioteca-digitala.ro

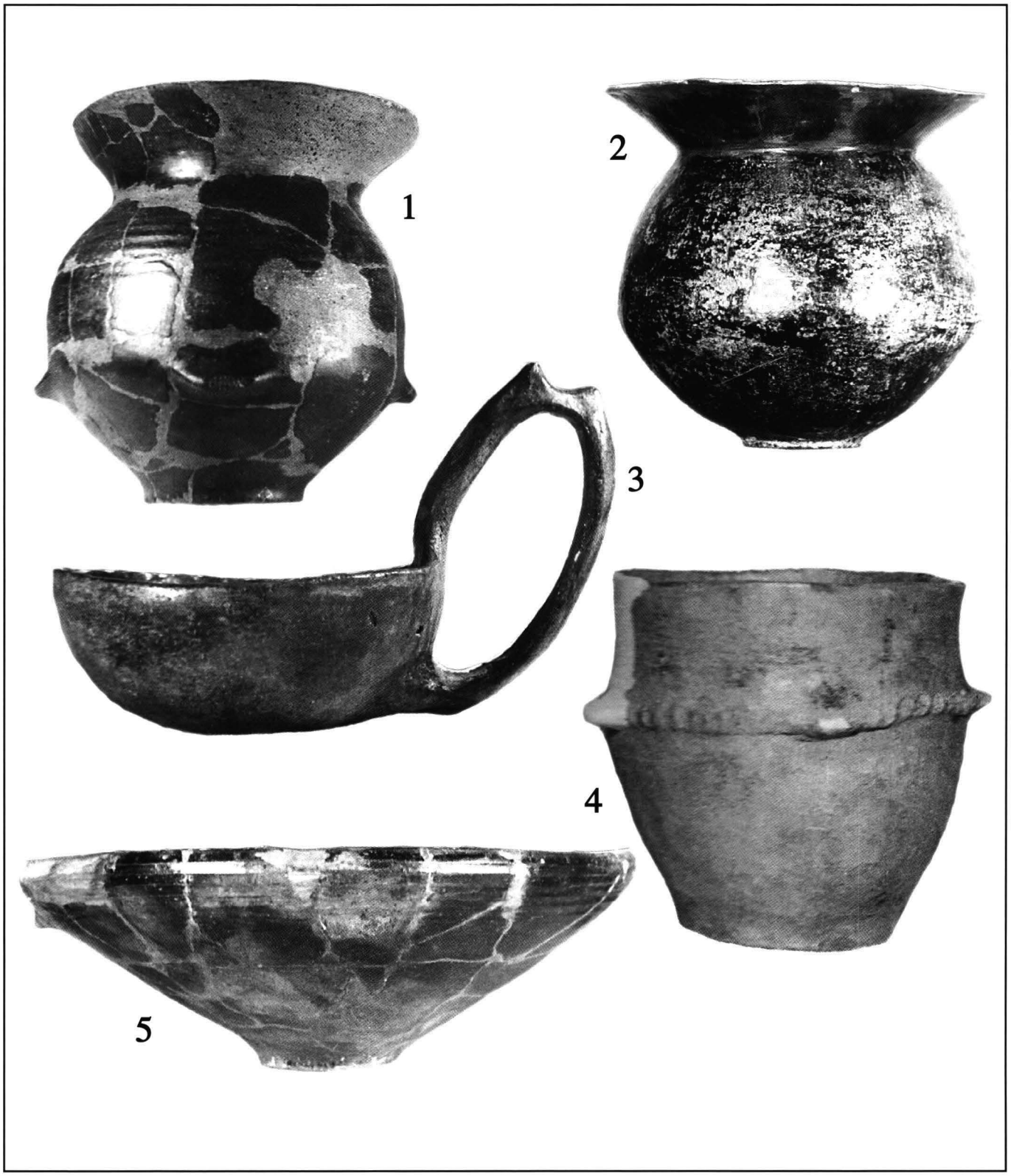

Fig. 2. Vase de tip Corlăteni descoperite la Cotu Morii.
Fig. 2. Vases de type Corlăteni découvertes à Cotu Morii.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Vase de tip Corlăteni descoperite la Cotu Morii (1 - 3) și Iași (4 - 5).
Fig. 3. Vases de type Corlăteni découvertes à Cotu Morii (1 - 3) et Iași (4 - 5).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Fragmente ceramice de tip Cozia, descoperite la Pocreaca.
Fig. 4. Fragments céramiques de type Cozia, découvertes à Pocreaca.

https://biblioteca-digitala.ro

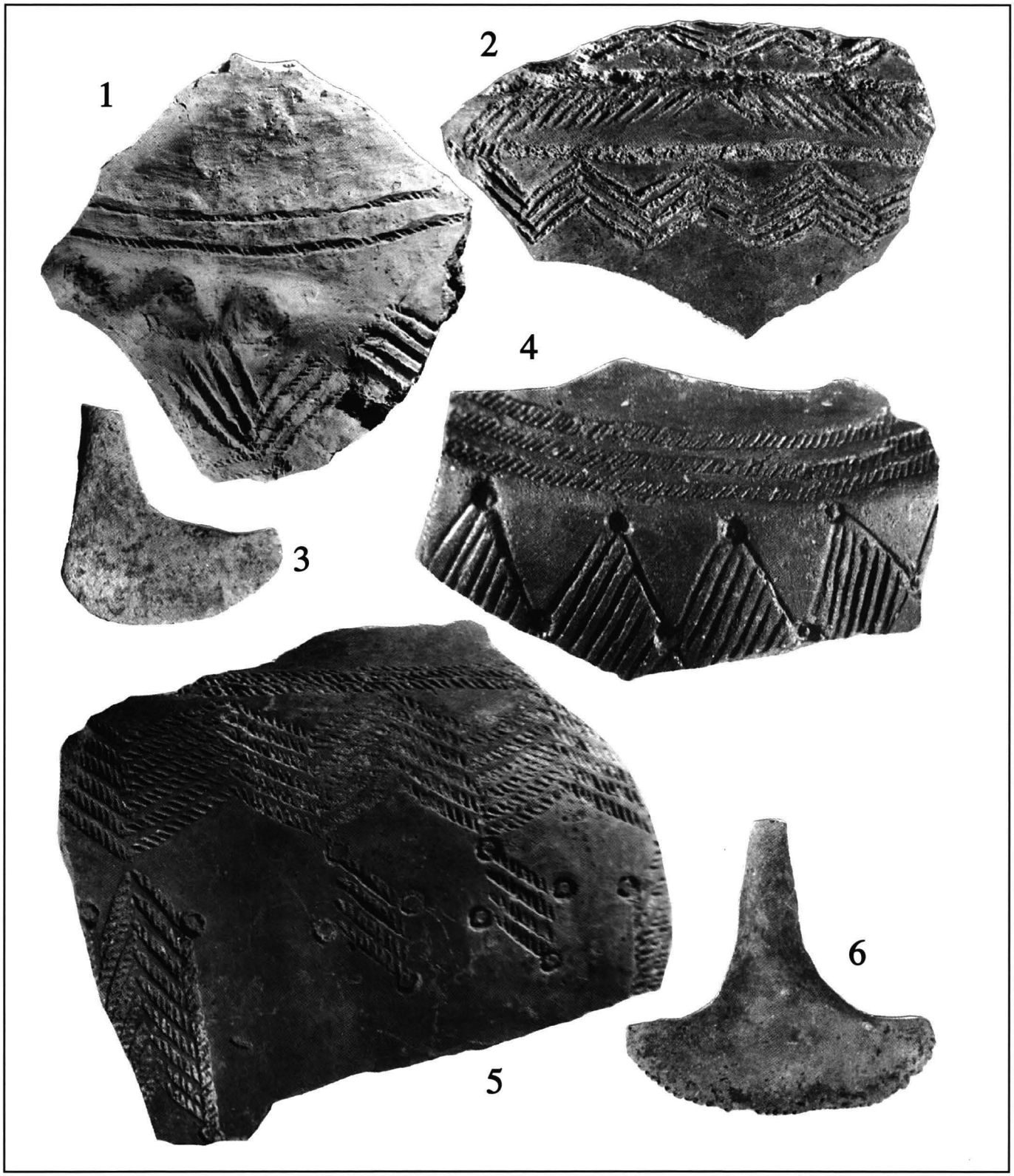

Fig. 5. Fragmente ceramice (1 - 2; 4 - 5) și ștanțe de lut pentru imprimat ceramica (3, 6), de tip Cozia, descoperite la Pocreaca.
Fig. 5. Fragments céramiques (1 - 2; 4 - 5) et ustensiles en terre cuite pour la décoration des poterie (3, 6), de type Cozia découvertes à Pocreaca.

https://biblioteca-digitala.ro

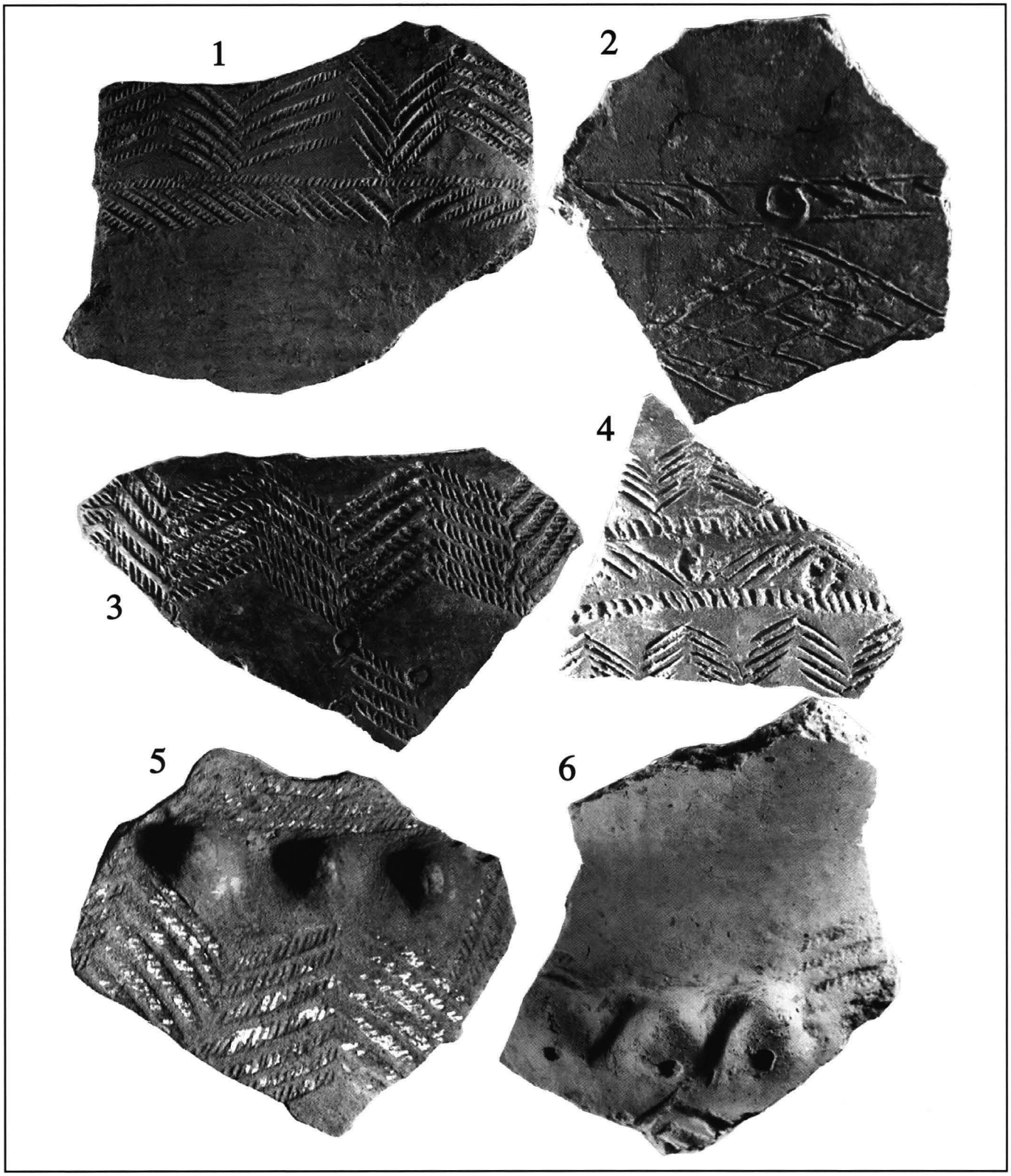

Fig. 6. Fragmente ceramice de tip Cozia, descoperite la Pocreaca.
Fig. 6. Fragments céramiques de type Cozia, découvertes à Pocreaca.

https://biblioteca-digitala.ro

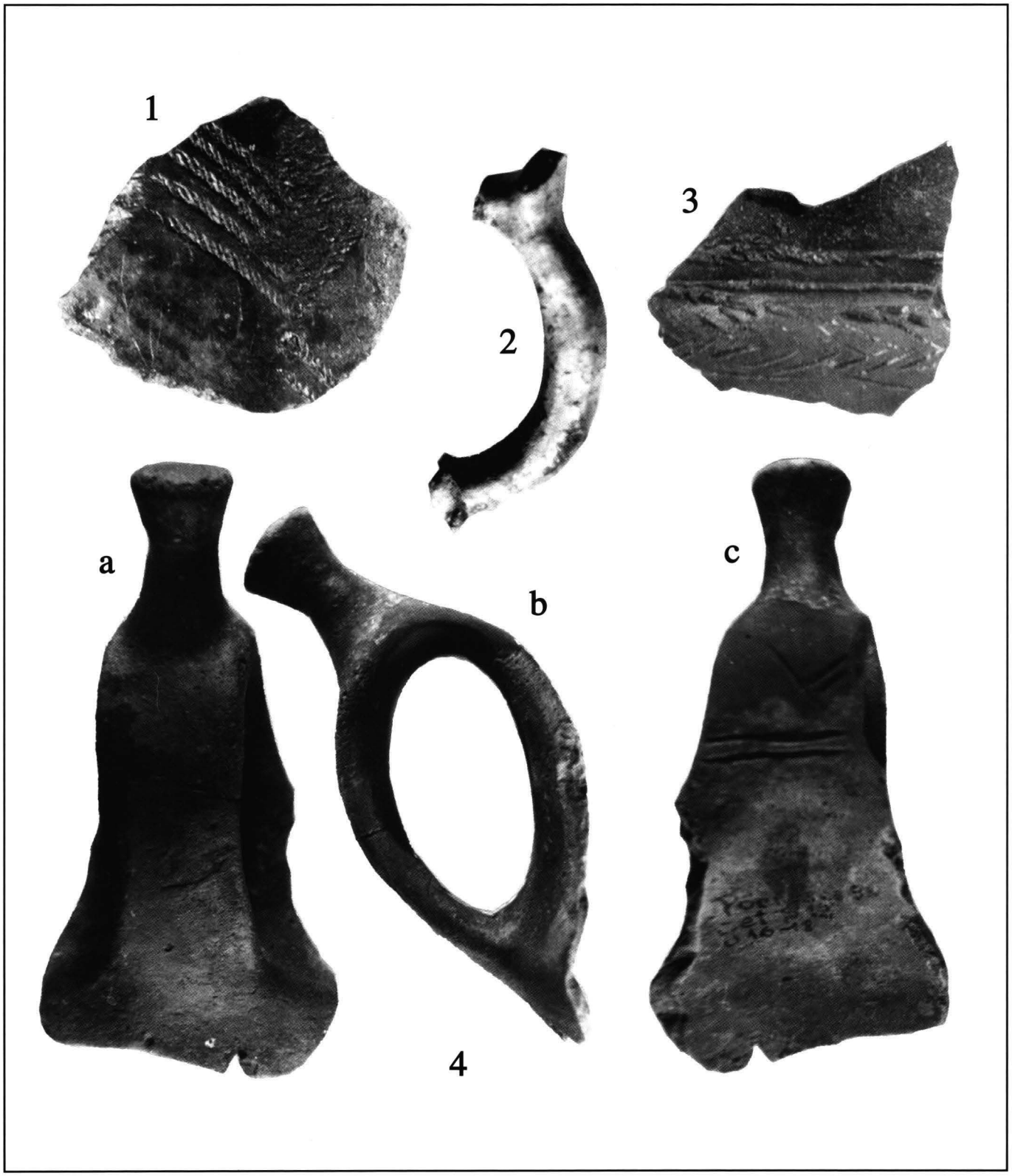

Fig. 7. Fragmente ceramice de tip Cozia, descoperite la Brădicești (1 - 3) și Pocreaca (4a - c).
Fig. 7. Fragments céramiques de type Cozia découvertes à Brădicești (1 - 3) et à Pocreaca (4a - c).

https://biblioteca-digitala.ro

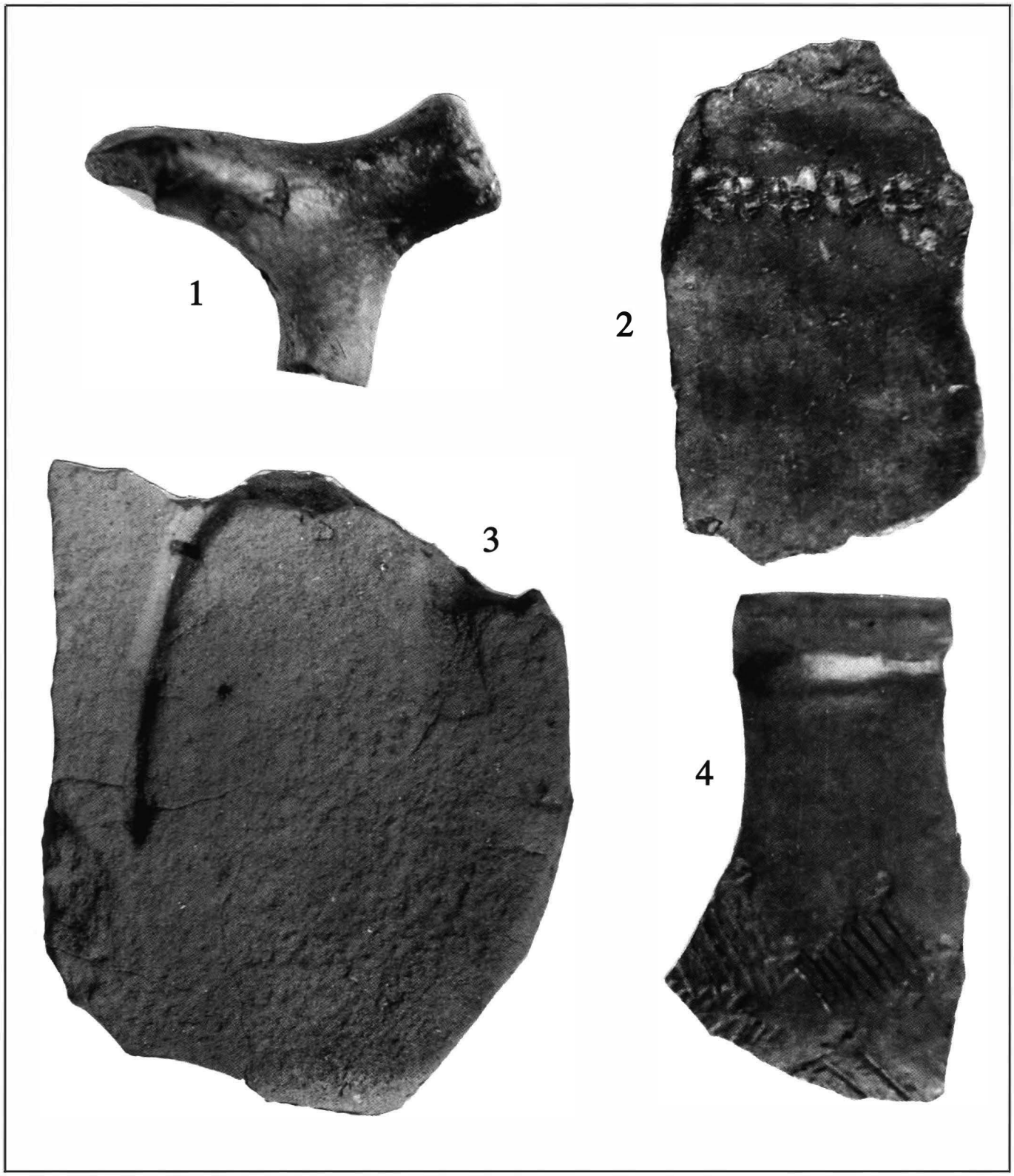

Fig. 8. Fragmente ceramice de tip Cozia (1 - 2; 4) și formă de turnat din gresie (3), descoperite la Brădicești.
Fig. 8. Fragments céramiques de type Cozia (1 - 2; 4) et matrice de coulage (3), découvertes à Brădicești.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LE HALLSTATT DANS LE SUD-EST DE LA MOLDAVIE

Mihalache Brudiu

L'un des principaux problèmes posés par le Hallstatt du sud-est de la Moldavie concerne ses débuts. En général, les recherches archéologiques qui ont exploré le sud de la Moldavie montrent que dans la zone des Carpates de courbure, le commencement du Hallstatt "succède à la station Noua II" de Cîndești - Coasta Banului (comm. de Dumbrăveni, dépt de Vrancea[1]. Ces recherches ont mis en lumière le fait que la céramique trouvée à Cîndești était décorée de cannelures et appartenait au groupe hallstattien Corlăteni[2], qui couvrait "à l'exception du Plateau de Suceava, au nord, la plaine du Siret et, ensuite, celle de Covurlui", au sud[3].

Il s'en suit que le sud-est de la Moldavie comporte une zone illustrée par une autre réalité archéologique, devenue déjà évidente à la suite des fouilles. Ces dernières dizaines d'années, les recherches ont jeté le jour sur les communautés humaines vivant là à cette étape initiale du Hallstatt[4]. Sous le rapport stratigraphique, auparavant on ne connaissait pas dans cette zone de la Moldavie un contexte similaire à celui de Cîndești-Vrancea.

Les recherches de Tămăoani d'il y a quatre décennies sous la direction du professeur M. Petrescu-Dîmbovița[5], de même que celles de A. László[6] ont livré des restes céramiques indivi-dualisant un groupe hallstattien précoce, désigné comme le groupe Tămăoani[7]. D'autres découvertes allaient s'ajouter à celles-ci: à Suceveni[8] et Rogojeni[9], puis a Ijdileni-Frumușița[10]. Quant au rapport stratigraphique de ces vestiges avec ceux de l'étape antérieure - fin de l'âge du bronze (les cultures Noua-Coslogeni), on n'a pu constater aucune similitude avec le contexte susmentionné de Cîndești-Vrancea. En revanche, à Vînători-Galați[11] ont été attestés des motifs typiques du groupe Tămăoani combinés avec des motifs caractéristiques de la phase initiale de la culture Babadag[12].

Cependant, les chercheurs Marilena Florescu et Adrian Florescu ont dégagé a Cîndești-Vrancea un autre horizon hallstattien précoce surmontant celui de la céramique à cannelures, appartenant à la culture Corlăteni. Ce deuxième horizon hallstattien précoce est illustré par une poterie décorée d'incisions, spécifique de "la fin de la phase Babadag I, ou d'une étape intermédiaire entre les phases Babadag I et Babadag II - Stoicani-Cozia"[13].

Or, les remarques de A. László relatives aux vestiges de Cîndești permettent la synchronisation de la céramique cannelée trouvée là avec la céramique incisée du groupe Tămăoani. D'autre part, les résultats

1 Marilena Florescu. Adrian Florescu. *Cercetările arheologice de la Cîndești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea în perioada 1976 - 1980 necropola aparținând purtătorilor culturii Monteoru, așezarea de la sfârșitul epocii bronzului - cultura Noua și resturi de locuire Hallstattiene),* in Materiale și cercetări arheologice, XVe session annuelle de rapports, Muzeul Județean Brașov, 1981, București, 1983, p. 121, fig. 8; idem, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni,* in Arheologia Moldovei, XIII, p. 48.

2 László Attila Zoltan, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (résumé de la thèse de doctorat), 1985, p. 9.

3 *Ibidem*

4 *Ibidem;* M. Brudiu, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei,* in SCIVA, 3 - 4, pp. 221 - 239.

5 M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 3 - 4, pp. 765 - 778.

6 A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (résumé de la thèse de doctorat), 1985, pp. 11 - 12; *Ibidem,* Memoria Antiquitatis, 12 - 14, 1986, pp. 65 - 91.

7 B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der alteren Hallstattzeit au der unteren Donau,* 1 - 2, Bonn, 1976, p. 114; A. László, *Hallstattul timpuriu,* pp. 11 - 12.

8 I.T. Dragomir, Istros, 2 - 3.

9 I.T. Dragomir, Materiale, 9, 1970, pp. 503, 510, fig. 5/2; M. Brudiu, *op. cit.,* p. 221, nota 10.

10 M. Brudiu, *op. cit.*

11 M. Brudiu, Materiale, 14, Tulcea, 1980, pp. 398 - 405; Idem, SCIVA, 1981, pp. 529 - 536.

12 *Ibidem.*

13 Apud, A. László, *Asupra legăturilor dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul Epocii Fierului (secolele XII - VII î.e.n.),* in Analele științifice ale Universității "Al.I. Cuza", Iași, S.N., IIIe série, Histoire, p. 4.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 139 - 141*

https://biblioteca-digitala.ro

obtenus dans le bassin inférieure du Prut[14], ainsi que ceux du département de Braïla, à Siliștea-Nazîru[15] et du nord de la Dobroudja (Mlăjitul Florilor) délimitent un espace plus large. On constate aussi dans cet espace des interférences avec les éléments caractéristiques de Babadag I, comme c'est le cas à Vînători-Galați[16], Nazîru-Braïla[17].

Un deuxième problème qui commence à mieux se contourer est celui de la présence dans un ensemble hallstattien de Vînători-Galați de la céramique de type Cozia-Brad[18], attestée précé-demment dans la zone du Prut inférieur, à Stoicani[19]. Jusqu'à présent, dans la zone concernée, le synchronisme de la céramique Babadag II avec celle de type Cozia-Brad n'est attesté, au sud, qu'à Stoicani-Cetățuia.

Pour ce qui est de la phase Babadag III, celle-ci est attestée dans deux stations importantes du département de Galați, l'une à Ijdileni-Frumușița, dans le bassin du Prut inférieur, l'autre à Piscu, dans le bassin du Siret[20]. Dans les deux cas, la phase Babadag II est superposée d'une couche appartenant à la culture Basarabi.

Les fouilles continuèrent en 1993 sur cette station archéologique, dans un secteur situé à l'est, où des excavations avaient été effectuées, laissant voir plusieurs ensembles d'habitat, dont l'un a livré les fragments d'un compotier en terre cuite typique pour la culture Basarabi. Les motifs qui décoraient ce récipient étaient placés à l'extérieur de la partie inférieure de son corps (fig. 1 et fig. 2). Ils se composaient d'incisions incrustées de blanc, réalisées au moyen d'une pièce pointue ou à la roulette. Le motif consiste dans une bande en zigzag entre deux lignes qui la délimitent et disposée en bordure du compotier; le zigzag se compose de triangles ménagés alternant avec des triangles hachurés par des incisions à la roulette (fig. 1). Trois lignes parallèles et concentriques étaient disposées près de cette bande avec l'intérieur de l'espace ainsi ménagé décoré de huit poissons schématisés, dont la partie dorsale s'adossait à l'intérieur du cercle. Une ligne incisée dessinait le contour de chaque poisson; sur les huit poissons, quatre présentaient un corps hachuré à la roulette, alors que les quatre autres restaient tout lisses; une matrice, probablement de roseau, a servi à la reproduction de leurs yeux. Les poissons hachurés alternent avec les poissons lisses, le contraste utilisé pour rendre le motif plus expressif. A la hauteur de chaque poisson hachuré un espace quasi-triangulaire était ménagé, avec pour base le ventre du poisson, cependant que sa pointe tombe sur un petit cercle au centre de la rosette. De cette façon les quatre espaces à hachures sont en alternance avec les espaces lisses, inscrivant à l'intérieur du cercle deux croix, l'une hachurée, l'autre sans hachures.

L'un des fragments du compotier laisse voir le dégagement d'une bande de motifs géométriques vers l'espace central de l'intérieur du récipient. On a réussi la restitution du motif respectif composé de spirales qui courent à l'extérieur d'une bande circulaire (fig. 2). Quatre rosettes suspendues à ces bandes assurent une disposition hélicoïdale au système ornemental de l'intérieur du compotier, dont le concept de base est un symbole solaire. Le même motif à rosette figure aussi sur un fragment du pied de ce vase (fig. 3).

Ce motif à poisson attesté à Ijdileni-Frumușița (dépt. de Galați) est unique dans le répertoire décoratif de la culture Basarabi. Les remarques de Vladimir Dumitrescu concernant les canons de l'ornementation de la céramique type Basarabi[21] soulignent nettement la manière stylistique de la géométrisation des ornements, véritable condensation de l'expressivité d'une image.

Au sein de l'oecuménicité de la culture Basarabi on constate que dans la zone du Bas-Danube, partant de l'Olténie et jusque dans le sud de la Moldavie, s'est développée une phase plus tardive, dont l'ornementation était plus riche par rapport à l'étape initiale attestée dans le sud-ouest de la Roumanie et les zones avoisinantes.

14 *Ibidem.*

15 N. Harțuche, O. Silvestru, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazîru, județul Brăila,* in Istros, VI, 1992, pp. 17 - 23.

16 M. Brudiu, *op. cit.*

17 N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*

18 M. Brudiu, *Descoperiri arheologice în județul Galați,* in Danubius, I, 1992, p. 7.

19 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani,* in Materiale Arheologice, 1953, p. 140, fig. 62/8.

20 M. Brudiu, SCIVA, 42, 1991, 3 - 4, pp. 221 - 239.

21 Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România.*

https://biblioteca-digitala.ro

Notons au point de vue du répertoire ornemental la dominante des éléments géométriques dans une riche variété de combinaisons. Par conséquent, l'art ornemental de la culture Basarabi, illustré par sa potérie, a comme principe une composition reproduisant des motifs d'un contenu sémantique distinct. Comme de juste, décripter leurs significations n'est guère facile, compte tenu de la posibilité de l'existence d'une pratique d'exercices formels nés de la répétition, de l'alternance et d'autres procédés. C'est pourquoi, la présence des motifs de caractère zoomorphe, traités suivant les critères de la schématisation géométrique, incite les exégètes de la culture Basarabi à approfondir la grammaire stylistique de cet art dans l'optique paléontho-logique[22].

Dès le début de notre siècle s'est imposée l'idée que la seconde étape du Hallstatt a été dominée par le style géométrique, qui sera remplacé dans la Péninsule italique et en Europe centrale (le cas des situles à ornements géométriques de Klein Glein et de Trezzo) par le style gréco-oriental[23].

La culture Basarabi, qui fait partie de l'espace plus vaste du site géométrique va disparaître après le milieu du VIIe siècle a.Chr. On constate à cette étape la pression croissante de certains facteurs orientaux et méridionaux.

Pour ce qui est de l'étape finale du Hallstatt, elle est illustrée par les découvertes de Frumușița[24] et de Șivița[25].

Enfin, notons que le rite funéraire du Hallstatt initial est encore ignoré. Par contre, il est bien attesté au cours de sa phase moyenne, grâce aux fouilles de Stoicani[26] et de Matca[27], qui ont mis au jour la pratique de l'inhumation.

22 Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată*, 1971, p. 30.

23 Joseph Déchelette, *Manuel D'archéologie préhistorique et celtique*, III, p. 252.

24 M. Petrescu-Dîmbovița, in Studii si cercetări științifice, Iași, 4, 1953, 1 - 4, pp. 497 - 511.

25 M. Brudiu, in Rev. Muzeelor, 5, 1986, pp. 344 - 345.

26 M. Petrescu-Dîmbovița, in Materiale, I, 1953, pp. 157 - 216.

27 M. Brudiu, in Thraco-Dacica, 8, 1987, 1 - 2, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

HALLSTATTUL ÎN SUD-ESTUL MOLDOVEI

Mihalache Brudiu

Una dintre problemele importante ale Hallstattului din sud-estul Moldovei privește începutul acestuia. În general, cercetările arheologice din sudul Moldovei au arătat că în zona de la Curbura Carpaților începutul Hallstattului "succede așezarea Noua II" la Cândești - Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea)[1].

S-a arătat că ceramica descoperită la Cândești era ornamentată cu caneluri și aparține grupului hallstattian Corlăteni[2], care se extinde, "cu excepția Podișului Sucevei, în nord și în Câmpia Siretului, și, apoi, a Covurluiului", în sud[3].

Rezultă de aici că, în sud-estul Moldovei, rămâne o zonă în care se află o altă realitate arheologică, pe care cercetările arheologice deja au evidențiat-o. Cercetările din ultimile decenii au adus clarificări asupra comunităților umane stabilite aici în aceeași etapă timpurie a Hallstattului[4]. Până în prezent nu se cunoaște în această zonă a Moldovei, din punct de vedere stratigrafic, o situație similară cu cea de la Cândești-Vrancea.

Din cercetările de acum patru decenii de la Tămăoani ale profesorului M. Petrescu-Dâmbovița[5], ca și ale lui A. László[6], au putut rezulta materiale ceramice care individualizează un grup hallstattian timpuriu numit Tămăoani[7]. Acestor descoperiri li s-au mai adăugat și altele de la Suceveni[8] și Rogojeni[9], precum și, mai recent, de la Ijdileni-Frumușița[10]. În ceea ce privește raportul stratigrafic al acestor descoperiri cu etapa anterioară - sfârșitul epocii bronzului (culturile Noua-Coslogeni), nu s-a putut întâlni nici o situație similară cu cea menționată anterior la Cândești-Vrancea.

În schimb, la Vânători-Galați[11] s-a constatat că o serie de motive ornamentale specifice grupului Tămăoani au intrat în combinație cu altele specifice fazei timpurii a culturii Babadag I[12].

Dar, cercetătorii Marilena Florescu și Adrian Florescu au arătat că la Cândești-Vrancea, peste nivelul hallstattian timpuriu ornamentat cu caneluri, aparținând culturii Corlăteni, a fost descoperit încă un nivel hallstattian timpuriu ornamentat prin tehnica inciziei, specific "Sfârșitului fazei Babadag I, sau unei etape indermediare între fazele Babadag I și Babadag II - Stoicani-Cozia"[13].

Prin urmare, observațiile lui A. László asupra materialelor de la Cândești permit să se considere ceramica ornamentată cu caneluri, de acolo, sincronă cu ceramica grupului Tămăoani, ornamentată prin incizie. Descoperirile din bazinul inferior al Prutului[14],

1 Marilena Florescu, Adrian Florescu, *Cercetările arheologice de la Cândești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea, în perioada 1976 - 1980 necropola aparținând purtătorilor culturii Monteoru, așezarea de la sfârșitul epocii bronzului - cultura Noua și resturi de locuire Hallstattiene)*, în Materiale și cercetări arheologice, a XV-a sesiune anuală de rapoarte, Muzeul Județean Brașov, 1981, București, 1983, p. 121, fig. 8, Idem, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților răsăriteni*. în Arheologia Moldovei, XIII, p. 48.

2 Làszló Attila Zoltan, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (rezumatul tezei de doctorat), 1985, p. 9.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*, M. Brudiu, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, în SCIVA, 3 - 4, pp. 221 - 239.

5 M. Petrescu Dâmbovița, SCIV, 4, 1953, 3 - 4, pp. 765 - 778.

6 A. Làszló, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (rezumatul tezei de doctorat), p. 11 - 12, *Ibidem*, Memoria Antiquitatis, 12 - 14, 1986, pp. 65 - 91.

7 B. Hänsel, Beiträgë zur regionalen und chronologischen Gliederung der alteren Hallstattzeit au der unteren Donau, 1 - 2, Bonn, 1976, p. 114, A. Làszló, Hallstattul timpuriu, pp. 11 - 12.

8 I. T. Dragomir, Istros, 2 - 3.

9 I. T. Dragomir, Materiale, 9, 1970, p. 503, 510, fig. 5/2, M. Brudiu, *Op. cit.*, p. 221, nota 10.

10 M. Brudiu, *op. cit.*

11 M. Brudiu, Materiale 14, Tulcea, 1980, pp. 398 - 405, Idem, SCIVA, 32, 1918, 4, pp. 529 - 536.

12 *Ibidem*.

13 Apud, A. Làszló, *Asupra legăturilor dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii Fierului (secolele XII - VII î. e. n.)* în, Analele științifice ale Universității "A. I. Cuza" din Iași S. N. s. III o sitorie 1986, p. 4.

14 *Ibidem*.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 143 - 148*

https://biblioteca-digitala.ro

precum și din județul Brăila, de la Siliștea-Nazâru[15], ca și din nordul Dobrogei (Mlăjitul Florilor), ne permit să avem acum un areal mai larg și totodată să constatăm că acesta se interferează cu elementele caracteristice culturii Babadag I, cum este cazul la Vânători-Galați[16], Nazâru-Brăila[17].

O altă problemă care începe a se preciza mai bine o constituie prezența, într-un alt complex hallstattian de la Vânători-Galați a ceramicii de tip Cozia-Brad[18], cunoscută anterior în zona Prutului inferior la Stoicani[19].

Până în prezent, pentru zona în discuție, sincronismul ceramicii Babadag II cu cea de tip Cozia-Brad este întâlnit, în sud, numai la Stoicani-Cetățuia.

În privința fazei Babadag III aceasta este prezentă în două așezări imporante din județul Galați, una la Ijdileni-Frumușița, în bazinul Prutului inferior, alta la Piscu în bazinul Siretului[20]. În ambele așezări, peste faza Babadag III se află un stat aparținând culturii Basarabi.

În 1993 au fost continuate cercetările în această stațiune arheologică, într-un sector de pe latura de est, unde au avut loc escavări și în secțiunea rămasă au apărut mai multe complexe de locuire. Intr-unul dintre aceste complexe au fost găsite câteva fragmente ceramice provenind de la fructieră, specifică culturii Basarabi. Fragementele cu ornamente provin de la o fructieră și, la corpul acesteia, ornamentele se află pe partea inferioară și exterioară (fig. 1 și fig. 2).

Tehnica de ornamentare este prin incizie și încrustare cu alb. Ca procedee de ornamentare sunt liniile incizate cu un vârf sau cu ajutorul rotiței zimțate. Astfel, a fost realizată o bandă dispusă pe marginea fructierei, delimitată prin două linii în interiorul căreia se află o bandă în zigzag, rezultată prin crutare cu triunghiuri dispuse alternativ, care sunt hașurate prin linii incizate cu rotița zimțată (fig. 1).

În apropiere de bandă era amplasat un cerc realizat dintr-un grup de trei linii paralele dispuse concentric, iar în interiorul acestui spațiu se aflau opt pești prezentați în manieră stilizată, fiind lipiți cu partea dorsală de partea interioară a cercului. Conturul corpului peștilor era realizat printr-o linie incizată. Patru dintre pești aveau corpul hașurat cu rotița zimțată, iar patru aveau corpul neornamentat. Ochii sunt redați cu ajutorul unei ștanțe, probabil, din trestie. Peștii hașurați și nehașurați sunt dispuși alternativ. Pentru redarea mai expresivă a peștilor s-a folosit procedeul contrastului, astfel, în dreptul peștelui hașurat se lasă un spațiu de formă quassi triunghiulară, a cărui bază o constituie partea ventrală a peștelui, iar vârful triunghiular cade pe un cerc mic situat în centrul rozetei. În felul acesta, alternează cele patru spații triunghiulare hașurate cu cele nehașurate, înscriind în interiorul cercului două cruci, una hașurată, alta nehașurată.

Pe unul din fragmentele ceramice se observă desprinderea unei benzi având ornamente geometrice. Aceste benzi convergeau spre spațiul central din interiorul fructierii, unde s-a putut reconstitui un ornament din spirale fugătoare care gravitau în exteriorul unei benzi circulare (fig. 2).

Aceste patru rozete agățate prin benzile amintite dau o dispunere elicoidală sistemului ornamental din interiorul fructierei. Întregul concept ornamental reprezintă un simbol solar.

Aceeași rozetă este prezentată și pe un fragment provenind de la piciorul fructierei (fig. 3).

Descoperirea ornamentului cu pești de la Ijdileni-Frumușița (jud. Galați) este unică pentru repertoriul ornamental al culturii Basarabi. După observațiile lui Vladimir Dumitrescu asupra canoanelor stilistice ale ornamentației ceramicii culturii Basarabi[21], s-a scos în evidență maniera stilistică a geometrizării ornamentelor, aceasta însemnând o condensare a expresivității unei imagini.

În cadrul oicumenei culturii Basarabi se poate observa că în zona Dunării de jos, începând din Oltenia și până în sudul Moldovei, s-a dezvoltat o fază mai târzie în care se manifestă o ornamentație mai bogată,

15 N. Harțuche, O. Silvestru, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazâru, județul Brăila* în Istros, VI, 1992, pp. 17 - 23.

16 M. Brudiu, *op. cit.*

17 N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*

18 M. Brudiu, *Descoperiri arheologice în județul Galați, în Danubius*, I, 1992, p. 7.

19 M. Petrescu Dâmbovița, *Cetățuia de la Stoicani, în "Materiale arheologice"* 1953, p. 140, fig. 62/8.

20 M. Brudiu, SCIVA, 42, 1991, 3 - 4, pp. 221 - 239.

21 Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România.*

https://biblioteca-digitala.ro

în comparație cu etapa timpurie cunoscută în sud-vestul României și în zonele învecinate.

Din punct de vedere al repertoriului ornamental, predomina elementele geometrice care intră într-o mare varietate de combinații. Prin urmare, arta ornamentării ceramicii culturii Basarabi are ca principiu compoziția prin care se realizează reprezentări cu conținut semantic distinct. Desigur că decriptarea semnificațiilor nu este ușoară, deoarece există și posibilitatea practicării unor exerciții formale rezultând din repetiție, alternanță și alte procedee. De ceea, apariția unor motive ornamentale cu caracter zoomorf, tratate tot în maniera stilizării geometrice, îndeamnă pe exegeții culturii Basarabi să aprofundeze gramatica stilistică a acestei arte în viziunea paleoetnologică[22].

Încă de la începutul secolului s-a afirmat că în cea de-a doua etapă a Hallstattului predomina stilul geometric, care va fi înlocuit în Peninsula Italică și Europa Centrală (cazul cu situlele ornamentate în stil geometric de la Klein Glein și Trezzo) cu stilul greco-oriental[23].

Cultura Basarabi aparținând unui areal mai larg al sitului geometric, își va înceta existența într-o etapă ulterioară jumătății secolului al VII-lea î.Chr., când va apare presiunea unor factori răsăriteni și sudici.

Etapa Hallstattului târziu este reprezentată de descoperirile de la Frumușița[24] și Șivița[25].

Cu privire la ritul funerar în perioada Halstattului timpuriu, acesta nu este cunoscut. Pentru perioada mijlocie este bine atestat la Stoicani[26] și Matca[27], unde s-a practicat inhumația.

22 Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată,* 1971, p. 30.

23 Joseph Déchelette, *Manuel D'archéologie préhistorique et celtique,* III, p. 252.

24 M. Petrescu Dâmbovița, "In studii și cercetări științifice", Iași, 4, 1953, 1 - 4, pp. 497 - 511.

25 M. Brudiu, în Rev. Muzeelor, 5, 1986, pp. 344 - 345.

26 M. Petrescu Dâmbovița, în Materiale, I, 1953, pp. 157 - 216.

27 M. Brudiu, în Thraco-Dacica, 8, 1987, 1 - 2, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

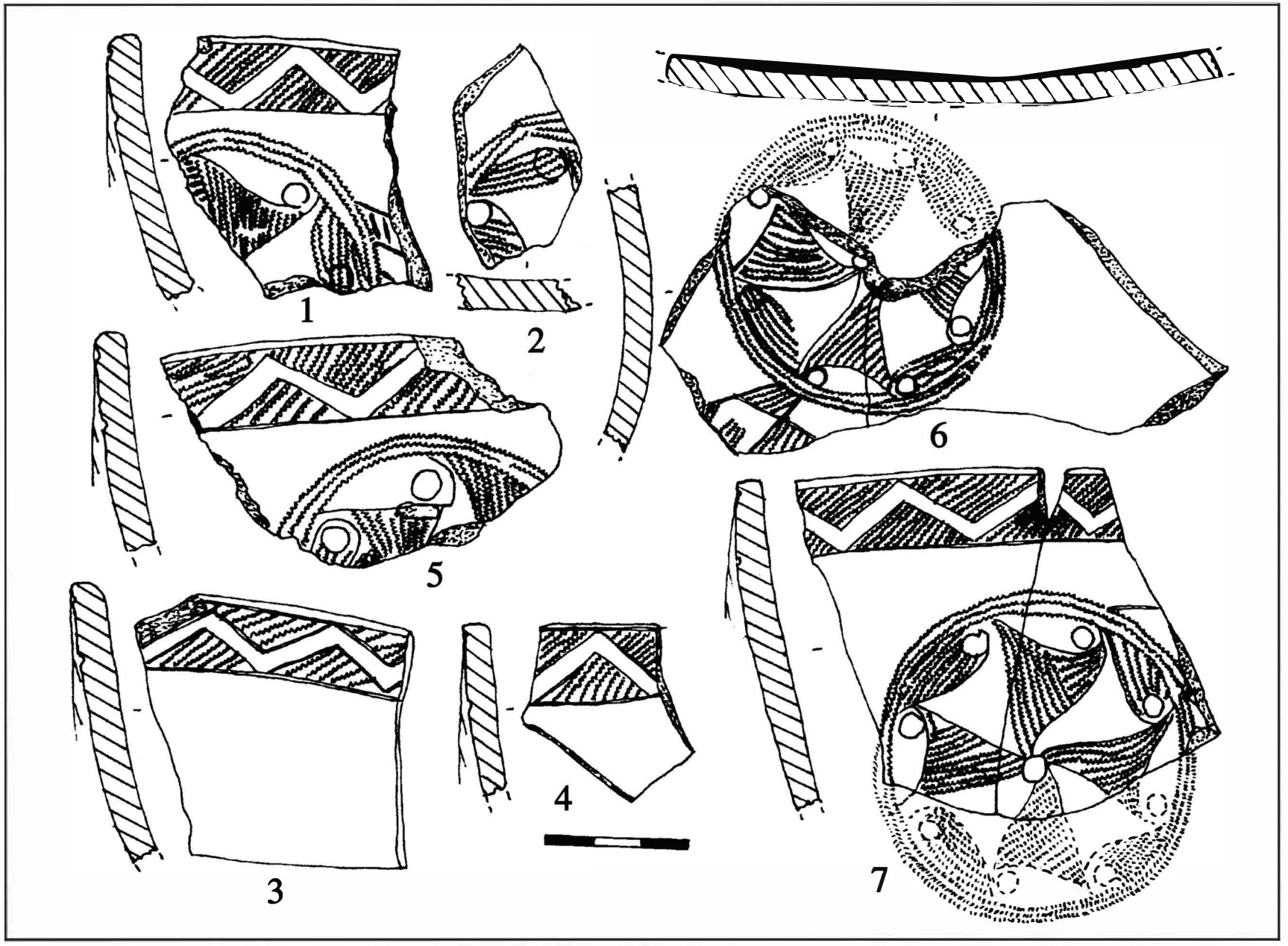

Fig. 1. Ijdileni-Frumușița. Fragmente ceramice de la fructieră.
Fig. 1. Ijdileni-Frumușița. Fragments céramiques - Vase à fruits.

https://biblioteca-digitala.ro

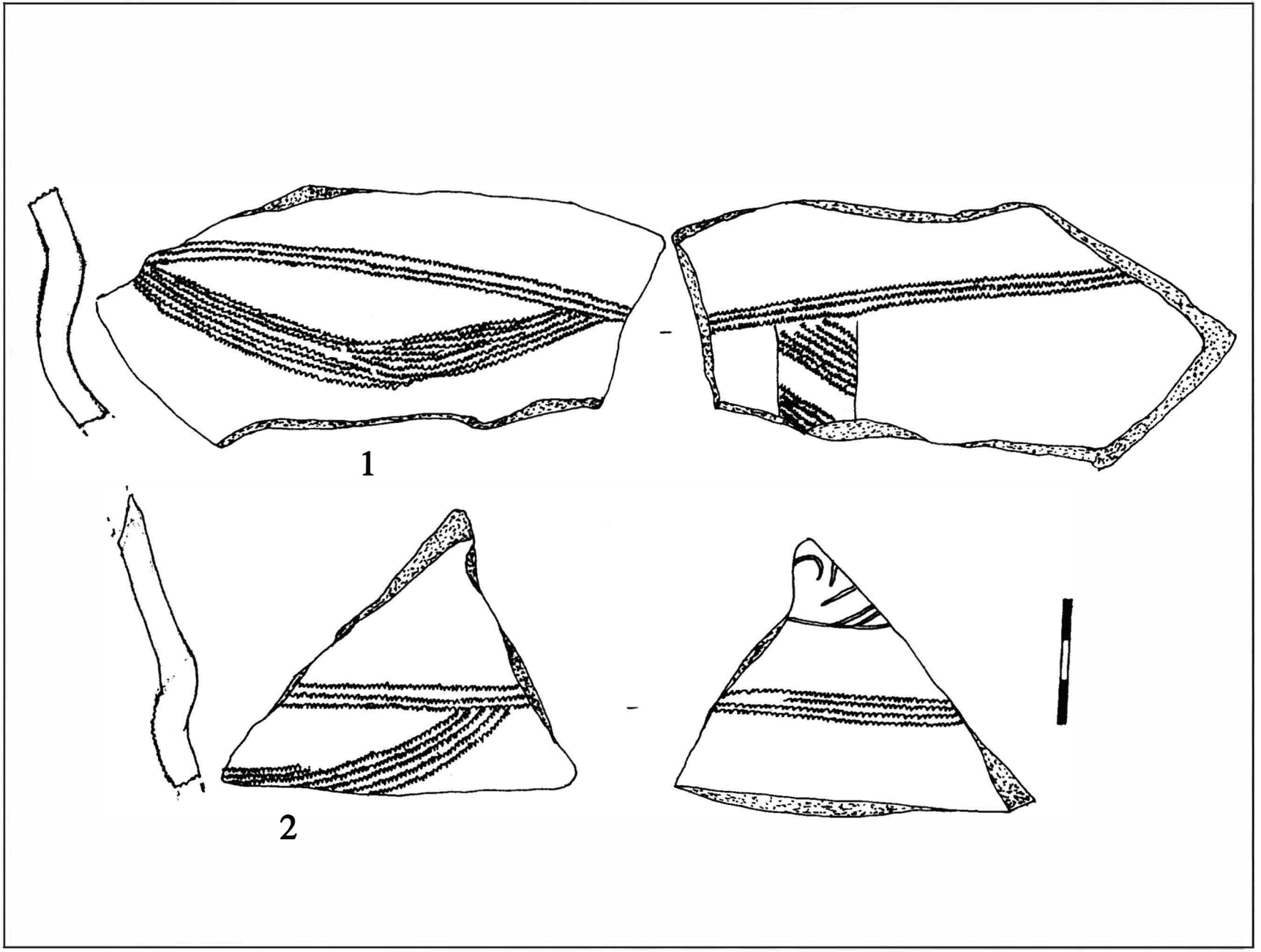

Fig. 2. Ijdileni-Frumușița. Fragmente ceramice de la fructieră.
Fig. 2. Ijdileni-Frumușița. Fragments céramiques - vase à fruits.

https://biblioteca-digitala.ro

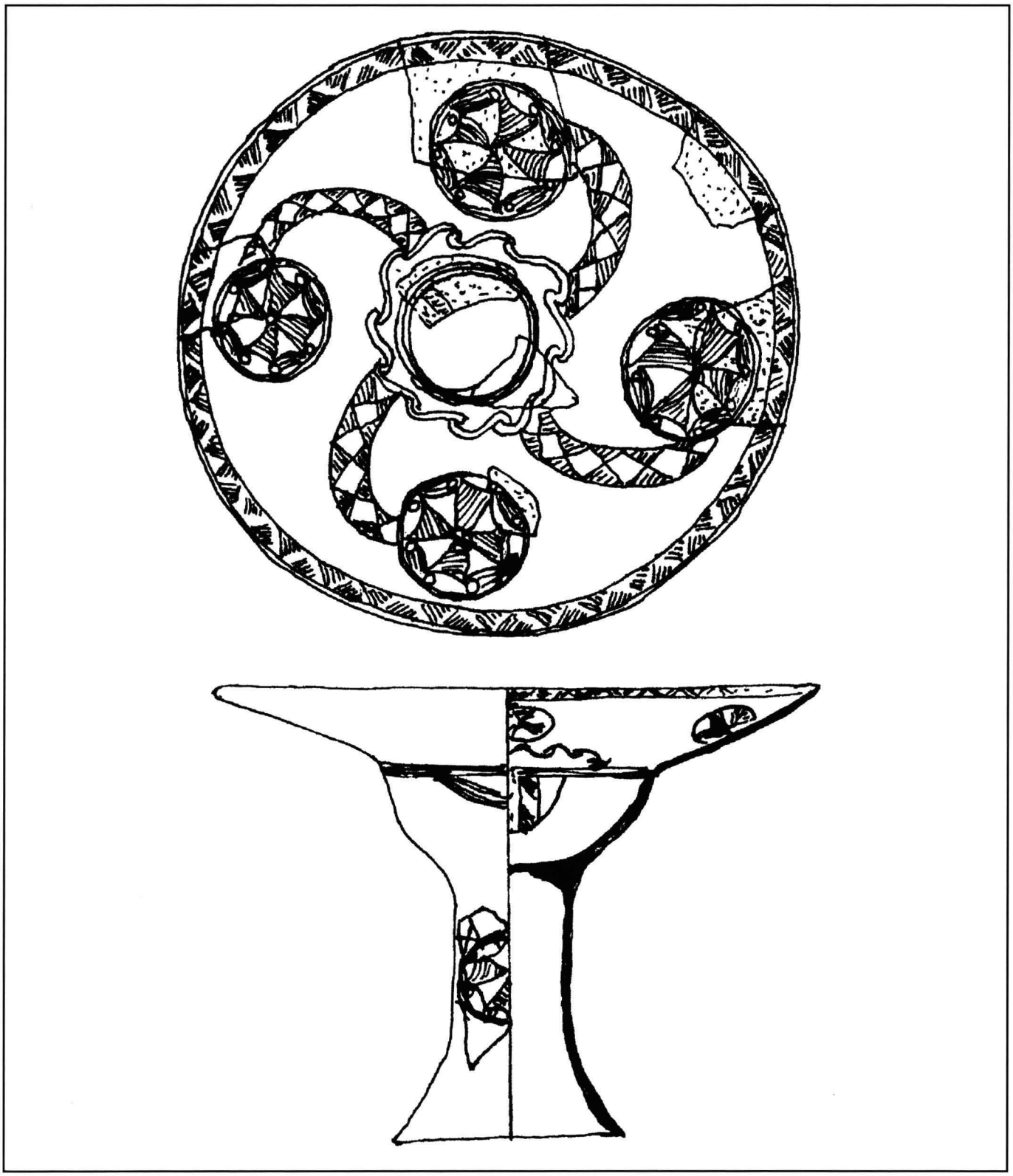

Fig. 3. Ijdileni-Frumușița. Fructieră (reconstituire).
Fig. 3. Ijdileni-Frumușița. Vase à fruits (restitution).

https://biblioteca-digitala.ro

ENSEMBLES TUMULAIRES D'EPOQUE HALLSTATTIENNE EN MOLDAVIE

Oleg Levițki

Au cours des derniers siècles du IIe millénaire a. Chr., les régions à l'est des Carpates connurent un changement ethnoculturel radical. Des formations hallstattiennes d'époque initiale, désignée sous le générique de Hallstatt thrace ou cannelé, surgissent à la place de la culture Noua. Comme une conséquence des poussées et de la migration directe des peuplades hallstattiennes de la phase initiale qui habitaient les terres du Moyen- et du Bas-Danube, on constate une enchaînement chronologique des groupes culturels de l'époque. Pour le Hallstatt initial - les groupes synchronisés de l'ensemble hallstattien à céramique cannelée de type Chișinău-Corlăteni et Grănicești, ainsi que les groupes successifs à la céramique incisée et imprimée Tămăoani-Holercani et Saharna-Solonceni-Cozia; pour le Hallstatt moyen - le groupe Șoldănești-Basarabi et pour le Hallstatt final - la phase précoce de la culture gétique, dépendante sous rapport génétique de la culture Șoldănești-Basarabi[1].

Les monuments funéraires de ces groupes sont illustrés par un nombre relativement peu élevé d'ensembles. A l'exception des communautés du groupe Saharna-Solonceni, que pratiquaient de préférence les sépultures tumulaires, pour le reste des groupes mentionnés les nécropoles tumulaires ne sont pas caractéristiques. Les groupes Chișinău-Corlăteni et Grănicești utilisaient le rituel de l'incinération avec le dépôt des restes cinéraires en urnes dans des nécropoles planes[2]. Pour les comunautés du groupe Tămăoani-Holercani le rituel adopté était celui de l'inhumation en flexion forcée et les réinhumations dans des nécropoles planes[3]. Ces mêmes nécropoles planes se retrouvent chez les groupes culturels Șoldănești. On constate la priorité du rite de l'incinération: les urnes avec les restes cinéraires étaient enterrées dans des fosses petites ou profondes avec des traces de calcination sur les parois[4]. Les monuments funéraires du Hallstatt final sont également illustrés dans la plupart des cas par des nécropoles planes[5]. Des nécropoles tumulaires ont été explorées dans le sud-ouest de cette zone, à Bârsești[6] et dans son nord-ouest, à Satu Mare et Volovăț, ces dernières étant attribuées au groupe Podolien occidental[7]. Enfin, des tumuli isolés et des nécropoles tumulaires ont été localisés dans l'espace est-carpatique, notamment sur le territoire de la République Moldave; leur mobilier funéraire se compose de la céramique caractérisant les groupes hallstattiens des trois étapes, initiale, moyenne et finale.

L'objet de la présente contribution est l'étude analytique de ces ensembles, dont les vestiges sont inédits ou sur le point d'être publiés. Nous estimos, en même temps, que pour obtenir l'image complète des paramètres du rite funéraire avec tumuli, pratiqué par les groupes culturels de l'époque hallstattienne qui habitaient le territoire de la Moldavie, il convient de présenter aussi une caractérisation succinte des monuments funéraires propres au groupe Saharna-Solonceni.

Dans le cas des groupes Grănicești et Chișinău-Corlăteni, leurs ensembles tumulaires sont représentés

1 O. Levitki, *La situation culturelle et historique dans l'espace Carpato-Dniestrien à l'epoque du Hallstatt,* Simposia Thracologica, Nr. 9, București, 1992, p. 119 - 121.

2 O. Levitki, *Cul'tura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia na rubeje II - I tiseaceletii do n.a. (pamiatniki canelirovannogo galistata tipa Chișinev-Corlăteni),* Avtoreferat diss. cand. ist. nauc. Leningrad, 1990, p. 11 - 12.

3 O. Levitkii, *C voprosu o rannegalistatscom gorizonte s procercenci ceramicoi v Dnestrovsco-Prutscom mejdurecie. Problemi arheologii Severnogo Pricernomoria,* C stoletiu osnovania Hersonscogo muzeia drevnostei. TDK, casti vtoraia, Herson, 1990, p. 6 - 8.

4 V.L. Lăpușnean, *Ranie frachiiți X - nacala IV v. do n.a. v Lesostepnoi Moldavii,* Chișinev, 1979, p. 37 - 50.

5 Idem, p. 50 - 60.

6 S. Morintz, *Novaia galistatscaia grupa v Moldove,* Dacia, (NS), 1957, I, p. 117 - 132.

7 M. Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava,* Thraco-Dacica, București, 1976, p. 99 - 108.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 149 - 159*

https://biblioteca-digitala.ro

par la nécropole de Volovăț[8] et par les tumuli isolés de Braniște[9] et de Frunzeni[10].

Cinq groupes de tumuli de terre composent la nécropole funéraire de Volovăț. Les diamètres des tumuli explorés varient de 6 à 12 m. et leur hauteur va de 0,4 à 1,5 m. Ils contenaient d'une à quinze tombes selon le rite de l'incinération en urne. Près de ces-dernières, déposées avec l'ouverture en-bas, il y avait de petits tas de tessons céramique; dans un seul cas une tasse, cependant que le mobilier funéraire de trois de ces tombes comportait une aiguille de bronze à l'état fragmentaire.

Le tumulus de Braniște (dépt de Rîșcani) occupe un haut plateau de la rive gauche du Prut. Doté à la base d'un manteau de pierre au contour circulaire irrégulier et avec le diamètre de 8 - 9 m. pour une hauteur de 0,8 m., que recouvrait une couche de terre, il mesurait 1,2 m. de haut et approximativement 26 - 28 m. de diamètre (fig. 1/1). Au centre du tumulus, sous son manteau de pierre, les fouilles ont dégagé une fosse rectangulaire de 1,8 m. x 0,9 m. et profonde de 0,6 m., orientée sur une axe nord-ouest - sud-est. Cette tombe, dévastée dès l'Antiquité, n'offre aucun témoignage relatif au rite funéraire (incinération ou inhumation) auquel elle a servi. Les vestiges conservés de son mobilier funéraire se composent de quatre vases fragmentaires: deux écuelles à la lèvre rentrée (dont l'une noire à l'éclat métalique, ornée de cannelures horizontales dans son registre supérieur), un récipient de grande tailles, dont le col profilé est décoré à la base de deux rangées horizontales de piqûres et un vase de type pot (fig. 1/3 - 5, 7).

A Frunzeni (dépt de Florești), des ouvrages de construction ont complètement détruit un tumulus, dont il n'en est resté qu'un vase fragmentaire - une coupe bitronconique à la lèvre évasée. C'est une pièce modelée à la main, attribuée à la catégorie de la poterie de qualité supérieure, noire à l'extérieur et d'un jaune-orange à l'intérieur. Le registre supérieur de ce vase est richement orné de cannelures (fig. 1/6).

Les monuments funéraires du groupe Saharna-Solonceni sont illustrés par les nécropoles tumulaires Saharna I (Țiglău)[11], Saharna II (Gura Gulboaca)[12] et Alcedar[13]. Il faut leur ajouter les deux nécropoles planes de Climăuții de Jos[14] et Poiana[15].

Pour ce qui est des nécropoles tumulaires, elles se composent de buttes de taille moyenne, dont le diamètre peut variere de 4 à 7 m. parfois à peine visibles au raz du sol. Les deux nécropoles Saharna (I et II) sont constituées de tumuli de pierre couverts d'une couche de terre (fig. 2/1). Dans certains cas, le tumulus s'entourait d'un anneau de grosses dalles de pierre. A Alcedar, les tumuli sont de terre. En général, chaque butte, au raz du sol antique, comportait deux ou trois enterrements, soit dans des fosses couvertes d'une dalle, soit dans des coffres de pierre surmontés d'une dalle massive comme couvercle. On y pratiquait deux types de rite funéraire - l'inhumation et l'incinération. C'etait le premier type qui avait la priorité, le second n'étant attesté que dans l'une des nécropoles de Saharna et dans l'un des coffres de pierre d'Alcedar. Mais, dans ce dernier lieu, l'incinération dispose du même endroit que l'inhumation. Les défunts, en flexion forcée sur le flanc, reposaient avec la tête vers le sud, le sud-est et, parfois aussi, vers le nord et le nord-ouest. La crémation avait lieu d'un côté et les restes cinéraires étaient enterrés sans urnes, éparpillés au fond de la fosse ou du coffre de pierre. Y sont

8 *Ibidem.;* A. László, *Un grup hallstattian timpuriu in Podișul Sucevei,* Cercetări istorice (SN), XIV - XV, Iași, 1983 - 1984, p. 65 - 84.

9 O. Levițkii, *Novîi tip pogrebalinih pamiatnicov rannih frachiitev lesostepnoi Moldavii. Actualinîe problemî istorico-arheologiceschih issledovanii,* Kiev, 1987, p. 97 - 98; Idem, *Curgan u s. Braniștî i necotorie voprosî pogrebalinogo obreada rannegalistattscoi culiturî lesostepnoi Moldavii,* AIM, v 1984. Chișinev, 1989, p. 137 - 149.

10 O. Levitkii, *Cul'tura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia...,* p. 11.

11 M.T. Casuba, N.V. Golițeva, *Saharneanschii mogilinic I (Țiglau),* SA, nr. I, M. 1991, p. 197 - 209.

12 G.D. Smirnov, *Saharneanschii mogilinic II (Gura Guliboca),* Izvestia Mold. Fil. An SSSR, nr. 5 (25), Chisinev, 1955, p. 117 - 119; A.I. Meliukova, *Itogi isucenia pamiatnicov schifscogo vremeni v Mildavii v 1952 - 1953,* SA, nr. I, M. 1991, p. 51 - 70.

13 R.D. Rozenfeld, *Alcedarskie curganî,* Izvestia Mold. Fil. An SSSR, 5(25), Chișinev, 1995, p. 121 - 124; A.L. Nikitin, *Rascopchi pogrebenii v camennîh iașcicov u s. Alcedar,* KSIA M. 1965, Vîp. 103, p. 75 - 79.

14 I.A. Borziak, a. n. Levinschi, *Cimitirul plan de tip Saharna-Solonceni de la Climăuții de Jos,* Izvestia AN RM, nr. 3, Chișinev, 1990, p. 50 - 54.

15 M.T. Casuba, *Pogrebenie culiturnoi grupî Saharna-Soloceni u s. Poiana,* AIMUM, 1990, p. 107 - 111.

https://biblioteca-digitala.ro

attestés, au même titre les enterrements singuliers, les enterrements doubles ou collectifs. Quand il s'agit d'enterrements collectifs, les inhumations se succédaient à certains intervalles. Dans le cas des inhumations répétées, les ossements du précédent défunt étaient simplement poussés de côté. Le mobilier funéraire de ces tombes était plutôt modeste et relativement uniforme (figg. 2/2 - 7, 8 - 17; 3/1 - 6). Obligatoires pour les tombes masculines étaient les tasses à l'anse surhaussée, accompagnées parfois d'un ou deux vases d'une autre catégorie. Assez souvent, ces tombes ont livré aussi des couteaux de fer et des grès, des appliques de bronze. Notons encore qu'une tombe de Saharna I a livré des mors de fer et une bossette de mors en corne. Par contre les armes font absolument défaut. Les tombes féminines ont livré des coupes, des écuelles et autres formes de vases, à l'exception des tasses. Parmi les autre objets des tombes féminines, il y avait aussi des bracelets de bronze, des anneaux de tempe, des boucles d'oreille, etc. et dans deux tombes de la nécropole de Țiglău on a trouvé des fibules de fer fragmentaires appartenant au type à deux spirales[16].

Les enterrements des nécropoles planes ne se distinguent en rien de ceux des nécropoles tumulaires. On y trouve, en effet, les mêmes aménagements funéraires, c'est-à-dire les fosses couvertes de dalles (Poiana) et les coffres de pierre (Climăuții de Jos). Quant aux critères déterminant le rite et le choix du mobilier funéraire, ils étaient identiques (fig. 3/7 - 13).

Pour ce qui est des ensembles tumulaires du Hallstatt moyen, ils sont illustrés par les tombes secondaires dans les tumuli de l'âge du bronze - à Parcani, Sărata[17], Roșcani[18], Ciocîlteni[19], Matca[20] - et par les tumuli nos II, IV et V du groupe tumulaire de Cotiujeni[21]. Les trois derniers tumuli faisaient partie d'un groupe occupant le sommet d'une colline située au sud-est du village respectif. De dimensions moyennes et de forme circulaire, tous les trois étaient dotés de manteaux de terre. Edifiés en vue d'un enterrement unique, deux d'entre eux mesuraient 0,5 m. de haut avec un diamètre d'environ 24 m., cependant que le troisième, haut d'un mètre avait un diamètre de 36 m. Dans les parois du tumulus II, on a trouvé l'argile jaune retirée de la fosse, ainsi qu'un morceau de brûlure - il s'agit du plus grand des trois tumuli. Mais les deux autres ont également livré des traces de l'utilisation du fer pour le rituel funéraire: ossements calcinés d'animaux; charbons de bois, dans le comblage des fosses. De forme rectangulaire, leurs aménagements funéraires s'orientaient en direction est-ouest, avec une légère déviation. Ils sont dotés d'une ou deux marches dans la paroi nord et une niche du côté opposé (fig. 4/2, 4, 6). Ces tumuli ont été pillés dès l'Antiquité, aussi le no IV est le seul à avoir gardé quelques fragments céramiques dans le tombeau. Bien que les témoignages concernant le rite funéraire fassent défaut, il est évident qu'il s'agissait d'inhumations. Les tessons céramiques du tumulus IV viennent de cinq vases de qualité supérieure (deux soupières carénées, profondes, avec la lèvre évasée et l'intérieur facetté; deux vases à la panse bitronconique ou bombée, dont l'un avec la lèvre retroussée abruptement vers l'extérieur; une tasse à l'anse surhaussée), ainsi que d'un vase-pot d'usage courant (fig. 5/1 - 5). Tous ces fragments sont de tradition Șoldănești-Basarabi.

Pour toutes les tombes secondaires des trois phases de l'âge du bronze et avec une poterie de type Șoldănești-Basarabi, dont il vient d'être question ci-dessus, on constate l'usage du rite de l'inhumation. Généralement orientés vers l'ouest, les défunts reposaient à plat dos, les bras le long du corps.

A l'heure actuelle, le répertoire des ensembles tumulaires datés de la phase finale du Hallstatt se trouve complété par les nécropoles de Trinca[22] et de

16 Dans l'édition de M. T. Cașuba, N.V. Golițeva (note 11 ci-dessus) les fibules de fer sont attribuées au tumulus IV, alors que l'une de ces fibules vient en réalité du tumulus III.

17 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischi mir. Moscva,* 1979, p. 68.

18 I.A. Borziak, O. R. Dubovskaia, *Novoe pogrebenie predschifskogo vremeni v Moldavii,* Izvestia AN MSSR, Nr. 2, 1986, p. 71 - 73.

19 N.A. Ketraru, V.P. Haheu, *Ciocilteanschie curganî,* AIM v 1985, Chișinev, 1990, p. 49 - 73.

20 M. Brudiu, *Descoperiri aparținînd culturii Basarabi în sud-estul Moldovei,* Thraco-Dacica, VI, 1985, p. 31 - 36.

21 S.M. Agulnikov, *Issledovanie curganov u s. Cotiujeni,* AIM v 1986, Chișinev, 1992, p. 104 - 120.

22 O. Levitkii, E.N. Savva, L.F. Cioban, *Issledovanie curgannogo mogilinica rannego jeleznogo veca u sela Trinca,* Anuarul Muzeului de istorie al Modovei I, Anul 1991, Chișinău, 1992, p. 95 - 107.

https://biblioteca-digitala.ro

Corjeuți[23], ainsi que par la tombe secondaire d'un tumulus de l'âge du bronze explorée à Burlănești[24].

La nécropole tumulaire de Trinca (dépt d'Edinet) occupe un promontoire de la rive gauche du cours de la Drăghiște, au lieu-dit "Drumul Fetești1or", à environ un kilomètre et demi sud du village. Sur à peu près 2 ha, 12 petits tumuli étaient aménagés, dont cinq particulièrement bouleversés ne laissent plus voir qu'un tas de pierres au raz du sol; mais les sept autres sont relativement bien conservés. Quatre tumuli hauts de 0,5 m. n'ont pas été labourés. Cet ensemble tumulaire est disposé sur un axe qui va du sud-ouest au nord-est. Les recherches ont porté sur deux tumuli choisis parmi ceux endomagés.

Tumulus I - très bouleversé au moment de l'investigation. Seule sa partie centrale a été labourée. Haut d'environ 0,35 m. avec un diamètre de 8 m., il est fait de pierres de différentes dimensions et couvert d'une couche de terre. Son manteau de forme irrégulière, avec le diamètre de 5 - 5,5 m., est aménagé sur le sol antique (fig. 6/1). Parmi les pierres dont il est construit, on a relevé des charbons de bois, des mottes de terre calcinée et des fragments céramiques. Les pierres à la base du manteau et le sol antique portaient des traces de brûlures. Tour au tour le sol sur un espace d'environ 7,5 m^2 était calciné plus ou moins jusqu'à une épaisseur de 0,2 m. Des ossements humains calcinés réunis en tas ont été localisés à l'intérieur de ce périmètre, ainsi que des objets faisant partie du mobilier funéraire de la tombe principale du tumulus (M. I).

M. I. Localisée dans le secteur sud-occidental du tumulus, dans l'horizon antique, cette sépulture était représentée par un amas d'ossements plus ou moins calcinés. Fort probablement, la position initiale du défunt était en flexion forcée sur le flanc, avec la tête au nord-ouest (fig. 6/2).

Les pièces suivantes composaient son mobilier funéraire: le profil d'une tasse avec l'anse surhaussée (fig. 6/11); un fragment de vase bitronconique de grande taille (fig. 6/10); une boucle d'oreille en fil de bronze avec tête conique (fig. 6/6); cinq pointes de flèche en os (fig. 6/4); deux pièces en os faisant partie du carquois (fig. 6/8, 9); un fragment de couteau de fer (fig. 6/7) et deux perles de verre (fig. 6/5). Tous ces objets et notamment ceux en os offrent des traces de calcination.

M. II (cénotaphe), localisé dans le secteur nord du tumulus à une profondeur de 0,65 m. Sa fosse, en partie sous le couvert du manteau, de la forme d'un ovale oblong mesurait 2,54 m. sur 0,98 m. avec une profondeur de 1,32 m., suivait un axe nord-ouest - sud-est (fig. 6/3). On a récupéré sur son comblage une abondance de charbons de bois, des restes des pièces de bois qui la couvraient, des pierres et quelques ossements d'animaux. Les parois de cette fosse étaient très calcinées à la base.

Tumulus II. Celui-ci se dresse à 27 m. nord-est du premier tumulus. Il s'agissait d'une petite butte de 0,18 m. de haut avec le diamètre de 2,5 - 3 m., couverte d'un amas de pierres, de diverses dimensions avec une couche de terre par dessus. Le manteau de pierres, de forme circulaire irrégulière, avec un diamètre approximatif de 4,5 - 5 m. était aménagé sur le sol antique (fig. 7/1). A sa base, on a récupéré parmi les pierres des fragments céramiques; plus nombreux et réunis en tas, ces fragments se trouvaient sous le manteau même, ainsi qu'un squelette dispersé (représentant la tombe principale du tumulus, M. I).

M. I. Le tombeau se trouvait au centre du manteau de pierre et au raz du sol antique. Il a été impossible de préciser la position initiale du défunt. Seule chose évidente demeure le fait que l'enterrement s'est effectué selon le rite de l'inhumation (fig. 7/2).

Le mobilier se composait de cinq vases en terre cuite, quatre perles de verre (fig. 7/3) et une cinquième en argile (7/4). Les cinq pièces céramiques sont illustrés par deux vases d'usage courant, à la pâte grossière, dont l'un sous la forme d'un pot orné d'une bande alvéolée et d'une rangée de trous (fig. 7/9), l'autre légèrement bitronconique, reproduisant le même motif de la bande alvéolée et de la rangée de trous, avec la seule différence qu'il ne s'agit plus de trous parfaits, mais seulement esquissés (fig. 7/8). Les trois autres pièces appartiennent à la catégorie de qualité supérieure; il s'agit d'une écuelle conique avec la lèvre rentrée en arc (fig. 7/7, d'une coupe le profil en *S* - fig. 7/5 - et d'un vase de morphologie indéterminée - fig. 7/6).

23 O. Levitki, T. Demcenco, *Grupul tumular de la Corjeuți (r-nul Briceni),* Memoria Antiqvitatis, XIX, în curs de apariție.

24 T.I. Demcenco, *Otcet o polevîh issledovaniah Edineţkoi novostroecnoi arheologicescoi áxpeditii v 1987 godu u s. Burlaneștî Edineţkogo raiona MSSR,* Chișinev, 1987, Arhiva MA a IAsiIV al AS RM.

https://biblioteca-digitala.ro

Les ensembles tumulaires de Corjeuți (dépt de Briceni) ont été localisés au cours de la recherche portant sur un groupe tumulaire de la phase initiale du bronze, situé sur un promontoire de la gauche du cours d'eau de Lopatnic, au sud-est du village, lieux-dit "Husa". Des petits tas de pierres marquaient la présence des-dits ensembles tumulaires dans le proche voisinage du tumulus VI.

Ensemble I (M. IV). Dégagé à une profondeur de 0,4 m. du sol actuel, cet ensemble a été aménagé sur le sol antique. Il est délimité par un anneau de pierres de tailles différentes avec un diamètre extérieur de 5,2 m., quant à la largeur, elle varie de 1 à 1,4 m. A l'intérieur, légèrement à l'est du centre, il y avait une plate-forme rectangulaire de pierres, longue de 2,5 m. et large d'un mètre, en direction sud-ouest - nord-est (fig. 8/1). Cette plate-forme couvrait une quantité relativement modeste d'ossements calcinés et un tas de fragments céramiques. Le même mélange, céramique-ossements a été trouvé parmi les pierres du tronçon occidental de l'anneau, alors que son secteur sud a livré des ossements d'animaux.

Les fragments céramiques ainsi retrouvés et les restes cinéraires respectifs proviennent de 4 vases modelés à la main. Il s'agissait d'un vase bitronconique à hautes épaules, le col profilé et la lèvre évasée, orné d'une bande alvéolaire (fig. 8/3); une écuelle bitronconique largement ouverte, elle aussi ornée d'une bande alvéolaire (fig. 8/2); un couvercle en hémisphère irrégulière, doté de deux manches dont l'un perforé (fig. 8/4) et un grand vase dont on ne peut déterminer le type morphologique. Quelques fragments de ces vases portent des traces d'une cuisson secondaire.

Ensemble II *(M. 5)* a été localisé légèrement au sud-ouest du précédent, à une profondeur de 0,4 m. par rapport au sol actuel. Aménagé sur le sol antique, il était formé d'un anneau de pierres, fort endommagé, avec un diamètre approximatif de 5 m. et doté d'une plate-forme intérieure. Celle-ci, de forme rectangulaire, mesurant 2 m. sur 1,5 m. était orientée sud-ouest - nord-est (fig. 8/5). Des ossements d'animaux ont été trouvés parmi les pierres qui l'avaient composée. Sous la plate-forme, on a dégagé une fosse funéraire, avec le même contour rectangulaire mais les angles arrondis. La fosse de 2,1 m. sur 1,3 m. était profonde de 1,5 et suivait le même axe sud-ouest - nord-est. Un mélange de terre et de pierres la comblait et, à partir d'une profondeur de 0,8 m., il y avait aussi des ossements humains (les os longs des jambes). Au fond de la fosse reposait un squelette humain bouleversé, fort probablement déposé en flexion forcée, la tête au sud-ouest. Les os des bras sont colorés par endroits en vert. comme une conséquence de l'oxydation du bronze (fig. 8/6). La seule pièce conservée du mobilier funéraire est une applique rectangulaire de schiste, resserrée vers le milieu et avec une perforation incomplète dans un angle (fig. 8/7).

L'exploration d'un groupe tumulaire du plateau qui se dresse au sud-ouest du village a dégagé l'ensemble funéraire de Burlănești (dépt d'Edineț). Il s'agit d'une tombe secondaire (no 5) à la périphérie du tumulus V (fig. 9/1). C'était une plate-forme de pierres en masse compacte, à peu près rectangulaire (2 m. x 1 m.), dont l'axe suivait une direction est-ouest (fig. 9/2). Aménagée sur le sol antique, elle recouvrait des ossements réunis en tas et les fragments de deux vases en terre cuite modelés à la main. L'un de ces vases (une cruche) contenait également des restes cinéraires (fig. 9/3), ce qui montre clairement qu'il s'agissait d'un ensemble à incinération en urne avec couvercle. La cruche à la silhouette profilée était pourvue d'une anse qui réunissait la lèvre à l'épaule (fig. 9/4), son couvercle était une grande écuelle avec le corps arrondi dans sa partie supérieure, la lèvre tranchée à l'horizontale et le fond modelé comme un support circulaire (fig. 9/5).

*

* *

La datation et l'attribution des ensembles tumulaires présentés ci-dessus, à l'exception de ceux de type Saharna-Solonceni, reposent sur les critères culturels et chronologiques fournis par le mobilier funéraire, notamment la céramique, ainsi que par le rite et le rituel funéraire.

Pour ce qui est de la nécropole tumulaire de Volovăț, de la phase initiale du Hallstatt, son appartenance au groupe Grănicești est évidente. La technologie, ainsi que les caractères morphologiques et stylistiques de sa poterie la font attribuer à la phase Mahala III de la culture subcarpatique Gáva-Holigrady, tout en présentant aussi des affinités avec la céramique du groupe Lăpuș. Quant aux rite et rituel funéraire pratiqués dans cette nécropole, ils présentent en effet certains éléments communs avec ceux de la nécropole de Lăpuș[25], qui passent pour des réminiscences de l'âge du bronze[26]. Vu ce contexte, A. László rattache

25 M. Ignat, *Découvertes du Hallstat thrace* ..., p. 1044 - 105; A. László, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei*, p. 80 - 82.

26 I. Ordentlich, C. Kacso, *Contribuții la cunoașterea ritului de*

https://biblioteca-digitala.ro

l'éclosion du groupe Grănicești au rayonnement de la culture Gáva-Lăpuș depuis la dépression du Maramuresh et du Lăpuș, comme il y rattache de même l'origine du rite et du rituel funéraire attestés dans la Nécropole tumulaire de Volovăț[27].

L'attribution des tumuli de Braniște et de Frunzeni au groupe Chișinău-Corlăteni repose sur les types de céramique livrés par eux. L'aspect Chișinău-Corlăteni de cette céramique est évident. Parmi les types les plus représentatifs (26,6 - 40 %) comptent les écuelles tronconiques à la lèvre rentrée, avec leur motif caractéristique de cannelures horizontales disposées dans le registre supérieur du vase[28]. Les exemplaires d'usage courant de Braniște correspondent aux principales catégories de la céramique grossière utilisée par les communautés culturelles de type Chișinău-Corlăteni[29]. Toutefois, il convient de noter aussi que l'ornement du récipient à col profilé est moins caractéristique pour cette culture. Quant au vase du tumulus de Frunzeni, il est l'illustration de l'un des types spécifiques de la poterie de qualité supérieure du groupe Chișinău-Corlăteni, aussi bien de par sa technologie, que par son type morphologique et son ornement[30].

Le groupe Chișinău-Corlăteni se rattache au point de vue génétique à l'ensemble du Hallstatt initial à céramique cannelée de type Belegiș II, du Moyen-Danube, mais celui-ci n'utilisait pas les tumuli pour ses ensembles funéraires[31]. Donc, le rituel des tumuli dans le cas des communautés Chișinău-Corlăteni ne saurait être mis en rapport avec des pratiques funéraires en usage dans leur partie occidentale. Les paramètres des tumuli de Braniște sont nettement différents de ceux de la nécropole de Volovăț, ainsi que de ceux présentés par les tumuli de Susani[32] et de Meri[33]. Ce fait attire l'hypothèse de la présence d'influence venues de l'est, du bassin moyen du Dniester, de tradition Belogrudovka, voire Komarov[34], hypothèse renforcée par les vestiges céramiques de l'agglomération de Trinca[35].

Comme on l'a déjà mentionné, le rituel tumulaire d'époque hallstattienne pratiqué dans l'espace est-carpatique est notamment caractéristique pour le groupe de type Saharna-Solonceni, daté de la phase initiale du Hallstatt. Ce groupe passe pour avoir eu son berceau dans la région du Bas-Danube. Il forme, avec le groupe Cozia, Babadag II, Pșenicevo et Insula Banului, un horizon unique de l'ensemble à céramique incisée et imprimée du Hallstatt initial. Compte tenu de l'ignorance où nous nous trouvons encore quant aux ensembles funéraires propres à cet horizon, l'origine du rituel tumulaire présenté par les communautés Saharna-Solonceni s'avère discutable. Les similitudes entre ses tumuli et ceux de la culture Cernoles du bassin moyen du Dniester[36], seraient dues, selon A.I. Meliukova, à la diffusion des communautés Saharna-Solonceni dans l'evironnement de la culture Cernoles[37]. En revanche, G.I. Smirnova est d'avis contraire, considérant que l'édification des tumuli, l'utilisation de la pierre pour leur aménagement, l'inhumation en flexion forcée, représentent des traditions locales du bassin moyen du Dniester, tirant leur origine de la culture Belogrudovka, l'introduction du rituel tumulaire chez les communautés de type

înmormîntare practicat în necropola tumulară de la Lăpuș (Județul Maramureș), Marmația, I, Baia Mare, 1969, p. 11 - 15; C. Kacso, *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș,* Marmația, II, Baia Mare, 1971, p. 36 - 54; Idem, *Contribution à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș,* Dacia, NS, XIX, 1975, p. 45 - 68.

27 A. Lázló, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei,* p. 80 - 82; Idem, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei,* Rezumatul tezei de doctorat. 1985, p. 8.

28 O. Levitkii, *Cultura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia...,* p. 15.

29 *Ibidem,* p. 16.

30 *Ibidem,* p. 14, 16.

31 N. Tacih, *Iugoslovensko Podunavlie od indoevropske seobe do prodora ckita,* Novi Sad - Beograd, 1983, p. 91 e.s.

32 I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hugel von Susani,* Praehistorische Zeitschrift, 52, Band, 1977, Heft. I. p. 28 - 60.

33 E. Moscalu, *Die frü hallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman),* Thraco-Dacica, 1976, p. 77 - 86.

34 O. Levitki, *Novîi tip pogrebalinîh pamiatnicov...,* p. 98; Idem, *Curgan u s. Brăneşti i necotorîe voprosî...,* p. 145.

35 O. Levitki, *Poselenie rannego jeleznogo veca u s. Trinca,* AIM v 1982g. Chisinev, 1986, p. 54 - 71.

36 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrovia,* MIA SSSR, 64, Moscova, 1958, p. 88; G.I. Smirnova, *O hronologicescom sootnoşenii pamiatnikov tipa Saharna-Solonceni şi Jabotin (po materialam curganov u s. Mervintî),* SA. 4. Moscva, 1977, p. 94 - 106.; Idem, *Zacrîtîe predschifskie complexî u sela Dnestroka-Luka,* Pamiatniki culiturî na territorii SSSR. Leningrd, 1982, p. 30 - 38; L. I. Kruselinitka, *Vzaimozveazki naselennea Pricarpattea i Vilini z plemenami Shidnoi i Ţentralinoi Evropi,* Kiiv, 1985, p. 122 şi urm. Arheologia Pricarpatia, Volini i Zecarpatia (Eneolit, bronza i rannee jelezo) Kiev, 1990, p. 135 - 140.

37 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir,* p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

Saharna-Solonceni étant une conséquence de l'influence des communautés culturelles Cernoles[38]. La précision du caractère syncrétique de la culture de type Saharna-Solonceni[39] et le fait qu'à sa genèse a participé, en plus des éléments balkano-danubiens, un certain substratum local, fourni par le groupe Tămăoani-Holercani[40] (dont la population pratiquait l'inhumation en flexion forcée et la réinhumation dans des nécropoles planes), nous portent à penser que les communautés Saharna-Solonceni ont emprunté aux communautés Cernoles seulement l'habitude de dresser des tumuli, alors que les autres éléments du rituel funéraire sont d'origine locale, hérités de leurs prédécesseurs.

L'attribution des tumuli de Cotiujeni à la phase moyenne du Hallstatt est attestée par la technologie et la morphologie de la céramique récoltée dans le tumulus IV. Il s'agit surtout des soupières carenées et de la tasse, offrant les qualités de la céramique de qualité supérieure, ainsi que de celle d'usage commun propres au groupe Șoldănești de la zone de sylvo-steppe de la Moldavie[41], de même qu'à la céramique de la culture Basarabi telle qu'elle se présente dans tout son espace de diffusion[42]. Par ailleurs, les soupières respectives (avec leur épaule angulaire, la lèvre évasée et courte, depourvue d'ornement, leur intérieur à facettes) ont des analogies directes avec des exemplaires trouvés dans la station de Jabotin-"Tarasova Gora" de la région Tcherkask[43]. Or, la présence de tels vases dans les monuments préscythiques de la sylvo-steppe qui s'étend sur la droite du Dniepr moyen et notamment dans la station de Jabotin est considérée comme due aux influences de la culture Basarabi[44]. L'étape Jabotin de la culture préscythique se synchronise avec l'étape Novotcerkaskk de la culture cimmérienne des steppes nord-pontiques et avec le groupe Șoldănești; elle est datée entre la seconde moitié du VIIIe siècle et la première moitié du VIIe siècle a.Chr.[45]. On peut dater dans ce même intervalle la céramique du tumulus IV de Cotiujeni, ainsi que les trois tumuli en général, en raison de leur identité d'appareil, constituant tous les quatre une unité culturelle.

Les monuments de type Șoldănești du territoire de la Moldavie succèdent à ceux de type Saharna-Solonceni, avec lesquels ils ont coexisté sur le parcours de la première moitié du VIIIe siècle a.Chr.[46]. D'autre part, les différences essentielles entre les tumuli de Cotiujeni et ceux de type Saharna-Solonceni et Cernoles infirment l'hypothèse d'une dépendance culturelle par rapport à ces-derniers. Une comparaison entre les tumuli dont nous parlons et ceux des ensembles préscythiques des zones de sylvo-steppe et des steppes de la droite du Dniepr[47] laisse voir leur ressemblance suivant des paramètres comme la structure du tumulus, l'aménagement de sa fosse, la direction de la tête des défunts, la coutume du "netoyage par le feu", etc. La différence des tumuli de Cotiujeni par rapport à ceux de la sylvo-steppe réside dans les dimensions des fosses, de beaucoup plus grandes chez les derniers; quant à la différence par rapport à ceux de la steppe, elle consiste dans la position principale qu'elles occupent à l'intérieur du tumulus. Il s'en suit que les tumuli de Cotiujeni, ainsi que les tombes secondaires avec des vases de tradition Șoldănești-Basarabi des tumuli de l'âge du bronze témoignent des influences subies de la part de la culture cimmérienne.

Pour ce qui est des monuments funéraires de la phase finale du Hallstatt, ils sont pratiquement inconnus dans le nord de la Moldavie. L'absence évidente d'homogénéité des ensembles tumulaire présentés ci-dessus réclame, à notre avis, un examen plus approfondi. Son but serait de relever les particularités de chaque monument, afin d'obtenir une image des pratiques funéraires en usage aussi complète que possible.

38 G.I. Smirnova, *O formirovanii pozdnecernolesskoi culiturî na Srednem Dnestre,* ASGA, 25, Leningrad, 1984, p. 57.

39 A. I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir.,* p. 21; A. László, *Hallstattul tumpuriu și mijlociu...,* p. 14; S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstatiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontica (Cercetările de la Babadag),* Thraco-Dacica, VIII, Nr. 1 - 2, 1987, p. 65.

40 O. Levitki, *Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramica incizată. Relații traco-iliro-eladice,* în curs de apariție.

41 V.L. Lăpușnean, *Rannie frachiiî...,* p. 61.

42 A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit im Rumanien,* Dacia, NS, 1965, IX. p. 105 - 132; Idem, *Zur entstehung der geto-dakischen zivilisation. Die Basarabikultur,* Dacia, NS, 1986, XXX, p. 49 - 90.

43 E. F. Pokrovskaia, *Predschifschoe poselenie u s. Jabotin,* SA, I. Moskva, 1973, fig. 5/19.

44 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir,* p. 81; G.I. Smirnova, *Osnovî hronologii predschifschih pamiatnicov,* Iugo-Zapada SSSR. SA, 4, Moskva, 1985, p. 37.

45 G. I. Smirnova, *Osnovî hronologii...,* fig. 4.

46 *Ibidem.*

47 G.T. Kovpanenko, *Curganî ranne-schifscogo vremeni v basseine r. Rosi.,* Kiev, 1984, p. 58, 76, 126; A. I. Terenojkin, *Kimmeriiî,* Kiev, 1976, p. 101; V. Iu, Murzin, *Schifschaia arhaica,* Kiev, 1984, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

L'exploration des deux tumuli de la nécropole de Trinca prouve que là le biritualisme (incinération et inhumation) était caractéristique pour l'horizon antique. Des manteaux de pierres couverts de terre, destinés à une seule tombe, peut-être même deux, les surmontaient (T no 1). L'incinération avait lieu directement à l'endroit où serait édifié le tumulus, sans déposition des restes cinéraires en urne. Les manteaux respectifs étaient aménagés juste au-dessus du bûcher. Quant à la position et la direction des défunts inhumés, il n'y a pas, malheureusement, de données précises. Le mobilier de ces tombes se composait de pièces céramiques et petits objets de parure (perles de verre et d'argile). Une incinération s'accompagna aussi d'une boucle d'oreille de bronze, quelques pointes de flèche d'os, des accessoires de carquois et un poignard de fer. Seuls des restes d'animaux meublaient le cénotaphe.

Les tumuli à manteaux de pierres et de terre de la sylvo-steppe moldave et du bassin moyen du Dniester offrent, ainsi qu'il découle des mentions ci-dessus, des éléments communs avec les cultures de type Chișinău-Corlăteni et Saharna-Solonceni, respectivement la culture Cernoles et celle du groupe podolien d'ouest[48]. Une étude comparative des tumuli de Trinca et des ensambles tumulaires des cultures précitées, étude effectuée compte tenu de certains éléments (butte de pierre et de terre de petites dimensions, manteau aménagé en vue d'une tombe unique, enterrements au niveau du sol antique, biritualisme pratiqué dans l'espace d'une seule et même nécropole, présence des ossements d'animaux, pratique des cénotaphes), met en lumière une plus grande similitude avec les tumuli du groupe podolien d'ouest[49]. L'appartenance à ce groupe des tumuli de Trinca est attestée par leur mobilier funéraire. Leur poterie d'une part, les autres objets d'autre part présentent des analogies directes avec les ensembles du groupe podolien d'ouest[50], actuellement daté de la seconde moitié du VIIe siècle a.Chr.[51]. Indirectement, cette datation reçoit un appui de la part des analogies constatées chez les monuments scythiques de phase initiale de la zone de sylvo-steppe s'étendant sur la droite du Dniepr et de steppe du nord-ouest de la Mer Noire.

A Corjeuți, les ensembles funéraires font partie du groupe tumulaire de l'époque initiale du bronze. Ils ne se remarquaient que grâce à de petits tas de pierres en surface du sol. A leur base, au ras du sol antique, il y avait un anneau de pierres de différentes dimensions mesurant approximativement 5 - 5,2 m. de diamètre. Parmi les pierres il y avait des os d'animaux. Chaque tumulus contenait une seule tombe au centre de l'anneau, l'une à incinération, une autre à inhumation. L'incinération s'était effectuée à l'extérieur de l'anneau. Ensuite, les restes cinéraires et les fragments de vases brisés rituellement sur la place de la crémation étaient réunis en tas et placés à même le sol antique, là où devait avoir lieu l'enterrement. A l'étape suivante, on aménageait l'anneau, ainsi que la plate-forme de pierres rectangulaire au-dessus des restes cinéraires, avec un axe orienté du sud-ouest au nord-est. Le tout finissait par être recouvert d'un manteau de terre pas trop grand. Pour ce qui est de l'inhumation, celle-ci a été effectuée dans une grande fosse rectangulaire aux angles arrondis, elle aussi orientée du sud-ouest vers le nord-est. Au-dessus de cette fosse, sur le sol antique était aménagée une plat-forme de pierre entourée d'un anneau et, comme dans le cas de l'incinération, tout l'aménagement respectif était couvert d'un manteau de terre. Les ossements demeurés *in situ* témoignent de la position en flexion forcée du défunt, la tête du côté sud-ouest. Si le mobilier funéraire de l'incinération n'est illustré que par la poterie, on peut supposer en revanche que celui de l'inhumation était plus riche.

Les aménagements funéraires de pierres type anneau sont attestés en Moldavie pendant la phase

48 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40 - 41; *Starodavne naselennea Pricarpattea i Volini*, Kiiv, 1974, p. 240 - 248; *Stepi evropeiskoi casti SSSR v schifo-sarmatskoe vremea*, Arheologia SSSR, Moskva, 1989, p. 24 - 25; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia, p. 151 - 157.

49 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40 - 41; *Starodavne naselennea...*, p. 241 - 242; *Stepi evropeiskoi casti*, SSSR, p. 73; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia..., p. 152 - 154.

50 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, fig. 8.9; *Starodavne naselennea...*, fig. 66, 68; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia. fig. 55, 56; *Stepi evropeiskoi casti SSSR*, fig. 21.

51 G. I. Smirnova, *O necotorîh aspectah izucenia predschifscoi culiturî Srednego Podnestrovia v svete vzgleadov A.I. Terenojkina na doschifscuiu lesostepi*, Kimmeriiți i schifî, TDK, Kirovograd, 1987, p. 74; Idem, *Culiturno-istoriceschie protessî v basseine Srednego Dnestra v conțe II - pervoi polovine I tiseaceletia do n.a.*, Diss. na soiscanii uceonoi stepeni d.i.n. Kiev, 1990, p. 28 - 29; *Stepi evropeiscoi casti SSSR.*, p. 73; *Arheologia Pricarpaia*, Volini i Zaarpatia. p. 156; L. I. Kruselinitkaia, *Severo-Vostocnoe Pricarpatia v apohu pozdnei bronzî i rannego jeleza. Problemî etnoculiturnîh proîessov*, Diss, na soiscanii uceonoi stepni d.i.n. Kiev. 1991, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

finale du bronze, la culture Noua[52], et la phase initiale du fer, avec le groupe Saharna-Soloceni[53], comme ils sont également attestés dans le cas du groupe podolien de l'ouest de la culture préscythique[54]. On les retrouve généralement aussi sur le cours moyen du Dniester, dans le cas des cultures Cernoles[55] et scythique précoces - le groupe podolien de l'ouest[56].

Par rapport aux cultures énumérées ci-dessus, les ensembles funéraires de Corjeuți offrent des similitudes en ce qui concerne leurs type (anneau), aménagement en vue d'un enterrement unique, présence des os d'animaux, avec ceux de la nécropole Noua de Burlănești (MM nos 22 - 57)[57], de la nécropole tumulaire Saharna II (Gura Hulboaca)[58], du tumulus 2 de Mervinți[59], ainsi qu'avec ceux des tumuli du groupe podolien de l'ouest[60]. Une grande similitude avec ce-dernier groupe se remarque au point de vue du rituel funéraire (biritualisme dans l'enceinte d'une seule et même nécropole, crémation à l'extérieur de l'anneau, le dépôt des restes cinéraires et des fragments de poterie brisée avec intention à l'intérieur de l'anneau et leur enterrement à même le sol antique sous une plat-forme de pierre, la flexion forcée du défunt dans le cas des inhumation dans une grande fosse, close par une plat-forme de pierre orientée du sud-ouest au nord-est). Mais il convient d'ajouter aussi que certains éléments du rituel funéraire présentés par les tumuli de Corjeuți sont caractéristiques non seulement pour le groupe podolien de l'ouest du bassin moyen du Dniester, mais aussi à d'autres cultures de la phase scythique initiale développées dans la zone de sylvo-steppe sur la droite du Dniepr et les steppes nord-ouest pontiques[61], pour la culture gétique de la phase initiale en Moldavie[62], ainsi que pour les groupes culturels du Hallstatt final de l'espace carpato-balkanique[63].

L'appartenance des tumuli de Corjeuți au groupe podolien de l'ouest est attestée, outre les éléments spécifiques du rituel, par tout l'ensamble archéologique en question. En effet, les vestiges céramiques récoltés dans la tombe à incinération présentent des caractères techniques et technologiques analogues à ceux de type podolien de l'ouest[64] et notamment à ceux de la nécropole voisine de Trinca[65]. En même temps, il faut souligner que le motif des bandes alvéolées spécifique au groupe podolien de l'ouest se combine avec certains type morphologiques relativement rares dans le bassin moyen du Dniester et dans les régions plus éloignées habitées par des populations du Hallstatt final. Il n'y a pas d'analogies directes pour le vase bitronconique. Mais notons que ce vase offre certaines affinités avec ceux dits "en chaudron", livrés par les stations scythiques de phase initiale du bassin moyen du Dniester[66], du Bug méridional[67] et de la sylvo-steppe sur la droite du Dniepr[68]. Les écuelles largement ouvertes avec des bandes alvéolées soulignant leur rebord, dans le genre de celle de Corjeuți, sont attestées seulements dans les monuments scythiques de phase initiale de Volhynie[69]. Aucun des ensembles à poterie scythique de la phase initiale et du Hallstatt final des territoires voisins ne comporte des couvercles du même type que celui de Corjeuți. Les seules analogies à évoquer seraient celles des couvercles caractéristiques de la culture hallstattienne du territoire hongrois, où ils étaient

52 T.I. Demcenko, *Otcet o polevîh issledovaniah Edineţkoi...,* p. 26 - 27.

53 G.D. Smirnov, *op. cit.,* p. 117 - 119; A.I. Meliukova, *Itogi izucenia...,* p. 58 - 63; Idem, *Pamiatniki schifcogo vremeni...,* p. 84; M.T. Kașuba, N.V. Golițeva, *op. cit.*

54 O.C. Levitkii, E.N. Savva, L.F. Ciobanu, *op. cit.*

55 Vezi nota nr. 36.

56 Vezi nota nr. 48.

57 T.I. Demcenko, *Otcet o polevîh issledovania Edineţkoi...,* fig. 81.

58 G.D. Smirnov, *op. cit.,* fig. 1; *Stepi evropeiskoi casti SSSR,* fig.6/52a, 54.

59 G.I. Smirnova, *O hronologiceskom sootnosenii pamiat-nikov...,* fig. 4.

60 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...,* p. 40 - 41; *Starodavne nasalennea...,* p. 241 - 242; *Stepi evropeiskoi casti SSSR,* p. 73; *Arheologia Pricarpatia,* Volini i Zacarpatia, p. 152 - 154.

61 G.T. Kovpanenko, S.S. Bessonova. S. A. Skorîi, *op. cit.,* p. 27 - 41; G. T. Kovpanenko, E. P. Bunatean, *Schifschie curganî u s. Kovlevka Nicolaevskoi oblasti,* Curganî na Iujnom Buge, Kiev, 1978, p. 133 - 150.

62 V. L. Lapusnean, *op. cit.,* p. 50 - 59; I. T.. Niculiță, *Severnîe frachiiți v VI - I vv. do n.a.,* Chișinev, 1987, p. 54 și urm.

63 G.I. Smirnova, *Naselenie Srednego Podnestrovia v VI - V vv. do n.a. i ego zapadnîi sosedi,* Actes du II-e Congrès International de Thracologie, VI, Buc. 1980, p. 235 - 251; A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile,* Buc. 1967, p. 15 - 23.

64 Vezi nota nr. 50.

65 O. Levițkii, E.N. Savva, L.F. Ciobanu, *op.cit.,* p. 99, 103.

66 G.D. Smirnova, *Novîe dannîe o poselenii u s. Dolineanî,* ASGA, 22, Leningrad, 1981, p. 53; O.D. Ganina, *Poselennea schifscogo casu u sell Ivane-Puste,* Arheologia, XIX, Kiiv, 1965, p. 113, fig. 4.

67 *Stepi evropeiskoi casti SSSR,* p. 72, fig. 21, 34 - 35.

68 G.T. Kovpanenko, S.S. Bessonova, S.A. Skorîi, *op.cit.,* p. 50.

69 *Arheologia Ukrainckoi SSR,* V.II. Kiev, 1986, p. 112 - 113, fig. 28/17.

https://biblioteca-digitala.ro

fabriqués spécialement pour les pratiques funéraires, en même temps que les urnes et les vases à support[70]. L'exemplaire de la nécropole de Samlovasarhei comporte le protomé d'une bête et celui de Meșteri - le protomé d'un oiseau[71]. Quant à la pièce de schiste de la tombe d'inhumation, il s'agissait probablement d'une applique destinée à protéger le poigné en manoeuvrant l'arc. Des pièces similaires en or richement décorées mais légèrement plus petites sont attestées dans la nécropole de Blaj en Transylvanie, attribuée aux Scythes agathyrses (VIe - Ve siècles a.Chr.[72].

La tombe secondaire de Burlănești représente de par son rituel et la poterie qu'elle contenait un phénomène ignoré dans le nord de la Moldavie. Cette sorte d'ensembles sont également inhabituels pour la zone du bassin moyen du Dniester.

D'après notre exposé ci-dessus, il est évident que les tombes hallstattiennes du territoire moldave, de même que leurs contemporaines du bassin moyen du Dniester, aménagées en tumuli, étaient des sépultures principales, l'édification des tumuli respectifs leur étant directement rattachée. Les quelques tombes secondaires à incinération du bassin moyen du Dniester ont été aménagées sans exception dans les manteaux des tumuli couvrant les buttes des tombes principales appartenant à la même culture. La tombe no 4 du tumulus I de Dnestrovka-Luka, daté de la phase finale de la culture Cernores, est celle d'une incinération en urne à couvercle, creusée dans le manteau du tumulus sur le sol antique, entourée et couverte de pierres[73]. A Katcheanovka, le tumulus du groupe podolien de l'ouest abrite une tombe à incinération, dont l'urne avec les restes cinéraires est couverte d'une dalle et protégée par un petit amas de pierres[74].

Compte tenu du modéle de son anse, la tasse utilisée comme urne n'est pas caractéristique pour les ensembles des groupes hallstattiens de type Cernoles et podolien de l'ouest, car leurs tasses typiques - à de rares exceptions près - ont l'anse surhaussée. L'unique analogie pour notre type de tasse est fournie par le tumulus podolien de l'ouest exploré à Rakovkat[75] et attribué par T. Sulimirski à la culture Visotkaïa[76]. Il convient de mentionner en même temps que les tasses dont l'anse réunit la lèvre à l'épaule se rattachent à la tradition céramique de la culture Lausitz, développéé en Ukraine occidentale[77], ainsi qu'aux cultures des territoires sis encore plus à l'ouest[78].

Tout comme cette tasse, les écuelles avec la partie supérieure de leur corps arrondie et le fond modelé comme un support circulaire sont relativement rares. Elles sont attestées dans le bassin moyen du Dniester dans le tumulus de Dnestrovka-Luka, de la culture Cernoles de phase finale, où elles servaient également de couvercles d'urne[79], ainsi que dans l'habitation qui superpose l'ensemble[80], datés de l'intervalle entre la seconde moitié du VIIIe siècle et le commencement du VIIe siècle a.Chr.[81]. Une écuelle analogue à celle de Dnestrovka-Luka a été livrée par le tumulus de Pechki, département de Tcherkask, sur la droite du Dniepr[82], daté de la seconde moitié du VIIe siècle - la première moitié du VIe siècle a.Chr.[83]. A la diference des vases de Burlănești, les pièces de Dnestrovka-Luka et Pechki ont le support de beaucoup plus haut, la lèvre rentrée de façon très accusée et, en ce qui concerne celle de Pechki, il faut noter aussi un motif ornemental formé par une rangée de piqûres. Cette sorte d'écuelles modelées à la main dans le milieu thraco-géto-dace passent pour une invention propre aux VIe - Ve siècle a.Chr., sans liens avec les formes antérieures du Hallstatt de phase initiale[84]. Par censéquent et compte tenu aussi de la direction de sa plat-forme de pierres qui le protégeait sur l'axe est-ouest[85], l'ensamble de Burlănești pourrait être attribué, avec quelques réserves, au groupe podolien de l'ouest.

Les ensembles funéraires à tumuli de la phase

70 Arheologia Vengrii (conet II teseaceletia do n.a. - I tiseaceletie n.a.). Moskva, 1986, p. 166.

71 Idem, fig. 55/3, 55/6.

72 V. Vasiliev, *Scitii agatirsi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 107, fig. 19/6.

73 G.I. Smirnova, *Zacrîtîe predschifskie complexî...*, p. 34; Idem, *O formirovanii pozdnecernolesskoi culiturî...*, p. 55.

74 T. Sulimirski, *Scitowie na Zachodniem Podolu*, Lwow, 1936, p. 84, fig.21.

75 *Ibidem*, fig. 18.

76 *Ibidem*, p. 80.

77 *Arheologia Pricarpatia*, Volîni i Zacarpatia. p. 108 - 115.

78 *Studien zur Lausitzer Kultur*, Warszawa, 1974; V. Spurny, *Zur chronologie der Fruhen Pfase der Lausitzer Kultur in Mahren*, Actes du VII-e Congres International de Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Prague, 1970, p. 710 - 714.

79 G. I. Smirnova, *Zacrîtîe predschifskie complexî...*, p. 34, fig. 2/3, /3.

80 *Ibidem*, fig. 7/7.

81 *Ibidem*, p. 49.

82 G.T. Kovpanenko, *Curganî ranneskifscogo...*, p. 48, fig. 38/7.

83 *Ibidem*, fig. 64/73.

84 E. Moscalu, *Ceramica Traco-getică*, București 1983, p. 117 - 118.

85 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

finale du Hallstatt se distinguent, par rapport à ceux qui les ont précédés, par leur caractère homogène plus accusé dans le domaine du rite, du rituel et des différents pratiques. En même temps, ils attestent des interférences culturelles de beaucoup plus profondes et plus soutenues.

Soulignons, pour conclure, que cette sorte d'ensembles funéraires sont attestés dans l'espace est-carpatique dès sa première phase caractérisant seulement le groupe Saharna-Solonceni. Ils présentent tous - même ceux de type Saharna-Solonceni - un net caractère syncrétique. En effet, les vestiges du Hallstatt cannelé révèlent une combinaison de traditions autochtones et traditions funéraires propres au groupe Lăpuș (Volovăț) et au rituel d'un groupe de population non encore précisée entièrement (Braniște). Ceux de type Saharna-Solonceni reflètent certaines influences venues de l'est, de tradition Belogrudovka. Pour la phase moyenne du Hallstatt, on constate la présence de la céramique de tradition Șoldănești-Basarabi associée à un rituel funéraire propre à la culture cimmérienne. Enfin, dans le cas des ensembles de type podolien de l'ouest, à remarquer la combinaisons d'une composante locale Cernoles-Jabotin (née d'un apport essentiel de la part des communatés de type Saharna-Solonceni et Holigrady) avec des traditions funéraires scythiques.

Abréviations

AIM - *Arheologiceskie issledovania v Moldavii*, Chișinev.
AIMUM - *Arheologiceskie issledovania molodih ucenih Moldavii*, Chișinev.
Arhiva MA a IAşiIV al AS RM - Arhiva Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie și Istorie Veche, al Academiei de Științe a Republicii Moldova.
ASGA - *Arheologiceskii sbornic Gosudarstvennogo Armitaja*, Leningrad.
Izvestia MF AN SSSR - *Izvestia Moldavscogo Filiala Academii Nauc SSSR*, Chișinev.
Izvestia AN RM - *Izvestia Academii Nauc Respublichi Moldova*, Chișinev.
KSIA - *Kratkie soobscenia Instituta Arheologii*, Moskva.
MIA SSSR - *Materiali i issledovania po arheologii SSSR*, Moskva-Leningrad.
SA - *Sovetskaia Arheologia*, Moskva.
TDK - *Tezisî docladov konferenții.*

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COMPLEXE TUMULARE DIN EPOCA HALLSTATTIANĂ DIN MOLDOVA

Oleg Levițki

În ultimele secole ale mileniului II î.e.n. în regiunile de la est de Carpați a avut loc o schimbare etnoculturală radicală. În locul culturii Noua apar formațiuni hallstattiene timpurii ale așa-numitului Hallstatt tracic sau canelat. Ca o consecință a impulsurilor și migrației directe a populației comunităților hallstattiene timpurii din regiunile Dunării de Mijloc și de Jos, apare un șir de grupuri cultural cronologice. Pentru Hallstattul timpuriu - grupurile sincronice ale complexului hallstattian cu ceramica canelată de tipul Chișinău-Corlăteni și Grănicești și grupurile succesive ale complexului hallstattian cu ceramică incizată și imprimată Tămăoani-Holercani și Saharna-Soloceni-Cozia; pentru Hallstattul mijlociu - grupul Șoldănești-Basarabi, iar pentru Hallstattul tardiv - cultura getică timpurie, genetic dependentă de cultura Șoldănești-Basarabi[1].

Monumentele funerare ale acestor grupuri sunt reprezentate printr-un număr nu prea mare de complexe. Cu excepția purtătorilor grupului Saharna-Solonceni, care cu precădere practicau înmormântările tumulare, pentru restul grupurilor nominalizate necropolele tumulare nu sunt caracteristice. Purtătorii grupurilor Chișinău-Corlăteni și Grănicești practicau ritul incinerației cu dispunerea resturilor cinerare în urne și utilizarea necropolelor plane[2]. Purtătorii grupului Tămăoani-Holercani practicau inhumația în poziție chircită și reînhumările în necropole plane[3]. Necropolele culturii de tip Soldănești sunt plane. Înmormântările cu precădere sunt efectuate după ritul incinerației cu plasarea resturilor cinerare în urne, gropi de proporții mici, sau în gropi adânci cu urme de ardere a pereților[4]. Monumentele funerare din etapa Hallstattului târziu la fel sunt reprezentate cu precădere de necropole plane[5]. Cele tumulare au fost cercetate în partea de SV a zonei - Bîrsești[6] și NV - Satu Mare și Volovăț, ultimele fiind atribuite grupului Podolian de Vest[7]. Totodată, în spațiul est-carpatic, pe teritoriul Republicii Moldova îndeosebi, sunt cunoscuți atât tumulii izolați, cât și necropole tumulare, al căror inventar este alcătuit din ceramica specifică grupurilor hallstattiene timpurii, mijlocii și respectiv, târzii.

Obiectul studiului de față îl constituie analiza acestor complexe, ale căror materialele sunt inedite sau în curs de apariție. În același timp, considerăm că pentru formarea unei imagini complete despre parametrii ritului funerar cu tumuli, practicat de către purtătorii grupurilor culturale din epoca hallstattiană de pe teritoriul Moldovei, este necesară și o scurtă caracterizare a monumentelor funerare ale grupului Saharna-Solonceni.

Complexele tumulare ale grupurilor Grănicești și Chișinău-Corlăteni sunt reprezentate prin necropola tumulară de la Volovăț[8] și, respectiv, tumulii izolați de la Branițte[9] și Frunzeni[10].

1 O. Levitki, *La situation culturelle et historique dans l'espace Carpato-Dniestrien à l'epoque du Hallstatt*, Simposia Thracologica, nr. 9, București, 1992, p. 119 - 121.

2 O. Levitki, *Cul'tura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia na rubeje II - I tiseaceletii do n.a. (pamiatniki canelirovannogo galistata tipa Chișinev-Corlăteni)*, Avtoreferat diss. cand. ist. nauc. Leningrad, 1990, p. 11 - 12.

3 O. Levitki, *C voprosu o rannegalistatscom gorizonte s procercenci ceramicoi v Dnestrovsco-Prutscom mejdurecie. Problemi arheologii Severnogo Pricernomoria*, C stoletiu osnovania Hersonscogo muzeia drevnostei. TDK, casti vtoraia, Herson, 1990, p. 6 - 8.

4 V.L. Lăpușnean, *Ranie frachiiți X - nacala IV v. do n.a. v Lesostepnoi Moldavii*, Chișinev, 1979, p. 37 - 50.

5 Idem, p. 50 - 60.

6 S. Morintz, *Novaia galistatscaia grupa v Moldove*, Dacia, (NS), 1957, I, p. 117 - 132.

7 M. Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, Thraco-Dacica, București, 1976, p. 99 - 108.

8 *Ibidem;* A. László, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei*, Cercetări istorice (SN), XIV - XV, Iași, 1983 - 1984, p. 65 - 84.

9 O. Levitki, *Novîi tip pogrebalinih pamiatnicov rannih frachiitev lesostepnoi Moldavii. Actualinîe problemî istorico-arheologiceschih issledovanii*, Kiev, 1987, p. 97 - 98; Idem, *Curgan u s. Braniștî i necotorie voprosî pogrebalinogo obreada rannegalistattscoi culiturî lesostepnoi Moldavii*,

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 161 - 180*

https://biblioteca-digitala.ro

Necropola tumulară de la Volovăț este formată din cinci grupuri de tumuli de pământ. Diametrele tumulilor cercetați variază între 6 și 12 m, iar înălțimea lor între 0,4 și 1,5 m. Ei conțineau de la 1 pâna la 15 morminte, efectuate după ritul incinerației în urne. Alături de urnele depuse cu gura în jos se găseau mici grămăjoare de fragmente ceramice, într-un caz o ceașcă, iar în inventarul a trei morminte s-a găsit câte un ac fragmentar de bronz.

Tumulul de la Braniște (raionul Rîșcani) era situat pe un platou înalt al malului stâng al Prutului. Avea la bază o mantie de piatră de formă circulară neregulată cu diametrul de 8 - 9 m și înălțimea de 0,8 m, acoperită cu un strat de pământ. Înălțimea totală a tumulului era de 1,2 m, diametrul de circa 26 - 28 m (fig. 1/1). În centrul tumulului, sub mantia de piatră, a fost cercetată o groapă funerară cu contur rectangular, cu lungimea de 1,8 m, lățimea de 0,9 m și adâncimea de 0,6 m (fig. 1/2), orientată pe axa NV-SE. Mormântul a fost devastat în antichitate. Mărturiile despre ritul funerar - incinerare sau înhumare - lipsesc. Din inventarul mormântului s-au păstrat patru vase fragmentare: două străchini cu buza invazată (una din ele fiind de culoare neagră cu luciu metalic, ornamentată cu caneluri orizontale în partea de sus), un vas de proporții cu gâtul evidențiat, ornamentat la baza gâtului cu două rânduri orizontale de împunsături și un vas de tip borcan (fig. 1/3 - 5, 7).

Tumulul de la Frunzeni (raionul Florești) a fost distrus complet de lucrările de construcție. S-a păstrat doar un vas fragmentar în formă de cupă bitronconică cu buza evazată. Este modelată cu mâna și se atribuie categoriei ceramicii fine de culoare neagră în exterior și galben-oranj în interior. Partea superioară a vasului este bogat ornamentată cu caneluri (fig. 1/6).

Monumentele funerare ale grupului Saharna-Solonceni sunt cunoscute după necropolele tumulare Saharna I (Țiglău)[11], Saharna II (Gura Gulboaca)[12] și Alcedar[13], precum și după două necropole plane: Climăuții de Jos[14] și Poiana[15].

Necropolele tumulare sunt formate din movile nu prea mari, al căror diametru variază de la 4 până la 7 m, uneori abia evidențiate la suprafață. Necropolele de la Saharna (nr. I și nr. II) sunt alcătuite din tumuli de piatră, acoperiți cu un strat de pământ (fig. 2/1). Unii tumuli aveau la bază un ring de lespezi mari de piatră. Necropola de la Alcedar era formată din tumuli de pământ. Sub tumuli se aflau de obicei două sau trei înmormântări efectuate la nivelul orizontului antic, în gropi acoperite cu lespezi, sau în lăzi de piatră cu acoperiș dintr-o lespede masivă. Se practicau două tipuri de rit funerar: înhumarea și incinerarea. Primul tip predomina, iar cel de-al doilea a fost întâlnit doar în una din necropolele de la Saharna și în una din lăzile de piatră din necropola Alcedar, însă aici incinerarea se află la un loc cu înhumarea. Defuncții erau depuși pe o parte, în poziție chircită, cu capul spre sud, sud-est și, uneori, spre nord și nord-vest. Arderea defuncților avea loc într-o parte, iar resturile cinerare erau îngropate fără urne, presărate fiind pe fundul gropii sau în lăzi de piatră.

Sunt cunoscute atât înmormântări singulare, cât și nmormântări duble sau colective. În cazul înmormântărilor colective, înhumările nu aveau loc concomitent, ci după un anumit interval de timp. În cazul înhumărilor repetate, oasele defunctului precedent se dădeau la o parte.

Inventarul ce însoțea defuncții era nu prea numeros și destul de uniform (fig. 2/2 - 7, 8 - 17; fig. 3/1 - 6). În mormintele de bărbați nu erau obligatorii cestile cu toarta supraînălțată, uneori câte unul sau două vase de altă formă, destul de des se întâlnesc cuțitele de fier și gresiile, aplicile de bronz, iar în unul din mormintele din necropola Saharna I au fost găsite

AIM, v 1984, Chișinev, 1989, p. 137 - 149.

10 O. Levitkii, *Cul'tura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia...*, p. 11.

11 M.T. Casuba, N.V. Golițeva, *Saharneanschii mogilinic I (Țiglau)*, SA, nr. I, M. 1991, p. 197 - 209.

12 G.D. Smirnov, *Saharneanschii mogilinic II (Gura Guliboca)*, Izvestia Mold. Fil. An SSSR, nr. 5 (25), Chișinev, 1955, p. 117 - 119; A. I. Meliukova, *Itogi isucenia pamiatnicov schifscogo vremeni v Mildavii v 1952 - 1953*, SA, nr. I, M. 1991, p. 51 - 70.

13 R.D. Rozenfeld, *Alcedarskie curganî*, Izvestia Mold. Fil. An SSSR, 5(25), Chișinev, 1995, p. 121 - 124; A.L. Nikitin, *Rascopchi pogrebenii v camennîh iașcicov u s. Alcedar*, KSIA M. 1965, Vîp. 103, p. 75 - 79.

14 I.A. Borziak, a. n. Levinschi, *Cimitirul plan de tip Saharna-Solonceni de la Climăuții de Jos*, Izvestia AN RM, nr. 3, Chișinev, 1990, p. 50 - 54.

15 M.T. Casuba, *Pogrebenie culiturnoi grupî Saharna-Soloceni u s. Poiana*, AIMUM, 1990, p. 107 - 111.

https://biblioteca-digitala.ro

zăbale de fier și psalie de corn. În nici un mormânt nu au fost descoperite arme. În mormintele de femei se găseau cupe, străchini și vase de alte forme, cu excepția ceștilor. Printre obiectele din mormintele de femei menționăm brățările de bronz, inele de buclă, cercei etc. În două morminte din necropola Țiglău au fost găsite fibule fragmentare de fier de tipul celor cu două spirale[16].

Înmormântările în necropolele plane nu se deosebesc cu nimic de cele tumulare. Se foloseau aceleași construcții funerare, respectiv gropile acoperite cu lespezi de piatră (Poiana) și lăzile din piatră (Climăuții de Jos), criteriile ritului și inventarul fiind identice (fig. 3/7 - 13).

Complexele tumulare datate cu perioada Hallstattului mijlociu sunt reprezentate atât prin morminte secundare în tumulii din epoca bronzului de la Parcani, Sărata[17], Roșcani[18], Ciocîlteni[19], Matca[20], cât și prin tumulii nr. II, V și V din grupul tumular de la Cotiujeni[21].

Tumulii de la Cotiujeni intrau în componența unui grup de tumuli situat pe creasta unui deal din partea de sud-est a satului. Toți trei aveau mantale nu prea mari de pământ, de formă circulară. Doi dintre ei aveau înălțimea de 0,5 m și diametrul de circa 24 m. Al treilea avea înălțimea de 1 m și diametrul de 36 m. Au fost ridicați pentru câte o singură înmormântare. În tumul nr. II, care este și cel mai mare, a fost fixat lutul galben aruncat din groapă și o arsură pe el. Urmele utilizării focului în ritualul funerar (oase calcinate de animal, cărbuni de lemn în umpluturile gropilor) au fost atestate și în ceilalți doi tumuli. Construcțile funerare sunt de formă retangulară orientate pe axa E-V, cu o mică deviere. În partea de nord ele sunt prevăzute cu una sau două trepte, iar în partea opusă cu nișă (fig. 4/2, 4, 6). Tumulii au fost jefuiți în antichitate, păstrându-se doar o mică cantitate de fragmente de ceramică în mormântul tumulului nr. IV. Mărturiile despre ritul funerar lipsesc, însă este evident că înmormântările au fost efectuate după ritul de înhumare. Fragmente ceramice din tumulul IV provin de la cinci vase din categoria celor fine (două castroane carenate adânci cu buza evazată, partea interioară a cărora este fațetată, două vase cu corpul bitronconic sau bombat, dintre care unul cu buza brusc răsfrântă în afară și o ceașcă cu toarta supraînălțată) și de la un vas-borcan de uz comun (fig. 5/1 - 5) - toate de tradiție Șoldănești-Basarabi.

Mormintele secundare din tumulii din epoca bronzului însoțite de ceramica de tip Șoldănești-Basarabi numite mai sus au fost efectuate după ritul inhumației în poziție întinsă pe spate, mâinile cu precădere în lungul corpului, orientate îndeosebi în direcția vestică.

Repertoriul complexelor tumulare ce aparțin perioadei hallstattiene târzii în prezent este completat prin necropola tumulară de la Trinca[22], a celei de la Corjeuți[23] și mormântul secundar dintr-un tumul din epoca bronzului de la Burlănești[24].

Necropola tumulară de la Trinca (r-nul Edineț) este situată pe un promontoriu din partea stângă a râului Draghiște, la circa 1,5 km la sud de sat n locul numit "Drumul Feteștilor". Aceasta ocupă o suprafață de circa 2 ha și constă din 12 tumuli de dimensiuni mici, dintre care cinci erau puternic răvășiți de arătură și se evidențiau la suprafață prin aglomerații de pietre. Ceilalți sunt într-o stare de conservare relativ bună, patru tumuli nefiind arați de loc, având înălțimea de 0,5 m. Tumulii sunt plasați în rânduri orientate pe axa

16 În ediția M.T. Cașuba, N.V. Goliteva (v. nota 11, supra), fibulele de fier sunt atribuite tumulului IV, rezultând că una dintre acestea provine în realitate din tumulul III.

17 A. I. Meliukova, *Schifia i frachiischi mir. Moscva,* 1979, p. 68.

18 I.A. Borziak, O.R. Dubovskaia, *Novoe pogrebenie predschifskogo vremeni v Moldavii,* Izvestia AN MSSR, Nr. 2, 1986, p. 71 - 73.

19 N.A. Ketraru, V.P. Haheu, *Ciocilteanschie curganî,* AIM v 1985, Chișinev, 1990, p. 49 - 73.

20 M. Brudiu, *Descoperiri aparținînd culturii Basarabi în sud-estul Moldovei,* Thraco-Dacica, VI, 1985, p. 31 - 36.

21 S.M. Agulnikov, *Issledovanie curganov u s. Cotiujeni,* AIM v 1986, Chișinev, 1992, p. 104 - 120.

22 O. G. Levitkii, E. N. Savva, L. F. Cioban, *Issledovanie curgannogo mogilinica rannego jeleznogo veca u sela Trinca,* Anuarul Muzeului de istorie a Modovei I, Anul 1991, Chișinău, 1992, p. 95 - 107.

23 O. Levitki, T. Demcenco, *Grupul tumular de la Corjeuți (r-nul Briceni),* Memoria Antiqvitatis, XIX, în curs de apariție.

24 T.I. Demcenco, *Otcet o polevîh issledovaniah Edineţkoi novostroecnoi arheologicescoi áxpeditii v 1987 godu u s. Burlanești Edineţkogo raiona MSSR,* Chisinev, 1987, Arhiva MA a IAsiIV al AS RM.

https://biblioteca-digitala.ro

SV-NE. Au fost cercetați doi tumuli din seria celor deteriorați.

Tumulul I. La momentul investigațiilor era în mare măsură răvășit, numai partea centrală nefiind arată. Înălțimea constituia circa 0,35 m, iar diametrul 8 m. Tumulul a fost ridicat din pietre de diferite dimensiuni, acoperite cu un strat de pământ. Mantia din pietre de formă neregulată cu diametrul de 5 - 5,5 m a fost amenajată la nivelul orizontului antic (fig. 6/1). Printre pietre, în diferite sectoare ale tumulului au fost descoperiți cărbuni de lemn, bulgări de pământ ars și fragmente de ceramică. Pietrele de la baza mantiei, ca și suprafața sollui antic, aveau urme de ardere.

Perimetrul solului cu o mai mare sau mai mică intensitate de ardere era de circa 7,5 m^2, grosimea de până la 0,2 m. În incinta mantiei a fost identificată o aglomerație de oase umane calcinate, printre care se găseau obiecte ce constituiau inventarul funerar al mormântului principal al tumulului (M. 1).

M. 1. Descoperit în sectorul de SV al tumulului, la nivelul solului antic, reprezenta o aglomerație de oase cu grad diferit de cremație. Poziția inițială a defunctului probabil era chircită pe o parte cu capul orientat spre NV (fig. 6/2). Inventarul funerar consta din următoarele piese: profilul unei cești cu toarta supraînălțată (fig. 6/11); un fragment de la un vas bitronconic de proporții (fig. 6/10); un cercel din sârmă de bronz cu capul conic (fig. 6/6); cinci vârfuri de săgeată de os (fig. 6/4); două piese de os de la tolbă (fig. 6/8, 9); fragmentul unui cuțit de fier (fig. 6/7); două mărgele de sticlă (fig. 6/5). Toate obiectele, îndeosebi cele de os, au urme de ardere.

M. 2. (cenotaf). Descoperit în partea de N a tumulului la adâncimea de -0,65 m. Groapa, parțial acoperită de mantia de piatră, de formă ovală alungită, avea lungimea de 2,54 m, lățimea de 0,98 m, adâncimea de 1,32 m, era orientată pe axa NV-SE (fig. 6/3). În umplutură a fost fixată o mare cantitate de cărbuni de lemn, resturi de bârne de la acoperiș, pietre și câteva oase de animale. Pereții gropii în partea de jos sunt puternic arși.

Tumulul II. Era situat la 27 m spre NE de tumulul I. La momentul cercetărilor reprezenta o mică ridicătură cu înălțimea de 0,18 m și diametrul de 2,5 - 3 m, acoperită de o aglomerație de pietre. Tumulul a fost construit din pietre de diferite dimensiuni, acoperite cu un strat de pământ. Mantia din pietre, de formă circulară neregulată, cu diametrul de circa 4,5 - 5 m, a fost amenajată la nivelul solului antic (fig. 7/1). Printre pietrele de la baza mantiei au fost găsite fragmente de ceramică, iar sub mantie - câteva aglomerații de fragmente de ceramică și un schelet răvășit - mormântul principal al tumulului (M. 1).

M. 1. Descoperit în centrul mantiei de piatră la nivelul orizontului antic. Mormântul este în mare măsură deteriorat de plug. Poziția inițială a defunctului este imposibil de determinat. Evident este doar faptul că înmormântarea a fost efectuată conform ritului inhumației (fig. 7/2). Inventarul constă din cinci vase ceramice, patru mărgele de sticlă (fig. 7/3) și una de lut (fig. 7/4). Ceramica este reprezentată prin două vase de uz comun modelate din pastă grosieră - unul în formă de borcan ornamentat cu un brâu alveolat și cu un șir de perforații complete (fig. 7/9), altul în formă ușor biconică, ornamentat cu brâu alveolat și cu un șir de perforații incomplete (fig. 7/8), și prin trei vase din categoria celor fine - strachină conică cu buza arcuită spre interior (fig. 7/7), o cupă cu profil în formă de "S" (fig. 7/5) și un vas de tip morfologic nedeterminat (fig. 7/6).

Complexele tumulare de la Corjeuți (r-nul Briceni) au fost descoperite în procesul cercetării unui grup tumular din perioada timpurie a epocii bronzului, situat pe un promontoriu din partea stângă a râului Lopatnic, la sud-est de sat, în locul numit "Husa". Complexele în discuție se găseau în nemijlocita apropiere a tumulului VI și se evidențiau la suprafața solului prin mici aglomerații de pietre.

Complexul I *(M. 4).* Descoperit la adâncimea de 0,4 m de la nivelul orizontului actual. A fost construit la nivelul orizontului antic. Era alcătuit dintr-un ring de pietre de diferite dimensiuni, diametrul exterior fiind de 5,2 m. Lățimea variază de la 1 până la 1,4 m. În interiorul lui, puțin spre est față de centru, se găsea o platformă din pietre de formă rectangulară cu lungimea de 2,5 m, lățimea 1 m, orientarea pe axa SV-NE (fig. 8/ 1). Sub platformă a fost depistată o cantitate nu prea mare de oase calcinate și o a glomerație de fragmente ceramice. Ceramică și oase

https://biblioteca-digitala.ro

calcinate s-au găsit și printre pietrele din partea de V a ringului. În partea de S a ringului au fost evidențiate oase de animale. Fragmentele ceramice descoperite împreună cu resturile cinerare provin de la 4 vase de formă bitronconică cu umerii înalți, gât evidențiat și buza evazată, ornamentat cu brâu alveolat (fig. 8/3); strachină de formă tronconică larg deschisă, ornamentată cu brâu alveolat (fig. 8/2); capac de formă semisferică neregulată, prevăzut cu două mânere, dintre care unul este perforat (fig. 8/4) și un vas de proporții, al cărui tip morfologic nu se stabilește. Unele dintre fragmentele acestor vase au urme de ardere secundară.

Complexul II *(M. 5).* Descoperit puțin mai la sud-vest de complexul precedent, la adâncimea de -0,4 m de la nivelul orizontului actual. A fost amenajat la nivelul orizontului antic și era alcătuit dintr-un ring de pietre, în mare măsură deteriorat, cu diametrul de cca. 5 m și o platfoemă în interior. Platforma avea o formă rectangulară, cu lungimea de 2 m și lățimea de 1,5 m și era orientată pe axa SV-NE (fig. 8/5). Printre pietrele ce o alcătuiau au fost semnalate oase de animale. Sub platformă a fost identificată groapa funerară. Aceasta avea formă rectangulară cu colțurile rotunjite, cu lungimea de 2,1 m, lățimea de 1,3 m, adâncimea de 1,5 m și era orientată pe axa SV-NE. Umplutura gropii consta din sol amestecat cu pietre. De la adâncimea de -0,8 m se întâlneau și oase umane (oasele picioarelor). Pe fundul gropii se găsea un schelet răvășit al unui matur, care, probabil, a fost depus inițial în poziție chircită cu craniul orientat spre SV. Oasele brațelor pe alocuri sunt colorate în verde (rezultatul oxidării bronzului) (fig. 8/6). Din inventar s-a păstrat doar o aplică îngustată la mijloc din șist, prevăzută într-un colț cu o perforație necompletă (fig. 8/7).

Complexul funerar de la Burlănești (r-nul Edineț) a fost descoperit în procesul cercetării unui grup tumular situat pe un platou la sud-vest de sat. Acesta reprezintă un mormânt secundar (nr. 5) depus la periferia tumulului V (fig. 9/1). Platforma constă din pietre compact amplasate unele față de altele. Avea o formă aproape rectangulară, cu lungimea de 2 m, lățimea de 1,1 m și era orientată pe axa E-V (fig. 9/2). Platforma amenajată la nivelul orizontului antic acoperea o anumită cantitate de oase umane calcinate și fragmente ceramice provenind de la două vase modelate cu mâna. Resturi cinerare se găseau și în interiorul unui dintre vase (a cănii) (fig. 9/3). Astfel, este evident că complexul în discuție este un mormânt de incinerație în urnă cu capac. Ca urnă servea o cană cu corpul profilat prevăzută cu o toartă ce unește buza cu umărul (fig. 9/4), iar în calitate de capac - o strachină de proporții cu corpul rotunjit în partea superioară, buza tăiată orizontal și fundul modelat în formă de suport circular (fig. 9/5).

*

* *

Poziția cronologică și atribuirea culturală a complexelor tumulare prezentate mai sus, cu excepția celor de tip Saharna-Solonceni, se stabilește pe baza criteriilor cultural-cronologice a inventarului, mai ales a ceramicii și a criteriilor ritului și ritualului funerar.

Încadrarea cultural-cronologică a necropolei tumulare din perioada Hallstattului timpuriu de la Volovăț în grupul Grănicești este evidentă. Caracteristicile tehnologice, morfologice și stilistice ale ceramicii descoperite demonstrează apartenența acestui monument la etapa Mahala III a culturii Gáva-Holigrady din Subcarpați și prezența unor afinități cu ceramica grupului Lăpuș. În ceea ce privește ritul și ritualul funerar practicay, acesta are întradevăr anumite elemente comune cu cele din necropola Lăpuș[25], unde sunt socotite ca reminiscențe din epoca bronzului[26]. Apariția grupului Grănicești reieșind din aceste circumstanțe, A. László o leagă de răspândirea culturii Gáva-Lăpuș dinspre Depresiunea Maramureșului și a Lăpușului, iar originea ritului și a ritualului funerar al necropolei tumulare de la Volovăț este în dependență de aceasta[27].

25 M. Ignat, *Découvertes du Hallstat thrace ...*, p. 1044 - 105; A. László, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei,* p. 80 - 82.

26 I. Ordentlich, C. Kacso, *Contribuții la cunoașterea ritului de înmormîntare practicat în necropola tumulară de la Lăpuș (Județul Maramureș),* Marmația, I, Baia Mare, 1969, p. 11 - 15; C. Kacso, *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș,* Marmația, II, Baia Mare, 1971, p. 36 - 54; Idem, *Contribution à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș,* Dacia, NS, XIX, 1975, p. 45 - 68.

27 A. László, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei,* p. 80 - 82; Idem, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul*

https://biblioteca-digitala.ro

Apartenența la grupul Chișinău-Corlăteni a tumulilor de la Braniște și Frunzeni este bazată pe tipurile vaselor ceramice descoperite. Aspectul Chișinău-Corlăteni al ceramicii este evident. Străchinile tronconice cu buza invazată în complexele ceramice ale acestor monumente sunt unul dintre cele mai reprezentative tipuri (26,6 - 40 %), particularitatea lor specific fiind ornamentul din caneluri orizontale în partea de sus a corpului[28]. Vasele de uz comun din tumulul de la Braniște corespund tipurilor principale ale categoriei ceramicii grosiere ale culturii de tip Chișinău-Corlăteni[29]. În același timp, se cere să menționăm că ornamentul vasului cu gâtul evidențiat este mai puțin caracteristic pentru această cultură.

Vasul din tumulul de la Frunzeni, atât din punct de vedere al tehnicii confecționării, cât și al tipului său morfologic și al ornamentului, reprezintă unul din tipurile caracteristice ale ceramicii fine din grupul Chișinău-Corlăteni[30].

Grupul Chișinău-Corlăteni este genetic legat de complexul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată de tip Beleghiș II de la Dunărea de Mijloc, pentru care complexele funerare tumulare nu sunt caracteristice[31]. Astfel, apariția la purtătorii grupului Chișinău-Corlăteni a ritualului tumular nu poate fi pusă în dependență față de unele practici funerare provenite din apus, din patria lor de origine. Parametrii tumulului de la Braniște sunt net deosebite de parametrii tumulilor de la Volovăț, cât și de tumulii de la Susani[32] și Meri[33], fapt ce ne-a determinat să presupunem prezența unor influențe dinspre est, din bazinul Nistrului de Mijloc, de tradiție Belogrudovka sau chiar Comarov[34], demonstrată și de materialul ceramic al așezării de la Trinca[35].

După cum deja s-a menționat, ritualul tumular în spațiul est-carpatic în epoca hallstattiană a fost practicat îndeosebi de populația grupului hallstattian timpuriu de tip Saharna-Solonceni. Acest grup este socotit ca fiind de proveniență de la Dunărea de Jos și, împreună cu grupurile Cozia, Babadag II, Psenicevo și Insula Banului, formează un orizont unic al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată. Dat fiind faptul că complexele funerare ale acestui orizont, cu excepția celor de tip Saharna-Solonceni, rămân încă necunoscute, originea ritualului tumular a acestui grup până în prezent este discutabilă. Similitudinea tumulilor grupului Saharna-Solonceni și a culturii Cernoles din bazinul Nistrului de Mijloc[36], conform opiniei cercetătoarei AA.I. Meliukova este determinată de pătrunderea purtătorilor grupului Saharna-Solonceni în mediul culturii Cernoles[37]. G.I. Smirnova, dimpotrivă, consideră că ridicarea tumulilor, folosirea pietrei la amenajarea acestora, inhumarea în poziție chircită în bazinul Nistrului de Mijloc, sunt obiceiuri locale, ce își trag originea din cultura Belogrudovka, iar apariția ritualului tumular la populația grupului Saharna-Solonceni este rezultatul influenței din partea purtătorilor culturii Cernoles[38]. Stabilirea caracterului sincretic al culturii de tip Saharna-Solonceni[39] și a faptului că la geneza acesteia

Moldovei, Rezumatul tezei de doctorat. 1985, p. 8.

28 O.Levitkii, *Cultura Dnestrovsko-Siretscogo mejdurecia...,* p. 15.

29 *Ibidem,* p. 16.

30 *Ibidem,* p. 14, 16.

31 N. Tacih, *Iugoslovensko Podunavlie od indoevropske seobe do prodora ckita,* Novi Sad - Beograd, 1983, p. 91 și urm.

32 I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hugel von Susani,* Praehistorische Zeitschrift, 52, Band, 1977, Heft. I. p. 28 - 60.

33 E. Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman),* Thraco-Dacica, 1976, p. 77 - 86.

34 O. Levitkii, *Novîi tip pogrebalinîh pamiatnicov...,* p. 98; Idem, *Curgan u s. Brăneşti i necotorîe voprosî...,* p. 145.

35 O. Levitkii, *Poselenie rannego jeleznogo veca u s. Trinca,* AIM v 1982g. Chișinev, 1986, p. 54 - 71.

36 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrovia,* MIA SSSR, 64, Moscova, 1958, p. 88; G.I. Smirnova, *O hronologicescom sootnoşenii pamiatnikov tipa Saharna-Solonceni şi Jabotin (po materialam curganov u s. Mervinţî),* SA. 4. Moscva, 1977, p. 94 - 106; Idem, *Zacrîtîe predschifskie complexî u sela Dnestroka-Luka,* Pamiatniki culiturî na territorii SSSR. Leningrd, 1982, p. 30 - 38; L.I. Kruselinitka, *Vzaimozveazki naselennea Pricarpattea i Vilini z plemenami Shidnoi i Ţentralinoi Evropi,* Kiiv, 1985, p. 122 şi urm.; Arheologia Pricarpatia, Volini i Zecarpatia (Eneolit, bronza i rannee jelezo) Kiev, 1990, p. 135 - 140.

37 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir,* p. 87.

38 G.I. Smirnova, *O formirovanii pozdnecernolesskoi culiturî na Srednem Dnestre,* ASGA, 25, Leningrad, 1984, p. 57.

39 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir.,* p. 21; A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu...,* p. 14; S. Morintz, *Noi date şi probleme privind perioadele hallstatiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontica (Cercetările de la Babadag),*

https://biblioteca-digitala.ro

pe lângă elementele Balcano-Dunărene a participat și un substrat local reprezentat de grupul Tămăoani-Holercani[40], a cărui populație practica inhumația în poziție chircită și reinhumările în necropole plane, permite să afirmăm că purtătorii grupului Saharna-Solonceni au preluat de la purtătorii culturii Cernoles doar obieciul ridicării tumulilor, pe când celelalte elemente ale ritului funerar sunt locale, moștenite de la predecesorii săi.

Atribuirea tumulilor de la Cotiujeni la perioada mijlocie a epocii hallstattiene este confirmată de către criteriile tehnico-tehnologice și morfologice ale ceramicii descoperite în tumulul nr. IV, mai ales a castroanelor carenate și a cești, proprii ceramicii fine și de uz comun a grupului Șoldănești din zona de silvostepă a Moldovei[41], ca și a ceramicii culturii Basarabi în tot arealul ei[42]. Totodată, castroanele cu particularități, cum ar fi umerii destul de ascuțiți, buza evazată, relativ, relativ scurtă, lipsită de ornament, cu partea interioară fațetată, au analogii directe în așezarea de la Jabotin-"Tarasova Gora" din regiunea Cerkask[43]. Prezența acestor vase în monumentele prescitice din silvostepa din dreapta Niprului de Mijloc și mai ales în așezarea Jabotin este pusă în dependență de influențele culturii Basarabi[44]. Etapa Jabotin a culturii prescitice se sincronizează cu etapa Novocerkask a culturii cimeriene din stepele nord-pontice și cu grupul Șoldănești și se datează în limitele intervalului a doua jumătate a sec. al VIII-lea - prima jumătate a sec. al VII-lea î.Chr.[45]. În acest interval de timp poate fi datată și ceramica din tumulul nr. IV de la Cotiujeni și, în general, toți trei tumulii care, conform identității lor constructive, formează o unitate culturală.

Monumentele de tip Șoldănești pe teritoriul Moldovei succed monumentele de tip Saharna-Solonceni, cu care coexista în limitele primei jumătăți a sec. al VIII-lea î.Chr.[46]. În același timp, deosebirile esențiale ale tumulilor de la Cotiujeni de cele de tip Saharna-Solonceni și Cernoles nu permit presupunerea dependenței culturale a primului grup de cel de al doilea. Compararea tumulilor în discuție cu complexele tumulare din zonele de silvostepă și stepă din dreapta Niprului[47] demonstrează asemănarea lor după parametri ca: structura tumulului, construcția gropii, orientarea defuncților, practicarea obiceiurilor "curățirii prin foc" ș.a. Deosebirea tumulilor de la Cotiujeni de cei din silvostepă o constituie gropile de proporții mari din cel de al doilea tip, față de cei din stepă - poziția lor principală în tumul. Astfel, complexele de la Cotiujeni, ca și mormintele secundare însoțite de vase de tradiție Șoldănești-Basarabi din tumulii epocii bronzului atestă influențe din partea culturii cimeriene.

Monumentele funerare din perioada târzie epocii hallstattiene din partea de nord a Moldovei sunt practic necunoscute. Evidenta neomogenitate a complexelor tumulare prezentate, după opinia noastră, necesită o analiză mai detaliată în scopul identificării particularităților specifice a fiecărui monument în parte, primind astfel în final o imagine pe cât posibil completă despre practicile funerare existente.

Cercetarea celor doi tumuli din necropola de la Trinca au demonstrat că pentru aceasta este caracteristic biritualismul - incinerarea și inhumarea la nivelul orizontului antic. Asupra lor se amenajau mantii din pietre acoperite cu un strat de pământ, destinate oentru un singur mormânt, posibil două (Tumulul I). Incinerarea se petrecea nemijlocit pe locul unde ulterior se ridica tumulul, fără a depune resturile cinerare în urne. Mantia se amenaja direct deasupra rugului. Referitor la poziția și orientarea inhumaților nu dispunem de date precise. Inventarul mormintelor constă din vase ceramice și mici piese de podoabă -

Thraco-Dacica, VIII, nr. 1 - 2, 1987, p. 65.

40 O. Levitki, *Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramica incizată. Relații traco-iliro-eladice,* în curs de apariție.

41 V.L. Lăpușnean, *Rannie frachiiți...*, p. 61.

42 A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit im Rumanien,* Dacia, NS, 1965, IX, p. 105 - 132; Idem, *Zur entstehung der geto-dakischen zivilisation. Die Basarabikultur,* Dacia, NS, 1986, XXX, p. 49 - 90.

43 E.F. Pokrovskaia, *Predschifschoe poselenie u s. Jabotin,* SA, I, Moskva, 1973, fig. 5/19.

44 A.I. Meliukova, *Schifia i frachiischii mir,* p. 81; G.I. Smirnova, *Osnovî hronologii predschifschih pamiatnicov,* Iugo-Zapada SSSR. SA, 4, Moskva, 1985, p. 37.

45 G.I. Smirnova, *Osnovî hronologii...,* fig. 4.

46 *Ibidem.*

47 G.T. Kovpanenko, *Curganî ranne-schifscogo vremeni v basseine r. Rosi.,* Kiev, 1984, p. 58, 76, 126; A.I. Terenojkin, *Kimmeriiți,* Kiev, 1976, p. 101; V. Iu, Murzin, *Schifschaia arhaica,* Kiev, 1984, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

mărgele de sticlă și de lut. Incinerarea a fost însoțită și de un cercel de bronz, vârfuri de săgeți de os, piese ale tolbei și de un cuțit de fier. Cenotaful conținea doar oase de animale.

Tumulii cu mantia din pietre și pământ, pentru zona de silvostepă a Moldovei și a bazinului Nistrului de Mijloc, după cum reiese din cele menționate, prezintă fenomene obnișnuite pentru cultura de tip Chișinău-Corlăteni și Saharna-Solonceni, respectiv pentru cultura Cernoles și grupul podolian de vest[48]. Analiza comparativă a tumulilor de la Trinca cu complexele tumulare ale culturilor menționate prin prisma unor elemente, cum ar fi: tumul din piatră și pământ de dimensiuni mici; amenajarea mantiei pentru un singur mormânt, efectuarea înmormântărilor la nivelul orizontului antic; practicarea biritualismului în perimetrul aceleiași necropole; prezența oaselor de animale; practicarea cenotafurilor, demonstrează o mai amre asemănare a lor cu tumulii grupului podolian de vest[49]. Apartenența tumulilor de la Trinca la grupul podolian de vest este confirmată și de inventarul funerar. Atât ceramica, cât și celelalte obiecte au analogii directe în complexele grupului podolian de vest[50], actualmente datat în limitele jumătății a doua jumătate a sec. VII - sec. VI î.Chr.[51]. Indirect, o astfel de datare a tumulilor de la Trinca este adeverită și de analogiile din monumentele scitice timpurii din zonele de silvostepă din dreapta Niprului și de stepă din nord-vestul Mării Negre.

Complexele funerare de la Corjeuți intrau în componența grupului tumular din perioada timpurie a epocii bronzului. Se evidențiau numai după mici aglomerații de pietre. La baza lor, la nivelul orizontului antic, se găsea câte un ring din pietre de diferite dimensiuni cu diametrul de cca. 5 - 5,2 m. Printre pietre se aflau oase de animale. Tumulii conțineau câte un singur mormânt depus în centrul ringului. Într-un caz, după ritul incinerației, în altul, după cel al inhumației. Incinerarea a avut loc în afara ringului. Resturile cinerare, împreună cu fragmentele de vase sparte în mod ritual pe locul săvârșirii cremației, au fost adunate și plasate în locul unde urma să fie înmormântarea, la nivelul orizontului antic. Ulterior, se construia ringul, iar deasupra resturilor cinerare se amenaja o platfoemă din pietre de formă rectangulară, orientată pe axa SV-NE. După aceasta, construcțiile din piatră se acopereau cu o mantie nu prea mare de pământ. Inhumarea a fost efectuată într-o groapă de proporții de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, orientată pe axa SV-NE. Deasupra gropii, la nivelul orizontului antic, a fost amenajată o platformă din pietre, iar în jurul acesteia, un ring ulterior acoperit de o mantie de pământ. Oasele rămase *in situ* indică poziția chircită a defunctului și orientarea acestuia cu capul spre SV. Inventarul incinerației este reprezentat doar prin ceramică. În ceea ce privește inventarul inhumării, se poate presupune că a fost mai bogat.

Construcțiile funerare din pietre de tipul ringurilor pe teritoriul Moldovei sunt cunoscute pentru perioada epocii bronzului târziu - cultura Noua[52] și pentru perioada timpurie a epocii fierului - grupul Saharna-Solonceni[53], ca și pentru grupul podolian de vest al culturii prescitice[54]. În mod obișnuit, acestea se întâlnesc și în spațiul limitrof cursului de mijloc al

48 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40 - 41; *Starodavne naselennea Pricarpattea i Volini*, Kiiv, 1974, p. 240 - 248; *Stepi evropeiskoi casti SSSR v schifo-sarmatskoe vremea*, Arheologia SSSR, Moskva, 1989, p. 24 - 25; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia, p. 151 - 157.

49 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40 - 41; *Starodavne naselennea...*, p. 241 - 242; *Stepi evropeiskoi casti*, SSSR, p. 73; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia..., p. 152 - 154.

50 A.I.Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, fig. 8.9; *Starodavne naselennea...*, fig. 66, 68; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia. fig. 55, 56; *Stepi evropeiskoi casti SSSR*, fig. 21.

51 G.I. Smirnova, *O necotorîh aspectah izucenia predschifscoi culiturî Srednego Podnestrovia v svete vzgleadov A.I. Terenojkina na doschifscuiu lesostepi*, Kimmeriițî i schifî, TDK, Kirovograd, 1987, p. 74; Idem, *Culiturno-istoriceschie protessî v basseine Srednego Dnestra v conțe II - pervoi polovine I tiseaceletia do n.a.*, Diss. na soiscanii uceonoi stepeni d.i.n. Kiev, 1990, p. 28 - 29; *Stepi evropeiscoi casti SSSR.*, p. 73; *Arheologia Pricarpaia*, Volini i Zaarpatia. p. 156; L.I. Kruselinitkaia, *Severo-Vostocnoe Pricarpatia v apohu pozdnei bronzî i rannego jeleza. Problemî etnoculiturnîh profîessov*, Diss, na soiscanii uceonoi stepni d.i.n. Kiev. 1991, p. 36.

52 T.I.Demcenko, *Otcet o polevîh issledovaniah Edineţkoi...*, p. 26 - 27.

53 G.D. Smirnov, *op. cit.*, p. 117 - 119; A.I. Meliukova, *Itogi izucenia...*, p. 58 - 63; Idem, *Pamiatniki schifcogo vremeni...*, p. 84; M.T. Kașuba, N.V. Golițeva, *op. cit.*

54 O.C. Levitkii, E.N. Savva, L.F. Ciobanu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Nistrului, în culturile Cernoles[55] și scitice timpurii - grupul podolian de vest[56].

Compararea complexelor funerare de la Corjeuți cu complexele culturilor menționate din punct de vedere al tipului construcției - ring, amenajarea construcției pentru un singur mormânt, prezența oaselor de animale, indică asemănarea lor cu construcțiile din necropola culturii Noua de la Burlănești (M. nr. 52)[57], cele din bnecropola tumulară Saharna II (Gura Hulboaca)[58], din tumulul nr. 2 de la Mervinți[59], ca și din tumulii grupului podolian de vest[60]. În privința ritualului funerar - biritualismul în incinta aceleiași necropole, incinerarea în afara ringului, plasarea resturilor cinerare alături cu fragmentele vaselor intenționat sparte în interiorul ringului și îngroparea lor la nivelul orizontului antic sub o platformă de piatră, inhumarea în poziție chircită într-o groapă de proporții, acoperită cu o platfomă de piatră, orientată pe axa SV-NE - se documentează o mai mare asemănare a lor cu complexele grupului podolian de vest. Totodată, trebuie menționat că unele elemente ale ritului funerar prezente în tumulii de la Corjeuți sunt specifice nu numai complexelor de tip podolian de vest din bazinul Nistrului de Mijloc, dar și altor culturi din perioada timpurie a culturii scitice din zona de silvostepă din dreapta Niprului, stepele nord-vest pontice[61], cultura getică timpurie din Moldova[62], ca și pentru gruurile culturale din perioada Hallstattului târziu din spațiul Carpato-Balcanic[63].

Apartenența tumulilor de la Corjeuți la grupul podolian de vest este adeverită nu numai de elementele specifice ale ritului funerar, ci și de complexul arheologic în întregime. Materialul ceramic descoperit în mormântul de incinerație, conform caracteristicilor tehnico-tehnologice, este analog celui de tip podolian de vest[64] și, mai ales, celui din necropola vecină de la Trinca[65]. În același timp, se cere subliniat că maniera ornamentării cu brâie alveolate, specifică grupului podolian de vest, se îmbină cu unele tipuri morfologice destul de rar întâlnite atât în bazinul Nistrului de Mijloc cât și în regiunile mai îndepărtate, populate de purtătorii culturilor din perioada Hallstattului târziu. Analogii directe ale vasului bitronconic nu cunoaștem. Totodată, acest tip de vas are anumite afinități morfologice cu vasele numite "în formă de cazan", descoperite în așezările scitice timpurii din bazinul Nistrului de Mijloc[66], Bugului de Sud[67] și din silvostepa din dreapta Niprului[68]. Străchini larg deschise, ornamentate sub margine cu brâie alveolate similare celei de la Corjeuți, ne sunt cunoscute doar în monumentele scitice timpurii din Volinia[69]. Capace de tipul celui de la Corjeuți în complexele ceramice scitice timpurii și hallstattiene târzii din teritoriile vecine nu se întâlnesc. Ca analogii pot servi doar capacele caracteristice culturii hallstattiene de pe teritoriul Ungariei, unde acestea, împreună cu urnele și vasele cu suport, se confecționau special pentru practicile funerare[70]. Exemplarul din necropola de Samlovasarhei se termină cu protoma unui animal, iar cel de la Meșteri - cu protoma unei păsări[71]. Piesa de

55 Vezi nota nr. 36.

56 Vezi nota nr. 48.

57 T.I. Demcenko, *Otcet o polevîh issledovania Edineţkoi...*, fig. 81.

58 G.D. Smirnov, *op. cit.*, fig. 1; *Stepi evropeiskoi casti SSSR*, fig. 6/52a, 54.

59 G.I. Smirnova, *O hronologiceskom sootnosenii pamiatnikov...*, fig. 4.

60 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...*, p. 40 - 41; *Starodavne nasalennea...*, p. 241 - 242; *Stepi evropeiskoi casti SSSR*, p. 73; *Arheologia Pricarpatia*, Volini i Zacarpatia, p. 152 - 154.

61 G. T. Kovpanenko, S. S. Bessonova. S. A. Skorîi, *op. cit.*, p. 27 - 41; G.T. Kovpanenko, E.P. Bunatean, *Schifschie curganî u s. Kovlevka Nicolaevskoi oblasti*, Curganî na Iujnom Buge, Kiev, 1978, p. 133 - 150.

62 V.L. Lăpușnean, *op. cit.*, p. 50 - 59; I. T. Niculiță, *Severnîe frachiiți v VI - I vv. do n.a.*, Chișinev, 1987, p. 54 și urm.

63 G.I. Smirnova, *Naselenie Srednego Podnestrovia v VI - V vv. do n.a. i ego zapadnîi sosedi*, Actes du II-e Congrès International de Thracologie, VI, Buc. 1980, p. 235 - 251; A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Buc. 1967, p. 15 - 23.

64 Vezi nota nr. 50.

65 O. G. Levițkii, E.N. Savva, L.F. Ciobanu, *op.cit.*, p. 99, 103.

66 G.D. Smirnova, *Novîe dannîe o poselenii u s. Dolineanî*, ASGA, 22, Leningrad, 1981, p. 53; O.D. Ganina, *Poselennea schifscogo casu u sell Ivane-Puste*, Arheologia, XIX, Kiiv, 1965, p. 113, fig. 4.

67 *Stepi evropeiskoi casti SSSR*, p. 72, fig. 21, 34 - 35.

68 G.T. Kovpanenko, S.S. Bessonova, S.A. Skorîi, *op.cit.*, p. 50.

69 *Arheologia Ukrainckoi SSR*, V.II., Kiev, 1986, p. 112 - 113, fig. 28/17.

70 Arheologia Vengrii (conet II teseaceletia do n.a. - I tiseaceletie n.a.). Moskva, 1986, p. 166.

71 *Ibidem*, fig. 55/3, 55/6.

https://biblioteca-digitala.ro

șist din mormântul de inhumație reprezintă probabil o aplică destinată protecției încheieturii mâinii la tragerea cu arcul. Aplici similare bogat ornamentate, confecționate din aur, chiar dacă de dimensiuni mai mici, sunt cunoscute în necropola Blaj din Transilvania, atribuită sciților-agatârși (sec. VI - V î.Chr.)[72].

Mormântul secundar de la Burlănești, atât după ritual cât și după vasele ce le conținea, reprezintă un fenomen necunoscut pentru regiunea de nord a Moldovei. Asemenea complexe sunt neobișnuite și pentru bazinul Nistrului de Mijloc. Din cele expuse mai sus este evident că, atât mormintele hallstattiene de pe teritoriul Moldovei, cât și cele sincrone din bazinul Nistrului de Mijloc în tumuli, erau principale, iar ridicarea tumulilor era în legătură directă cu acestea. Cele câteva morminte secundare cu cremații în urne, cunoscute în bazinul Nistrului de Mijloc, au fost fără excepție depuse în mantiile tumulilor mormintelor principale, care aparțin aceleiași culturi. Mormântul nr. 4 din tumulul I de la Dnestrovka-Luka, datat în perioada târzie a culturii Cernoles, reprezintă o incinerație în urnă cu capac, depusă în mantia tumulului la nivelul orizontului antic, înconjurată și acoperită cu pietre[73]. Mormântul din tumulul de la Kaceanovka al grupului podolian de vest este reprezentat de o urnă cu resturi cinerare acoperită cu o lespede și protejat de o mică aglomerație din pietre[74].

Ceașca folosită ca urnă nu este caracteristică pentru complexele ceramice ale grupurilor hallstattiene și celor de tip Cernoles, ținând cont de maniera modelării torții. Ceștile specifice acestor complexe, cu rare excepții, au toarta supraînălțată. Unica analogie pentru acest vas provine din tumulul grupului podolian de vest de la Rakovkat[75], determinat de T. Sulimirski ca fiind de tipul culturii Visotkaia[76]. Totodată, trebuie menționat faptul că ceștile prevăzute cu o toartă care unește buza cu umărul reprezintă o tradiție ceramică proprie culturii Lauzit din Ucraina de Vest[77], cât și celor din teritoriile mai apusene[78].

Străchinile cu corpul rotunjit în partea superioară și fundul modelat în formă de suport circular, ca și ceașca, se întâlnesc destul de rar. În bazinul Nistrului de Mijloc acestea sunt cunoscute după exemplarele din tumulul de la Dnestrovka-Luka al culturii Cernoles târzii, unde erau utilizate în aceeași calitate, de capac al urnei[79], cât și din locuința pe care o suprapune[80], datate în limitele jumătății a doua a sec. VIII - începutul sec. VII î.Chr.[81]. O strachină analogă celor de la Dnestrovka-Luka a fost descoperită în tumulul de la Peșki, regiunea Cerkask din zona de silvostepă din dreapta Niprului[82], datat în a doua jumătate a sec. VII - prima jumătate a sec. VI î.Chr.[83]. Vasele de la Dnestrovka-Luka și Peșki, spre deosebire de cel de la Burlănești, au suportul mult mai înalt, buza mult invazată, iar ultimul are și un ornament dintr-un rând de împunsături. În mediul traco-geto-dacic, străchini similare, modelate cu mâna, sunt socotite o creație proprie a sec. VI - V î.Chr., neavând forme premergătoare în Hallstattul timpuriu[84].

Astfel, complexul de la Burlănești, ținând cont și de orientarea platformei din pietre ce îl proteja pe axa E-V[85], poate fi atribuit, cu anumite rezerve, grupului podolian de vest.

Complexele funerare tumulare din perioada hallstattiană târzie, în comparație cu cele din perioadele precedente, se caracterizează printr-o neomogenitate mai accentuate a ritului, ritualului și practicilor funerare, atestând interferențe culturale mult mai profunde și intense.

Așadar, complexele funerare tumulare din epoca

72 V. Vasiliev, *Scitii agatirsi pe teritoriul României,* Cluj-Napoca, 1980, p. 107, fig. 19/6.

73 G.I. Smirnova, *Zacrîtîe predschifskie complexî...,* p. 34; Idem, *O formirovanii pozdnecernolesskoi culiturî...,* p. 55.

74 T. Sulimirski, *Scitowie na Zachodniem Podolu,* Lwow, 1936, p. 84, fig. 21.

75 *Ibidem,* fig. 18.

76 *Ibidem,* p. 80.

77 *Arheologia Pricarpatia,* Volîni i Zacarpatia, p. 108 - 115.

78 *Studien zur Lausitzer Kultur,* Warszawa, 1974; V. Spurny, *Zur chronologie der Fruhen Pfase der Lausitzer Kultur in Mahren,* Actes du VII-e Congrès International de Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Prague, 1970, p. 710 - 714.

79 G. I. Smirnova, *Zacrîtîe predschifskie complexî...,* p. 34, fig. 2/3, /3.

80 *Ibidem,* fig. 7/7.

81 *Ibidem,* p. 49.

82 G.T. Kovpanenko, *Curganî ranneskifscogo...,* p. 48, fig. 38/7.

83 *Ibidem,* fig. 64/73.

84 E. Moscalu, *Ceramica traco-getică,* București. 1983, pp. 117 - 118.

85 A.I. Meliukova, *Pamiatniki schifscogo vremeni...,* p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

Hallstattului în spațiul est-carpatic sunt atestate încă din perioada ei timpurie, caracteristice fiind doar pentru grupul Saharna-Solonceni. Acestea, inclusiv cele de tip Saharna-Solonceni, au un caracter sincretic. În monumentele Hallstattului canelat se îmbină elementele autohtone și tradițiile funerare proprii grupului Lăpuș (Volovăț) și ritualul unui grup de populație încă nedefinit pe deplin (Braniște). În cele de tip Saharna-Solonceni sunt reflectate unele influențe din est, de tradiție Belogrudovka. Complexele hallstattiene mijlocii demonstrează prezența ceramicii de tradiție Șoldănești-Basarabi, în asociație cu ritualul funerar specific culturii cimeriene, iar în privința tipului podolian de vest se relevă îmbinarea componentei locale Cernoles-Jabotin, formate prin aportul esențial al purtătorilor culturilor de tip Saharna-Solonceni și Holigrady și tradițiile funerare proprii sciților.

Lista abrevierilor

AIM - *Arheologiceskie issledovania v Moldavii*, Chișinev.
AIMUM - *Arheologiceskie issledovania molodih ucenih Moldavii*, Chișinev.
Arhiva MA a IAşiIV al AS RM - Arhiva Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie și Istorie Veche, al Academiei de Științe a Republicii Moldova.
ASGA - *Arheologiceskii sbornic Gosudarstvennogo Armitaja*, Leningrad.
Izvestia MF AN SSSR - *Izvestia Moldavscogo Filiala Academii Nauc SSSR*, Chișinev.
Izvestia AN RM - *Izvestia Academii Nauc Respublichi Moldova*, Chișinev.
KSIA - *Kratkie soobscenia Instituta Arheologii*, Moskva.
MIA SSSR - *Materiali i issledovania po arheologii SSSR*, Moskva-Leningrad.
SA - *Sovetskaia Arheologia*, Moskva.
TDK - *Tezisî docladov konferenții.*

https://biblioteca-digitala.ro

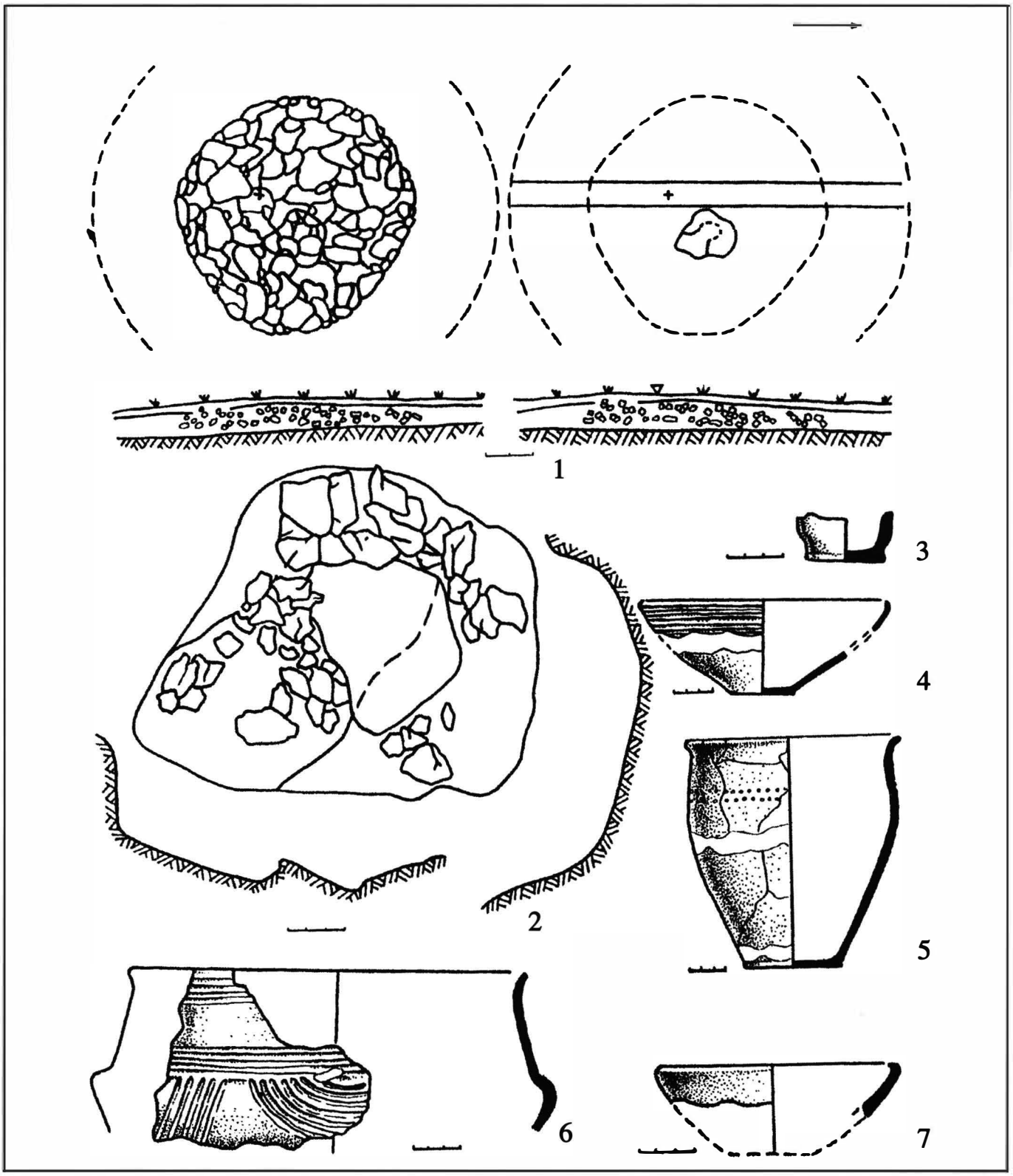

Fig. 1. 1 - Planul și profilul tumulului de la Braniște; 2 - Planul și profilul gropii mormântului principal; 3 - 5, 7 - Vase din mormânt; 6 - Vas din tumulul de la Frunzeni.

Fig. 1. 1 - Relevé et profil du tumulus de Braniște; 2 - Relevé et profil de la fosse de la tombe principale; 3 - 5, 7 - Vases trouvés dans la tombe; 6 - Vases du tumulus de Frunzeni.

https://biblioteca-digitala.ro

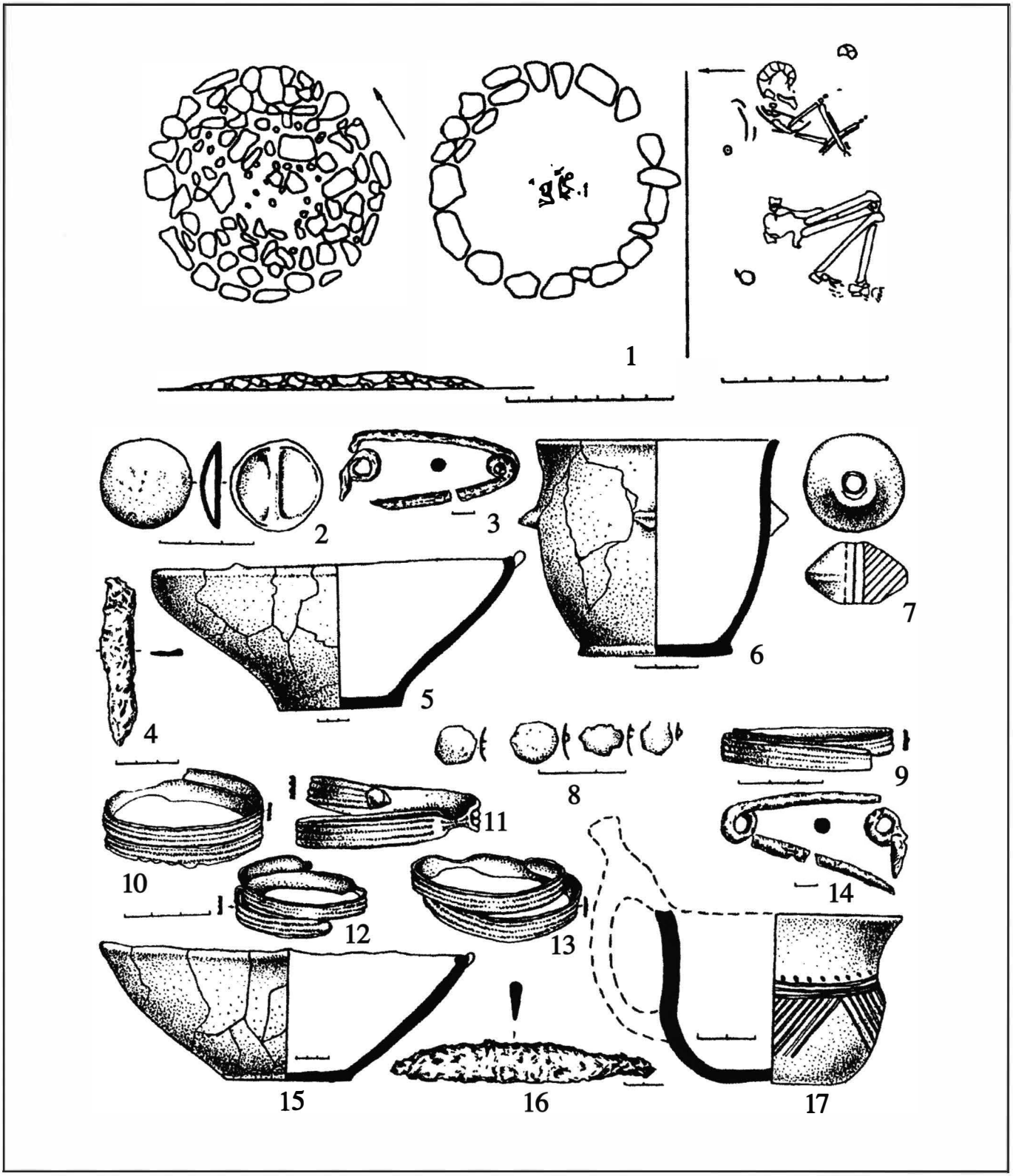

Fig. 2. 1 - Tumul cu mantia din pietre, ring din pietre, și poziția scheletului din tumulul I din necropola Saharna II (Gura Hulboaca); 2 - 7 - Inventarul din tumulul IV din necropola Saharna I (Țiglău); 8 - 17 - Inventarul din tumulul III din aceeași necropolă.

Fig. 2. 1 - Tumulus à manteau de pierres et anneau de pierres et position du squelette du tumulus no I de la nécropole de Saharna II (Gura Hulboaca); 2 - 7 - mobilier du tumulus no IV de la nécropole de Saharna I (Țiglău); 8 - 17 - mobilier du tumulus no III de la même nécropole.

https://biblioteca-digitala.ro

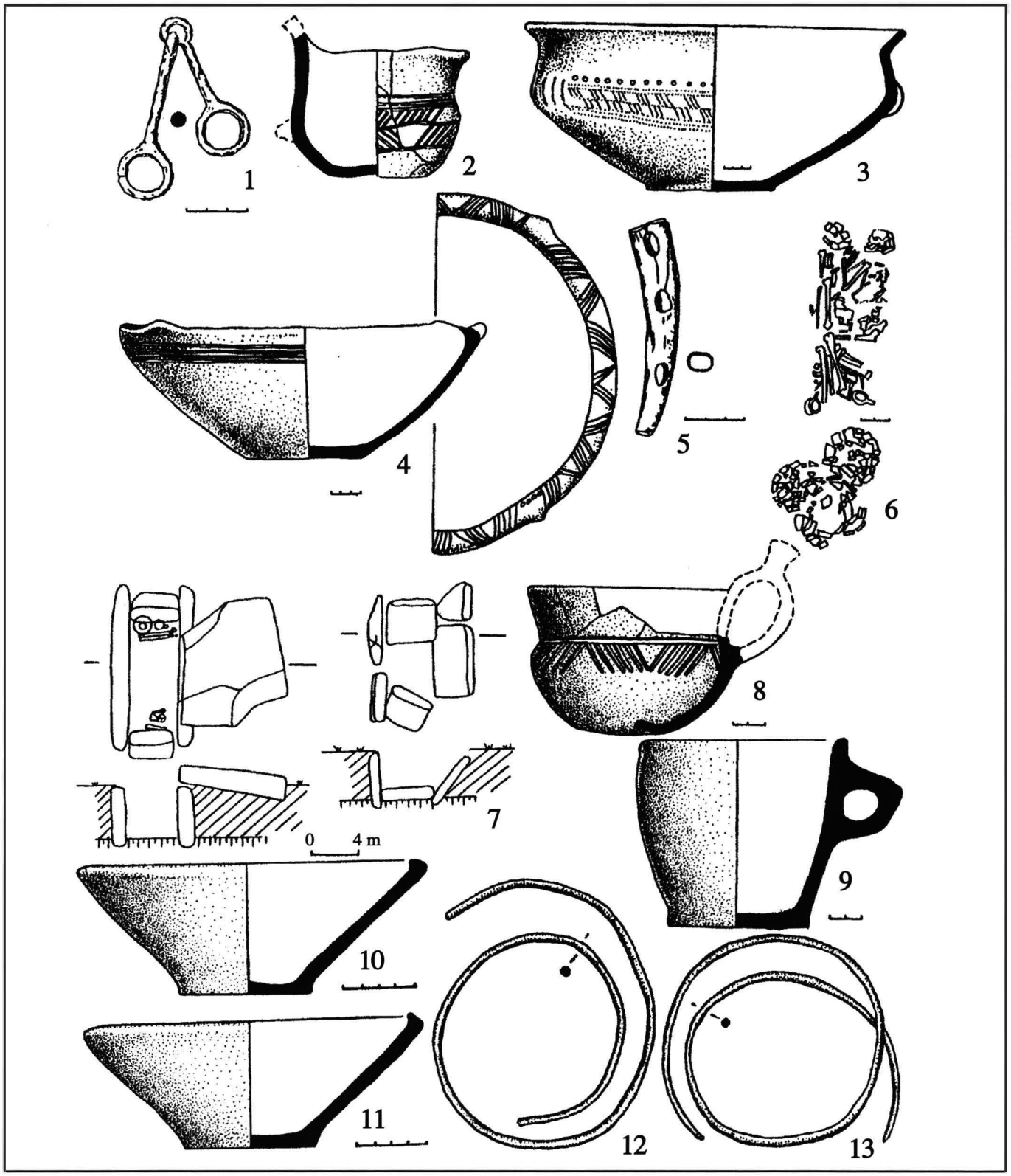

Fig. 3. 1 - 6 - Inventarul și scheletul din tumulul IV din necropola Saharna I (Țiglău); 7 - 13 - Lăzi din piatră și inventarul mormintelor nr. 1 și 2 din necropola plană de la Climăuții de Jos.

Fig. 3. 1 - 6 - Mobilier et squelette du tumulus no IV de la nécropole Saharna I (Țiglău); 7 - 13 - coffres de pierre et mobilier des tombes 1 et 2 de la nécropole plane de Climăuții de Jos.

https://biblioteca-digitala.ro

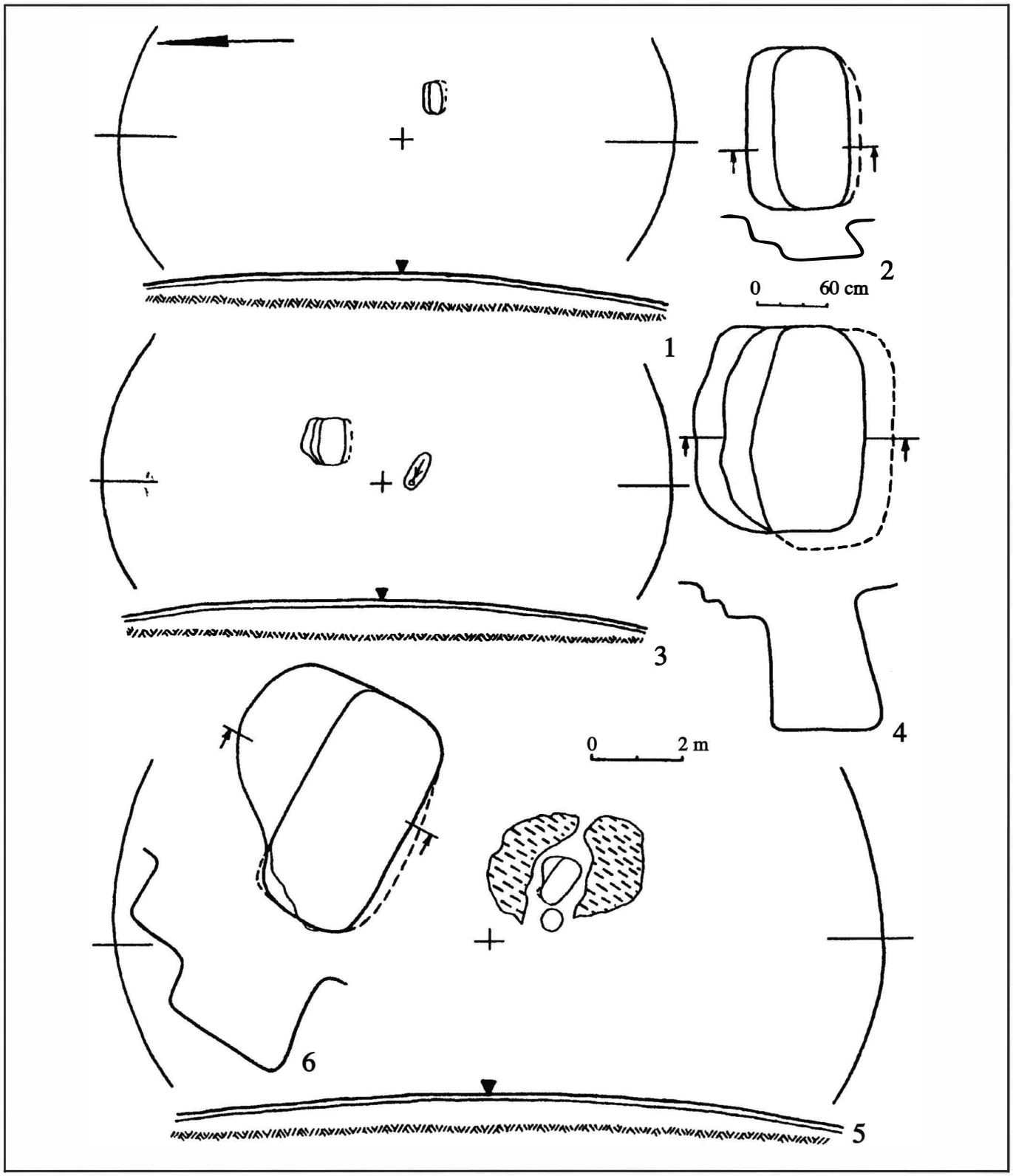

Fig. 4. Planurile și profilele tumulilor și a gropilor de la Cotiujeni: 1 - 2 - Tumulul V; 3 - 4 - Tumulul IV; 5 - 6 - Tumulul II.
Fig. 4. Relevés et profils des tumuli et des fosses de Cotiujeni: 1 - 2 - Tumulus no V; 3 - 4 - Tumulus no IV; 5 - 6 - Tumulus no II.

https://biblioteca-digitala.ro

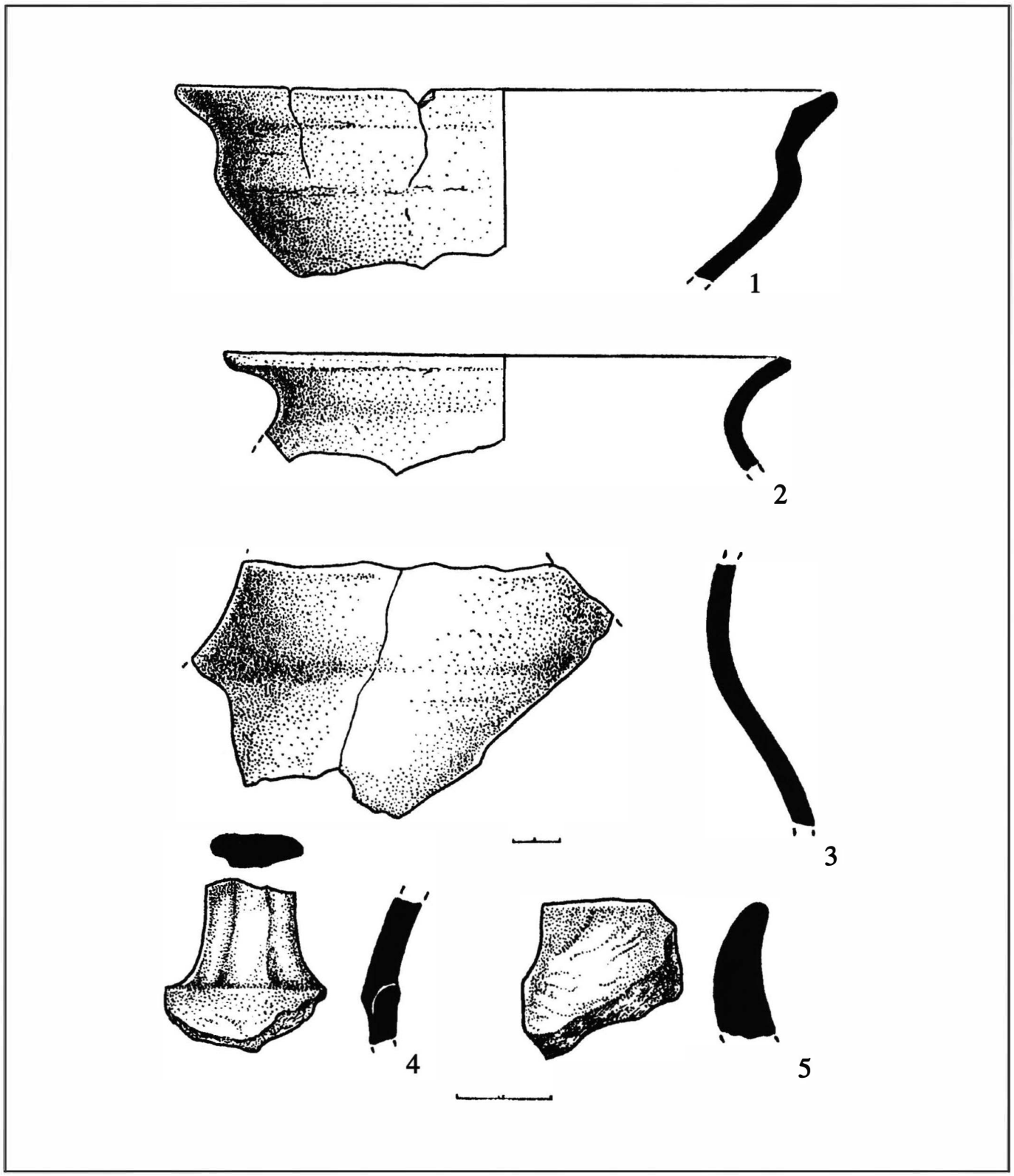

Fig. 5. Ceramică din tumulul IV de la Cotiujeni.
Fig. 5. Céramique du tumulus IV de Cotiujeni.

https://biblioteca-digitala.ro

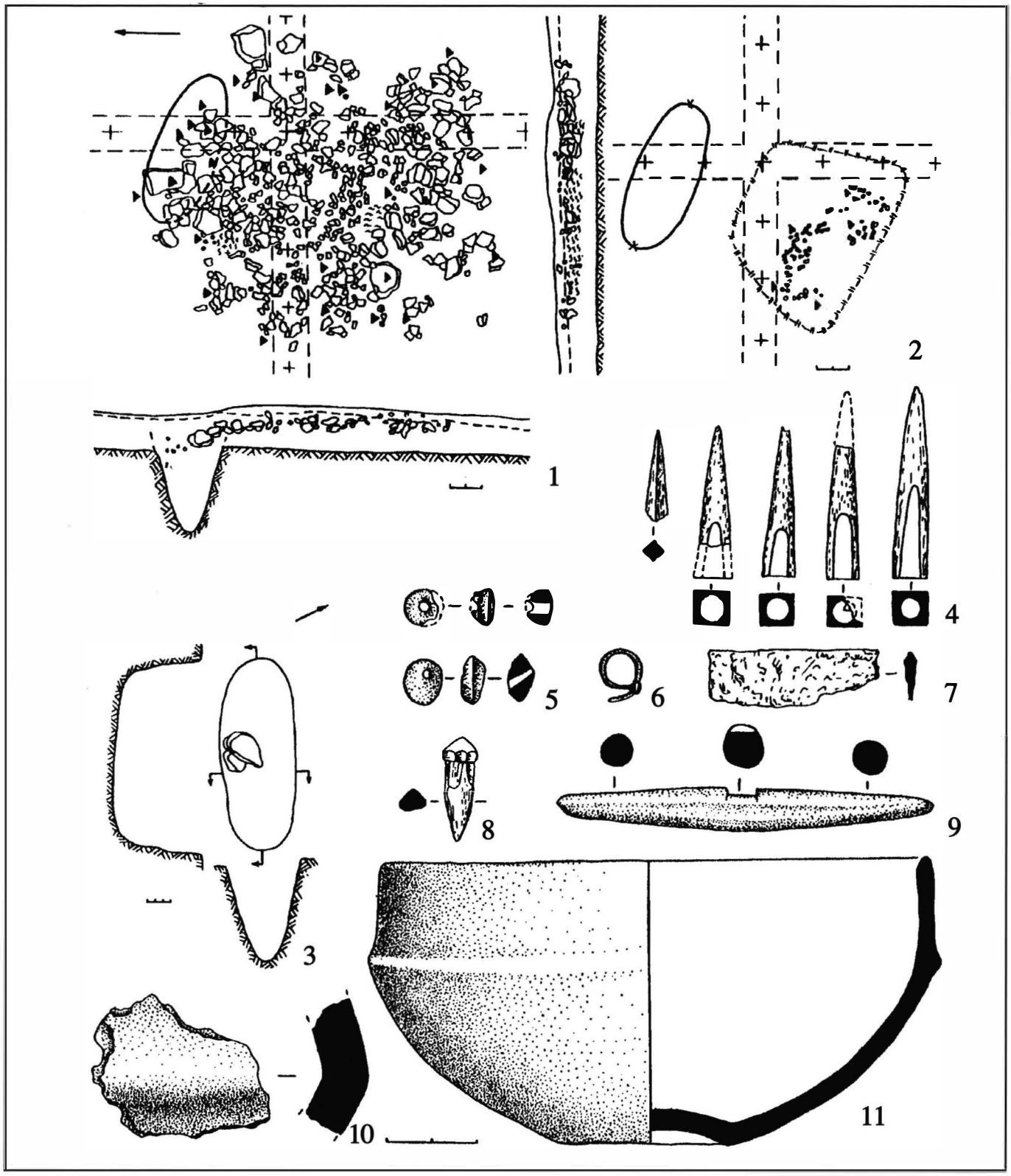

Fig. 6. Planurile și profilele tumulului nr. 1 și a cenotafului și inventarul din necropola tumulară de la Trinca.
Fig. 6. Relevés et profils du tumulus no 1 et du cénotaphe; mobilier de la nécropole de Trinca.

https://biblioteca-digitala.ro

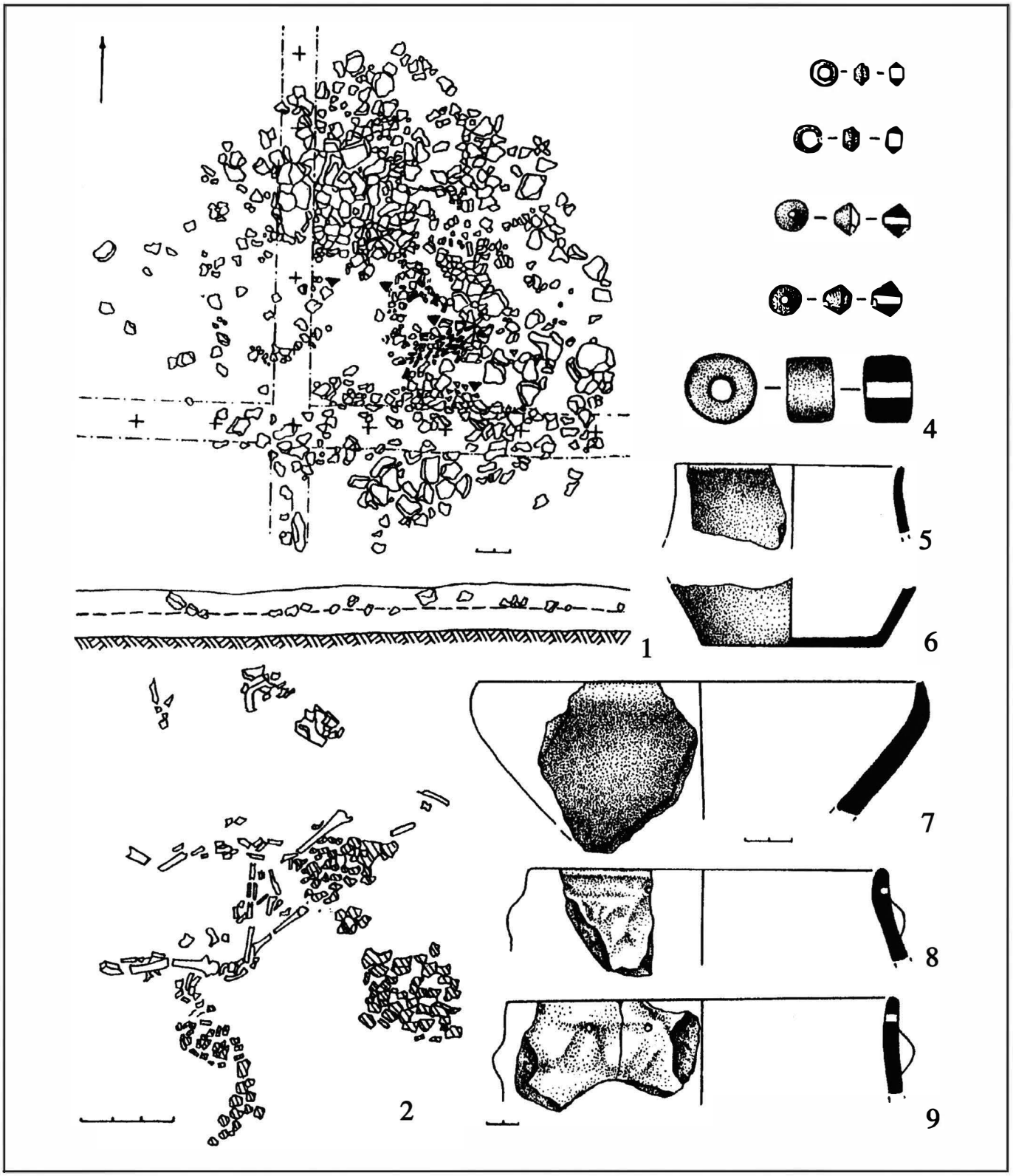

Fig. 7. Planul și profilul tumulului nr. 2, mormântul și inventarul din necropola tumulară de la Trinca.
Fig. 7. Plan et profil du tumulus no 2, avec la tombe et son mobilier, nécropole tumulaire de Trinca.

https://biblioteca-digitala.ro

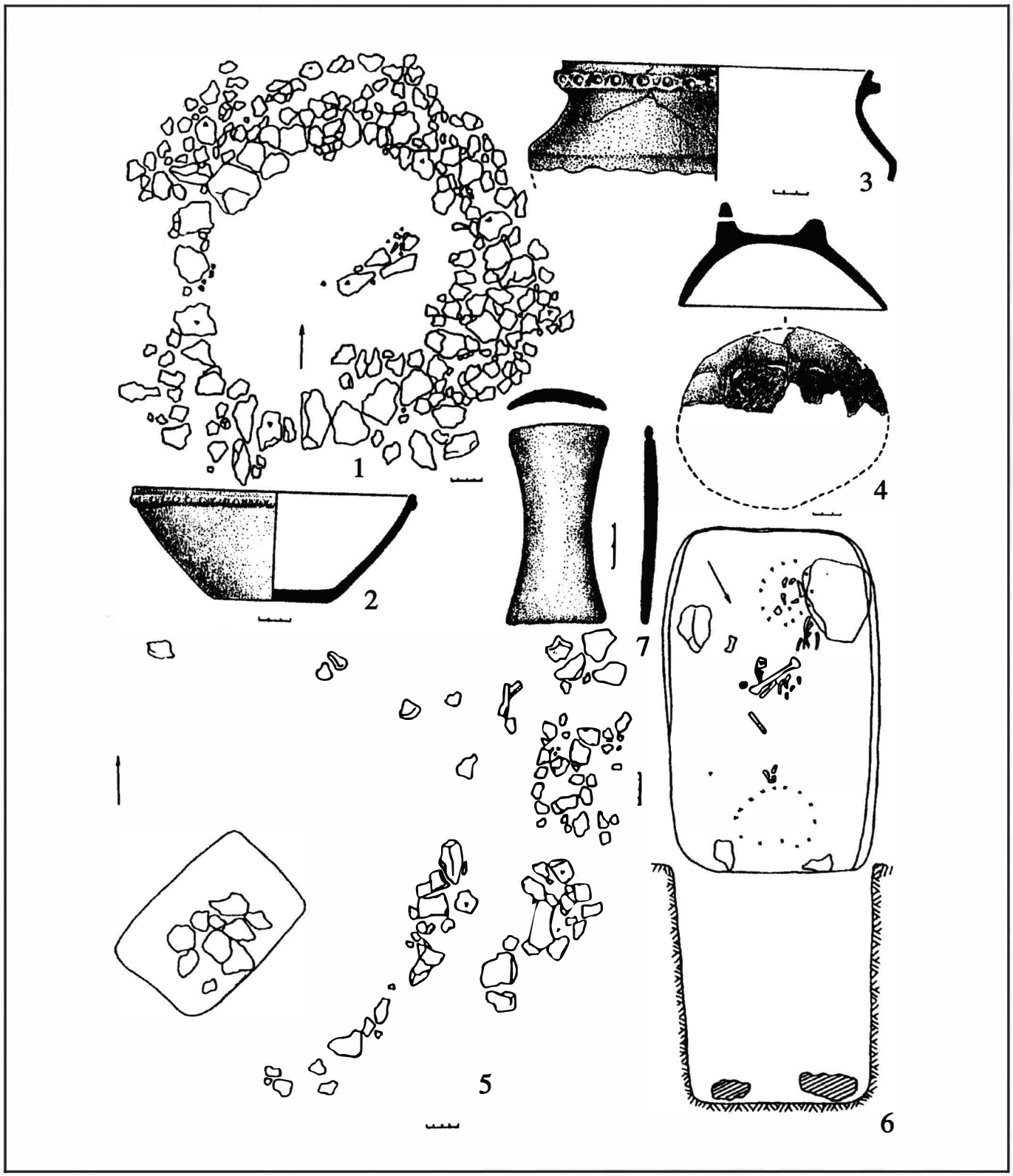

Fig. 8. Complexele funerare de la Corleuți și inventarul descoperit.
Fig. 8. Ensembles funéraires de Corleuți et leur mobilier récupéré.

https://biblioteca-digitala.ro

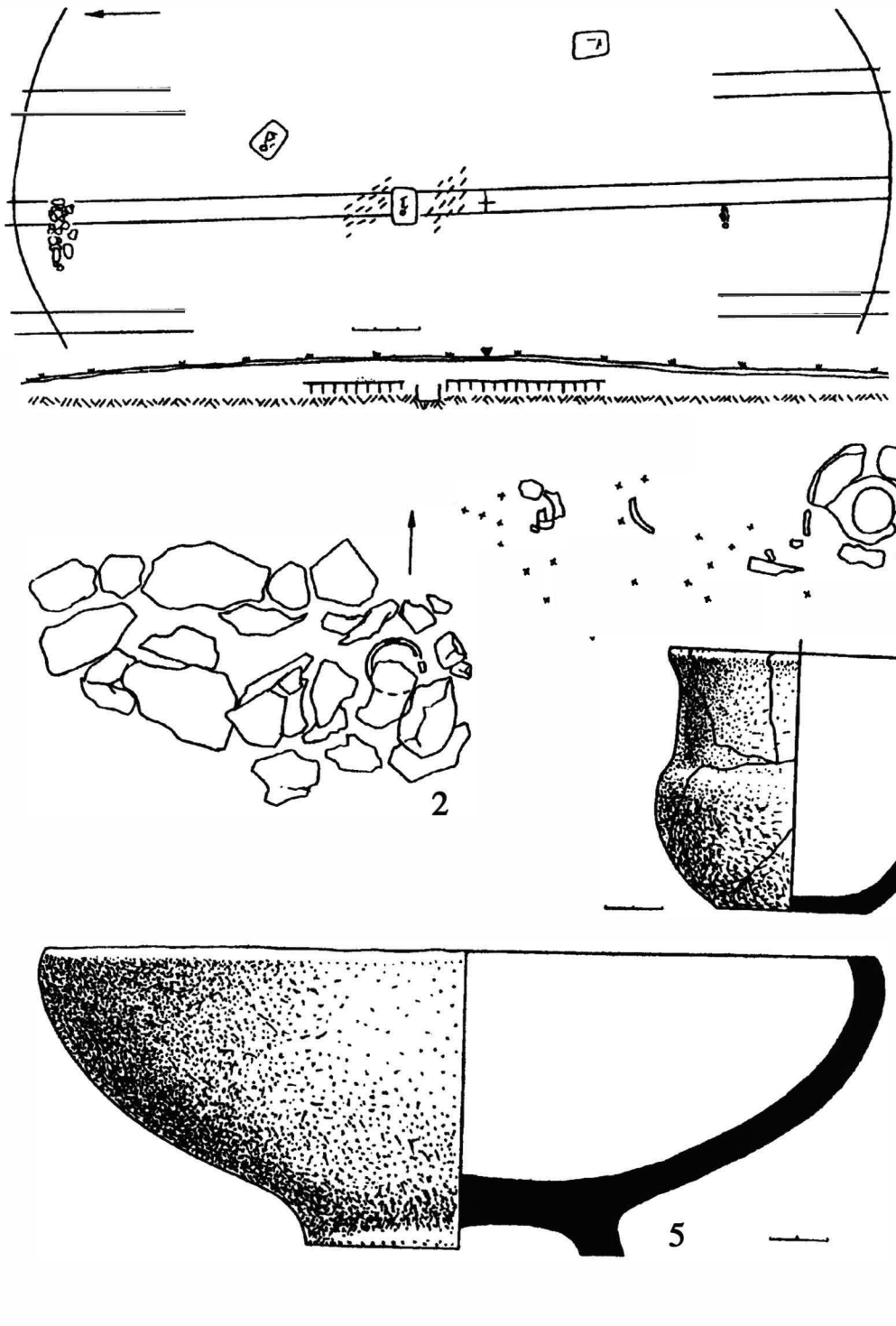

Fig. 9. 1 - Planul și profilul tumulului nr. 5 de la Burlănești; 2 - Platforma de piatră a mormântului secundar; 3 - Mormântul de incinerație; 4 - 5 - Vase ceramice.

Fig. 9. 1 - Plan et profil du tumulus no 5 de Burlănești; 2 - Plate-forme de pierre de la tombe secondaire; 3 - La tombe à incinération; 4 - 5- Vases céramiques.

https://biblioteca-digitala.ro

EN MARGE DE PsSCYMNUS 766 - 770

Alexandru Vulpe

1.0. Le poème en vers ïambiques *ad Nicomedem regem*, don't l'auteur inconnu sous son véritable nom est désigné communément sous celui de Pseudo-Scymnus, énumère, entre autres, les colonies septentrionales et méridionales de la contrée ouest-pontique, évoquant à propos de leur fondation des événements d'ordre général bien connus à l'époque antique. Par exemple, en parlant de la fondation de la cité d'Istros (776 - 770, Diller), il écrit:

(Ἴστρος πόλις)
ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβοῦσαν <Ἴστρου> τοὔνομα
Μιλήσιοι κτίζουσιν ἡνίκα Σκυθῶν
εἰς τὴν Ἀσίαν στράτευμα διέβη βαρβάρων
τὸ Κιμμερίους διῶκον ἐκ τοῦ Βοσπόρου.

"(la cité d'Istros), qui a pris au fleuve son nom, ce sont les Milésiens qui l'ont fondée, lorsque l'armée des Scythes barbares passait en Asie, chassant les Cimmériens du Bosphore."

Réel ou non, l'événement est également relaté par Hérodote (I, 103: *οἱ [Σκθαι] ἐσέβαλον μὲν ἐς τὴν Ἀσίην Κιμμερίους ἐκβαλόντες ἐκ τῆς Εὐρώπης* - *"les Scythes se sont rués sur l'Asie, chassant les Cimmériens d'Europe"*.

Pour Hérodote, le moment coïncide avec celui où Madyes, le fils de Protothyes, conduisit les Scythes an Médie. (cf. și I, 15).

1.1. Mais la datation des événements racontés par Hérodote, c'est-à-dire la période exacte de la domination scythique en Médie, est controversée[1]. Quant au récit de la mise en fuite des Cimmériens du Bosphore (Crimée)[2], tout en laissant de côté les doutes sur sa véracité (cf. aussi Hdt. IV, 11, au sujet de la tradition d'un pouvoir cimmérien antérieur à celui des Scythes, version que le Père de l'Histoire estime plus crédible, répandue parmi les Hellènes, de même chez les Barbares), on peut se demander néanmoins s'il ne s'agirait pas, plutôt, de l'écho des événements suscités par l'installation du pouvoir des Scythes dans les steppes nord-pontiques, événements de répercussion plus vastes. Au cas où d'autres sources, archéologiques ou littéraires, convergeaient vers une conclusion similaire, on serait en droit de prendre plus sérieusement en considération tout le récit relatif à un conflit cimméro-scythe. Le fait n'implique d'ailleure d'aucun façon ce qu'entendaient les Antiques par "Cimmériens" et par "Scythes" dans le cas respectif.

1.2. Pour ce qui est de l'invasion et de la présence des Scythes au sud du Caucase, les seuls répères chronologiques disponibles sont les sources assyriennes et néobabyloniennes. Il n'y a pas d'autre corrélation possible avec Hdt. I, 103, qu'identifier *Protothyes* à *Bartatua*, auquel se rapportent les textes assyriens. Celui-ci y est mentionné sous le règne d'Esarhaddon (680 - 668); par conséquent, son fils Madyes aurait conduit les Scythes à Ninive et instauré le pouvoir scythe en Médie, vers 650 a.Chr., comme certains chercheurs le supposent[3]. Bien que nous rendant compte de l'incertitude d'un tel schéma chronologique, retenos toutefois la date de 650. Mais comme la relation d'Hérodote n'est pas suffisamment claire, on ne saurait prétendre que, sans l'ombre d'un

1 Voir en général: B.B. Piotrovskij, *Vanskoe Carstvo* (1959) (j'ai utilisé sa traduction en italien: *Il regno di Van* (1966), p. 337 et suiv.); I.M. D'jakonov, dans: *The Cambrige History of Iran*, II, The Median and Achaemenian Periods, p. 89 et suiv. et 169. Les avis sont très différents; citons quelques-uns: A.R. Burn, *The Journal of Hellenic Studies*, 57, 1935, p. 145 (entre 618 et 600); H. Kaletsch, *Historia*, 1957, p. 26 (entre 633 - 624); J.M. Cook, *The Persian Empire* (1983), p. 3 et suiv. (vers le milieu du VIIe siècle). Piotrovskij și D'jakonov se prononcent pour le VIIe siècle en général, le dernier en visant toutefois le milieu du siècle. Au sujet de la chronologie du récit d'Hérodote, v. D.W. Prakken, *Studies in Greek Genealogical Chronology*, (1943) et K. von Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung*, I (1967), p. 364 et suiv. Récement: A.I. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient*, 1993, p. 109 et suiv.; cf. P.R. Helm, Iran, 19, 1981, p. 85 - 90, quinie la valeur des dates présentes dans le Logos Médique de Hérodote.

2 De l'avis de la plupart des géographes et des historiens antiques la limite entre l'Europe at l'Asie était marquée par le fleuve Tanais et le détroit de Kertch (cf. Hdt. IV, 45; PsScymnus, 875, Diller); cf. aussi K. von Fritz, *op. cit.*, p. 134.

3 J.M. Cook, *op. cit.*, loc. cit. (v. aussi la littérature mentionée à la note 1).

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... p. 181 - 185

https://biblioteca-digitala.ro

doute, la mise en fuite des Cimmériens, chassés par les Scythes jusque'en Médie, a eu lieu à ce moment, ni, d'ailleurs, que les Scythes et les Cimmériens mentionés par ces textes, étaient les même que les Scythes et les Cimmériens nord-pontiques[4]. Il résulte, au fond, tant des sources assyriennes, de beaucoup plus sures, que de celles greques (Hérodote, Strabon), plus vagues, que les événements impliquant les Cimmériens (Gimirrai) et les Scythes (Askuzai/Iskuzai) en Asie Mineure ont eu lieu vers la fin du VIIIe siècle et sur tout les parcours du VIIe siècle a.Chr. Les rapports entre ces-derniers et leurs homonymes nord-pontiques se dégagent plutôt des analogies présentées par certains vestiges archéologiques, notamment ceux datés de la première moitié du VIIe siècle[5].

1.3. Sans entrer dans le détail, notons que dans cet intervalle la zone située au nord de la Mer Noire a été le théâtre d'importantes transformations de la culture matérielle, transformations susceptibles de refléter aussi des événements d'ordre politique et ethnique. Nous nous trouvons à l'aube de ce qu'on considère le débout de la culture scythique initiale, continuant la période préscythique ("predskifskaja"), l'étape Novocerkask (750 - 650, d'après Terenozkin)[6]. La révision générale, relativement récente, de la chronologie des antiquités nord-pontiques du VIIe siècle a.Chr., y compris l'éclosion et la diffusion du style "Kelermes", indépendamment des nuances proposées par différents chercheurs, tend impliquer la date susmentionée en tant que commencement d'une nouvelle période[7].

1.4. Pour conclure à cette brève discussion, disons que si des troubles dans le genre de ceux relatés par Hérodote et dont l'écho se fait entendre dans les vers de Pseudo-Scymnus ont eu réellement lieu au nord de la Mer Noire, ces troubles ont dû se perpétuer notamment au cours de la première moitié du VIIe siècle ou vers le milieu de ce siècle.

2.0. Eusèbe de Césarée, à travers la version d'Hieronymus (Chron., 95 b, Helm), note que la ville d'Istros a été fondée ("*Histrus ciuitas in Ponto condita*") pendant la 33e Olympiade, c'est-à-dire à une date entre 657 - 655 a.Chr.

2.1. Au fil des ans, la valeur de cette information, considérée dans l'ensemble des données fournisés par la chronologie d'Eusèbe quant à la fondation d'autres villes, a été estimée de façon différente. Sans doute, la précision en chiffres de ce texte ne peuvent être acceptées en tant que telles. Il n'en reste pas moins, qu'un crédit toujours plus grand tend à être accordé à la chronologie d'Eusèbe en vertu de l'attestation archéologique du moment initial d'une suite de poleis (Naxos, Syracuse, Massalia, Megara-Hyblaea, etc.)[8]. C'est que dans bon nombre des cas les dates avancées par Eusèbe ne s'écartent pas trop de la réalité.

3.0. Les fouilles d'Histria effectuées pendant les dernières décennies ont livré des preuves suffisantes quant à l'existence réelle de la ville après l'an 630 a.Chr. Je pense aux nombreux fragments céramiques du groupe "Middle wild goat style II", généralement datables à partir de 620, d'origine milésienne[9].

4 Le Perses englobaient sous le nom de *saka* toutes les populations nomades ou à demi nomades d'Asie centrale et des steppes ponto-caspiennes. Cette notion a été adoptée en partie par les Grecs également, qui ont élargi de même le nom de Σκύθαι tout en utilisant aussi celui de Σάκαι (cf. Hdt. III, 9 et Ktesias, frg. 9, 3). De là certaines confusions, comme, peut être, dans notre présent cas. Sur le sens de *saka* dans l'inscription de Darius v., entre autres, J.M. Balcer, *Harward Studies in Classical Philology*, 79, 1972, p. 99 et suiv.; G. Cameron, *Acta Iranica*, 4, 1975, p. 77 et suiv.; A. Vulpe, *RevIst*, 39, 1986, 9, p. 828, note 16.

5 Vezi între alții B.V. Tehov, *Skify i centralnyj Kavkaz c VII - VI v. v. do n. e.*, (1980) et G. Kossack, *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie*, 5, 1983, p. 89 et suiv.; idem, Il Mar Nero, 1, 1994, p. 19; en général, R. Rolle, Saeculum, 28, 1977, 3, p. 291 - 339; cf. récement C. Burney, Iranica Antiqua, p. 54 et suiv.

6 A.I. Terenozkin, *Kimmerijcy*, (1976), p. 196 et suiv.

7 Notamment G. Kossack, dans *Skythika*, (München, 1988), p. 24 et suiv.

8 En général: J. Bérard, *La colonisation grèque de l'Italie méridionale et de la Sicilie dans l'Antiquité*, (1957); cf. aussi P. Alexandrescu, StCl. 4, 1962, p. 64 et récement: Xenia, *Konstantzer althistorischer Vorträge und Forschungen*, vol. 25, 1990, p. 50.

9 P. Alexandrescu, dans: Histria, IV (1978), *La céramique d'époque archaique et classique VIIe - VIe s.*, p. 19 et suiv. Pour commencer, on a considéré cette céramique d'origine rhodienne, hypothèse adoptée par nous aussi dans: Akten des XIII. Internationalen Kongresses für klassische Archäologie. Berlin (1990), p. 600. Mais à la suite de son examen par P. Dupont (Dacia NS. 27, 1983, p. 19 et suiv.) l'rogine milésienne de la céramique de type "Wild Goats" d'Histria

https://biblioteca-digitala.ro

Quelques-uns ont été trouvés dans une fosse de la zone sacrée de la ville. Mais les premiers produits d'importation corinthiens remontent à l'étape de transition (donc post 635) et même au corinthien ancien. Si le fragment de skyphos euboïque géométrique tardif, mentionné par la littérature spécialisée, vien d'Histria, cela impliquera une présence grecque dès la première moitié du VIIe siècle[10]. Or, ces remarques, approfondies par l'étude de P. Alexandrescu, autorisent une rapprochement entre la date de la fondation d'Istros avancée par Eusèbe et celle résultant des recherches archéologiques. Le décalage d'environ vingt ou vingt-cinq and perds de son importance en tenant compte de ce que jusqu'à présent seule une infime partie des dépôts les plus anciens d'Histria a été explorée - et même cette infime partie récupérée surtout à l'extérieur du périmètre de la cité proprement-dite[11].

4.0. De ce que nous venons d'exposer découle un rapprochement sensible entre les dates des événements respectifs: fondation d'Histria (d'après Eusèbe - vers 650, au point de vue archéologique avant 630) et changements d'ordre culturel-historique dans l'espace nord-pontique (première moitié du VIIe siècle), corroborés, à l'éventuel avec le commencement de la domination scythique en Médie (approximativement vers 650).

4.1. Une question se pose: serait-ce pure coïncidence ou bien le poète des vers *ad Nicomedem regem* d'un côté et Eusèbe de l'autre puisaient leurs information à la même source que celle utilisée par Hérodote ? Cette source pouvait reposer, dans le cas échéant, sur quelques tradition commune des Grecs du Pont, dès le VIe siècle a.Chr., reflétant - ne serait-ce que dans ses grands lignes - le "parallélisme" de ces événements.

4.2. Dans les vers de PsScymnus figure la précision que le Pont a été décrit d'après Demetrios de Kallatis (718 - 721, Müller):

Μετὰ ταῦτα δ' ἔσθ' ὁ Πόντος, οὗ δὴ τὴν θέσιν
ὁ Καλλατιανὸς συγγράφων Δημήτριος
ἔοικεν ἐπιμελεστάτως πεπυσμένος
Κατὰ μέρος αὐτοῦ τοὺς τόπους διέξιμεν...

(Après ça, il y a le Pont dont la position est décrite par Démètre de Callatis, qui semble s'être informé très soigneusement. Nous allons examiner en détail et chaqun pris à part ces lieux").

4.2.1. Ce Démètre, né fort probablement à Odessos, était devenu citoyen de Callatis. Il a rédigé, vers la fin du IIIe siècle a.Chr. un ouvrage en 20 livres intitulé *περὶ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας*, où il présentait aussi l'histoire des villes du Pont Euxin suivant leur ordre géographique.

4.2.2. Cet ouvrage a été considéré comme une bonne description géographique et ethnographique, son auteur récoltant ses informations directement aussi, comme il va de soi notamment en ce qui concerne les deux cités où il a vécu. Il devait également être au courant des diverses traditions véhiculées dans les cités grecques du Pont.

4.2.3. On estime que l'ouvrage de Démètre aura servi à l'historien et géographe alexandrin Agatharchidès de Cnide (IIe siècle a.Chr.) et il est probable que l'oeuvre de ce dernier en ait subi l'influence[12]. Agatharchidès aurait utilisé un style grandiloquent et sententieux à ce qu'il paraît (Photios, Bibl. c. 213). Est-ce que la responsabilité en incomberait-elle pour une part à Démètre ? fait que refléteraient les vers de PsScymnus ? Quoique justifiée, cette question ne saurait obtenir, à mon avis, une réponse tant soit peu satisfaisante.

4.3. Une vague relation s'est laissée saisir entre la date de fondation des divers villes pontiques et la chronologie des événements évoqués en parallèle par PsScymnus à ce propos[13]. Vague selon le point de vue

(cf. aussi P. Alexandrescu, dans Xenia, p. 55 et note 42).

10 P. Alexandrescu, StCl 26, 1988, p. 111 et suiv. et dans: *Mélanges P. Lévêque,* (1992); là, toute la bibliographie se rapportant à cette question.

11 S. Dimitriu et M. Coja, Dacia NS. 2, 1958, p. 69 et suiv.; S. Dimitriu, dans: Histria II, (1966), p. 19 et suiv.

12 Sur Agatharchides: Ed. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber* (réédition 1959), p. 32 et suiv.; cf. aussi H. Gams, dans Der kleine Pauly *(sub voce)*, sur Démètre.

13 Je me rapporte aux débats déroulés lors de la séance de communications à l'Institute d'Archéologie "Vasile Pârvan" en juin 1991, quand j'ai présenté ce même mémoire mais rédigé autrement (surtout les interventions de P. Alexandrescu et A. Avram). Il est interesant de remarquer que justement les parallélismes historiques mentionés à propos des citées où Démètre a habité ne sont pas tellement vagues; sur Odessos, fondée probablement au tour de 600 a.Chr., il est dit:

https://biblioteca-digitala.ro

actuel, mais non d'après celui de l'Antiquité. Sans doute, on ne saurait prétendre à une stricte chronologie, mais si l'on considérait les faits à travers le prisme des découvertes archéologiques - qu'il s'agisse des cités grecques (Istros, en l'occurence) ou de leur hinterland - alors le rapprochement deviendrait plausible. Bref, je pense que le rapport entre la fondation de la cité d'Istros et les événements évoqués comme ayant eu lieu dans les steppes nord-pontiques comporte un noyau de vérité. Cette vérité se dégagera encore plus nettement si nous examinons sommairement les conclusions résultées de la recherche archéologique dans l'espace carpato-danubien portant sur les découvertes attribuées en toute certitude au VIIe siècle a.Chr.

5.0. La majeure partie de l'espace carpato-danubien était couvert de stations de la culture Basarabi, qui englobe de toute façon le VIIIe siècle et le commencement de VIIe a.Chr., période qui nous confronte à un processus de transformation (de "décomposition") de cette vaste culture[14]. C'est d'elle que dérivent les groupes culturels attestés au VIIe siècle, à savoir:

5.1. Dans les zones ouest et sud-ouest de l'espace Basarabi (Vojvodina, Banat, le sud-ouest de l'Olténie) le dévelopement de cette culture se poursuit sans heurts sur le parcours du VIIe et, ensuite, au VIe siècle. On constate, cependant sa transformation, traduite notamment par la manière dont est décorée la céramique - c'est-à-dire qu'à la place des motifs typiques de la culture Basarabi, de nouvelles techniques de décoration se laissent saisir et, par conséquent, de nouveaux motifs. Plusieurs stations ont témoigné d'une continuité d'habitat (voir Vasica - "Grădina na Bosutu", Mosorin - "Feudvar", Valea Timișului, etc.). Le même phénomène a été relevé dans quelques nécropoles de la rive du Danube en Olténie (Balta Verde-Gogoșu, Basarabi). Aussi, dans ces zones est-il difficile de démarquer nettement ces deux étapes, de toute façon, l'évolution s'est produite sur le parcours du VIIe siècle.

5.2. Dans les régions subcarpatiques, méridionales et de courbure, vers ou un peu avant 650, naîssent les groupes Ferigile et Bârsești[15]. La zone respective sera "peuplée" de nécropoles tumulaires à incinération, contrastant pleinement avec la période antérieure - celle de la culture Basarabi -, alors que les même régions étaient inhabitées vu l'absence pratiquement de tout vestige archéologique. Parallèlement, on constate que la Plaine Roumaine, auparavant riche en stations de type Basarabi, semble "se vider" de son peuplement au cours de la première moitié du VIIe siècle. Or, compte tenu de ce que les groupes Ferigile et Bârsești dérivent de la culture Basarabi, on peut interpréter ce processus comme le fait d'un transfert de la population des zones de la plaine vers celles situées au pieds des montagnes.

5.3. En Transylvanie, la disparition de la culture Basarabi sera suivie par l'éclosion du groupe culturel Ciumbrud, au sein duquel se laissent saisir des traces allogènes, surtout en ce qui concerne le rituel funéraire. Ce nouveau groupe se dessine vers le milieu du VIIe siècle et se developpe sur tout le parcours du VIe. Le contraste avec l'étape précédente est plus frappant que dans le cas des zones du sud-ouest, voire dans le cas de celles subcarpathiques méridionales; ce qui ne veut pas dire, néanmoins, l'absence des éléments témoignant d'une tradition autochtone (céramique, certains types d'armes, bijoux). L'hypothèse suivant laquelle la genèse du groupe Ciumbrud pourrait se rattacher à l'arrivée d'un groupe de conquérants orientaux - les analogies suggèrent plutôt la zone caspique-caucasienne que les steppes nord-pontiques - est partagée, avec diverses nuances, par bon nombre de chercheurs, y compris l'auteur de ces lignes. Identifier ce groupe culturel avec les Agathyrses s'avère fort plausible, vue le précision d'ordre hydronymique de Hdt. IV, 49 *(ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς*

Μιλήσιοι κτίζουσιν Ἀστυάγης ὅτ' ἦρχε Μηδίας (*fondé par les Milésiens quand Asyages reignait en Médie*) (PsScym. 749, Diller), fait daté en commencement avec 585 a.Chr.

14 Relativement à la culture Basarabi: A. Vulpe, Dacia NS. 30, 1986, p. 49 et suiv.; idem, dans: V. Dumitrescu și A. Vulpe, *Dacia înainte de Dromichaites*, (1988), p. 86 et suiv.; cf. aussi M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, 1993, p. 208 et suiv.

15 A propos de la chronologie des groupes culturels du Hallstatt final, voir, A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstatteit in Rumänien*, (PBF. VI, 9, 1990), p. 106 et suiv.; sur la chronologie du groupe Ferigile, idem, Dacia NS. 21, 1977, p. 81 et suiv. et Danubius 8 - 9, 1979, p. 93 et suiv.

https://biblioteca-digitala.ro

ῥέων)[16].

5.4. Une très accusée réorganisation culturelle se constate en Moldavie centrale et septentrionale, surtout au VIIe siècle a.Chr. Mais les données disponibles au stade actuel de la recherche sont encore insuffisantes pour évaluer l'envergure du phénomène. Il semblerait que les transformations, respectivement un certain dépeuplement, ont débuté dès le VIIIe siècle. La culture Basarabi est attestée sûrement dans le sud de la Moldavie et de façon sporadique ou indirectement dans le reste de la province (voir, le groupe Șoldănești-Săliște, du bassin moyen du Dniester). Un groupe se caractérisant par des tombes à inhumation[17] apparu au VIIe siècle, avec quelques analogies en Transylvanie, suggère l'hypothèse d'une parenté des groupes culturels attestés dans ces deux régions, impliquant donc les conséquences du même phénomène qui a donné naïssance au groupe Ciumbrud. C'est tôt pour tirer une conclusion d'ordre historique, mais il convient de retenir dans le cas de la Moldavie aussi l'idée d'un contraste par rapport au fonds culturel précédent.

5.5. Encore moins limpide semble la situation en Dobroudja. La culture Babadag, dans sa IIIe phase, est en partie contemporaine à la culture de Basarabi et sa fin précède la fondation d'Histria; or, du moins jusqu'à présent, aucun contact n'a pu être décelé entre les membres des communautés Babadag et les colons grecs[18]. La culture des autochtones est saisissable au point de vue archéologique en Dobroudja surtout à partir du VIe siècle. Pour l'instant, donc, justement ce VIIe siècle d'un intérêt particulier pour notre thème est fort peu connu.

5.6. L'examen succint du stade actuel des recherches archéologiques portant sur l'espace carpato-danubien montre que pendant la première moitié du VIIe siècle, autour de l'an 650 a.Chr., d'importantes modifications sont intervenues dans la structure culturelle, moins évidentes dans le sud-ouest de l'espace concerné, mais nettement visibles dans le reste du territoire. Certes, les méthodes spécifiques pour l'archéologie de la préhistoire ne laissent point à l'établissement des synchronismes précis quant aux débuts de ces modifications culturelles. Une part d'imprécision assez grande est inévitable quand il s'agit de formuler leur chronologie; c'est aussi le cas de la situation du nord de la Mer Noire évoquée ci-dessus (voir, 1.3.). Mais, laissant de côté ces imprécisions qui affectent un intervalle de quelques décennies, la coïncidence des phénomènes que nous venons de relever ne sauraient être niée.

6.0. L'enchaînement logique des faits débattus se présente comme suit: les traditions eusébiennes et celle exposée dans des termes vagues chez PsScymnus en ce qui concerne la fondation de la cité d'Istros ne paraîtraient pas contradictoires si l'on donnait l'importance adéquate aux données archéologiques, tant pour ce qui est le plus ancien habitat d'Histria, ce qu'au fait de faire "remonter" vers la première moitié du VIIe siècle a.Chr. la datation des premiers témoignages de la culture scythique au nord de la Mer Noire.

Dans cet ordre d'idées, la réorganisation culturelle, manifeste dès la première moitié du VIIe siècle et notamment vers le milieu de ce siècle, pourait s'expliquer pour une bonne part en tant que résultat de l'enchaînement des réactions face aux événements intervenus dans l'espace ponto-caspien. Leur echo se retrouve dans les relations de Hérodote et Démètre de Callatis (apud PsScymnus) concernant la "mise en fuite" des Cimmériens chassés d'Europe. J'aime le redire: l'évocation de ces événements historiques n'implique en rien le sens donné par les écrivains susmentionnés au nom de "Cimmériens" et de "Scythes", ni ce que ces notions pouvaient signifier pour la réalité historique. Ce qui reste seulement de certain c'est que d'importants événements ont eu lieu vers ou à l'an 650 a.Chr. et que cette date absolue peut jalonner de façon conventionnelle le début d'une nouvelle période - celle du Hallstatt final - la justifiant au point de vue historique.

16 Parmi les nombreux ouvrages consacrés à ce problème v. les plus récents: A. Vulpe, Symposia Thracologica 7, 1989, p. 62 et suiv. et J. Chochorowski, *Zur Bestimmung des Siedlungsraumes und des Ursprunges der Agathyrsen*, Acta ArchCarpathica 26, 1987, p. 139 et suiv.; cf. aussi V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj, 1980, p. 134 et suiv.

17 C. Buzdugan, Acta Moldaviae Meridionalis 2, 1980, p. 51 - 60; cf. aussi A. Vulpe, MemAntiq 2, 1970, p. 158 și 201 et suiv.

18 P. Alexandrescu et S. Morintz, Pontica 15, 1982, p. 54; cf. aussi M. Irimia, Pontica 8, 1975, p. 89 et suiv.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COMENTARIU LA PsSCYMNUS 766 - 770

Alexandru Vulpe

1.0. Poemul în versuri iambice, scris de un anonim *ad Nicomedem regem,* cunoscut sub numele Pseudo-Scymnus, enumeră între altele coloniile vestpontice, de la sud spre nord, evocând întemeierea lor prin aluzii la evenimente istorice de ordin general, bine cunoscute în antichitate. Astfel, în legătură cu întemeierea cetății Istros (766 - 770, Diller):

(Ἴστρος πόλις)
ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβοῦσαν <Ἴστρου> τοὔνομα
Μιλήσιοι κτίζουσιν ἡνίκα Σκυθῶν
εἰς τὴν Ἀσίαν στράτευμα διέβη βαρβάρων
τὸ Κιμμερίους διῶκον ἐκ τοῦ Βοσπόρου.

"(cetatea Istros), care și-a luat numele de la fluviu, au întemeiat-o milesienii, pe când oștirea sciților barbari a trecut în Asia, izgonind pe cimmerienii din Bospor".

Evenimentul, real sau nu, a fost relatat și de Herodot (I, 103: *οἱ [Σκθαι] ἐσέβαλον μὲν ἐς τὴν Ἀσίην Κιμμερίους ἐκβαλόντες ἐκ τῆς Εὐρώπης - "Sciții s-au năpustit spre Asia, alungînd pe cimmerieni din Europa")* și pus în legătură cu sciții conduși de Madyes, fiul lui Protothyes, în Media (cf. și I, 15).

1.1. Data la care s-ar fi petrecut evenimentele istorisite de Herodot, respectiv precizarea perioadei stăpânirii scitice în Media, este controversată[1]. Cât privește povestea cu izgonirea cimmerienilor din Bospor (Crimeea)[2], lăsând la o parte dubiile de veridicitate (cf. și Hdt. IV, 11, cu privire la tradiția unei stăpâniri cimmeriene anterioare celei scitice, versiune pe care părintele istoriei o consideră cea mai demnă de crezare și răspândită, deopotrivă la eleni și la barbari), ne putem totuși întreba dacă nu este ecoul unor evenimente care au avut loc cu prilejul instalării puterii scitice în stepele nordpontice, evenimente cu repercusiuni mai vaste. Dacă și alte surse, fie ele arheologice sau literare, converg spre o concluzie asemănătoare, atunci întreaga relatare despre un conflict cimmero-scit ar putea fi luată mai serios în considerare, fapt ce nu implică nicicum problema a ceea ce anticii au înțeles prin "cimmerieni" și "sciți" în acest caz.

1.2. Pentru invazia și prezența sciților la sud de Caucaz singurele repere cronologice sunt sursele asiriene și neobabiloniene. O corelare cu Hdt. I, 103 ar fi posibilă numai prin identificarea lui *Protothyes* ca fiind *Bartatua* din textele asiriene. Acesta din urmă este amintit în timpul domniei lui Esarhaddon (680 - 668); prin urmare fiul său, Madyes, ar fi condus pe sciți la Ninive și ar fi instaurat dominația scită în Media către 650 a.Chr., cum de altfel au presupus unii cercetători[3]. Fiind conștienți de gradul de incertitudine a acestei scheme cronologice, reținem totuși data de 650. Nu este însă de loc sigur - relatarea lui Herodot nu este foarte clară - dacă și așa-zisa izgonire a cimmerienilor, fugăriți de sciți până în Media, a avut loc în același timp, nici - în cele din urmă - dacă sciții și cimmerienii pomeniți în aceste texte sunt tot una cu sciții și cimmerienii nordpontici[4]. În fond, atât din

1 Vezi în general: B.B. Piotrovskij, *Vanskoe Carstvo* (1959) (am folosit traducerea italiană: *Il regno di Van* (1966), p. 337 și urm.); I.M. D'jakonov, în: *The Cambrige History of Iran,* II, The Median and Achaemenian Periods, p. 89 și urm. și 169. Părerile diferă mult; citățm câteva: A.R. Burn, *The Journal of Hellenic Studies,* 57, 1935, p. 145 (între 618 și 600); H. Kaletsch, *Historia,* 1957, p. 26 (între 633 - 624); J.M. Cook, *The Persian Empire* (1983), p. 3 și urm. (spre mijlocul sec. VII). Piotrovskij și D'jakonov se exprimă pentru sec. VII în general, ultimul preferând totuși mijlocul veacului. Despre cronologia relatărilor herodoteice, v. D.W. Prakken, *Studies in Greek Genealogical Chronology,* (1943) și K. von Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung,* I (1967), p. 364 și urm. Mai nou: A.I. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient,* 1993, p. 109 și urm.; cf. P.R. Helm, Iran, 19, 1981, p. 85 - 90, care neagă orice valoare datelor prezentate în Logosul Medic al lui Herodot.

2 Limita între Europa și Asia, în concepția majorității geografilor și istoricilor antici, era fluviul Tanais și strâmtoarea Kerc (cf. Hdt. IV, 45; PsScymnus, 875, Diller); cf. și K. von Fritz, *op. cit.,* p. 134.

3 J.M. Cook, *op. cit.,* loc. cit. (v. și literatura citată la nota 1).

4 Perșii cuprindeau sub noțiunea de *saka* toate neamurile nomade sau seminomade din Asia centrală și din stepele ponto-caspice, concepție preluată în parte și de greci, care au extins denumirea de *Σκύθαι* în mod asemănător, consemnând însă și termenul de *Σάκαι* (cf. Hdt. III, 9 și Ktesias, frg. 9, 3). De aici și unele confuzii, cum ar putea fi și cazul de față.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... p. 187 - 191

https://biblioteca-digitala.ro

sursele asiriene, mult mai sigure, cât și din cele grecești (Herodot, Strabo), mai vagi, întâmplările cu cimmerieni (gimirrai) și sciți (askuzai/iskuzai) din Asia Mică, se petrec spre sfârșitul secolului VIII și pe tot parcursul secolului VII a.Chr. Relațiile între aceștia și omonimii lor nord-pontici se bazează mai degrabă pe interpretarea unor materiale arheologice, în principal din prima jumătate a secolului VII[5].

1.3. Fără a intra aici în detalii, menționăm că în acest interval se petrec în zona de la nordul Mării Negre importante transformări ale culturii materiale, care ar putea reflecta și evenimente de ordin politic și etnic. Ne aflăm în pragul a ceea ce se consideră a fi începutul culturii scitice timpurii, continuare a perioadei prescitice ("predskifskaja"), etapa Novocerkask (750 - 650, după Terenozkin)[6]. O revizuire generală, relativ recentă, a cronologiei antichităților nordpontice din sec. VII a.Chr., inclusiv apariția și răspândirea stilului "Kelermes", indiferent de nuanțele propuse de diferiți cercetători, tinde să implice data menționată mai sus ca început al unei noi perioade[7].

1.4. Încheind această scurtă discuție, conchidem că dacă au avut realmente loc, în nordul Mării Negre, frământări de genul celor relatate de Herodot și al căror ecou răzbește în versurile lui PsScymnus, acestea s-au putut petrece în special în prima jumătate a secolului VII sau către mijlocul acestui veac.

2.0. Eusebius din Caesarea, prin traducerea lui Hieronymus (Chron., 95 b, Helm), menționează că orașul Istros a fost întemeiat ("*Histrus ciuitas in Ponto condita*") în cursul celei de a 33-a olimpiade, respectiv la o dată între 657 - 655 a.Chr.

2.1. Valoarea acestei informații, considerată în ansamblul datelor oferite de cronica lui Eusebius despre întemeierea altor orașe, a fost evaluată diferit în decursul anilor. Desigur, preciziunile cifrice din acest text nu pot fi luate în considerație ca atare; remarcăm totuși tendința de a da un credit tot mai mare cronologiei eusebiene, datorită confirmării prin descoperirile arheologice a datelor de început a o serie de poleis (precum Naxos, Syracusa, Massalia, Megara-Hyblaea etc.)[8]. În multe cazuri deci datele eusebiene nu par a fi mult depărtate de cele reale.

3.0. Săpăturile efectuate la Histria în ultimele decenii au dat la iveală suficiente dovezi pentru o certă existență a orașului după 630 a.Chr. Am în vedere numeroasele fragmente ceramice din grupul "Middle wild goat style II", databile în general începând cu 620, de proveniență milesiană[9]. Unele au fost descoperite într-o groapă din zona sacră a orașului. Dar primele importuri corintice datează din etapa de tranziție (deci post 635) și din corintianul vechi. Dacă fragmentul de skyphos euboic geometric tardiv, menționat în literatură provine într-adevăr de la Histria, aceasta ar implica o prezență greacă încă din prima jumătate a sec. VII[10]. Aceste constatări, analizate pe larg de P. Alexandrescu, justifică o apropiere între data eusebiană a fondării orașului Istros și cea rezultată din cercetările arheologice. Diferența de timp, de circa 20 - 25 de ani nu mai apare atât de importantă dacă se are în vedere că doar o infimă parte a celor mai vechi depuneri arheologice de la Histria au fost până în prezent explorate; și acelea mai ales în teritoriul din afara

Despre înțelesul *saka* în inscripțiile lui Darius v., între alții, J.M. Balcer, *Harward Studies in Classical Philology*, 79, 1972, p. 99 și urm.; G. Cameron, *Acta Iranica*, 4, 1975, p. 77 și urm.; A. Vulpe, *RevIst*, 39, 1986, 9, p. 828, nota 16.

5 Vezi între alții B.V. Tehov, *Skify i centralnyj Kavkaz c VII - VI v. v. do n. e.*, (1980) și G. Kossack, *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie*, 5, 1983, p. 89 și urm.; idem, Il Mar Nero, 1, 1994, p. 19 și, mai general, R. Rolle, Saeculum, 28, 1977, 3, p. 291 - 339; cf. recent C. Burney, Iranica Antiqua, p. 54 și urm.

6 A.I. Terenozkin, *Kimmerijcy*, (1976), p. 196 și urm.

7 Mai ales G. Kossack, în: *Skythika*, (München, 1988), p. 24 și urm.

8 În general: J. Bérard, *La colonisation grèque de l'Italie méridionale et de la Sicilie dans l'Antiquité*, (1957); cf. și P. Alexandrescu, StCl. 4, 1962, p. 64 și mai recent, în: Xenia, *Konstantzer althistorischer Vorträge und Forschungen*, vol. 25, 1990, p. 50.

9 P. Alexandrescu, în: Histria, IV (1978), *La céramique d'époque archaique et classique VIIe - VIe s.*, p. 19 și urm. Inițial s-a considerat că originea acestei ceramici era rodiană - informație preluată și de noi, în: Akten des XIII. Internationalen Kongresses für klassische Archäologie. Berlin (1990), p. 600. În urma analizelor făcute de P. Dupont (Dacia NS. 27, 1983, p. 19 și urm.) s-a dovedit originea milesiană a ceramicii de tip "Wild Goats" de la Histria (cf. și P. Alexandrescu, în Xenia, p. 55 și nota 42).

10 P. Alexandrescu, StCl 26, 1988, p. 111 și urm. și în: *Mélanges P. Lévêque*, (1992); acolo întreaga bibliografie referitoare la această problemă.

https://biblioteca-digitala.ro

perimetrului cetății propriu-zise[11].

4.0. Din cele expuse până aici rezultă o apropiere sensibilă între datele la care s-au petrecut evenimentele amintite: întemeierea Histriei (după Eusebius, către 650, arheologic ante 630) și prefacerile de ordin cultural-istoric din aria nord-pontică (prima jumătate a secolului VII), coroborate eventual cu începutul dominației scite în Media (ca. 650).

4.1. Se pune întrebarea: este o pură coincidență? Sau atât autorul versurilor *ad Nicomedem regem* cât și Eusebius se întemeiau pe o sursă de informație, utilizată și de Herodot, având eventual la bază o tradiție comună la grecii din Pont, încă din sec. VI a.Chr., care consemna, măcar în linii generale, "paralelismul" acestor evenimente?

4.2. În versurile lui PsScymnus se precizează că descrierea Pontului a fost făcută după Demetrios din Kallatis (718 - 721, Müller):

Μετὰ ταῦτα δ᾽ ἔσθ᾽ ὁ Πόντος, οὗ δὴ τὴν θέσιν
ὁ Καλλατιανὸς συγγράφων Δημήτριος
ἔοικεν ἐπιμελεστάτως πεπυσμένος
Κατὰ μέρος αὐτοῦ τοὺς τόπους διέξιμεν...
("După acestea, este Pontul a cărui poziție o descrie Demetrios kallatianul, ce pare a fi cu foarte multă grijă informat. Noi vom examina în detaliu și luate în parte aceste locuri").

4.2.1. Demetrios, născut foarte probabil la Odessos, devenise cetățean al orașului Kallatis și a redactat, spre sfârșitul secolului al III-lea a.Chr., o lucrare în 20 de cărți *περὶ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας*, în care înfățișa și istoria orașelor din Pontul Euxin în ordinea lor geografică.

4.2.2. Lucrarea lui Demetrios a fost apreciată ca o bună descriere geografică și etnografică, autorul luându-și informația și din izvoare directe, de la sine înțeles în special pentru cele două cetăți în care a locuit. Trebuie să fi fost la curent și cu diversele tradiții vehiculate în cetățile grecești din Pont.

4.2.3. Se consideră că lucrarea lui Demetrios a fost folosită de istoricul și geograful alexandrin Agatharchides din Knidos (sec. II a.Chr.) și e probabil să fi influențat opera acestuia din urmă[12]. Lui Agatharchides i se atribuie un stil grandilocvent și sentențios (Photios, Bibl. c. 213). Să-l fi preluat în parte de la Demetrios ? Acest fapt s-ar reflecta în versurile lui PsScymnus ? Întrebarea, după părerea mea deși justificată, nu poate fi însă însoțită de un răspuns cât de cât mulțumitor.

4.3. S-a remarcat relația relativ vagă între data întemeierii diferitelor orașe pontice și cronologia evenimentelor evocate ca paralele în versurile lui PsScymnus cu acest prilej[13]. Vagă, din punctul de vedere de astăzi, nu și al antichității. Desigur, nu se poate avea pretenția stabilirii unei cronologii stricte, dar dacă privim faptele și prin prisma descoperirilor arheologice - fie din cetățile grecești (Istros în speță), fie din hinterland -, atunci apropierea devine plauzibilă. Pe scurt, cred că în relația dintre întemeierea cetății Istros și evenimentele relatate ca petrecute în stepele nordpontice se ascunde un sâmbure de adevăr și acest lucru apare și mai limpede dacă examinăm în mod sumar și concluziile ce se desprind din cercetarea descoperirilor arheologice din spațiul carpato-danubian, care pot fi atribuite cu certitudine secolului VII a. Chr.

5.0. Cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean este ocupată de stațiuni ale culturii Basarabi, databile oricum în sec. VIII și începutul secolului VII a.Chr., vreme în care asistăm la un fenomen de transformare (de "descompunere") a acestei culturi întinse[14]. Din ea derivă o parte din grupurile culturale

11 S. Dimitriu și M. Coja, Dacia NS. 2, 1958, p. 69 și urm.; S. Dimitriu, în: Histria II, (1966), p. 19 și urm.

12 Despre Agatharchides: Ed. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber* (reeditare 1959), p. 32 și urm.; cf. și H. Gams, în Der kleine Pauly *(sub voce)*, despre Demetrios.

13 Mă refer la discuțiile ce au avut loc cu prilejul ședinței de comunicări a Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan", în iunie 1991, când am prezentat lucrarea de față, într-o formă diferită însă (în special lucrările de cuvânt ale lui P. Alexandrescu și A. Avram). Este interesant de remarcat că tocmai paralelismele istorice cu data întemeierii orașelor în care a locuit Demetrios nu sunt atât de vagi; referitor la Odessos, întemeiat foarte probabil în jur de 600 a.Ch., se spune: *Μιλήσιοι κτίζουσιν Ἀστυάγης ὅτ᾽ ἦρχε Μηδίας* (l-au întemeiat milesienii pe când Astyages domnea în Media) (PsScym. 749, Diller), fapt petrecut începând cu 585 a.Chr.

14 Despre cultura Basarabi: A. Vulpe, Dacia NS. 30, 1986, p. 49 și urm.; idem, în: V. Dumitrescu și A. Vulpe, *Dacia înainte de Dromichaites*, (1988), p. 86 și urm.; cf. și M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*,

https://biblioteca-digitala.ro

atestate în sec. VII, după cum urmează:

5.1. În părțile vestice și sud-vestice ale ariei Basarabi (Vojvodina, Banat, sud-vestul Olteniei) evoluția culturală continuă netulburată în cursul secolului al VII-lea și, în continuare, în sec. VI. Asistăm la o transformare a acestei culturi, reflectată în principal în modul de decorare a ceramicii - respectiv, înlocuirea decorului specific culturii Basarabi cu noi tehnici de redare a ornamentelor și, implicit, noi motive decorative. În mai multe așezări s-a constatat o continuitate de locuire, fapt observat stratigrafic (v. Vasica - "Grădina na Bosutu", Mosorin - "Feudvar", Valea Timișului etc.). Aceasta s-a constatat și în unele necropole de pe malul Dunării oltene (Balta Verde-Gogoșu, Basarabi). A trage o limită clară între cele două etape este, în aceste zone, greu de întreprins; în tot cazul evoluția a avut loc în cursul secolului al VII-lea.

5.2. În ținuturile Subcarpaților meridionali și a celor de curbură iau naștere pe la/ sau puțin înainte de 650, grupurile Ferigile și Bârsești[15]. Zona respectivă devine "populată" cu necropole tumulare de incinerație, în deplin contrast cu perioada anterioară - cea a culturii Basarabi - când aceleași ținuturi erau practic lipsite de vestigii arheologice. În paralel însă, asistăm în Câmpia Română, plină de stațiuni de tip Basarabi, la o "golire" de populație în cursul primei jumătăți a secolului VII. Având în vedere că grupurile Ferigile și Bârsești sunt derivate din cultura Basarabi, întregul fenomen poate fi interpretat ca o mutare de populație, de la șes la zonele de sub munte.

5.3. În Transilvania, dispariția culturii Basarabi este urmată de apariția unui grup cultural - grupul Ciumbrud -, în cadrul căruia se pot discerne unele elemente alogene, mai ales în ceea ce privește practicile funerare. Noul grup se formează pe la mijlocul secolului VII și evoluează pe tot parcursul secolului VI. Contrastul față de etapa anterioară este mult mai evident decât în cazul zonelor din sud-vest sau chiar din Subcarpații meridionali; totuși nu lipsesc nici elemente care să ateste o tradiție autohtonă (ceramică, unele tipuri de arme, podoabe). Părerea, potrivit căreia geneza grupului Ciumbrud ar putea fi pusă în legătură cu pătrunderea unui grup de cuceritori răsăriteni - analogiile indică spre zona caspico-caucaziană, mai degrabă decât spre cea nordpontică - este împărtășită cu nuanțe diferite de mulți cercetători, inclusiv de autorul acestor rânduri. Identificarea acestui grup cultural cu agatirșii este foarte plauzibilă, datorită precizării de ordin hidronimic la Hdt. IV, 49 *(ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων)*[16].

5.4. În Moldova centrală și nordică se constată o restructurare culturală foarte accentuată, mai ales în sec. VII a.Chr. Datele de care dispunem în stadiul actual al cercetării sunt încă insuficiente pentru a evalua amploarea fenomenului. S-ar părea că transformările, respectiv o anumită depopulare, începe încă din sec. VIII. Cultura Basarabi este sigur atestată în sudul Moldovei și doar sporadic sau indirect în rest (v. grupul Șoldănești-Sălișteîn bazinul Nistrului mijlociu). Apariția, în cursul secolului VII, a unui grup caracterizat prin morminte de inhumație[17], cu unele analogii în Transilvania, a dus la ipoteza înrudirii grupurilor culturale din cele două regiuni, implicând deci consecințele aceluiași fenomen care a generat și apariția grupului Ciumbrud. Este prematur a trage o concluzie de ordin istoric, dar merită reținută, și în cazul Moldovei, ideea existenței unui contrast față de fondul cultural anterior.

5.5. Și mai neclară pare situația din Dobrogea. Cultura Babadag, faza a III-a, în parte contemporană culturii Basarabi, precede, se pare, întemeierii Histriei; cel puțin până în prezent nu s-a putut dovedi nici un contact între purtătorii culturii Babadag și coloniștii

1993, p. 208 și urm.

15 Cu privire la cronologia grupurilor culturale ale Hallstattului târziu, vezi A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstatteit in Rumänien,* (PBF. VI, 9, 1990), p. 106 și urm.; despre cronologia grupului Ferigile, idem, Dacia NS. 21, 1977, p. 81 și urm. și Danubius 8 - 9, 1979, p. 93 și urm.

16 Printre numeroasele lucrări dedicate acestei probleme, v. mai recent: A. Vulpe, Symposia Thracologica 7, 1989, p. 62 și urm. și J. Chochorowski, *Zur Bestimmung des Siedlungsraumes und des Ursprunges der Agathyrsen,* Acta ArchCarpathica 26, 1987, p. 139 și urm.; cf. și V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României,* Cluj, 1980, p. 134 și urm.

17 C. Buzdugan, Acta Moldaviae Meridionalis 2, 1980, p. 51 - 60; cf. și A. Vulpe, MemAntiq 2, 1970, p. 158 și 201 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

greci[18]. Cultura autohtonilor din Dobrogea devine sesizabilă pe plan arheologic, mai ales începând cu sec. VI. Deci tocmai sec. VII, care ar fi prezentat un interes deosebit pentru tema de față, este deocamdată foarte puțin cunoscut.

5.6. Din examinarea succintă a stadiului cercetărilor arheologice în spațiul carpato-danubian rezultă că în prima jumătate a secolului VII, către sau în jurul datei de 650 a.Chr. au loc importante modificări ale structurii culturale, mai puțin sesizabile în părțile sud-vestice, dar foarte clare în rest. Desigur, metodele specifice arheologiei preistorice nu îngăduie stabilirea unor sincronisme foarte exacte ale începuturilor acestor transformări culturale. O cotă destul de ridicată de imprecizie în formulările de cronologie este de neînlăturat, ca, de altfel, și în cazul situației din nordul Mării Negre, amintite mai înainte (v. 1.3.). Dar dacă trecem peste aceste imprecizii, ce afectează un interval de câteva decenii, coincidența fenomenelor evocate în rândurile de mai sus nu poate fi negată.

6.0. Înlănțuirea logică a celor discutate se prezintă în felul următor: tradițiile eusebiană și cea expusă în termeni mai vagi la PsScymnus despre întemeierea cetății Istros nu apar contradictorii dacă se dă importanța cuvenită datelor arheologice, atât în ceea ce privește cea mai veche locuire la Histria, cât și "ridicarea" către prima jumătate a secolului VII a.Chr. a datării primelor prezențe ale culturii scitice în nordul Mării Negre.

În această ordine de idei restructurarea culturală, care se manifestă încă din prima jumătate a secolului VII, dar mai cu seamă spre mijlocul acestui veac, poate fi în mare măsură explicată ca rezultat al unei reacții în lanț a evenimentelor petrecute în aria ponto-caspică, al căror ecou își găsește expresia în relatările lui Herodot și Demetrios din Kallatis (apud PsScymnus) despre "izgonirea" cimmerienilor din Europa. Țin să repet: evocarea acestor întâmplări istorice nu implică nicicum ce au înțeles autorii surselor respective prin denumirile de "cimmerieni" și de "sciți", sau ce ar fi putut reprezenta aceste noțiuni în realitatea istorică. Cert este doar că importante evenimente s-au petrecut către sau pe la 650 a.Chr. și că această dată absolută poate jalona, în sens convențional începutul unei noi perioade - cea a Hallstattului târziu - justificând-o și din punct de vedere istoric.

18 P. Alexandrescu și S. Morintz, Pontica 15, 1982, p. 54; cf. și M. Irimia, Pontica 8, 1975, p. 89 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

SACRIFICES HUMAINS ET PRATIQUES FUNERAIRES INSOLITES DANS L'AREAL THRACE DU HALLSTATT ET DU LA TENE

Valeriu Sîrbu

I. INTRODUCTION

On connait bien le fait que les pratiques funéraires et le traitement appliqué aux défunts sont en étroite connexion avec les représentations et les conceptions des gens sur la post-existence terrestre. Les coutumes funéraires dépendent autant de l'âge, le sexe et la position sociale du défunt que des circonstances du décès.

Le long de l'évolution humaine, dans diverses époques et à des peuples divers, on a pu constater une grande variété de coutumes funéraires, autant à l'égard du traitement concret du cadavre, que dans les cérémonies pratiqueés pendant le dépôt des dépouilles mortelles ou après cela (*La mort, les morts dans les sociétés anciennes 1982*). Cette diversité est la conséquence des "idéologies" funéraires qui ont comme but l'intégration du défunt dans le "monde de l'au-delà" et l'équilibre de la société après la perte de l'un de ses membres.

Les découvertes archéologiques, les sources écrites ou les observations ethno-culturelles ont témoigné que tous les défunts n'avaient pas une tombe honorable, mais les causes qui mènent à un traitement différencié des individus par rapport aux normes habituelles sont moins claires. Après l'apparition des nécropoles aussi, certains défunts sont déposés dans des établissements, sanctuaires, complexes de culte, fosses isolées, marais etc., mais les raisons de ce traitement sont diverses.

Sauf les difficultés habituelles de décodage des croyances liées au "monde inaccessible" des morts, dues à "l'opacité" des découvertes archéologiques, au cas des Thraces nous nous heurtons aussi à l'absence ou la pauvreté d'autres catégories d'informations (sources écrites, représentations iconographiques etc.) C'est pour cela qu'il est difficile à définir, dans le stade actuel de la recherche, une certaine idéologie funéraire pour le monde thrace.

Mais on peut constater, tout de même, une grande diversité à l'égard du traitement des défunts dans l'aréal thrace le long du Hallstatt et du la Tène, autant pour ce qui est de l'inhumation, l'incinération ou l'exposition/décomposition du cadavre et l'endroit du dépôt, que la manière d'aménagement de la tombe, l'inventaire et les offrandes etc. Diversité normale, d'ailleurs, si l'on prend en considération le grand intervalle, d'un millénaire environ, l'aire large occupé par les Thraces et les différentes influences étrangères.

Dans cette étude nous nous rapportons aux ossements humains non-incinérés qui n'ont pas été découverts dans des nécropoles ordinaires, traditionnelles, mais dans des établissements, complexes de culte, fosses isolées etc.

Quant à l'aire géographique, nous ne faisons référence qu'à la zone nord-danubienne et la Dobroudja, pour lesquelles nous disposons de l'information nécessaire, soit publiées, soit offertes à nous par les chercheurs qui les ont découvertes. Malheureusement, nos informations sur de pareilles découvertes dans la zone sud-thracienne sont extrêmement sommaires, de sorte qu'on n'en parlera pas.

Les découvertes pour l'époque La Tène sont beaucoup plus nombreuses et ont permis une analyse et une interprétation plus détaillées.

Quand au Hallstatt, seulement une partie des découvertes a été publiée, les unes incomplètes, à savoir celles de Babadag, dép. de Tulcea (S.Morintz 1987, p. 68, note 118; M.Perianu 1993, p. 163-168; G.Jugănaru, Fl.Topoleanu 1994), Baciu, dép. de Cluj (Z.Kalmar 1987, p. 166-174), Niculițel-Cornet (G.Jugănaru, Fl.Topoleanu 1994), Ostrovul Corbului, dép. de Mehedinți (P.Roman, A.Dodd-Opriţescu, M.Dogaru, M.Șimon 1992, p. 107), Siliștea - "Conac", dép. de Brăila (V.Sîrbu, S.Pandrea 1994) et Tămăoani, dép. de Galați (M.Petrescu Dîmbovița 1953, p.767-768), Teleac, dép. de Alba (V.Vasiliev, Al.Aldea, H.Ciugudean 1991, p.42-43).

Pour les découvertes de Locusteni (dép. de Dolj), Satu-Nou "Valea lui Voicu" (dép. de Constanța),

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 193 - 221*

https://biblioteca-digitala.ro

Revărsarea (dép. de Tulcea) et Sava-Zonevo (Bulgarie) nous avons reposé sur les informations présentées (à ce Symposium de Tulcea) par M.Nica, M.Irimia, G.Tonceva et V.H.Baumann, pour lesquelles nous leur remercions encore une fois. Les données sur les découvertes de Novosel'skoe (sud de l'Ukraïne) ont été fournies par I.V.Bruiak du Musée d'Odessa.

C'est pour ces raisons que l'analyse des découvertes hallstattiennes est plus sommaire et les appréciations ont un plus haut dégré de probabilité.

II.HALLSTATT

a) Leur ***aire de diffusion*** comprend une grande partie de l'aréal thrace carpato-danubien (moins la Moldavie), ayant une concentration particulière dans la zone du Bas-Danube (Fig. 2). On ne pourrait pas conclure s'il s'agit d'une situation historique ou bien elle ne représente qu'un stade de recherche.

b) ***Les contextes archéologiques*** sont variés, étant découverts surtout dans des fosses des établissements (32 individus), mais aussi dans le fossé de défense, dans le sanctuaire ou dans des "champs de fosses".

c) ***La forme des fosses*** et presque toujours circulaire.

d) ***Le remplissage des fosses*** contient, d'habitude, des matériels et des pièces qui n'ont rien à faire avec l'inventaire normal des tombes: fragment de parois, cailloux, restes ménagers, cendre etc.

e) ***Le nombre des individus*** dans la fosse: dans 19 cas on a déposé une seule personne dans la fosse, dans 5 cas, deux personnes, dans 2 cas, trois personnes et une seule fois, quatre personnes.

f) ***L'état du squelette***: dans 19 cas on mentionne des squelettes entiers, dans 3 cas, des crânes, dans 8 cas, des crânes et des os post-crâniens, il y a des cas aussi où certaines parties du squelette manquent.

g) ***La position du squelette***: la majorité (15 ex) sont accroupis, sur le côté gauche ou droit, et le reste adossés (6 ex), (évidemment, là où l'on a pu apprécier ce fait).

h) ***L'orientation des squelettes***: on n'a pas pu observer de préférence pour un certain point cardinal.

i) ***Inventaire. Offrandes***. Aucun des individus n'a eu de pièces habituelles d'inventaire: armement et équipement de combat, objets de parure etc. En ce qui concerne les offrandes nous ne pouvons prendre en considération que les vases déposés en entier auprès des défunts (par ex. auprès d'un adulte à Babadag), qui ont contenu, peut-être, des aliments.

k) ***L'âge***: les adultes dominent (19 individus), hommes et femmes, mais le nombre des enfants (10) est aussi significatif; à noter, aussi que, pour 11 cas, l'âge n'est pas précisé.

l) ***La chronologie***: pour le moment, les plus nombreuses découvertes proviennent du Hallstatt moyen (environ 32 squelettes), quelques-uns du Hallstatt ancien (5 individus); l'absence des découvertes dans le Hallstatt final (VI-e - V-e siècles av. J.C.) peut être expliquée aussi par le nombre réduit des fouilles effectuées dans des établissements de cette époque.

m) ***Observations générales***: Sans être trop nombreux - environ 43 squelettes dans 12 sites, on peut toutefois affirmer que les découvertes des ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funé-raires - établissements, fossés de défense, champs de fosses - persistent dans le Hallstatt ancien et moyen.

Les plus nombreuses découvertes (24 individus) proviennent de la culture Babadag, ensuite de la culture Insula Banului (3) et du groupe Tămăoani (2); pour le reste des squelettes nous ne disposons pas d'informations suffisantes pour les attribuer à une certaine culture.

Les arguments en faveur de l'opinion que ce ne sont pas des tombes ordinaires sont assez sérieux, même si les informations sur les pratiques funéraires de cette époque et de tout l'espace carpato-danubien sont parfois assez sommaires, car elles sont tout à fait différentes des tombes traditionnelles.

Les contextes archéologiques (établissements, champs de fosses, fossés de défense), le remplissage de fosses (fragments de parois, restes ménagers etc.), l'absence de l'inventaire habituel (armes, objets de parure), le nombre des squelettes dans une fosse (deux, trois, quatre),l'état des squelettes (l'absence de certaines parties du corps à une moitié presque des cas précisés), l'inexistence d'une norme concernant l'orientation et le dépôt (positions non - anatomiques, la face contre la terre) sont autant d'arguments en

https://biblioteca-digitala.ro

faveur de l'opinion que ces découvertes ne représentent pas les tombes normales des communautés respectives.

Il est difficile à préciser pourquoi on a procédé ainsi avec ces défunts. Il ne peut pas s'agir de décès à la suite des épidémies, car ils n'auraient pas été déposés dans les établissements de peur de la contamination. Ce n'est pas le cas non plus de l'inhumation des enfants morts avant l'âge "des rites de passage" (M.Eliade 1959, p.21-131), car les adultes sont plus nombreux, hommes et femmes. On ne saurait accepter non plus l'hypothèse qu'il s'agirait d'individus qui proviennent hors les communautés respectives (ex. les prisonniers), car, alors, les défunts n'auraient pas été déposés à l'intérieur des établissements et, parfois, très soigneusement.

Ce n'est qu'après des analyses anthropologiques sur de grandes séries de découvertes qu'ont pourra préciser en quelle mesure il s'agit de sacrifices humains ou de rites, rituels funéraires qui impliquaient, parfois, le démantèlement des cadavres.

L'absence des parties de squelettes pour presque 50% des cas est une réalité. Il ne peut pas s'agir de réinhumation, car les parties de squelettes ont les os en connexion anatomique, ce qui prouve qu'on les a déposés quand les ligaments et les muscles ne s'étaient pas décomposés, pour ne plus parler de l'absence des nécropoles, d'où on prenne les défunts.

Dans les situations où des parties du corps manquent il peut s'agir de certains rites d'exposition/décomposition (pour une certaine période) des cadavres et, ensuite, leur dépôt dans les fosses lorsque les ligaments maintenaient encore les os en connexion anatomique.

Nous devons prendre en considération aussi l'hypothèse des sacrifices humains, même au cas où les squelettes sont entiers et en ordre anatomique, car la mort violente peut être provoquée par des moyens qui ne laissent pas de traces sur les squelettes (étranglement, empoisonnement, noyade etc.)

Par malheur, nous n'avons pas d'informations écrites concernant les Thraces de cette époque.

Mais presque tous les peuples contemporains pratiquaient les sacrifices humains.

Nous n'y apportons dans la discussion actuelle que le passage bien connu d'Homère (*Iliada*, XXIII, 173-175) sur le sacrifice humain fait par Achile à l'enterrement de Patrocle: "...Douze jeunes hommes forts, fils de personnalités de la Troie / Il les sacrifia à l'arme, effrayante cruauté / et ensuite / Il alluma le feu, pour que les fortes flammes dévorent tout".

Au cas des squelettes entiers, le dépôt des défunts en dehors des nécropoles ordinaires peut être mis en rapport avec differéntes croyances concernant l'âge, le statut social ou les circonstances du décès.

Les découvertes de Satu-Nou - "Valea lui Voicu" nous suggèrent des cérémonies compliquées qui impliquaient des sacrifices d'hommes et d'animaux, ayant lieu au même endroit et dans une période très longue. Les inhumations de Sava Zonevo, sous l'âtre d'un sanctuaire, relèvent de cérémonies sacrées d'une autre nature.

Etant donnée la diversité des contextes et des dépôts, il s'agit, très probablement, de cérémonies et rites à significations diverses.

Il reste à établir, par les recherches futures - archéologiques et anthropologiques, si, et en quelles proportions, il s'agit de:

a) coutumes qui imposaient l'inhumation de certains individus en dehors des nécropoles ordinaires; b) pratiques d'exposition / décomposition des cadavres et c) sacrifices humains.

Des découvertes à inhumations dans les établissements, véritables "fosses macabres"; on en connaît à Gomolava (Serbie), dans la zone illyrienne, qui appartenaient au groupe Bosut (VIII-e siècle av. J.C.).

Ainsi, dans une fosse découverte en 1954 il y avait les squelettes de 11 enfants, âgés de 2-8 ans, de 20 femmes entre 18-40 ans et de 5 individus dont on n'a pas pu préciser l'âge et le sexe à cause de l'état altéré des ossements;comme offrandes, sauf la céramique, on a trouvé des os de chevreuil et chien, ensuite des graines de millet et orge (N.Tasic 1972, p. 32).

La seconde fosse, ronde, découverte en 1971, a compris les squelettes de 47 enfants (Infans I et II), 8 hommes et 19 femmes, et, comme pièces d'inventaire et offrandes: objets de parure, céramique, ossements de bovidé et graines de céréales (N.Tasic 1972, p. 27-32). (Le total des squelettes de chaque fosse ne corespond jamais à la répartition par sexes et âges mentionnée par l'auteur?!)

https://biblioteca-digitala.ro

Pour le Hallstatt final où l'on ne connaît pas de telles découvertes, nous apporterons dans la discussion quelques tombes de la nécropole tumulaire de Histria, bien que leur caractère soit encore controversé (P.Alexandrescu 1966, p. 143-159, 240, 271-277; A.Bolomey 1966, p. 357-396, D.Nicolaescu-Plopșor 1983, p. 29-31).

Tumulus 12. Dans une fosse située au nord de la tombe principale d'incinération, il y avait, mélangés, des squelettes provenant de 35 personnes (hommes et femmes, d'âges différents, dans des positions et orientations différentes) et des ossements de 12 chevaux et ânes, les derniers étant démembrés et incomplets, sans inventaire. Datation: 510-490 av. J.C.

Tumulus 17. Dans la partie occidentale du fossé périphérique, qui entoure le tumulus à tombe principale d'incinération, il y avait 3 squelettes humains et quatre squelettes de chevaux (trois entiers, un fragmentaire). Datation: environ 550 av. J.C.

Tumulus 19. Dans le fossé entourant le tumulus à tombe principale d'incinération il y avait deux squelettes humains en positions non anatomiques et deux jambes de cheval. Datation: environ 550 - 525 av. J.C.

Tumulus 20. Au centre, une tombe tumulaire d'incinération sur place et dans le fossé périphérique, un crâne et des jambes de 3 chevaux. Datation: environ 560 - 550 av. J.C.

P.Alexandrescu a considéré d'abord (1966, p. 271-277) que les tumuli sont les tombes de chef de tribus gètes à l'enterrement desquels on a respecté des rituels archaïques (offrandes à sens expiatoire) auxquels on a sacrifié des hommes et des animaux; mais, plus récemment P.Alexandrescu apprécie que ces tombes pourraient être attribuées aussi aux membres de l'aristocratie histrienne (en 1988 à l'occasion d'une communication à l'Institut d'Archéologie "V.Pârvan" de Bucarest). Pour le moment, on ne connaît pas de telles découvertes dans des tombes qui puissent être attribuées à coup sûr aux Thraces de cette époque. Par la forme des fossés-rings et par le grand nombre de chevaux sacrifiés, elles se rapprochent seulement des découvertes de Budureasca et Gherăseni, mais il ne s'y agit pas de tombes (V.Sîrbu 1993_1, p.51, 105-106). Mais, en même temps, des découvertes pareilles ne sont caractéristiques ni au monde grec du bassin pontique, et de tels rituels ne continueront ni dans les tombes plus tardives de la nécropole de Histria (P.Alexandrescu 1966, p.273-282).

De toute façon, des découvertes de ce type, on n'en connaît plus dans l'aréal carpato-danubien, ni à l'époque antérieure, ni à l'époque postérieure.

III. LA TENE

III.1. Sources ecrites

De toutes les sources écrites concernant ce phénomène nous allons mentionner les plus significatives:

a) Herodot, IV, 94: le sacrifice d'un jeune homme, probablement d'origine noble, qui doit transmettre leurs désirs à Zamolxe;

b) Iordanes, 41: le meurtre des prisonniers afin de satisfaire un certain dieu des guerres;

c) Ștefan de Byzance, *Lexicon*, p. 337, Eustathius, 304 et Pomponius Mela, II, 2, 19-21, nous parlent du meurtre de l'épouse à la mort de l'époux; il s'agit, peut-être, de l'aristocratie.

Sans entrer dans l'analyse des textes et des informations puisées à tel auteur. il nous semble indubitable que les auteurs antiques aient saisi ce phénomène et nous transmettent quelques-unes des circonstances où les sacrifices humains s'accomplissaient. Par conséquent, les sources écrites attestent l'existence des sacrifices humains chez les Géto-Daces aux V-e siècle av. J.C. - I-er siècle après J.C.

III.2. Découvertes archeologiques

A. Ossements humains non-incinerés dans des contextes non-funeraires

Nous analyserons les découvertes que nous avons comprises dans la catégorie "ossements humains non-incinérés dans des contextes non funéraires", c'est-à-dire de 200 individus provenant de 33 découvertes certaines et 9 incertaines (Fig.1).

Données archéologiques - les pourcentages se rapportent seulement aux informations précises, en

https://biblioteca-digitala.ro

excluant les découvertes non-déterminées.

a) ***Aire de diffusion***: ce sont des découvertes de presque tout l'espace thrace, avec de différences importantes sur certaines zones géographiques (Fig.4). Il est possible que certaines concentrations de découvertes (par exemple la Valachie centrale, le cours du Siret) reflètent plutôt l'étape de la recherche que la situation historique.

b) ***Contextes archéologiques***: 60% environ ont été trouvés dans les établissements (habitations, fosses, couche, fossés de défense), et 24% dans des complexes de culte, le reste dans des fosses isolées en dehors des établissements (16%) (Fig.2).

c) ***La forme des fosses***: environ 85% sont circulaires.

d) ***Remplissage des fosses***: contient, le plus souvent, des matériaux et des pièces qui n'ont aucune liaison avec le funéraire: argile cuite, cailloux, restes ménagers etc.

e) ***Nombre d'individus dans la fosse***: plus de 46%, un individu, 13%, deux individus, et dans plus de 40%, plus de trois individus (Fig.1), les plus nombreux étant à Berea - 16, Orlea - 8 et 7 et Sighișoara Wietenberg - 7.

f) ***Etat du squelette***; plus de 48% sont complets, 30% incomplets ou parties de squelettes et dans 22% des cas des os isolés, crâniens ou postcrâniens (Fig.3).

g) ***Position*** - plus de 36% sont couchés sur le dos, presque 60% accroupis, souvent dans des positions anormales ou pliés, et presque 4% même verticaux.

h) ***Orientation*** - on n'a pas pu observer de préférence vers un certain point cardinal, les cadavres étant déposés / jetés au hasard.

i) ***Inventaire***, on en a trouvé à moins de 10% des individus et on remarque l'absence totale des pièces d'armement, équipement de combat et d'harnachement.

j) ***Offrandes***, on en a déposé à plus de 15% des découvertes, étant formées de céramique (49%), surtout des fragments, viande (31%) et cailloux (20%).

k) ***Age***: 63% enfants, 8% adolescents et presque 30% adultes, hommes et femmes (Fig.1), mais probablement les personnes dépassant 50 ans manquent.

l) ***Chronologie***: aux IV-e - III-e siècles av. J.C. sont datés environ 25% des individus et aux II-e siècle av. J.C. - I-er siècle après J.C., environ 75%; on ne connaît pas de découvertes absolument certaines après la conquête romaine (Fig.1).

m) ***Observations générales***

A mentionner que, là où les restes de faune dans les établissements ont été attentivement étudiés par les paléozoologues, on a, presque toujours, identifié des os humains aussi, ce qui nous fait croire que le nombre de telles découvertes doit être beaucoup plus grand, mais les archéologues ne les ont pas saisies (Informations de M.Șt.Udrescu).

Bien que la majorité en soit des enfants, le nombre important des adultes exclue l'hypothèse du dépôt exclusif des non-initiés dans certaines pratiques religieuses ou magiques jusqu'à un certain âge (par exemple, jusqu'à l'apparition des dents (Pliniu le Vieux, *Nat. hist.*, VIII, 15), jusqu'à l'initiation (M.Eliade 1959).

Le fait que très probablement les vieillards y manquent nous fait considérer que, au moins la majorité, ne sont pas morts dans des conditions normales. Si ces individus étaient morts à la suite d'une épidémie, alors les squelettes auraient dû être entiers et non pas déposés dans les établissements, à cause du danger de contamination; or, environ 60% en proviennent.

La supposition qu'il puisse s'agir seulement de prisonniers ou d'individus qui ont commis des délits graves est moins probable, car la majorité en sont des enfants, l'inventaire est presque seulement dacique, et l'inhumation de quelques-uns a été très soigneusement faite.

Il ne peut pas s'agir de réinhumations des nécropoles ordinaires, car il n'y a que deux tombes certaines d'inhumation normale provenant des II-e siècle av. J.C. - I-er siècle après J.C. (dans T3 de Brad) (V.Ursache 1980-1982, p. 112-116), peut-être toujours des individus sacrifiés (V.Sîrbu 1993_1, p. 24).

Au cas des crânes ou os isolés découverts dans les établissements, associés parfois avec des os d'animaux, on pourrait supposer une anthropophagie cultuelle, mais l'absence des preuves certaines, comme les traces de brûlure, les crânes perforés, os brisés pour en extraire la moelle (J.- J.Hublin 1982, p. 24-27) ainsi que des informations écrites, rendent une telle

https://biblioteca-digitala.ro

hypohèse improbable (V.Sîrbu 1993_1, p.33).

Il est possible que certains individus fussent morts loin de leur foyer et dans des circonstances particulières (guerres, chasse etc.) et leurs cadavres fussent démantelés dans le combat ou par les carnivores, en ne récupérant de la sorte que certaines parties du corps et, pour cela, à cause des interdictions religieuses, qu'ils ne puissent pas être inhumés selon les rituels normaux (V.Sîrbu 1993_1, p.33). Mais, ce fait ne peut, aucunément, expliquer par lui seul le phénomène dans l'ensemble (par ex., la majorité des individus sont des enfants).

A l'égard de la signification de ces fosses, on peut formuler quatre hypothèses principales; a) ce sont des tombes ordinaires où l'inhumation est un rite funéraire normal (complémentaire à l'incinération?); b) ce sont des tombes pour des individus qui ne pouvaient pas être incinérés à cause des restrictions religieuses ou d'autre nature; c) ce sont le résultat des pratiques rituelles d'exposition / décomposition des cadavres et d) ce sont des sacrifices humains (V.Sîrbu 1988-1989, p. 69; 1993_1, p.34).

Il ne peut pas s'agir de tombes ordinaires car, par leurs éléments essentiels - contextes non-funéraires, contenu et remplissage des fosses, par la position et l'état des squelettes, par la structure d'âge, la nature et la composition des offrandes et de l'inventaire - elles diffèrent fondamentalement des tombes normales d'inhumation des V-e - III-e siècles av. J.C., de même que des II-e - III-e siècles après J.C., de sorte qu'on ne peut pas parler de la continuité d'un certain rite funéraire (V.Sîrbu 1993_1, p.34).

A fin d'analyser, séparément et en connexion, les deux dernières hypothèses il faut préciser encore quelques éléments: nous savons que l'exposition ou l'abandon des défunts à la surface du sol mènent à la dégradation rapide des cadavres et des squelettes à cause de l'action des carnivores et des agents naturels (plantes, champignons, acides du sol etc) de sorte qu'ils se désintègrent et ne laissent plus de trace (E.Morin 1982, p.6-7).

La perte des os avant l'inhumation, la sélection cultuelle de certains os (d'habitude des crânes, mandibules, os longs) et la décomposition différenciée ont pu déterminer l'état des ossements (C.E.Wilson 1981, p.150). Dans beaucoup de cas les traces de violence sur les squelettes sont évidentes (coups, sectionnements), autant sur les crânes que sur le reste du squelette, pour ne plus parler de l'absence de certaines parties du squelette (crânes, membres supérieurs ou inférieurs etc.) ou des os isolés découverts qui, ensemble, représentent plus de 50% des individus (Fig.3).

Il reste à établir si ceux-ci proviennent des sacrifices humains, des pratiques funéraires de trancher les cadavres à la suite des rituels d'exposition / décomposition des défunts (J.L.Brunaux 1986, p. 89-90) ou des réinhumations.

Mais il ne faut pas oublier que les défunts aient pu être supprimés par d'autres moyens violents aussi, moyens impossibles à dépister à présent - empoissonnement, étranglement, noyade etc., de sorte que les squelettes entiers peuvent toujours être pris pour des sacrifices.

A l'égard des conceptions des Géto-Daces sur la post-existence terrestre nous allons rappeler seulement les informations de Pomponius Mela, II, 18-20, qui sont les plus complètes et contemporaines au phénomène en discussion, et qui nous dit que les Gètes croient que leurs âmes: a) rentrent sur la terre; b) s'en vont dans des endroits plus heureux et, c) meurent absolument, mais il vaut mieux que de vivre. Par conséquent, chez les Gètes les enterrements sont honorés comme des choses sacrées par chant et danse.

B. Tombes

Du moment que les tombes royales ou "princières" sont, généralement, bien connues, nous n'allons pas y insister, rappelant seulement les découvertes de la zone Isperih - Sboryanovo au nord-est de la Bulgarie, qui comprennent des tombes royales des IV-e - III-e siècles av. J.C.

A Sboryanovo - dans T12 on a trouvé des ossements de 6 individus qui formaient trois couples (homme et femme) d'âges différents, et dans T13, de 3 individus - un homme ayant la cinquantaine, une femme d'âge moyen et un jeune de 18 ans (D.Gergova 1992, p. 285-289).

La façade non-couverte et les portes glissantes en bois des chambres funéraires, le mélange d'ossements d'hommes et d'animaux avec les pièces d'inventaire,

https://biblioteca-digitala.ro

l'exposition en plein air des défunts et l'absence des parties de squelette, tout cela suggère des rituels funéraires compliqués qui impliquaient des entrées répétées dans les tombes, peut-être en liaison avec le mythe et le culte d'Orphée, Dionysos et Zagreus (D.Gergova 1992, p. 290).

Près de Isperih, dans un autre tumulus il y avait des ossements provenant de 5 hommes, 2 femmes et une adolescente, les uns incomplets et non pas en ordre anatomique mélangés avec des parties provenant de squelettes de chevaux. (Informations R.Radev).

III.3. Interpretations historiques

a) ***Sacrifices humains***

L'analyse indépendante et combinatoire des sources écrites et des découvertes archéologiques nous mène à la conclusion que le peuple thrace pratiquait les sacrifices humains dans les circonstances suivantes:

1) dans le bénéfice d'une divinité - Zalmoxe et un Dieu de la guerre;

2) à la mort des aristocrates et rois on sacrifiait l'épouse (ou l'une d'elles) et, peut-être, certains serviteurs (par ex., à Agighiol - D. Berciu 1969, p.33-76, Sveshtari - T13 - D.Gergova 1992, p. 283-292 etc.);

3) à la fondation des constructions - les enfants sous les demeures de Grădiștea (V.Sîrbu 1993$_1$, p. 90-91), Bordușani (Informations G.Trohani), Chirnogi (G.Trohani, L.Georgescu, M.Șt.Udrescu 1972, p. 123-127), Cățelu-Nou (Informations V.Leahu), Poiana (Informations N.Mircea), main déposée sous une demeure à Unirea (Recherches V.Sîrbu). Certainement, il est possible que des enfants aient été inhumés ici à la suite d'une mort naturelle aussi, à cause des croyances anciennes;

4) le sacrifice des enfants, pour des raisons non-identifiées encore au cas des fosses à plusieurs enfants - Orlea (E.Comșa 1972, p. 65-78), Sf.Gheorghe (K.Horedt 1956, p.10-13), Brad (V.Ursachi 1980-1982, p.112-116) - ou à squelettes ayant des traces de coups sur le crâne (Grădiștea);

5) le sacrifice rituel des prisonniers (à Berea, dans une fosse on a trouvé 16 squelettes d'enfants, adolescents et adultes, hommes et femmes) (Vl.Zirra 1980, p.68-69);

6) sacrifices pour obtenir les crânes, comme trophées pour un culte spécifique (S.Sanie 1981, p.182-183; V.Sîrbu 1987, p.115).

Les données dont nous disposons peuvent nous suggérer des informations concernant les personnes qui patronnaient les sacrifices et le moment de leur fin, mais les endroits où on les accomplissaient sont encore moins connus.

D'après Iordanes, 41, il y avait des prêtres consacrés par Deceneu qui pendant les sacrifices, portaient sur la tête une tiare (*pilleos*). Il s'agit, certainement, de tous les types de sacrifices, non seulement ceux humains.

Après la conquête romaine, il n'y a plus de découverte absolument certaine qui atteste la continuation des sacrifices humains, non seulement dans la Provincia Dacia et aux Daces libres non plus, ce qui est une preuve de plus que les Romains ont violemment et décidément frappé la classe sacerdotale dacique, phénomène constaté aussi par la destruction de tous les sanctuaires (H.Daicoviciu 1972, p. 204-213).

Il faut préciser que dans aucun des endroits officiels de culte, acceptés jusqu'à présent comme tels (sanctuaires, bâtiments à abside, âtres décorés) on n'a découvert d'inhumations ou d'ossements humains, bien que le "soleil" d'andésite de Sarmisegetusa Regia suggère un endroit de sacrifice (d'hommes et d'animaux) (H.Daicoviciu 1972, p.216-218; I.H.Crișan 1993, p.121-122).

b) ***Pratiques d'exposition / décomposition des cadavres***

L'analyse des ossements humains dans les contextes non-funéraires nous offre, selon nous, des arguments suffisants pour soutenir soit l'existence des pratiques rituelles d'exposition / décomposition des cadavres, soit leur abandon. Ce n'est qu'ainsi que nous pourrions expliquer l'état des ossements humains analysés tant pour ce qui est des contextes, le nombre des individus, l'état et la position des squelettes, l'absence de l'inventaire et des offrandes normales. Dans cette situation on peut supposer l'existence des coutumes rituelles d'exposition / décomposition (pour longtemps) des cadavres (ou l'abandon?) et, après que la décomposition a eu lieu, leur dépôt (ou rejet) dans

https://biblioteca-digitala.ro

les fosses. Il est probable que la période d'exposition des défunts (dans les fosses ou sur les plates-formes?, dans / à la périphérie des établissements, dans des "maisons des morts"?) soit plus importante que l'inhumation proprement-dite, donc, après l'accomplissement des "rituels de passage" les restes du corps ne soient plus déposés dans des nécropoles traditionnelles (C.E.Wilson 1981, p.163).

Il est difficile à affirmer maintenant où ces rituels avaient lieu. Nous apporterons dans la discussion deux types de découvertes. Il s'agit, tout d'abord, de ce qu'on appelle "complexes de culte" qui consistent en une agglomération de fosses circulaires ou ovales, ordonnées circulairement, ovalement ou par des noyaux, situés en - dehors d'autres monuments (établissements, cités, nécropoles) et dont le contenu fait preuve d'un dépôt systématique à la suite des cérémonies sacrées (V.Sîrbu 1993_1, p.252). Dans ces complexes de culte on a découvert des squelettes d'hommes et d'animaux, dépôts de vases, de monnaies et pièces en métaux précieux etc. Par exemple, à Orlea, dans 9 fosses, on a découvert 23 individus (7 enfants, 2 adolescents, 8 adultes, 6 à l'âge non-précisé) et 13 squelettes d'animaux (8 de cochons) (E.Comșa 1972, p. 65-78), à Sighișoara - Wietenberg, dans 7 fosses, 17 squelettes d'enfants, adolescents et adultes (K.Horedt, C.Seraphim 1971, p. 18-19; V.Sîrbu 1993, p.99), à Sf.Gheorghe - Bedehaza - 4 enfants dans une fosse et un dépôt de vases (K.Horedt 1956 p.10-13), à Moigrad - Măgura - plus de 180 fosses à restes d'ossements d'animaux et de 4 hommes, dépôts de vases, outils et ustensiles, bijoux, monnaies, 43 âtres, 17 agglomérations de vases fragmentés, os d'animaux, pierres brûlées etc. (M.Macrea, M.Rusu 1960, p.201-229, plus les découvertes encore inédites - informations Al.Matei et H.Pop).

La position et l'état des squelettes, dont beaucoup présentent des traces de sectionnements ou des parties absentes, le grand nombre des individus dans certaines fosses, le dépôt systématique du remplissage etc., nous montrent que leur contenu est le résultat de certains rituels compliqués. Selon nous, ce type de monument peut être inclus parmi les enceintes sacrées où s'accomplissaient des rites liés aux sacrifices humains (pour un dieu de la guerre?), ou des rituels funéraires insolites.

Il est regrettable qu'on tel monument n'ait pas été fouillé en entier.

Un second type de découvertes peut être suggéré par celui de l'établissement de Sprîncenata (dép. d'Olt), où, dans une grande fosse à plancher boisé qui couvrait un arbre creusé, on a découvert un radius et quelques phalanges d'un adolescent (C.Preda 1986, p.50-51). Ce complexe pourrait représenter un endroit d'exposition / décomposition des cadavres.

III.4. Conclusions sur les coutumes funeraires chez les geto-daces

Nous pouvons formuler les conclusions suivantes reposant sur l'analyse des découvertes funéraires des II-e siècle av. J.C. - I-er siècle après J.C. (V.Sîrbu 1993_1, p.39-42).

a) le rite de l'inhumation n'est pas documenté pour presque tout l'aréal géto-dace (à l'exception du groupe Lipitza sur le Dnestr supérieur);

b) les tombes tumulaires sont les seuls monuments funéraires présents sur presque tout l'aire et dans presque toute cette période (V.Sîrbu 1994, p. 123-160);

c) on rencontre des tombes et nécropoles planes d'incinération seulement dans les zones périphériques de l'aréal dace et vers les limites chronologiques de cette période, là où l'on peut documenter des infiltrations de certaines populations à pratiques funéraires normales;

d) la pratique de l'exposition /l'abandon des cadavres, dans des proportions qu'on ne saurait encore préciser, est soutenue par des découvertes concluantes;

e) les sacrifices humains sont soutenus par une série de découvertes certaines mais c'étaient, pourtant, des pratiques exceptionelles accomplies dans certaines circonstances.

Il faut préciser que l'absence des tombes pour le menu peuple ne saurait être expliquée par un "vide" de population car c'est la période de développement maximum de la civilisation des Géto-Daces lorsqu'on connaît des dizaines de cités et des centaines d'établissements (H.Daicoviciu 1972; I.H.Crișan 1975; I.Glodariu 1983) et pour l'absence des recherches non plus après plus d'un demi-siècle de fouilles archéologiques intenses.

https://biblioteca-digitala.ro

Il reste à expliquer le problème fondamental: comment a-t-on procédé avec les quelques millions de défunts, et tout spécialement avec ceux appartenant au menu peuple, pendant les trois derniers siècles avant la conquête romaine? Quand ce phénomène a-t-il commencé et quand cesse-t-il? Quel aire géographique a-t-il compris? Quelles causes l'ont déclenché? Pour quelles raisons cesse-t-il? Est-il connexé à d'autres phénomènes?

Les nécropoles du menu peuple deviennent "invisibles" pendant la première moitié du II-e siècle av. J.C. et les premières nécropoles des Daces libres ou des Daco-Romains réapparaissent vers le milieu du II-e siècle après J.C. (V.Sîrbu 1993_1, p.129-130).

L'aire "sans tombes" comprend "le foyer principal" d'habitation des Géto-Daces, à savoir la zone carpato-danubienne entre les Balkans, la Mer Noire, le Dnestr et les Monts Apuseni.

Nous pouvons donc conclure que les nécropoles normales ne réapparaissent que dans les territoires occupés par les Romains (la zone entre les Balkans et le Danube, la Provincia Dacia) et chez les Daces libres, seulement après la destruction de l'Etat dace (106 après J.C.).

Cette diminution soudaine des tombes traditionnelles est connexée aussi à d'autres phénomènes, tels l'apparition et la généralisation des grands sanctuaires en pierre, l'accroissement accentué du nombre des ossements humains dans des contextes non-funéraires, une intensification des "dépôts" de monnaies et vases en métaux précieux ou en céramique, les inhumations rituelles d'animaux etc. (V.Sîrbu 1993_1, p.130).

Les causes qui ont provoqué l'apparition de ces phénomènes sont encore obscures, car il n'y a pas d'informations écrites qui les expliquent. Comme l'on connaît il y a, dans l'évolution des religions, des périodes de réformes profondes, lorsque la balance entre tradition et innovation se penche en faveur de la dernière.

Un tel phénomène s'est passé dans la société géto-dace dans la première moitié du II-e siècle av.J.C. (V.Sîrbu 1993_1, p. 130).

Pour finir, nous apprécions que, si les découvertes de l'aréal des Géto-Daces sont encore susceptibles d'interprétations diverses, autant à cause de la complexité du phénomène qu'à la configuration lacunaire des informations dont nous disposons, nous pouvons pourtant affirmer que, pendant les trois derniers siècles avant la conquête romaine de la Dacie, des changements essentiels ont eu lieu dans les rites et rituels funéraires qui mènent à une diminution sévère du nombre des tombes ordinaires, à l'apparition de nouvelles maniére de traiter les défunts, à la délimitation d'une zone à traits funéraires spécifiques, à l'intensification des sacrifices humains etc.

IV. SACRIFICES HUMAINS ET PRATIQUES D'EXPOSITION/DECOMPOSITION DANS D'AUTRES AIRES CULTURELS

L'existence des sacrifices humains rituels dans le territoire thrace ne doit pas nous surprendre car tous les peuples "barbares" du voisinnage (Scythes, Celtes, Germains) les pratiquaient, pour ne plus parler des autres civilisations extraeuropéennes où, parfois, ils s'accomplissaient dans des proportions de masse et d'une cruauté extrême - par exemple, chez les Chinois (G. Gernet 1985), Féniciens (S.Moscati 1975, p.216-219, 321-322), Maya (E. de Sahagun 1989).

Nous savons, par les sources écrites (ex. Herodot, IV, 62) et par les découvertes archéologiques, surtout les tumuli royaux, que les Scythes pratiquaient les sacrifices humains, autant en l'honneur du dieu Ares, lorsqu'on tuait les prisonniers, qu'à la mort des personnes de haut rang, lorsqu'on sacrifiait l'épouse et quelques serviteurs (B.M.Mozolevski 1979, p.26-44; A.Iu.Alekseev, V.Iu.Murzin, R.Rolle 1991, p.54-78; A.P.Manțevici 1987, p.16-27).

Il suffit de rappeler que, sur les 56 tombes aristocratiques de la steppe ukraïnienne, dans 53 on a découvert "des compagnons", sacrifiés très probablement à cette occasion (A.I.Terenojkin, B.N.Mozolevski 1988, p.167). Parmi les plus connus tumuli à "compagnons" il y a aussi ceux de Melitopol, Tol'staja Moghila et Soloha (A.I.Terenojkin, B.M.Mozolevski 1988; B.M.Mozolevski 1979, A.P.Manțevic 1987).

Tacitus (9,39) et les découvertes archéologiques attestent les sacrifices humains chez les Germains, par des incinérations dans les cercles de pierre ou par les

https://biblioteca-digitala.ro

dépôts dans les marais et les établissements (T.Makiewicz 1987, p.181-187). Bien que les enfants y soient prédominants, il y a aussi des adultes, hommes et femmes; les découvertes se présentent autant sous la forme de squelettes entiers que des parties de squelette ou seulement des os isolés.

Chez les Celtes les sacrifices humains sont illustrés autant par les découvertes archéologiques que par certains auteurs antiques, les informations les plus complètes étant offertes par Caesar (*De Bello Gallico*, VI, 16), Strabon (IV, 4, 5) et Diodor de Sicile (XXIX - XXX). Par exemple, dans l'*oppidum* de Manching on a trouvé 9 squelettes dans des positions anormales, certains manquent des parties, 5 crânes et environ 5000 os isolés, provenant de 400 individus (G.Lange 1983, p.109-112; W.Kramer 1985, p.36). L'analyse des ossements humains a indiqué la mort violente de certains individus, le démantèlement des cadavres après le décès, le décapitement et la conservation des têtes en tant que trophées etc.

Au sud-ouest de l'Angleterre, dans 30 établissements on a trouvé des os, fragments de crânes, dans 13 des fragments de crânes seulement et dans 16 des os post-crâniens seulement (C.E.Wilson 1981, p.127-169). Les ossements proviennent des enfants, adolescents et adultes, hommes et femmes, étant découverts autant dans les demeures et les annexes ménagères que dans les fosses "ménagères" ou les fossés de défense. On apprécie que ces découvertes illustrent d'une part les sacrifices humains et d'autre part les pratiques d'exposition / décomposition des cadavres (C.E.Wilson 1981, p.148-149).

Dans la majorité des sanctuaires gaulois on a découvert des ossements humains, la situation la plus intéressante étant, selon nous, dans le sanctuaire de Ribemont-sur-Ancre (Somme), du II-e siècle av. J.C. (J.-L.Brunaux 1986, p.21-26).

Pour l'aréal illyrien nous allons rappeler toujours une fosse de l'établissement de Gomolava, datée au dernier quart du I-er siècle av. J.C. Au fond d'une fosse ronde on a trouvé les squelettes, incomplets et dans des positions non-anatomiques, de 3 individus: un homme âgé de 26-35 ans, une femme âgée de 44-48 ans et un enfant de 3-4 ans. L'inventaire et les offrandes consistent en fibules, vases céramiques brisés, moulin fragmentaire, graines de céréales (B.Jovanovic, M.Jovanovic 1988, p.53-57).

Le mélange d'ossements et d'inventaire, les traces de cuisson sur le crâne et les membres, la présence des céréales, l'âge et le sexe des individus suggèrent des cérémonies rituelles compliquées, peut-être des sacrifices connexés à la fécondité et à la fertilité.

Dans le monde grec le problème des sacrifices humains connaît déja une historiographie de plus d'un siècle et les opinions en sont très diverses, malgré des informations écrites beaucoup plus riches et de découvertes archéologiques plus nombreuses. Etant donné que ce phénomène a constitué déjà l'objet des études récentes (D.Hughes 1991; D.Bonnechère 1993, p.23-55), nous considérons qu'il ne faut plus insister sur les analogies avec le monde thrace.

Selon nous, on ne saurait nier l'existence des sacrifices humains dans le monde grec même si certaines informations écrites sont soit plus explicites, soit contradictoires et même si toutes les découvertes archéologiques ne sont pas indubitables (étant faites aux débuts héroïques de l'archéologie ou incomplètement publiées). Certainement, tout comme on l'a souvent mis en évidence (voir surtout D.Hughes 1991 et P.Bonnechère 1993, p.23-55) il ne faut considérer que les cas absolument certains et il faut préciser les motifs et les circonstances dans lesquelles on a accompli les sacrifices humains.

Des ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funéraires de l'époque La Tène ont été découverts au nord-ouest de la Bulgarie aussi: une mâchoire fragmentaire, un squelette incomplet et un squelette éntier dans trois fosses rituelles se trouvant au centre cultuel des Triballi à Bagachina (A.Bonev, G.Alexandrov 1988, p.71-72; 1991, p.63; N.Theodossiev 1992, p.70-84).

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAPHIE

A. SOURCES ECRITES

Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, București, 1964
Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, București, 1981
Eustathius, *Comentarii*, 304
Herodot, *Istorii*, vol.I-II, București, 1961
Iordanes, *Getica*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, p.407-431
Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, în *Izvoare*, I, București, 1960
Plutarh, *Themistocles*, în *Vieți paralele*, vol.I, București, 1960, p.285-313
Solinus, *Culegere de fapte memorabile*
Ștefan din Bizanț, *Lexicon de nume de persoane*, *Getica*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol.II, București, p.337
Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, în Opere, II, București, 1963

B. SYNTHESES, ETUDES

Alekseev, A.Iu.,Murzin, V.Iu, Rolle, R. 1991, *Certomlyk*, Moskva
Alexandrescu, A.D. 1980, *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia, N.S.,24, București, p.19-126
Alexandrescu, P. 1960, în *Histria*, 2, București
Babeș, M. 1988, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, SCIVA, 39, 1, București, p.3-32
Berciu, D. 1969, *Arta traco-getică*, București
Bonnechère, Pierre 1993, *Les indices archéologiques du sacrifice humain grec en question: compléments à une publication rècente*, Kernos, 6, Athena-Liège, p.23-55
Bonev,A., Alexandrov,G. - *Trakiyski kultov centar Bagachina, Mihailovgradska oblast. - Arheologicheski otkritiya i razkopki 1990*, Lovech,1991
Bonev, A., Alexandrov,G. 1988, *Trakiyski kultov komplex v m.Bagachina kray s.Staliyska Mahala, Mihailovgradska oblast. - Archeologicheski otkritiya i razkopki prez 1987*, Blagoevgrad
Botezatu, D. 1977, *Expertise anthropologique des restes osseux trouvès dans les tombes à incinération de Lăceni et d'Orbeasca de Sus (com. d'Orbeasca, dèp. de Teleorman)*, în Dacia, N.S., 21, București, p.341
Brunaux, J-L. 1986, *Les Gaulois. Sanctuaires et rites*, Paris
Budinsky-Krcka, V.; Lamiová-Schmiedlová, M. 1990, *A Late 1-st Century B.C. - 2nd Century A.D. Cemetery at Zemplin*, SLARCH, 38, 2, p.245-354
Căpitanu, V. 1986, *Raport privind cercetările arheologice de la Răcătău, jud. Bacău*, Materiale, 16, București, p.109-120
Cicikova, M. 1992, *The Thracian Tomb near Sveshtari*, Helis, 2, Sofia, p.143-163
Cigilik, V.M. 1975, *Naselennja Verh'ogo Ponistrov'ja persvh stolit'ncesoj ery*, Kiev, 197
Comșa, E. 1972, *Contribuție la riturile funerare din secolele II-I î.e.n. din sud-estul Olteniei (mormintele de la Orlea)*, Apulum, 10, p.65-78
Crișan, I.H. 1975, *Burebista și epoca sa*, București -1980, *Necropola dacică de la Cugir (Jud.Alba). Considerații preliminare*, Apulum, 18, Alba-Iulia, p.81-87 - 1993, *Civilizația geto-dacilor*, București
Daicoviciu, H. 1972, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj
Eliade, M. 1980, *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București - 1959, *Initation, rites, sociétés secretes*, Paris,
Filov, B. 1934, *Die Grabhugelfunde aus Duvanli in Sudbulgarien*, Sofia
Gergova, D. 1992, *The Problem of the "Plundered" Thracian Tombs and its Proposed Solution: A New Method Applied during Excavations*, in *Heinrich Schliemann, Grundlagen und Ergebnisse moderner Archaeologie*, Bonn, p.283-292
Gernet, J. 1985, *Lumea chineză*, București
Ghetov, L. 1980, *Observation sur les rites funéraires de Thraces aux epoques hellénistique et romaine*, în *Actes du II Congrès international de thracologie*, 2, București, p.219-222
Glodariu, I., Nagler, Th., Rill, M., Iaroslavschi,E. 1983, *Cercetări arheologice la Șura Mică, jud. Sibiu*, Materiale, 15, p.242-245

https://biblioteca-digitala.ro

Harțuche, N. 1985, *Mormîntul princiar traco-getic de la Gălvani, Jud. Brăila*, Istros, 5, Brăila, p.25-70
Horedt,K., Seraphim,C. 1971, *Die prahistorische Ansiedlung auf Wietenberg, bei Sighișoara-Schaburg*, Bonn
Hublin,J. -J. 1982, *Canibalisme et archeologie*, DHA, 66, p.24-27
Hughes,D. , *Human Sacrifice in Ancient Greece*, London-New York,1991
Ioniță,I 1982, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași
Irimia,M. 1985, *Date noi privind necropolele getice de la Bugeac, Com. Ostrov, jud.Constanța*, Thraco-Dacica, 6, 1-2, p.75-85
Irimia,M., Conovici,N., *Descoperiri hallstatiene în dava getică de la Satu-Nou, jud. Constanța*, communication presentée au Symposium de Tulcea, 28.09.1993
Ivanov,T. 1992, *Studies of Ginnina Moghila (1982-1985)*, în Helis, 2, Sofia, p.133-142.
Jovanovic,B.,Jovanovic,M. 1988, *Gomolava. Naselje Gvozdenog Doba*, Novi Sad - Beograd
Jugănaru,G., Topoleanu,F. 1994, *Gropi funerare în așezarea hallstattiană de la Niculițel-Cornet (Jud. Tulcea)*, în Istros, 7,p.71-82
Kalmar, Z. 1987, *Contribuții la cunoașterea ritului funerar hallstattian*, SCIVA, 38, 2, p.166-174
Lange, G. 1983, *Die menschlichen Skelettrese au dem Oppidum von Manching* in Die Ausgrabungen in Manching, 7, Wiesbaden, p.109-112
Macrea,M., Rusu,M. 1960, *Die Dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbruche in der Spatlatenezeit*, Dacia, N.S., 4, p.201-229
Makiewicz,T. 1987, *On the Question of Human Sacrifices in the Preroman and Roman Period*, Folia Praehistorica Posneniensia, 3, Poznan, p.181-187
Manțevici, A.P. 1987, *Kurgan Soloha*, Leningrad
Marazov, I. 1980, *Nakolennikăt ot Varna*, Sofia
Mikoff, V. 1954, *Le tombeau antique de Kazanlăk*, Sofia
Morin, E. 1982, *Les premières morts inhumés*, DHA, 66, p.6-7
Morintz, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioada hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, 8, 1-2, p.39-71
Moscalu, E. 1977, *Sur les rites funéraires des Géto-Daces de la Plaine du Danube*, Dacia, N.S., 21, București, p.329-340 - 1986, *Mormîntul princiar getic de la Peretu (jud. Teleorman)*, Thraco-Dacica, 7, 1-2, București, p. 59-70
Moscati, S. 1975, *Lumea fenicienilor*, București
Mozolevski, B.M. 1979, *Tovsta Moghila*, Kiev
Necrasov, O., Botezatu, D. 1969, *Studiul scheletelor din mormintele de înhumație din necropola de la Gabăra*, Carpica, 2, p.203-211
Nica, M., *Descoperiri din bronzul târziu și Hallstattul timpuriu de pe teritoriul Olteniei*, communication presentée au Symposium de Tulcea, 28.09.1993
Nicolaescu-Plopșor,C.S. 1948, *Antiquités celtiques en Olténie. Répertoire*, Dacia, 11-12, p.17-33
Perianu, M.1993, *O "groapă de provizii" Babadag (Hallstatt) cu oseminte umane*, Thraco-Dacica, 14, 1-2, p.163-168
Petrescu-Dâmbovița, M.1953, *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani (Raionul Galați)*, SCIVA, 4, 3-4, p.765-777
Preda,C. 1986, *Geto-dacii din bazinul inferior al Oltului. Dava de la Sprîncenata*, București
Protase, D. 1971, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București
Roman,P., Dodd-Oprițescu,A., Dogaru,M., Șimon,M., *Descoperirile de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți*, Materiale, 17, 1, 1992, p.101-107
Rustoiu,A. 1994, *Observații privind înmormîntările tumulare din Dacia preromană (sec.I î.e.n. - I e.n.), Studii de istorie a Transilvaniei*, 1, Cluj-Napoca, p.33-37
Sahagun, Bernardino de 1989, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie*, București
Simion, G.1976, *Les Gètes de la Dobroudja septtentrionale du VI-èr siècle av.n.è*, Thraco-Dacia, 1, București, p.143-163
Sîrbu, V. 1986, *Rituels et pratiques funéraires des Géte-Daces (II-e siècle av.n.è. - I-er siècle de n.è.)*, în Dacia, N.S., 30, 1-2, București, p.91-108 - 1985. *Ritualuri și practici funerare la geto-daci*, Istros, 4, p.89-126 - 1993$_1$, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila-Galați - 1993$_2$, *Sacrificii rituale de animale*

https://biblioteca-digitala.ro

la traco-geto-daci, dacii liberi și daco-romani (secolele XI î.de Hr. - III d.Hr.), ArhMold., 16, p.87-120 - 1994, *Croyances et pratiques funéraires chez les Géto-Daces (II-e siècle av.J.C. - I-er siècle après J.C.*, Helis, 3, Sofia, p.147-166. - 1994, *Mormintele tumulare din zona carpato-dunăreană (sec. I î.de Chr. - I d. Chr.)*, în Istros, 7, 1994, p. 123-160

Sîrbu,V., Anastasiu,F. - 1987, *Cercetările arheologice din dava de la Grădiștea (jud. Brăila) - Campania 1986*, Istros, 5, p. 159-173

Sîrbu,V., Pandrea,S. 1994, *Cercetările arheologice de la Siliștea, jud. Brăila*, Istros, 7, p. 27-62

Sveșnikov,I.K. 1957, *Moghiil'niki lipickoj kul'tury v l'vovkoj oblasti Raskopki u ss. Svenigorod e Bolotnoe*, K.S., 68, p.63-74

Tasic,N. 1972, *An Early Iron Age Collective Tomb at Gomolava, Archaelogica Iugoslavica*, 13, p.27-37, pl.I-VI

Terenojkin, A.I., Mozolewski, B.N. 1988, *Melitopol'skii Kurgan*, Kiev

Theodossiev,N. 1992, *Tribalite: nyakoi problemi na istoricheskoto im razvitie.* - Istoricheski pregled XLVIII, 1-2, p.70-84

Tonceva,G., *Une fois de plus sur le Hallstatt en Bulgarie de nord-est*, communication presentée au Symposium de Tulcea, 28.09.1993

Trohani,C., Georgescu,L., Udrescu,M.Șt. 1972, *O descoperire funerară în așezarea geto-dacică de la Chirnogi*, SCA, 9, p.123-127

Ursachi,V. 1980-1982, *Rituri și ritualuri de înmormîntare la populația dacică din cetatea de la Brad, comuna Negri, județul Bacău*, MemAntiq, 12-14 Piatra-Neamț, p.105-151

Vasiliev, V., Aldea, Al.I., Ciugudean, H., *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României, Contribuții arheologice. Așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991

Vulpe,Al. 1976, *La nécropole tumulaire gète de Popești*, Thraco-Dacica, 1, București, p.193-215 - 1967, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București

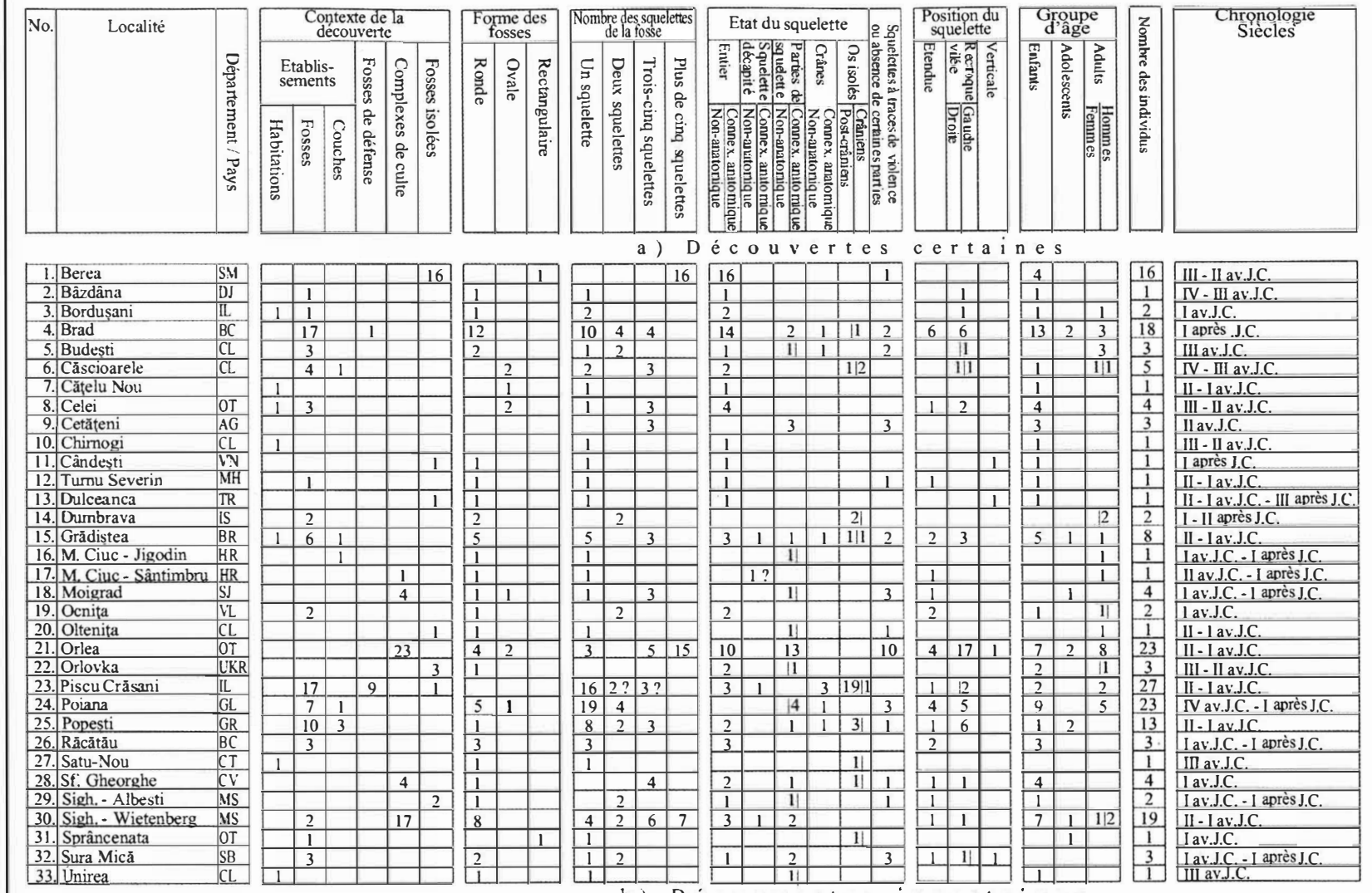
Waldhauser,I. 1979, în vol. *Les mouvements celtiques du V-e au I-er siècle avant notre ère*, Paris, p.124-156

Wilson, C.E. 1981, *Burials ithin Settlements in Southern Britain During the Pre-Roman Iron Age*, BIA, 18, p.127-169

Zirra,Vl. 1971, *Beitrage zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumanien*, Dacia, N.S., 15, p.171-238 - 1980, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord vestul României (Așezarea contemporană cimitirului Latène de la Ciumești și habitatul indigen de la Berea, jud. Satu Mare)*, StCom Satu Mare, 4, p.39-78

* L'étude représente un développement de la communication présentée au Colloque international "Premier âge du fer à l'embouchure du Danube et dans les zones circumpontiques". Une variante en roumain de cette étude a paru dans Istros, 7, 1994, p.83-122.

https://biblioteca-digitala.ro

No.	Localité	Départ. / Pays	Contexte de la découverte: Habitations	Etablissements: Fosses	Etablissements: Couches	Fosses de défense	Complexes de culte	Fosses isolées	Forme des fosses: Ronde	Forme des fosses: Ovale	Forme des fosses: Rectangulaire	Nombre des squelettes de la fosse: Un squelette	Deux squelettes	Trois-cinq squelettes	Plus de cinq squelettes	Etat du squelette: Entier	Squelette décapité	Squelette squelettisé	Parties de squelette	Crânes	Os isolés	Squelettes à traces de violence ou absence de certaines parties	Position du squelette: Etendue	Repliée: Gauche	Repliée: Droite	Verticale	Groupe d'âge: Enfants	Adolescents	Adultes: Hommes	Adultes: Femmes	Nombre des individus	Chronologie Siècles
a) Découvertes certaines																																
1.	Berea	SM						16			1				16	16					1						4			16	III - II av.J.C.
2.	Bâzdâna	DJ		1					1			1				1								1			1			1	IV - III av.J.C.
3.	Bordușani	IL	1	1					1			2				2								1			1		1	2	I av.J.C.
4.	Brad	BC		17		1			12			10	4	4		14			2	1	1	2	6	6			13	2	3	18	I après J.C.
5.	Budești	CL		3					2			1	2			1			1	1		2		1					3	3	III av.J.C.
6.	Căscioarele	CL		4	1					2		2		3		2					1 2			1 1		1			1 1	5	IV - III av.J.C.
7.	Cătelu Nou		1							1		1				1										1				1	II - I av.J.C.
8.	Celei	OT	1	3						2		1		3		4							1	2		4				4	III - II av.J.C.
9.	Cetățeni	AG												3					3			3				3				3	II av.J.C.
10.	Chirnogi	CL	1									1				1										1				1	III - II av.J.C.
11.	Cândești	VN						1	1			1				1									1	1				1	I après J.C.
12.	Turnu Severin	MH		1					1			1				1					1		1			1				1	II - I av.J.C.
13.	Dulceanca	TR						1	1			1				1									1	1				1	II - I av.J.C. - III après J.C.
14.	Dumbrava	IS		2					2				2								2								2	2	I - II après J.C.
15.	Grădiștea	BR	1	6	1				5			5		3		3	1		1	1	1 1	2	2	3			5	1	1	8	II - I av.J.C.
16.	M. Ciuc - Jigodin	HR			1				1			1							1										1	1	I av.J.C. - I après J.C.
17.	M. Ciuc - Sântimbru	HR					1		1			1					1 ?						1						1	1	II av.J.C. - I après J.C.
18.	Moigrad	SJ					4		1	1		1		3					1			3	1					1		4	I av.J.C. - I après J.C.
19.	Ocnița	VL		2					1				2			2							2				1		1	2	I av.J.C.
20.	Oltenița	CL						1	1			1							1			1							1	1	II - I av.J.C.
21.	Orlea	OT					23		4	2		3		5	15	10			13			10	4	17	1		7	2	8	23	II - I av.J.C.
22.	Orlovka	UKR						3	1							2			1								2		1	3	III - II av.J.C.
23.	Piscu Crăsani	IL		17		9		1				16	2 ?	3 ?		3	1			3	19 1		1	2			2		2	27	II - I av.J.C.
24.	Poiana	GL		7	1				5	1		19	4						4	1		3	4	5			9		5	23	IV av.J.C. - I après J.C.
25.	Popești	GR		10	3				1			8	2	3		2			1	1	3	1	1	6			1	2		13	II - I av.J.C.
26.	Răcătău	BC		3					3			3				3							2				3			3	I av.J.C. - I après J.C.
27.	Satu-Nou	CT	1						1			1									1									1	III av.J.C.
28.	Sf. Gheorghe	CV					4		1					4		2			1		1		1	1			4			4	I av.J.C.
29.	Sigh. - Albești	MS						2	1				2			1			1			1	1				1			2	I av.J.C. - I après J.C.
30.	Sigh. - Wietenberg	MS		2			17		8			4	2	6	7	3	1		2				1	1			7	1	1 2	19	II - I av.J.C.
31.	Sprâncenata	OT		1							1	1									1							1		1	I av.J.C.
32.	Sura Mică	SB		3					2			1	2			1			2			3	1	1	1					3	I av.J.C. - I après J.C.
33.	Unirea	CL	1						1			1							1								1			1	III av.J.C.
b) Découvertes incertaines																																
1.	Brasov	BV					4		2				4				1 ?		2		1		2							4	I av.J.C. - I après J.C.
2.	Bucuresti - Tei	B	1	2					2			3				1				2							1			3	III - IV après J.C. ?
3.	Bunesti - Averesti	VS		4 ?										4					4											4	III av.J.C.
4.	Ciorani	VN																					1							?	III av.J.C. - I après J.C.
5.	Coconi	IL					1		1			1									1									1	II - I av.J.C.
6.	Radovanu	CL		1				1	1			1									1									1	II - I av.J.C.
7.	Valea Popii	CL						1	1														1							?	II - I av.J.C.
8.	Vărăști	CL						1			1	1							1 ?				1						1	1	II - I av.J.C.
9.	Vlădicească	CL		2	2							2			2	2					2		1	1						4	II - I av.J.C.

Fig. 1. Ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funéraires du La Tène.

https://biblioteca-digitala.ro

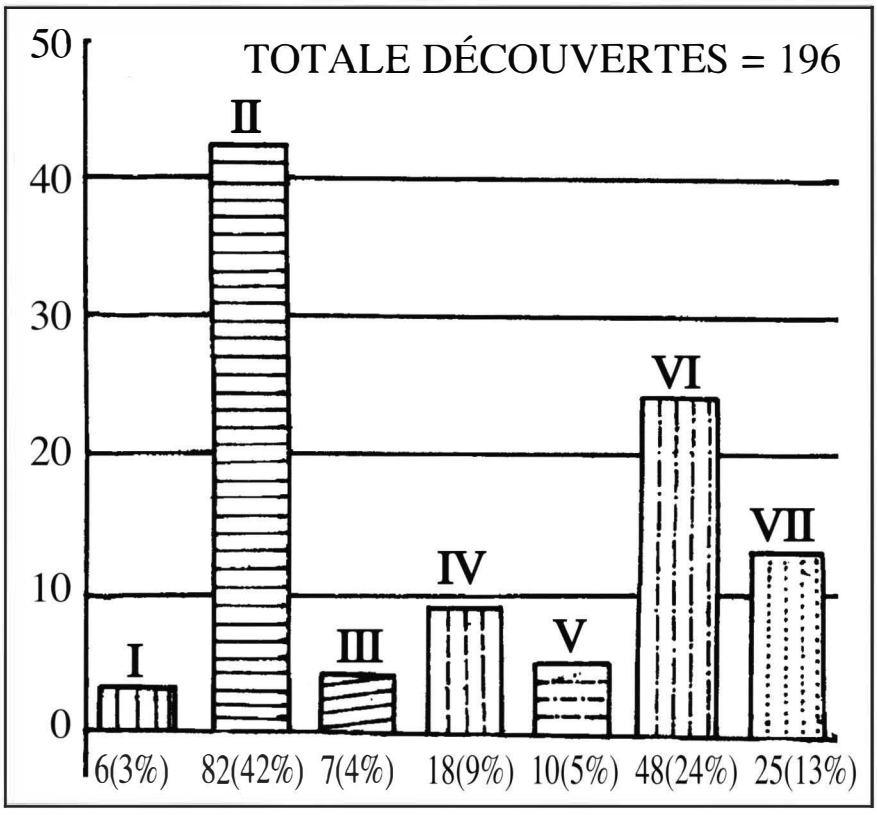

Fig. 2. Graphique. Ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funéraires du La Tène - le contexte de la découverte: I habitations, II fosses, III couche, IV non-précisé, dans l'établissement, V fossés de défense, VI complexes de culte, VII fosses isolées.

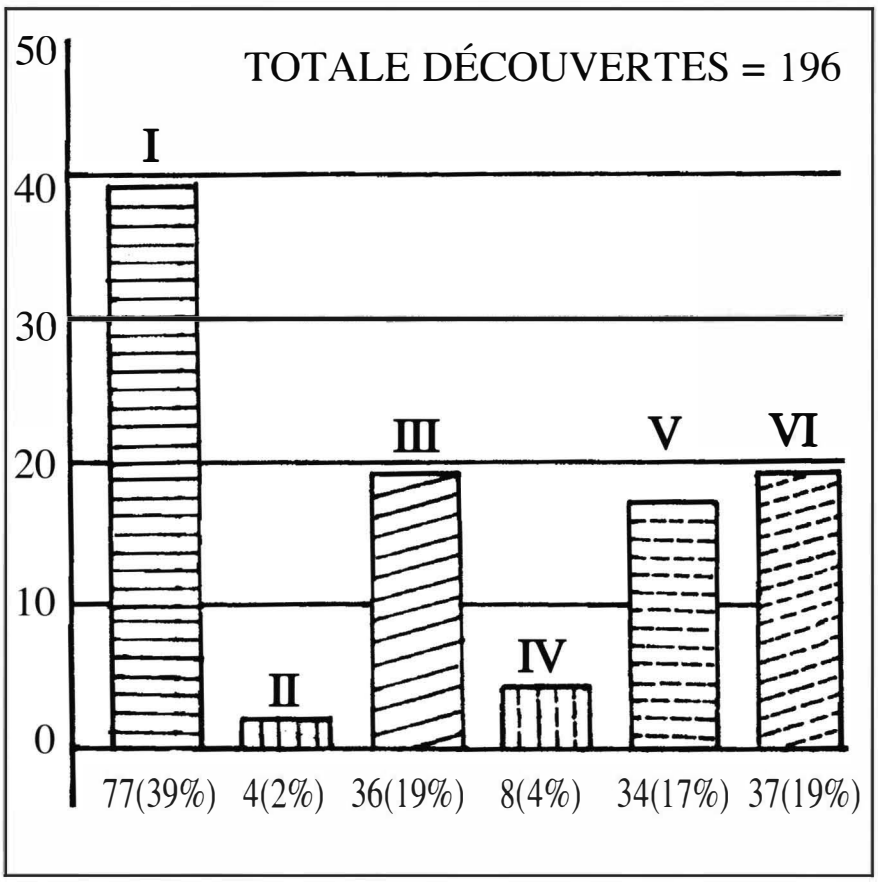

Fig. 3. Graphique. Ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funéraires du La Tène - état du squelette: I entier, II squelette sans tête, III parties de squelette, IV cranes, V os isolés, VI non-precisé.

https://biblioteca-digitala.ro

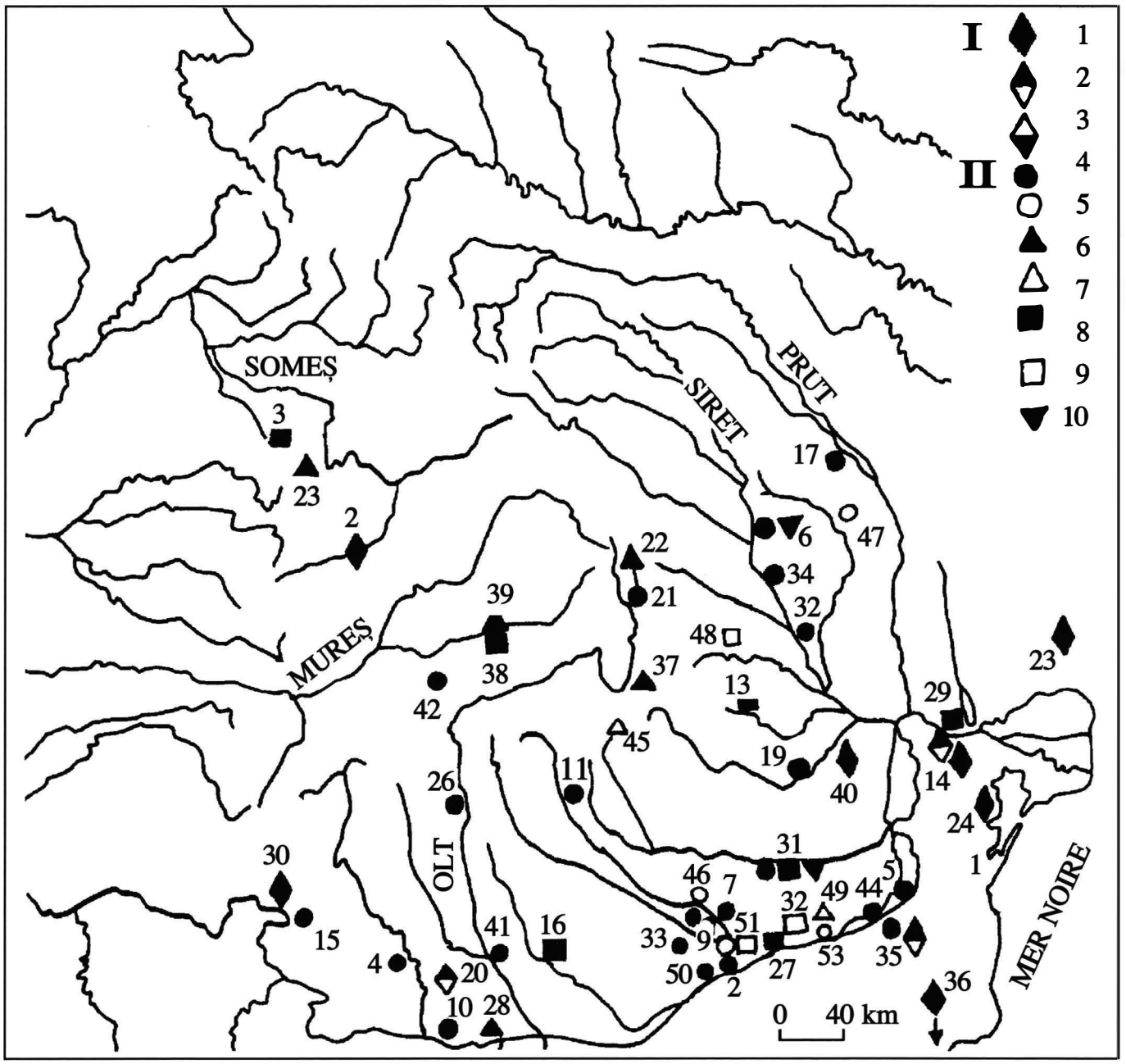

Fig. 4. Carte avec le répandissement des ossements humains non-incinérés dans des contextes non-funéraires en fonction des complexes archéologiques.

Légende: I - Hallstatt: 1 établissements, 2 fossé de défense, 3 fosses isolées; II - La Tène: a) établissements - 4 certaines, 5 incertaines; complexes de culte - 6 certaines, 7 incertaines; fosses isolées - 8 certaines, 9 incertaines; fossés de défense - 10 certaines.

Liste de la localité sur les cartes: 1 Babadag, 2 Baciu, 3 Berea, 4 Bîzdîna, 5 Bordușani, 6 Brad, 7 Budești, 8 Căscioarele, 9 Cățelu Nou, 10 Celei, 11 Cetățeni, 12 Chirnogi, 13 Cândești, 14 Cotul Tichilești-Revărsarea, 15 Drobeta-Turnu Severin, 16 Dulceanca, 17 Dumbrava, 18 Gomolava, 19 Grădiștea, 20 Locusteni, 21 Miercurea Ciuc-Jogodin, 22 Miercurea Ciuc-Sîntimbru, 23 Moigrad, 24 Niculițel-Cornet, 25 Novosel'skoe (Satu Nou), 26 Ocnița, 27 Oltenița, 28 Orlea, 29 Orlovka, 30 Ostrovul Corbului, 31 Piscu Crăsani, 32 Poiana, 33 Popești, 34 Răcătău, 35 Satu Nou, 36 Sava Zonevo, 37 Sf. Gheorghe, 38 Sighișoara-Albești, 39 Sighișara-Wietenberg, 40 Siliștea, 41 Sprîncenata, 42 Șura Mică, 43 Tămăoani, 44 Unirea, 45 Brașov, 46 București-Tei, 47 Bunești-Averești, 48 Ciorani, 49 Coconi, 50 Radovanu, 51 Valea Popii, 52 Vărăști, 53 Vlădiceasca.

https://biblioteca-digitala.ro

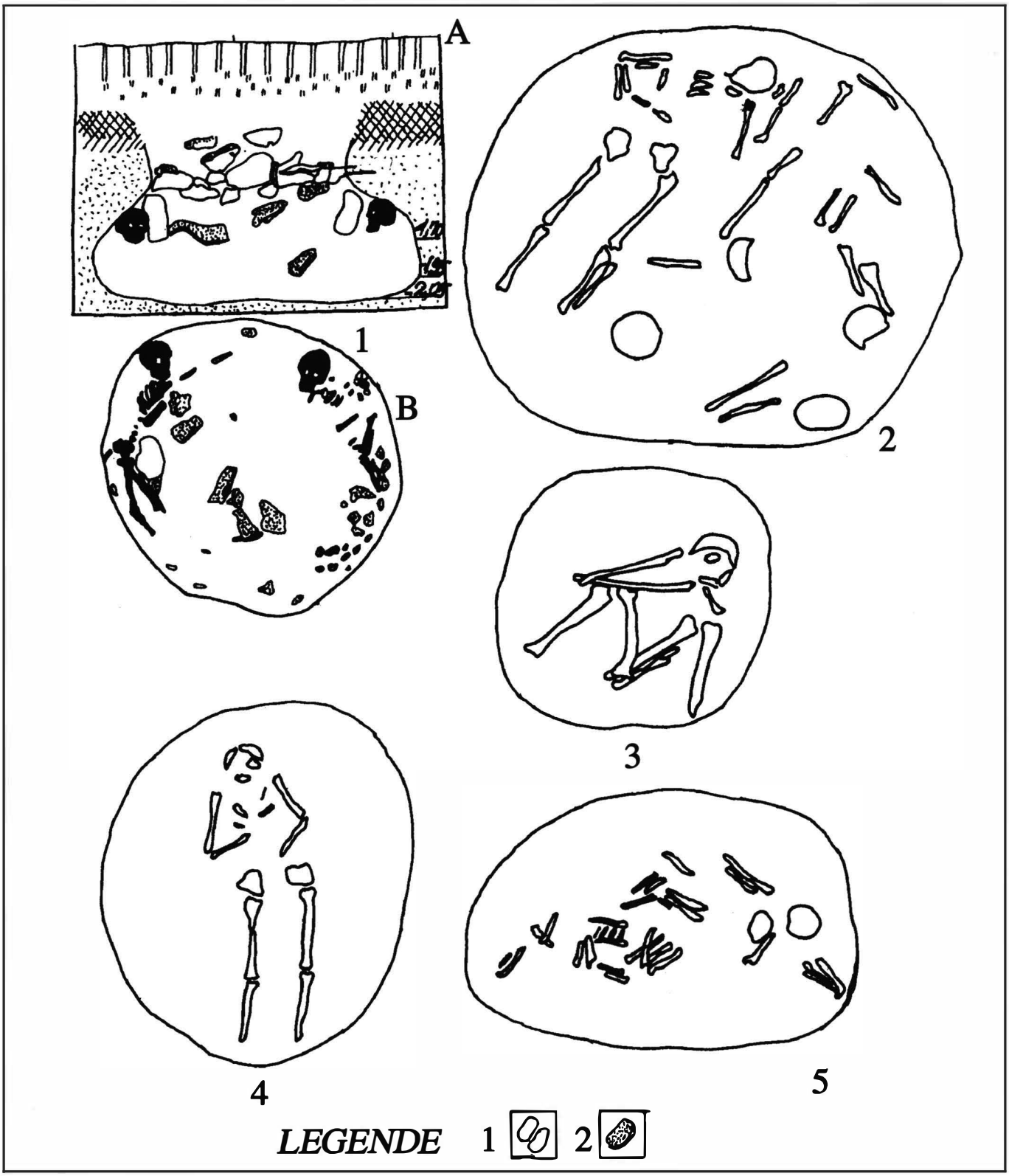

Fig. 5. Hallstatt: 1 a - b Baciu, 2 - 5 Niculiţel-Cornet (d'après Z. Kalmar, G. Jugănaru, F. Topoleanu); Légende: 1 pierres, 2 céramique.

https://biblioteca-digitala.ro

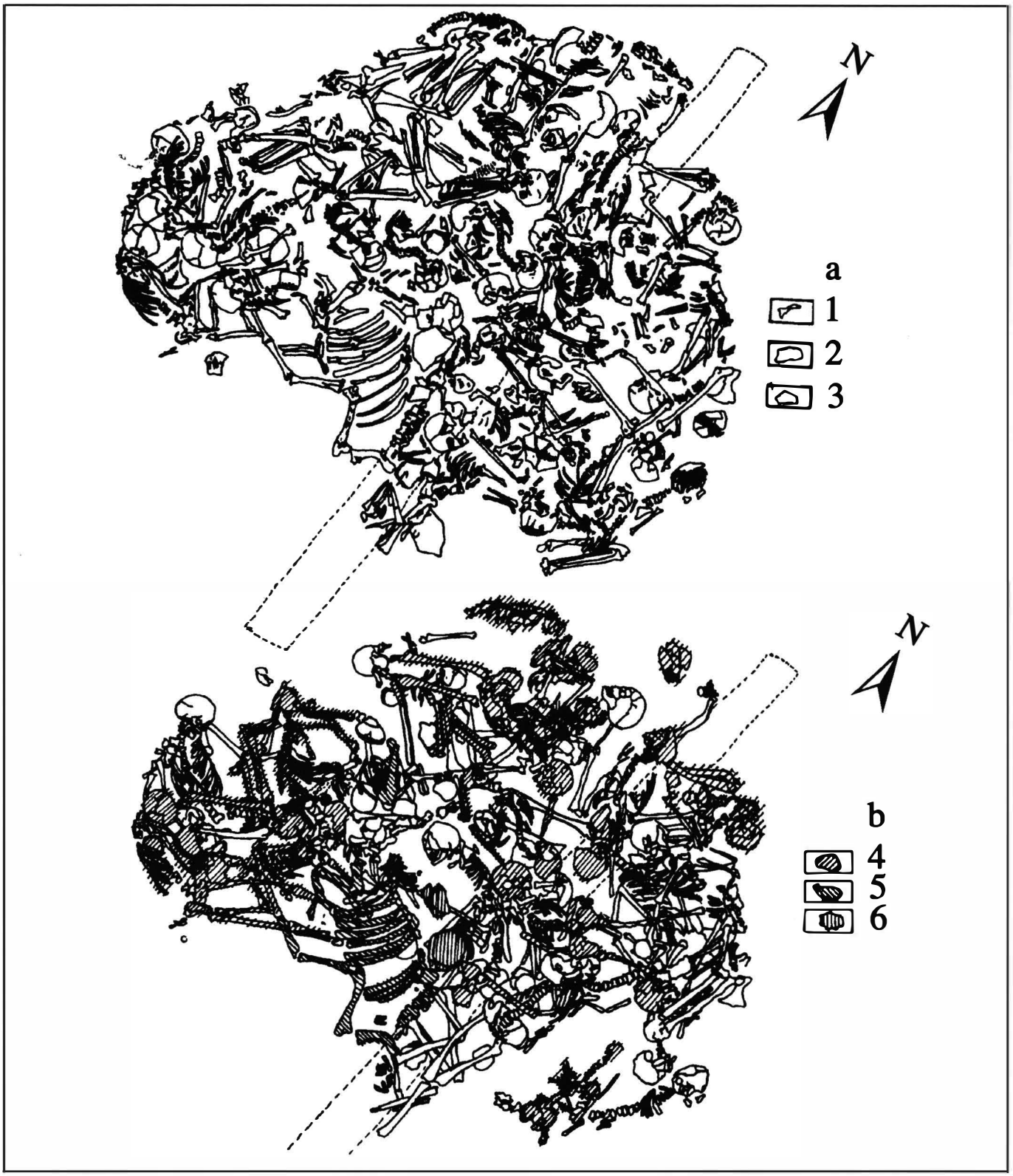

Fig. 6. Hallstatt. Gomolava (Serbie) (d'après N. Tasic); Légende: 1 os, 2 pierres, 3, 6 céramique; b) 4 tombe, 5 os d'animaux.

https://biblioteca-digitala.ro

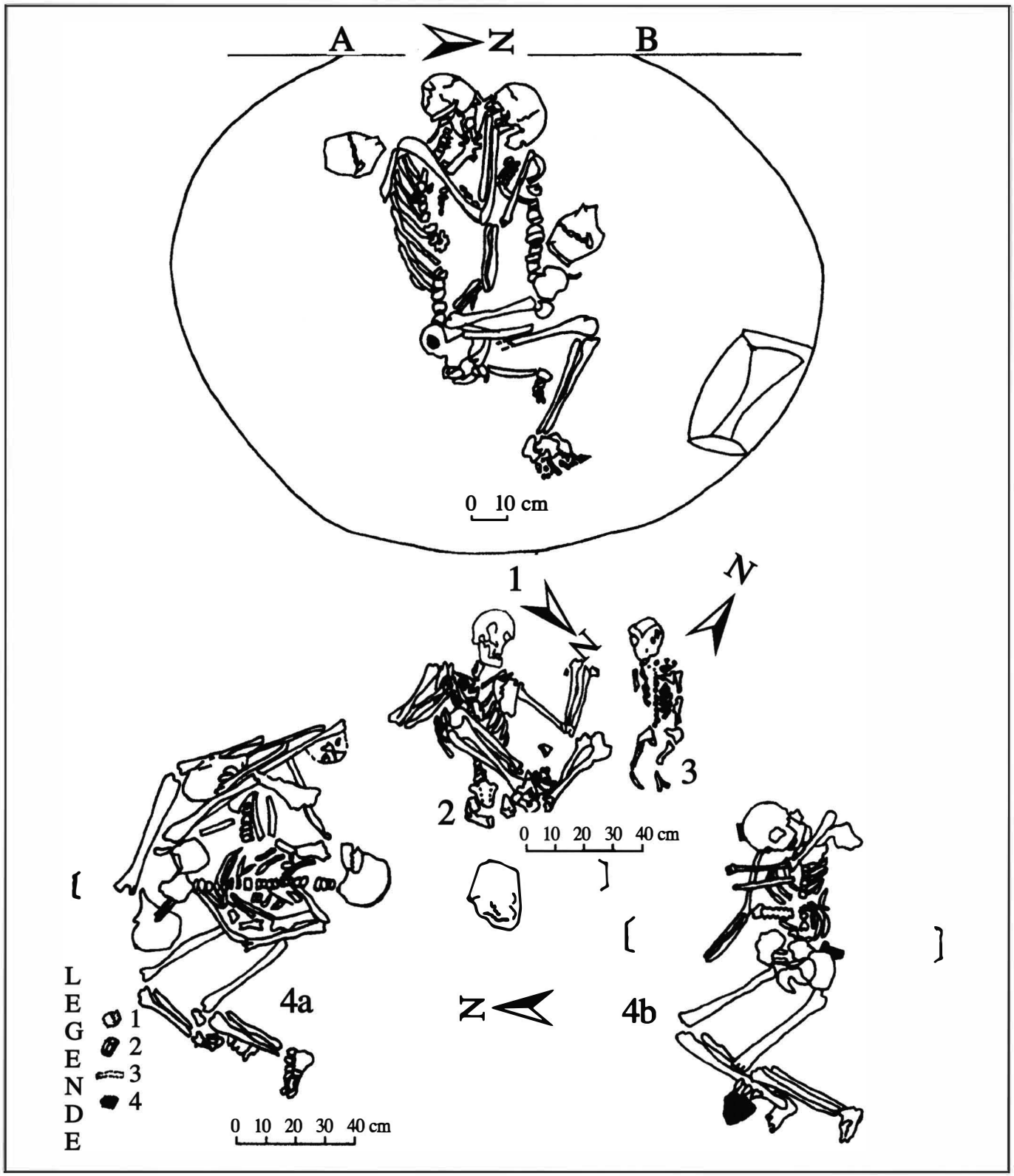

Fig. 7. La Tène. 1 Căscioarele, 2 - 3 Poiana 4 a - b Popeşti (d'après V. Sîrbu, R. et A. Vulpe); Légende: a) 1 vases, 2 pierres, 3 os d'animaux, 4 céramique funéraire.

https://biblioteca-digitala.ro

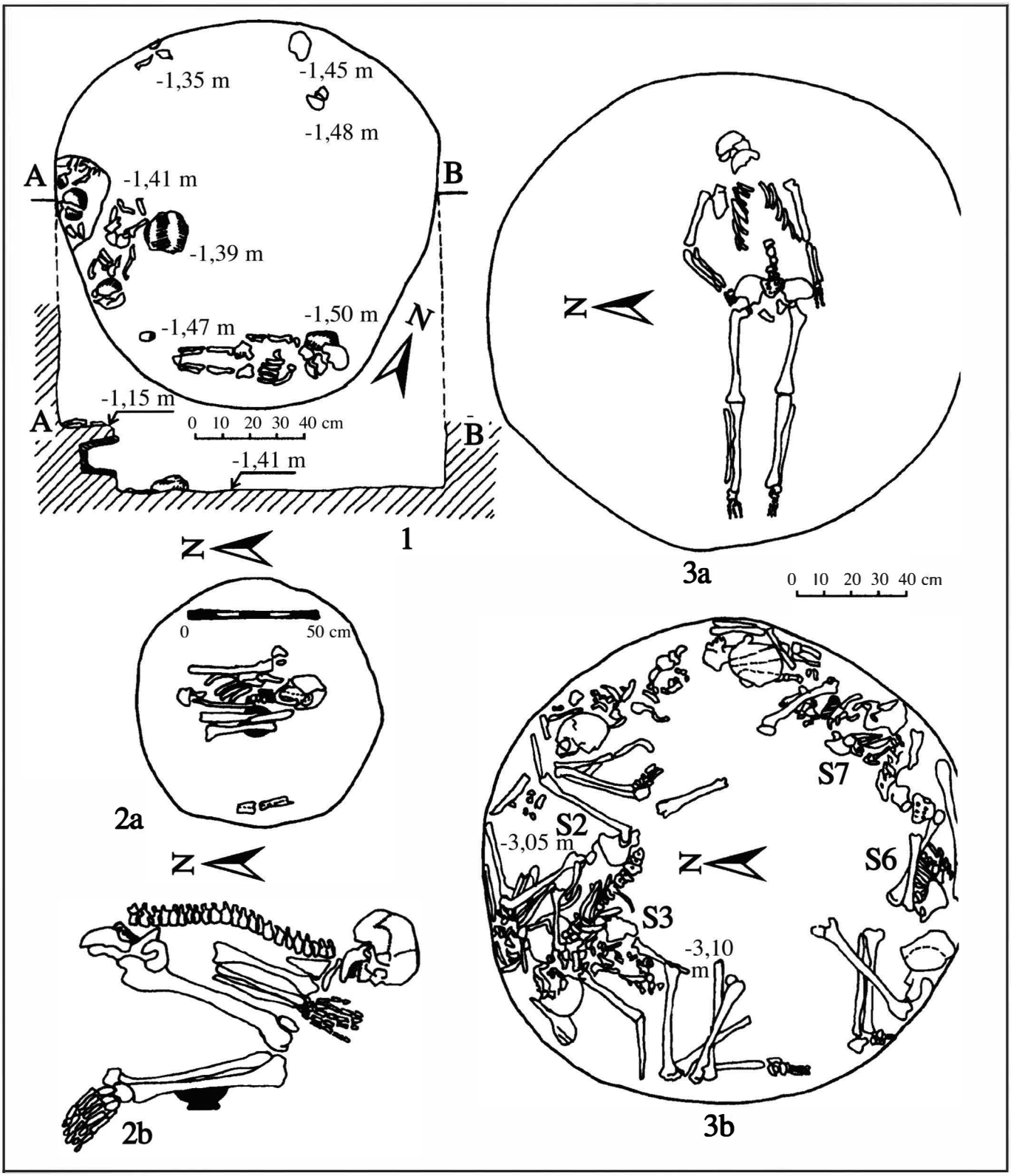

Fig. 8 La Tène. 1. Sf. Gheorghe-Bedehaza, 2 a - b Dulceanca, 3 a - b Orlea - „la fosse orientale" (d'après K. Horedt, S. Dolinescu-Frche, E. Comșa).

https://biblioteca-digitala.ro

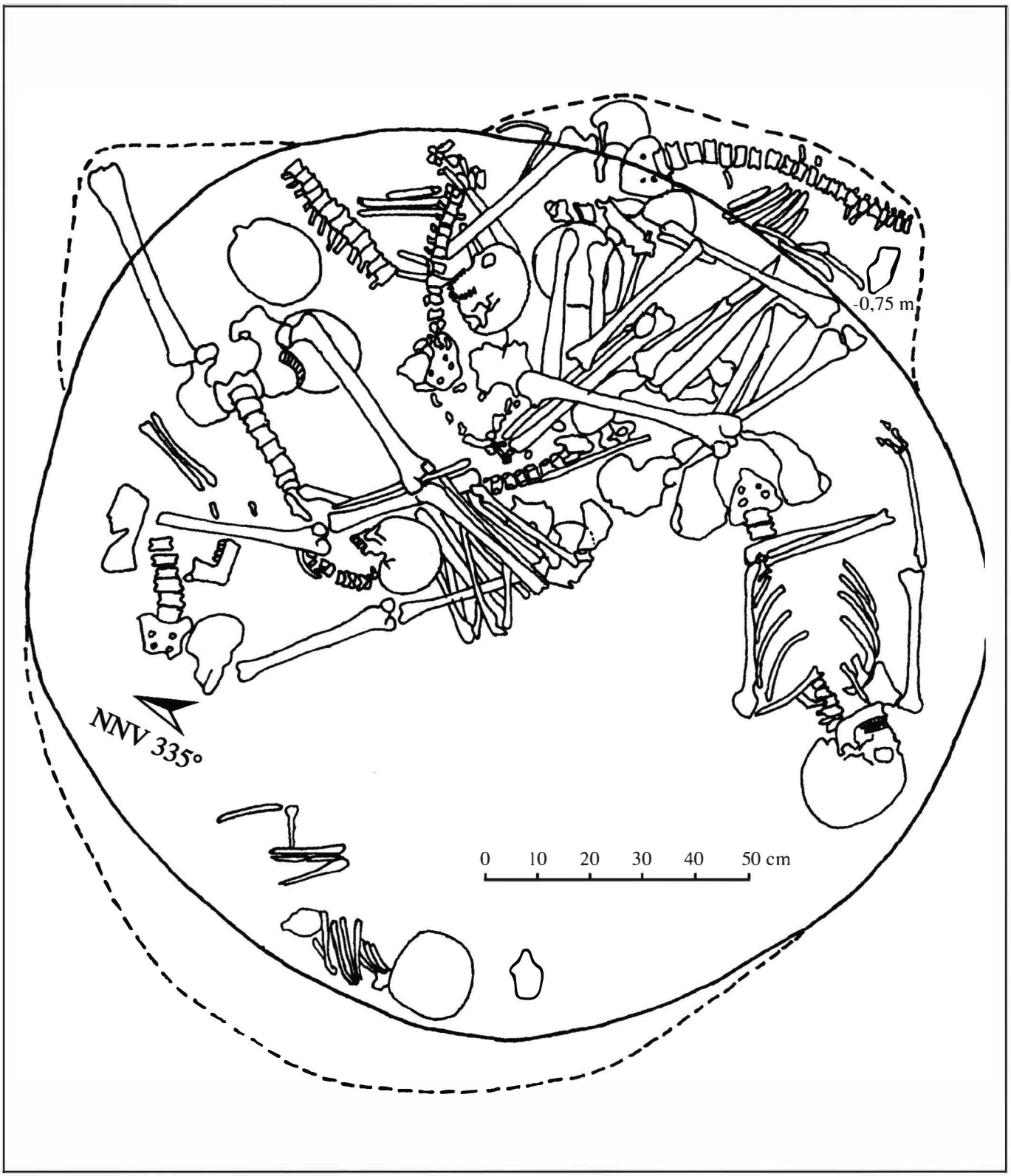

Fig. 9. La Tène. Orlea - fosse no 3 (d'après E. Comşa).

https://biblioteca-digitala.ro

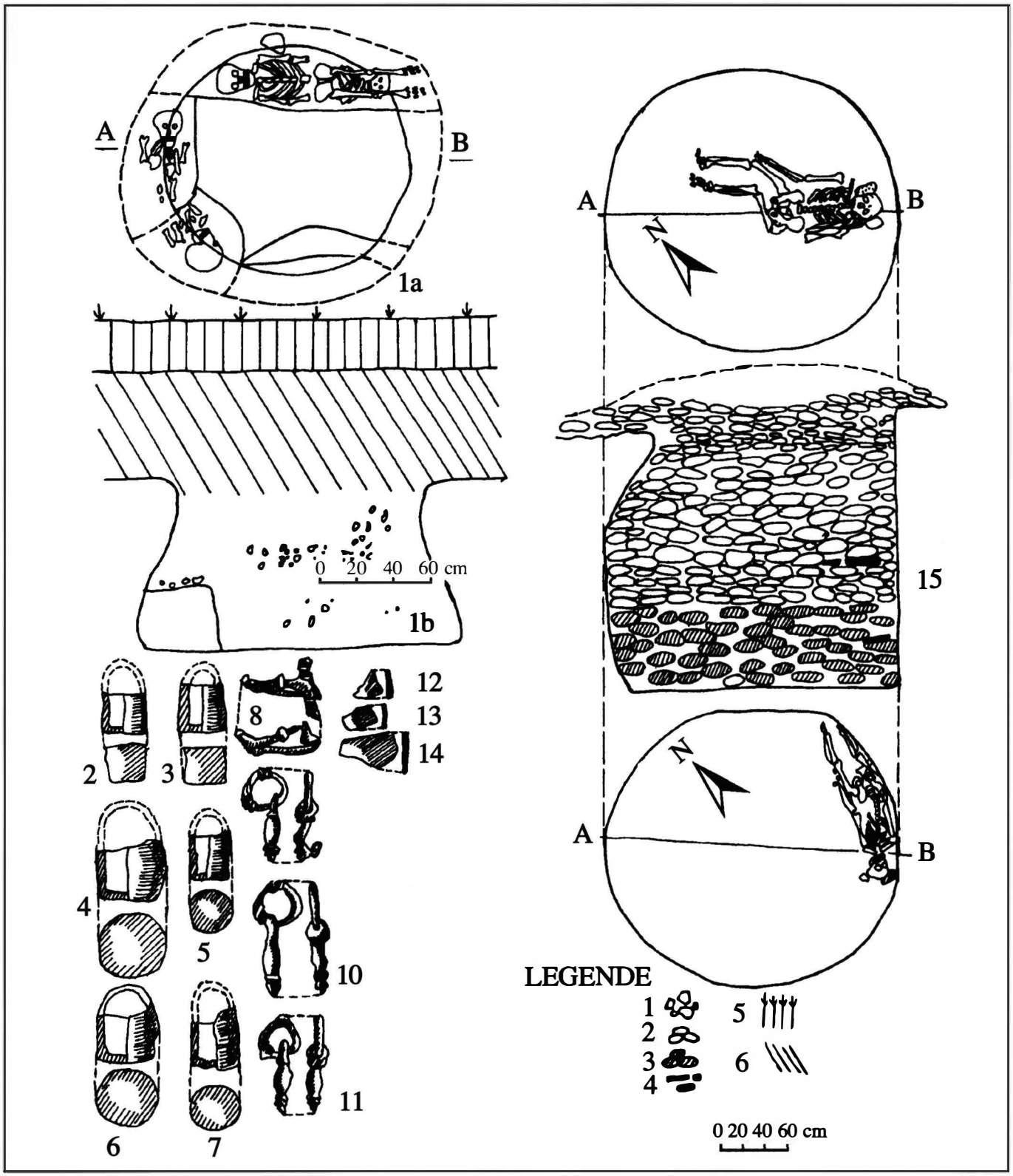

Fig. 10. La Tène. 1 a - b Brad - fosse no 25, profil et Grundiss; 2 - 14 pièces de la fosse no 25; 15 Ocnița; Légende: 1 céramique, 2 pierres de rivière, 3 fragments de „terre", 4 os humains (d'après V. Ursachi et D. Berciu).

https://biblioteca-digitala.ro

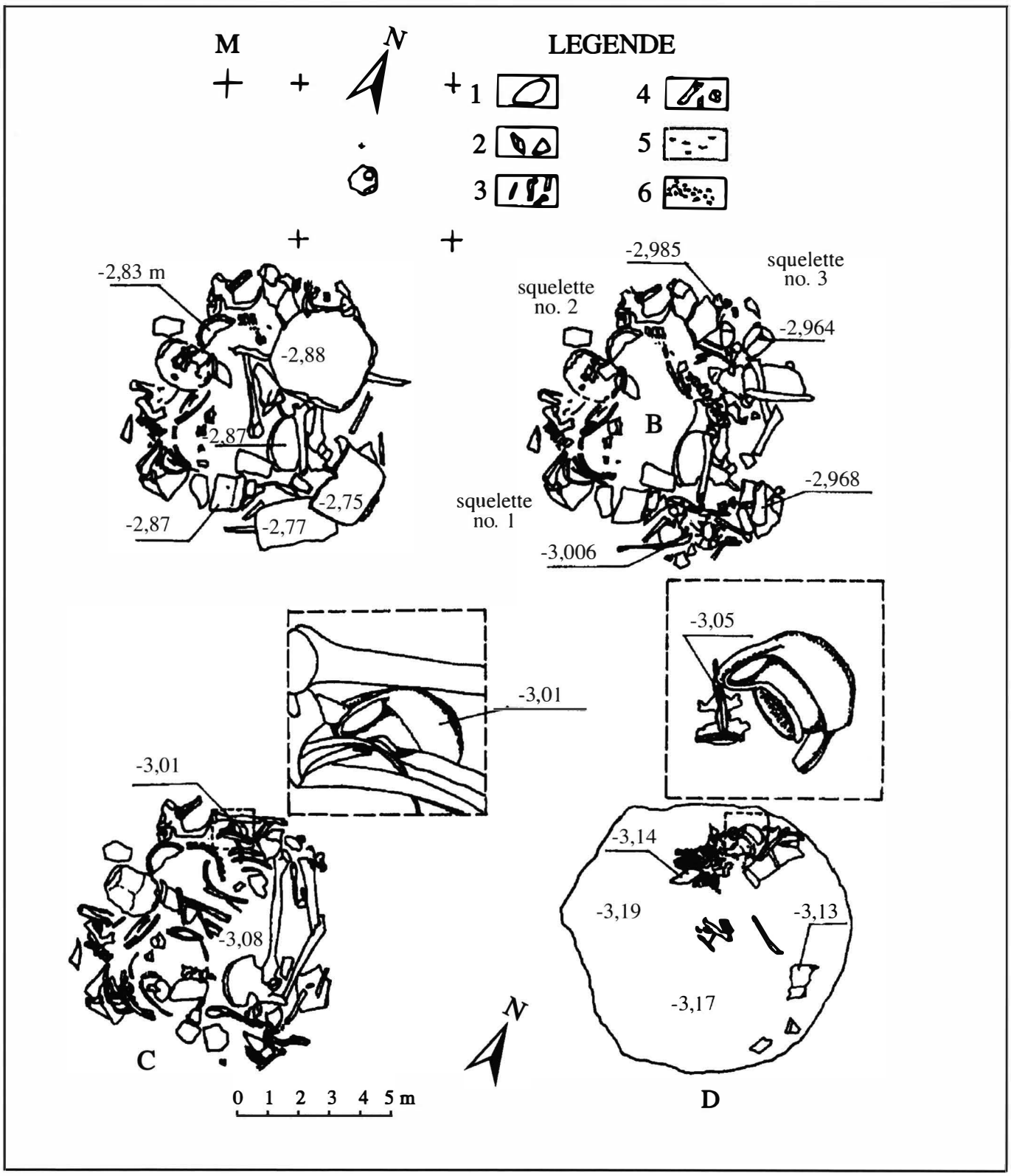
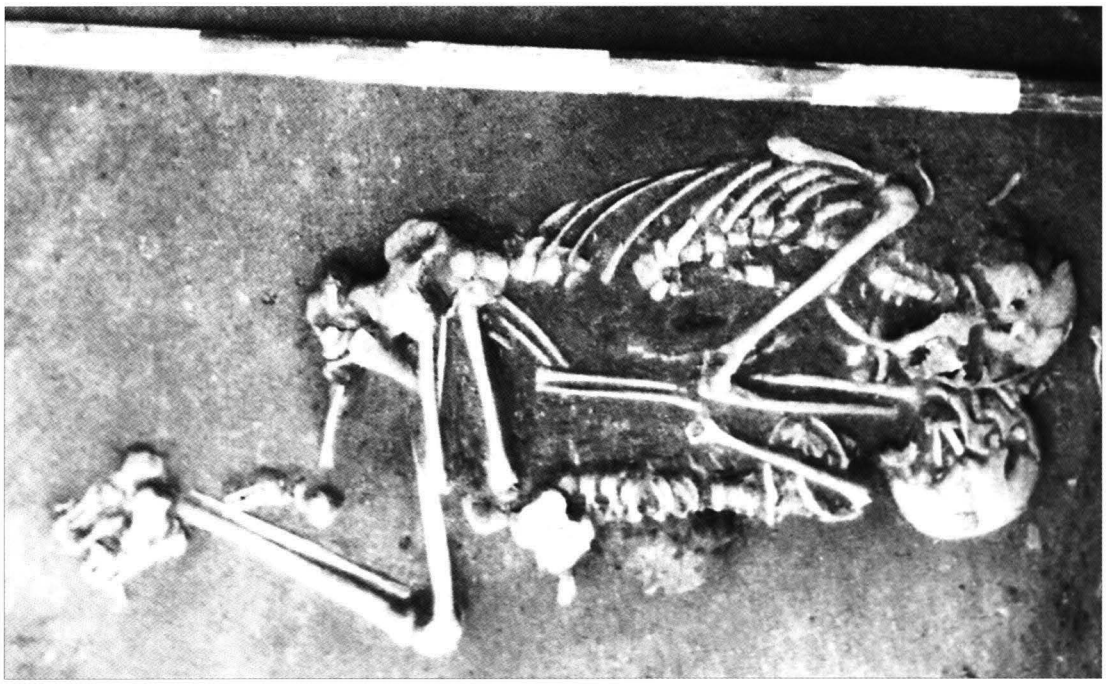

Fig. 11. La Tène. Gomolava (Serbie) (d'après B. Jovanovic, M. Jovanovic); Légende: 1 pierres, 2 céramique, 3 os brûlés, 5 terre brûlée, 6 petites pierres.

https://biblioteca-digitala.ro

1

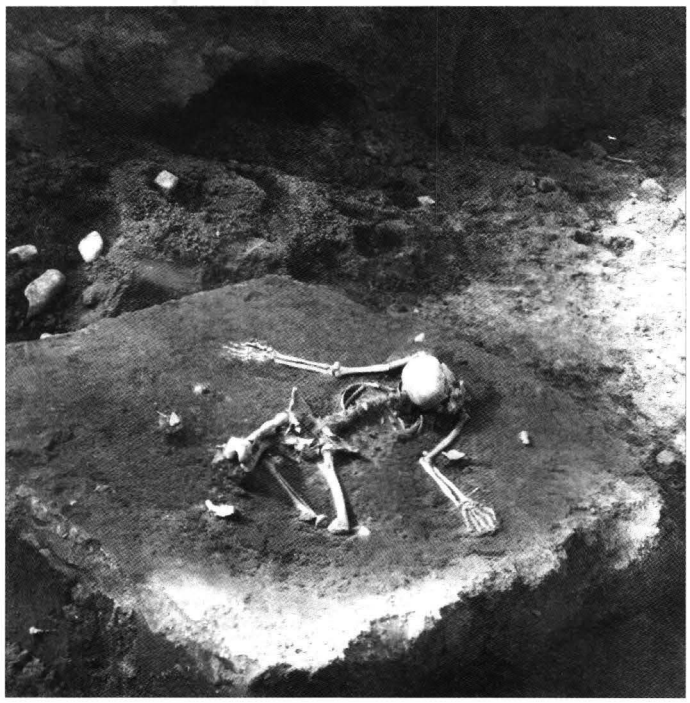
2

Fig. 12. La Tène. 1 Căscioarele, 2 Sighișoara-Wietemberg.

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

Fig. 13. La Tène. 1 Poiana, 2 Sighișoara-Wietemberg.

https://biblioteca-digitala.ro

1

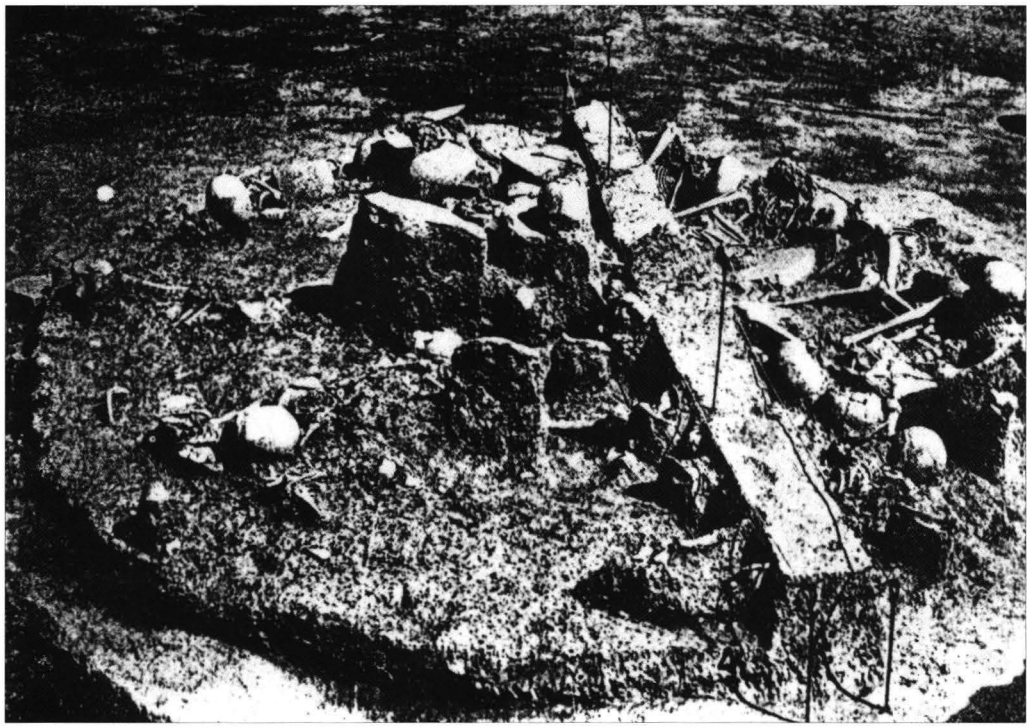
2

Fig. 14. Hallstatt - culture Babadag. Inhumation dans les établissements. 1 Niculițel-Cornet, 2 Garvăn-Mlăjitul Florilor (crâne dans une habitation) (d'après G. Jugănaru).

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

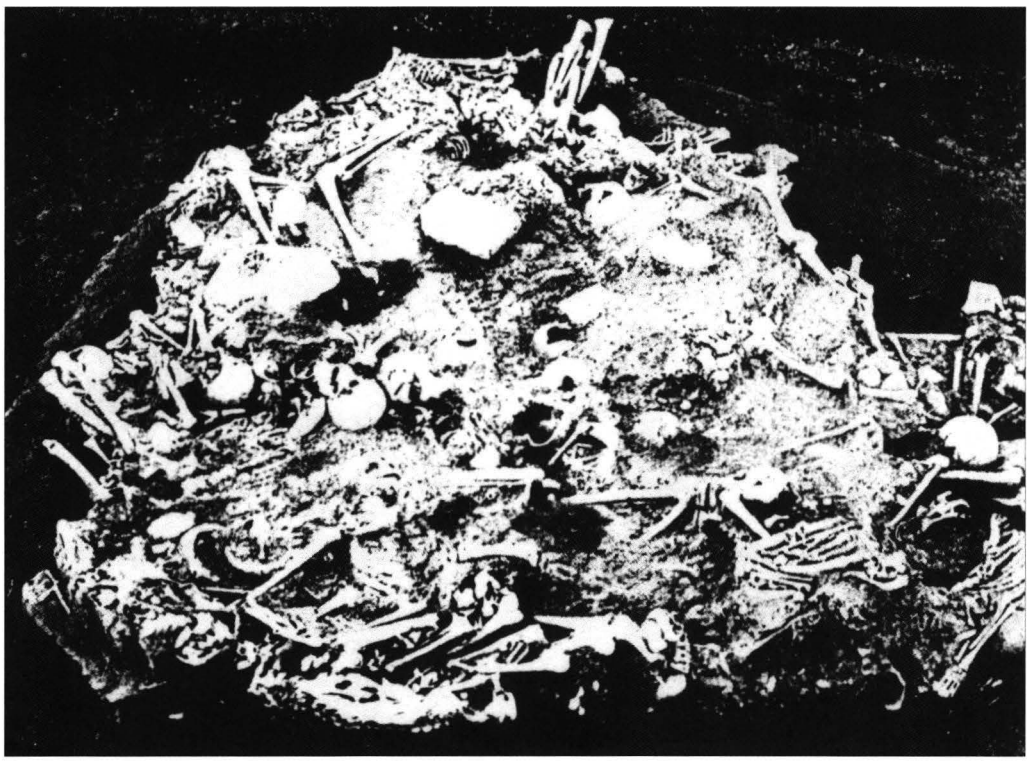

Fig. 15. Hallstatt. Gomolava (d'après N. Tasic).

https://biblioteca-digitala.ro

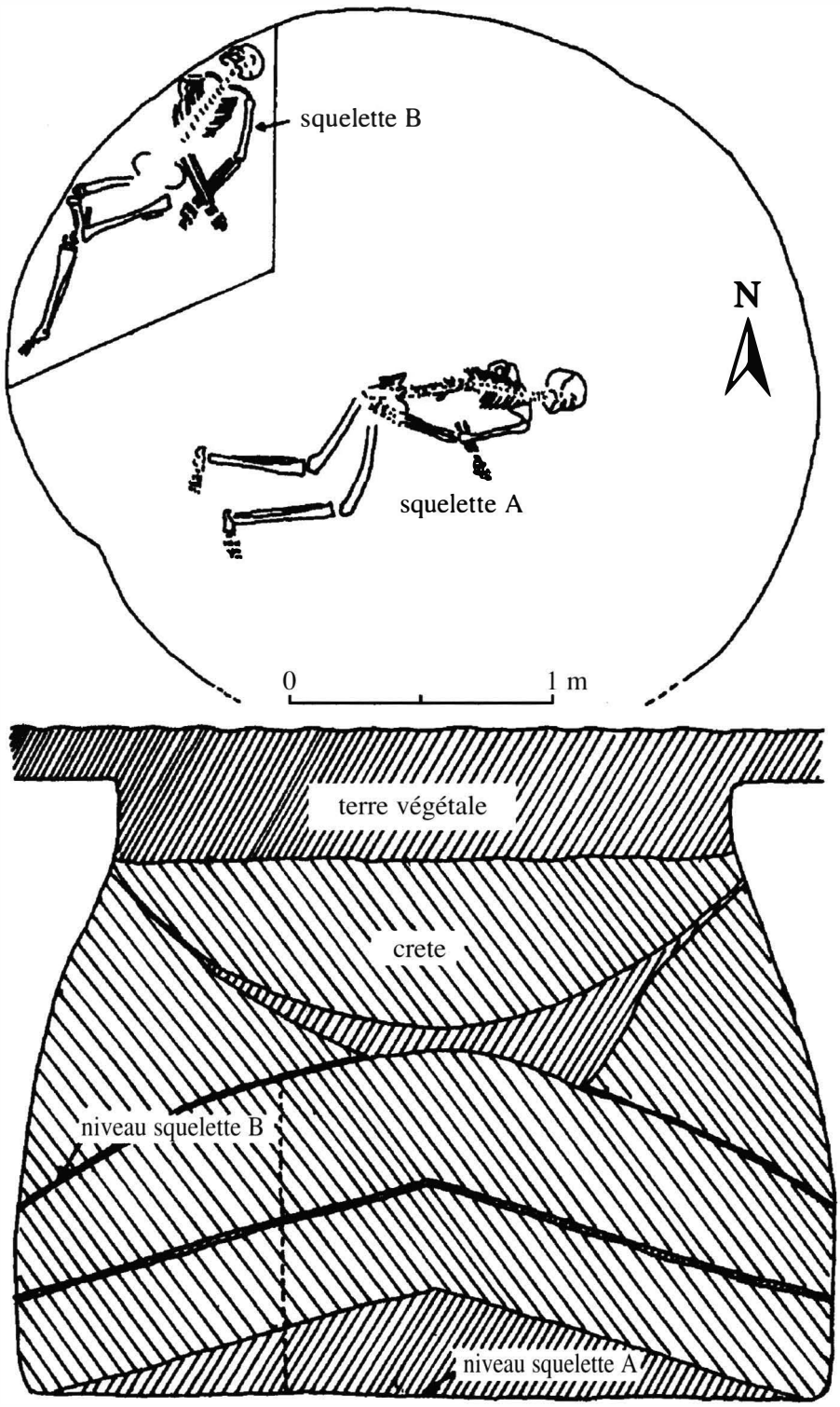

Fig. 16. La Tène. Normée-Marne (France). Inhumation dans un silo (d'après J.-F. Breuiller).

https://biblioteca-digitala.ro

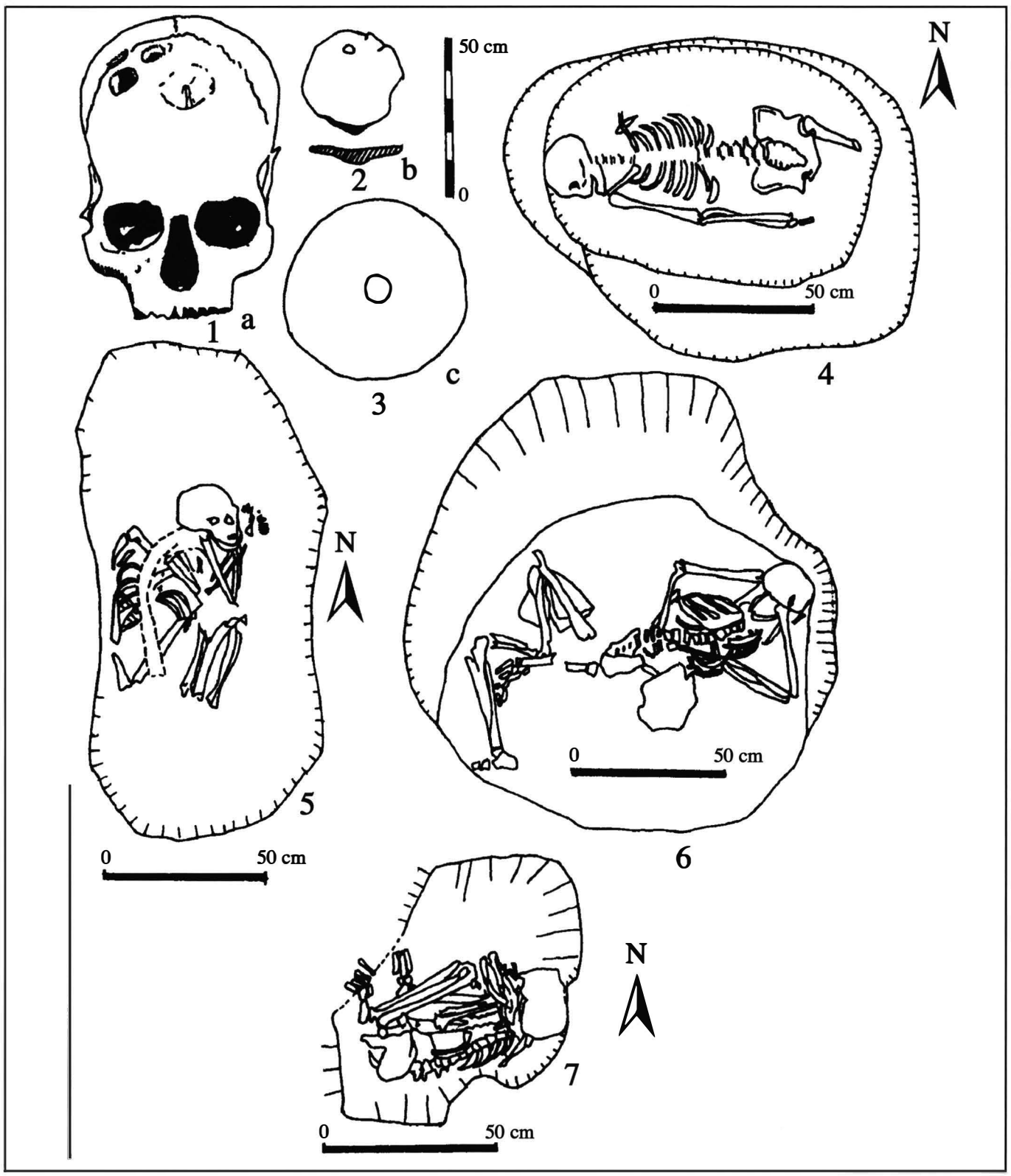

Fig. 17. 1 Crâne avec trepanation de Jerichon-Israel (époque du bronze), 2 - 3 Rondeles de crânes (Grande Bretagne), 4 - 7 Squelettes de l'époque de fer - Burry Hill, Fenaate Cambs, Maiden Castle, Winnal Dawn - Grande Bretagne (d'après C.E. Wilson).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

THRACO-GETO-DACICAL CITIES AND CITY-PLANNING ELEMENTS AT THE NORTHERN THRACIANS

Vasile Haheu

The problems connected with the city-planning process at the northern Thracians were previously taken into discussion within the contemporary archaeological and linguistic literature, and treated in different ways[1]. The greatest part of the researchers emphasize that not even nowadays these questions are far of finding their answers. This happens due to two reasons. The first one consists of the unsatisfactory level of knowledge of the sources. Secondly, we have the methodological approach of the problems. We should emphasize that in the investigated area the level of research of the monuments, the spatial elements as well as the chronological ones are different. The a nalysis of the archaeological objectives certifies that, although we have information beyond any doubt, they are insufficient and quite ill-assorted. On the other hand, in the following lines we do not attempt to investigate the proper process of city-planning, despite its definitely elements, but the evolution of the fortified settlements (cities) accordingly to the urban elements.

The problem of the vicinity of the Greek colony-cities in the north-western area of the Black Sea proves as being of special interest. In this paper we will not stop with special regard on these cities, since we already have such information in the literature[2]. Though, we should emphasize once again their role in the future barbarian *limes*.

Firstly, they become an accelerator of the economic life in this region (the need of the agricultural products as market object enhances). Secondly, they represented a pattern of the daily way of life (comfort, luxury, etc.). The most important thing is that the barbarian urban components, especially in during the initial stages of their apparition, repeat to a certain extent the Greek model of city-planning.

We also do not intend to discuss the aspects regarding these cities as independent organizations, also presented in the literature.

Our aim is to present the basic stages of the development of the north-Thracian cities and their transformation into new settlements, on a higher level from the point of view of the quality: proto-cities - cities.

Hence, we consider necessary to specify the criteria settled for the appearance of the quasi-urban formations, as well as for the proper process of the city-planning.

Accordingly to the features unanimously accepted for the city-planning, we have several patterns of reconstruction which, as general aspect, are similar to each other[3]: 1. the size of the settlement and the number of the population; 2. the internal organizing on quarters; 3. centers of the handicraft production and of trade; 4. laic and cult monumental architecture.

These ones are the basic criteria which have archaeological support and rather belong to the quantitative typology. Behind them we have auxiliary criteria which mirror the complete changes in the society - the qualitative typology: 1. the work division (handicraft-agriculture) and the appearance of the

1 In order to enumerate some of the moste importante studies on this theme, see: G. Mihailov, *Le processus d'urbanisation dans l'espace balcanique jusqu'a la fin de l'antiquite* - III Congrès International d'Études du Sud-Est Européen, Bucarest, 4 - 10 septembre 1974; A. Fol, *La vie urbain dans les pays thraces, macédoniens et illyriens avant la conquête romaine*, Actes du I-er Congres international des études balkanique et Sud-Est Europeen, Sofia, 1966, vol. II.; G. Trohani, *Problema centrelor "urbane" geto-dace din Câmpia Dunării*, Comunicare la Săptămânile Filipopolitane, Plovdiv, septembrie 1990; G. Moraru, *Precizări etnologice în abordarea structurilor urbane la geto-daci*, Symposia Thracologica, Nr. 7, Tulcea, 1989.

2 *Anticinîe gosudarstava Severnogo Pricernomoria*, Arheologhia SSSR, Moskva, 1984; D. Berciu, D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 139 - 323.

3 Childe H.G., *The Urban Revolution*, Town Planning Review, 1950, v. 21; Adams R.M.C, Nissen I., *The Uruk Country-side*, Chicago-London, 1972; V. M. Masson, *Economica i soţialinîi stroi drevnih obşcestv*, Leningrad, 1976; T. D. Zlatkovskaia, *Vozniknovenie gosudarstva u frakiiţev*, Moskva, 1971.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 223 - 225*

https://biblioteca-digitala.ro

trade; 2. the social differentiation and the appearance of the social top elements (both laic and of cult).

Such a typology within a concrete cultural community has perspectives in the methodical plan and is proper from the methodical point of view because it allows the tendency to a concrete historicism[4].

The succinct analysis of the cities within the north-Thracian *limes* allows to remark their correspondence to some of the urban patterns. Their process of transformation into proto-cities (cities), by our opinion, can be separated into three basic stages:

The first one refers to the VIth - IIIrd centuries BC. This is the period of the appearance within the whole Thracian-Gettic areal of an important number of earthen cities (about 200). The basic defensive elements of these ones consist of earthen walls (sometimes filled with *emplecton* of rough or superficially shaped stones) and adjacent ditch. Among these cities we consider as outstanding those of big size (Rudi, Butuceni, Stânceşti, Buneşti, Albeşti, etc.). The archaeological complexes discovered in these cases bring to light a range of objective (a certain systematization of the internal organization, specialized handicraft workshops, important administrative and cult buildings, treasures, etc.), which imply that, during the development of these centers, we are faced with certain quasi-urban tendencies. Unfortunately, only a small part of these sites were exhaustively investigated. This is why we do not afford to assert this point of view. Although, the excavations from Rudi[5], Butuceni[6], Buneşti[7], etc. allow to discover elements of incipient city-planning event in this stage. The evolution of these centers was interrupted about the end of the IIIrd century BC and, by our opinion, is connected, in general lines, to the penetration of the Bastarnae into this area. In the same time, the cities from the east-Carpathian space ceased their function. From now on, the urban development in the north-Thracian areal get new features, and we can speak about the second stage.

The life in these cities westwards from Sireth river only resumes during the period between the end of the IInd century and the Ist century BC. In the same time appear some new cities. All of them are known in the literature as *davae*.

Developed on a common ethno-cultural background, these arrive to a high economic, social and political level. Some of them have an outstanding structure of organization, which leads to the remark of certain tendencies to the city-planning. This moment was already presented in the whole north-Thracian areal westwards from Sireth river. These are the places where we are faced with fortified centers (many of them being residences of the leaders of communities or tribal unions). We also find here elements which we considered in the lines above as being definitely for the tendency to the city-planning. We firstly refer to the internal organization of the settlements, where we remark the idea of an axis, that is the order in the architectonic ensemble[8]. What's more, this is the areal where the economical life (handicrafts and trade), the social and the political one are focused. The archaeological researches also certified in many of these settlements the remains of important cult buildings (the sanctuaries from Popeşti and Brad). The internal organization of these formations, the investigated complexes, as well as the daily way of life of the inhabitants certify certain tendencies to the comfort, which is an important element in the city-planning. It is another point of view the fact that, due to the insufficient data regarding these elements (certifies beyond any doubt of the stone buildings, street net, sewerage, etc.), we are not able to compare them with the typical urban ones.

It seems that we are faced with the city-planning not concerning the shape, but as regards the function of the objectives[9]. One of the main causes of the slow process of city-planning (which, as we are going to

4 V. M. Masson, *op. cit.*, 142 - 144.

5 M.A. Romanovskaiea, F.V. Şelov-Kovedeaev, A. I. Şceglov, *Gorodişce Rudi-Mătonii Ptolomea,* Vestnik Drevnei Istorii Nr. 4, Moskva, 1981, p. 121 - 124.

6 I.T. Niculiță, *Severnîe frachiiţî v YI-I vv. do n.ă.*, Chișinev 1987, p. 88 - 103.

7 V.V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Buneşti, jud. Vaslui,* SCIVA, tomul 34, Nr. 3, Buc. 1983, p. 249 - 273.

8 Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor,* București, 1984, p. 182.

9 Constantin Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata,* București, 1986, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro

present, was not accomplished) firstly consists in the traditionalism of the north-Thracians, as well as in the fact that the idea of the city-planning was adopted by this population not directly from the Greek-Roman, but from the southern Thracians[10].

In this area and during this period the process of the urban transformation is interrupted by the external factors (Sarmathian ones ? and, certainly, by the Roman conquest).

The third stage of the city-planning of the northern Thracians is partially synchronous to the late second stage. The urban transformation during this stage is directly connected to the zone of Orăștie. This is the very place where, starting with the IInd - Ist centuries BC, it is certified a development in connection with the well-known Dacian cities (Piatra Roșie, Blidaru, Costești, Grădiștea Muncelului). Here important building processes took place in the Burebista's and Decebal's formations. The outstanding cities mentioned above make up the basic links to the process of unification of the Dacian society.

We should stress that these archaeological complexes certify a strictly superior level of development, in comparison with the previous stages.

The common aspects of these monuments consists in the discovery of fortified stone walls, where we can remark from now on geometrical shape (Blidaru[11], Piatra Roșie[12]). Most of the walls are built accordingly to the *opus quadratum* and *opus incertum* styles, using blocks of shaped stone, and having auxiliary buildings (towers, bulwarks, etc.). Inside the cities we can remark the separation of the quarters: administrative, civilian, and household ones. In all situations impressive cult buildings (sanctuaries) were found. A series of objectives were also investigated (drains[13], water pipes[14], stone-paved roads[15]), certifying the tendency to the comfort.

In the actual stage of the knowledge it is quite difficult to establish the level and the stability of the transformation of these Dacian centers into proto-cities - cities, due to the interruption of this process during the conquest of Dacia by the Romans. The beginning of the IInd century AD is the moment of ceasing of all ample building activities. The majority of the cities were destroyed, being replaced with Roman garrisons. In the same time, *villa*-cities appear (Drobeta[16]), which are now built accordingly to the Roman pattern.

The process of city-planning at the northern Thracians, especially the tendency to the urban shape during all stages was interrupted and was not accomplished. The internal factors of development were permanently interrupted by the external ones, which were extremely strong (the Baestarnae invasion, the Roman conquest). The result consists in their complete erasure or, in the best situation, in the whole reorientation of the shapes and ways of the urban development.

10 Dinu Antonescu, *op. cit.*, p. 182.

11 *Ibidem*, p. 117, fig. 63.

12 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, pl. II.

13 I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 51 - 52.

14 I. Glodariu, E. Jaroslavschi, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în munții Orăștiei*, București, 1988, p. 101 - 105.

15 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 64.

16 Al. Bărăcilă, *Une ville daco-romain: Drubeta*, L'Archeologie en Roumanie, București, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CETĂȚILE TRACO-GETO-DACICE ȘI ELEMENTE DE URBANIZARE LA TRACII DE NORD

Vasile Haheu

Problemele legate de procesul de urbanizare la tracii de nord au mai fost abordate în literatura contemporană arheologică și lingvistică, fiind tratate în mod diferit[1]. Majoritatea cercetătorilor subliniază că și în prezent aceste probleme sunt departe de a-și fi găsit rezolvarea. Aceasta are loc din două motive. Primul îl constituie nivelul în general nesatisfăcător de studiere a izvoarelor. Pe de altă parte, este diferită însăși abordarea metodologică a problemei. Este necesar de subliniat că pentru zona precăutată nivelul de cercetare a monumentelor, atât după parametrii spațiali cât și cronologici, este diferit. Analiza diferitelor obiective arheologice dovedește că, deși dispunem de informații certe în această privință, ele sunt oarecum disparate și insuficiente. Pe de altă parte, în cele ce urmează noi nu ne propunem a urmări procesul de urbanizare propriu-zis, cu tot spectrul de elemente definitorii, ci evoluția așezărilor întărite -cetăților - prin prisma urbanismului.

Un loc în rezolvarea problemei revine vecinătății apropiate a orașelor-colonii grecești din nord-vestul Mării Negre. În cazul de față nu ne vom opri în mod special asupra lor, ele fiind reflectate deja în literatură[2]. Totuși nu putem să nu subliniem încă odată rolul lor în dezvoltarea de mai departe a *limes*-ului barbar.

În primul rând, ele devin un catalizator a vieții economice în regiune (crește mult necesitatea de produse agricole ca marfă), cât și prezintă un model de preluare a modului de viață cotidian (confort, lux ș.a.). Cel mai important este că componentele urbane barbare, mai ales la etapele inițiale de apariție, mai mult sau mai puțin repetă unele elemente ale modelului grecesc de organizare urbanistică.

De asemenea, nu ne vom opri aici pe larg și la problemele legate de cetăți ca un organism desinestătător, de asemenea reflectate în literatură.

Intenția studiului de față este determinarea etapelor de bază a evoluției cetăților nord-tracice și gradul de transformare a lor în formațiuni calitativ noi: protoorașe-orașe.

Reieșind din sarcinile studiului credem absolut necesar a specifica criteriile stabilite referitor la apariția formațiunilor cvasiurbanistice, cât și la procesul urbanismului propriu-zis.

Conform trăsăturilor unanim acceptate în vederea urbanismului există câteva modele de reconstrucție, care în linii mari se aseamănă între ele[3]: 1) dimensiunile așezărilor și numărul populației; 2) organizarea internă pe cartiere; 3) centre ale producției meșteșugărești și ale comerțului; 4) arhitectura monumentală laică și de cult.

Acestea sunt criteriile de bază, care pot fi semnalate arheologic și țin mai mult de tipologia cantitativă. În spatele lor însă stau criterii de alt ordin (auxiliari), care reflectă schimbările radicale din societate-tipologia calitativă: 1) diviziunea muncii (meșteșuguri-agricultură) și apariția comerțului; 2) arhitectura monumentală laică și de cult.

O asemenea tipologie în cadrul unei comunități culturale concrete are perspective în plan metodic și este îndreptățită metodologic, deoarece permite

1 Pentru a enumera doar câteva studii mai importante, vezi: G. Mihailov, *Le processus d'urbanisation dans l'espace balcanique jusqu'a la fin de l'antiquite* - III Congrès International d'Études du Sud-Est Européen, Bucarest, 4 - 10 septembre 1974; A. Fol, *La vie urbain dans les pays thraces, macédoniens et illyriens avant la conquête romaine,* Actes du I-er Congres international des études balkanique et Sud-Est Europeen, Sofia, 1966, vol. II.; G. Trohani, *Problema centrelor "urbane" geto-dace din Câmpia Dunării,* Comunicare la Săptămânile Filipopolitane, Plovdiv, septembrie 1990; G. Moraru, *Precizări etnologice în abordarea structurilor urbane la geto-daci,* Symposia Thracologica, Nr. 7, Tulcea, 1989.

2 *Anticinîe gosudarstava Severnogo Pricernomoria,* Arheologhia SSSR, Moskva, 1984; D. Berciu, D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei,* vol. I, București, 1965, p. 139 - 323.

3 Childe H.G., *The Urban Revolution,* Town Planning Review, 1950, v. 21; Adams R.M.C, Nissen I., *The Uruk Countryside,* Chicago-London, 1972; V. M. Masson, *Economica i sotialinîi stroi drevnih obscestv,* Leningrad, 1976; T. D. Zlatkovskaia, *Vozniknovenie gosudarstva u frakiitev,* Moskva, 1971.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 227 - 229*

https://biblioteca-digitala.ro

realizarea tendinței spre un istorism concret[4].

Analiza succintă a cetăților din *limes*-ul Nord-tracic permite a întrevedea corespunderea unora dintre ele schemelor urbanismului. Procesul de transformare a lor în protoorașe (orașe), după părerea noastră, poate fi divizat în trei etape de bază.

Prima etapă cuprinde perioada sec. VI - III î.Chr. Este perioada când în întreg arealul traco-getic apare un număr impunător de cetăți de pământ (în jur de 200). Elementele defensive de bază a acestora constau din val de pământ (uneori cu emplecton din piatră neprelucrată ori sumar fasonată) și șanț adiacent. Printre ele se evidențiază cetățile de dimensiuni mari (Rudi, Butuceni, Stânceşti, Bunești, Albești ș.a.) Complexele arheologice descoperite aici evidențiază un șir de obiective (o anumită sistematizare în organizarea internă, ateliere meșteșugărești specializate, importante edificii administrative și de cult, tezaure ș.a.) care indică la faptul că în evoluția acestor centre avem de a face cu anumite tendințe cvasiurbanistice. Din păcate, prea puține dintre ele au fost cercetate integral pentru a ne permite a susține ceva mai categoric. Cu toate acestea săpăturile de la Rudi[5], Butuceni[6], Bunești[7] ș.a. ne permit să descoperim elemente de urbanism incipient încă la această etapă. Dar evoluția acestor centre a fost întreruptă către sfârșitul sec. III î.Chr. și după părerea noastră în linii mari este legată de pătrunderea în zonă a bastarnilor. Odată cu aceasta, cetățile din spațiul est-Carpatic încetează a funcționa. Din acest moment evoluția urbanistică în spațiul nord-tracic capătă complet alte trăsături și putem vorbi despre începutul etapei a doua.

Viața în aceste cetăți, dar numai la vest de r. Siret reîncepe doar spre sfârșitul sec. II - I î.Chr. În același timp apar o serie de cetăți noi. Toate ele sunt cunoscute în literatura de specialitate sub calificativul de *davae*.

Dezvoltându-se pe un fundal etnocultural unic, aceste formațiuni ating un nivel înalt de dezvoltare economico-socială și politică. Unele dintre ele, având o structură organizatorică deosebită, ne confirmă să evidențiem din nou anumite tendințe spre urbanizare. Acest moment este semnalat deja în întreg spațiul nord-tracic de la vest de r. Siret. Anume în aceste centre puternic întărite (multe dintre ele fiind și reședințe ale conducătorilor unor comunități sau a unor uniuni de triburi) găsim elemente pe care mai sus le-am desemnat ca definitorii în tendința spre urbanizare. Avem în vedere în primul rând organizarea internă a localităților, apare ideea de axă, adică de ordine în ansamblul arhitectonic[8].

Pe de altă parte, aici se concentrează viața economică (meșteșugurile și comerțul), socială și politică din zonă. De asemenea, cercetările arheologice au atestat în multe dintre ele rămășițele unor importante construcții de cult (sanctuarele de la Popești, Brad). Organizarea internă a acestor formațiuni, complexele cercetate, modul de viață cotidian al locuitorilor, indică anumite tendințe spre confort, element important în desemnarea urbanismului. Totuși, din cauza nivelului absolut insuficient de studiu al acestor elemente (atestări certe și în masă a construcțiilor din piatră, sistemelor de străzi, canalizații ș.a.), nu le putem compara cu cele tipice urbane.

Se pare că este vorba despre urbanizarea nu ca formă, ci reieșind mai mult din funcționalitatea obiectivelor[9]. Una dintre principalele cauze a ritualului lent de urbanizare (care, după cum se va vedea, nu va fi dus până la capăt) este în primul rând tradiționalismul nord-tracilor, cât și faptul că ideea urbanismului este preluată de către ei nu direct de la greco-romani, ci de la tracii de Sud[10].

Și aici și acum, însă, procesul transformărilor urbanistice este întrerupt de factorii externi (sarmați ? și sigur cucerirea romană).

A treia etapă a urbanizării de la tracii de nord este sincronă cu perioada târzie a etapei a doua. Transformările urbanistice la această etapă sunt legate nemijlocit de zona Orăștiei. Aici, începând cu sec. II -

4 V. M. Masson, *op. cit.*, 142 - 144.

5 M.A. Romanovskaiea, F.V. Șelov-Kovedeaev, A. I. Șceglov, *Gorodișce Rudi-Mătonii Ptolomea*, Vestnik Drevnei Istorii Nr. 4, Moskva, 1981, p. 121 - 124.

6 I.T. Niculiță, *Severnîe frachiitî v YI-I vv. do n.ă.*, Chișinev 1987, p. 88 - 103.

7 V.V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, SCIVA, tomul 34, Nr. 3, Buc. 1983, p. 249 - 273.

8 Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 182.

9 Constantin Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986, p. 126.

10 Dinu Antonescu, *op. cit.*, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro

I î.Chr., este atestată o dezvoltare deosebită legată de cunoscutele cetăți dacice (Piatra Roșie, Blidaru, Costești, Grădiștea Muncelului). Aici au loc importante procese constructive legate de cunoscutele formațiuni ale lui Burebista și Decebal, impunătoarele cetăți eunumerate mai sus constituind verigile de bază ale procesului de unificare a societății dacice.

De la bun început menționăm că aceste complexe arheologice indică un grad de dezvoltare net superior în comparație cu etapele precedente.

Comun pentru aceste monumente este descoperirea unor puternice ziduri din piatră, a căror organizare are de acum forme geometrice conștiente (Blidaru[11], Piatra Roșie[12]). Majoritatea zidurilor sunt edificate în stilurile *opus quadratum* și *opus incertum* din blocuri de piatră fasonată, dispunând de construcții auxiliare (turnuri, bastioane ș.a.). În incinta cetăților este urmărită împărțirea pe cartiere: administrative, civile și gospodărești. În toate cazurile au fost descoperite impunătoare construcții de cult - sanctuare. De asemenea, au fost cercetate o serie de obiective - canale de drenare[13], conducte de apă[14] drumuri pavate din piatră[15], care indică la anumite tendințe spre confort.

În prezent, este greu de determinat cât de stabil și înalt a fost nivelul de transformare a acestor centre dacice în protoorașe-orașe, procesul fiind întrerupt prin cucerirea Daciei de către romani. Începutul sec. II d.Chr. constituie momentul de la care orice activitate constructivă de amploare cu elemente de urbanism încetează. Majoritatea cetăților au fost distruse, în locul unora apărând garnizoane romane. În același timp, apar și orașe-ville (Drobeta[16]), dar care de acum se construiau după modelul roman.

Procesul de urbanizare la tracii de nord, mai drept spus tendința de urbanizare la toate etapele, a fost întrerupt și neterminat. În permanență factorii interni de evoluție erau stopați de factori externi deosebit de puternici (invazia bastarnilor sau cucerirea romană). Ca rezultat, se ajunge sau la dispariția lor completă, sau, în cel mai bun caz, la reorientarea deplină a formelor și căilor de dezvoltare urbană.

11 *Ibidem*, p. 117, fig. 63.

12 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, pl. II.

13 I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 51 - 52.

14 I. Glodariu, E. Jaroslavschi, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în munții Orăștiei*, București, 1988, p. 101 - 105.

15 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 64.

16 Al. Bărăcilă, *Une ville daco-romain: Drubeta*, L'Archeologie en Roumanie, București, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LE SITE DE CELIC-DERE. INTERPRÉTATIONS ETHNO-CULTURELLES ET IMPLICATIONS DANS LA CHRONOLOGIE DU HALLSTATT FINAL

Gavrilă Simion

De par sa position géographique et la variété de ses richesses naturelles, le territoire istro-pontique a toujours représenté une sorte de plaque tournante des contacts avec le monde extérieur. Fait généralement connu, les rapports de ses autochtones avec les étrangers ont subi les aléas de l'histoire, revêtant tantôt un caractère bénéfique sous un régime de liberté fondé sur des relations économiques ou des alliances de tout genre, tantôt les effets plus ou moins radicaux des divers impacts auxquels il fut soumis. Notre propos ici est de jeter un jour sur l'histoire du Bas-Danube au cours des VIe et Ve siècles a.Chr., étudiée à travers les vestiges archéologiques mis au jour dans la Vallée du Celic (Celic-Dere).

Au point de vue géographique, le site respectif se situait à l'époque dans le voisinage immédiat du carrefour des principales routes venues de l'extérieur. En effet, la Vallée du Celic ou de son nom courant Celic-Dere figurait une voie d'accès facile liant entre elles les diverses localités de la partie centrale du territoire de cette province et les rattachant aux grandes artères navales et terrestres qui longeaient le Danube (fig. 1).

Actuellement, le site archéologique en question se trouve à 3 km. sud de la confluence du petit ruisseau Celic avec le cours de la Telița. L'endroit est généralement connu de nos jours grâce au monastère qui se dresse là et qui a pris le nom attribué sous la domination ottomane à cette vallée, celui de Celic-Dere.

Le site hallstattien était aménagé sur une plate-forme d'environ 4 ha., entourée de trois côtés par des ravins nettement marqués, alors que son quatrième côté se prolonge sans démarquage aucun par le versant de la colline (fig. 2/B-a). Les sondages archéologiques n'ont saisi jusqu'à présent la moindre trace de fortification de main d'homme (vallums, fossés, palissades). Il semble que la défense de l'habitat ait été laissée à sa situations naturelle, sans exclure toutefois la possibilité de quelques travaux destinés à accuser la verticalité des versants respectifs. Notons que ses trois côtés entourés de ravins, la plate-forme en question offre un aspect polygonal aux angles arrondis, qui complétée par quelques éléments de défense artificiels pouvait devenir inexpugnable (fig. 2/B-a).

Les vestiges mis au jour par les fouilles témoignent avec éloquence de l'appareil de construction des logis et de tous les autres aménagements visant l'organisation de la vie d'une communauté humaine: fours, fosses à provision, etc. Ils montrent l'existence de deux étapes d'habitat bien distinctes, individualisées, comme nous le verrons ci-après, non seulement par la forme et la technique de l'appareil de construction, mais aussi par tous les matériaux susceptibles de fournir l'image d'une culture matérielle caractéristique de la période historique considérée.

La première étape d'habitat est illustrée par des logis aménagés à demi dans la terre (fig. 3 et 4). De forme circulaire, leur diamètre variait autour de 6 m., le sol à l'intérieur étant creusé jusqu'à la couche de terre jaune, transformée en plancher. Par rapport au sol antique, ces demeures avaient donc leur plancher à 70 cm. de profondeur. La fosse destinée à l'aménagement d'un de ces logis était creusée de façon à écarter d'abord la couche végétale épaisse d'environ 30 cm., ainsi que la couche suivante de terre grise, celle-ci mesurant entre 40 et 50 cm. Dans les parois en bousillage épais de 40 - 50 cm. étaient fixées les grosses pièces de bois pour les murs. Toujours en bousillage était également consolidé le plancher autour du pal dressé au centre de la pièce pour en soutenir la toiture. A en juger d'après les fragments de murs saisis par les fouilles dans les décombres, ils étaient faits de clayonnage renforcé de pieux et doublés de bousillage. On ne saurait pourtant pas évaluer la hauteur de ces murs, le moindre indice manquant. D'après l'épaisseur de la couche de décombres et de cendres notamment, on serait en droit d'induire l'existence d'un très épais toit de jonc ou de chaume. L'abondace des vestiges

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 231 - 235*

https://biblioteca-digitala.ro

archéologiques et l'incendie dont en relève les traces sur les lieux montrent que la fin de cet habitat a dû adoir eu lieu brusquement et de façon brutale.

Pour ce qui est de la deuxième étape d'habitat, il est attesté par les maisons en surface du sol dégagées par les fouilles dans le second horizon du site. Elles étaient bâties de bousillage ou torchis. On ne saurait préciser la forme des blocs de bousillage. Leur teinte qui montre une oxydation d'intensité uniforme suggère une cuisson ayant précédé leur utilisation dans l'appareil de construction et non comme résultat de quelque incendie. De même, les recherches effectuées jusqu'à présent ne peuvent préciser le plan de ces maisons, plus ou moins spacieuses, ni la présence d'une ou de plusieurs chambres.

Mentionnons aussi que les fuilles sur le site ont dégagé plusieurs autres ensembles archéologiques - fosses ménagères, âtres de fours (fig. 3). Il convient de noter certains détails les concernant, à savoir que les fosses étaient munies d'un couvercle en terre cuite et que les âtres des fours reposaient sur un lit de gravier ou de tessons céramiques.

Si la précédente description du site prend une légère teinte de rapport, elle ne vise en réalitè qu'à fournir le cadre du matériel archéologique que nous présenterons ci-après suivant un ordre chronologique. Il s'agira surtout de vestiges céramiques et de quelques objets, peu nombreux, reflétant les activités et la vie spirituelle des gens qui les ont utilisés.

L'étude des vestiges céramiques récupérés sur les planchers ou dans l'horizon du premier habitat dispose d'une quantité suffisante de fragments d'une grande variété de forme. Ceci laisse à supposer que l'anéantissement de l'habitat a eu lieu brusquement, comme nous l'avons déjà dit, en prenant par surprise les gens du cru sans leur laisser le temps de sauver quoique ce soit. Notons tout d'abord les fragments de grands récipients de type pot, aux parois épaisses, fabriqués dans une pâte dense mélangée à du sable, bien cuite. De teinte noire uniforme, ces pièces comportent des surfaces lisses, lustrée avec des galets jusqu'à leur conférer un éclat métallique[1] (fig. 5/a). Des vases d'une taille moins importante mais gardant le profil bitronconique propre aux pots précédents se rangent dans cette même catégorie céramique (fig. 5/b). Leur col légèrement élancé, avec la lèvre joliment évasée leur confère un aspect de trompette. La pâte dont ils son confectionnée est bien travaillée et parfaitement cuite, ce qui rendait possible des parois minces, mais d'évidente durabilité. Avec le même éclat métallique à l'extérieur, leur teinte varie du noir au cendré.

Mentionnons aussi des grands vases-pots avec les parois droites de la forme d'un sac (fig. 5/c). Ils sont fabriqués dans une pâte grossière, pétrie avec du gravier et des tessons concassés. Si leurs parois épaisses sont lissées superficiellement, en revanche elles sont bien lustrées avec des galets et parfaitement cuites, avec une teinte uniforme d'un brun-roussâtre.

La même technique de fabrication se retrouve dans le cas des fragments d'écuelles. Plutôt limitées en nombre semble avoir été les écuelles avec l'embouchure arquée vers l'intérieur et la lèvre décorée ou non, de larges cannelures obliques (fig. 6/d). Plus nombreux sont les bols largement ouverts, dont la lèvre large est évasée de façon très accusée (fig. 6/c).

Dans ce même groupe d'ancienne tradition s'inscrivent aussi les tasses (cassolettes). Elles sont modelées dans une pâte fine, bien cuite, joliment lissée et lustrée jusqu'à l'obtention d'un éclat métallique - autant de traits qui les caractérisent. Pour certaines d'entre ces pièces la surface de cassure est noire alors que leur teinte extérieure est beige (brunâtre). D'autre pièces de cette catégorie sont faites d'une pâte plus sableuse, offrant une variété de tons du noir au gris (fig. 6/b). Généralement, elles sont munies d'une anse surhaussée, de taille basse, la panse arrondie et ornée d'une fine cannelure légèrement plus accusée sur l'épaule. Il y a enfin des pièces décorées de traits cotelés par paires dans la zone de leur diamètre maximum (fig. 6/a).

Or, toutes ces formes céramiques d'évidente ancienne tradition ont été attestées au cours des étapes historiques précédente et surtout pendant la troisième phase de la culture Babadag. Mais les pièces de cette catégorie ont été mises au jours mélangées à des fragments céramiques caractérisés par une autre technologie. On distingue dans l'amas de vestiges de cette dernière espèce deux grandes catégories:

La prmière à mentionner est celle de ce que l'on

1 Seb. Morintz, Dacia, 8, 1964, p. 101 - 118; idem, Peuce, 2, 1971, p. 19, 25; idem, Thraco-Dacica, 8, 1987, 1 - 2, p. 39 - 71.

https://biblioteca-digitala.ro

nomme la céramique grossière[2] (fig. 7). Sa pâte comporte du sable ou du gravier et des tessons concassés, ce qui lui confère une certaine porosité empêchant l'exécution des parois parfaitement lisses. La plupart de ces fragments viennent de vases de taille moyenne ou petite, revêtant la forme d'un *sac* ou d'un *cloche*. Bon nombre d'entre eux offrent les traces d'un bain de slip censé les lustrer. Leur décor est, pourrait-on dire, standardisé, fait en général de bandes alvéolaires disposées en cercles sur l'horizontale ou en guirlandes, le tout interrompu ou nom des manches. Dans le cas des vases-cloches l'ornementation est de beaucoup plus pauvre quand elle n'en fait absolument défaut. De ce même groupe de céramique grossière font également partie bon nombre de cruches ou brocs, sans une forme parfaitement définie, munis ou non d'anses ou de manches (fig. 7).

La seconde catégorie réunit des vases avec la pâte de qualité supérieure[3] (fig. 8), de meilleure composition, mieux pétrie aussi, avec les parois lissées soigneusement. Une couche de slip assurait le brillant des parois. Généralement, les vases respectifs sont de forme bitroconique, plus ou moins accusée, cependant, il y a aussi des vases-cloches, des cruches et des brocs. Leur décor est simple, composé uniquement de boutons appliqués en pâte crue sur les parois ou les manches. Ces-derniers sont de formes diverses, disposés tantôt sur la ligne du diamètre maximum du vase, tantôt dans son registre inférieur ou encore sur l'épaule de la pièce. A cette même catégorie appartient également un type de vase plus ou moins bitronconique ou avec les parois à peu près droites, décorés d'une bande d'aspect triangulaire ou de section d'un demi-cercle, simple, sans alvéoles, dessinée dans la pâte crue. Ce motif était disposé en cercles à l'horizontale sur les parois du récipient; on le retrouve aussi dessinant d'autres formes géométriques (fig. 9/a). Le motif en question est généralement connu dans l'étape finale du bronze, en tant qu'élément typique de la culture Sabitinovka-Noua-Coslojeni, donc étranger au milieu local pendant la période qui nous importe ici. Egalement étrangers au milieu local sont les récipients genre pots de taille moyenne, la lèvre droite ou évasée et décorés de piqûres circulaires sous la lèvre ou d'encoches sur la lèvre même[4] (fig. 9/b).

Mais importante pour notre étude, notamment pour ce qui est de faciliter la précision de la chronologie absolue du site, s'avère la céramique grecque d'importation (fig. 10). Elle a été dégagée soit à l'intérieur des logis, soit dans les fosses ménagères. Il s'agit d'amphores et de vases d'usage courant ou de ce qu'on appelle la vaisselle de cuisine. Moins fréquentes, mais pourtant attestées sont les fragments d'une poterie de luxe, laissés par diverses formes de vases vernis au noir. Mais la majeure partie des fragments de cette cèramique d'importation représentent des restes d'amphores. Quelques uns gardant encore de tronçons typiques du vase respectif: anses, lèvres, cols ou fonds, ainsi que des traces de peinture rouge ou brunâtre disposée par bandes, tantôt larges, tantôt minces, sur le col, sur l'anse ou sur la panse. Ce sont autant d'éléments permettant de préciser l'origine grecque-orientale de la poterie en question, fabriquée par les centres de cette région et notamment de Chios. Par la même occasion, nous sommes à même de la dater entre la seconde moitié du VIe siècle et la première moitié du Ve siècle a.Chr.[5] Comme nous l'avons déjà mentionné, la poterie de luxe est attestée dans une moindre mesure, mais quand même présente, avec son vernis d'un noir brillant. On a pu la dater de la première moitié du Ve siècle a.Chr.[6] (fig. 10).

L'examen des vestiges céramiques récupérés dans les maisons en surface du sol, montre les signes d'une évolution, tant sous le rapport de la technologie en usage, qu'au point de vue de la forme et de l'ornementation des récipients respectifs. En ce qui concerne l'évolution de la technique de fabrication, celle-ci poursuit la tradition des deux catégories décrites précédemment.

2 I.H. Crișan, *Ceramica Daco-getică*, București, 1969, p. 66 - 99; M. Coja, *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkanique...*, 2, Sofia, 1970, p. 335 - 351.

3 I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 70 - 78.

4 B. N. Grakov, A.I. Meliukova, *Voprosî skifo-sarmatskou arhologii*, Akademia Nauk SSSR, 1952, p. 39 - 93 (cu referire la p. 80 et fig. 6 et 7); V.A. Ilinskaia, *Voprosî skifo-sarmatskoi arheologii*, 1952, p. 168 - 185 (p. 1/12; pl. 2/26, 43 - 44; pl. 5/ 5 - 7).

5 M. Lambrino, *Les vases archaiques d'Histria*, București, 1938, p. 107 - 115.

6 M. Mănucu-Adamești eanu, Peuce 12, Tulcea, 1995, p. 40, fig. 3/5; ont établis de type COTHON de la céramique de luxe en firnis noir a été determinée par le professeur Dinu Adamești eanu et a été encadrée au premier quart de Ve a.Chr.

https://biblioteca-digitala.ro

Un premier groupe est formé par la poterie grossière avec sa pâte poreuse, impure, mélangée de gravier et de tessons concassés. Dans la plupart des cas, ce groupe anglobe notamment les pots de type sac, de petite taille, décorés de bandes alvéolées, disposées circulairement ou en guirlande aux abords de l'embouchure; parfois, la ronde de ces motifs est interrompue par la présence de quatre manches.

Le second groupe comporte la céramique de qualité supérieure. Elle est fabriquée dans une pâte plus homogène et les vases respectifs ont passé par un bain de slip. Généralement ce sont des pièces noires ou des teintes alternées du noir-cendré au brun-roux. Leur motifs décoratifs sont des protubérences, boutons ou cornes d'abondance, ainsi que des manches. Ces-derniers pouvaient être carrés, en forme de trapèze ou de fer à cheval. La plupart des vases en questions sont la forme des pots bitronconiques, ce qui leur confère une certaine taille, mais les pièces plus basses sont également attestées.

Notons aussi la présence de la poterie d'importation. Celle-ci s'avère même plus abondante que dans l'étape précédente avec la nette domination des amphores de Thasos.

Cet ensemble de formes, de techniques et d'éléments décoratifs témoigne d'une incessante évolution au fil de âges. Depuis le caractère hétérogène de la période archaïque, le style marque une tendance unitaire avec une prédilection manifeste pour la simplicité.

Mais, à part la poterie dont nous venons de donner un aperçu sommaire, il convient de mentionner aussi d'autres objets trouvés à Celic-Dere. Notons les fusaïoles, d'argile de forme bitronconique, en tronc de cône ou cylindrique (fig. 11/c), les couteaux et fragments d'épées de fer, une hache plate à ailerons de fer (fig. 12/a), des figurines d'argile fragmentaires (fig. 12/b), les fibules, les perles de verre et des fragments de joujoux (fig. 11/a et b). La plus grande partie de ces vestiges sont communs et revêtent un caractère conservateur, mais il y a aussi une certaine quantité, malheureusement trop réduite, de pièces susceptibles de fournir une suite de précisions d'ordre chronologique, ethno-culturel ou économique.

Parmi les pièces offrant des données inédites ou attestant des faits déjà connus comptent en premier lieu les fibules type Glasinac. Il s'agit de fibule Glasinac[7] IV d'après la classification généralement acceptée (fig. 11/a). Elles sont assez bien représentées dans le reste de la Péninsule balkanique aussi, de même que dans les zones nord-pontiques. Leur présence corroborée avec la poterie grecque d'importation atteste la chronologie proposée pour la première phase d'habitat de Celic-Dere, c'est-à-dire le VIe et le commencement du Ve siècle a.Chr.

Une autre pièce digne de retenir notre attention est la hauche plate à ailerons (fig. 12/a), faisant double emploi comme arme et comme outil, qui est attestée dans de vastes espaces[8]. Considérée comme d'origine orientale, elle fait partie du répertoire métallurgique de l'âge du bronze[9]. En Roumanie, on la retrouve aussi bien à l'intérieur de l'arc carpatique que dans le reste du pays[10]. Néanmoins, vu la longue période de son usage - du Ha B_3 au La Tène - elle ne peut servir à la précision de la chronologie de notre site. Comme nous venons de la dire, les études lui attribuent une origine orientale, étant attestée au cours de la deuxième phase Tchernoles, désignée par A. I. Terenojkin[11] sous nom d'étape Jabotinsk des VIIe - VIe siècles a.Chr. La hache plate de Celic-Dere a été trouvée en association avec la céramique ornée de piqûres en-dessous de la lèvre des récipients et avec des fragments ornés de bandes triangulaires dans la pâte crue des parois. Or, l'origine nord-pontique de la céramique respective est attestée pour la phase finale de la culture Tchernoles, généralement connue dans le bassin du Dniepr et du

7 T. Bader, *Die Fibeln in Rumaänien, Pröhistorische Bronzefunde,* UISPP, 14, b, München, 1983, p. 76 - 77, pl. 24/134 - 136; Dragi Mitrevski, *Archeologia Iugoslavica*, 24, Lubliana, 1987, p. 37, fig. 39 - 42.

8 A. Lásló, Z. Székely, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 215 - 216; A. Lásló, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 29 - 38; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, (depozitul de la Bârlad); V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudeanu, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991, p. 50 - 53 cu bibliografia citată; G.I. Simrnova. *Actes du IIe Congrès International de Thracologi,* București, 1980, p. 235 -254 și fig. 4/3.

9 V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudeanu, *op. cit.*, p. 50.

10 *Ibidem*, p. 50 - 53.

11 A.I. Terenojkin, *Kemmeriîfî,* Kiev, 1976, p. 92, fig. 55/1; A.I. Melinkova, *Stepi evropeîskoi ciasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremea,* Arheologia SSSR, Moskva, 1989, p. 27, fig. 7/2.

https://biblioteca-digitala.ro

Téasmin[12].

Il convient d'ajouter à ce groupe de témoignages archéologiques un fragment de figurine d'argile, qui s'associe par ailleurs aux pièces de type Saharna-Solonceni[13] de l'étape finale, coïncidant avec l'expansion de cette culture vers le sud et ses contacts avec les groupes culturels Basarabi-Șoldănești[14].

Ces objets se laissent associer aussi avec les vestiges récupérés dans la nécropole de Celic-Dere, par exemple les flèche du type doté de deux arêtes et d'une longue tige pourvue d'une épine, trouvées dans les tombes où les dépouilles reposaient en fetus[15].

La mise au jour de ces vestiges nous incite à tenter la précision des rapports entre les groupes culturels nord-pontique et les autochtones de la zone istro-pontique.

Concluons. La présence de la céramique Babadag, avec sa typologie au grand complet - techniques et formes caractérisant la troisième phase de cette culture (Ha C) - dans tous les ensembles du site concerné daté du Hallstatt final (VIe - Ve siècles a.Chr.) suggère l'hypothèse que l'onde de l'impact brutal que la littérature spécialisée place vers le milieu du VIIe siècle a.Chr. n'a pas réussi à juguler entièrement la civilisation de type Babadag comme on l'a pensé jusqu'à maintenant. Les vestiges de Celic-Dere contredisent l'idée de la disparition à ce moment de la civilisation de Babadag. Cet impact du milieu du VIIe siècle ne fit que déclencher un processus de désagrégation, conséquence de son amalgame avec d'autres formes de civilisation.

D'autre part, l'appareil et le type des habitations explorées, si répandus fûssent-ils[16], n'en restent pas moins identiques à ceux des cultures nord-pontiques de type Jabotinsk[17]. Ces remarques sont corroborées par la céramique décorée de bandes triangulaires dans la pâte crue, ainsi que par la hache plate à ailerons de fer et les pointes de flèches de bronze dotée de deux arêtes, longue tige et épine - armes typiques des groupes culturels des bassins du Dniepr, du Tiasmin et du Dniepr moyen[18]. Il nous semble devoir induire de ces témoignages une présence stable dans la zone istro-pontique des groupes nord-pontiques susmentionnés. Compte tenu, en outre, de la présence dans la nécropole de Celic-Dere des tombes avec enterrement fetus - rituel propre aux membres de la culture Jabotinovsk[19] - les vestiges récupérés à l'intérieur des logis ne sauraient plus être interprétés comme étant arrivés sur les lieux par le jeu des échanges. Pour notre part, nous estimons qu'il s'agit de la présence d'une communauté de migrateurs établis là au VIe siècle, peut-être même à la fin du VIIe siècle a.Chr. Sans doute, l'intégration de ce groupe a dû se faire lentement, mais à partir d'un premier contact en force, comme l'indique la présence des armes.

C'étaient des groupes culturels préscythiques, poussés par les Scythes nord-pontiques. Les groupes préscythiques en question ont subi certainement un processus de sédentairisation dès la première moitié du VIe siècle a. Chr., d'où les échanges bénéfiques avec les comptoirs des premiers colons grecs, attestés par la présence de la céramique grecque et des divers objets de parure - fibules, bracelets, perles de verre, etc.

Ce sera seulement vers le milieu du Ve siècle a.Chr. qu'arriveront les premiers guerriers scythes[20], qui détruiront le premier habitat de Celic-Dere. Ces-derniers finiront eux aussi par subir un processus de sédentairisation, comme l'attestent les recherches de la nécropole de ce site.

12 A.I. Melinkova, *op. cit.*, p. 29 - 32.
13 *Ibidem*, *op. cit.*, p. 22, pl. 6/46 - 48.
14 *Ibidem*, *op. cit.*, p. 20 și urm., fig. 6.
15 G. Simion, în *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, 1992, p. 18 - 47 (p. 37 - 4, fig. 8); idem, *Carpatica*, 23/1, 1992, p. 95 - 105.
16 G. Simion, *Thèze de doctorat*, L'Universitée de Bucarest, 1982, châpitre la Citée de Beidaud.
17 Terenojkin, *Skifî Snernogo Pricernomorica*, Kiev, 1987, pass; S.J. Andruh, *Nijnedunaiskoca Skifica v - VI - I v. do n.e.*, Zaporoje, 1995, p. 3 - 27.
18 A.I. Melinkova, *Op.Cit.*, p. 48 - 83.
19 A.I. Terenojkin, *Op.Cit.*, pass.
20 G. Simion, *Carpica*, 23, 1991, 1, p. 95 - 105.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

AȘEZAREA DE LA CELIC-DERE. INTERPRETĂRI ETNO-CULTURALE ȘI IMPLICAȚII ÎN CRONOLOGIA HALLSTATTULUI TÂRZIU

Gavrilă Simion

Prin poziția lui geografică și varietatea bogățiilor sale naturale pe care le oferă, teritoriul istro-pontic a cunoscut de-a lungul istoriei sale un permanent contact cu lumea exterioară. Raporturile autohtonilor cu lumea dinafară au fost, după cum se știe, fie benefice și libere, stabilite pe baza unor contacte economice sau de altă natură, cum sunt aliațele de orice fel, fie impuse prin acțiunea unor impacte, cu efecte mai mult sau mai puțin radicale.

Comunicarea noastră încearcă să elucideze o astfel de situație pe care istoria zonei Dunării de Jos a cunoscut-o sub toate aceste aspecte în perioada secolelor VI și V a.Chr., prin intermediul descoperirilor arheologice care s-au făcut în așezarea de pe Valea Celicului (Celic-Dere).

Analizată sub aspect geografic, așezarea supusă analizei și discuției noastre se situa în acele vremuri în imediata vecinătate a intersecției unor principale drumuri care făceau legătura cu ușurință cu lumea exterioară. Valea Celicului sau Celic-Dere, după cum s-a încetățenit a i se spune, constituia unul din principalele drumuri lesnicioase care lega așezările din părțile centrale ale provinciei de marile artere de circulație navale sau cu cele de uscat din lungul Dunării (fig. 1).

În topografia din zilele noastre, acest sit arheologic se situează la 3 km spre sud de la confluența pârâiașului Celic cu râul Telița. Locul este astăzi bine cunoscut, grație mănăstirii care s-a zidit aici și care și-a luat numele de la cel atribuit văii respective în perioada stăpânirii otomane, *Celic-Dere.*

Topografia așezării hallstattiene de pe Valea Celicului ni se prezintă ca o platformă ce cuprinde o suprafață de cca 4 ha (fig. 2/B-a). Ea este înconjurată de văi bine marcate pe trei laturi ale sale, iar cea de a patra se continuă fără nici un marcaj cu versantul dealului. Sondajele arheologice efectuate nu au surprins până acum nici un element artifical de fortificație: valuri, șanțuri sau palisade, pe nici una din laturile așezării. Se pare că problema apărării habitatului a fost lăsată mai mult pe seama situației oferită de natură, fără a exclude posibilitatea intervenției omului cu executatea unor lucrări de taluzare a versanților pentru a le accentua o verticalitate maximă. De asemenea, platforma aleasă pentru organizarea habitatului respectiv are pe cele trei laturi înconjurate de văi un aspect poligonal, cu colțurile rotunjite, formă topografică care în condițiile existenței unor elemente artificale de apărare ar fi dat sistemului o inexpugnabilitate maximă (fig. 2/B-a).

Rezultatele săpăturilor arheologice sunt însă elocvente pentru cunoașterea tehnologiei construcției locuințelor, precum și a celorlalte realizări necesare organizării vieții: cuptoare, gropi de provizii etc. Documentarea obținută prin cercetările efectuate ne dă informația asupra existenței a două etape bine distincte, în evoluția istorică a acestei așezări. Ele se diferențiază, după cum vom sublinia în rândurile de mai jos, nu numai prin forma și tehnica de execuție a locuințelor, ci și prin toate celelalte materiale care ne pot da imaginea unei culturi materiale ce caracterizează perioada istorică în care s-au realizat.

Prima etapă de locuire ne este documentată de existența unor locuințe de tip semibordei, în formă rotundă, cu un diametru ce oscilează în jurul cifrei de 6 m (fig. 3 și 4). Suprafața acestor locuințe este săpată în adâncime până la stratul de pământ galben care devenea podeaua încăperii. Față de nivelul de călcare de atunci, adâncimea lor măsoară în medie 70 cm. Constructorii urmăreau să elimine stratul vegetal, gros de cca. 30 cm, precum și pe cel de pământ cenușiu de sub el care măsoară în stratigrafia obținută între 40 și 50 cm. Malurile gropii realizate au fost consolidate cu un perete din ceamur, gros de 40 până la 50 cm, în care erau fixați parii pentru pereți. De asemenea, tot cu ceamur se consolida și partea îngropată a parului de susținere din mijlocul locuinței. După cum ne dovedesc fragmentele de la pereți rămase printre dărâmături, aceștia erau construiți din nuiele împletite între pari peste care se așterneau straturile de ceamur. Ce înălțime au avut pereții unor astfel de locuințe, nu putem aprecia. Cercetarea nu ne-a putut da nici cel mai

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 237 - 251*

https://biblioteca-digitala.ro

mic indiciu în acest sens. Grosimea, destul de mare a stratului de dărâmături, și mai ales, a celui de cenușă, susțin afirmația că locuințele respective aveau un acoperiș foarte gros din stuf sau paie. Sfârșitul lor prin foc și bogăția materialului arheologic, sub aspect cantitativ, care s-a descoperit sub dărâmăturile acestor locuințe dovedesc violența și rapiditatea neprevăzută a impactului care a provocat această distrugere.

Locuințele de suprafață care s-au descoperit în nivelul superior al așezării constituie dovada celui de al doilea nivel de locuire al acestei așezări. Ele au fost construite din ceamur sau chirpici. Fragmentele descoperite care provin din materialul de construcție al pereților nu ne permit să reconstruim forma chirpicilor, iar culoarea lor oxidantă, uniform în intensitate, ne permite să facem afirmația că acesta este rezultatul unei arderi anterioare folosirii lor și nu drept urmare a inendierii locuinței. În ceea ce privește forma și mărimea acestor locuințe, cercetările de până acum n-au putut elucida dacă avem de-a face cu locuințe ce ni se prezintă într-o formă mai mult sau mai puțin spațioasă și dacă are una sau mai multe încăperi.

De asemenea, amintim că în cadrul acestei așezări au fost descoperite și alte complexe arheologice, cum sunt gropile menajere și vetrele de la cuptoare (fig. 3). La aceste descoperiri ținem a sublinia unele detalii, precum este obiceiul căpăcuirii gropilor cu un strat de lut care a fost ars, ca și cel legat de tehnologia construcției cuptoarelor unde se obișnuia ca stratul de lut ce alcătuia vatra propriu-zisă să se depună pe un pat de bolovani mici de pietre sau de fragmente ceramice.

Descrierea și detaliile de mai sus care, fără intenția noastră, ne dau aspectul unui raport, au avut drept scop dorința înțelegerii sistematizării materialului arheologic pe care îl vom prezenta în ordinea acestei stratigrafii.

În ceea ce privește documentarul arheologic descoperit, acesta este deminat de materialul ceramic și mai puțin de obiecte care să reflecte ocupațiile și viața lor spirituală.

Studiind materialul ceramic descoperit pe podeaua sau în stratigrafia locuințelor de tip semibordei, se constată existența unei cantități destul de mare de fragmente și într-o considerabilă varietate de forme. Acest fapt presupune, așa după cum am amintit, că impactul s-a produs prin surprindere, localnicii neavând posibilitatea să-și evacueze mai nimic din avutul lor. Dintre acestea, menționăm mai întâi, prezența unor fragmente de la vase mari de tip borcan, cu pereții groși, realizați dintr-o pastă densă amestecată cu nisip, bine arsă, având o culoare neagră, uniform, iar în exterior, pereții bine neteziți și lustruiți cu piatra de prund până la obținerea unui luciu metalic[1] (fig. 5/a). Tot în această categorie se înscriu și vasele de proporții mai mici (fig. 5/b), dar care păstrează aceeași formă bitronconică ca cele de tip borcan. Gâtul lor este puțin alungit și buza frumos evazată, dând astfel părții superioare a vasului un aspect trompetiform. Pasta din care au fost confecționate aceste vase este bine aleasă și foarte bine arsă, fapt ce a permis ca pereții lor să fie subțiri, dar cu o evidentă durabilitate. Culoarea alternează de la negru spre cenușiu, cu același luciu metalic în exterior.

Au fost descoperite și vase mari, de tip borcan, cu pereții aproape drepți, în formă de sac (fig. 5/c). Ele sunt confecționate dintr-o pastă grosieră, amestecată cu pietricele și cioburi pisate. Pereții lor sunt groși, neteziți superficial, dar bine lustruiți cu piatra de prund și tot așa de bine arși. Aceasta le-a dat culoare uniformă cu o nuanță maronie-roșcată.

Nu lipsesc nici fragmentele de străchini, lucrate în aceeași tehnică ca și oalele descrise mai sus. Într-o proporție destul de redusă se fac prezente acele forme care au gura arcuită spre interior și buza decorată cu caneluri largi dispuse în orientare oblică (fig. 6/d).

În proporție mai mare sunt acele vase în formă de castron, cu gura largă, buza lată și foarte evazată (fig. 6/c).

Tot din grupa acestei ceramici de tradiție mai veche se înscriu și cești le. Ele au fost modelate din pastă fină, bine arsă, frumos netezită și lustruită până la obținerea acelui luciu metalic ce le caracterizează. Unele au miezul negru și exteriorul bej (maroniu), iar altele sunt lucrate dintr-o pastă mai nisipoasă și se prezintă în culori alternate de la negru la cenușiu (6/b). În general, ele sunt prevăzute cu toarte supraînălțate, înălțimea este mică și corpul rotunjit, decorat cu o canelură fină, puțin adâncită pe linia de contact dintre acesta și umărul vasului. De asemenea, unele cești au corpul decorat cu mici coaste, dispuse pe zona de

1 Seb. Morintz, Dacia, 8, 1964, p. 101 - 118; idem, Peuce, 2, 1971, p. 19, 25; idem, Thraco-Dacica, 8, 1987, 1-2, p. 39 - 71.

https://biblioteca-digitala.ro

bombare maximă (fig. 6/a).

Toate aceste forme de vase ceramice, evident de tradiție mai veche, bine cunoscute în etapele istorice anterioare și mai ales în cea de a treia fază a culturii Babadag. Ele au fost descoperite împreună cu alte fragmente ce se caracterizează printr-o altă tehnologie folosită la confecționarea lor.

Din cantitatea de fragmente ceramice descoperite în locuințe sau în gropi și realizate în acestă nouă tehnologie se disting două categorii mari:

Prima categorie o formează așa-zisa ceramică grosieră[2] (fig. 7). Pasta are în conținut nisip sau pietricele și cioburi pisate, dându-i un aspect poros care a împiedicat netezirea perfectă a pereților. Cele mai multe fragmente din această categorie provin de la vase care au o mărime mică și mijlocie și o formă tip *sac* sau *clopot*. Multe din aceste vase păstrează urmele unei lustruiri realizată printr-o baie de slip. Decorul lor este aproape stas, alcătuit, în general, din benzi alveolate și aplicate pe pereții vasului și sunt dispuse în cercuri orizontale sau în ghirlande întrerupte, sau nu, de apucători. Cele care au o formă de clopot se caracterizează printr-o ornamentică mult mai săracă, ori chiar sunt lipsite de orice element decorativ.

Tot în această grupă a ceramicii grosiere se înscriu, în cea mai mare parte, și acele vase în formă de căni sau ulcele, realizate în mod grosolan, fără o linie definită a formei, prevăzute sau nu cu toarte sau apucători (fig. 6/e și 7).

În cea de a doua categorie se grupează vasele confecționate din așa numita pastă fină[3] (fig. 8). Compoziția pastei este mai aleasă, mai bine frământată și cu pereții neteziți cu mai multă grijă. Lustruirea pereților s-a realizat prin aplicarea pe suprafața lor a unui strat de slip. În general, vasele din această categorie au o formă bitronconică, mai mult sau mai puțin accentuată, dar se întâlnesc și vase cu aspect de clopot, căni sau ulcele. Decorul acestor vase este simplu, singurele elemente fiind butonii care au fost realizați din pasta crudă a pereților și apucătorile. Acestea din urmă au diferite forme și sunt dispuse fie pe linia de bombare maximă a vasului, fie în partea inferioară sau pe umerii lui. În această categorie se înscrie și un tip de vas cu o formă mai mult sau mai puțin bitronconică, ori chiar cu pereții aproape drepți, dar care poartă un decor format dintr-o bandă cu aspect triunghiular ori cu aspect de semicerc în secțiune, simplă, fără alveole, realizată în pastă crudă. Decorul respectiv este dispus în cercuri orizontale pe pereții vasului, dar se întâlnește și în alte forme geometrice (fig. 9/a). Această formă de decor ne este bine cunoscută în perioada bronzului târziu, ca element ce caracterizează cultura Sabatinovca-Noua-Coslogeni și, ca atare, străină mediului local în perioada pe care o analizăm . Tot acestui grup de vase străine mediului autohton li se alătură și alte vase, în formă de oale de dimensiuni mijlocii, care au buza dreaptă sau evazată și un decor realizat prin împunsături dispuse circular sub buză sau din crestături realizate pe buza vasului[4] (fig. 9/b).

Ceea ce este mai important pentru noi și mai ales pentru ușurința încadrării descoperirii noastre în limitele unei cronologii absolute o constituie prezența ceramicii grecești de import (fig. 10). Ea este descoperită atât în locuințe cât și în gropile menajere și previne atât de la amfore, cât și de la vase de uz curent sau din așa numita ceramică de bucătărie. Mai rar, dar se face prezentă și ceramica de lux, fragmente ce provin de la diferite forme de vase cu firnis negru. Ponderea în categoria vaselor de import o dețin fragmentele de la amfore. Parte din aceste fragmente mai păstrează încă elemente caracteristice vaselor din care provin, ca: toarte, forme de buză, de gâturi sau a fundului, precum și urme de vopsea roșie sau maronie, dispusă în benzi late sau înguste pe gât, pe toarte sau pe pansă. Toate acestea ne dau posibilitatea să determinăm originea greco-orientală, ca producție a diferitelor centre de aici și mai ales a Chiosului, precum și încadrarea lor în cronologia perioadei curpinsă între a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. V a.Chr.[5]. În mică măsură, dar se face prezentă și ceramica de lux, pictată sau doar cu firnis negru-strălucitor. Datarea ceramicii pictate a fost stabilită pentru prima jumătate a sec. VI a.Chr. (fig.

2 I.H. Crișan, *Ceramica Daco-getică*, București, 1969, pp. 66 - 99; M. Coja, *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkanique...*, 2, Sofia, 1970, p. 335 - 351.

3 I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 70 - 78.

4 B.N. Grakov, A.I. Meliukova, *Voprosî skifo-sarmatskou arhologii*, Akademia Nauk SSSR, 1952, p. 39 - 93 (cu referire la p. 80 și fig. 6 și 7); V.A. Ilinskaia, *Voprosî skifo-sarmatskoi arheologii*, 1952, p. 168 - 185 (p. 1/12; pl. 2/26, 43 - 44; pl. 5/ 5 - 7).

5 M. Lambrino, *Les vases archaiques d'Histria*, București, 1938, p. 107 - 115.

https://biblioteca-digitala.ro

10/b), iar cea cu firnis negru la începutul sec. V a.Chr.[6].

Trecând la analiza materialului ceramic descoperit în locuințele de suprafață, se constată aspectul general al unei evoluții, atât în tehnica folosită în confecționarea vaselor, cât și în ceea ce privește forma și decorul lor.

Din punct de vedere tehnic se continuă tradiția mai veche a celor două categorii. Prima grupă o formează ceramica grosieră cu pasta ei poroasă, impură, amestecată cu pietricele și cioburi pisate. În majoritatea cazurilor, în această grupă se înscriu mai ales oalele de tip sac, de proporții mai mici, decorate cu benzi alveolate, aplicate în formă circulară sau în ghirlande aproape de gură, întrerupte sau nu de patru apucători.

Din grupa a doua face parte așa numita ceramică fină. Pasta folosită la realizarea vaselor din această grupă este mai omogenă iar pereții vaselor sunt trecuți printr-o baie de slip. În general, ele au o culoare neagră sau culori alternate de la negru-cenușiu la brun-roșcat. Ca decor se utilizează mai mult proeminențele sub formă de mameloane (butoni) sau cu aspect de cornul abundenței, precum și apucătoare. Acestea din urmă au diferite forme: pătrate, trapezoidale ori cu aspect de potcoave. Cea mai mare parte din aceste vase au o formă de borcan cu aspect bitronconic, dar nu lipsesc și alte forme mai mici. Ceramica de import se face și ea prezentă într-o cantitate mult mai mare ca în perioada anterioară, dominând mai ales, amforele de Thasos.

Din toate această sinteză de forme, tehnici și elemente decorative se evidențiază o permanentă evoluție în timp ce se caracterizează printr-o selecție a formelor care trec de la aspectul eterogen din perioada arhaică, la un stil unitar ce caracterizează o anumită preferință ce tinde spre simplitatea modului de exprimare.

Pe lângă materialul ceramic amintit sumar în rândurile de mai sus, în așezarea de la Celic-Dere au mai fost descoperite și alte obiecte cum sunt fusaiolele din lut cu aspect bitronconic, tronconic sau cilindric (fig. 11/c), cuțite și fragmente de săbii din fier, un topor plat cu aripioare din fier (fig. 12/a), fragmente ale unor figurine din lut (fig. 11/b), fibule, mărgele din sticlă și resturi ale unor jucării (fig. 11/a și b). Cea mai mare parte dintre ele le consemnăm ca atare. Ele sunt comune și conservatoare în timp. O altă parte însă, din nefericire mult prea puține ca număr, ne ajută să obținem o seamă de precizări, fie de ordin cronologic, fie asupra unor probleme de ordin etno-cultural sau economic.

Între aceste piese care ne aduc date noi sau confirmări, amintim mai întâi fibulele de tip Glasinac (fig. 11/a). Fibulele descoperite de noi se înscriu în timpul IV din catalogul descoperirilor de la Glasinac[7]. Ele constituie un obiect destul de bine cunoscut și în restul peninsulei Balcanice, ca și în alte zone din nordul Mării Negre, asigurându-ne, alături de ceramica de import grecească, ca locuințele de tip semibordei să fie încadrate în limitele unei cronologii ce cuprinde sec. VI și începutul sec. V a.Chr.

O altă piesă care necesită a fi comentată este un topor plat cu aripioare (fig. 12/a). Acest tip de armă ce se poate înscrie și ca unealtă este, de asemenea, cunoscut pe arii foarte întinse[8]. Originea lui a fost atribuită Orientului și este înscrisă în metalurgia epocii bronzului[9].

Toporul plat din fier este cunoscut destul de bine și pe teritoriul României, atât în zona intracarpatică, cât și în rest[10]. Perioada lui de folosință fiind foarte mare, din Ha B3 și până în epoca Latène, nu-l putem lua drept ca o piesă de referință în stabilirea unei cronologii a așezării noastre. Studiile făcute asupra acestei arme îi atribuie o origine răsăriteană, el fiind atestat în cea de-a doua fază a culturii Cernoles, fază pe

6 M. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 12, Tulcea, 1995, p. 40, fig. 3/5; ceramica de lux cu firnis negru a fost determinată locului de prof. Dinu Adameșteanu și încadrată în primul sfert al sec. V a. Chr.

7 T. Bader, *Die Fibeln in Rumaänien, Prähistorische Bronzefunde*, UISPP, 14, b, München, 1983, p. 76 - 77, pl. 24/134 - 136; Dragi Mitrevski, *Archeologia Iugoslavica*, 24, Lubliana, 1987, p. 37, fig. 39 - 42.

8 A. Lásló, Z. Székely, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 215 - 216; A. Lásló, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 29 - 38; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, (depozitul de la Bârlad); V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudeanu, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991, p. 50 - 53 cu bibliografia citată; G.I. Simrnova, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucuresti, 1980, p. 235 - 254 și fig. 4/3.

9 A. Lásló, Z. Székely, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 215 - 216; A. Lásló, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 29 - 38; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, (depozitul de la Bârlad); V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudeanu, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991, pp. 50 - 53 cu bibliografia citată; G.I. Simrnova, *Actes du IIe Congrès International de Thracologi*, București, 1980, p. 235 -254 și fig. 4/3.

10 V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudeanu, *op. cit.*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

care A.I. Terenojkin[11] a denumit-o etapa Jabotinsc și care corespunde în timp sec. VII - VI a.Chr.

În stratigrafia așezării noastre, toporul plat descoperit se asociază cu ceramica decorată cu împunsături (găuri) dispuse sub buza vasului, precum și cu acele fragmente și vase decorate cu benzi triunghiulare realizate din pasta crudă a pereților. Originea nord pontică a vaselor cu astfel de decor este, de asemenea, atestată în faza târzie a culturii Cernoles, bine cunoscută în zona Niprului și a Teasminului[12]. Tot acestui grup de piese se atașează și un fragment de figurină din lut ce se asociază, de asemenea, celor descoperite în cultura Saharna-Solonceni[13] într-o perioadă târzie, în care se manifestă expansiunea acesteia spre sud și contactul ei cu aria grupurilor culturale Basarabi-Soldănești[14].

Aceste din urmă obiecte se asociază și cu o serie de descoperiri din necropola așezării de aici, atât cu tipul de săgeți care au două muchii și o tijă lungă prevăzută cu spin, cât și cu mormintele cu practica rituală a depuneri defunctului în poziție chircită[15]. Toate aceste descoperiri ne obligă să stabilim forma relațiilor dintre grupurile culturale nord-pontice și cele autohtone din zona istro-pontică.

În concluzie, prezența ceramicii de tip Babadag - cu toate tipologia ei de tehnici și forme ce caracterizează cea de-a treia sa fază (Ha. C.), în toate complexele acestei așezări care se încadrează în cronologia Hallstattului târziu (sec. VI - V a.Chr.), ne determină să formulăm ipoteza că impactul violent pe care literatura de specialitate îl stabilește în timp la jumătatea sec. VII a.Chr. nu a putut jugula, după cum s-a crezut până acum, civilizația purtătorilor culturii de tip Babadag. Descoperirile de la Celic-Dere nu pot susține ideea dispariției culturii Babadag. Impactul de la jumătatea sec. VII a.Chr. a declanșat, am putea spune, începutul destrămării ei ca urmare a unei contopiri cu alte forme de civilizație.

Pe de altă parte, tehnica și formele de construcție a locuințelor, oricât ni s-ar părea a fi răspândite pe arii geografice întinse[16], ele se identifică cu tipul de locuințe pe care le construiau purtătorii culturii nord-pontice de tip Jabotinsc[17]. La aceste observații se adaogă prezența vaselor ceramice cu decorul alcătuit din benzi cu aspect triunghiular, realizate în pasta crudă și dispuse circular sau în alte forme pe pereții vaselor. Apoi, toporul plat cu aripioare din fier și vârfurile de săgeți din bronz, prevăzute cu două muchii, tijă lungă și spin, arme caracteristice grupurilor culturale din zonele Niprului, Tiasminului și Nistrului mijlociu[18], ne determină să formulăm ipoteza apariției unei prezențe stabile în zona istro-pontice a acestor grupuri nord-pontice. Dacă facem relația și cu descoperirile din necropola acestei așezări, unde constatăm existența unor morminte cu practica înmormântărilor în poziție chircită, ritual folosit de către purtătorii culturii de tip Jabotinsc[19], în acest caz, descoperirile noastre exclud teza unor prezențe pe calea schimbului. Ca atare, considerăm că avem de-aface cu prezența unei comunități de migratori care s-a stabilit aici în perioada sec. VI, eventual chiar la sfârșitul sec. VII a.Chr. De sigur că avem de-aface cu un grup care s-a integrat lent în mediul autohton dar prin intermediul unui contact de forță, confirmat de prezența armelor.

Este vorba de prezența unor grupuri culturale prescitice, împinse de migrația sciților în ținuturile nord-pontice a căror sedentarizare în regiunile noastre o confirmăm ca fiind certă chiar din prima jumătate a sec. VI a.Chr. Prezența ceramicii grecești, ca și a obiectelor de podoabă: fibule, brățări, mărgele din sticlă, etc., ne confirmă existența unor schimburi benefice ale penetrației grecești.

Abia la jumătatea sec. V a.Chr. constatăm de asemenea prezența unui grup de luptători sciți[20] care au distrus așezarea de semibordeie de pe Valea Celicului, sedentarizându-se și ei, după cum aveam să constatăm prin cercetările făcute în necropola acestei așezări.

11 A.I. Terenojkin, *Kemmeriîți*, Kiev, 1976, p. 92, fig. 55/1; A.I. Melinkova, *Stepi evropeîskoi ciasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremea*, Arheologia SSSR, Moskva, 1989, p. 27, fig. 7/2.

12 A.I. Melinkova, *op. cit.*, p. 29 - 32.

13 *Ibidem*, p. 22, pl. 6/46 - 48.

14 *Ibidem*, p. 20 și urm., fig. 6.

15 G. Simion, în *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, 1992, p. 18 - 47 (p. 37 - 4, fig. 8); idem, *Carpatica*, 23/1, 1992, p. 95 - 105.

16 G. Simion, *Teza doctorat*, Universitatea București, 1982, cap. Cetatea Beidaud.

17 Terenojkin, *Skifî Snernogo Pricernomorica*, Kiev, 1987, pass; S.J. Andruh, *Nijneduaiskoca Skifica v - VI - I v. do n.e.*, Zaporoje, 1995, p. 3 - 27.

18 A.I. Melinkova, *op.cit.*, p. 48 - 83.

19 A.I. Terenojkin, *op.cit.*, pass.

20 G. Simion, *Carpica*,23, 1991, 1, p. 95 - 105.

https://biblioteca-digitala.ro

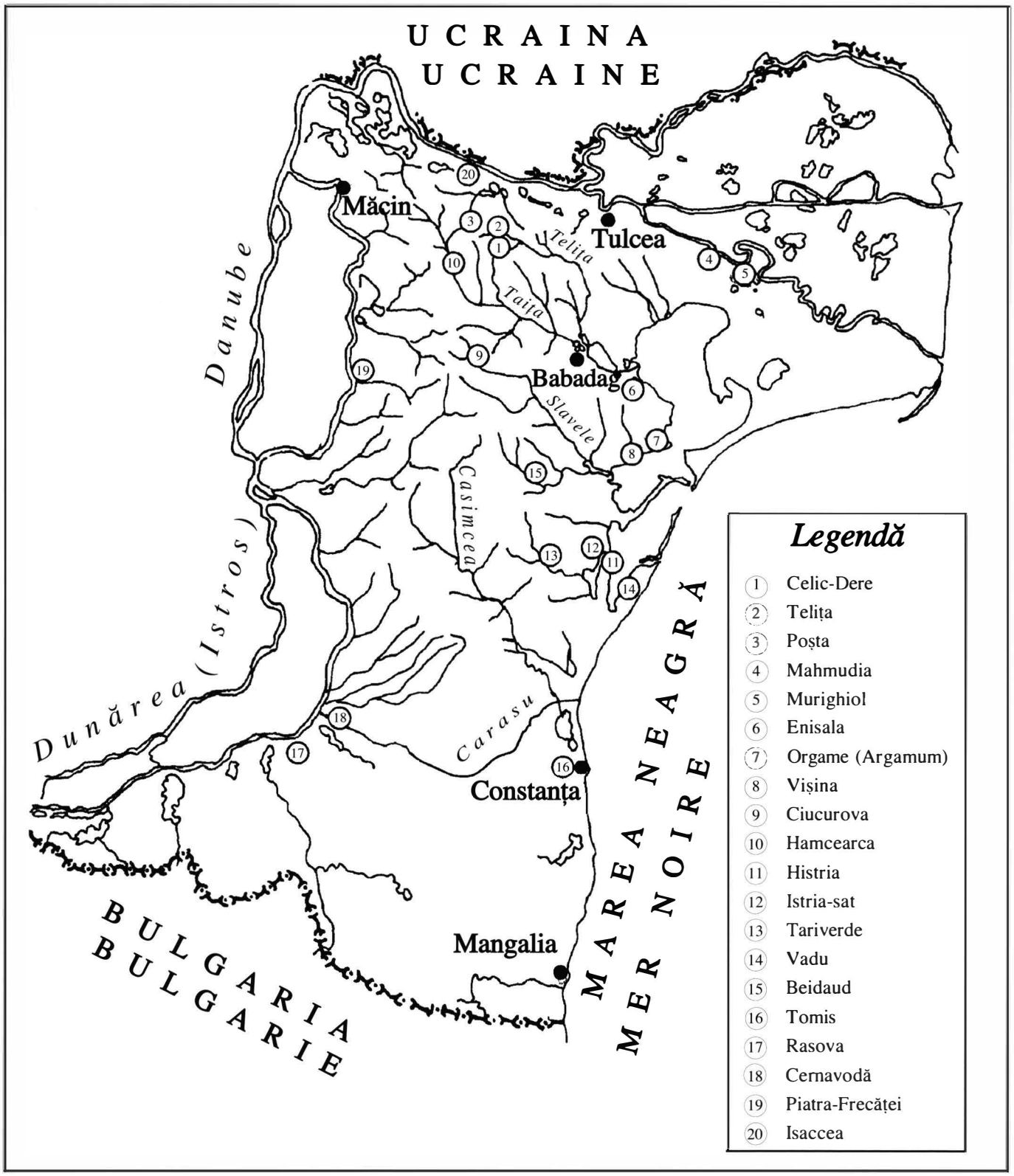

Fig. 1. Harta teritoriului istro-pontic cu siturile arheologice cunoscute în sec. VI - V a.Chr.
Fig. 1. La carte du territoire istro-pontique aux sites archéologiques connus au VIe - Ve s. a.J.Chr.

https://biblioteca-digitala.ro

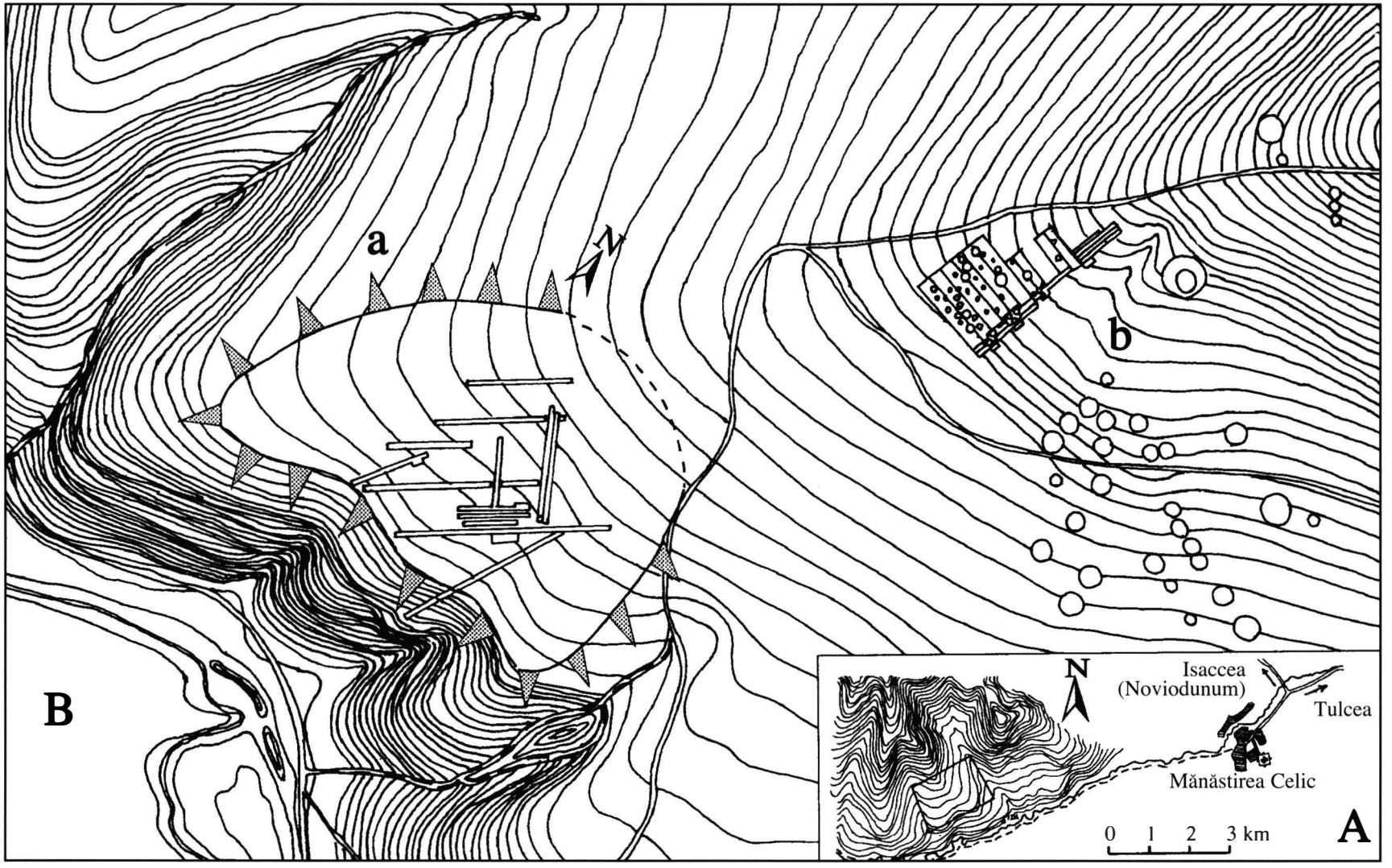

Fig. 2. A. Schița topografică a zonei Celic-Dere; B: a - Așezarea din Hallstattul târziu; b - zona necropolei.

Fig. 2. A. Esquisse topographique de la zone Celic-Dere; B: a - Habitat de la période du Hallstatt tardif; b - la zone de la nécropole.

https://biblioteca-digitala.ro

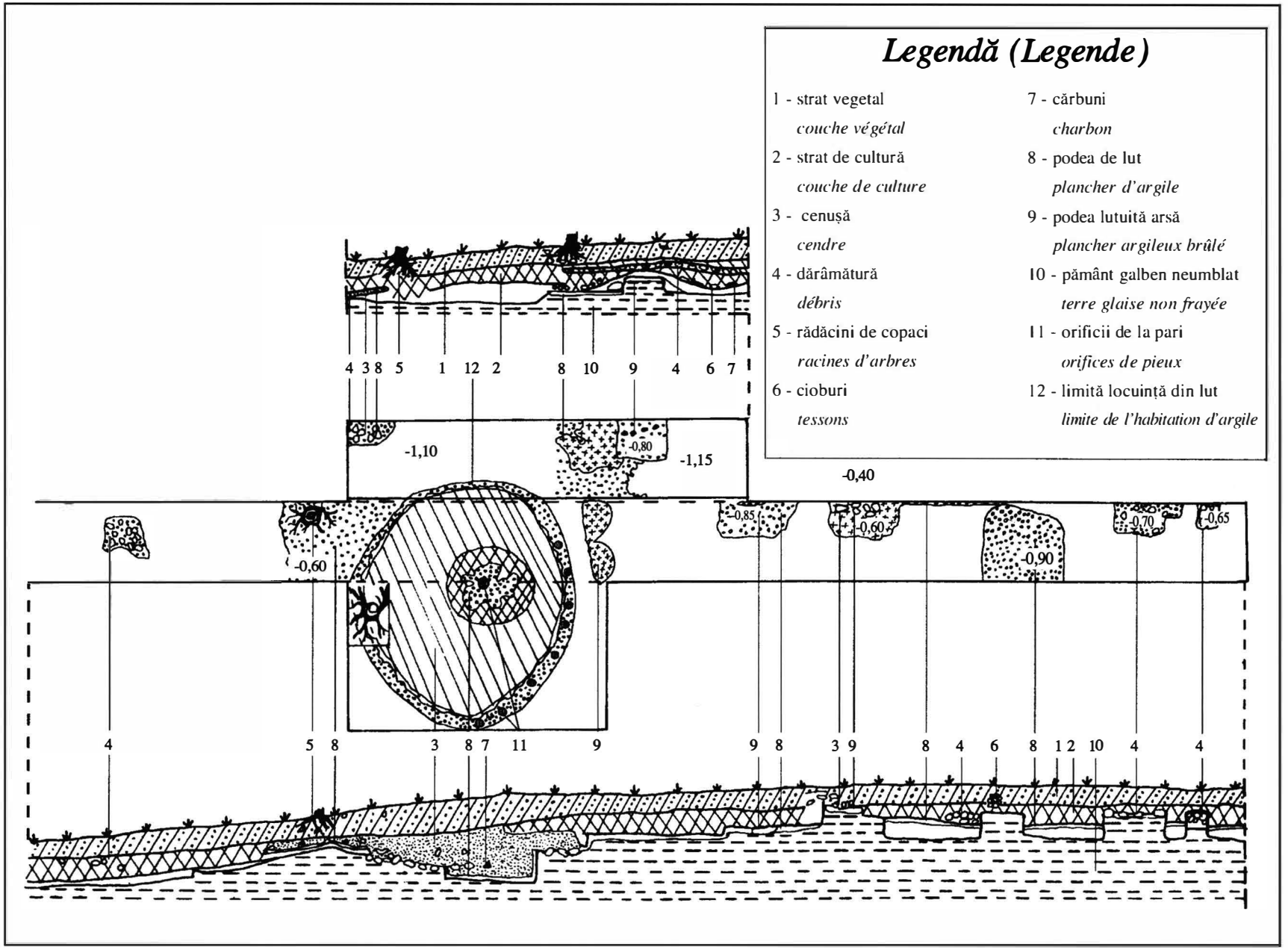

Fig. 3. Planul și profilul secțiunii I, cu locuința 1.
Fig. 2. Le plan et le profil de la première section avec le plancher du logement no 1.

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

3

4

Fig. 4. Aspecte din timpul săpăturilor ale locuințelor (1 și 3) de tip semibordei, din prima fază de locuire (sec. VI - V a. Chr.).

Fig. 4. Aspects de la période des fouilles des logements (1 et 3) de type semi-hutte de la première période d'habitation (sev. VI - V a.J.Chr.).

https://biblioteca-digitala.ro

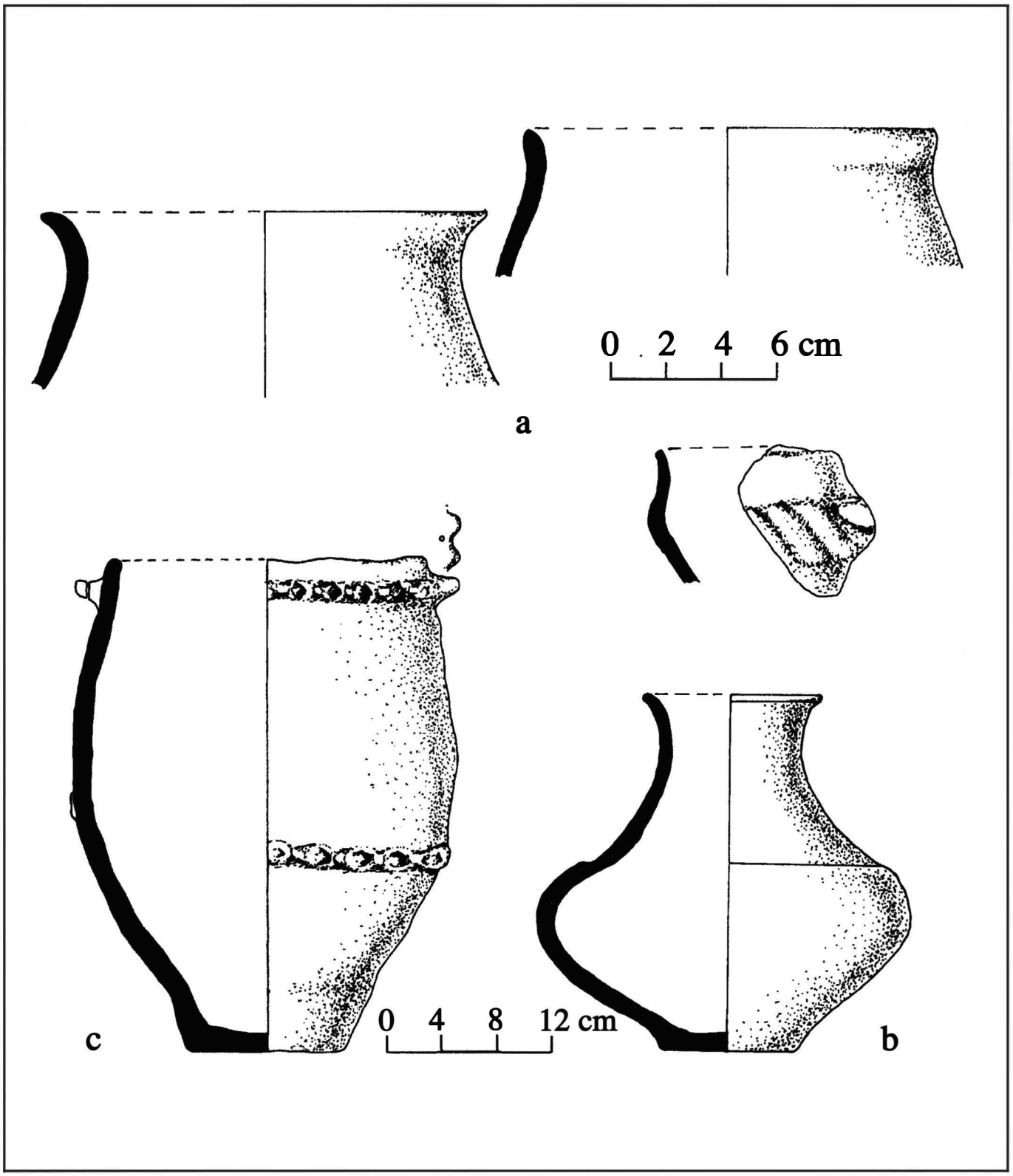

Fig. 5. Fragmente și vase ceramice descoperite în așezarea de la Celic-Dere, lucrate în tehnica și forma ceramicii de tip Babadag - faza a III-a: a) fragmente de vase mari de tip borcan; b) vas din grupa ceramicii lustruite; c) vas mare în formă de sac.

Fig. 5. Fragments et vases céramiques découverts dans l'habitat de Celic-Dere, exécutés en technique et forme de la céramique de type Babadag - IIIe étape: a) fragments de grands vases de type pot; b) vase du groupe de céramique polie; c) grand vase en forme de sac.

https://biblioteca-digitala.ro

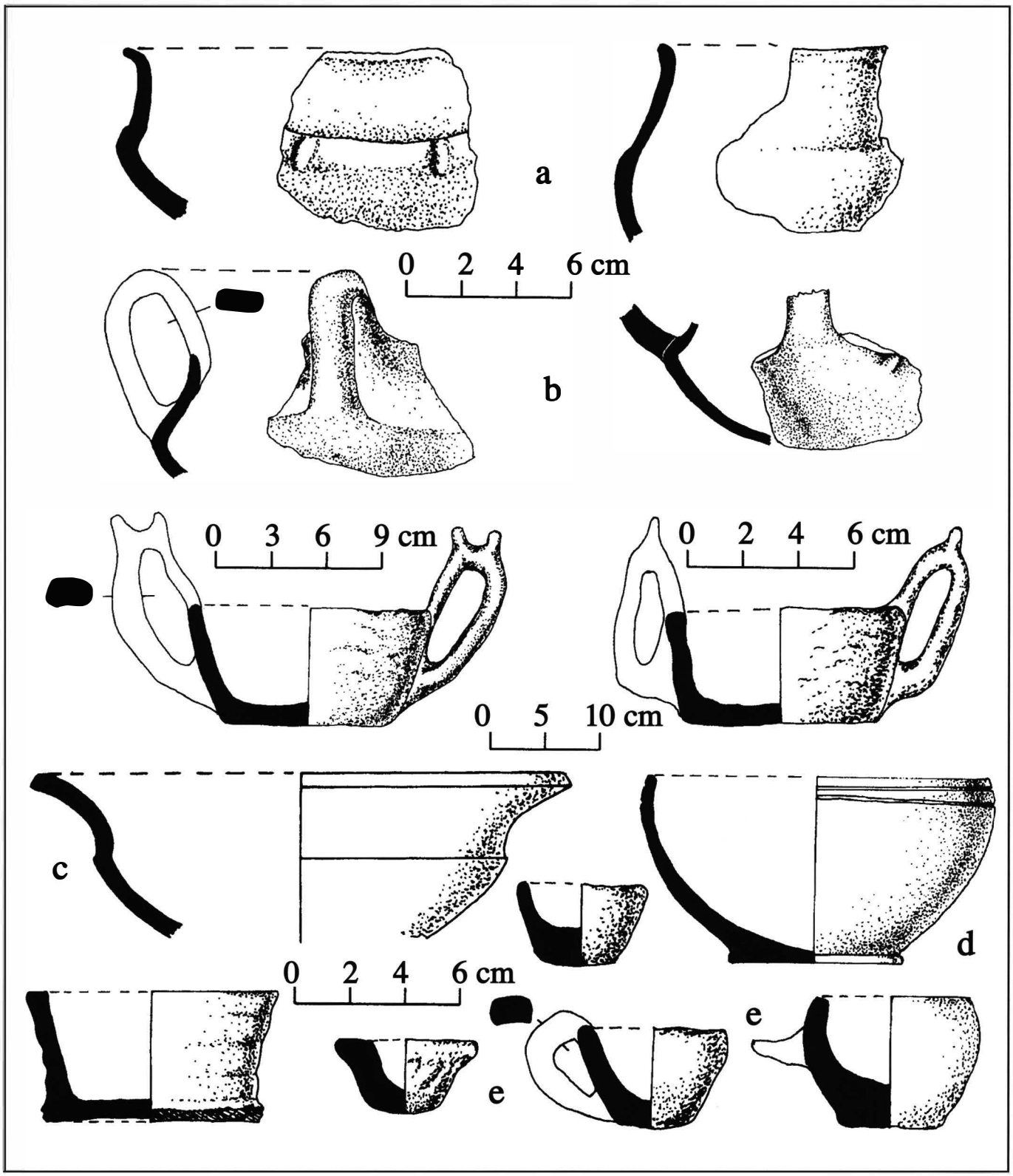

Fig. 6. Cești și străchini lucrate în aceeași tehnică de tradiție mai veche (sec. VI - V a.Chr.).
Fig. 6. Tasses et écuelles exécutés dans la même technique de plus vieille tradition (sec. VI - V a.J.Chr.).

https://biblioteca-digitala.ro

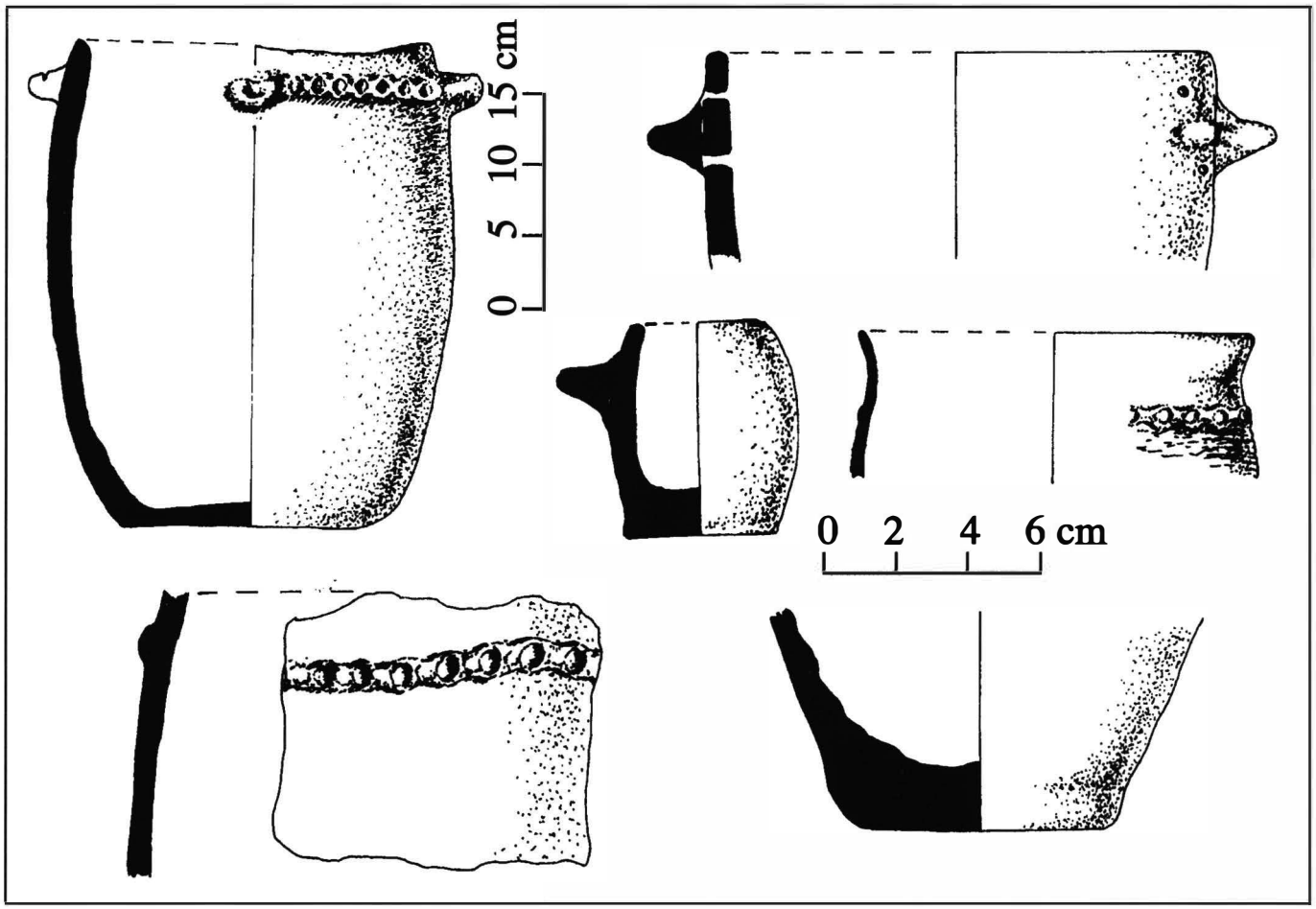

Fig. 7. Ceramică grosieră din a doua fază de locuire sf. sec. V- sec IV a.Chr.
Fig. 7. Céramique grossière de la deuxième période d'habitation (fin du Ve - IVe s. a.J.Chr.).

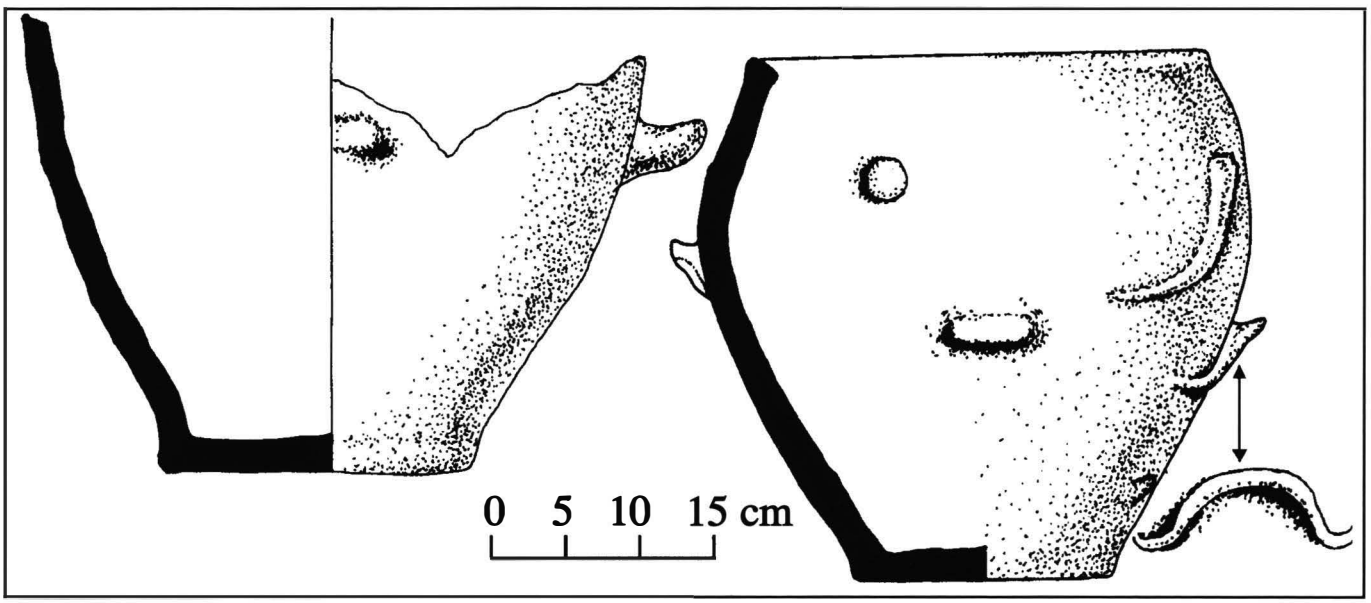

Fig. 8. Tipuri de vase lucrate cu mâna, din grupa ceramicii fine din a doua fază de locuire (sec. IV a.Chr.).
Fig. 8. Types de vases exécutés à la main, du groupe de la céramique fine de la deuxième période d'habitation (IVe s. a.J.Chr.).

https://biblioteca-digitala.ro

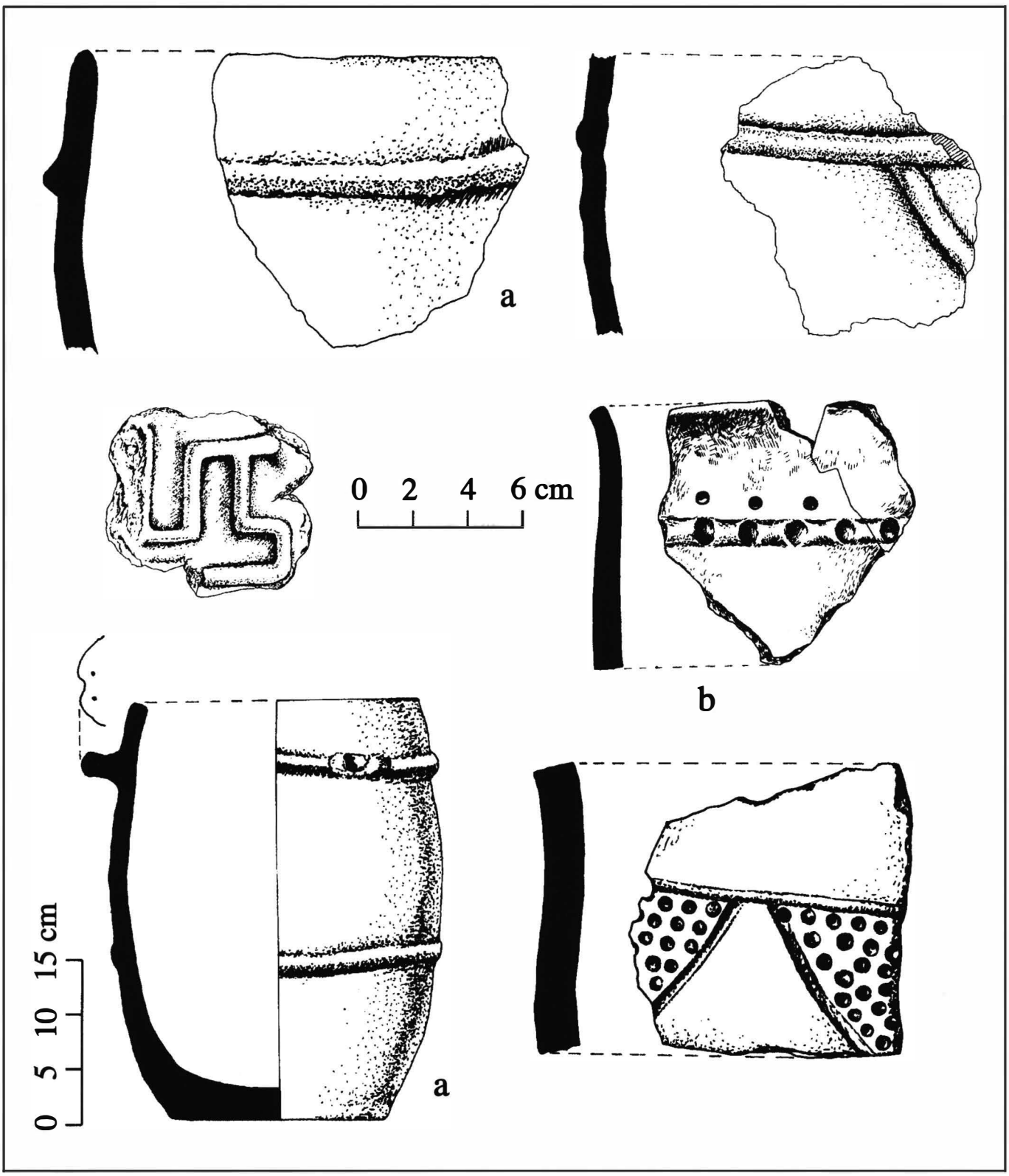

Fig. 9. Vase și fragmente ceramice care aparțin, după formă și decor, culturilor nord-pontice.
Fig. 9. Vases et fragments céramiques qui appartiennent d'après forme et décor aux cultures nord-pontiques.

https://biblioteca-digitala.ro

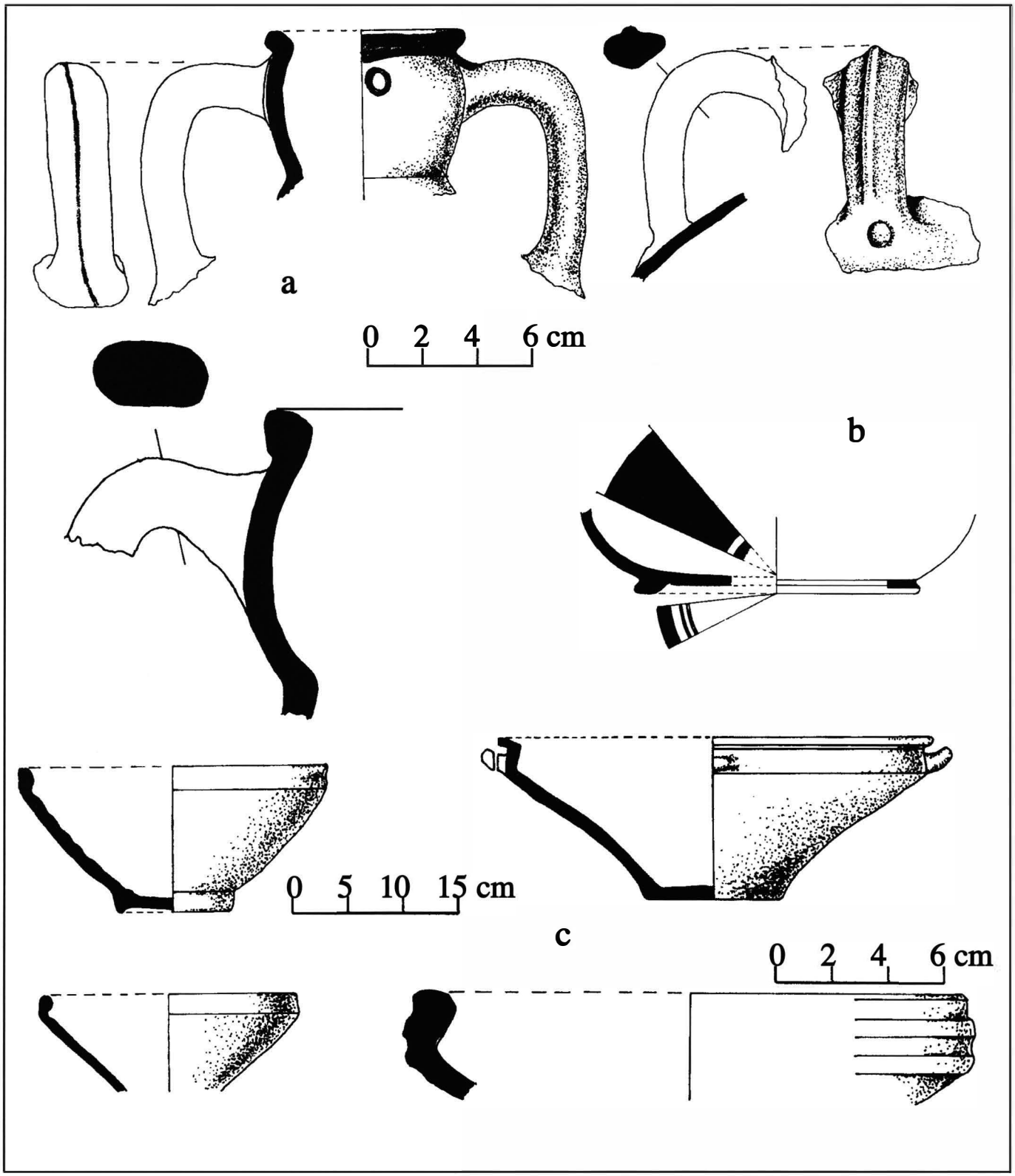

Fig. 10. Ceramică grecească - sec. VI - V a.Chr: a) amfore greco-orientale (Chios); b) fragment de bol cu decor de tip Cothon.
Fig. 10. Céramique greque - VIe - Ve s. a.J.Chr; a) amphores gréco-orientale (Chios); b) fragment de bol avec décor de type Cothon.

https://biblioteca-digitala.ro

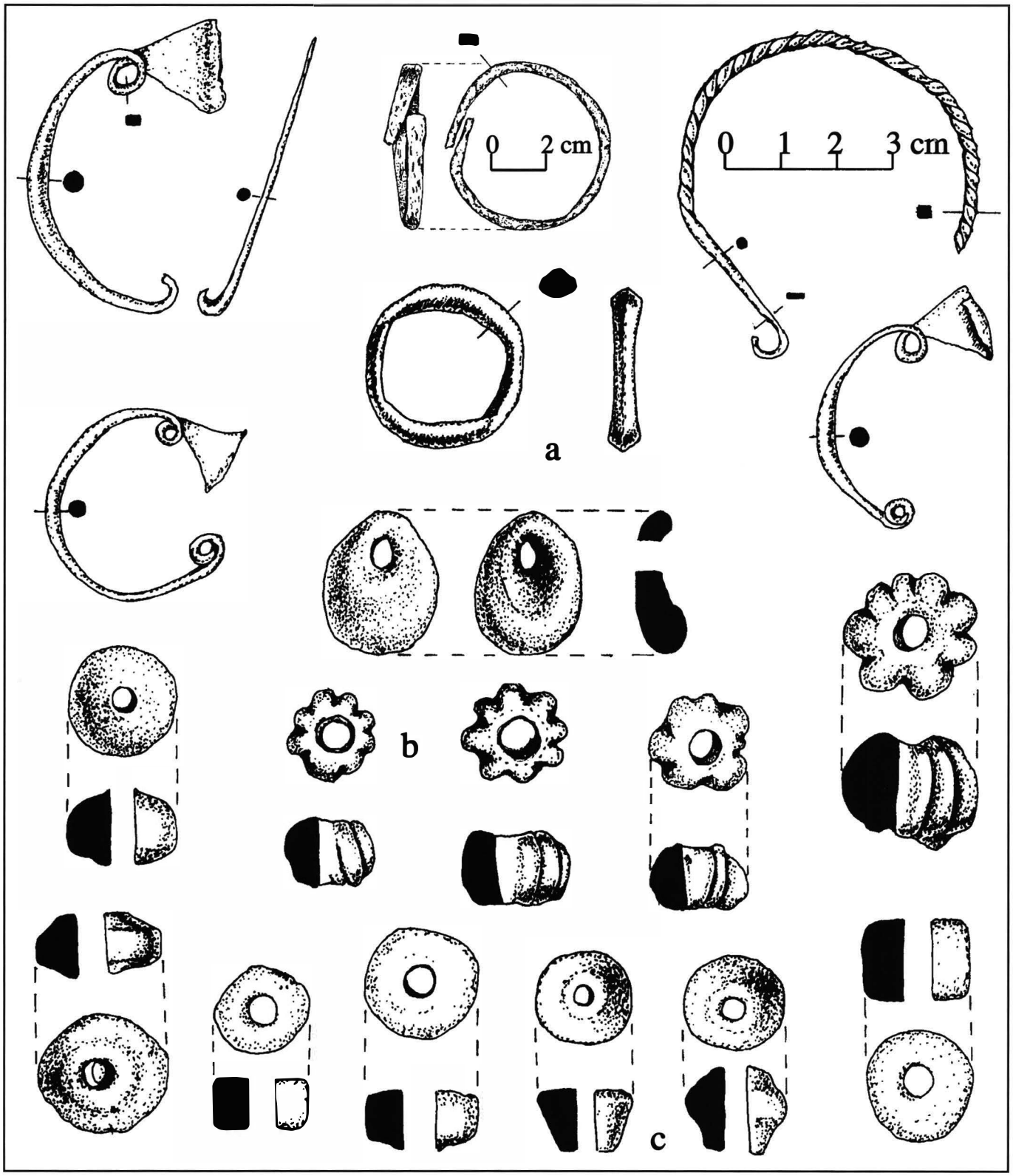

Fig. 11. a) Fibule; b) mărgele; c) fusaiole.
Fig. 11. a) Fibules; b) perles de verre; c) fusaioles.

https://biblioteca-digitala.ro

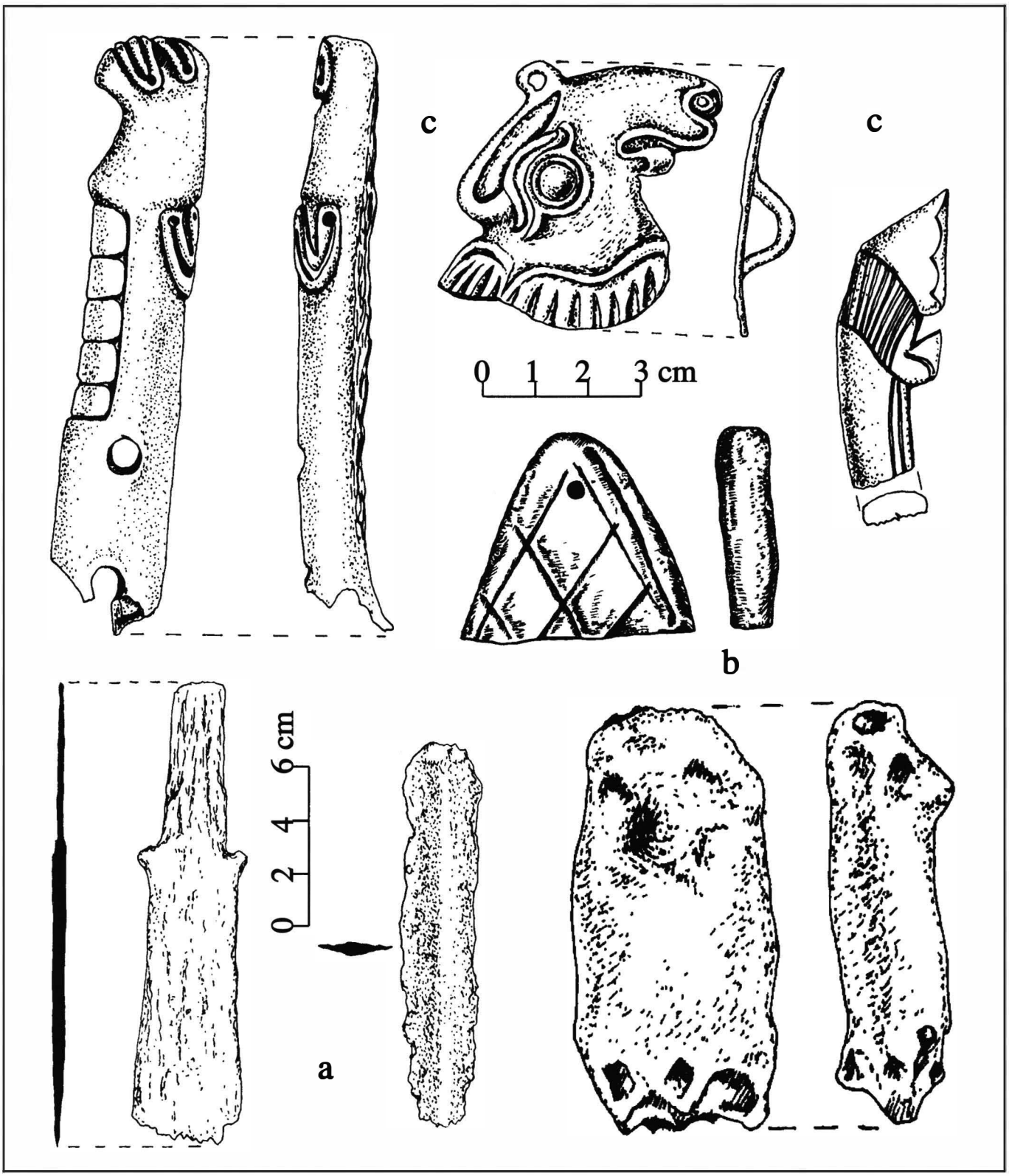

Fig. 12. a) Topor plat cu aripioare, cuțit; b) figurine de lut; c) piese de harnașament.
Fig. 12. a) Hâche plate aux ailettes, couteau; b) figurines d'argile; c) pièces d'harnachement.

https://biblioteca-digitala.ro

SCYTHIAN VESTIGES AT THE LOWER PRUT

Serghey Agulnikov

The vestiges of the Scythian culture within the territories from the Lower Prut were scarcely known until the last period of time. The rescue excavations in the land improvement zones of Cahul and Vulcănești Districts complete this gap to a certain extent.

During 1990 - 1992 a group of tumuli belonging to different cultural-historical ages was researched on a plateau situated between Prut and Cahul districts[1]. Other six Scythian tumuli were researched, being described in the present paper[2].

Scythian tumuli situated near Manta village

The Scythian tumuli I, II, and IV were placed at 4.5 km eastwards form Manta village, in the center of a plateau between Prut and Cahul districts (fig. A). The tumulus III belonged to the Middle Bronze Age and will be tackled in another study.

Tumulus I. The height from the ancient level of living was 1.2 m; the diameter is 42 m (fig. 1/1). This tumulus had two Scythian tombs and a round-shaped ditch with the diameter of 31.5 m, with discontinuities at the eastern and western parts. The piles of yellow clay proceed from the digging of the tombs.

M.1 (fig. 1.2). This tomb was found in the north-western sector of the tumulus, at a distance of 8 m from its center, and at a depth of -1.2 m. The sepulchral pit was rectangular and was oriented along the east-west direction. The size is 1.6 x 0.85 m, and the depth from the displacement level is of -0.8 m. The tomb was spoilt from the ancient time, and the well destroyed the central part of the mortuary room. Only some fragments of the skull, bones of the thorax and parts of the thighbones were preserved from the skeleton of a child (3 - 4 years old, according to the size of the bones). The skeleton was directed with the head westwards. Traces of the dark-brown bedding were found on the bottom of the pit.

Findings

1. In the thoracic zone a pile of glass beads was found. Three of these beads are rounded, made of light-grey paste, with yellow "eyes". One is barrel-shaped, dark-brownish coloured, and another one is cylindrical, with white, yellow and dark-blue "eyes". On the same place a shell was found ("Cauri", fig. 2/3, 4, 5).

2. As far as 0.2 m to the right from the skeleton a hand-made pot was found. It has bulging shape, flat bottom, short neck and funnel-shaped flaring rim. The surface of the pot is light-grey coloured. The upper side of the body, at the place where it is passed to the neck, it is adorned on the whole perimeter with deep oval incisions. Size: height = 16 cm, diameter of the body = 14 cm, diameter of the rim = 11.5 cm, diameter of the bottom = 8 cm (fig. 2/2).

4. On the south-western corner of the pit, on its bottom, a *pelike* vase was found. This piece, covered with black glaze with red figures, has a globular body, flat bottom, and a reliefed circular support. The neck is cylindrical and the rim is right angled widened out. The upper side of the vase was joined with the neck through two ears, having a triangle-shaped section, with a sharp rib on the middle. Size: height = 31.5 cm, diameter of the bottom = 16.7 cm, diameter of the body = 23 cm, diameter of the rim = 19.5 cm, height of the ears = 11.5 cm (fig. 2/1).

Adornment of the vase. The rim is adorned with a row of semi-festoons made of black and light-brown paint, their edges directed downwards. The next ornamental row is placed at the basis of the neck and was also made of semi-festoons, their edges directed downwards, bordered by two horizontal orange lines. At the basis of each ear there is a drawing of horizontal lines and semi-festoons, making up a triangle, its height corresponding to the rib of the ear. Drawings were made below the middle part of the body, consisting of complex vegetal motifs with schematic images of petals and twisted meanders. The third

1 For the result of the excavations made during 1990 - 1992, see: a) Agulnicov S.M., *Otciot o polevih issledovaniah Cagulniscoi novostroenicoi arheologhicescoi expediții v 1990 g.*, Chișinev, 1991, Arhiva IA and IV AS RM; b) idem, *Otciot o polevih issledovaniah Cagulniscoi novostroenicoi arheologhicescoi expediții u s.s. Manta i Găvănoasa v. 1991*, Chișinev, 1992, Arhiva IA and IV AS RM; c) Kurciatov S.I., *Otciot ob itogah arheologhiceschih issledovaniah curganov bliz Caguliscogo aeroporta v 1992 g.*, Chișinev, 1993, Arhiva IA and IV AS RM.

2 The tumuli were researched with the bull-dozer, leaving controls north-south oriented. The measurements of distance and depth were taken from the center of the tumulus (the highest point), except the situations mentioned.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 253 - 258*

https://biblioteca-digitala.ro

ornamental register is placed on the lower part of the body and consists of two horizontal lines. A drawing in the "chess field" style, stylized of 25 black and orange squares each one, is placed in the space between these lines. There are eight such "chess fields", separated by four rectangles in the "closed labyrinth". The circular support also was adorned with three orange horizontal lines, separated by black strips.

The body of the *pelike* had two groups of human images made in the red figures style.

The first group consists of five figures. In the center of this group the figure of a naked sited woman is placed. Along her body and from the mantle there are folds of the clothes (Aphrodite ?). The image of a winged deity is placed in front of the woman (Eros), his hands stretched to her. Images of tailed and horned male beings (satyrs) are represented on the left and right sides. The composition is finished by a standing woman, her hands in her hips, dressed with long clothes, intricately adorned; clear details of the hunting bow can be seen at her waist (Artemis).

The next group is formed of the image of three men figures in long folded clothes (the classic type of the Greek hyton). One of them has a curved walking stick in his hand. Two of the figures are faced to each other.

From the visual analysis results that the vase was painted by two different persons, since both images are made in different techniques and styles (fig. 2/6). The interior side of the vase is about half covered with black glaze. There are stains of black glaze on the inside bottom.

M.2 (central) (fig. 2/3). It was placed in the center of the tumulus, as deep as -1.2 m. A pile of yellow clay having a diameter of 10 m, resulted from the digging of the pit, is placed near the tomb. The sepulchral pit has an even rectangular shape, oriented on the east-west direction. Size: 4.2 x 2.1 x 1.1 m. The tomb was robbed during the ancient time. The filling of the pit consists of the trickled pressed chernozem, where rare human bones, animal bones and wooden pieces can be found. A fragment of hand-made light-grey pottery was also found.

Tumulus II. It was placed at 20 m north-westwards from the tumulus I. The height from the actual level is of 0.5 m. The height from the ancient level of the soil is of 0.7 m. The diameter is 28.5 m (fig. 3/1). In this tumulus a tomb and a ditch were found.

M. 1 (Scythian) (fig. 3/2). It was found in the center of the tumulus at a depth of -0.7 m. The sepulchral pit has a rectangular shape, with deepened corners, and is oriented along the west-north-west - east-south-east direction. Size: 2.6 x 1.4 m; the depth from the initial level is -1.4 m. The tomb was robbed during the ancient time. In the filling consisting of pressed chernozem rare human bones and animal bones were found. On the bottom of the pit the rests of the brown bedding were found.

This tumulus was raised in a single phase over the Scythian central tomb. Initially, the outline of the mantle was designated by a ditch with a diameter of 22 m, as wide as 0.4 - 0.5 m. This ditch is interrupted in the eastern and western sides on a length of 1.5 m. Fragments of small Hellenistic amphorae and animal bones were found at the ends of the ditch.

Tumulus IV. It was placed at 1 km northwards from the tumuli 1 and 2. The height from the ancient level is 0.8 m and the diameter is 34 m. Two tombs were found here (fig. 4/1).

M. 1 (Late Nomad) (fig. 4/3). It was found in the south-eastern sector of the tumulus at 5.7 m (152°) from the center, at a depth of -0.45 m. The skeleton was found in the laid on the back position, with the skull oriented westwards. The hands were stretched along the body and the legs were straight. No piece of inventory was found.

M. 2 (central, Scythian) (fig. 4/2). It was found in the center of the tumulus. Piles of yellow clay, of semi-circular shape with the diameter of 11 m, resulted from the digging of pit, are placed near this tomb. A burning trace of oval shape (size 4 x 2.8 m) was found over the tomb at the ancient level and partially in the mantle of the tumulus. The sepulchral pit was found at a depth of -0.8 m, having the size of 2.3 x 1.6 m and the depth from the initial level of -1.1 m. The tomb was robbed during the ancient time. Rare human bones, animal bones and coal were found in the filling of pressed chernozem. Two fragments of Hellenistic amphoras of IVth century BC were also found.

Buildings in tumulus

1. In the south-western sector of the tumulus, at 8.5 m from the center, at the ancient level of the soil, a pile of processed limestone, with the size of 0.5 x 0.7 m.

2. At 2 m north-westwards from the center of the tumulus, at the depth of -0.8 m, a pit of circular shape, with vertical walls and flat bottom was found. The diameter is 1.5 m, the depth is 0.4 m. No piece of inventory was found

https://biblioteca-digitala.ro

The **tumulus IV** was raised during a single phase over the central Scythian tomb n. 2. The Late Nomad tomb n. I is a secondary one.

The tumulary group from Crihana Veche

This group was placed on the top of a plateau situated at 3 km eastwards from the settlement, between Prut and Cahul districts, at 1 km north-westwards from the airport Cahul. This group consists of three tumuli, having the heights of 1.5 - 2.5 m, making up a row on the north-north-west - south-south-east direction (fig. A).

Tumulus I. This tumulus was investigated in 1992. It was raised during the Eneolithic-Early Bronze epochs. Between the tumuli I and II, at 1 km north-north-eastwards from these ones, a tumulary cemetery consisting of 23 mounds was discovered in 1990. Most of them was not profiled, the only clue being the surfaces of light colour of the intensively ploughed mantels. In 1992 three tumuli were excavated.

Tumulus II. It is placed at 58 m north-north-westwards (349°) from the center of the tumulus I. Its mantle was profiled; the diameter is 20 m. Three tombs and a ditch were found (fig. 5/1).

M.1 (Scythian) (fig. 5/2). This tomb was discovered in the central part of the tumulus, at a depth of -0.5 m. The skeleton was found in a pit with niche. The well of entrance had an oval pit oriented along the west-east direction. The size of the exterior outline is 2.85 x 0.9 x 0.7 m. Between the well of entrance and the mortuary room, at the depth of -0.74 m from the upper level, a tread as wide as 0.6 m was found. A prolonged-oval niche was discovered in the northern wall of the well of entrance. The ceiling of the sepulchral room was destroyed due to the well of robbery. The bottom of the pit was concave in the central part. The filling, consisting of yellow clay mixed with chernozem, contains small pieces of coal and rotten wood. The size of the sepulchral niche is 3.5 x 1.15 m, the depth from the level of the tread is -0.65 m. The size of the building is 3.5 x 2.05 m. The height of the vault is 0.7 m. The tomb was robbed during the ancient time. The skeleton of a man (55 - 60 years old)[3] was destroyed, the bones were disarrayed and grouped in the eastern part of the pit, together with the bones of the animal sacrificed for offering; part of these bones were on the treat of the well of entrance. Rests of the vegetal bedding of black colour were found on the whole surface of the pit's bottom.

Findings

1. In the eastern corner of the sepulchral pit, in the filling, a tip of a three winged bronze arrow with socket was found. The length of this piece is 2.5 cm, the length of the socket is 0.8 cm, the diameter is 0.1 cm (fig. 5/4).

2. In the western corner of the sepulchral pit, in its filling, another tip of a three winged bronze arrow with socket was found. A small thorn is placed on one of the wings. The length is 3.3 cm, the breadth is 0.6 - 0.8 cm. The thorn is as long as 0.8 cm. The diameter of the socket is 0.5 cm (fig. 5/4).

3. On the bottom of the pit, in the north-eastern corner, among the bones of the skeleton a curve-backed knife with well-profiled hilt was discovered. Traces of the wooden haft and a rounded rivet were preserved on the hilt. The section of the blade has a wedge shape. The length of the knife is 8 cm. The length of the hilt is 2.5 cm. The blade is as long as 5.5 cm and broad of 1.8 - 0.2 cm. The breadth of the hilt 0.2 - 1.2 cm. The thickness of the blade is 0.3 cm. The length of the rivet is 0.6 cm and its diameter is 0.2 cm (fig. 5/6).

4. Among the bones an iron bead of truncated cone shape with a round hole was found. Its height is 1.2 cm, the diameter is 1.5 - 0.7 cm; the diameter of the hole is 0.2 - 0.3 cm (fig. 5/5).

5. Near the basis of the southern wall fragments of an iron heel of a spear was found, together with rests of the wooden stick preserved inside. The retrieved size are: length = 7 cm; diameter = 2 cm (fig. 5/3).

M. 2 (Scythian) (fig. 6/5). This tomb was found at 1 km southwards from M. 1, as deep as -0.5 m from the actual level. The skeleton was placed in a rectangular pit

3 L.V. Litvinova, collaborator from the Institute of Archaeology of Ukraine Republic (Kiev), made the anthropological determination. See Andruh S.I., *Schifi Nijnego Podunavia*, Proceedings of the conference Actualnie problemi istorico-arheologhiceschih issledovanii, Kiev, 1987, p. 9 - 10; Bessonova S.S., *Relighioznie predstavlenia schifov*, Kiev, 1983; Cebotarenco G.F., E.V. Iarovoi, N.P. Telinov, *Curgani Budjascoi stepi*, Chişinev, 1989, p. 188; Redina E.F., *Schifi Dnestro-Dunaischih stepei, Kimeriiti i schifi*, Tezizî docladov Vsesoiuznogo seminara pamiati A.I. Terenojkina, ceasti II, Melitopoli, 1992; Subbotin L.V., Ostroverhov A.S., Ohotnicov S.B., Redina E.F., *Schifschie drevnosti Dnestro-Dunaiscogo mejdurecie*, Kiev, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

with rounded corners, oriented along the west-east direction. The walls are vertical and the bottom is flat. The size is 1.3 x 0.5 m. The depth from the ancient level is -0.44 m. The skeleton is of a teenager and it was laid on its back with the skull oriented westwards, with the face upwards. The hands were stretched along the body and the legs were straight.

Findings

1. Near the skull, in the south-western side of the pit, a hand-made cup having the shape of a jar and a slight vertically over-risen small ear was discovered. The shoulders are slightly reliefed and the bottom is flat. The small ear has a rectangular section. The vase is moulded of a paste containing fine grains of fire clay. The surface is smoothed and the colour varies from grey to black. The height is 8.5 cm; the diameter of the rim is 7.7 cm; the diameter of the body is 9 cm; the diameter of the bottom is 6 cm; the breadth of the ear is 2.3 cm (fig. 8/7).

M. 2 (Scythian) (fig. 6/6). It was found at 4.5 m southwards from M. 1, at a depth of -0.5 m from the actual level. The sepulchral pit has a rectangular shape with rounded corners and is oriented on the west-east direction, slightly deviated to south. The size of the pit according to the upper outline is 2.5 x 0.7 m. The size widens to the bottom of the pit till 2.8 x 0.85 m. The depth from the ancient level is -1.3 m. The tomb was robbed during the ancient time. Rare human bones were found, especially in the southern and northern sides of the pit. In the north-western side of the pit the bones of an ox sacrificed as an offering were found. The bottom of the pit was covered with the rests of the dark-brown bedding.

Findings

1. In the north-western corner of the pit, among the bones of the ox, a tool made of bone (the collarbone of an ox) was found, having the shape of a little paddle. The lower edge is rounded and is broader than the hilt. The exterior surface is glossy and the functional part is slightly sharpened. The upper edge is lost. The length is 6.4 cm (fig. 8/4).

2. In the same tomb fragments of the blade and the riveted hilt of a knife were also found. One of the rivets is made of bronze (fig 8/6).

3. In the filling of the pit a bar made of iron (?) was found. The length is 1.8 cm. The diameter is 0.3 - 0.4 cm (fig. 8/6).

4. The fragment of an iron clamp with a curved edge and the other one broken during the ancient time, as long as 2.3 cm, was also found (fig. 8/6).

Buildings in the mantle of the tumuli

The initial limits of the tumulus mantle were outlined by a fragmented ditch with the diameter of 14.3 m, interrupted in the western side on a length of 0.6 m and in the eastern side on 0.8 m. The breadth of the ditch is 0.7 - 0.9 m. The depth from the ancient level is -0.5 - 0.6 m (fig. 5/1).

Tumulus III. It was placed at 30 m northwards from the tumulus II. The mantle was not reliefed. The diameter is 15 m (fig. 6/1). A tomb and a ditch were discovered.

M. 1 (Scythian) (fig. 6/2). This tomb was found in the center of the tumulus, as deep as -0.5 m. In the horizontal plan, the sepulchral pit had a rectangular shape with rounded corners, oriented along the south-west-north-east direction. At the upper side the size is 2.05 x 1 m. Descending to the bottom of the pit, its size increases till 2.35 x 1 m. The depth from the ancient level is -1.35 m. The skeleton (belonging to a grown-up person) was thrown into disorder during the ancient time. Now, the most bones were found in the filling of the pit. Only the thighbone was preserved *in situ*. According to the position of this bone, the skeleton probably was in a stretched position, oriented westwards. In the south-western corner of the room the bones from an animal offering were found: a collarbone, ribs, a part of the leg of an ox. On the bottom of the pit rests of the dark-brown vegetal bedding were found.

Findings

1. A piece for piercing, made of an animal bone, was found to the right from the bones. The functional part is sharp. The length is 7 cm (fig. 6/3).

2. Near the bones of the animal offering the handle of a hand-made lid of a vase was discovered. It has a conic shape, with a hollow in the upper side. The lower side was broken in the ancient time. It is moulded of paste containing fire clay and pounded stones. The preserved length is 2.7 cm. The diameter is 4.7 - 3.7 cm. The depth of the hollow is 2 cm (fig. 6/4).

The tumulus III was built in a single phase over the Scythian tomb n. 1. The limits of the tumulus were designed by a segmented ditch having a diameter of 10 m. The ditch was interrupted at the western side (1 m) and at eastern side (2.2 m). The breadth of the ditch is 0.5 m.

https://biblioteca-digitala.ro

Findings in the ditch

1. Fragments of a Hellenistic amphora from Heracleia were found near the western interruption. Its neck has a cylindrical shape, enlarged at the upper side. The rim has a waved shape, with the edge cut horizontally. The ear is oval in section. The basis is high, enlarged at the lower side, with a hollow in the center. The piece is moulded of a clay of good quality, containing sand and mica (fig. 1/2).

Tumulus IV. It was situated at 70 m northwards from the tumulus III. The height from the actual level is 0.24 m. The diameter is 25 m. Two tombs were discovered.

Tomb 1 (Scythian) (fig. 7/2). This tomb was found in the center of the tumulus, as deep as -0.5 m. The sepulchral pit was rectangular, with rounded corners. It is oriented along the east-west axis. The size of the upper contour is 2.3 x 2.7 m. The pit is enlarged at the eastern and western parts, till the size of 2.7 x 2.35 m. The depth from the ancient level is -1.62 m. The tomb was robbed during the ancient time. In the filling of the pit, consisting of pressed chernozem, stones were found. The skeleton of a grown-up person was found, being completely put into disorder during the robbing. The human bones formed a pile in the northern part of the pit, together with the bones of the animal for offering . On the bottom of the pit rests of the dark-brown bedding were found.

Findings

1. A tip of a three-winged arrow with socket was found in the north-western corner of the pit. Its length is 3 cm. The breadth is 0.6 cm. The diameter of the socket is 0.5 cm (fig. 7/3).

2. Among the bones an iron little bead was found. It has a rounded shape, with pressed edges. Its diameter is 1.7 cm (fig. 7/4).

Tomb 2 (Scythian) (fig. 7/5). This tomb was found at 4.55 m northwards from the center, at the depth of -0.7 m. The sepulchral pit was rectangular with rounded corners, and is oriented along the south-west - north-east axis. The size is 2.73 x 1.05 m. The depth from the ancient level is -1.19 m. The skeleton, probably belonging to a female of 35 - 40 years old, was found in stretched on the back position, with the skull oriented south-westwards, with the facial side upwards. The hands were stretched along the body and the legs were straight. Rests of the dark-brown bedding of vegetal origin were found. Near the skull bones of an offering animal were found: the collarbone, ribs and a leg of an ox.

Findings

1. Near the southern wall of the pit, in the filling, fragments of three tips of iron spears having a lancet shape were found. The pieces were strongly corroded. The approximate lengths are, respectively, 17.21 and 24 cm. The breadth is 2.3 cm (fig. 8/5, 8/9).

2. In the south-eastern corner of the pit the heal of a spare was found, having a square hole for fixing. The piece is strongly corroded. The length is 5 cm. The diameter is 1.3 cm. The hole for fixing is 0.6 x 0.6 cm. According to the position of the tips and of the cylinder, the reconstituted length of the spares is 2 m (fig. 8/3).

3. Near the tibia of the right leg two tips of three winged bronze arrow with socket were found. The lengths of these pieces are between 3 - 3.5 cm. Their breadths are 0.6 cm. The diameter of the socket is 0.4 cm (fig. 7/6).

4. Near the bones of the pelvis two tips of three winged bronze arrow with socket were found, one of them being fragmented. The length is 4.1 cm. The breadth is 0.7 cm. The diameter of the socket is 0.5 cm.

5. Near the northern wall, by the phalanxes of the left hand, twelve tips of three winged bronze arrow with socket were found. The lengths of these pieces are between 3.2 - 3.9 cm. The breadths are 0.5 - 0.6 cm. The diameter of the socket is 0.4 cm (fig. 7/6).

Tumulus IV. This tumulus was raised in a single phase over the tombs 1 and 2, which are synchronous. Two piles of yellow clay of semi-oval shape are connected with these piles, being made of the earth from the digging of the pits. The limits of the tumulary mantle were designed by a segmentary ditch, having a diameter of 17 m. The ditch is interrupted at the western side (1.1 m) and in the eastern one (1.05 m). Stones and animal bones were found in the filling of the ditch in the eastern and western sides. The breadth of the ditch is 0.8 m. The depth from the ancient level is 0.65 - 0.95 m.

As a result of the archaeological diggings from Manta and Crihana Veche villages, Cahul District, six tumuli were investigated. These tumuli had inside ten Scythian central tombs. The analysis of the constructive features does not allow to consider them different from the large number of other ones known between the rivers Nester and Danube.

Ditches with interruptions at the western and eastern sides were certified at the Scythian tumuli near

https://biblioteca-digitala.ro

Tabak, Vasilievka and Divizia villages within Odessa region, Ukraine (L.V. Subbotin, A.S. Ostroverhov, S.B. Ohotnikov, E.R. Redina, 1992, p. 6, 11, 14). In all these cases, rests of the funerary Tryzna.

The sepulchral pits of rectangular shape, oriented along the east-western direction, is a general feature for the most Scythian tombs from the north-western side of the Pontic area.

The variant of the simple rectangular pit with niche was also found in the necropoleis from Ceauș, Kubei, Vasilievka, Kurci, belonging to a group recently put into evidence, that is the group of Scythian tombs from the Lower Danube (E.F. Redina, 1987, p. 60 - 61). From the territorial point of view, the group of tumuli from Balaban is the most similar to the tumuli discussed in this paper. The analogous buildings found in the tumulary mantle enhance the resemblance (G.F. Cebotarenco, E.V. Iarovoi, N.P. Telinov, 1989, p. 188).

The findings from the tumuli from Manta and Crihana Veche villages allow their framing within the limits of the IVth century BC. The tips of bronze arrows, the spares, the iron knives with curved back, and the cylindrical heals for javelins are quite typical for the Scythians from the north-western side of the Black Sea. Even an undetailed typological analysis of these pieces, we can assign them to the most widespread objects in the whole Scythian *limes*. The hand moulded vase adorned with notches and glass beads, sometimes with "eyes", also is largely spread in the funerary complexes and Scythian settlements within the area between the Nester and Danube rivers.

The cup moulded by hand with an ear having a vertical ribbon shape found in the tomb 2 of the tumulus I from Crihana Veche village certifies once more the mutual influence of the Scythian and Thracian cultures at the Lower Danube.

The black glazed *pelike* with red figures found in the tomb 1 of the tumulus I from Manta village has its origin in one of the Greek metropoleis. The most of these pieces were brought in Scythia through the trade between the colony-cities from the north-western side of the Black Sea. On the body of this vase two groups of images are found. The first group, consisting of five figures, can be interpreted as the scene of worshipping to Aphrodite, at which take part Artemis, the hunting goddess, Eros, the love god and the satyrs, all of them being classic characters in the Greek mythology. A quite similar subject applied on an Italic vase is interpreted by S.S. Bessonova as "the worship to the sited goddess". This motif is often found in the semantics of the Hellenistic ceramics and jewels during the end of the Vth century and the middle of the IVth century BC (S.S. Bessonova, 1983, p. 98). It is more difficult to interpret the subject of the second group, although it is not out of the question to represent a daily scene, rather that a mythological one. The preliminary dating of this piece is between the end of the Vth century and the beginning of the IVth century BC.

In general, the pieces found in the Scythian tumuli from the vicinity of Manta and Crihana Veche villages have the same features with the analogous tumulary complexes from the north-western side of the Black Sea.

Quite often the researchers emphasized that this kind of tumuli were risen near other bigger tumuli, built during the previous epochs (S.I. Andruh, 1987, p. 9).

It is not out of the question that the tumulary necropoleis within the Lower Prut region, together with the cemeteries from Ceauș, Gradeska, Mresnota, Moghila, etc., placed within the area between the lakes from Cahul and Ialpug rivers, to design a magistral way across the Danube.

The ensemble of the features of the funerary rite, as well as the findings from the tombs, allows the chronological assignment of the tumuli near Manta and Crihana Veche villages to the IVth century BC. These features also reveal to a certain extent the complex relations between the Scythian and Thracian *limes*-es from the Lower Danube's basin.

https://biblioteca-digitala.ro

VESTIGII SCITICE LA PRUTUL INFERIOR

Serghei Agulnicov

Pentru teritoriile de la Prutul Inferior în zona de stepă a Moldovei până nu demult vestigiile culturii scitice erau puțin cunoscute. Săpăturile de salvare în zonele de ameliorare a raioanelor Cahul și Vulcănești în mare măsură completează această lacună.

În perioada 1990 - 1992 pe un platou întins între r. r. Prut și Cahul de la satele Manta și Crihana Veche (r-ul Cahul) până la s. Găvănoasa (r-ul Vulcănești) a fost cercetat un grup de tumuli aparținând diferitor epoci cultural-istorice[1]. Ca rezultat, au fost cercetați și 6 tumuli scitici ce prezintă obiectul studiului de față[2].

Tumulii scitici de langa s. Manta

Tumulii scitici 1, 2, 4 erau situați la 4,5 km est de s. Manta, în centrul unui platou cuprins între r. r. Prut și Cahul (fig. A.). Tumulul 3 aparținea epocii bronzului mijlociu și va fi publicat aparte.

Tumulul I. Înălțimea de la nivelul antic de călcare -1,2 m, diametrul - 42 m. (fig. 1.1). Conținea 2 morminte scitice și un șanț rotund cu diametrul 31,5 m, având întreruperi în partea de est și vest. De morminte sunt legate grămezile de lut galben provenite prin săparea gropilor.

M. 1 (fig. 1.2). Descoperit în sectorul de nord-vest al tumulului, la 8 m de centru, adâncimea -1,2 m. Groapa sepulcrală, de formă dreptunghiulară, era orientată pe axa est-vest. Dimensiunile: 1,6 x 0,85 m, adâncimea de la nivelul de fixare -0,8 m. Mormântul a fost deranjat în vechime, puțul de predare distrugând partea centrală a camerei mortuare. Din scheletul unui copil (după dimensiunile oaselor, 3 - 4 ani) s-au păstrat doar fragmente de craniu, oase ale toracelui și oasele femurului. Scheletul era orientat cu craniul spre vest. Pe fundul gropii s-au găsit urmele așternutului de culoare maronie-închisă.

Inventar:

1. În zona toracică s-a găsit o îngrămădire de mărgele din sticlă, dintre care trei sunt rotunde din "pasta" de culoare cenușie deschisă, cu "ochi" galbeni; una în formă de butoiaș de o culoare cafenie închisă; una cilindrică cu "ochi" în alb, galben și albastru închis. Tot aici a fost găsită o scoică "Cauri" (fig. 2/3, 4, 5);

2. La 0,2 m în dreapta scheletului se găsea o oală modelată cu mâna, având corpul bombat, fundul plat, gâtul scund și buza evazată în formă de pâlnie. Suprafața vasului are o culoare cenușie deschisă. Partea superioară a corpului în locul trecerii spre gâtul vasului era ornamentată pe întregul perimetru cu incizii adâncite ovale. Dimensiuni: înălțimea - 16 cm, diametrul corpului - 14 cm; diametrul buzei - 11,5 cm, pe fund - 8 cm (fig. 2, 2);

3. În colțul de sud-vest a gropii, pe fundul ei, a fost găsit un vas de tip pelika. Pelika în lac negru cu figuri roșii are corpul globular, fundul plat cu un suport circular evidențiat. Gâtul este cilindric, buza evazată în unghi drept. Partea superioară a vasului era unită cu gâtul prin două torți, triunghiulare în secțiune, cu o nervură ascuțită la mijloc. Dimensiuni: înălțimea - 31,5 cm, diametrul fundului - 16,7 cm, diametrul corpului - 23 cm, diametrul buzei - 19,5 cm, înălțimea mânerelor - 11,5 cm (fig. 2,1).

Ornamentul vasului. Buza vasului este ornamentată cu un șir de semifestoane executate în vopsea neagră și maronie deschisă îndreptate cu capetele în jos. Următorul șir ornamental este plasat la baza gâtului și, de asemenea, era compus din semifestoane cu capetele în jos, limitate de două linii orizontale de culoare portocalie-oranj. La baza mânerelor se află câte un desen din linii orizontale și semifestoane, ce formau un triunghi, a cărui înălțime corespundea nervurii torților. Mai jos de mijlocul corpului vasului au fost executate desene cu motiv ornamental vegetal complicat, format din imagini schematice ale petelor de plante și mendre torsoidale. Al treilea brâu ornamental ocupa partea inferioară a corpului vasului și consta din două linii orizontale. În spațiul dintre linii este un desen în forma "câmpului de șah", stilizat din 25 de carouri fiecare, de culoare neagră și oranj. În total sunt 8 câmpuri de șah, fiecare dintre ele fiind separate prin 4 carouri în formă de "labirint închis" de formă dreptunghiulară. Suportul circular era, de asemenea, ornamentat cu 3 linii orizontale de culoare oranj despărțite de fasii negre.

1 Pentru rezultatele săpăturilor din 1990 - 1992 vezi: Agulnicov S.M., *Otciot o polevih issledovaniah Caguliscoi novostroecinoi arheologhicescoi axpediții v 1990 g.,* Chișinev, 1991, Arhiva IA și IV AS Rm.; idem, *Otciot o polevih issledovaniah Caguliscoi novostroecinoi arheologhicescoi axpediții u s. s. Manta i Găvănoasa v 1991 g.,* Chișinev 1992, Arhiva IA și IV AS Rm.

2 Tumulii au fost cercetați cu ajutorul buldozerului, lăsându-se martori paraleli în direcția nord-sud, toate măsurările de distanță și adâncime în afară de cazurile special indicate au fost efectuate de la centru - cel mai înalt punct al tumulului.

Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1993 ..... *p. 259 - 273*

https://biblioteca-digitala.ro

Corpul pelikei avea două grupuri de imagini umane executate în stilul figurilor roșii.

Primul grup consta din 5 figuri. În centru se află figura unei femei nude șezânde. De-a lungul corpului și din mână atârnă pliuri de pânză (Afrodita ?). În fața femeii este imaginea unei zeități cu aripi (Eros), cu mâinile întinse spre ea. În dreapta și în stânga se aflau imaginile unor ființe de gen masculin, având cozi și coarne (satiri). Compoziția o încheie figura unei femei în picioare cu mâinile în șolduri, având haine lungi, înfrumusețate cu ornamente complicate; la brâu se observă clar detalii ale arcului de vânătoare (Artemida).

Următorul grup este format din imaginea a 3 figuri de bărbați în haine lungi cu pliuri (tipul clasic al hitonului grecesc). În mâna unuia din ei se afla un toiag îndoit. Doi dintre ei stau cu fața unul la altul. Din însăși analiza vizuală reiese că formarea vasului a fost făcută de doi pictori diferiți. Ambele imagini sunt realizate în tehnică și stil diferite (fig. 2/6). Partea interioară a vasului este acoperită cu lac negru aproximativ pe jumătate. Pe fundul vasului în partea interioară sunt pete de lac negru.

M. 2 (central) (fig. 2/3). Se află în centrul tumulului, la adâncimea de -1,2 m. De mormânt este legată grămada de lut galben cu diametrul de 10 m, provenit prin săparea gropii. Groapa sepulcrală are o formă dreptunghiulară neregulată, orientată pe axa est-vest. Dimensiunile: 4,2 x 2,1 x 1,1 m. Mormântul a fost prădat în vechime. Umplutura gropii o constituia cernoziomul prelins, presat, în care se întâlnesc oase umane răzlețe, oase de animale, bucăți de lemn. A fost găsit un fragment de ceramică modelată cu mâna, de culoare cenușie deschisă.

Tumulul II. Era situat la 20 m nord-vest de tumulul I. Înălțimea de la nivelul actual de calcare - 0,5 m, de la nivelul solului antic - 0,7 m, diametul - 28,5 m (fig. 3.1). Au fost descoperite un mormânt și un șanț .

M. 1 (scitic) (fig. 3.2). Descoperit în centrul tumulului la adâncimea de -0,7 m. Groapa sepulcrală, de formă dreptunghiulară cu colțurile adâncite, era orientată pe axa vest-nord-vest - est-sud-est. Dimensiunile: 2,6 x 1,4 m; adâncimea de la nivelul de fixare -1,4 m. Mormântul a fost prădat în vechime. În umplutura formată din cernoziom presat se întâlnesc pietre, oase umane răzlețe, oase de animale. Pe fundul gropii au fost fixate rămășițele resturilor așternutului de culoare maronie.

Tumulul II a fost ridicat dintr-o dată deasupra mormântului central scitic I. Inițial, conturul mantalei era desemnat de un șanț cu diametrul de 22 m, lățimea de 0,4 - 0,5 m. În părțile de est și vest ale șanțului sunt întreruperi cu lungimea de 1,5 m. La capetele șanțului s-au găsit fragmente mici de amfore elenistice și oase de animale.

Tumulul IV. Era situat la 1 km nord de tumulii I - II. Înălțimea de la nivelul antic de călcare -0,8 m, diametrul de 34 m. Au fost găsite 2 morminte (fig. 4.1).

M. 1(nomad târziu) (fig. 4.3). Descoperit în sectorul de sud-est a tumulului, la 5,7 m (152°) de centru, la adâncimea de -0,45 m. Scheletul a fost găsit în poziție întinsă pe spate, cu craniul orientat spre vest. Mâinile erau întinse de-a lungul corpului, picioarele drepte. Inventarul lipsește.

M. 2 (central, scitic) (fig. 4.2). Descoperit în centrul tumulului. De M. 2 sunt legate grămezile de lut galben, provenit prin săparea gropii în formă de două semicercuri cu diametrul de 11 m. Deasupra mormântului, la nivelul solului antic de călcare și parțial în mantaua tumulului, a fost semnalată o arsură de formă ovală cu dimensiunile de 4 x 2,8 m. Groapa sepulcrală era la adâncimea de -0,8 m. Dimensiuni: 2,3 x 1,6 m, adâncimea de la nivelul de fixație -1,1 m. Mormântul a fost prădat în vechime. In umplutura formată de cernoziom presat se întâlneau oase umane răzlețe, oase de animale, cărbuni. Au fost găsite două fragmente de amfore elenistice din sec. IV î.Chr.

Construcții în tumul

1. În sectorul de sud-vest al tumulului, la 8,5 m de centru, la nivelul solului antic de călcare, a fost găsită o grămadă de pietre calcaroase prelucrate, cu dimensiunile de 0,5 x 0,7 m.

2. La 2 m nord-vest de centrul tumulului, la adâncimea de -0,8 m, a fost găsită o groapă de formă rotundă cu pereții verticali și fundul plat. Diametrul 1,5 m, adâncimea 0,4 m. Inventarul lipsește.

Tumulul IV a fost ridicat dintr-o dată deasupra mormântului scitic central nr. 2, mormântul nomad târziu nr. 1 fiind secundar.

Grupul tumular de la Crihana Veche

Grupul tumular Crihana Veche era situat pe culmea unui platou la 3 km est de localitate, între r. r. Prut și Cahul, la 1 km spre nord-vest de aeroportul Cahul. Grupul era format din 3 tumuli cu înălțimea de 1,5 - 2,5 m, formând un șir pe axa nord-nord-vest - sud-sud-est (fig. A).

Tumulul I. Cercetat în 1992. A fost ridicat în epoca eneolit-bronz timpuriu. Intre tumulii I și II, la 1 km nord-nord-est de aceștia, încă din 1990 a fost depistat un cimitir tumular format din 23 de movile. Majoritatea dintre ele nu se evidențiau în profil, fiind semnalate doar după petele de culoare mai deschisă a mantiilor intens arate. Trei tumuli

https://biblioteca-digitala.ro

au fost săpați în 1992.

Tumulul II. Se găsea la 58 m spre nord-nord-vest (349°) de la centrul tumulului I. Mantaua nu se profila, diametrul - 20 m. Au fost descoperite 3 morminte și un șanț (fig. 5.1).

M. 1 (scitic) (fig. 5.2). A fost descoperit în centrul tumulului la adâncimea de -0,5 m. Scheletul se găsea într-o groapă cu nișă. Puțul de intrare prezenta o groapă ovală în plan, orientată pe axa vest-est. Dimensiunile după conturul superior: 2,85 x 0,9 x 0,7 m. Între puțul de intrare și camera mortuară, la adâncimea de -0,74 m de la nivelul superior, se află o treaptă cu lățimea de 0,6 m. În peretele de nord a puțului de intrare era o nișă alungită-ovală. Bolta camerei sepulcrale a fost distrusă de puțul de prădare. Fundul gropii era concav spre centru. Umplutura, compusă din lut galben amestecat cu cernoziom, conține cărbuni nu prea mari și lemn putrezit. Dimensiunile nișei gropii sepulcrale: 3,5 x 1,15 m, adâncimea de la nivelul treptei -0,65 m. Dimensiunile de bază ale construcției: 3,5 x 2,05 m; înălțimea semnalată a bolții - 0,7 m. Mormântul a fost prădat în vechime. Scheletul unui bărbat (55 - 60 ani)[3] a fost distrus, oasele deranjate fiind concentrate în partea de est a gropii, alături cu oasele animalului de ofrandă, parțial aflate pe treapta puțului de intrare. Pe întreaga suprafață a fundului gropii s-au semnalat rămășițele așternutului vegetal de o culoare neagră.

Inventar:

1. În colțul de est al gropii sepulcrale, în umplutură, a fost găsit un vârf de săgeată din bronz cu 3 aripioare cu dulie. Lungimea - 2,5 cm, lungimea duliei - 0,8 cm, diametrul - 0,1 cm (fig. 5.4);

2. În colțul de vest a gropii sepulcrale, în umplutură, a fost găsit un vârf de săgeată din bronz cu 3 aripioare cu dulie, pe una dintre care se găsește un spin nu prea mare. Lungimea - 3,3 cm, lățimea - 0,6 - 0,8 cm. Spinul - 0,8 cm., diametrul duliei - 0,5 cm (fig. 5.4);

3. Pe fundul gropii, în colțul de nord-est, între oasele scheletului, a fost găsit un cuțit cu spinarea curbă și mâner evidențiat. Pe mâner s-au păstrat amprentele plăselelor de lemn, întărite cu un nit rotund. În secțiune lama avea o formă de pană. Lungimea cuțitului - 8 cm (mânerul - 2,5 cm, lama - 5,5 cm). Lățimea lamei - 1,8 - 0,2 cm, cea a mânerului - 0,2 - 1,2 cm. Grosimea - 0,3 cm. Lungimea nitului - 0,6 cm, diametrul - 0,2 cm (fig. 5.6);

4. Intre oase a fost găsită o mărgică de fier de o formă tronconică cu gaura rotundă. Înălțimea - 1,2 cm, diametrul 1,5 - 0,7 cm, diametrul găurii - 0,2 - 0,3 cm (fig. 5.5);

5. La baza peretelui de sud s-au găsit fragmentele unui călcâi de fier pentru suliță, cu rămășițele vergii de lemn înăuntru. Dimensiunile reconstituite: lungimea - 7 cm, diametrul - 2 cm (fig. 5.3).

M 2 (scitic) (fig. 6.5). Descoperit la 1 km spre sud de M 1, la adâncimea de -0,5 m de la nivelul actual de călcare. Scheletul se afla într-o groapă de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa vest-est. Pereții sunt verticali, fundul plat. Dimensiunile 1,3 x 0,5 m, adâncimea de la nivelul de fixare -0,44 m. Scheletul unui adolescent era în poziție întinsă pe spate, craniul orientat spre vest, partea facială în sus. Mâinile sunt întinse de-a lungul corpului, picioarele drepte.

Inventar:

1. Lângă craniu, în partea de sud-vest a gropii a fost găsită o ceașcă modelată cu mâna, în formă de borcan și tortița puțin supraînălțată vertical. Umerii ușor evidențiați, fundul plat. Tortița în secțiune este dreptunghiulară. Vasul este modelat din pastă conținând șamotă măruntă. Suprafața netezită, culoarea de la cenușiu la negru. Înălțimea - 8,5 cm, diametrul pe buză 7,7 cm, pe corp - 9 cm, pe fund - 6 cm, lățimea mânerului - 2,3 cm (fig. 8.7).

M. 3 (scitic) (fig. 6.6). Găsit la 4,5 m spre sud de M 1, la adâncimea de -0,5 m de la nivelul actual de călcare. Groapa sepulcrală are o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa vest-est cu puțină deviere spre sud. Dimensiunile gropii după conturul superior 2,5 x 0,7 m, spre fund se lărgește - 2,8 x 0,85 m. Adâncimea de la nivelul de fixare -1,3 m. Mormântul a fost prădat în vechime. În umplutură se întâlnesc oase umane răzlețe, mai ales în părțile de sud și nord a gropii. În partea de nord-vest a gropii s-au găsit oasele unei bovine în calitate de ofrandă. Fundul gropii este acoperit cu rămășițele așternutului de culoare maronie închisă.

Inventar:

1. În colțul de nord-vest al gropii, între oasele de ofrandă, a fost găsită o unealtă din os în formă de lopățică

3 Determinările antropologice au fost realizate de colaboratorul Institutului de Arheologie din Republica Ucraina (Kiev), L.V. Litvinova. Andruh S.I., *Schifi Nijnego Podunavia,* Tezele conferinței: Actualinie problemei istorico-arheologhiceschih issledovanii, Kiev, 1987, p. 9 - 10; Bessonova S.S. *Relighioznie predstavlenia schifov,* Kiev, 1983; Cebotarenco G.F., Iarovoi E.V., Telinov, N.P., *Curgani Budjascoi stepi,* Chișinev, 1989, p. 188; Redina E.F., *Schifi Dnestro-Dunaischih stepei,* Kimeriiți i schifi, tezisî docladov Vsesoiuznogo seminara pamiati A.I. Terenojkina, ceaști II, Melitopoli, 1992; Subbotin L.V., Ostroverhov A. S., Ohotnicov S. B., Redina E. F., *Schifschie drevnosti Dnestro-Dunaiscogo mejdurecie,* Kiev, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

confecționată din clavicula unei bovine. Muchia de jos este rotunjită și se lărgește fată de mâner. Suprafața exterioară are luciu, partea funcțională - puțin ascuțită. Muchia de sus nu s-a păstrat, lungimea fiind de 6,4 cm (fig. 8.4);

2. Tot aici s-au găsit fragmentele unei lame și mânerul cu două nituri al unui cuțit. Un nit este din bronz (fig. 8.6);

3. În umplutura gropii a fost găsită o bară din fier (?). Lungimea - 1,8 cm, diametrul - 0,3 - 0,4 cm (fig. 8.6);

4. Fragmentul unei scoabe din fier este cu un capăt îndoit, celălalt fiind rupt din vechime. Lungimea - 2,3 cm (fig. 8.6).

Construcții în mantaua tumulului

Limitele inițiale ale mantalei tumulului erau conturate de un șanț în formă de segment în secțiune, cu diametrul de 14,3 m, având întreruperi de câte 0,6 m în partea de vest și 0,8 m în partea de est. Lățimea șanțului - 0,7 - 0,9 m, adâncimea de la nivelul de fixare -0,5 - 0,6 m (fig. 5.1).

Tumulul III. Era situat la 30 m spre nord de tumulul II. Mantaua nu era profilată; diametrul - 15 m (fig. 6.1). Au fost descoperite un mormânt și un șanț.

M. 1 (scitic) (fig. 6.2). Descoperit în centrul tumulului, la adâncimea de -0,5 m. Groapa sepulcrală avea în plan o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa sud-vest - nord-est. Dimensiunile după conturul superior 2,05 x 1 m, spre fund groapa se lărgește în părțile de est și vest, atingând dimensiunile 2,35 x 1 m. Adâncimea de la nivelul de fixare -1,35 m. Scheletul (aparținând unui matur) a fost deranjat în vechime, în prezent majoritatea oaselor găsindu-se în umplutura gropii. *În situ* s-au păstrat doar oasele femurului. Conform poziției acestora, scheletul se afla probabil în poziție întinsă, orientat spre vest. În colțul de sud-vest al camerei s-au găsit oase de animal de ofrandă: o claviculă, coaste, partea unui picior, toate aprținând unei bovine. Pe fundul gropii s-au semnalat rămășițele așternutului vegetal de culoare maronie-închisă.

Inventar:

1. În dreapta oaselor a fost găsit un străpungător confecționat din os de animal. Partea funcțională este ascuțită. Lungimea - 7 cm (fig. 6.3);

2. Lângă oasele de ofrandă era mânerul de la un capac modelat cu mâna a unui vas. Are forma unui con cu o concavitate în partea superioară. Partea inferioară a fost ruptă în vechime. Modelat dintr-o pastă având în componență șamotă și piatră pisată. Lungimea păstrată - 2,7 cm, diametrul - 4,7 - 3,7 cm; adâncimea concavității - 2 cm (fig. 6.4).

Tumulul III a fost construit dintr-o dată deasupra mormântului scitic nr. 1. Limitele tumulului erau conturate de un șanț în formă de segment în secțiune, având diametrul de 10 m. Șanțul avea întreruperi în partea de vest - 1 m și est - 2,2 m. Lățimea șanțului - 0,5 m.

Descoperiri în șanț

1. Lângă întreruperea de vest, în umplutura șanțului, s-au găsit fragmente de amforă elenistică (Heracleea). Gâtul are o formă cilindrică, lărgindu-se în partea superioară. Buza este în formă de val, cu marginea tăiată orizontal. Mânușa este ovală în secțiune. Piciorul este înalt, în partea inferioară se lărgește având o concavitate în centru. Modelate din pastă bună, având ca ingredient nisip și mica (fig. 8.1 - 2).

Tumulul IV. Era situat la 70 m spre nord de tumulul III. Înălțimea de la nivelul actual de călcare -0,24 m, diametrul - 25 m. Au fost descoperite 2 morminte (fig. 7.1).

M. 1 (scitic) (fig. 7.2). Descoperit în centrul tumulului, la adâncimea de -0,5 m. Groapa sepulcrală avea o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa est-vest. Dimensiunile după conturul superior 2,3 x 2,7 m, spre fund se lărgește, în partea de est și vest atingând dimensiunile 2,7 x 2,35 m. Adâncimea de la nivelul de fixare -1,62 m. Mormântul a fost prădat în vechime. În umplutura gropii formată din cernoziom presat se întâlneau pietre. Scheletul (aparținând unui matur) este complet deranjat ca rezultat al prădării. Oasele umane se găseau grămadă în partea de nord a gropii, împreună cu oasele animalelor de ofrandă. Pe fundul gropii au fost semnalate rămășițele așternutului de culoare maronie închisă.

Inventar:

1. În colțul de nord-vest a gropii a fost găsit un vârf de săgeată cu 3 aripioare cu dulie. Lungimea - 3 cm, lățimea - 0,6 cm, diametrul duliei - 0,5 cm (fig. 7.3);

2. Printre oase a fost găsită o mărgică de fier de formă rotundă cu marginile apăsate. Diametrul - 1,7 cm (fig. 7.4).

M. 2 (scitic) (fig. 7.5). Descoperit la 4,55 m spre nord de centru, la adâncimea de -0,7 m. Groapa sepulcrală avea o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa sud-vest - nord-est. Dimensiunile: 2,73 x 1,05 - 1 m, adâncimea de la nivelul de fixare -1,19 m. Scheletul (feminin ?, 35 - 40 ani) a fost găsit în poziție întinsă pe spate, craniul orientat spre sud-vest, partea facială în sus. Mâinile întinse de-a lungul corpului, picioarele drepte. Au fost semnalate rămășițele așternutului vegetal de culoare maronie închisă. Lângă craniu s-au găsit oase provenind de la animale de ofrandă: claviculă, coaste și picior de bovine.

Inventar:

1. Lângă peretele de sud al gropii, în umplutură, au fost găsite fragmentele a trei vârfuri de lance de fier în

https://biblioteca-digitala.ro

formă de lanțetă. Păstrare nesatisfăcătoare, obiectele fiind puternic corodate. Lungimile aproximative respectiv 17,21 și 24 cm, lățimea - 2,3 cm (fig. 8.5, 8 - 9);

2. În colțul de sud-est a gropii a fost găsit un călcâi pentru lance cu gaura patrulateră de fixare. Puternic corodat. Lungimea - 5 cm, diametrul - 1,3 cm, gaura de fixare - 0,6 x 0,6 cm. Judecând după poziția vârfurilor și a cilindrului, lungimea reconstituită a lăncilor ar fi 2 m (fig. 8.3);

3. Lângă tibia piciorului drept s-au găsit 2 vârfuri de săgeată din bronz cu dulie având câte 3 aripioare. Lungimea 3 - 3,5 cm, lățimea - 0,6 cm, diametrul duliei - 0,4 cm (fig. 7.6);

4. Lângă oasele bazinului se găseau 2 vârfuri de săgeată din bronz cu dulie având câte 3 aripioare, unul fiind fragmentat. Lungimea - 4,1 cm, lățimea - 0,7 cm, diametrul duliei - 0,5 cm;

5. Lângă peretele de nord al gropii, lângă falangele mâinii stângi, erau concentrate 12 vârfuri de săgeată din bronz cu dulii și 3 aripioare. Lungimea: 3,2 - 3,9 cm., lățimea 0,5 - 0,6 cm, diametrul duliilor - 0,4 cm (fig. 7.6).

Tumulul IV a fost ridicat dintr-o dată deasupra mormintelor 1 și 2 care sunt sincrone și de care sunt legate 2 grămezi de lut galben de formă semiovală provenite prin săparea gropilor. Limitele mantalei tumulare erau conturate de un șanț în formă de segment în secțiune având diametrul de 17 m. Șanțul are două întreruperi: în partea de vest - 1,1 m și în partea de est - 1,05 m. În umplutura șanțului, în părțile de est și vest se întâlnesc pietre și oase de animale. Lățimea șanțului - 0,8 m, adâncimea de la nivelul de fixare - 0,65 - 0,95 m.

*

* *

Ca rezultat al săpăturilor arheologice de lângă s. s. Manta și Crihana Veche r-ul Cahul, au fost cercetați 6 tumuli conținând 10 morminte scitice centrale. Analiza particularităților constructive ale tumulilor nu permite a le evidenția dintre multe altele cunoscute pentru interfluviul Nistru - Dunăre.

Șanțuri cu întreruperi în partea de vest și de est au fost atestate la tumulii scitici de lângă s. Tabak, Vasilievka, Divizia în regiunea Odesa, Ucraina (L.V. Subbotin, A.S. Ostroverhov, S.B. Ohotnikov, E.R. Redina, 1992, p. 6, 11, 14). În toate cazurile enumerate, la capetele șanțurilor s-au descoperit rămășițele Triznei funerare.

Gropile sepulcrale, de formă dreptunghiulară, cu orientare est-vest, constituie majoritatea pentru mormintele scitice din nord-vestul Pontic.

Varianta de groapă simplă dreptunghiulară cu nișă a fost semnalată în necropolele Ceauș, Kubei, Vasilievka, Kurci, cuprinse într-un grup evidențiat de curând - grupul Dunărea de Jos a mormintelor scitice (E.F. Redina, 1987, p. 60 - 61). Teritorial, cele mai apropiate complexe tumulare scitice pentru tumulii în discuție sunt grupul de tumuli de la Balaban. Le apropie mult și construcțiile analoge din mantia tumulară (G.F. Cebotarenco, E.V. Iarovoi, N.P. Telinov, 1989 p. 188).

Inventarul rezultat din tumulii de la Manta și Crihana Veche permite încadrarea lor în limitele sec. IV î.Chr.. Vârfurile de săgeată din bronz, lăncile, cuțitele din fier cu spinarea curbă, călcâiele cilindrice pentru sulițe sunt destul de tipice pentru sciții din nord-vestul Mării Negre. Fără a detalia analiza lor tipologică, le putem atribui la cele mai răspândite tipuri de obiecte pentru întregul *limes* scitic. Vasul modelat cu mâna, ornamentat cu crestături și mărgelele de sticlă, uneori cu "ochi", de asemenea au o largă răspândire în complexele funerare și așezările scitice din interfluviul Nistru-Dunăre.

Descoperirea cești modelate cu mâna, având tortița în formă de panglică verticală din M. 2 t. 1 de la Crihana Veche, odată în plus confirmă influența reciprocă a culturilor scitice și tracice la Dunărea de Jos.

Pelika în lac negru cu figuri roșii din M 1. t. 1 de la Manta își are originile într-unul din centrele metropolei grecești. Majoritatea dintre ele, fiind aduse, nimereau la sciți prin schimbul natural ce avea loc între orașele-colonii din nord-vestul Mării Negre. Pe corpul vasului distingem două grupuri de imagini. Primul grup din 5 figuri poate fi interpretat ca scena închinării Afroditei, la care participa zeița vânătorii Artemida, zeul dragostei Eros și satirii, personaje clasice din mitologia greacă. Un subiect asemănător de pe o vază italică este interpretat de S.S. Bessonova ca "închinare zeiței sezânde". Subiectul în cauză se repetă des în semantica articolelor ceramiere și juvaere elenistice și scitice de la sf. sec. V - mijlocul sec. IV î.Chr. (S.S. Bessonova, 1983, p. 98). Subiectul celui de-al doilea grup se interpretează mai dificil, deși nu este exclus să reprezinte o scenă cotidiană, mai curând decât una mitologică. Datarea preliminară a pelikei - sf. sec. V - începutul sec. IV î.e.n.

https://biblioteca-digitala.ro

În general materialele tumulilor scitici de lângă s.s. Manta și Crihana Veche dispun de toate trăsăturile ce caracterizează complexele analoge din nord-vestul Mării Negre.

Nu o dată, cercetătorii au indicat că asemenea tumuli se ridicau alături de alți tumuli de proporții mai mari, din epoci anterioare (S.I. Andruh, 1987, p. 9).

Nu este exclus ca necropolele tumulare de la Prutul Inferior, alături de cimitirele Ceauș, Gradeska, Mresnota, Moghila s.a. din spațiul cuprins între lacurile din interfluviul Cahul și Ialpug să desemneze o trecătoare magistrală peste Dunăre.

Totalitatea caracteristicilor ritului funerar cât și inventarul provenit din morminte permite încadrarea cronologică a tumulilor de lângă s.s. Manta și Crihana Veche în sec. IV î.Chr. De asemenea, într-o măsură oarecare, ele aruncă lumina asupra relațiilor complicate între *limes*-urile scitice și tracice din bazinul Dunării de Jos.

https://biblioteca-digitala.ro

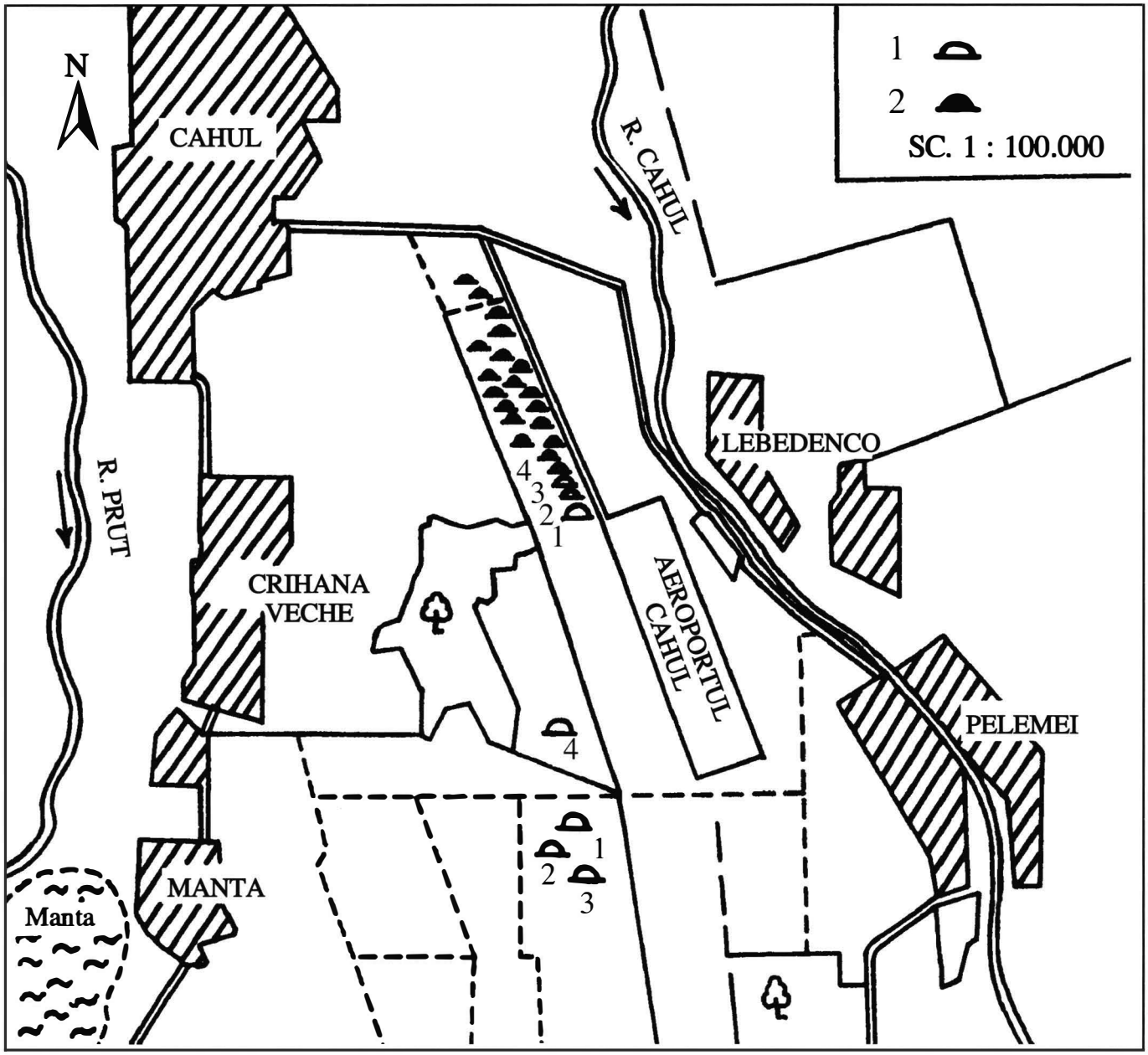

Fig. A. Planul general: 1 - Tumulii cercetați; 2 - Tumuli situați.
Fig. A. General plan: 1 - Investigated tumuli; 2 - Placed tumuli.

https://biblioteca-digitala.ro

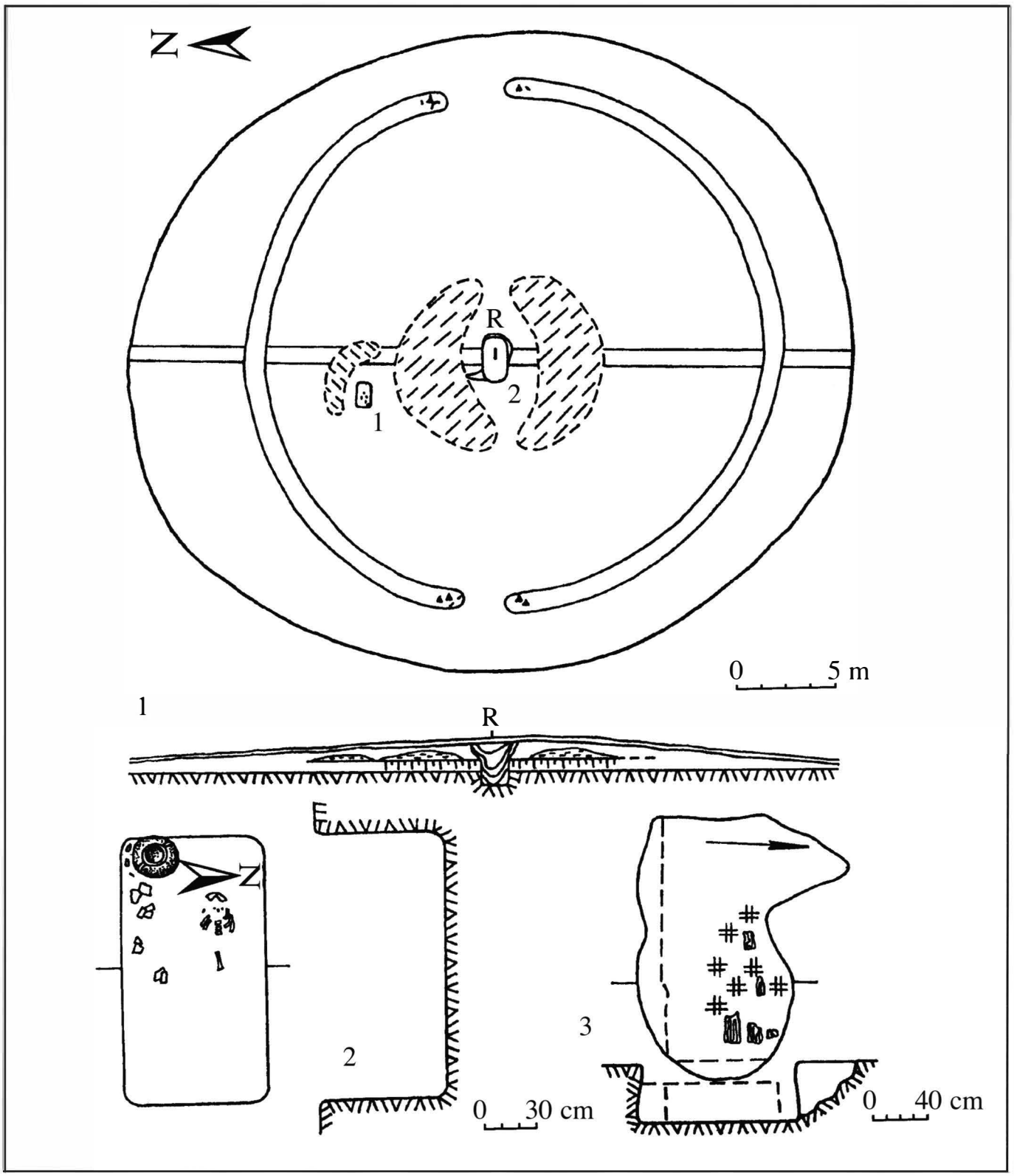

Fig. 1. 1 - Planul tumulului nr. 1 de lângă satul Manta; 2 - Mormântul nr. 1; 3 - Mormântul nr. 2.
Fig. 1. 1 - Plan of the tumulus 1, near Manta village; 2 - Tomb n. 1; 3 - Tomb n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

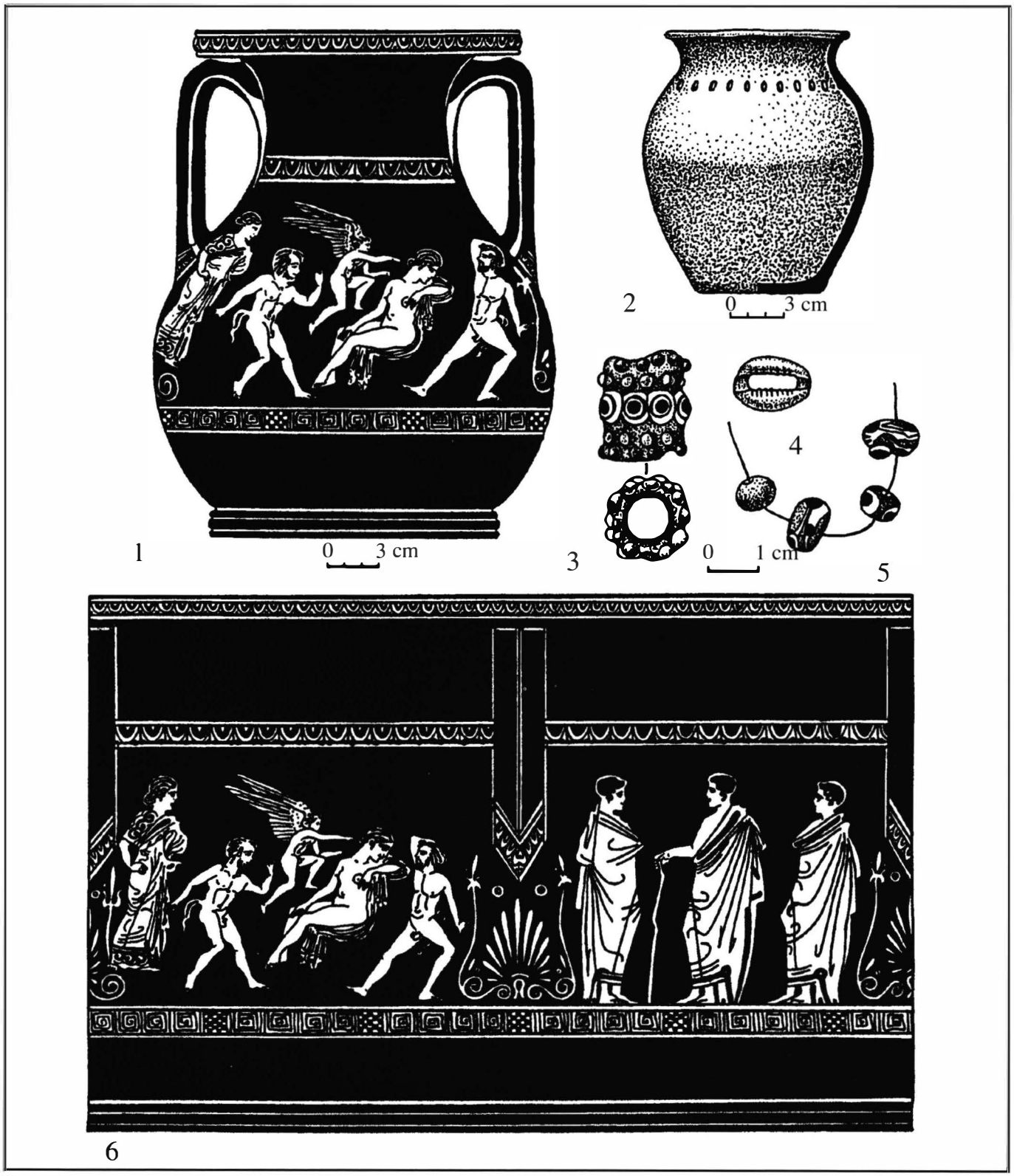

Fig. 2. Mormântul nr. 1 din tumulul 1: 1 -Pelike; 2 - Oală modelată cu mâna; 3 - 5 Mărgele din sticlă.
Fig. 2. Tomb n. 1 from tumulus 1: 1 - Pelike; 2 - Hand-made pot; 3 - 5 - Glass beads.

https://biblioteca-digitala.ro

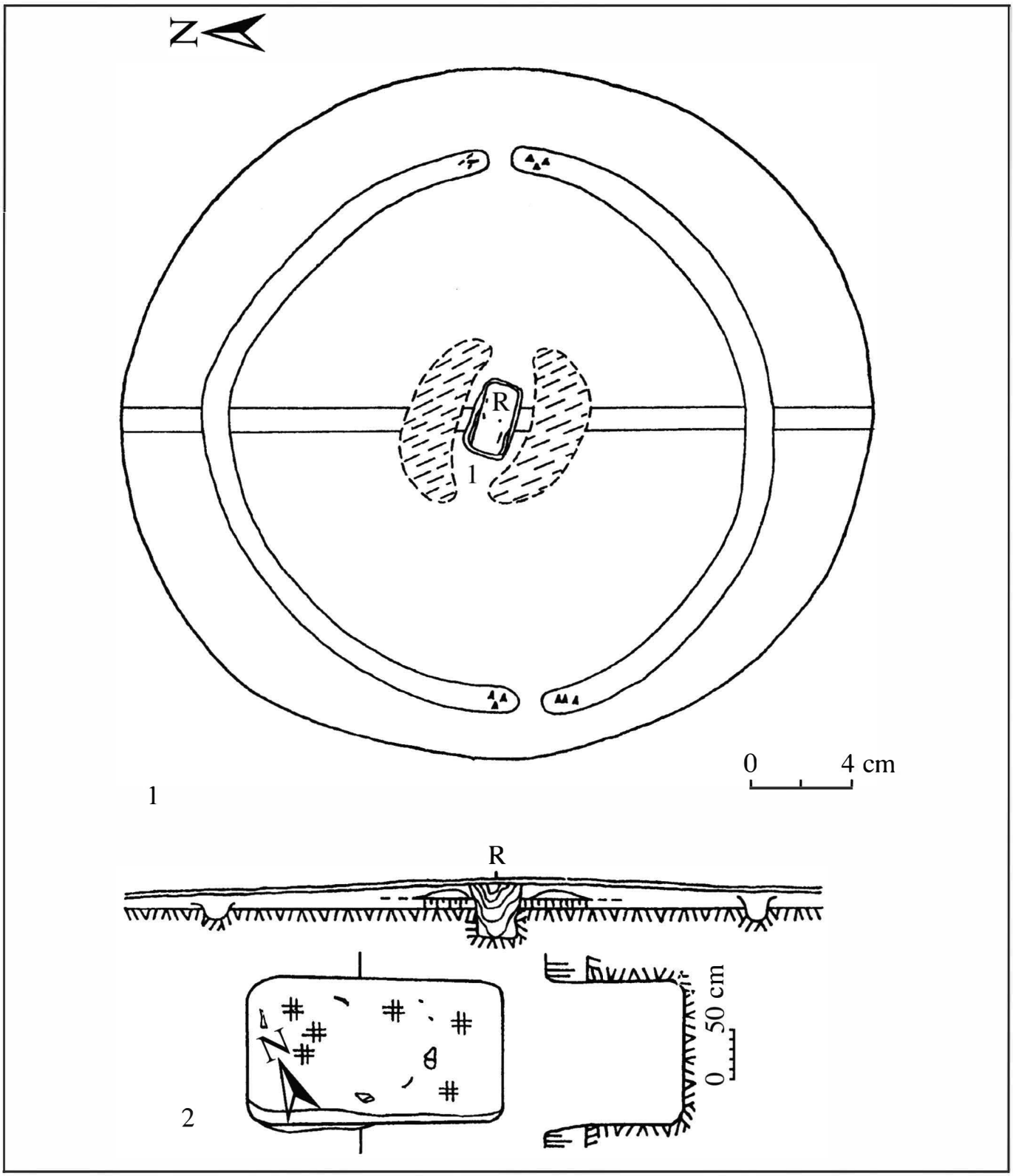

Fig. 3. 1 - Planul tumulului; 2 - Mormântul nr. 1.
Fig. 3. 1 - Plan of the tumulus; 2 - Tomb n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

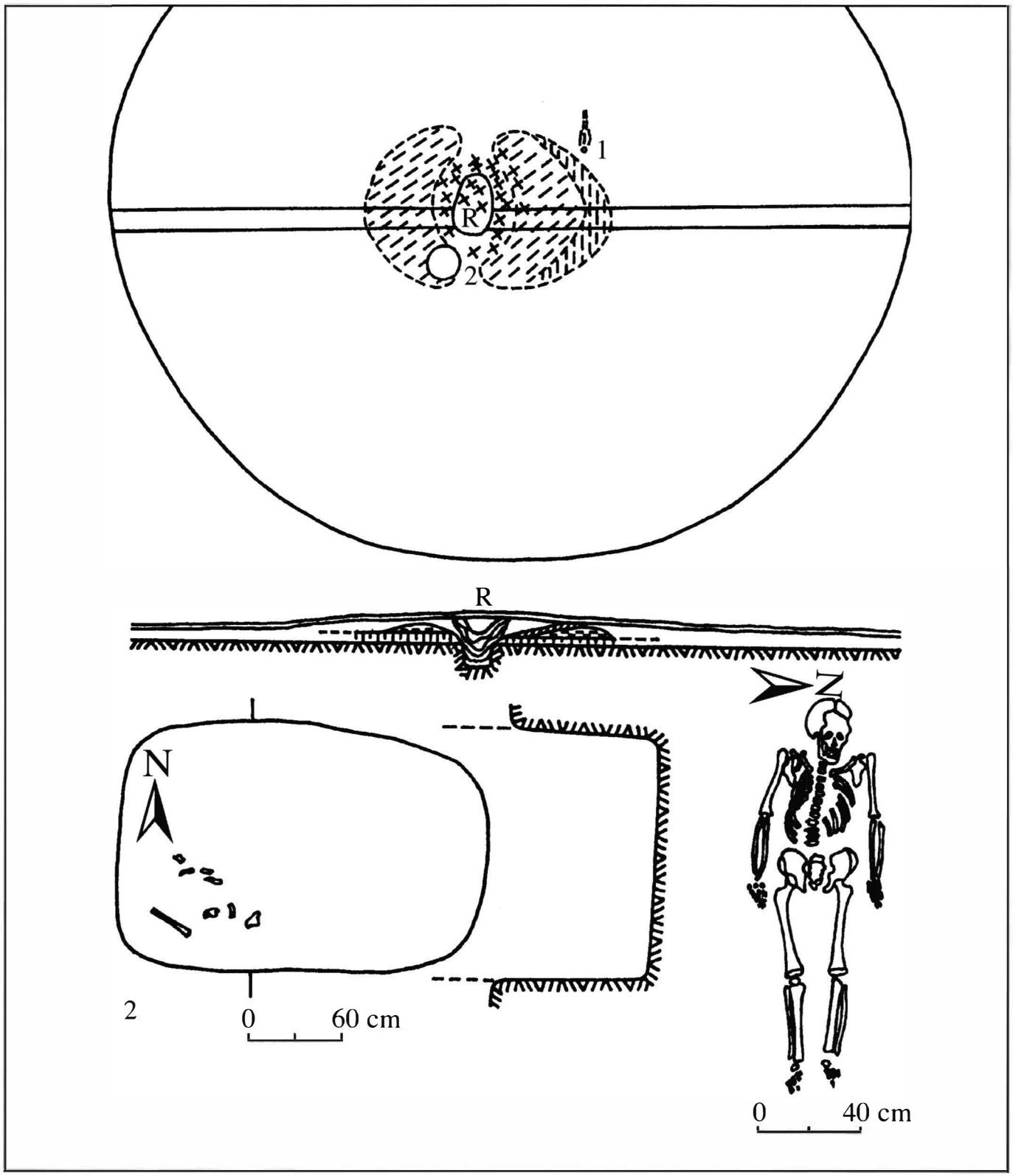

Fig. 4. Tumulul 4 de lângă satul Manta: 1 - Planul tumulului 4; 2 - Mormântul nr. 2; 3 - Mormântul nr. 1.
Fig. 4. Tumulus n. 4 near Manta village: 1 - Plan of the tumulus n. 4; 2 - Tomb n. 2; 3 - Tomb n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

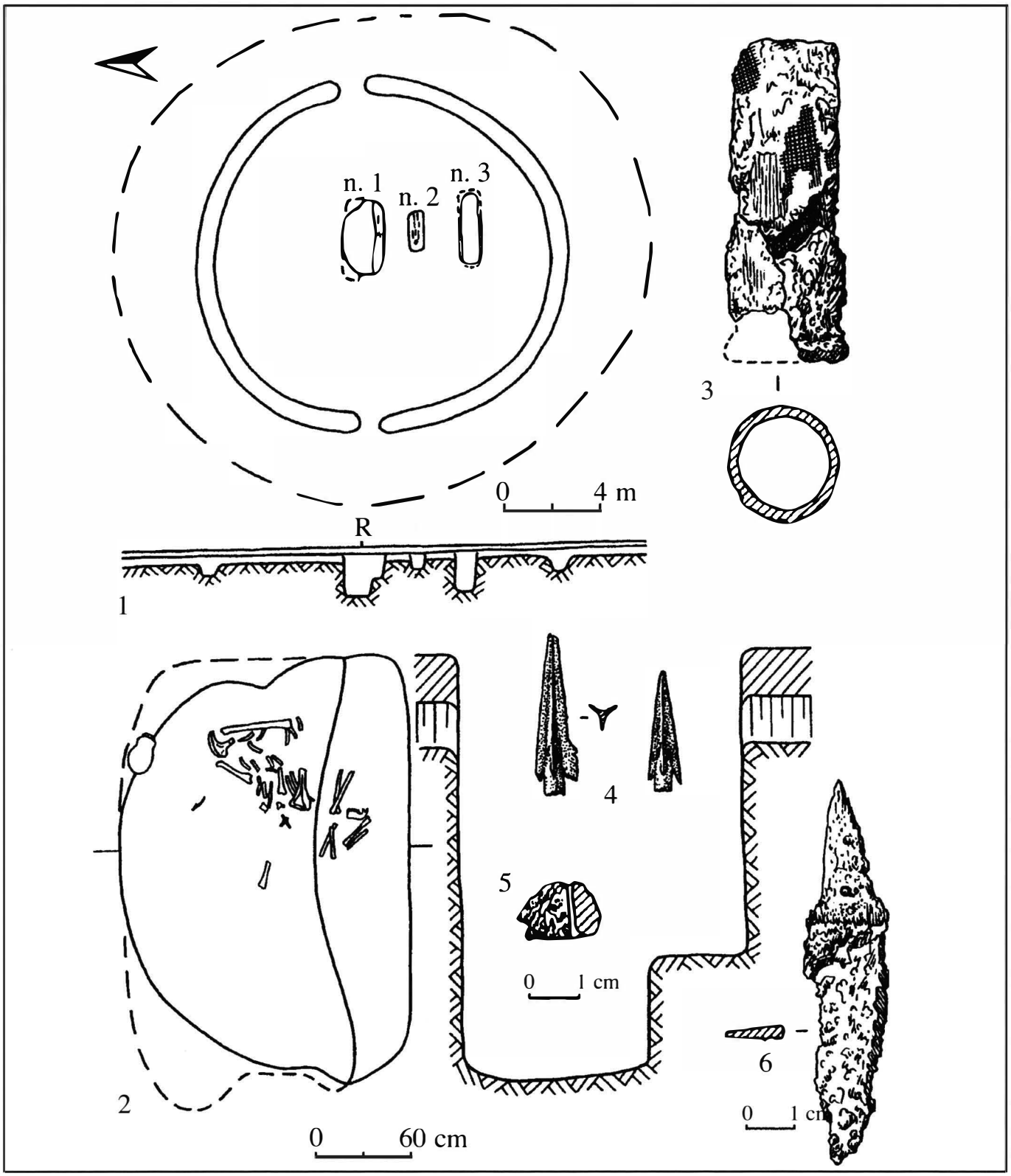

Fig. 5. 1 - Planul tumulului 2 de lângă Crihana Veche; 2 - Mormântul nr. 1; 3 - Călcâi de fier; 4 - Vârfuri de săgeată; 5 - Mărgică de fier; 6 - Cuțit de fier.

Fig. 5. 1 - Plan of the tumulus n. 2 near Crihana Veche village; 2 - Tomb n. 1; 3 - Iron heal; 4 - Arrow tips; 5 - Iron bead; 6 - Iron knife.

https://biblioteca-digitala.ro

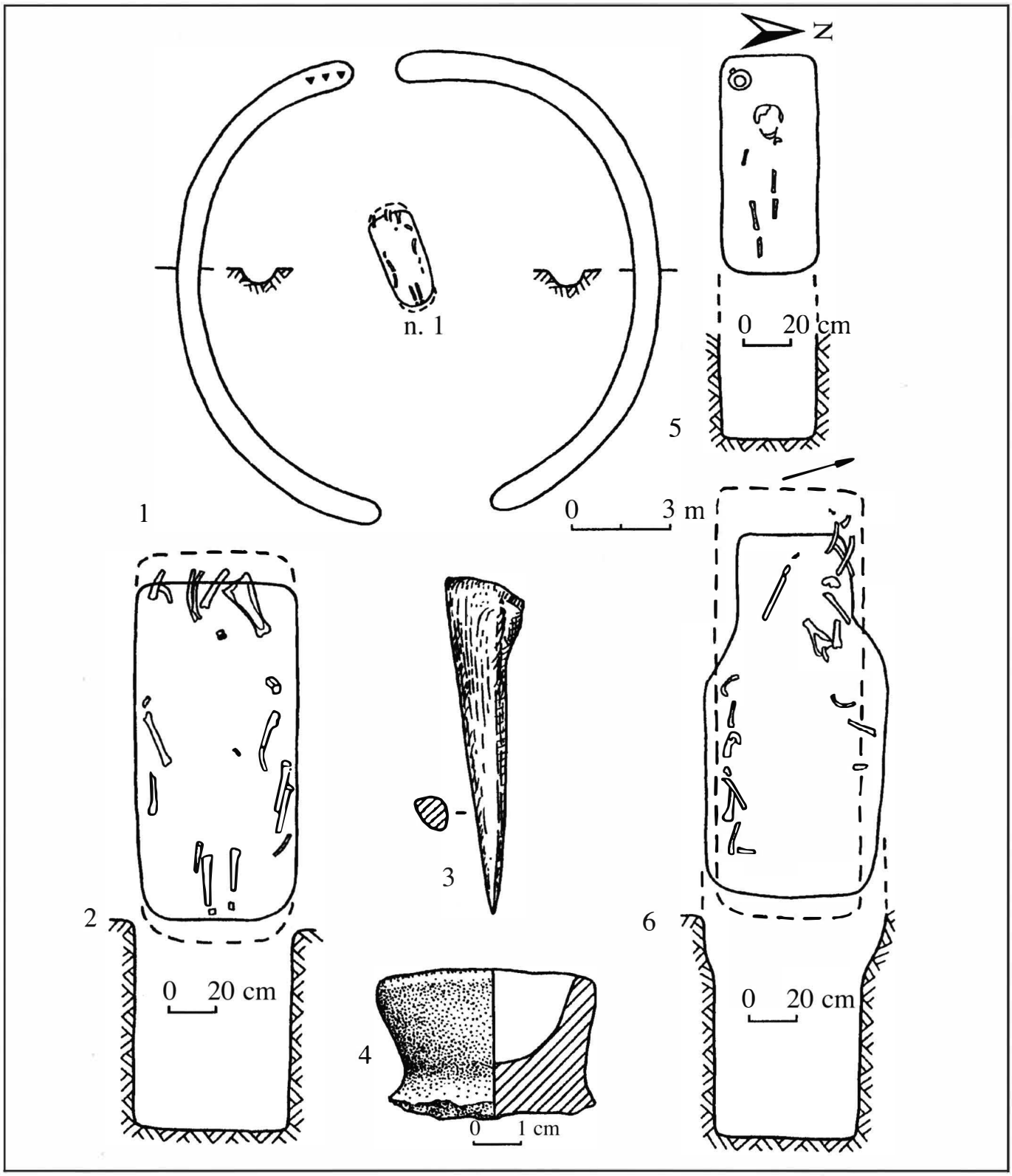

Fig. 6. 1 - Tumulul 3 de lângă Crihana-Veche; 2 - Mormântul 1, tumulul 3; 3 - Străpungător din mormântul 1, tumulul 3; 4 - Fragmentul unui capac de vas; 5 - Mormântul 2, tumulul 2 de lângă Crihana-Veche; 6 - Mormântul 3, tumulul 2 de lângă Crihana-Veche.
Fig. 6. 1 - Tumulus 3 near Crihana-Veche; 2 - Tomb n. 1, tumulus 3; 3 - Piercing tool from the tomb n. 1, tumulus 3; 4 - Fragment of a lid; 5 - Tomb n. 2, tumulus 2 near Crihana-Veche; 6 - Tomb 3, tumulus 2 near Crihana-Veche.

https://biblioteca-digitala.ro

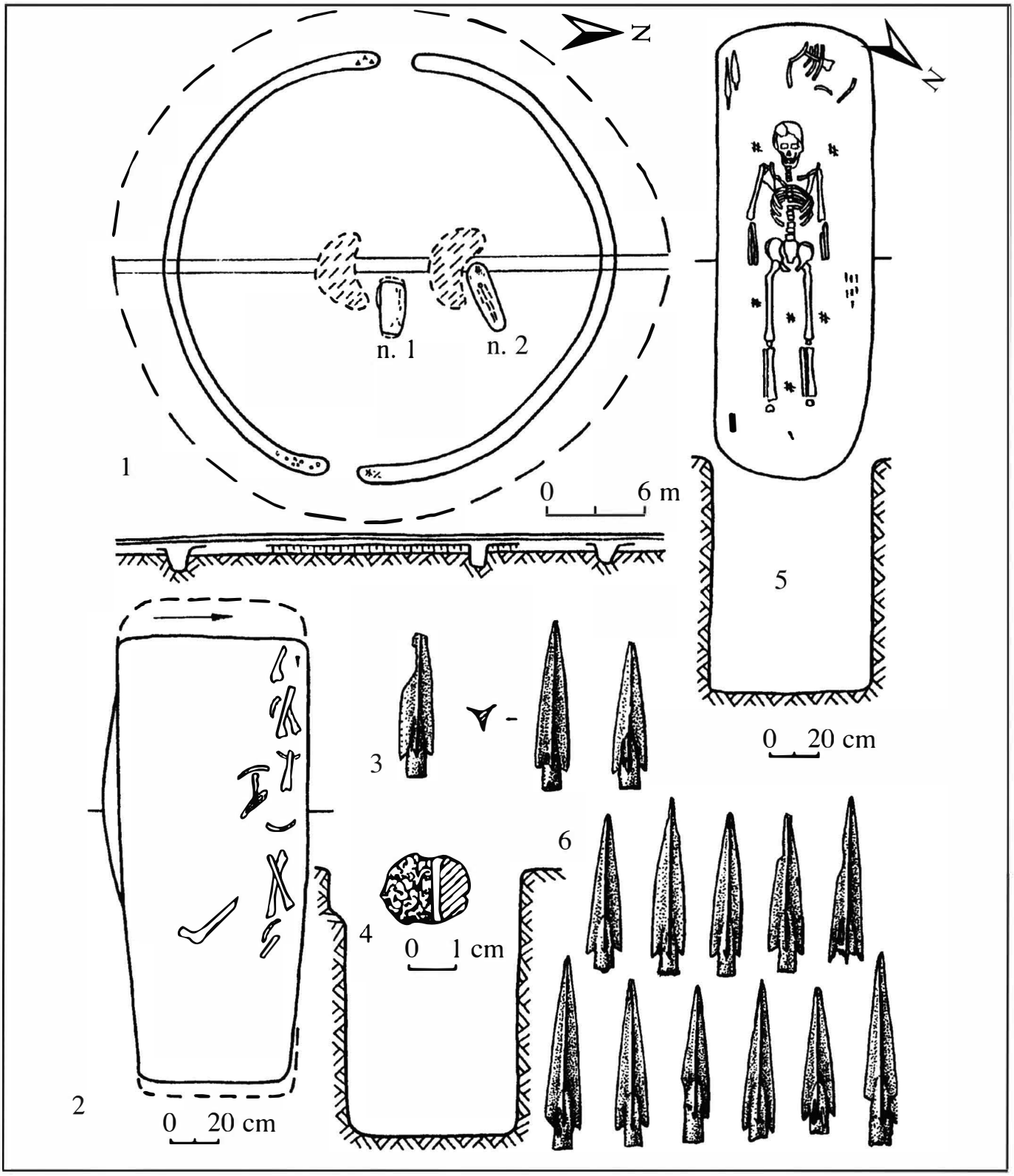

Fig. 7. 1 - Tumulul 4 de lângă Crihana-Veche; 2 - Mormântul 1; 3 - Vârfuri de săgeți din mormântul 1; 4 - Mărgică de fier din mormântul 1; 5 - Mormântul 2; 6 - Vârfuri de săgeți din mormântul 2.

Fig. 7. 1 - Tumulus 4 near Crihana-Veche village; 2 - Tomb n. 1; 3 - Arrow tips from the tomb n. 1; 4 - Iron bead from the tomb n. 1; 5 - Tomb n. 2; 6 - Arrow tips from the tomb n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

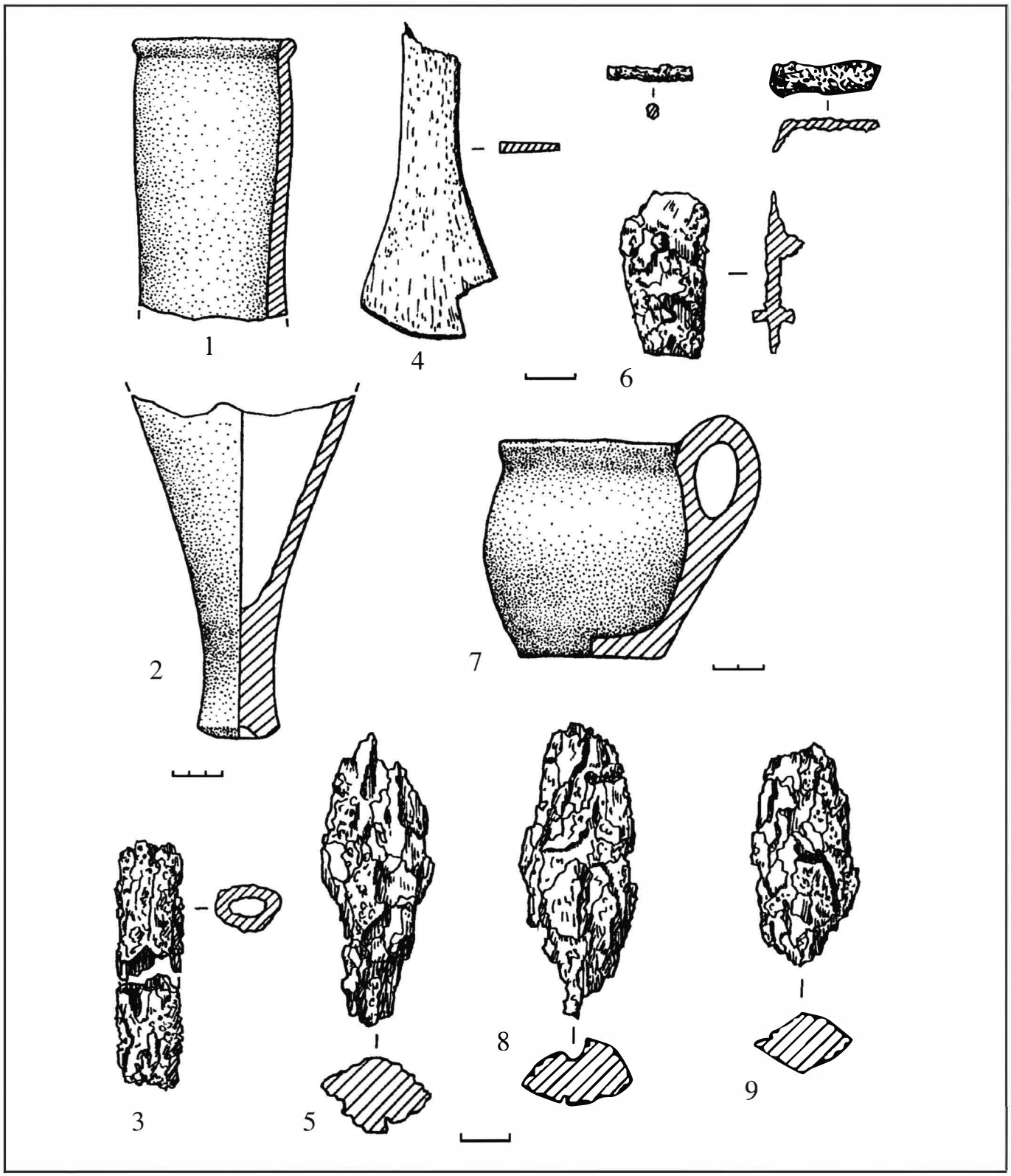

Fig. 8. 1, 2 - Fragmentele amforei elenistice din șanțul tumulului 3, Crihana-Veche; 3 - Călcâi de fier din mormântul 3 tumulul 2, Crihana-Veche; 5, 8 - 9 - Vârfuri de lance, Crihana-Veche; 7 - Ceașcă getică din mormântul 2 tumulul 2, Crihana-Veche.
Fig. 8. 1, 2 - Fragments of the Hellenistic amphora from the ditch of the tumulus 3, Crihana-Veche; 3 - Iron heal from the tomb n. 3 tumulus 2, Crihana-Veche; 5, 8 - 9 - Spare tips, Crihana-Veche; Gettic cup from the tomb n. 2 tumulus 2, Crihana-Veche.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DISCUSSIONS

Ouverture du Colloque

M. A. Vulpe:

—Je tiens avant tout remercier M. Simion qui, une fois de plus, a témoigné de ses dons d'organisateur. Ce n'est pas le fait d'un simple hasard si de nombreux colloques se sont déroulés ici - je me rappelle, par exemple, le colloque de thracologie tenu en 1989 et bien d'autres encore, parfaitement organisés. Et comme vous avez été à même de le constater, notre présent colloque vient de débuter sous les meilleurs auspices possibles. J'aimerais préciser, en ce qui me concerne, qu'à part le fait d'être membre du Comité Exécutif de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, je ne peux me prévaloir d'aucun mérite quant à la mise au point du présent colloque, n'ayant figuré dans son Comité d'organisation qu'à titre représentatif.

C'est chose heureuse, certes, que la présente session ouvre la série des colloques thématiques, qu'il serait souhaitable de pouvoir continuer dans différents endroits du pays, l'Institut d'Archéologie de Bucarest y compris. Il me vient à l'esprit en ce moment l'idée d'un colloque sur les débuts du néolithique, un autre sur la stratigraphie comparée des sites de l'âge du bronze et du Hallstatt, des débats développés dans le cadre des groupes réduits de spécialistes. C'est aussi le cas de la présente réunion, dont les participants ne sont guère nombreux; en revanche, sous le rapport de la qualité, elle compte les meilleurs spécialiste du thème respectif.

Il n'est pas nécessaire de souligner l'importance de ce thème: elle réside dans le fait qu'à part les témoignages archéologiques d'époque, nous possedons également une série de données historiques permettant de procéder à un historique, sans doute prudent, des facteurs archéologiques et, remontant le temps, de tenter aussi l'historique des périodes antérieures. Vous connaissez, tous, la portée des premières informations qui attestent la présence des Gètes au sud du Danube, en Dobroudja méridionale et dans le nord-est de la Bulgarie. Il s'agit de ce que relate Hérodote et confirme Thucydide. Certes, jusqu'à quel point nous sommes en droit d'étendre dans le temps et dans l'espace cette présence des Gétes dans une zone relativement bien délimitée et à peu près bien connue sous le rapport archéologique l'une des questions les plus dèbattues par l'archéologie moderne. Autrement dit, dans quelle mesure le matériel archéologique permet-il la correcte interprétation des faits historiques. Or, la Dobroudja est une véritable mine d'or par la variété des trouvailles faites là surtout dernièrement et, à ce propos, notons que le mérite du Musée de Tulcea ne saurait être contesté. L'exposition organisée au rez-de-chaussée vous a montré déjà la richesse des matériaux disponibles. Les découverte de Celic-Déré sont vraiment spectaculaires et elles témoignent d'une particulière variété; leur interprétation ethno-historique donnera sans doute lieu à des débats soutenus.

Nous nous trouvons dans une zone - celle du Bas-Danube - qui à l'époque du Hallstatt final, au Ve siècle av.J.C., était disputée par trois forces poli-tiques: le Thraces odrydes, les Scythes et les Agathyrses. Le texte d'Hérodote laisse percer quelques renseignements; on ne saurait sans doute pas reconstituer tous les faits, mais on peut imaginer le conflit de ces trois intérêts politiques. Par exemple, il y a eu un conflit le royaume odryde, fondé par Térès pendant la septième décennie du Ve siècle, et les Scythes. Nous ne connaissons pas l'envergure de ce conflit, ni comment il s'est soldé. Nous savons seulement qu'une paix lui a fait suite, consacrée par le mariage du Scythe Ariapéithès avec la fille de Térès, desquels est né un fils Oktamasadès. Il est également connu qu'un conflit thraco-scythe divisa ensuite Oktamasadès et le successeur de Térès, Sitalkès, conflit soldé à son tour par une paix et une bonne entente. Ajoutons encore que nous savons qu'à un certain moment, entre les deux conflits Aripéithès fut tué traitreusement par le roi des Agatyrses, Spargapéithès. Vous voyez donc la suite des conjonctures ayant donné lieu à des conflits que nous autres historiens devons induire avant d'ébaucher l'historique de cette zone de conver-gences politiques qui, à l'échelon archéologique, se laissent saisir sous la forme d'influences culturelles. S'il nous était permis

https://biblioteca-digitala.ro

de plaisanter, nous dirions que maintenant et ici se retrouvent en présence - et ce n'est pas pur hasard - les représentants des trois courants d'intérêts susmentionnés: Mme Tonceva et les collègues bulgares pourraient figurer Térès, M. Niculiță serait Ariapéithès, tué traitreusement par notre collègue Vasiliev, l'Aggatyres de Cluj, ou par moi-même!

Mais abandonnons le badinage pour reprendre le problème de l'interprétation historique des données livrées par l'archéologie. Cette interprétation peut se fonder jusqu'à un certain point sur les analogies offertes par les vestiges de la zone où sont attestés les Gètes depuis la fin du VIe siècle jusqu'au IVe siécle, tels les vestiges de Dobrina, Ravna, Kragulevo, Cerna et quelques autres plus récents, d'un côté, par les découvertes de la zone sous-carpatique, d'un autre côté. Ce ne sont, certes, pas les mêmes groupes culturels, mais une série d'analogies entre des espaces culturels différents attestent la parenté de leur matériaux archéologiques. Il paraît donc plausible de considérer cette parenté de culture matérielle et spirituelle comme refléchissant l'expansion de la population gétique vers la région sous-carpatique méridionale et de courbure dès le VIe siècle av.J.C. Les personnes douées d'un esprit supercritique pourraient, certes, considérer aléatoire cette représentation des faits, mais pour ma part j'estime qu'elle ne saurait prêter au doute. En revanche, le problème se pose de savoir dans quelle mesure pouvons-nous faire remonter le temps à ces données, jusqu'à quel point ? De savoir dans quelle mesure cet espace bas-danubien que nous estimons gétique dès le VIe siècle, l'était-il au VIIe, voire au VIIIe siècle. Et là se pose l'importante question de la nature ethno-historique reflétée par la culture Basarabi, dont dérivent la majeure partie des groupes culturels du Hallstatt final. Les groupes du nord-est de la Bulgarie ne semblent pas directement dérivés de la culture Basarabi, mais plutôt d'un faciés final de la culture Babadag. Comme on le sait déjà, je pense pour ma part que la culture Basarabi représente la première manifestation d'une unité culturelle qui 150 ans tard sera la culture gétique. Si je suis ou non dans le vrai, on pourra discuter; sans doute, il y a aussi d'autres opinions; c'est un fait connu que même dernièrement certains chercheurs pensent toujours reconnaître dans la culture Basarabi une puissante composante occidentale, illyrienne, bien que leurs conclusions gardent toujours la forme d'un compromis, car l'élément local évident ne peut être nié par personne.

En remontant encore plus le temps, il est difficile d'avancer des hypothèses d'un haut degré de probabilité. Nous sommes en droit, néanmoins - et c'est normal - si nous nous fondons sur la continuité de l'habitat et des formes de culture matérielle, de remonter jusqu'aux périodes plus obscures de la première phase du bronze et de considérer l'ensemble de cet espace massivement peuplé de lignées thraces. Chose parfaitement vraisemblable - toutefois, définir à partir de ce point là le caractère ethnohistorique des groupes et des vestiges mis au jour, pris chacun en particulier serait choisie une voie pratiquement impossible à parcourir au stade actuel des recherches. En effet, c'est une chose que d'avancer des hypothèses et une toute autre chose de les démontrer de façon satisfaisante: le risque de forger des mythes de cette manière, comme ce fut souvent le cas pour la recherche préhistorique, s'avère très grand. Bien que le charme de notre discipline consiste justement dans la création de ces hypothèses, dans les controverses que ces hypothèses suscitent, il n'en reste pas moins que nos disputes finiront, avec le temps, par faire partie de l'historique de la question, ce qui n'empêche aucunement de les continuer sans nous en lasser.

A l'heure actuelle, seule une recherche interdisciplinaire, parfaitement coordonnée, pourrait aspirer à trouver la solution des problémes ethno-historiques. Je cite à titre d'exemple en ce sens les fouilles de Kastanas en Macédoine, où une collaboration des pollenologues, paléozoologistes, paléobotanistes, etc. a montré un changement de certains habitats non seulement quant à leur aspect culturel - qui au point de vue strictement archéologique n'ont point souffert de modifications essentielles -, mais surtout en ce qui concernait l'élevage des ovinés et des porcins, de la nourriture des hommes. Il s'agit de quelques nouvelles races de moutons et de porcs, d'une alimentation renouvellée, comme l'indiquent les analyses des sémences et du pollen. Ce sont là autant d'arguments annoncant une modification de structure ethnique d'un horizon archéologique à l'autre (nous pensons aux changements et différences entre les horizons 14 et 13).

https://biblioteca-digitala.ro

Malheureusement, cette sorte de recherche est plutôt rare dans notre pays, parce que les fouilles archéologiques d'une telle envergure sont rares; je pense, d'ailleurs, pour ma part, qu'en ce qui concerne la période qui nous importe elle n'a même pas fait l'objet d'une recherche interdisciplinaire.

Je suis sûr que le présent colloque donnera lieu à un dèbat que nous espérons fécond, à un débat poussé aussi loin que possible sans impliquer pour autant un affrontement des personnalités, des ambitions personnelles. Même sans résoudre les problèmes qui se posent, même en restant fidèles à nos propres positions, nous pouvons, en effet, une fois le colloque clos, continuer à penser aux diverses questions prises en considération, acceptant, peut-être, certaines influences susceptibles de jeter sur ces questions un jour nouveau. C'est ce qui devrait être le but de tels colloques.

Il nous faut donc souhaiter que la présente réunion puisse revêtir l'importance méritée, tant par l'inédit des données exposées, que - et surtout - grâce aux débats suscités par les communications respec-tives et les matériaux archéologiques exposés à l'appui. Je dois reconnaître ma propre stupéfaction face à des matèriaux que j'examine ici peut-être pour la première fois, notamment les spectaculaires vestiges du cimetière de Cilic-Déré. Nos débats me fourniront l'occasion d'en faire des commentaires, aujourd'hui et demain, réclamés justement par l'extrême complexité des-dits matériaux.

Pour finir, je renouvelle mes remerciements à M. Gavrilă Simion, tout en faisant des voeux que tous vous participiez activement à cet intéressant colloque.

◆

M. Gavrilă Simion remercie M. A. Vulpe pour ses paroles de bon augure.

◆

Interventions

En marge de la communication de M. I. T. Niculiță

M. A. Vulpe

— Le problème de la présence et de la définition des Cimmériens au point de vue archéologique ou/et historique est particulièrement controversé. C'est pourquoi il faut distinguer entre la terme conventionnel de "cimmérien" appliqué à la culture préscythique, et les Cimmériens historiques, dont l'ethnie est attestée par les documents. Du reste, même dans le cas de la culture scythique proprement dite, l'interprétation du syntagme est plutôt large: les Scythes historiques sont une chose, la culture scythique dans son ensemble une autre chose. Dans le cas des Cimmériens la distinction est encore plus vague, car nous ne savons pas quels étaient ceux évoqués sous ce nom par des sources littéraires différentes. Il est supposé qu'il y a eu des Cimmériens peuplant les steppes nord-pontiques avant les Scythes, avec lesquels ces-derniers sont entrés en conflit. Mais, quels Scythes ? quels Cimmériens ? Je ne crois pas qu'à l'heure actuelle on soit à même de répondre à ces questions. Nommer "cimmérienne" une culture préscythique se justifie, évidemment, compte tenu de la tradition de la recherche, mais c'est purement conventionnel. Cela ne veut point dire que ces supposés Cimmériens n'ont pas existé effectivement et sous ce nom, même si nous ne connaissons pas leur structure socio-politique. Dans quelle mesure peut-on considèrer les Cimmériens apparentés aux Trères, donc aux Thraces, reste à voir; l'hypothèse repose sur un paragraphe de Strabo (I, 3, 21) qui écrit "les Cimmériens qui portent parfois aussi le nom de Trères". Il y aurait certes quantité d'arguments rendant cette assertion très relative (les Trères et les Cimmériens micro-asiatiques et il n'est guère absolument sûr qu'il s'agisse d'une même ethnie que celle des Cim-mériens nord-pontiques - ont effectué une série de raids en commun, d'où l'éventuelle confusion entre deux peuples différents. Une riche littérature s'occupe de cette question très disputée, de sorte que l'idée d'un bloc culturel thraco-cimmérien, avancée par P. Reinecke et quelques autres pendant l'entre-deux guerres, tient plutôt du domaine de la tradition, car le caractère ethno-historique des Cimmériens me semble ne pouvoir être prouvé. Les Cimmériens historiques sont ceux mentionnés par les sources as-syriennes et grecques se rapportant aux Cimmériens d'Asie Mineure. Nous savons aussi qu'au nord de la Mer Noire vivait une population à laquelle les Grecs attribuèrent le même nom (Cimmériens) et qui fut chassée par les Scythes nouvellement arrivés sur les lieux. Mais qui étaient-ils ? S'agissait-il d'un groupe ethnique ayant dominé d'autres peuples,

https://biblioteca-digitala.ro

comme le feront plus tard les Scythes ? Je ne pourais imaginer que les Scythes ont pu chasser des centaines de mille d'hommes, en une *tabula rasa*, pour s'installer à leur place. Non. Ils ont dû rester sur place, les Scythes représentant une minorité par rapport à des populations de noms divers, le débat ayant toujours tourné autour de la possibilité de les identifier avec des groupes archéologiques.

A ce propos, M. Niculiță a été très pertinent, fournissant des exemples d'ordre ethnographique éloquents et même actuels. C'est ainsi qu'il nous faut procéder; je prends la relève, pour donner à mon tour quelques exemples. Donc, le Roumain, de Maramuresh offre une apparence, alors que le Roumain de la Plaine danubienne se présente autrement, pourtant, tous les deux parlent la même langue. Cependant, ont peut aussi prendre les choses à l'inverse: en Transylvanie, partant des Carpates vers le nord jusqu'en Maramuresh, nous nous retrou-vons dans une zone de culture allemande: les villages ont l'aspect des villages moyenâgeux de Franconie - nous parlons de leur structure/architecture, mais quand il s'agit de leur structure ethnique, elle est en premier lieu roumaine; elle était roumaine même avant l'émigration en masse des Saxons de Transylvanie. Voici un témoignage typique: arrêté dans un village prés d'Agnita (j'étais avec mon auto), je me suis exclamé à l'intention de ma femme: "voici un village typiquement saxon ! Voici le nom du propriétaire écrit en caractères gothiques au-dessus de cette porte!" Or, en regardant de plus près cette inscription, j'ai constaté que le nom du-dit propriétaire était *Ioan Porcea 1905*, rédigé en gothiques. De toute évidence, il s'agissait d'un roumain, alors que le type de la maison, cette manière d'en marquer la propriété, étaient ceux propres aux Saxons de Transylvanie. Donc, même les villages purement roumains imitaient sous le rapport de leur structure et de leur architecture les villages saxons. Dès qu'on traverse le Muresh, vers le nord, le décor change complètement: la population en est purement roumaine, ainsi que son aspect culturel. Il s'agit, par conséquent, d'une zone culturelle roumaine. En poursuivant notre route dans la vallée du Somesh, puis à travers le Lăpuș et le Maramuresh, nous trouvons encore un autre type de maisons, toujours roumaines, mais appartenant à un autre type culturel, etc. Nous savons les habitants de nos jours, mais pour ce qui est de la préhistoire, qu'en était-il des situations analogues ?!... Je ne pense pas que nous soyons confrontés à une contradiction. Mon point de vue à ce sujet est que l'unité culturelle ne traduit pas nécessairement une unité ethno-historique. Les deux concepts peuvent ou non être liés par le signe de l'égalité. Sous le rapport strictement archéologique, il est impossible de démontrer la véracité d'une hypothèse dans un sens ou dans l'autre.

J'ai affirmé qu'il est plus facile de démontrer la continuité d'habitat que de l'infirmer. Pourquoi ? Parce que notre principal témoin est la céramique. Plus on étudie avec attention la céramique, plus on est amené à constater la filiation des types d'une étape à l'autre. Il n'y a pas de chances pour de grands changements en ce domaine, mais toujours, ou, pour mieux dire, dans la plupart des cas la conclusion s'impose que les vases d'une culture dérivent de la culture précédente. Par conséquent, la continuité, qui ne traduit pas nécessairement une continuité ethno-historique, est en réalité une continuitè des formes et des tehniques dans le travail des poteries.

Autre chose. A Celic-Déré, nous constatons le biritualisme inhumation-incinération. Or, même le rite funéraire, considéré à un certain moment décisif pour la solution du problème ethno-historique, a perdu pour moi son caractère absolument décisif. Certes, la modification du rite funéraire peut sous-entendre aussi une modification de la structure ethnique, mais non de façon obligatoire. Je cite un seul cas, motif de dispute avec mon collègue Vasiliev de Cluj. Il s'agit des Agatyrses. Imaginez un groupe de cavaliers étrangers - disons, iraniens - arrivés de l'est en Transylvanie. Selon la tradition commune des sociétés primitives, ils s'emparent du pays, tuent les guerriers qui leur font front, ravissant leurs femmes et leurs biens. La première génération d'enfants nés de cette sorte d'unions parlera la langue des mères respectives, comme de juste, même quand le parler de leurs pères ne leur reste pas tout à fait étranger. En revanche, ces enfants seront fiers du prestige guerrier et social de leurs pères, dont ils hériteront l'ethnonyme, les anthroponymes et, dans la plupart des cas aussi, le rite funéraire. Ce rite funéraire pouvait bien coincider avec celui pratiqué au nord du Caucase, alors que la

https://biblioteca-digitala.ro

population demeurait fort mélangée et même si, une centaine d'années plus tard, elle n'aurait plus de commun - sauf peut être l'ethnonyme - avec les cavaliers venus de si loin.

◆

Au cours d'une discussion avec H. Muller-Karpe qui avait pour but de lui démontrer le caractère géto-dace de la culture Basarabi des VIIIe - VIIe siècles, mon interlocuteur m'opposa des arguments du genre: un espace culturel peut changer sous rapport ethnique même dans le bref intervalle d'un demi-siècle. Il se rappelait, à ce propos, une controverse avec son maître (et celui de Ion Nestor), Gero von Merhart, qui affirmait que s'il s'avérait irréalisable de reconstituer au point de vue ethno-historique les périodes ayant directement précédé celle où une population est attestée par les sources littéraire, alors tout effort d'investigation visant la préhistoire serait complètement inutile (la remarque se rapportait à l'Italie). Or, tout comme il m'a contredit, Muller-Karpe l'a contredit à l'époque et la recherche a marché de l'avant. Donc, Muller-Karpe contestait notre possibilité de prouver le caractère ethnique de la culture Basarabi qui n'a précédé que de 150 ans les Gètes mentionnés par Hérodote. Il argumentait son opinion par des exemples recueillis dans les savanes africaines ou la prairie américaine où des modifications ethno-culturelles fondamentales intervenues à fort brève échéance ont été attestées effectivement. D'un certain point de vue, il avait sans doute raison, mais les contrées mises ainsi en parallèle offraient des environnements géohistoriques tout à fait différents, le mode de vie de la savane ou de la prairie était tout autre que celui développé dans l'espace carpato-danubien. Et c'est là que se trouve en réalité le noeud du problème; on ne peut procéder à des comparaisons anarchiques, ni calquer n'importe quoi sur n'importe quoi, des milieux géographiques et climatiques différents donnent lieu à des modes de vie complètement differentes. Or, la région bas-danubienne présente un caractère géo-historiqe spécifique et c'est dans ce cadre qu'il faut juger des fais arhéologiques. Dans le cas de la culture Basarabi, il est évident qu'elle représente une première manifestation d'unite culturelle dont devaint se dégager les groupes du Hallstat final, formés d'ethnies dans leur majeure partie nord-thraces, ainsi que les sources littéraires antiques le suggèrent.

En marge de la communication de M. M. Gumă

— J'ai le sentiment de devoir intervenir, tout d'abord pour discuter le rapport avec les débuts de la culture Basarabi au IXe siècle av.J.C. Je constate que nous commencons compter les dizaines d'années en étudiant le Hallstatt, ce qui est illusoire. M. Gumă disait: "à l'éventuel, le début du IXe siècle", c'est cette éventualité à laquelle j'ai moi-même pensé en mettant la seconde moitié du IXe siècle sous le signe de l'interrogation. Evidemment, le contexte offert par le Banat rend improbable cette datation en apparence précise. Mais, je me demande si cette sorte de précisions ne sont plutôt une manière de s'exprimer, de nuancer les rapports chronologiques des groupes culturels. Car les matériaux archéologiques ne permettent pas cette sorte de précisions. En ce qui concerne la chronologie absolue, nous sommes encore loin d'avoir dressé son schéma détaillé ne serait-ce que sur des demi-siècles.

Les résultats archéologique du dernier quart de notre siècle dans l'ensemble de l'Europe de sud-est imposent, selon moi, une datation plus haute du Hallstatt final. La culture Basarabi est antérieure au groupe Ferigile - chose absolument claire. On ne saurait plus dater d'aucune manière le groupe Ferigile débutant du VIe siècle, ainsi que je l'avait pensé d'abord. Ce groupe débute au plus tard vers le milieu du VIIIe siècle. Il s'en suit qu'il faudrait accorder à la culture Basarabi, couvrant un espace exceptionnellement large pourtant, seulement un siècle de développement, ce qui semble trop peu. Nous avons là les arguments d'ordre logique nécessaires en vue de fixer le début de la culture Basarabi au IXe siècle, d'autant plus que cette culture a eu au moins deux phases de développement, comme le montre l'étude combinée du mobilier de quelques tombes. Il s'agit du cimetière même de Basarabi (dépt de Dolj), où le tumulus 3 est fort probablement le plus ancien (cf. le manche de glaive daté du VIIIe siècle). Sans doute, un témoignage unique ne saurait suffire: il en faut plusieurs qui convergent vers la même conclusion. Or, dans le cas du groupe Ferigile il y a plusieurs éléments

https://biblioteca-digitala.ro

qui nous empêchent de fixer son début avant 650 av. J.C. Par conséquent, la culture Basarabi a cessé d'exister durant la première moitié du VIIe siècle, ce qui veut dire que son épanouissement eut lieu notamment au VIIIe siècle et que ses débuts remontent au IXe siècle.

M. Nica:

— Alors son commencement ?

A. Vulpe:

— Il pourrait se placer soit à l'aube du VIIIe siècle, soit à la fin du IXe siècle ou dans sa seconde moitié. Ce sont des précisions impossibles à faire au stade actuel de la recherche.

Je pense qu'on peut considérer autrement aussi ce problème: Babadag II d'un côté, Insula Banului d'un autre, seraient des manifestation - même s'il semble exagéré de les considérer ainsi - périphériques. Elles m'apparaissent comme des manifestations disons "latérales" d'un foyer culturel à céramique imprimée du centre de la Bulgarie. C'est là-bas que doit se trouver la clé du problème. Je ne sais pas dans quelle mesure nos collègues du sud des Balkans sont à même de nous fournir une réponse. Pour ma part, je crois que les vestiges mis au jour dans la vallée de la Maritza, zone de Plovdiv (le groupe Psenicevo) pourraient refléter la présence de ce puissantfoyer culturel. La géographie aussi nous aiguille vers cette même idée. Remarquons qu' à l'ouest la limite de la diffusion de l'ensemble de la céramique imprimée est marquée par le groupe d'Insula Banului, cependant qu' à l'est, son expansion est attestée par la culture Babadag et le rayonnement vers la Moldavie de ce type céramique, grâce au groupe Cozia.

M. M. Gumă:

— C'est ainsi que j'imagine moi aussi les choses.

M. A. Vulpe:

— Comme de juste, ce point de vue se rapporte au développement culturel. Au point de vue chronologique, la datation du groupe Insula Banului me semble suffisemment claire, compte tenu de l'exposé de notre collègue Gumă. En effet, puisque la céramique cannelée - groupe Hinova - est attestée dans la zone des Portes de Fer, il est évident que celle de Insula Banului ne pourrait être que postérieure à cet horizon.

M. M. Gumă:

- Nous ne sommes pas au courant de ce qu'il en est pour la Bulgarie et ne disposons guère d'arguments.

M. A. Vulpe:

- Quiconque a voyagé en Bulgarie sait quels matériaux encore inédits s'y trouvent, par conséquent il sait à quoi nous pouvons nous attendre.

En marge de la communication de M. Brudiu

M. A. Vulpe:

- C'est la première fois, pour autant que je le sache, que le symbole du poisson apparaît dans la gamme des motifs ornementaux de la culture Basarabi. Cela me rappelle le décor d'un vase de bronze de Klein-Klein en Autriche sud-orientale, représentant un poisson, plutôt un monstre marin dont la gueule tient un homme comme pour l'engloutir. Ce motif me fait penser au mythe de Jonas, mythe susceptibile d'avoir eu dans la Méditerranée orientale une diffusion bien plus large; peut-être qu'un mythe analogue existait également parmi les populations de nos contrées. Notons qu'à Klein-Klein a été mise au jour aussi une céramique Basarabi. En tout cas, ces découvertes sont dans leur grandes lignes contemporaines. C'est pourquoi j'estime la découverte de Frumușița particulièrement importante, cela d'autant plus que la forme même du vase qui reproduit ce décor fait partie d'un type que nous croyons jusqu'à maintenant limité aux régions occidentales de l'espace de diffusion de cette culture. Il s'agit d'un vase - un compotier - dont la fonction devait certainement être liée à des traditions cultuelles. Sa présence en Moldavie atteste l'unité de la civilisation Basarabi dans le plan spirituel également.

D'autre part, l'activité de M. Brudiu prouve une fois de plus que c'est bien l'homme qui confère sa valeur à la terre: là où l'archéologue fait du zéle, les découvertes se multiplient, or c'est justement le cas pour le profit de la culture Basarabi. Mais on ne saurait induire du grand nombre des vestiges Basarabi au Banat, que là se trouvait le foyer de cette culture. En réalité, grâce à la diligente activité de M. Gumă, nous disposons de ce grand nombre de vestiges mis au jour au Banat. De même, nous devons à l'activité tout aussi diligente de M. Brudiu que nous sommes redevables de la grande fréquence des vestiges Basarabi trouvés en Moldavie méridionale. Toutefois, je ne pense pas que,

https://biblioteca-digitala.ro

pour le moment, nous soyons à même de résoudre la question du foyer initial de cette culture. Je garde mon ancienne opinion suivant laquelle le foyer génétique de la culture Basarabi devait couvrir un très large espace, englobant la Plaine Roumaine, peut être aussi le Banat. Donc je ne crois pas qu'on puisse préciser pour l'instant le centre génétique pour ainsi dire de cette culture.

En marge de la communication de M. Ursulescu

M. A. Vulpe:

— Je commencerais par une question: il a été affirmé que le contexte du vallum de Preotești serait en mesure de résoudre le problème des vallums calcinés. Doit-on prendre cette affirmation dans un sens général ou non?

M. Ursulescu:

— Il s'agit d'un argument de plus à l'appui de ceux déjà existants.

M. A. Vulpe:

— Donc, les conclusions tirées du contexte de Preotești se préteraient à une généralisation. Pour ma part, je ne veux pas contester les observations de Preotești, car je n'ai vu que le profil publié, ce que - à mon avis - ne saurait clarifier beaucoup les choses. En revanche, j'aimerais contribuer avec quelque chose tirée de ma propre expérience des fouilles de Popești. Nous sommes tous au courant de l'historique de cette recherche et je pense que les travaux des dernières trois années prouvent combien complexe s'est avérée la situation. La structure des vallums est difficile à étudier pour des raisons d'ordre tehnique et financier: il faut beaucoup payer pour de faibles résultats. C'est pourquoi on procéde généralement à cette sorte de recherches de façon expéditive; on obtient le profil du site, mais on néglige les détails qui pourraient fournir la réponse. Dans le cas de Popești, nous n'avons pas abouti au savoir de la méthode selon laquelle le vallum a été bâti - nous n'avons réussi que sa datation: fin de l'âge du bronze. Ce que nous pouvons dire à l'heure actuelle - et Mlle Nona Palincaș se propose de présenter prochainement une communication à ce sujet - c'est que toute la terre calcinée formant le noyau du vallum était rapportée d'ailleurs. Dès la base du vallum sa construction s'est avérée complexe. Je n'ai pas l'intention d'entrer maintenant dans des détails à ce sujet, mon propos n'étant que de fournir un exemple pour montrer à quel point difficile est l'étude de la structure de ces vallums. L'image du profil montre une tranche de terre calcinée, recouverte de terre. Je me demande porquoi le second vallum n'est jamais calciné lui aussi ? Porquoi la fortification, une fois réaménagée, n'a plus été incendité ? Cette remarque s'applique à tous les cas attestés jusqu'à présent. A Popești, il y a diverses couches calcinées, superposées, mais qui s'avèrent avoir été superposées en une seule fois, à partir de la couche de cendre fine trouvée à la base du vallum et qui traduit vraisemblablement un certain rituel déroulé avant l'édification de la fortification. Toutefois, ces remarques ne sauraient être encore généralisées vu le stade actuel de nos connaissances à ce sujet. Vous savez tous combien sommaires sont les rapports avec la description de cette sorte de vallums en Roumanie, bien que bon nombre d'entre eux eûssent été sectionnés.

Autre question à propos de la diffusion de la culture Basarabi.

Qui a lu mon article rédigé en allemand se rappelle peut-être que j'hésite à préciser la limite orientale de cette culture. Pour qu'une agglomération soit attribuée à la culture Basarabi, il faut que ses horizons culturels livrent une céramique comportant les formes typiques pour l'ensemble de son espace. C'est le cas de l'agglomération de Poiana (dépt de Galați). Je connais encore une agglomération plus accidentale, à Epureni (dépt de Vaslui), site fouillé par Elvira Safta, mais jusqu'à présent je n'ai pas eu l'occasion d'en examiner les vestiges; ils se peut que les-dits vestiges corespondent aux critères susmentionnés. De façon étonnante, des vestiges Basarabi comportant le répertoire presque complet de ses formes céramiques ont été localisés sur le Dniester moyen, à Șoldănești. Mais il n'y a pas des vestiges typiques entre ces deux zones, du moins pour l'instant. Peut-être est-ce une lacune de la recherche. Je constate qu'on parle même d'un faciès culturel Șoldănești, qui comporterait notamment des formes de vases communs à la culture Basarabi, mais dépourvus de décor. Aussi, l'idée de ce faciès me semble pour le moment entachée de provisorat, en attendant que l'avenir tranche à ce sujet.

Je regrette qu'on n'a pas traité ici plus longuement

https://biblioteca-digitala.ro

de la signification du groupe Stoicani. Pour ma part, j'ai eu l'occasion d'avancer l'idée que cette découverte sur la droite du Prut représenterait la manifestation la plus occidentale d'un groupe spécifique de la steppe ponto-caspienne, en partie contemporain, donc, aux tumuli de Suvorovo, dans le sud de la Bessarabie. Il conviendrait d'approfondir cette idée, car les tumuli de Suvorovo sont relativement bien précisés au point de vue chronologique; les uns sont du IXe siècle, alors que quelques autres pourrrait remonter au VIIIe siècle av.J.C. Peut être est-ce en ce sens là qu'il faudrait chercher l'explication de l'absence de la culture Basarabi plus à l'est. Ses communautés semblent avoir évité les zone de steppe ou, en tout cas, elles ne les ont montré aucune préférence.

Cette préférence s'est orientée vers les régions des collines, des plaines fertiles, aussi rien de plus normal que de les chercher au centre de la Bessarabie ou dans la région du plateau central de la Moldavie. Toutefois, jusqu'à présent nous n'en avons récolté que de faibles témoignages en ce sens, et même ces témoignages ont un caractère indirect.

◆

M. Ion Niculiță

— Honorés collègues, ce que je propose à votre attention représente seulement l'ébauche de mes propres méditations concernant une question aussi importante que difficile de l'histoire des peuples de l'espace du nord et du nord-ouest du Pont Euxin à la fin du IIe millénaire et le commencement du Ier millénaire av.J.C. Il s'agit du massif thraco-cimmérien. Il m'apparaît évident que certaines idées présentées ci-aprés peuvent sembler bizarres, que quelques autres paraîtraient insuffisamment fondées ou liées à des problèmes impossible à résoudre. Mais notre but n'est pas de résoudre, chose pour le moment impossible, notre but est d'attirer l'attention des spécialistes sur la question thraco-cimmérienne, demeurée de nos jours tout aussi urgente que pendant les années '20 - '30 de notre siècle. Les nouvelles données archéologiques accumulées le temps aidant rendent possible maintenant d'aborder ce problème d'un autre point de vue. Si nous soulignons ce problème au cours du présent colloque, c'est que les participants, spécialistes à l'échelle européenne, ont dû l'aborder ne serait-ce qu'indirectement sous l'un ou l'autre de ces divers aspects.

◆

M. I. Niculiță donne lecture à sa communication

Interventions

M. I. Niculiță:

— Veuillez croire que d'emblée je me suis rendu compte parfaitement des implications de mon sujet - et je ne le regrette pas, absolument. J'ai bien assumé la responsabilité de proposer au débat un problème épineux, mais d'une exceptionnelle portée historique. Il occupe la pensée de bon nombre de spécialistes: caucasologues (il en existe vraiment !), scythologues, spécialistes études indoeuropéennes, etc., car sans clarifier les processus ethno-culturels intervenus à la fin du IIe millénaire et le commencement du Ier, il est impossible d'expliquer l'apparition des Scythes dans les steppes nord-pontiques. Quels étaient leurs rapports avec la population de la période précédente, dont l'origine - si elle n'est pas cimmérienne - devra être précisée. Il faut préciser qui sont-ils et d'où sont venus là les Cimmériens qui, suivant Hérodote (I, 103), furent chassées par les Scythes d'Europe (l'espace envisagé est celui des steppes s'étendant au nord de la Mer Noire) et poursuivis jusqu'en Asie, alors qu'ils (les Cimmériens) envahissaient le pays des Mèdes. Ces Cimmériens figurent dans la chronique du roi assyrien Assarhaddon, vers le VIIe siècle a. Chr., tantôt sous l'ethnonyme de Cimmériens, tantôt sous celui de Ghimiri. De telles questions et bien d'autres encore attendent une réponse nécessaire, car à défaut de leur élucidation nous pensons que jamais on n'arriverrais à expliquer l'unité des cultures Sabatinovka, Noua Coslogeni. Nous espérons que l'étude du massif thraco-cimmérien permettra de résoudre ces problèmes, ou tout au moins jettera le jour sur quelques aspects de cette difficile période de la préhistoire.

M. S. Morintz:

- On a procédé à relativement bon nombre de recherches afin d'étudier le mode de vie, très simple, des communautés Coslogeni, complètement différentes des communautés Babadag.

https://biblioteca-digitala.ro

M. I. Niculiţă:

— Où a-t-on effectué des fouilles ? Combien d'endroits de cette sorte y a-t-il ?

M. S. Morintz:

— Depuis l'Olténie jusqu'à Călăraşi.

M. I. Niculiţă:

— Combien concrètement?

M. S. Morintz:

— Autant qu'il faut.

M. I. Niculiţă:

— Il en faut beaucoup. Non, monsieur, permettez-moi de vous le dire. A quelle époque a-t-on daté les cendriers ? La culture Noua usait-elle des cendriers ?

M. S. Morintz:

— Oui.

M. I. Niculiţă:

— Les cendriers sont-ils attestés au cours du Hallstatt?

M. S. Morintz:

— Non; il y a d'autres hommes, une autre vie, une autre mentalité et, naturellement, un autre langage.

M. G. Simion:

— Et une autre spiritualité, si vous me permettez d'intervenir. Les fouilles de Capidava ont mis au jour à la base de plusieurs buttes quelques tombes hallstattiennes, c'est-à-dire des tombes à inhumation datées du Hallstatt B. En revanche, les tombes de Cernavoda et d'ailleurs, environ 8 jusqu'à présent, de Babadag 3 - sont toutes à incinération; il s'agit donc d'un autre culte ou d'une autre forme de manifestation spirituelle que celle de Babadag 2.

M. I. Niculiţă:

— A Celic-Déré, vous avez des tombes à incinération et des tombes à inhumation. Quels peuples avez-vous là-bas ?

M. G. Simion:

— Deux peuples différents.

M. I. Niculiţă:

— Je voudrais vous remercier pour l'attention accordée et vous proposer, si vous voulez bien, de débattre cette question comme un sujet à part.

En marge de la communication de M. Haheu

M. I. Niculiţă:

— J'ai déjà beaucoup parlé, mais il s'agit d'une question qui m'intéresse, car l'exposé de M. Haheu aborde un problème bien plus sérieux qu'il n'apparaît à première vue. M. Vasiliev a mentionné l'existence d'une littérature relativement ample à ce sujet. Ce qui m'intéresse, pour ma part, c'est avant tout le choix de quelques critères: qu'entende-t-on par *polis* ou *poleis*, *urbs*, ou *site*. Prenons l'exemple connu de Cnossos: de quoi s'agit-il? D'une culture palatiale. De quoi s'agit-il à Mycènes ? à Troie ? La mise au jour à Cucuténi-Tripolje, en Moldavie et Ukraine de citadelles dotées de vallums de terre et fossé, de maisons à deux niveaux - maisons à deux niveaux = *urbs* ? A Jéricho qu'en était-il ? Une *urbs* ou une station rurale ? Sans doute, à chaque période en fonction du contexte climatique et géographique, la vie prend des formes diverses. Il y a des villes entre les villes. Il a été question ici de villes classiques, avec des rues et des quartiers, des rues qui s'entrecroisent perpendiculairement. Mais comment se présentent donc les villes médiévales avec leurs rues ? A Bucarest, à Moscou, ou ailleurs où se sont conservés des quartiers du moyen-âge - est-ce que leur organisation corresponde-t-elle au classicisme évoqué ici ? En aucun cas.

Dans son ensemble, le problème est particulièrement difficile et c'est pourquoi je pense qu'il est essentiel de préciser certains critéres. A Butuceni, la citadelle comporte 5 vallums de terre et un sanctuaire-calendrier, en maçonnerie. On y a exploré 13 maisons sur fondations de pierre, qui ont livré une céramique dont à peu prés 25 % est d'importation, des moulins à bras grecs, des monnaies, etc. Que représentait la dava de Butuceni pour les Gètes des Hautes futaies d'Orhei? S'agissait-il d'un village ou d'une ville ? A mon avis, il convient de ne point trop simplifier les choses.

M. A. Làszló

En marge de la communication de M. I. Niculiţă

- Un premier point que j'aimerais souligner en marge de cet exposé c'est que le "problème" cimmérien (ou thraco-cimmérien) ne saurait être abordé et d'autant moins résolu partant uniquement d'une perspective archéologique, c'est-à-dire en ignorant les données historiques, linguistiques, la toponymie, les noms de personnes, etc. Il faudrait que

https://biblioteca-digitala.ro

toutes ces catégories de sources soient étudiées chacune de façon exhaustive - dans la mesure du possible, sans doute - pour essayer ensuite de les corroborer. Ceci est une question de méthodologie. En parlant d'un "massif thraco-cimmérien", il convient de ne point oublier, comme M.A. Vulpe l'a justement remarqué, que l'idée n'est pas neuve: elle a déjà été véhiculée par le passé, sous d'autres noms, par exemple "le cercle thraco-cimmérien" de P. Reinecke, repris par V. Pârvan, probablement à l'époque où il corrigeait les épreuves de sa Getica, mais en usant des termes "géto-cimmérien", d'un contenu insuffisamment clair - chose peu prise en considération par la recherche ultérieure, y compris par ceux qui se sont rapportés à l'oeuvre de Pârvan.

Si j'ai bien saisi votre idée, vous liez ce "massif" à l'ensemble Sabatinovka-Noua-Coslogeni, idée soutenue derniérement aussi par V. Cavruc. Si le-dit ensemble représente une unité, comme vous l'affirmez, cette unité ne peut être, certes, que relative. Sans entrer dans les détails, il me faut mentionner que bon nombre des participants au Colloque de Călărași, en automne 1991, moi y compris, ont été véritablement choqués par ce qui était présenté comme monuments de type Sabatinovka (et Belozerka, j'ajouterais pour ma part). Par conséquent, il faudra, dans l'étude de ce grand ensemble, accorder une plus grande attention également aux différences régionales (corroborées avec celles chronologiques). Comme de juste, ce serait d'une portée majeure pour la recherche roumaine de pouvoir délimiter avec plus de précision les cultures Noua et Coslogeni, tant pour ce qui est de leur traits spécifiques, qu'au point de vue de leur destinée historique.

Dans cet ordre d'idées, acceptant la réalité de l'unité - même relative - de l'ensemble Sabatinovka-Noua-Coslogeni, la question normale qui se pose est qu'en est-il advenu par la suite? Comment cette unité s'est-elle "brisée"? Car il est évident que dans le teritoire immense couvert par le-dit "ensemble" naîssent, respectivement, surgissent différentes cultures (Belozerka, Babadag, Gáva-Holihrady, Corlăteni-Chișinău), dont quelques-unes n'ont aucun lien génétique, à ce qu'il paraît, avec le fonds précédent. Comment faut-il interpréter ce phénomène au point de vue ethno-culturel ? Le développement de ces cultures "successorales" s'achève, de façon dif-férente dans chaque région, au cours des IXe - VIIe siècles - problème qui demande d'être mieux précisé encore, mais dont nous ne nous occuperons pas maintenant tout spécialement. Toutefois, on ne saurait négliger le fait que, à un certain moment de la période "préscythique", on peut saisir une nouvelle vague d'éléments orientaux se dirigeant vers l'ouest. L'archéologie a surpris ce phénomène aussi bien au Bas-Danube que, et surtout, dans le bassin moyen du Danube. Ces éléments peuvent-ils se rattacher aux Cimmériens ? S'agit-il de leur réapparition (dans quelques-unes des contrées autrefois leur ayant appartenu, conformément à l'idée principale de la communication) ? Quelles sont les causes, quelles sont les conséquences de ce phénomène historique ? Sans insister plus longuement, nous pensons que le problème du "bloc" ou du "cercle" thraco-cimmérien - quelqu'en soit le nom que nous lui donnons - restera encore pendant longtemps au centre de l'attention des chercheurs. Il exige d'être abordé d'une façon nuancée, tant sous rapport régional, qu'au point de vue chronologique, compte tenu de toutes les catégories de sources disponibles.

En marge de la communication de M. C. Iconomu

— A propos du moule des fibules de type Poiana trouvé à Brădicești, j'aimerais noter que cette trouvaille devra représenter un avertissement en ce qui concerne la valeur chronologique de certaines pièces, surtout de certaines pièces de métal, susceptibles d'avoir été imitées et, par conséquent, d'avoir circulé là ou là même après la période où elles trouvaient usage dans leur région d'origine (dans notre cas, le bassion de l'Egée).

Pour ce qui est de la question des vallums de quelques citadelles hallstatiennes, sans pouvoir me targuer d'une expérience personnelle dans ce genre de recherche, je voudrais mentionner qu'en 1991, lors du Congrès de Breslau, j'ai eu l'occasion de visiter l'une de ces citadelles: en cours des fouilles, le vallum se présentait comme une immense masse d'argile, cuite au rouge, ce qui ne pourrait que difficilement s'expliquer par un simple incendie fourtuit.

https://biblioteca-digitala.ro

En marge de la communication de M. O. Levițki

— Au sujet des tombes de la première phase du Hallstatt de l'espace extra-carpatique, il faut également tenir compte de la nécropole de Volovăț, appartenant à la culture Gáva-Holihrady à son étape de début. Typique pour les rituels funéraires constatés là s'avère le fait que les tumuli étaient dressés au préalable, probablement sur l'initiative de quelques familles importantes, les enterrements ayant lieu par la suite au fur et à mesure des décès. Ces tombes ne peuvent donc être considérées comme secondaires par rapport à quelque tombeau "princi-pal" pour lequel aurait été édifié initialement le tumulus.

En ce qui concerne la culture Saharna-Solonceni, nous saluons avec plaisir le fait que les dernières publications spécialisées proposent des datations proches de celles que nous-mêmes avons avancées. Mais nous ne pouvons être d'accord avec votre interprétation (et celle de quelques autres collègues de la République de Moldavie, l'Ukraine ou la Russie) selon laquelle la culture Corlăteni-Chișinău acheva son développement vers la fin du Xe ou commencement du IXe siècles av.J.C., par suite de l'expansion du groupe Cozia, respectivement du groupe Saharna-Solonceni. Nous nous sommes efforcés de prouver, à différentes occasions et avec des arguments qu'on ne saurait ignorer, que les groupes culturels en question couvraient un espace relativement réduit et n'affectaient qu'en partie le territoire de la culture Corlăteni-Chișinău, qui poursuivit son développement même pendant la période d'existence du groupe Cozia, par exemple à l'ouest du Siret et au nord du Plateau Central moldave. Les liens (donc la contemporanéité) des deux cultures à cette étape sont attestés entre autres par les "importations" céramiques de type Cozia au profit des communautés Corlăteni ou de type Saharna-Solonceni dans certaines agglomérations du groupe Chișinău.

Valentin Vasiliev

En marge de la communication de M.I. Niculiță

— La communication de Monsieur le Pr. Niculiță a remis en discussion quelques questions importantes relatives aux Cimmériens. A mon avis, deux aspects (principaux) continuent à demeurer ouverts aux interprétations: l'appartenance ethnique des Cimmériens et le soi-disant horizon thraco-cimmérien. Pour ce qui est du premier aspect, lequel est ambigu même dans les sources litteraires antiques, il est malaisé (et continuera à l'être) de fournir une réponse tranchante. Il va sans dire que les sources littéraires doivent et continuent à devoir être examinées critiquement. Mais cela ne revient pas à dire (et en cela je ne suis pas d'accord avec M. Vulpe) que nous devons les "adapter" à nos propres conceptions, c'est-à-dire les accepter uniquement si elles cor-respondent à ces conceptions. Quant au soi-disant horizon thraco-cimmérien, il faut remarquer que ce que l'on définit comme étant la culture cimmérienne au nord du Pont se distingue essentiellement de la culture thrace de l'aire carpatine. En outre, sur le territoire de la Roumanie, les trouvailles que l'on peut étiqueter comme étant sûrement cimmériennes, continuent à demeurer (quant à leur nombre) fort peu significatives (indiquant éventuellement des pénétrations sporadiques ou, plutôt, des influences culturelles). Par ailleurs, la présence de l'horizon appelé Mezöcsát de la Plaine de la Tisza semble indiquer une pénétration de type cimmérien (?) dans la zone mentionnée. Mais le fait que cet horizon n'a pas été attesté en Transylvanie suggère que les éléments orientaux de type Mezöcsát ont pénétré dans la Plaine de la Tisza par les défilés de l'Ukraine sous-carpatique et non pas par la Transylvanie. Il convient également de signaler que les tombes de type cimmérien tardif (d'Endza et Belogradetz) situées dans le nord-est de la Bulgarie confirment l'assertion d'Hérodote à propos de l'une des voies de retraite des Cimmériens devant l'invasion des Scythes dans le nord du Pont (il en résulte en même temps que nombre des relations d'Hérodote portent sur des faits réels, et que seule la tendance de certains chercheurs d'être originaux à tout prix sème la confusion).

En ce qui concerne les noms attribués à certaines populations antiques, ces dénominations (tout comme les populations concernées) étaient certainement antérieures au moment ou el les apparaissent consingées dans les sources écrites.

En marge de la communication de M. V. Haheu

- Je souhaiterais me prononcer brièvement à propos de la communication présentée par V. Haheu.

https://biblioteca-digitala.ro

Les débuts de l'urbanisation et l'existence d'établissements à caractère proto-urbain benéficient d'une vaste bibliographie et les notions sont neanmoins envisagés et saisis différemment par rapport aux époques et aux zones. Si la prédominance des constructions (des édifices) en pierre est considérée comme un critère unique (ou essentiel), alors toute la partie continentale de l'Europe demeure pratiquement en dehors de la discussion. Mais si, à part ce critère, on a en vue les fonctions d'un établis-sement: de défense, de centre politique (tribal), de centre artisanal, de lieu d'échange de produits, de centre religieux, alors on pourrait attribuer aux grands établissements fortifiés de la première époque du fer et surtout à certaines forteresses en pierre daciques, appartenant à l'époque La Tène, un caractère proto-urbain. Du point de vue de la construction, un sanctuaire ou un lieu de culte de la première époque du fer ne peut certainement pas être comparé à un sanctuaire dacique en pierre, ou ce dernier à une grande cathédrale gothique. Mais, quels que soient les dimensions et le matériau de construction utilisé, la fonction est la même et demeure essentielle dans la classification.

◆

Des discussions amples portent sur les vallums en terre, notamment à propos du fait qu'ils sont ou ne sont pas brûlés intentionnellement à l'intérieur. Dans les nombreuses sections que nous avons exécutées (à travers les vallums de défense de Teleac, Ciceu-Corabia, Subcetate, Bozna et autres), nous avons constaté que, tuotes les fois, la couche de combustion (quelle que soit l'épaisseur ou la consistance) se trouve à la partie supérieure du remplissage du vallum et représente les traces de la fondation de la palissade détruite par l'incendie. Si, ultérieurement, le vallum a été surélevé et prévu d'une nouvelle palissade, sa fondation est marquée par une nouvelle trace de combustion, située (dans le profil) au-dessus de la première. Le fait que les deux lentilles de combustion sont separées par une couche de terre épargnée par le feu dénote sans équivoque l'existence de deux étapes distinctes dans la construction (et l'utilisation) du vallum, ce dernier étant à chaque étape prévu d'une palissade. D'ailleurs, l'incendie intentionne, à l'intérieur, d'un vallum (ayant fréquemment une hauteur de 5 ou de plusieurs mètres) n'est pas possible sans l'aménagement de canaux permettant l'afflux de l'air destiné à entretenir la combustion. Or, de tels canaux n'ont été mentionnés jusqu'à cette heure par personne. Par conséquent, il est malaisé d'imaginer comment un "noyau" de solives en bois, recouvert au préalable par une gigantesque masse de terre, battue, aurait pu par la suite être incendié et brûlé. Mlle Palincaș a affirme que certains vallums ont été fouillés à la hâte. Nous ne savons vraiment pas dans quelle mesure le sectionnement d'un vallum au cours d'une campagne archéologique peut être appelé une fouille faite "à la hâte". Mais nous constatons que la vallum de Popești-Nucet (où travaille Mlle Palincaș) est fouillé depuis quelque 40 ans et toutes les fois on ne nous communique que des ambiguités.

◆

— Nous avons montré (dans diverses études) que le moment de généralisation de la céramique noire cannelée (de type Gáva) en Transylvanie ne peut être placé avant la fin du XI-e siècle mais, plus probablement, au X-e siècle av.J.Ch. Récemment, en ce qui concerne le Banat, M. Gumă adopte les mêmes dates.

Il a été fait ici quelques mentions concernant aussi la chronologie de la culture Basarabi. Par exemple, M. Vulpe place les débuts de cette culture au IX-e siècle av.J.Ch., datation très precoce. Or, pour qui est en quelque sorte au courant des trouvailles, il est clair que cette datation ne tient même pas compte des données stratigraphiques de l'établissement de Popești-Nucet (chantier où travaille M. Vulpe même !). Le fait que la culture Basarabi évolue de façon prépondérante au VII-e siècle (et que dans aucun cas ses débuts ne sauraient être placés au IX-e siècle av.J.Ch.) est démontre aussi par la position stratigraphique des matériaux Basarabi contenus dans les trouvailles qui nous été communiquées ici, notamment celles d'Ijdileni-Frumușița (M. Brudiu), Tichilești (V. Baumann), Jijila (G. Simion). Les situations stratigraphiques révèlent donc que placer les débuts de la culture Basarabi au IX-e siècle est totalement dénué de fondement. Aussi en découle-t-il que toutes les redatations (plus precoces) qui ont été imaginées pour les objectifs de Ha. C - D sur le territoire de la

https://biblioteca-digitala.ro

Roumanie (à commencer de la nécropole de Ferigile) ne représentent que des constructions artificielles, contraires à la réalité. Et une dernière remarque: établir la chronologie (interne) de la culture Basarabi uniquement sur la base de decouvertes faites dans la Banat ne peut pas conduire à des conclusions viables et en voici la raison: les établissements Basarabi (du Banat) appartiennent à une couche de culture extrêmement mince, la stratigraphie y étant non relevante. Ne pas tenir compte des situations stratigraphiques attestées en Valachie, en Moldavie ou en Transylvanie équivaut au moins à un vice de methode, en sorte qu'il n'est guère étonnant que surviennent des situations apparemment contradictoires.

◆

En ce qui concerne les dépôts rituels (mentionnés par Ms. Ursulescu, Vulpe et Gumă), ils apparaissent, tel qu'il a été remarquè, sous diverses formes allant de dépôts d'aliments à des depôts de bronzes. Et il est indéniable que nombre des dépots de bronzes qui ont été découverts sont des dépôts votifs. Mais il est (au moins) exagéré de considérer que tous les depôts decouverts ont eu le même caractère. C'est comme si l'on allait s'imaginer que les antiques n'avaient pour but que de s'esquinter à tirer le minerai des galeries, à le fondre (ce qui supposait d'autres efforts, et pas des moindres), puis à le couler afin d'en obtenir des pièces en bronze, pour que, au terme de toutes ces peines (quand ils étaient en possession des pièces finies) ils aillent les ensevelir, en totalité, en guise d'offrande. Il me semble que cette idée qui (entre autres) refuse aux antiques la moindre trace de sens pratique, devrait être "par-ci par-là" revue....

En marge de la communication de M. O. Leviţki

M. Marian Gumă:

— Votre opinion au sujet de la fin des manifestations de type Chişinău-Corlăteni et Gáva-Holihrad ?

— Votre avis quant à l'appartenance ou non appartenance des monuments de type Soldăneşti à l'ensemble Basarabi ?

Réponses:

— J'ai consacré une étude spéciale à la question de la fin des manifestations de type Chişinău-Corlăteni (en 1991), étude qui traite en détail les oppinions à cet égard. Aussi, en ce qui suit je me propose d'évoquer les arguments qui, selon moi, viennent à l'appui de mon point de vue. Pour ma part, j'estime que la culture de type Chişinău-Corlăteni de l'espace est-carpatique cesse son développement vers le milieu ou la fin du Xe siècle av.J.C., du fait de l'arrivée dans son territoire d'une popullation d'une autre tradition culturelle - les communautés de la culture de type Saharna-Solonceni-Cozia. Les arguments en ce sens là sont: Tout d'abord, les limites chronologiques du lot d'objets et d'ensembles qui servent à l'établissement de la chronologie du groupe Chişinău-Corlăteni. Il y a, en deuxième lieu, une suite de rapports territoriaux, comme le montre l'augmentation visible des monuments du groupe Saharna-Solonceni-Cozia juste dans la zone de concentration maximum des monuments de type Chişinău-Corlăteni à une période antérieure. Enfin, on constate en troisième lieu l'nterruption de la tradition culturelle de type Chişinău-Corlăteni comme résultat de l'arrivée sur les lieux d'une population étrangère, dont la culture est attestée partant des vestiges fournis par les sites de Cândeşti, Trinca, ainsi que par l'apparition d'un nouveau type de monuments funéraires - les tumuli (Braniştе, Frunzeni). D'autre part, il faut noter qu'une réponse univoque à la question concernant la destinée historique de la population du Hallstatt cannelé dans l'espace est-carpatique est impossible. Si elle fut assimilée ou chassée dans un autre territoire - c'est aux recherches futures de le préciser.

- En ce qui concerne la fin de la culture de type Gáva-Holihrad, ses manifestations dans la zone sous-carpatique de l'Ukraine et leurs variantes locales du Plateau de Suceava - le groupe Grănicești font l'objet des études de G. Smirnova et respectivement A. László. De l'avis de ces deux chercheurs, le développement de la-dite culture se porsuit jusqu'au de la première moitié du VIIe siècle a.Chr, quand elle sera remplacée par celle du groupe de la Podolie occidentale. Mais, il est affirmé en même temps que des éléments culturels Gáva-Holihrady ont continué leur évolution également dans le contexte du groupe de la Podolie occidentale - certains types céramiques, outils et pièces d'usage courant, parures; la même remarque s'applique à la tradition funéraire

https://biblioteca-digitala.ro

(l'incinération en urne) et à la construction des logis.

— Pour ce qui est de l'appartenance ou non des monuments de type Soldănești à l'ensemble Basarabi, dès la localisation de ces monuments la littérature spécialisée les a traités de vestiges de type Soldănești-Basarabi ou Soldănești comme variante de la culture Basarabi, ou encore en tant que manifestation du phénomène Basarabi. Ce terme est utilisé de façon conventionnelle; jusqu' à présent, on n'a guère fait des distinctions entre ces unités culturelles. En parlant de Soldănești, on met entre paranthèses Basarabi, quand le contexte ne le sous-entend clairement. On considère donc ces deux manifestations analogues, mais non parfaitement identiques.

M. A. Vulpe:

— Est-ce que le fer, les objets de fer sont-ils attestés en grande quantité pendant la période qui précède la culture Basarabi ?

Réponse:

— Les objets de fer sont attestés dans la nécropole de Saharna (Tiglau), de la seconde moitié du Xe siècle jusque dans la première moitié du VIIIe siècle av.J.C. (fibules, couteaux, mors); également, ainsi á la culture Belozerka, XIIe - Xe siècles av.J.C. (fibules, poignards bimétalliques bronze-fer), de même que dans d'autres sites Belozerka, par exemple le tumulus de Hadjilar (poignard bimétallique).

Question:

— Comment date-t-on les ensembles funéraires de Corjeuți?

Réponse:

— Les monuments funéraires dont il est question ici font l'objet d'une étude complexe, partant du type de monument, du rituel, du mobilier funéraire et autres éléments caractéristiques. C'est ce qui a permis une image adéquate, permettant une datation plus ou moins précise qui a pris également en considération le contexte culturel de la périphérie des manifestations hallstattiennes et des cultures orientales voisines. Ces monuments sont attribués au groupe de la Podolie occidentale, actuellement daté de la seconde moitié du VIIe siècle - VIe siècle av.J.C. J'aimerais mentionner au sujet de ce groupe que jusqu'à présent - et cette thèse persiste encore - il est considéré comme une manifestation scythique archaique. Qu'est-ce qu'on entent à l'heure actuelle par groupe de la Podolie occidentale? Les spécialistes penchent en faveur de l'hypothèse suivant laquelle la naissance de ce groupe est une conséquence de la combinaison d'une composante locale Cernoles-Jabotin, issue d'un apport essentiel des cultures Saharna-Solonceni et Holihrady, avec les traditions funéraires propres aux Scythes.

En marge de la communication de M. M. Brudiu

M. V. H. Baumann:

— En tant que romaniste, je dois m'abstenir de tout commentaire, cependant, permettez-moi de vous communiquer qu'au cours de mes propres fouilles archéologiques je suis tombé par deux fois sur des matériaux hallstattiens. La première fois c'était à Tulcea-Tabăra et la deuxième fois, il y a quelques années, à Revărsarea, dans le voisinage de la fortification de Tichilești, explorée par M. Simion. Or, il est intéressant de noter la présence à Revărsarea-Tichilești des matériaux Basarabi. Il s'en suit que cette culture s'est également manifesté sur la ligne du Danube. J'ai pu constater que ces vestiges Basarabi ont été localisés à un endroit où se trouvaient deux agglomérations superposées, dans un logis reconstruit et en relation avec des matériaux de type Babadag final. A mon avis, ils remonteraient à la fin du VIIe siècle, la nouveau logis étant daté des VIe - Ve siècles av.J.C. Par conséquent, la culture Basarabi se prolongerait jusque vers la fin du VIIe siècle av.J.C.

M. G. Jugănaru:

- Est-ce qu'on a constatè une antériorité stratigraphique de la phase Babadag III par rapport à la culture Basarabi?

M. M. Brudiu:

- En Moldavie méridionale la situation se présente comme suit: la phase Babadag III n'est attestée que dans les fosses. Au point de vue stratigraphique, elle n'y est pas attestée jusqu'à présent, car le dépôt culturel Basarabi repose directement sur une mince couche Babadag II qui, de son côté, couvre la hutte du groupe Tămăoani. Donc, dans la tranche explorée par moi, quelques nivellement ont dû avoir été effectués à un moment donné. Ailleurs, la situation peut se présenter autrement: pour ma part, je ne saurais parler

https://biblioteca-digitala.ro

que de la section étudiée par moi.

M. G. Jugănaru:

— Dans cette zone du sud-est de la Moldavie couverte par la culture Basarabi est-ce qu'il y avait déjà un noyau Babadag III ?

M. M. Brudiu:

— Oui, sans doute. Mais si on peut l'affirmer c'est seulement en raison de la présence de fosses; il y a des fosses qui ont livré des vestiges typiques uniquement de Babadag III.

M. G. Jugănaru:

— Pour ce qui est du groupe Cozia, qu'on retrouve isolé même en Dobroudja de nord-est, pensez-vous qu'il s'agisse de matériaux "d'importation" ?

M. M. Brudiu:

— Le problème se pose à cet égard et au point de vue quantitatif; comment étaient ces matériaux d'"importation", comment sont-ils parvenus en ces lieux, qui et à quel point représentent-ils cette culture? C'est porquoi il nous faut, pratiquement, user de la méthode chronologique. Pointer, délimiter et saisir les présences les plus denses, les plus riches dans l'espace géographique couvert par cette sorte de témoignages: la carte des vestiges respectifs pourra contribuer de beaucoup à clarifier les choses. Par exemple, même la question du groupe Tămăoani commence à se préciser en quelque sorte: la vallée du Prut est pleine de ses vestiges; de même, le nord-est de la Plaine Roumaine s'avère plein de promesse; enfin, la Dobroudja aussi en a absorbé une certaine quantité - on peut donc envisager déjà les contours d'un espace, mais à défaut d'une carte on ne saurait saisir grand'chose, et surtout les interférences risquent de ne pouvoir être interceptées.

M. N. Ursulescu:

— On a affirmé qu'une fosse a livré des vestiges Babadag et des vestiges Tămăoani. Quel était leur rapport?

M. M. Brudiu:

— C'était une fosse comblée de cendres et les vestiges respectifs étaient mêlés les uns aux autres.

M. N. Ursulescu:

— Alors, comment les avez-vous interprétés? Y aurait-il contemporanéité ou non?

M. M. Brudiu:

— Que peut-on dire au sujet d'une fosse ? Il pourrait s'agir d'une succession ... mais je les ai trouvés au fond de la fosse.

M. N. Ursulescu:

— Y a-t-il à Vânători des habitats Babadag I également?

M. M. Brudiu:

— Oui, il y avait des habitats Babadag I. Malheureusement, en 1989 - profitant du fait qu'il s'agissait d'un herbace - quantité de terre a été enlevée pour des décapages, à tel point même que la couche de loess en est dégagée. Donc, absolument toute la couche archéologique est perdue et il n'en reste que des vestiges dans quelques fosses demeurées intactes.

M. V. H. Baumann:

— Est-ce que vous êtes en mesure de préciser la chronologie absolue des matériaux Basarabi dont vous disposez ?

M. M. Brudiu:

— Bien qu'il s'agisse d'un habitat étendu, la couche de cendres qui entre dans la composition de l'horizon archéologique représente une ou deux générations d'hommes ayant usé du jonc des marais comme combustible. Il s'en suit une difficulté quant à la précision des années que compte l'agglomération respective. Toutefois, je pense qu'elle remonte pratiquement à la fin de la culture Basarabi, se datant donc vers le milieu du VIIe siècle.

En marge de la communication de M. M. Irimia

M. V. H. Bamann:

- Il me semble que les deux stations dont j'ai déjà parlé se rattachent à ce que M. Irimia vient de nous exposer. A Tulcea-Tabăra, n'est attestée que la culture Babadag III, par deux fosses rituelles, dont l'une avec un squelette; j'en ai donné une photo à M. Valerică Sârbu. L'autre station, celle de Revărsarea, que M. Irimia mentionne, comportait effectivement une tombe rituelle avec le défunt dépecé et un vase déposé à ses pieds. Comme dans les deux cas il s'agit d'aspects Babadag III, je pense que vos contextes archéologiques doivent montrer clairement le rapport

https://biblioteca-digitala.ro

entre les horizons hallstattiens 1 et 2, auxquels appartiennent les tombes à enterrement rituel, car cette sorte de tombes ne sont pas, pour autant que je le sache, de Babadag II. Les matériaux présentés par M. Irimia sont Babadag II et Babadag III. Il semblerait que les groupes usant des enterrements rituels appartenaient à la phase Babadag

En marge de la comunication de M. V. Haheu

M. V. H. Baumann:

— A propos de révolution urbanisme, ville - je pense qu'il ne faut pas jouer avec ces concepts. Il s'agit de concepts historiques entrés dans le patrimoine de notre discipline. On ne saurait parler de villes, en affirmant que nous sommes ou non d'acord avec M. Haheu ou qu'il a abordé comme il convient ou non cette question. Lorsqu'on parle d'urbanisme à propos des Géto-Daces, nous nous rapportons à l'intervalle des VIIIe - IVe siècle av.J.C. En ce qui me concerne, tout comme Mme Coja, je m'occupe d'une période qui connaîssait la ville. Pour nous, l'urbanisation des territoires géto-daces repré-sente l'expression matérielle du processus de roma-nisation à l'époque précédente. Si des formes d'urbanisme existaient, il faudrait le prouver. Une ville, c'est tout autre chose. On en a beaucoup parlé ici, mais la notion de ville antique suppose autre chose. On ne saurait conférer à une cité de refuge la qualité de ville. On ne peut affirmer que Stâncești est une ville. Il y aurait beaucoup à dire sur ce thème.

Interventions de M. M. Gumă

M. M. Gumă:

— A n'importe quel moment, on peut relever une correspondance entre Insula Banului et Babadag II. Ne prenant en considération que le répertoire typologique-ornemental de la céramique, il y aura à relever bon nombre de relations évidentes, ce qui implique d'accepter aussi l'idée d'un synchronisme de ces deux manifestations appartenant au même grand ensemble culturel à céramique imprimée (Psenicevo II - Babadag II - Insula Banului - Cozia - Brad - Saharna - Solonceni). La précision du rapport chronologique entre Babadag I et Insula Banului s'avère en quelque sorte plus difficile. Certes, logiquement, Babadag I devrait précéder de peu l'Insula Banului. A ce point de vue, la relation avec la zone sud-est de la Roumanie est moins éloquente. Là, l'horizon cannelé antérieur à celui de type Insula Banului devrait correspondre au moins en partie à celui de type Babadag I, mais pour le moment du moins il est impossible de déceler une relation directe plus claire sous ce rapport.

M. G. Simion:

— Insula Banului ne peut être l'origine de la culture Babadag.

M. G. Jugănaru:

— La phase II pourrait y avoir son origine.

M. M. Gumă:

— Si nous considérons la culture Babadag avec ses trois phases (I - III) comme une manifestation unitaire, il est évident que le groupe de type Insula Banului ne pourra passer pour figurer dans la genèse de la culture Babadag, puisque sa première phase précède l'horizon Insula Banului - Babadag II. Au cas où nous acceptons l'idée que la phase Babadag II est une culture distincte, la question (celle de la participation du groupe de type Insula Banului à la genèse de l'étape Babadag II) pourrait être discutée éventuellement. Mais je dois préciser que pour accepter pareille hypothèse, il est nécessaire de pouvoir prouver un début plus précoce des manifestations de type Insula Banului par rapport à celles de type Babadag II. Or, au stade actuel de la recherche nous ne disposons pas d'arguments en ce sens à mon avis. La datation du groupe Insula Banului dès la phase Hallstatt A est difficile, sinon impossible, de soutenir en ce moment. Tous les indices disponibles concordent pour sa datation limite au Ha.B (plutôt Ha. B_2 - début du Ha.B3, éventuellement aussi fin Ha. B_1, ce qui veut dire entre la fin du Xe et le commencement du VIIIe siècle a.Chr) et, implicitement, un synchronisme avec Babadag II. Dans ce cas là, on ne peut penser qu'à une origine commune, tant pour Insula Banului que pour Babadag II, hypothèse qui ne saurait être - éventuellement - confirmée et précisée de façon plus concrète qui par les fouilles futures.

M. G. Simion:

- J'aimerais vous poser la question suivante: d'après la nouvelle chronologie ou stratigraphie - ce qui est la même chose pour nous - y compris celle du

https://biblioteca-digitala.ro

Banat, le type culturel Insula Banului correspond à la phase Babadag II et alors, restez-vous fidéle à l'ancienne chronologie et peut-on encore considérer Insula Banului comme un pré-Babadag?

M. M. Gumă:

— Pratiquement, ce qu'on sait jusqu'à présent sur le groupe Insula Banului repose, presque en exclusivité sur les vestiges mis au jour dans l'îlot danubien du même nom. Les autres découvertes attribuées à ce groupe culturel, trouvées dans le nord-est de la Bulgarie, le nord-ouest de la Serbie et le sud-ouest de la Roumanie, les unes plus ou moins contestées, les autres vérifiées, ne changent en rien la situation connue initialement par les fouilles de Insula Banului. Il y aurait encore une possibilité en ce sens, dernièrement, notre collègue M. Nica localisant une nouvelle agglomération de type Insula Banului à Valea Rea (environ 25 km. nord de Craiova). Elle représenterait jusqu'à présent l'extrême limite nord de son espace de difusion et il serait intéressant de comparer cette station avec celle éponyme. Malheureusement, il paraît que Valea Rea ne peut fournir grande chance, ne se prêtant pas à des fouilles d'envergure car à l'heure actuelle elle est fort endommagée dans sa majeure partie.

De toute façon, ainsi qu'il résulte des documents disponibles présentement, ce groupe culturel couvrait un territoire relativement bien contouré, qui englobait, à part le nord-est de la Serbie et le nord-ouest de la Bulgarie, les zones sud-ouest de l'Olténie et sud-est du Banat. Quelques éléments type Insula Banului ont été relevés également plus à l'ouest (parfois même au nord) de cet espace, tant en Serbie qu'en Roumanie. Mais, à en juger d'après tous les indices réunis, dans ces cas-là il s'agissait de vestiges type Insula Banului trouvés dans des milieux culturels étrangers (notamment ceux de type Gornea-Kalakaca). Par ailleurs, pour ce qui est au moins du territoire roumain, on ne dispose pas en ce moment de répères intermédiaires sûrs, en mesure d'attester des liens directs - et, implicitement, la posibilité d'une filiation immédiate - entre le groupe Insula Banului et les deux autres manifestations à céramique imprimée de l'est de la Roumanie (Cozia-Brad et, respectivement, Babadag II). En même temps, dans le sud-ouest de la Roumanie tout au moins, nous ne disposons d'aucun argument nous permettant d'accepter l'idée d'un synchronisme, ne serait-ce que partiel, entre le groupe Insula Banului et l'horizon des groupes de transition à céramique cannelée du Ha.A. Qui plus est, on ne saurait une telle relation en toute certitude ni dans le cas des fosses à céramique exclusivement cannelée dégagées dans Insula Banului, même quand elles comportent des vestiges de type Gáva (Gáva-Mediaș), datables plutôt du Ha.B1, les pièces de céramique imprimée trouvées là semblent se rattacher plutôt à un horizon tout juste ultérieur à celui auquel participent les fosses avec céramique exclusivement cannelée.

Par conséquent, et compte tenu aussi d'autres arguments présentés dans d'autres occasions, j'estime ne pouvoir soutenir l'idée de la datation du groupe type Insula Banului dès le Ha.A. Ce groupe appartient, en toute logique (ainsi qu'il résulte de la relation Insula Banului - Babadag II Cozia - Brad - Saharna-Solonceni également), à un vaste ensemble culturel à la céramique imprimée, trés clairement daté du Ha.B (peut-être à même à peine du Ha.B2 - B3). De toute façon je pense qu'il n'est plus possible de fixer le commencement de la station de Insula Banului avant le Xe siècle av.J.C., même si l'on y englobait aussi les ensembles à céramique exclusivement cannelée du secteur B de cette station.

M.G. Simion:

— Telles étant les choses, il s'en suit que les vestiges de la station Insula Banului ne peuvent en aucun cas appartenir à un horizon pré-Babadag, puisque, à Babadag même, nous disposons de pièces datées dès le Ha.A$_2$. C'est un problème qu'il convient de préciser, car il en résulte une stratigraphie et une chronologie à part.

M. M. Gumă:

- La contemporanéité entre Insula Banului et Babadag II est absolument évidente.

M. M. Nica:

- Considérées en général, les formes propres à Insula Banului s'avèrent plus évoluées par rapport à celles de type Babadag I. Et pas seulement les formes, mais l'ornementation également.

M. M. Gumă:

— Sans mésestimer l'intérêt de toutes ces communications, j'aimerais souligner ici quelques problèmes qui ont attiré tout particulièrement mon

https://biblioteca-digitala.ro

attention.

Tout d'abord, je remarquerais Ies précisions fournies par notre collègue. O. Levițki, concernant la fin des manifestations culturelles de type Chișinău-Corlăteni et, respectivement, Gáva dans la zone est-carpatique (y compris pruto-dniestrienne). Si je le fais, c'est que Ies travaux précédents de A. László et G.I. Smirnova ont laissé quelque peu en suspens cet aspect de la question - chose tout naturelle, dirrais-je, du moment qu'on manquait d'éléments sûrs susceptibles de jeter un jour plus clair sur la fin de ces deux manifestations à céramique cannelée.

En deuxième lieu, je tiens à souligner aussi la précision que notre collègue O. Levițki de Chișinău au sujet de l'attribution du mobilier d'une autre tombe; il s'agit de l'attribution erronée faite à l'époque de l'une des fibules de fer trouvées à Saharna. La chose me semble d'autant plus importante que, grâce à la découverte due à notre collègue Iconomu, nous enregistrons à présent une autre fibule en milieu Cozia-Brad, à Pocreaca-Cetățuie. Ajoutant aux fibules venues de milieu Saharna-Solonceni les deux autres exemplaires avec des nodosités sur l'arc, trouvés récemment - et encore inédits - dans le contexte Babadag II de Dealu Tichilești (dépt de Tulcea), nous disposons à présent de nouveaux éléments susceptibles de préciser la position chronologique de l'ensemble à céramique imprimée de type Babadag II-Cozia-Brad-Saharna - Solonceni et, emplicitement, Insula Banului.

Pour finir, j'ajoute que l'intervention de M. Vulpe me dispense en quelque sorte de reprendre plus en détail le probléme de la relation Soldănești-Basarabi. Les précisions qu'il vient de donner ici sont aussi nécessaires qu'importantes. En effet, il est possible que nous ayons à Soldănești un cimetière susceptible d'être attribué à la culture Basarabi. Il convient, néanmoins, de ne jamais perdre de vue le fait que là - à la périphérie orientale de l'espace couvert par la culture Basarabi - il y a aussi d'autres éléments, qui ne se font point voir dans les autres contextes de type Basarabi. Parler donc, partant de cette sorte d'éléments figurant à Soldănești ainsi que dans d' autres contextes qui n'offrent plus les traits typiques de la culture Basarbi (tel le cas de celui de Trinca), d'un "groupe Soldănești" appartenant à l'ensemble Basarabi me semble pour l'instant du moins plutôt risqué. C'est qu'en adoptant cette ligne de conduite on arriverait bientôt à attribuer à la culture Basarabi même des contextes ne présentant plus le moindre élément caractéristique de cette culture, nous fondant seulement par des éléments Soldănești non caractéristiques de la culture Basarbai. C'est pourquoi, j'estime que ce problème réclame encore des précisions, ainsi qu'une étude comparée très poussée. Vu cet état des choses, je désire poser la question suivante: quels sont Ies éléments de base permettant d'attribuer sans équivoque à la culture Basarabi une nécropole ou une station "de type Soldănești" située dans la zone pruto-dniestrienne ?

M. M. Gumă:

— J'aimerais préciser en premier lieu qu'on ne sarait attribuer, de façon mecanique, à la culture Gáva toutes les manifestations se traduisant par une céramique exclusivement cannelées en territoire roumain et les régions de son voisinage immédiat; cela pour dissiper certaines confusion liées à ce terme. Par exemple, au Banat, un premier horizon avec une céramique exclusivement cannelée n'est pourtant pas de type Gáva. Cet horizon s'est développé du fonds propre aux "champs d'urnes" du Bronze final, qui manifeste un développement organique "en sens hallstattien". Bien que - dans certaines cas - cet horizon offre des éléments similaires à ceux de l'espace inițial de la culture Gava, situé dans la zone du cours supérieur de la Tisa, ces éléments dans leur ensemble sont inconfundables.

Par ailleurs, même si - vu ses manifestations les plus précoces - le commencement de la culture Gava dans la zone de la Tisa supérieure peut encore se situer dans l'horizon HaA, en revanche, pour ce qui est de la majeure partie de la Transylvanie et le Banat les premières manifestations de ce type ne semblent pas remonter plus loin que la fin du XIe siècle av.J.C., c'est-à-dire qu'elles se placent quelque part vers la fin de la phase HaA et le début du HaB. Or, à ce propos, je ne sais pas si, en l'absence d'une périodisation plus précise des manifestations de ce genre, il ne conviendrait pas mieux de nous servir du terme de culture Gava seulement pour les éléments précoces de sa zone d'origine et appeler à une autre terminologie pour les pièces datées ultérieurement de ce véritable ensemble culturel à céramique cannelé du

https://biblioteca-digitala.ro

HaB (connu surtout sous les noms de Gáva-Mediaș ou Gáva-Holihrad). Ceci parce que, dans leur cas, on relève une suite de transformations de leurs caractéristiques initiales, voire certains éléments typiquement zonaux, dans lIle vaste espace couvert par cette étape (HaB) par les pièces de céramique cannelée dites "de type Gáva".

Pour ma part, j'ai préféré désigner l'horizon de ces découvertes au Banat par le terme de Gáva-Mediaș. Ce choix vise aussi bien à désigner une certaine particularité des composantes culturelles qui le départage des manifestations typiquement Gáva de la zone du bassin supérieur de la Tisa, qu'à marquer une signification chronologique, car au Banat l'horizon comportant cette sorte de céramique semble se limiter d'une certaine façon à la phase HaB (éventuellement aussi fin du HaA2).

Du reste, il ne serait pas absolument impossible que l'avenir fondé sur des études rigoureuses - puisse même se dispenser du terme Gáva pour désigner les étapes plus avancées de l'ensemble culturel à céramique cannelée.

De toute façon, j'estime qu'on ne saurait parler de céramique cannelée type Gáva en ce qui concerne le Banat et même la majeure partie de l'espace intracarpatique avant la fin du HaA. Il n'est pas correct d'inclure dans la sphère de ce concept les groupes culturels à céramique cannelée de la période de transition vers le premier Age du fer (HaA) au Banat, même si l'on constate leur parallélisme jusqu'à un certain point avec les manifestations Gáva précoces de la Tisa supérieure.

M. M. Gumă:

A propos de la découverte particuliérement intéressante de Satu Nou, présentée par M. Irimia, je remarquerais seulement qu'elle semble se rattacher à un espace plus vaste de manifestations similaires, l'une des plus connues et représentatives étant celle des deux tombeaux collectifs (notamment T. 2) de Gomolava-Hrtkovci. Attribués au groupe culturel type Gornea-Kalakaca (horizon Bosut IIIa), ces tombeaux se placent à un palier chronologique (HaB2/B3) susceptible de se synchroniser avec la fin de l'étape Babadag II. Bien qu'il soit encore difficile de dire en toute certitude s'il s'agit d'enterrements proprement-dits ou de dépôts d'une autre nature (à l'éventuel, rituels), on constate dans le cadre des stations qu'au niveau des phases Ha. B_2 / B_3 et parfois même Ha. C commencent à se contourer de plus en plus nettement des pratiques rituelles ou funéraires caractéristiques, que offrent des similitudes manifestes dans l'espace plus vaste de la zone carpato-balkanique servant de théâtre au développement de plusieurs cultures distinctes.

Interventions de M. Nicolae Ursulescu et en marge de son exposé Mlle Nona Palincaș:

— Est-ce que le vallum de Preutești présentait lui aussi un noyau calciné, analogue à celui constaté à Popești? On pourrait interpréter ainsi le contexte de Preutești compte tenu du profil présenté pendant la communication. Suivant ce profil, le vallum respectif montre une hauteur minime, ce qui rend difficile la thèse de l'existence de plusieurs phases de reconstruction du vallum. Par ailleurs, pourrait-on préciser la rapport entre les horizons du démantélement du vallum et la stratigraphie de la station?

M. N. Ursulescu:

— Avant de répondre, il voudrait savoir si le vallum de Popești comporte une étape unique d'usage ou s'il a connu plusieurs réfections.

Mlle Nona Palincaș:

— Suivant toute probabilité, à Popești le vallum témoigne d'une seule étape d'aménagement. Le vallum est très grand (la hauteur maximum conservée est de 2,80 m.) et à part son noyau calciné, il comporte également des pierres. C'est pourquoi les dimensions du vallum de Preutești lui semblent très réduites.

M. A. László:

— Est-ce que le premier habitat hallstattien de Preutești comportait ou non une palissade?

M. N. Ursulescu:

— Explique sa question au sujet de Popești par le fait que la situation de Preutești n'est pas un cas unique, car d'autres fortifications terre de type hallstattien présentent des réfections successives, chacune incorporant les vestiges calcinés de aménagements précédents, ce qui conduisait à la consolidation et l'augmentation du nouveau vallum. A Preutești, on ne constate pas une "calcination voulue"

https://biblioteca-digitala.ro

du vallum, ainsi qu'on l'a pu remarquer parfois ailleurs (à Popești aussi). Il est vrai que par endroits le vallum de Preutești présente une teinte roussâtre, mais c'est en raison des plaques d'argile cucuténiennes (prises à l'habitat antérieur, dans ce cas-là), utilisées dans la structure du vallum pour lui en augmenter la solidité. Quant aux pavés de la zone d'accés dans la citadelle ils sont différents des pierres qui plaquent la face exttérieure du vallum; ces pavés ont été placés juste au sommet du vallum pour en éviter la dégradation, le lieu étant intensément circulé.

Quant au rapport entre les horizzons de démantèlement et ceux de l'habitat, ainsi que pour répondre à la question de M. A. László, il faut préciser à nouveau qu'à Preutești il n'a existé qu'un seul habitat hallstattien de la première étape, quand il n'y avait pas de fortifications de vallums, mais on usait d'une simple palissade à laquelle s'ajoutait le cas échéant l'excavation conservée de l'ancien fossé cucuténien, qui barrait du côté sud, le plus menacé en cas d'invasion. Ce pemier habitat hallstattien a légué bon nombre de fosses (environ 2o), dont quelques-unes couvertes, ultérieurement, par le vallum, ce qui montre que l'habitat initial était antérieur à l'édification du vallum. Par la suite, on ne constate plus, à l'intérieur, des horizons habités; qui plus est, cette zone devait fournir la terre nécessaire à l'augmentation du vallum en hauteur. Il y a eu, pourtant, quelques constructions temporaires, car cette citadelle petite a dû servir aussi de lieu de refuge. Mais des logis, peut-être même creusés dans la terre (comme semble le sugérer une fosse de grandes dimensions et le fond plat, explorée seulement en partie), ont existé seulement pendant la première phase hallstattienne, susceptible éventuellement d'être datée du Ha A (d'aprés les traits caractéristiques de la céramique respective). Malheureusement, l'absence de preuves concluantes ne nous permet pas de fixer le moment final de cette fortification.

Les petites dimensions du vallum de Preutești ne représentent en réalité qu'une fausse impression née de ce que j'ai présenté ici seulement le profil du secteur de sa porte d'accès, où la crête du vallum se creuse sensiblement pour faciliter l'entrée à l'intérieur de la citadelle. Or, le reste de cette fortification offre des dimensions de beaucoup plus importantes, dont le détail doit figurer dans l'étude finale qui lui sera consacrée.

M. N. Ursulescu:

— Je suis content de constater que M. Vasile Haheu vient d'aborder la question de l'urbanisation du monde nord-thrace, car le phénomène m'intéresse beaucoup. Au fond, le problème se pose dès l'énéolithique, avec l'apparition de deux types différents de stations (ce qui demande également leur interprétation). Il s'agit des *stations rurales ouvertes*, dont l'espace habité était limité par l'espace économique (agricole), et de *stations délimitées* par des éléments de fortification, qui exigeaient absolument l'aménagement de l'habitat en fonction d'un espace réduit. J'ai traité ce problème dans mon livre "Histoire et civilisation", publié en roumain à Iași en 1988. Mais je pense, néanmoins, que le titre de la contribution de M. Haheu, qui évoque les étapes de "l'urbanisation" force en quelque sorte le contexte historique de l'âge du fer. Pour ma part, je n'ai envisagé que des tendances d'urbanisation ou des éléments d'urbanisme (qui naissent avec les stations fortifiées), car je pense qu'on ne saurait parler d'urbanisme dans l'espace carpatique qu'avec l'apparition de la civilisation dace classique. Et même alors il n'est question que d'un stade *oppidané* si l'on peut dire (protourbain), plus avancé, certes, que celui des fortification précédentes. Toutefois, nous ne pouvons pas imaginer l'éclosion des formes urbaines initiales dans le monde dace dans un espace parfaitement nu, telle une génération spontanée, car ce phénomène historique repose sur toutes les tendances d'urbanisme antérieures à cette époque. Malheureusement, chez nous les circonstances n'ont guère favorisè la matérialisation plénière de cette sorte de tendances, ne leur permettant pas une évolution selon un rythme progressif soutenu. En effet, il faut tenir compte des facteurs perturbateurs venus de l'extérieur, qui ont arrêté périodiquement le processus naturel de la floraison de l'urbanisme, comme ce fut le cas, par exemple, dans le monde oriental. Bien que repris maintes fois, ce processus était souvent entravé, sinon arrêté pour quelque temps, par les vicissitudes de l'histoire.

Mircea Babeș:

— Quelle quantité de ce matériel a été analysé du

https://biblioteca-digitala.ro

point de vue anthropologique?

M. Valeriu Sîrbu:

— Jusqu'à présent on a analysé plus de 60 squelettes, ce qui en représente un tiers. Il y a des situations, par exemple à Căscioarele et à Grădiștea, où les analyses ne sont pas encore publiées (analyses faites par P.Cantemir et N.Mirițoiu). Pour ce qui est d'une mort violente ou non, quelques remarques s'imposent. Tout d'abord, une mort violente peut être provoquée aussi par des moyens qui ne laissent pas de traces archéologiquement détectables, tels l'empoisonnement, la noyade, l'étranglement etc. Pour un grand nombre de cas, nous avons considéré l'état des squelettes, reposant sur les photos et les dessins à notre disposition. Evidemment, nous n'avons pris en considération que les situations où il ne s'agissait pas d'interventions contemporaines ou postérieures. Souvent, certaines parties du corps manquent - la tête, la partie inférieure ou supérieure du corps etc. Certainement, on ne peut pas préciser, dans l'absence des analyses anthropologiques sérieuses, s'il a été question du meurtre de la personne ou du démantèlement du cadavre après le décès.

Les contextes de la découverte aussi peuvent être révélateurs: si les individus ont été déposés sous les sanctuaires ou sous les demeures. On n'exclue pas la possibilité de l'inhumation des défunts ici à la suite d'une mort naturelle aussi, surtout dans le cas des enfants. Mais pour la Gaulle préromaine il y a des études très sérieuses, sur des centaines d'individus. On a pu établir avec exactitude quand les traces violentes sur les squelettes provenaient du meurtre des individus ou du démantèlement des cadavres.

Pour la Dacie, malheureusement, il n'y a pas de telles analyses. A Orlea, les analyses effectuées ont montré que certains squelettes ont des traces évidentes de sectionnement, même le démantèlement du corps, sans préciser si on l'avait fait avant ou après le décès.

Dans quelle catégorie ces situations peuvent-elles entrer? Sacrifices humains ou pratiques funéraires? Difficile à dire à coup sûr. Selon moi, il faut prendre en considération plusieurs facteurs: le contexte de la découverte, le nombre des individus dans la fosse, l'état des squelletes, le sexe et l'âge des défunts.

M. M. Babeș:

— Comment pouvons-nous croire à vos affirmations du moment qu'il n'y a pas d'individus âgés de plus de 50 ans, puisque vous dites qu'il y a peu d'analyses anthropologiques?

M. V. Sîrbu:

Tout d'abord, sur les 60 squelettes analysés, il n'y a aucun individu qui ait dépassé cet âge.

Deuxièmement, reposant sur les photos et les dessins examinés nous avons pu établir qu'il s'agissait d'enfants, car les squelettes ne dépassaient pas 1 m de longueur.

Certainement, il y reste encore 10-15% des découvertes pour lesquelles nous n'avons ni d'analyses anthropologiques, ni d'illustration. Dans ces cas j'ai pris en considération seulement les informations des archéologues. Ce qui est certain, c'est le fait que, là où nous avons eu des informations, aucun individu ne dépassait la cinquantaine.

Evidemment, l'hypothèse des individus âgés ne saurait apriori exclue. Mais nous sommes obligés de reposer nos conclusions sur ce que nous savons et non pas sur ce qui pourrait être.

M. M. Gumă:

Est-ce qu'à Căscioarele il s'agit d'un sacrifice?

M. V. Sîrbu:

— Je vous rappelle les données: dans une fosse de l'établissement, datée au seuil entre les IV-e - III-e siècles av. J.C., on a découvert un homme de 30-35 ans, une jeune fille de 16-18 ans, embrassés et en position de fécondation, et au-dessus de la tête de l'homme quelques os d'enfants de 3-4 ans. Deux vases brisés "en deux" sur la verticale et sur l'horizontale et déposés aux deux défunts.

En considérant tout cela, je pense qu'il s'y agit d'un sacrifice à la suite, peut-être, d'une violation des normes sexuelles établies par la communauté ou bien pour obtenir la bienveillance d'une divinité.

M. Al. Vulpe:

— Une analogie en est dans la tombe nr.6 de Mărișelu.

M. V. Sîrbu:

— Ce n'est pas la même chose, car là-bas, il s'agit d'une tombe ordinaire. Des tombes pareilles, on en rencontre aussi au nord de la Mer Noire. Mais ici ce n'est pas une tombe ordinaire, mais des inhumations

https://biblioteca-digitala.ro

rituelles dans l'établissement.

M. M. Domaradzki:

— Il ne s'agit pas d'influences celtiques, car de telles situations se retrouvent au sud des Balkans avant l'arrivée des Celtes. Pour la zone de Rodope c'est M.Kisiov qui s'occupe de l'étude de ce phénomène.

M. V. Sîrbu:

— Mais je n'ai pas dit qu'il s'agit d'influences celtiques. Il y a, bien sûr, des découvertes de ce type avant l'arrivée des Celtes. Mais je n'ai pas mentionné la zone sud-balkanique, puisque les recherches sont encore inédites; or, moi, je ne pourrais pas me permettre de faire des remarques pour des situations non-publiées. Mes collègues de la Roumanie ont été extrêmement obligeants et j'ai reçu la plupart des informations, même si les découvertes étaient encore inédites.

La seule chose que l'on puisse affirmer est que, à un moment donné, le même phénomène se rencontre dans le monde des Celtes aussi. L'actuelle étape des recherches suggérerait un "avantage" chronologique pour l'aire thrace par rapport au monde celtique. Mais pour ces phénomènes du monde celtique, les recherches sont beaucoup plus en avance par rapport à l'aréal thrace, car il y a beaucoup d'études et de livres déja publiés.

M. S. Teodor:

— Et si nous avons des découvertes plus anciennes que le IV-e siècle av.J.C.?

M. V. Sîrbu:

— Combien d'établissements des VI-e - V-e siècles av.J.C. ont été fouillés? Très peu, de sorte que nous ne pouvons en faire aucune appréciation.

De tels phénoménes, on en rencontre, nous avons vu à ce Symposium même, pour les découvertes de Babadag, Satu Nou, Locusteni, Sava Zonevo etc., qui datent du Hallstatt. Ce sont pour le moment, peu nombreuses.

M. S. Teodor:

— Est-ce qu'on a sacrifié ensemble les hommes et les animaux?

M. V. Sîrbu:

— Certainement, oui. Pour le Hallstatt moyen on a présenté déjà les découvertes de Satu-Nou. Pour le La Tène tardif, la découverte la plus concluante est celle de l'enceinte à fosses circulaires de Orlea - 23 hommes et 10 animaux, parmi lesquels 8 cochons. Il s'agit, probablement, d'hommes et d'animaux sacrifiés dans certaines tombes "princières" aussi, comme, par exemple, celles d'Agighiol et Sveshtari (Bulgarie); de toute façon, les traces du sacrifice des animaux sont certaines et la présence des femmes, à côté des hommes, suggérerait qu'elles aussi ont subi le même traitement.

https://biblioteca-digitala.ro

